

Simon Melinda

*Hoffmann Alfréd
és a dualizmus könyvkereskedelme*

Simon Melinda

*Hoffmann Alfréd
és a dualizmus könyvkereskedelme*

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

A könyv megjelenését támogatta

OTKA

PUB-F-117 064

A borítón
Hoffmann Alfréd
Divald Károly műintézetében, 1896

© Simon Melinda, 2016

ISBN 978-963-506-977-4

TARTALOM

Előszó	9
Szülei	11
Testvérei	16
Fiatalsága, hazai és külföldi tanulmányai	31
Üzleti elődei, az Eggenbergerek	44
Az első főnöki évek. A kölcsönkönyvtár	57
Üzlettársa és barátja, Kovatsits-Molnár János	71
Az Eggenbergerium	86
Külleme, egyénisége, életmódja	106
Jótekonyság, mecenatúra	132
Tankönyvkiadás	146
Tudományos könyvkiadás	163
Gyermek- és ifjúsági könyvek, szakácskönyvek, fürdőirodalom	176
Eladási és szerződéskötési gyakorlata	188
Alkalmazottai	206
Szerzői jogi per Müller Adolf ellen	223
A Magyar Könyvkereskedők Egyletének élén	230
A millenniumi kiállítás csoportbiztosa	255
A Ferenc József-rend lovagja	275
Testületi funkciói, kereskedelmi tanácsosi címe	283
Székely Bertalan festménye	293
A régi bolt lebontása, átköltözés a Kecskeméti utcába. A műkereskedés	302
A kiadói üzlet eladása az Athenaeumnak	310
Depressziója	324
Öngyilkossága	345
Temetése	357
Emlékének ápolása	369
Az Eggenberger-féle könyvkereskedés utóélete	378
Mellékletek	
Társulási és örökösödési szerződés Johann Michael Weingand és Eggenberger József között	397
Molnár János nemeslevele	399

Hoffmann Alfréd és K. Molnár János kereskedelmi iskolai bizonyítványai	402
Molnár János: Keleti utam	403
Előadói jelentés a m. könyvkereskedelem (II. A. csoport) kiállításáról	410
Hoffmann Alfréd által kötött kiadási szerződések	417
A Hoffmann Alfréd és az Athenaeum Rt. közötti szerződés iratai	425
Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadói üzletágának könyvelése az 1894–1897 számlaévekben	436
Hoffmann Alfréd végrendelete	461
A Hoffmann család tagjainak küldött részvényt nyilvántartások	463
Hoffmann Alfréd tiszteletére írt versek.	469
A kötetben található képek forrása	473
Személynévmutató	479
Helynévmutató	501

Aszaknak

ELŐSZÓ

„A Gondviselés megadta, hogy a nemzet megpróbáltatásának küzdelmes éveiben egy Emich Gusztáv, Ráth Mór és Hoffmann Alfréd álltak a küzdők sorába. Nemzeti kultúránk múltjának kutatói nem fogják kicsinyelni a munkát, melyet ők végeztek. Volt idő, mikor a nemzeti magatudat legéberebb őrszemei ők voltak. Abban a viaszosan sötétségben, mely a nemzet szabadságküzdelmének vérbefúlt napjaira következett, ők gyújtották az első mécseseket.”¹

Így írt Róna Béla a századfordulón az éppen lezárult 19. század magyar könyvkiadásának nagy alakjairól. A kortársak szintén mindannyian felsőfokon fogalmaztak arról, hogyan teremtette meg a század harmadik harmadában a magyar nyelvű tudományos és tankönyvirodalmat Hoffmann Alfréd.

Akkor viszont hogyan lehetséges, hogy szakirodalmunk egyáltalán nem tárgyalja, sőt, a legtöbb egyszerűen meg sem említi a híres könyvkereskedőt? Emichről, Ráthról, de Révairól vagy Wolfnerről sincsenek modern, tudományos igényű életrajzaink, a nevüket azonban mindenki ismeri. Ehhez képest Hoffmann még szócikket sem kapott általános és szaklexikonjainkban, s az egyedüli, amelyik felvette, zsúfolásig van téves adatokkal. Ha pedig áttekintjük a magyarországi könyvkiadás és könyvkereskedelem történetével foglalkozó szakirodalmat, azt találjuk, hogy utoljára Sennowitz Adolf (1898), Kiszlingstein Gusztáv (1913), Szabó László (1918), Révai Mór (1920) és Révay József (1929) közöltek – többnyire minimális – információt róla. Ezután mintha kollektív amnézia törölte volna el a híres könyvkiadó emlékét.

Hoffmann Alfréd Magyarország leghosszabb ideig fennálló, legnagyobb presztízsű könyvkereskedését vezette hosszú évtizedekig, s emellett tizenhat évig a Magyar Könyvkereskedők Egyletének elnöke volt. Ő képviselte a szakmát az állam döntéshozóival és a külföldi társegyesületekkel szemben, és döntéseitől emberek százainak sorsa függött. Ennek ellenére a nyílt, barátságos és mindig korrekt úriembert a legjelentéktelenebb könyvesbolti segédőtől az akadémia elnökéig mindenki őszintén szerette, s személyiségének közkedveltsége párját ritkítja a teljes szakmatörténetben.

Otthonosan mozgott a legmagasabb kulturális és társadalmi körökben is: mindennapos vendégei és barátai egyetemi tanárok, kúriai bírók, akadémikusok, kiváló művészek, miniszterek, grófok és bárók voltak. Ő maga is jómódban élt, ingatlanai és részvényei voltak, sokat utazott külföldön. Számptalan társadalmi és szakmai

¹ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. VI.

egyletnek és társaságnak volt aktív vagy pártoló tagja, s jótékonykodó hajlama is sok irányban nyilvánult meg.

Szakmai pályafutását bel- és külföldi levéltárak kéziratjai, a kortárs napi- és hetilapok közleményei, a korabeli törvények, rendeletek és hivatalos nyilvántartások s az elszórtan megjelent nekrológok és emlékezőstörödékek alapján próbálom rekonstruálni. Kiadói tevékenységének alapos elemzése mellett igyekszem általános képet adni arról is, hogyan működött a „boldog békeidők” magyarországi könyvkereskedelme: milyen közös érdekek indokolták a kollektivitás döntéseit és milyen ellentétek feszültek az egylet tagjai, illetve a kívülállók között.

Ebben a folyton változó, öntörvényű és sérülékeny világban az Eggenberger-féle könyvkereskedés fennállásának százhetvenhét éve alatt mindvégig kiemelt helyet töltött be. Bár csupán a Hoffmann-korszakkal foglalkozom mélyrehatóan, a kép teljességének érdekében külön fejezetet szentelek elődeinek, az Eggenbergereknek, és utódainak, a Rényi családnak is, így a neves cég üzlettörténete folyamatos ívet képez 1802-től 1945-ig.

Hoffmann magánéletéről már jóval kevesebb forrás áll rendelkezésünkre, ám a kortársak apró utalásaiból sok mindent rekonstruálhatunk. A forrásoktól soha el nem szakadva, de a hiányzó részleteket, ahol lehet, kipótolva, életszerűvé lehet tenni a könyvkereskedő mindennapjait. Az Eggenbergerium hangulatát, életének különböző helyszíneit, családjának és baráti körének jellegzetes alakjait életrajzi adataiból és szépíróink szemléletes leírásaiból ismerhetjük meg. Cserepekből az egykor egységes egészet.

Remélem, Hoffmann Alfréd értékalkotó és időtálló munkásságát bemutató könyvemmel sikerül valamennyit törleszteni régi adósságunkból és egyúttal közel hozni a ma emberéhez a 19. századi magyar könyvkereskedelem egy rendkívül rokon-szenves alakját.

SZÜLEI

Hoffmann Alfréd édesapja, Hoffmann József Ferenc 1802-ben született a burgenlandi tartomány kismartoni járásában, Vimpácon. A helyi plébániatemplomban keresztelte Ignaz Steinmetz plébános ugyanezen év március 8-án, keresztszülei Joseph Sohrer helyi harmincados és neje, Franciska voltak.¹

Apja, Franz Xaver Hoffmann a hivatali feljebbvalóját kérte fel erre a tisztségre, ő ugyanis akkoriban a vimpáci harmincadhivatalban dolgozott ellenőrként (*tricesimae officium contraagente*). Nem tudjuk, hogy összesen hány gyermeke született feleségétől, Saibert (Seiberth) Anna Máriától, de egy másodikról – ezúttal leányról – biztos tudomásunk van.

Hoffmann Mária a neves könyvkereskedőhöz, Eggenberger Ferdinándhoz ment nőül, de hosszú közös életük folyamán csak egy leánygyermekük született: Eggenberger Mária. Ő Heinrich Ödön ügyvédhez ment feleségül, és fiatalon, gyermekági lázban halt meg. Egyetlen utódja, Heinrich Mária, később Hajnik Imre jogtörténész-szel alapított családot. Mintha a família valamilyen genetikai örökséget hordozott volna, az ő házasságukból később született hat gyermek közül is az első három lány volt – Hajnik Mária (Császár Elemér irodalomtörténész felesége), Hajnik Erzsébet (Sigmond Elek műegyetemi tanár neje), Hajnik Ilona (Sigmond Emil helyettes államtitkár felesége) –, majd három fiuk született: ifj. Hajnik Imre kúriai bíró, Hajnik Miklós jogász és végül az első világháborúban fiatalon elhunyt Hajnik Pál.

Amikor Hoffmann Mária meghalt, leánya már nem élt, ezért közvetlenül unokájára, az akkor még kiskorú Heinrich Máriára hagyta összesen 6390 forint értékű kötelezvényeit, takarékpénztári betétjét és részvényeit.² Ezt nagykorúvá válásáig a lány apja, Heinrich Ödön kezelte, majd természetesen a Hajnik-örökösökhöz került.

Hoffmann József tizenhét évesen, 1819. szeptember 22-én befejezte egyéves díjtalan gyakorlatát apja hivatali helyén, a vimpáci harmincadhivatalban,³ és október 6-án – az időközben harmincadossá elölépett apja és Johann Graffberger ellenőr

¹ Hoffmann József latin nyelvű keresztelési anyakönyvi kivonata (1828). OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

² Eggenberger Hoffmann Mária hagyatéki ügyének iratai (1876). Budapest Fővárosi Levéltár (a későbbiekben BFL) IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok. Ügyszám: 2154.

³ Német nyelvű határozat arról, hogy Hoffmann József befejezte egyéves díjtalan gyakorlatát (1819). OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

előtt – letette a hivatali esküt. Ezután újabb évnvi próbaidőt szolgált fizetés nélkül, amelynek végezetével 1820. október 25-én, jó magaviseletére való tekintettel, megkapta a gyakornoki végzést.⁴ Mivel „hivatali teendőiben mutatott ügybuzgalmával és jó erkölcsi magaviseletével egy tényleges állásra méltónak bizonyult”,⁵ ugyanitt szolgált tovább nyolc éven keresztül.

1828. május 7-én a fiatalembert „többévi jó hivatali szolgálatára való tekintettel” kinevezték a Pozsony vármegyében lévő Ebesfalva királyi harmincadhivatalába írnoknak (*Amtsschreiber*), amelyért évi kétszáz forint fizetést és évi öt forint lakbértámogatást kapott.⁶ Nyilvánvalóan ehhez az első hivatali kinevezéshez volt szüksége arra a nagykorúságát igazoló keresztelési anyakönyvi kivonatra, amelyet Georg Dresmitzer plébános állított ki számára március 8-án.⁷

Két évvel később, 1830. július 21-én áthelyezték Pozsonyba – szintén írnoki tisztségbe –, megemelt fizetéssel: évi kétszázötven forint alapbérrel és nyolcvan forint lakhatási támogatással.⁸

Újabb két év elteltével, 1832. július 18-án immár harmincadosi (*Dreissiger*) kinevezést kapott a Pozsonytól húsz kilométerre fekvő Bazin határállomásra.⁹ Itt már háromszáz forint fizetés és ingyenes lakás járt neki, de százforintos kauciót is le kellett tennie. (A harmincadosok saját vagyonukkal és fizetésükkel feleltek az elszámolásukban esetleg kimutatott hiányokért, s ha netalán ilyen fordult elő, azt a posztjükről való távozáskor a kaucióból vonták le.)

1834. augusztus 27-én a Bécsújhely melletti határfalu, Lichtenwörth harmincadosa lett ugyanilyen juttatásokkal.¹⁰

A fiatal vámhivatalnok pályája szépen ívelt fölfelé, hiszen csak három évet kellett várnia az újabb előrelépésre. 1837. január 25-én Sopronba helyezték helyettes harmincadosi posztra (*Dreissigst Adjunct*), négyszáz forint évi fizetéssel, kilencven forint lakbértámogatással és háromszáz forintos kauciókötelezettséggel.¹¹

⁴ Hoffmann József német nyelvű hivatali esküje és gyakornoki kinevezése. 27.134/1819. Uo.

⁵ Német nyelvű végzés Hoffmann József egyévi díjtalan alkalmazásának teljesítéséről. 34.465/1820. Uo.

⁶ Hoffmann József német nyelvű kinevezési okirata az ebesfalvi harmincadhivatalba. 15.930/1828. Uo.

⁷ Latin nyelvű kéziratos igazoló levél Hoffmann József megkereszteléséről. Uo.

⁸ Hoffmann József német nyelvű kinevezési okirata a pozsonyi harmincadhivatalba. 24.551/1830. Uo.

⁹ Hoffmann József német nyelvű kinevezési okirata a bazini harmincadhivatalba. 24.416/1832. Uo.

¹⁰ Hoffmann József német nyelvű kinevezési okirata a lichtenwörthi harmincadhivatalba. 31.010/1834. Uo.

¹¹ Hoffmann József német nyelvű kinevezési okirata a soproni harmincadhivatalba. 2931/1837. Uo.

Itt ismerkedhetett meg Joseph Fink soproni polgár és kereskedő és Maria Pfarm leányával, Finck (Fink) Annával (1818–1858).¹² Ugyanazon év nyarán feleségül vette a nálánál tizenhat évvel fiatalabb lányt, hiszen házassági szerződésüket 1837. június 21-én írták alá Kismartonban. A hivatalos iratból kiderül, hogy a vőlegénynek ekkor még mindkét szülője élt, viszont a menyasszony árva volt. Hozománya kétezer forintra rúgott (ezüsthúszasokban), míg Hoffmann József nyolcszáz forint „házassági ajándékot” (*Widerlage, donatio propter nuptias*) adott a közösbe. Végül azt is leszögezték, hogy minden, amit házaseletük alatt „szorgalmukkal és Isten áldásával” szereznek, közös vagyonukat fogja képezni.¹³

1838. április 27-én már első fiuk, Alfréd keresztelőjét tartották a Szent György-plébániatemplomban.¹⁴ Ezt gyors egymásutánban követte 1839. augusztus 12-én Viktor, majd 1840. november 29-én Matild keresztelése.¹⁵

1841. március 27-én Hoffmann József a lajtaszentmiklósi kereskedelmi határállomás harmincadellenőre (*Dreissigstamts Kontrolor*) lett. Fizetése megint emelkedett: ettől az évtől kezdődően ötszáz forintot vitt haza a hivatal által biztosított lakásukba, de négyszáz forint biztosítékot is le kellett tennie.¹⁶ Itt születtek Sándor és Ágost nevű fiaik, akiket a helyi plébánián kereszteltek 1843. február 8-án, illetve 1844. június 19-én.¹⁷

1847. augusztus 18-án a frissen létesített bécsújhelyi vasútállomás ideiglenes harmincadhivatalába nevezték ki harmincadosi posztra, hatszáz forint évi fizetéssel, ingyenes lakhellyel és az állással járó hatszáz forintos kauciókötelezettséggel.¹⁸ Itt látta meg a napvilágot 1848-ban Rudolf nevű fiuk.¹⁹

A hatgyermekes családapára 1850. szeptember 22-én már igen komoly tisztséget bíztak: a pesti cs. kir. adóhivatal előadójaként (*Respizient*) dolgozott hétszáz forintos

¹² Hoffmann Józsefné sz. Fink Anna hagyatéki és kiskorú gyermekeinek gyámsági ügye. BFL IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok. 1874. Ügyszám: 2379.

¹³ Hoffmann József és Fink Anna német nyelvű házassági szerződése. BFL IV. 1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok. Ügyszám: 2379.

¹⁴ Egyházmegyei Levéltár, Győr. A győri püspökség levéltára. Acta parochialia. A soproni Szent György plébánia iratai. 1838. köt. 167. old.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a későbbiekben MNL OL) 630867. sz. mikrofilm 194. és 208. kép.

¹⁶ Hoffmann József német nyelvű kinevezési okirata a lajtaszentmiklósi harmincadhivatalba. II.402/1841. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

¹⁷ MNL OL 700799. sz. mikrofilm 117. és 125. kép.

¹⁸ Hoffmann József német nyelvű kinevezési okirata a bécsújhelyi vasútállomás harmincadhivatalába. 34.125/1847. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

¹⁹ Hoffmann Józsefné sz. Fink Anna haláleset-felvételekor (1858. március 22-én) ugyanis a kiskorú gyerekek között Rudolfot kilencévesként említik. BFL IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok. 1874. Ügyszám: 2379.

évi fizetéssel. A kötelező hivatali esküt október 11-én tette le, tehát ekkortájt rendezkedhettek be új lakhelyükön.²⁰ Pesten született meg utolsó, hetedik gyermekük, akit 1852. április 15-én a belvárosi szentistvánvárosi plébánia templomában ugyan Mária Annaként kereszteltek meg, de világlétében az Irma nevet használta.²¹

Hoffmann József addigi állomáshelyei főként egyszerű határátkelőhelyek (*Einbruchstationen zum täglichen Verkehr*) vagy kereskedelmi határállomások (*Kommerzial-Einbruchstationen*) harmincadhivatalai voltak, egyedül Sopron minősült úgynevezett letéthynek (*Legstadt*), ahol még csak alárendeltként dolgozott. Pest ezzel szemben főletéthy (*Hauptlegstadt*) volt,²² ahol immár vezető hivatalnoki beosztást kapott. Az általa hozandó döntéseknek is sokkal nagyobb súlyuk volt, hiszen a korabeli szabályzat szerint a kiemelt árucikkeket nem lehetett a határokon elvámoltatni – erre kizárólag a vámraktárral rendelkező városok hivatalainak volt jogosultságuk.²³ Magyarország főletéthyjei ekkoriban Pest, Buda és Pozsony voltak.

Ötéves pesti tartózkodás után újabb – ezúttal az utolsó – költözés várt a családra, hiszen a családfőt ismét előléptették: 1855. január 18-án a frissen felállított budai kerületi és letéthy pénztár ellenőrévé (*Kontrollor*) nevezték ki. Fizetése hétszáz forint maradt, ezenkívül évi hetven forint lakbértámogatást kapott és egyévi fizetését kaucióként le kellett tegye. Új állása előfeltételül a Országos Pénzügyi Igazgatóság azt szabta, hogy egy éven belül sikeres vizsgát tegyen pénzkezelési és elszámolási ismeretekből – amennyiben nem, kinevezését visszavonják. Ezt nyilvánvalóan sikeresen teljesítette, mert 1859. szeptember 10-én már nyolcszáznegyven forintos évi fizetéssel járó pénztárnoki (*Einnehmer*) kinevezését is megkapta.

Egy évvel korábban azonban elvesztette életének társát, aki 1858. március 1-én reggel nyolc órakor negyvenévesen, „hosszú, fájdalmas betegség után”²⁴ hunyt el. Német nyelvű gyászjelentésének szövegéből tudjuk, hogy a család ekkor a Budai Vár Ferdinánd utca 144. számú házában lakott. A temetés március 6-án zajlott le, majd ugyanazon hónap 22-én történt meg a hagyatéki összeírás. Eszerint a hét gyermek öröksége 3695 forintnyi Esterházy Pál-féle értékpapír és 222 forint értékű ingóság (ezüstneműk, bútorok, ruhaneműk) volt.²⁵ Az 1858. december 20-án kelt osztozko-

²⁰ Hoffmann József német nyelvű kinevezési okirata a pesti adóhivatalba. 10.522/1850. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

²¹ MNL OL 453263. sz. mikrofilm 206. kép.

²² Johann Matthias Korabinsky: *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg, Weber und Korabinsky, 1786. 130–131. (A Dreyszsigstämter in Ungarn und Siebenbürgen című fejezet.)

²³ Rózsa Miklós: Pest-budai céhen kívüli felszabadítólevelek a XIX. század első feléből. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XVII*. Budapest, Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1966. 139.

²⁴ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Anna Hoffmann geborne Finck).

²⁵ Hoffmann Józsefné sz. Fink Anna hagyatéki és kiskorú gyermekeinek gyámsági ügye. BFL IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok. 1874. Ügyszám: 2379.

dási jegyzőkönyv rögzítette az egyheted arányú egyenlő öröklést, a pénzt pedig a főváros árvaszékénél helyezték letétbe.

Mivel még minden gyermek kiskorú volt (Alfréd húsz-, Viktor tizenkilenc, Matild tizenhét, Sándor tizennégy, Ágost tizenkét, Rudolf kilenc-, Mária pedig hatéves), gyámul Heinrich Ödön budai törvényszéki tanácsost nevezték ki. Ő Hoffmann József testvérének, Eggenberger Ferdinándné H. Máriának volt a veje, tehát nemcsak jogilag tájékozott ember, de egyben közeli családtag is. (Visszautalva a korábbiakra: 1871-es halála után Hoffmann Mária hagyatékának kezelését is Heinrich Ödönre bízták.) Az árvapénztárban letétbe helyezett pénz kamatait rendszeresen a gyermekek apja vette fel, és nevelésük költségeire fordította.

Néhány nyugdíjas év után Hoffmann József 1868. február 28-án délben hatvanhat évesen agyvérzés következtében meghalt. A család lakhelye ekkor már az Alsó-Dunasor 23. szám alatti emeletes bérház volt, innen temették március elsején „a pest-kerepesi vám melletti temetőbe”,²⁶ mégpedig felesége mellé, a 26. parcella II. sor 31. számú sírjába.²⁷ Maradványaikat (addig elhunyt fiaikkal: Viktorral, Alfréddel és Benedekkel együtt) 1908. november 24-én áthelyezték az akkor felállított reprezentatív családi sírboltba (Kerepesi úti temető, jobb oldali árkádsor 22.), ahol ma is nyugszanak.

A 19. század végi visszaemlékezők szerint a „rég, előkelő család”²⁸ ugyan teljesen német környezetben mozgott, ám „ereiben izzó magyar vér folyt. És noha német szóbeszéd uralkodott köztük, érzésükben, törekvéseikben a magyar fajszeretet heve lángolt. Ott a határon, közel az idegen kultúrához, nem vesztették el érzéküket a nemzeti törekvések iránt.”²⁹

A családban használt nyelv valóban a német lehetett, hiszen Hoffmann József 1858-ban, felesége halálakor német nyelvű gyászjelentést készíttetett. A magyarosodás első jeleként az ő 1868-as partecéduláját viszont már kétnyelvű szöveggel készítették gyermekei, akik saját keresztnévüket is váltakozó alakban használták. A családban egészen a 19. század végéig valószínűleg felváltva használhatták a két nyelvet, hiszen a kéziratos forrásokban olyan megfogalmazásokat találunk, mint „August bácsi”, „liebe Mathild néni” vagy „liebe gute Alfred bácsi”.³⁰

²⁶ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Hoffmann József).

²⁷ Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei. – Köszönöm Dankó Dalma múzeumvezető és Kovács Árpád idegenvezető kedves segítségét több, a könyvben előforduló személy temetési adatainak felderítésében.

²⁸ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. január 20.

²⁹ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. VII–VIII.

³⁰ Rokoni részvétnyilvánító levelek 1905-ből. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107.

TESTVÉREI

Nem egészen másfél évvel Hoffmann Alfréd után született meg első öccse, Viktor, aki a soproni Szent György-plébániatemplomban 1839. augusztus 12-én Viktor Franciscus keresztnéveket kapott,¹ de – mint említettem, a család több tagjához hasonlóan – magán- és hivatalos irataiban felváltva használta a Victor (c-vel), illetve a magyar Győző alakot. A bankhivatalnoki pályát választotta: nagykorúságát elérve, 1863-ban vagy 1864-ben lépett be a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankhoz, ugyanis nekrológja szerint „az elhunyt 33 éven át állott a bank szolgálatában”.² 1873-ban még próbaidős tisztviselő (*Assessor-Beamter*) volt,³ 1881-ben már a cég főkönyvelője lett,⁴ 1888-tól pedig cégvezetővé és „intéző”-vé, vagyis aláírási joggal rendelkező igazgatósági taggá avanzált.⁵ Ezt a magas funkciót viselte egészen 1897-ig, amikor nyugalmazták.⁶ A *Vasárnapi Ujság* cikkírója szerint „mintaképe volt a buzgó és kötelességtudó tisztviselőnek s a főváros kereskedelmi köreiből sok barátot szerzett magának”.⁷

Ezenkívül más nagyvállalatok vezetőségében is tevékenykedett. Amikor 1890 áprilisában a Puskás Tivadar által alapított Budapesti távbeszélő hálózat bérleti vállalat részvénytársasággá alakult, Hoffmann Győző a felügyelő bizottság tagjaként egészen nyugdíjba vonulásáig részt vett a vezetésében.⁸ Szintén Puskás Tivadar mellett volt az Első Magyar Paraffingyár Rt. igazgatóságának tagja 1891–1892-ben.⁹

¹ MNL OL 630867. mikrofilm 194. kép.

² *Vasárnapi Ujság*, 1903/28. (július 12.) 466.

³ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 276.

⁴ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 446.

⁵ Pólya Jakab: *A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és ötven éves fenállásának története 1841–1892*. Budapest, 1892. 368.; *Budapesti cím- és lakjegyzék 1888*. Budapest, Franklin-Társulat, 1888. 74.

⁶ 1898-ban ugyanis már nem szerepel a neve a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezetőségi tagjai között. Lásd *Budapesti cím- és lakjegyzék 1898*. Budapest, Franklin-Társulat, 1898. 353.

⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1903/28. (július 12.) 466.

⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1891–1892*. Budapest, Franklin-Társulat, 1892. 234.; uo. 1893–1894. 176.; uo. 1896–1897. 181.

⁹ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1891–1892*. Budapest, Franklin-Társulat, 1892. 253.

A 19. század pezsgő társadalmi szervezeti életéből is kivette a részét: nemcsak a Budapesti Korcsolyázó Egylet¹⁰ részvényeseként, de az egyesület megszervezésében és vezetésében is aktív szerepet vállalt. 1873–1898 között választmányi tag, 1876–1878 között igazgató, 1879–1881 között pedig helyettes igazgató volt; végül 1898. október 29-én, nyugdíjazása alkalmából tiszteletbeli taggá választották.¹¹ Minden forrás kiemeli, hogy ő mentette meg az első években még csödközeli állapottal küszködő egyletet az összeomlástól: „Hoffmann Győző a pénzügyek megszilárdítása érdekében fejtett ki megbecsülhetetlen munkásságot. Ő az első törlesztő-alap indítványozója és megteremtője.”¹² Máshol ezt olvassuk: „A korcsolya-egylet tagjainak száma 10 év alatt 400-ról több mint 2000-re emelkedett, s anyagi viszonyai oly kedvezők, hogy részvényei már az 50 frt névértéken felül is alig kaphatók. Mindez [...] nagy részben köszönhető Krajcsovics József és Püspöky Emil igazgatóknak is, kiknek lankadatlan buzgalma az egyletet eddig el nem ért virágzásra fejlesztette, azoknak a megkezdett nyomoknak alapján, melyeket egy előbbi igazgató, Hoffmann Viktor, valódi finánczkapacitással vetett meg az egylet pénzügyi rendezésében.”¹³

A rendelkezésünkre álló adatok szerint 1873-ban a három legidősebb testvér (Alfréd, Győző és Matild) már áttelepült Budáról Pestre, és együtt laktak a Színház tér (a mai Vörösmarty tér) 5. szám alatt.¹⁴ Hét évvel később, 1881-ben a két fiú másik hűgukkal, Irmával hármásban béreltek közös lakást (vagy több lakást ugyanazon házban), címük ezúttal a Dorottya utca 1. szám volt.¹⁵ Ez tíz éven keresztül, 1891-ig így is maradt.¹⁶ Ekkor sem váltak el egymástól, csak új helyre tették át lakhelyüket, a Vámház körút 5. számú házba.¹⁷ 1896-tól újabb testvérük, Hoffmann Sándor és családja is ebbe az elegáns háromemeletes bérházba költözött,¹⁸ így már négy testvér lakott egymáshoz igen közel hosszú éveken át.¹⁹

¹⁰ A második (1893-as) részvénykibocsátáskor 333. sorszámmal jegyzett egy száz forint névértékű papírt. Lásd *A Budapesti Korcsolyázó Egylet jelentése huszonötévi jubileuma alkalmára 1869–1894*. Budapest, 1895. 44.

¹¹ Márkus Jenő: *A Budapesti Korcsolyázó-Egylet negyvenéves története 1869–1909*. Budapest, 1909. 142–143., 145.

¹² Uo. 90.

¹³ A városligeti korcsolya-csarnok. *Vasárnapi Ujság*, 1884/5. (február 3.) 77–78.

¹⁴ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 276.

¹⁵ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 107–108.

¹⁶ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1882*. Budapest, Franklin-Társulat, 1882. 442.; uo. *1883–1884*. 453–454.; uo. *1885–1886*. 502.; uo. *1887–1888*. 316.; uo. *1890*. 572–573.; uo. *1891–1892*. 552.

¹⁷ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1893–1894*. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 578.

¹⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1896–1897*. Budapest, Franklin-Társulat, 1897. 681–682.

¹⁹ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1897–1898*. Budapest, Franklin-Társulat, 1898. 826–827.; uo. *1899*. 976–978.; uo. *1900–1901*. 1032–1034.; uo. *1901–1902*. 1072–1074.; uo. *1902–1903*. 1116–1118.; uo. *1903–1904*. 1153–1155.; uo. *1904–1905*. 1189–1190.

Hoffmann Győző arcképe

Ez a közelség tette lehetővé, hogy Hoffmann Győzőről súlyos betegségében családtagjai gondoskodhassanak. A pontos időpont nem ismert, de valamikor 1898 után – apjához hasonlóan – agyvérzés érte. Ettől részlegesen vagy teljesen lebénult, de nem tudni, hogy szellemi képességei károsodtak-e. Mindenesetre az ápolás minőségével nem lehetett gond, hiszen a két nővér mellett Hoffmann Alfréd barátai is arra emlékeztek, mennyire sok figyelmet áldozott a könyvkereskedő testvére állapotára:

„Viktor öccsét egy veszedelmes kór kezdte ki. Betegsége végtelen sok fájdalmat okozott neki. Éjjelente fölriadt álmából nem egyszer és futott, hogy megnézzék, hogy van a beteg, de a Gondviselés ellen soha nem zúgolódott. Mélységes vallásos érzése megnyugodott a világi dolgok folyásában. Ha öccse kínzó betegsége kihozta sodrából, csak ennyi volt az egész:

– Mért kell ennek az embernek annyit kínlódnia?”²⁰

„Hosszú szenvedés után” Hoffmann Győzőt hatvanhárom évesen, 1903. július 5-én déli tizenkét órakor érte a halál.²¹ Két nappal később, július 7-én délután ötkor

²⁰ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. XVI.

²¹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Hoffmann Győző).

temették el a Kerepesi úti temető központi fekvésű részén, a 29/2. parcella 1. sor 22. számú sírjába.²² Nem sokáig nyugodhatott azonban itt, mert 1908. november 24-én az ő maradványait is áthelyezték az Árkádsoron épülő családi kriptába.

Az első leány a testvérek sorában a Mathilde Theresia Anna nevet kapta a kereszttségben, 1840. november 29-én, Sopronban.²³ Mivel bátyjainál sokkal visszavonultabb életet élt, ezért kevés információ maradt fenn róla. Gyászjelentését sem őrzi az OSZK gyűjteménye, így halálának évét is csak a családi sírbolt véseteiből ismerjük. Annyi bizonyos, hogy 1873-ban Alfréddal és Győzővel együtt a Színház tér 5. szám alatt vették nyilvántartásba,²⁴ de egészen 1904-ig nem volt bejelentett budapesti lakcíme (amely pedig kötelező volt, ha valaki a fővárosban tartózkodott), tehát addig valószínűleg máshol lakhatott. Ennek ellenére befektetésként a Budapesti Korcsolyázó Egylet mindkét részvénykibocsátásából vásárolt 1875-ben és 1893-ban.²⁵ 1904-ben a már évtizedek óta együtt élő Alfréd bátyjához és Irma húgához költözött a Vámház körút 5. szám alá,²⁶ majd 1905-ben együtt költöztek át a Ferenc József rakpart (a mai Belgrád rakpart) 22. számú bérházba, ahol már hárman osztoztak egy tágas polgári lakáson.²⁷ Míg a korábbi években folyamatosan magánzóként, 1906-tól már háztulajdonosként szerepel a lakcím-nyilvántartásokban,²⁸ mivel Alfréd bátyja végrendeletében ráhagyta a IV. kerületi Királyi Pál utca 4. alatti házat, az arra bejegyzett jelzáloggal együtt.²⁹ Minden bizonnyal az innen befolyó bérleti díjakból élt egészen 1933-ig, kilencvenhárom éves korában bekövetkezett haláláig.

Hoffmann Sándor az 1843-as év elején,³⁰ Lajtaszentmiklóson született. Győző bátyjához hasonlóan szintén pénzügyi pályára ment, de vele ellentétben, ő állami szolgálatba állt. Az 1873-as lakcímjegyzék szerint ekkor még a budai Víziváros Új-utca (a mai

²² Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

²³ MNL OL 630867. mikrofilm 208. kép.

²⁴ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 276.

²⁵ 1875-ben 206. sorszámmal ötven forint értékben, 1893-ban 335. sorszámmal száz forint értékben. Lásd *A Budapesti Korcsolyázó Egylet jelentése huszonötévi jubileuma alkalmára 1869–1894*. Budapest, 1895. 34., 44.

²⁶ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1904–1905*. Budapest, Franklin-Társulat, 1905. 1190.

²⁷ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1905–1906*. Budapest, Franklin-Társulat, 1905. 1209.

²⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1906*. Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 1199.; uo. *1907–1908*. 1257.; uo. *1909*. 104.; uo. *1911*. 114.; uo. *1912*. 128.; uo. *1913*. 130.; uo. *1914*. 132.; uo. *1916*. 137.; uo. *1922–1923*. 521.

²⁹ Hoffmann Alfréd német nyelvű végrendelete (1905. szeptember 1.) BFL VII.7.d., IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: VI.1304.

³⁰ Február 8-án keresztelték. Lásd MNL OL 700799. mikrofilm 117. kép.

Toldy Ferenc utca) 29. szám alatt lakott,³¹ míg a hét évvel később meginduló rendszeres nyilvántartások már a város pesti oldalán regisztrálták. 1880-ban bejelentett címe, a IV. kerületi Kecskeméti utca 5. szám, valójában ugyanannak a háztömbnek a másik oldala, amelynek másik homlokzata az imént említett Királyi Pál utcára néz.³² 1892-ig folyamatosan ott tartózkodott családjával,³³ majd egy rövid Múzeum körúti kitérő után³⁴ – egy évvel azt követően, hogy Alfréd, Győző és Irma a Vámház körútra költözött –, 1896-ban ők is csatlakoztak hozzájuk.³⁵

1882 végén Hoffmann Sándort a törvényhatósági bizottság rendes tagjává választották,³⁶ amely tisztségét 1892-ig töltötte be,³⁷ 1890–1891-ben pedig a pénzügyi és gazdasági bizottmánynak is a tagja volt.³⁸ Egy 1882. áprilisi közgyűlési jegyzőkönyv még csak a fővárosi adófőpénztár ellenőreként említi,³⁹ de 1886. december 23-án már – az ilyenkor szokásos pénztárvizsgálat után – a főváros központi adópénztárát a betegségéből felgyógyult Hoffmann Sándor adófőpénztárnoknak adták át.⁴⁰

Családi élete is jól alakult, feleségétől, Wissnyi (Vissnyi, Vissnyey) Augusztától (1856–1935) négy gyermeke született: Béla Árpád Sándor 1881-ben, Dezső Viktor Ágoston 1882-ben, Margit Irma Franciska 1884-ben és Jenő Landor Komel 1893-ban.⁴¹

A pár sportos életet élt: ők voltak az egyedüliek a családból, akik nem csupán a Korcsolyázó Egylet részvényeit jegyezték, de telente rendszeresen jártak a városligeti tó jegére is: 1894-ben mindketten évdíjas tagok voltak.⁴² Győző bátyjához hasonlóan Hoffmann Sándor az egylet vezetésében is részt vett: választmányi tag volt 1871–1888, majd 1889–1894 között, illetve ellenőr 1889–1894 között.⁴³

³¹ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 276.

³² *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 108.

³³ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1882*. Budapest, Franklin-Társulat, 1882. 443.; uo. *1883–1884*. 454.; uo. *1885–1886*. 503.; uo. *1887–1888*. 317.; uo. *1890*. 573.; uo. *1891–1892*. 552.

³⁴ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1893–1894*. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 578.

³⁵ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1896–1897*. Budapest, Franklin-Társulat, 1897. 682.

³⁶ *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1883-ban tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei*. Budapest, Budapest székesfőváros háziyomdája, 1916. 6.

³⁷ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1891–1892*. Budapest, Franklin-Társulat, 1892. 213.

³⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1890*. Budapest, Franklin-Társulat, 1890. 199.; uo. *1891–1892*. 214.

³⁹ *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1882-ben tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei*. Budapest, Budapest székesfőváros háziyomdája, 1916. 77.

⁴⁰ 42.743/1886. számú előterjesztés. *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1887-ben tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei*. Budapest, Budapest székesfőváros háziyomdája, 1916. 54.

⁴¹ MNL OL 453287. mikrofilm 202., 270., 333. kép.; 453288. mikrofilm 181. kép.

⁴² 1875-ben 207. sorszámmal ötven forint értékben, 1893-ban 336. és 337. sorszámmal száz–száz forint értékben. Lásd *A Budapesti Korcsolyázó Egylet jelentése huszonötévi jubileuma alkalmára 1869–1894*. Budapest, 1895. 34., 44., 71.

⁴³ Márkus 1909. 142–143.

Nejével közös tulajdonuk volt 1894-től a Főherceg Albrecht út 18. szám alatti értékes budai ingatlan a Vízivárosban (ma Hunyadi János út)⁴⁴ – ezt azonban két év múlva 25 000 forintért eladták.⁴⁵ Szintén 1894-ben vásárolták meg azt a krisztinavárosi telket, amelyre később nyaralójukat építették fel az Alkony úton,⁴⁶ amelyhez 1902-ben egy szomszédos telket vettek kiegészítésül.⁴⁷ 1904-ben újabb krisztinavárosi ingatlanra tettek szert, közel az előzőhöz, a Kútvölgyi út 71. szám alatt⁴⁸ – ezt 1910-ben adták el 10 000 koronáért.⁴⁹

1894 márciusában – nyilvánvalóan befektetési céllal – Sándor Alfréd bátyjával fele-fele arányban 28 000 forintért megvásárolta az Üllői út 115/b. számú (az Üllői út és az Ernő utca sarkán fekvő) 354,90 négyszögöl (1274 m²) kiterjedésű telket és a rajta épült kétemeletes bérházat.⁵⁰ 1905-ben feleségével közös számlát nyitottak a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál (egyúttal páncélszekrényt is béreltek ugyanott),⁵¹ és felvettek 31 000 korona kölcsönt, amelyet a házra terheltek.⁵² Ekkor már a Molnár utca 10. alatti (szintén saját tulajdonú) lakásban laktak,⁵³ majd egy évvel később a már ismert, Ferenc József rakpart 22. számú házba voltak bejelentve.⁵⁴ (Ez ugyanaz a háztömb, amelyet a Molnár utca, az Irányi utca és a rakpart határol.)

Alig egy éven belül – valószínűleg Hoffmann Alfréd hirtelen halála miatt – 1906. február 12-én eladták az Üllői úti bérházat a szomszédos ingatlan tulajdonosának, Rotter Samu kereskedőnek, 63 000 koronáért. (A házra terhelt 31 000 koronás hitelt a vevők a vételár részeként átvállalták.) A korábban tervezett befektetési célt

⁴⁴ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894.* Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 30. (2482. helyrajzi szám.)

⁴⁵ Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Pesti Hírlap*, 1896/185. (júl. 7.) 16.

⁴⁶ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894.* Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 118. (6481–6482/1, 2, 3/c. helyr. sz.) A helyrajzi számok 1899-ben megváltoztak, ekkortól a 8305/1., 2., 3., illetve a 8306/1., 2. számokon tartották nyilván a telket. Lásd *uo. 1899.* 11.

⁴⁷ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1902–1903.* Budapest, Franklin-Társulat, 1903. 15. (8303, 8304/1, 2. helyr. sz.)

⁴⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1904–1905.* Budapest, Franklin-Társulat, 1905. 37. (8795. helyr. sz.)

⁴⁹ Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Pesti Hírlap*, 1910/80. (ápr. 5.) 22.

⁵⁰ Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Pesti Hírlap*, 1894/70. (márc. 11.) 19. (Az újság ugyan 2800 forintot közölt, de az eladási árat tekintetbe véve ez egészen bizonyosan sajtóhiba volt.) A tulajdonjogra nézve lásd még *Budapesti cím- és lakjegyzék 1896–1897.* Budapest, Franklin-Társulat, 1897. 110. (8645/a. helyr. sz.); *uo. 1899.* 118.; *uo. 1900–1901.* 130.; *uo. 1901–1902.* 138.; *uo. 1902–1903.* 139.; *uo. 1903–1904.* 147.; *uo. 1904–1905.* 168.; *uo. 1905–1906.* 173.; Veszett fejszének a nyele. *Pesti Hírlap*, 1901/331. (nov. 30.) 15.

⁵¹ BFL VII.213. Kiss Aladár közjegyző iratai. 1905. Ügyszám: 529.

⁵² *Uo.* Ügyszám: 528.

⁵³ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1905–1906.* Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 1209. (103. helyr. sz.)

⁵⁴ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1907–1908.* Budapest, Franklin-Társulat, 1908. 1257.

alátámasztja, hogy a szerződésben külön kiemelték, miszerint a házbérek február 1-jétől illették az új tulajdonosokat.⁵⁵

Az innen felszabaduló pénzből és a bátyjuktól rájuk maradt örökségből vásárolták meg – Hoffmann Matilddal és Irmával közösen – a Ferenc József rakpart 22. számú elegáns belvárosi bérpalotát, ahol a két leánytestvér és Alfréd bátyjuk már 1904-től kezdődően lakott. A szerződés 1906. május 16-án kelt, az eladók maguk az építetők voltak: Saborsky Ede és neje, Kankovszky Amália, valamint Fuchs Márk és neje, Saborsky Kornélia. A vételárat nem ismerjük pontosan, mert csak egy 80 000 koronás és egy 120 000 koronás adós-nyilatkozat maradt fenn,⁵⁶ de ennek hozzávetőleg a duplája lehetett. A 174,90 négyszögöles (628 m²-es) telket és a rajta épült négyemeletes házat először az 1907-es fővárosi lakcímjegyzékben regisztrálták „Hoffmann Sándor és birtoktársai” tulajdonaként.⁵⁷ Öt évvel később, 1911. január 31-én azonban eladták Francois Lajos pezsgőgyárosnak és nejének, Neer Annának 417 120 koronáért.⁵⁸ A vételár részeként a vevők átvállalták az ingatlanra terhelt 120 000 koronás jelzálogot, így a négy eladónak fejenként hozzávetőleg 75 000 korona járt.

A szerződésben feltüntették a ház bérlőitől beszédett összeget, így megtudhatjuk, hogy mekkora bevételhez jutottak a Hoffmann testvérek 1906 és 1910 között: az éppen esedékes negyedévre összesen 6641 koronát kellett fizessenek a lakók, egy évben tehát 26 564 korona ütötte a kezét a tulajdonosoknak. A ház üzlethelyiségét 1910-től a Horváth Sándor és Fiai cég bérelte,⁵⁹ így a lakók a földszintről festékek, lenolajfirnisz és lakk szagát érezhették.

A sok megvásárolt és eladott ingatlan közül azonban a családi élet szempontjából talán legfontosabb szerepe az Alkony úti nyaralónak volt, hiszen nem csupán az adófőpénztáros szűkebb családja, hanem a tágabb família tagjai is sokat időztek itt a meleg nyári hónapokban. Hoffmann Alfrédról is feljegyezték az emlékezők, hogy „ha künn volt a Zugligetben, Sándor öccse villájában, leült egy-egy fa alá és boldogan elmélázott a játszó gyermekeken”.⁶⁰

A főváros eme természetközeli, ligetes-erdős területén a 19. század végén csak a legjómódúbb polgárcsaládok engedhették meg maguknak a villák építését. Jókai Mór sem csak a környék szépségét, hanem burkoltan a telkek árát is jellemezte,

⁵⁵ BFL VII. 213. Kiss Aladár közjegyző iratai. 1906. Ügyszám: 179.

⁵⁶ BFL VII. 216. Jeszenszky István közjegyző iratai. 1906. június 13. és 15. Ügyszámok: 650., 651.

⁵⁷ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1907–1908.* Budapest, Franklin-Társulat, 1908. 94. (15.689 számú telekkönyvi betét, 25/b. helyr. sz.)

⁵⁸ BFL VII. 216. Jeszenszky István közjegyző iratai. 1911. Adásvételi szerződés. Ügyszám: 143.; Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Pesti Hírlap*, 1911/44. (febr. 21.) 37.

⁵⁹ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1910.* Budapest, Franklin-Társulat, 1910. 925., és a későbbi évfolyamok.

⁶⁰ Róna 1907. XV.

amikor így írt: „Az egész Zugliget mellékvölgyeivel [...] egy darab Svájc a budai hegyek közt, mely a főváros környékének legfestőibb része.”⁶¹ A minket érdeklő épület pontos fekvését is tudjuk:

A Fácántól a Svábhegyre legkényelmesebben a Béla király útján érhetünk föl. Az egész úton szebbnél szebb nyaralók épültek, melyek közül Kann Jakab, Schäffer Bódog, dr. Dollinger Gyula, Hoffmann Sándor, Quentzer Henrik, Héger József, Vuk Lajos, Türsch Nándor, Deutsch Károly, Girardi, Jurányi, dr. Lers Vilmos nyaralói tűnnek ki.⁶² A pontos helyszín is azonosítható: „a Béla király útjáról a Dollinger és Hoffmann-nyaralók között van az Alkony-út, mely a Mátyás király útba nyílik.”⁶³

Különös szerencse, hogy a ma már nem létező házról egy ábrázolás is fennmaradt: „a Hoffmann-féle nyaraló az 1885-ik évi kiállításon mint a debreczeni csárda szerepelt. Jelenlegi tulajdonosa megvásárolta és itt újra felépítette.”⁶⁴ Mivel az 1885-ös iparkiállítás az év május elejétől november 4-ig volt nyitva, a főpénztárnok valamikor ez után vehette meg a fából készült épületet, amelyről a *Vasárnapi Ujság* képet is közölt.⁶⁵

A nyaraló felépültekor Hoffmann Sándor azonnal lelkesen csatlakozott a Budapest-Zugligeti Egyesülethez, amely a terület egyre jobb kiépítését és a kirándulók közötti népszerűsítését tűzte ki célul. Rendes tagként rendszeresen befizette az évi hatkoronás tagdíjat, de a szervezet munkájából is kivette a részét: 1896-ban ellenőrként,⁶⁶ 1905-ben választmányi tagként és számvizsgálóként.⁶⁷

Anyagilag és szakmailag is sikeres életét csupán egyetlen balszerencsés esemény árnyékolta be: 1901. november 14-én a IV. kerületi pénztár által a fővárosi adófőpénztárba küldött 777 000 koronás szállítmányból Kecskeméthy Győző adópénztári gyakornok elloptott 588 000 koronát. Mivel akkoriban az állami tisztviselők saját vagyonukkal feleltek a rájuk bízott közpénzekért, a IV. kerületi elöljáró, Pesti Ferenc, illetve az egész szervezet élén álló Hoffmann Sándor összes ingatlanját, ingóságát és fizetését azonnal bírói zár alá vették. Ez utóbbi alól az 1901. december 18-iki közgyűlésen mindketten felmentést kértek, hivatkozva „évek hosszú sorára terjedő kifogástalan fővárosi szolgálatukra, mely idő alatt soha ellenük fegyelmi

⁶¹ Jókai Mór: A Svábhegy és a Zugliget. In: Uő: *Útleírások*. Budapest, Ad Librum, 2008. 220.

⁶² Eperjessy István: *Zugliget és vidéke. Budapest nyaraló és kiránduló helye. Útmutató és térkép a kirándulók részére*. Budapest, Budapest-Zugligeti Egyesület, 1906. 46.

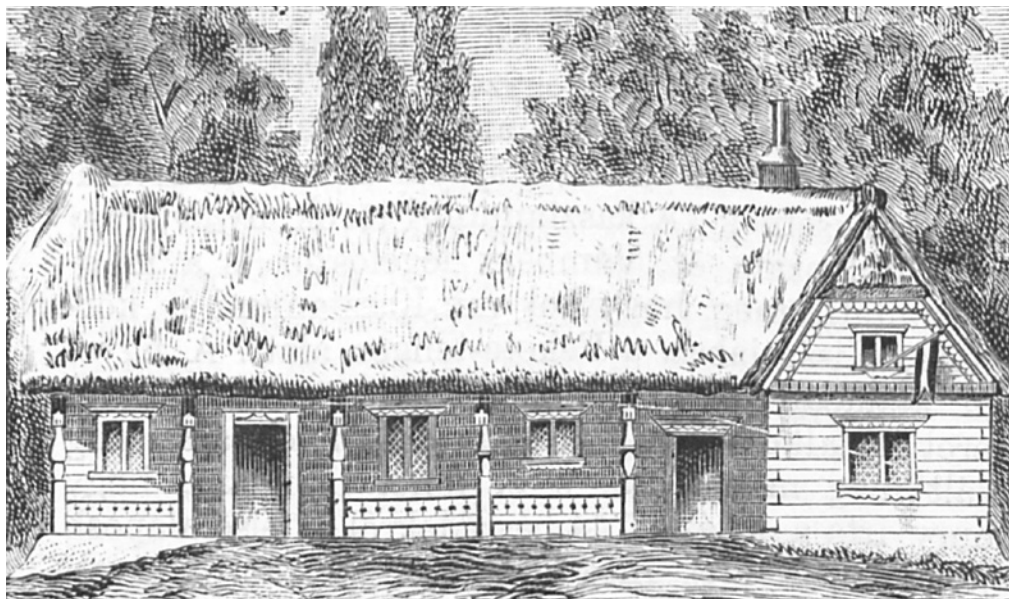
⁶³ Uo. 49.

⁶⁴ Uo. 50.

⁶⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1885/14. (április 5.) 227.

⁶⁶ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1896–1897*. Budapest, Franklin-Társulat, 1897. 249.

⁶⁷ Eperjessy 1906. 11–12.

Hoffmann Sándor nyaralója a Zugligetben

panasz vagy kifogás fel nem merült”, és hogy „fizetésüknek elvonása őket és családjukat súlyosan érintené és megfosztaná a társadalmi állásukhoz mért megélhetés feltételeitől”.⁶⁸ A fővárosi tanács méltányolta érveiket és a fizetésükre vonatkozó végrehajtástól eltekintett – pedig a tettest nem sikerült elfognia a rendőrségnek, holott hatvannyolc detektívet indítottak a nyomába. Kecskeméthy előbb kalandos úton Fiuméba, majd onnan Amerikába szökött a félmillió koronával, és sok évvel később is „a magyar kriminalisztika bolygó hollandija”-ként emlegették.⁶⁹

1903. június 24-iki közgyűlésen az adófőpénztárnok újabb kérvényt nyújtott be, amelyben a vagyoni felelősség alól is felmentésért folyamodott. A testület úgy döntött, hogy „az előterjesztésben felhozott méltánylást érdemlő indokokra [...] a fegyelmi úton megállapított kártérítési vagyoni felelősség érvényesítésétől kegyelem útján eltekint”.⁷⁰ Fontos azonban kiemelni, hogy nem mindenki esetében jártak el hason-

⁶⁸ A tanács 12.824/1901 sz. előterjesztése. Lásd *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1901-ben tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei*. Budapest, Budapest székesfőváros háziyomdája, 1916. 596.

⁶⁹ Tábori Kornél: A főváros nagy sikkasztója. *Tolnai Világlapja*, 1923/9. (máj. 2.) 15–16.

⁷⁰ A tanács 108.837/1903–eln. számú előterjesztése. Lásd *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1903-ban tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei*. Budapest, Budapest székesfőváros háziyomdája, 1916. 324.

ló tapintattal, hiszen az eljárás során több fővárosi adóhivatalnokot elbocsátottak, másoknak pedig tisztviselői kaucióját kobozták el kártérítés gyanánt. A főpénztáros iránt azonban általános rokonszenv nyilvánult meg, úgy az eljáró hatóságok, mint a közvélemény részéről és az események áldozataként tekintettek rá.⁷¹

Nem meglepő viszont, hogy közvetlenül ezután, az 1903. szeptember 9-én a jogügyi bizottmány és a tanács már Hoffmann Sándor nyugdíjazás iránti kérelmét tárgyalta és fogadta el. A nyugdíjszabályzat megfelelő paragrafusai szerint „a székesfőváros szolgálatában eltöltött s a millennáris év kettős beszámításával 40 évet meghaladó, beszámításra alkalmas szolgálati ideje után [...] évi 4840 korona nyugdíjat” szavaztak meg neki.⁷² Még tíz évet töltött közmegebecsülésben, ámde nem túl jó egészségben, mivel 1913. augusztus 22-én délután „hosszas szenvedés után” hunyt el hetvenéves korában.⁷³ Őt, és később feleségét is, az Árkádsoron álló Hoffmann-sírboltba temették.

Szintén Lajtaszentmiklóson született 1844 júniusában Alfréd és Sándor öccse, Hoffmann Ágoston,⁷⁴ aki pénzügyi-kereskedelmi érdeklődésű testvéreitől egészen eltérő hivatást választott: szerzetes lett. Teológiai tanulmányait Egerben és Budapesten végezte, majd 1865-ben belépett a szervita rendbe. Szegénységi fogadalmának megfelelően az előző fejezetben említett anyai örökségrészére sem tartott igényt, hanem a maga ötszáznegyven forintos részét fele-fele részben húgainak adta ajándékol.⁷⁵ 1905-ben Alfréd bátyja is kizárta végrendeletéből, mivel „olyan helyzetben van, hogy semmiféle támogatást nem igényel”.⁷⁶

A noviciátus és a kezdeti évek után a tehetséges áldozópap pályája szépen ívelt fölfelé: 1886–1894 között már az egri rendház főnöke volt, majd 1894-től a budapesti ház élére állították. (Nem nagy létszámú intézményt vezetett, hiszen ezekben az évtizedekben a fővárosi szervita szerzetesi közösséget mindössze hat-nyolc atya alkotta.) A *Vasárnapi Ujság* fényképet is közölt róla 1905-ben, amelyről a rend fekete habitusát viselő szikár, komoly, szemüveges férfi néz ránk.

⁷¹ Kecskeméthy Győző áldozatai. *Pesti Hirlap*, 1902/167. (jún. 20.) 7.

⁷² A bizottmány és tanács 95.686/1903–eln. számú előterjesztése. Lásd *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága 1903-ban tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei*. Budapest, Budapest székesfőváros házinyomdája, 1916. 386.

⁷³ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, Gyászjelentések (Hoffmann Sándor).

⁷⁴ MNL OL 700799. mikrofilm 125. kép.

⁷⁵ Hoffmann Józsefné sz. Fink Anna hagyatéki és kiskorú gyermekeinek gyámsági ügye. BFL, IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszkének iratai. Általános iratok. 1874. Ügyszám: 02379.

⁷⁶ Hoffmann Alfréd német nyelvű végrendelete (1905. szept. 1.) BFL VII.7.d., IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: V.I.304.

Különös, hogy míg a korábbi lakcímjegyzékekben folyamatosan a Koronaherceg utca (ma Petőfi Sándor utca) 17. számú – a rend tulajdonában levő – bérházba, majd a Szervita tér 6. alatti rendházba volt bejelentve,⁷⁷ addig 1898-ban és 1899-ben nem találjuk a főváros lakosai között.⁷⁸ Feltételezem, hogy ekkor külföldön (talán a rend valamely másik rendházában) tartózkodhatott.

A testvéreihez hasonlóan tevékeny Ágoston – helyesebben ekkor már választott szerzetesi nevén Hoffmann M[ária] Benedek – ugyan nehéz anyagi helyzetben vette át a fővárosi ház vezetését, de „csakhamar rendezte ügyeit s vagyonával oly jól gazdálkodott, hogy [...] a többi magyar rendházakat is segíeyezhette”. A rend budapesti templomát restauráltatta és díszes berendezést is készíttetett. Nekrológ-írója szerint ő volt az, aki a hazai szerviták kihalásának megakadályozására Olaszországból küldött pátereket „megmagyarosította”. Ennek a valós súlya csak akkor értékelhető, ha tudjuk, hogy akkoriban a rend Magyarországon szolgáló tagjainak csupán egyharmada volt magyar nemzetiségű, s a szerviták templomát különösen a pesti „durch und durch német úrend” kedvelte.⁷⁹

A „széles műveltségű, jóindulatú papot” nagy körben ismerték és tisztelték.⁸⁰ Rendjében is méltányolták négy évtizedes elhivatott munkásságát: perjeli rangja mellett élete végén a rend tartományi kormánytanácsosa is lett.⁸¹ Szinte pontosan egy hónappal Alfréd bátyja halála után, 1905. november 24-én délután, hatvankét évesen szívszélhűdés végzett vele. Temetése 27-én délelőtt tíz órakor kezdődött a szerviták templomában. A szertartáson részt vett a legtöbb hazai szerzetesrend főnöke és több ausztriai szervita kolostor is képviseltette magát. A Kerepesi úti temetőben maga az osztrák–magyar tartomány főnöke, Brichta Szaléz szentelte be koporsóját – de nem a rend falsírboltjába temették, hanem Viktor bátyjához közel és közvetlenül Alfréd testvére mellé, a 29/3. parcella 1. sor 71. számú sírba.⁸² Innen került aztán át 1908. november 24-én ő is a közös családi kriptába.

⁷⁷ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 107.; uo. 1882. 442.; uo. 1883–1884. 453.; uo. 1885–1886. 502.; uo. 1888. 316.; uo. 1890. 572.; uo. 1891–1892. 552.; uo. 1894. 578.; uo. 1896–1897. 681.

⁷⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1898*. Budapest, Franklin-Társulat, 1898.; uo. 1899.

⁷⁹ A magyar szervitákról. *Vasárnapi Ujság*, 1873/12. (márc. 23.) 143–144.

⁸⁰ Hoffmann Benedek, a szerviták budapesti házfőnöke. *Vasárnapi Ujság*, 1905/50. (dec. 10.) 806.

⁸¹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Hoffmann Benedek Ágoston).

⁸² Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

Hoffmann Benedek fényképe 1905-ből

A hatodik gyermek, Hoffmann Rudolf (Rezső) sorsa nehezen követhető. Úgy tűnik, semmilyen közéleti szervezetben nem vett részt, és többnyire magánzóként töltötte életét, vagyis hivatalt sem vállalt. Annyit tudunk, hogy anyja 1858-as halálakor kilencéves volt, vagyis valószínűleg 1848-ban született,⁸³ és mivel Sándor bátyja 1913-ban bekövetkezett elhunytakor még szerepelt a gyászolók között, valamikor az után halhatott meg. Furcsa módon a gyászjelentése sem maradt fenn és – a testvérek közül egyetlenként – nem a családi sírboltba temették.

Feleségének, Ziering Jozefinnek, valamint négy gyermeküknek a nevét csupán Hoffmann Alfréd gyászjelentéséről ismerjük. Mivel ez utóbbiak közül ifjabb Hoffmann Alfréd Bécsből írt német nyelvű levélben nyilvánította részvétét nagybátyja halálakor, talán megkockáztathatom azt a feltevést, hogy a családnak ez az ága Bécsben élt és ezért nem hagytak semmilyen nyomot Magyarországon.

⁸³ BFL IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok. 1874. Ügy-szám: 02379.

A legkisebb testvér négy évvel Rudolf után, 1852 áprilisában jött a világra a fővárosban.⁸⁴ Az éppen ekkoriban épülő bazilika még nem állt, csupán a szentély körüli kápolna szolgált a szentistvánvárosi plébánia templomaként – itt keresztelték meg Maria Anna Hoffmant. Ezeket a neveket azonban valamilyen okból soha nem használta; elképzelhető, hogy azért, mert még élt nagynénje, az azonos keresztnévű Eggenberger Nándorné Hoffmann Mária (1811–1871).

Hoffmann Irma tanítónői diplomát szerzett, és a Lovag utcai elemi iskolában (VI. kerület, Lovag u. 9–11.) dolgozott,⁸⁵ 1904-es vagy 1905-ös nyugdíjazásáig.⁸⁶ Ezalatt folyamatosan Alfréd bátyjával lakott először a Színház tér 5-ben,⁸⁷ 1880–1891 között a Dorottya utca 1. alatt⁸⁸, 1905-ig a Vámház körút 5. számú házban⁸⁹, majd élete végéig a Ferenc József rakparti bérházban.⁹⁰

Az már nem meglepő, hogy – szinte összes testvérével együtt – ő is részvényese volt a Budapesti Korcsolyázó Egyletnek (mindkét kibocsátáskor jegyzett a papírok-ból).⁹¹ Emellett lelkes tagja volt a Mária Dorothea Egyesületnek, amely az elaggott vagy elszegényedett magyar tanítónők ellátását és segélyezését tűzte ki céljául. Biztosan tudjuk, hogy jelen volt a szervezet 1885. március 25-én tartott alakuló közgyűlésén az új Városháza tanácstermében, s haláláig rendes tag maradt.⁹² Bár nem vállalt vezető funkciókat, valószínűleg rendszeresen részt vehetett az egyesület

⁸⁴ MNL OL 453263. mikrofilm 206. kép.

⁸⁵ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1890*. Budapest, Franklin-Társulat, 1890. 183.; uo. *1890–1891*. 197.; uo. 1894. 199.; uo. 1896–1897. 207.; uo. 1898. 284.; uo. 1899. 275.; uo. 1900–1901. 293.; uo. 1901–1902. 307.; uo. 1902–1903. 313.; uo. 1903–1904. 326.

⁸⁶ A *Budapesti cím- és lakjegyzék 1904–1905*. Budapest, Franklin-Társulat, 1905. tiszti névtárában (350. oldal) már nem szerepel az iskola tanerői között, de a lakcímjegyzékben csak 1905-ben említik először nyugalmazott tanítónőként. Lásd *Budapesti cím- és lakjegyzék 1905–1906*. Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 1208.

⁸⁷ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 276.

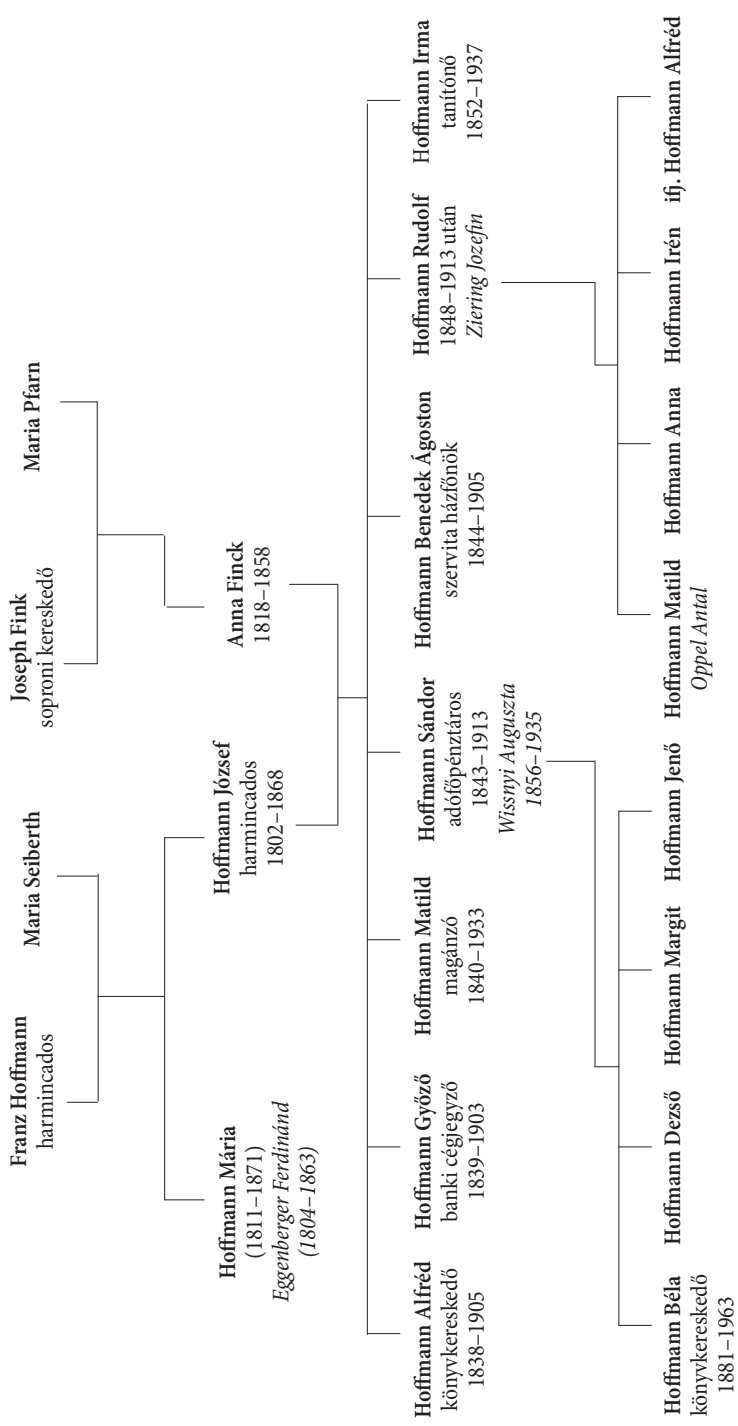
⁸⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 108.; uo. 1882. 442.; uo. 1883–1884. 454.; uo. 1885–1886. 502.; uo. 1888. 316.; uo. 1890. 573.; uo. 1891–1892. 552.

⁸⁹ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894*. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 578.; uo. *1896–1897*. 682.; uo. 1898. 826.; uo. 1899. 977.; uo. 1900–1901. 1033.; uo. 1901–1902. 1073.; uo. 1902–1903. 1117.; uo. 1903–1904. 1154.; uo. 1904–1905. 1189.

⁹⁰ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1905–1906*. Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 1208. és az összes további kötetben.

⁹¹ 1875-ben 205. sorszámmal ötven forint értékben, 1893-ban 334. sorszámmal száz forint értékben. Lásd *A Budapesti Korcsolyázó Egylet jelentése huszonötévi jubileuma alkalmára 1869–1894*. Budapest, 1895. 34., 44.

⁹² Katona Lajosné Thuránszky Irén: *A magyar tanítónők Mária Dorothea Egyesületének félszázados története 1885–1935*. Budapest, Mária Dorothea Egyesület, 1935. 5.

A Hoffmann család rokonsági viszonyai

által szervezett szakmai és általános ismeretterjesztő előadásokon, és folyamatosan befizette az évi kétforintos tagdíjat is.⁹³

Lehetséges, hogy – már nyugdíjasként – az első világháború idején (és talán utána is) magántanulók oktatásával egészítette ki jövedelmét. Több olyan apróhirdetést is találtam ugyanis, amelyek szerint „okleveles tanítónő elfogad elemi, polgári osztályú intelligens leánykát, magántanulót” – és az érdeklődőket mindig az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe irányították.⁹⁴ Persze a boltot ekkoriban vezető Hoffmann Béla másnak is vállalhatott ilyen közvetítő szolgálatot, de nem ismerek másik tanítónőt a tágabb családban.

Gyászjelentése neki sem maradt fenn, de mivel a családi sírboltba temették, a sírkőre vésett adatokból tudjuk, hogy 1937-ben, nyolcvanöt éves korában hunyt el.

⁹³ *A Mária Dorothea-Egyesület első évkönyve*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1889. 36., 53.

⁹⁴ *Pesti Hírlap*, 1915/242. (aug. 31.) 27.; uo. 1915/250. (szept. 8.) 26.

FIATALSÁGA, HAZAI ÉS KÜLFÖLDI TANULMÁNYAI

Hoffmann Alfréd Sopronban született 1838. április 24-én, és ugyanezen hónap 27-én keresztelték meg a helyi Szent György-plébániatemplomban.¹ A szertartást Unger Károly (1812–1895) végezte, aki 1836–1842 között az egyházközség káplánja volt.² Az ekkor használt, kőből készült és fából faragott felső résszel ellátott 18. századi keresztelőmedence ma is a templom egyik oldalkápolnájában áll. A gyermek az Alfrédus Andreas nevet kapta, a másodikat valószínűleg Andreas Sedlmayer nógrádi kereskedő után, aki feleségével, Teréziával együtt a keresztszülői tisztet betöltötte.

Furcsa módon a források „szülővárosában megkezdett iskolái”-ról beszélnek,³ holott – mint korábban említettem – három év múlva, 1841 márciusában a família Lajtaszentmiklósrá, a családfő új állomáshelyére költözött, 1847 augusztusától pedig az akkor kilencéves Hoffmann Alfréd már Bécsújhelyen lakott egyre népesebb családjával. Az elemi mindenesetre hatéves korától kezdődően, tehát 1844–1850 között végezhetette. Ha netalán mégis a soproni Szent Mihály Római Katolikus Elemi Fiúiskola tanulója lett volna, ennek nem létezik írásos nyoma, mert az intézmény iratai csak 1852-től találhatók meg az illetékes levéltárban.⁴

Az elemi osztályokat biztosan németül végezte, majd – a magyar nyelv tökéletes elsajátításának céljából – egy évre az akkoriban jónévű jászberényi gimnáziumba küldték, ahonnan a „nagy intelligenciáját korán eláruló fiú”⁵ „mint a legjobb tanuló került ki”.⁶ Itt az előzőhöz hasonló forráshiánnyal szembesülünk: a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban csak 1853-tól vannak meg az intézmény értesítői, de ezekben nem szerepel a neve, hiszen korábban járt oda. Az iskola akkoriban négyosztályos magán jellegű al gimnázium volt és a ferences rend tagjai végezték az oktatást. Csak 1857-től kapott ismét nyilvánossági jogot, és ezután már a budai tankerülethez tartozó királyi gimnáziumként működött.⁷ A Jászberényben töltött

¹ Egyházmegyei Levéltár, Győr. A győri püspökség levéltára. Acta parochialia. A soproni Szent György plébánia iratai. 1838. köt. 167.

² *Győri Közlöny*, 1895. január 10.

³ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. VIII.; Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905. okt. 30.

⁴ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, VIII. 151. fond.

⁵ Róna 1907. VIII.

⁶ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. január 20. 1.

⁷ Csomor Józsefné szerk.: *A jászberényi Lehel Vezér Gimnázium története 1767–1992*. Jászberény, 1992. 18–19.

időben tehát valószínűleg Hoffmann Alfrédot is a szerzetesek tanították, miközben egy „derék magyar úri családnál, Lakatos főjegyzőéknél” lakott.⁸

A kissé elnagyolt utalásnak jobban utánajárva azt találjuk, hogy vendéglátói minden bizonnyal Lakatos István, Jászberény város aljegyzője és felesége, Dzián Klára volt. A (szintén katolikus) család gyermekei: Terézia, Imre és Mária a fiatal Hoffmannal azonos korosztályhoz tartoztak, így biztosan jól szót értettek egymással. (Közbevetőleg: csupán ebből az adatból tudhatjuk, hogy Hoffmann Alfréd később is közeli viszonyban állhatott az aljegyző fiával, Lakatos Imre törvényszéki bíróval és jázskapitánnyal. Őt ugyanis későbbi – főként a fővárosi társadalomra koncentrááló – forrásaink nem említik.)

Amikor édesapja 1850 szeptemberében pesti kinevezését megkapta, a család a fővárosba költözött. Ekkor írták be a tizenkét éves Alfrédot a Bibanco Gyula (1786–1841) által 1830-ban alapított és 1840-től Hampel Antal (1811–1901) által vezetett kereskedelmi iskolába. Itt két típusú képzés folyt párhuzamosan: a Pesti Polgári Kereskedelmi Testület által támogatott nyilvános jogú tanonciskola csak vasárnapi oktatást adott (napi négy-öt órában), míg a magánintézményben rendszeres, mindennapos tanítás folyt (napi hat-hét órában). Az előbbibe a kereskedők a náluk dolgozó segédekkel küldték az alapfokú ismeretek elsajátításának céljából, míg az utóbbiba inkább cégvezetővé kiképezendő fiaikat, rokonaikat írták be. Később híressé vált kereskedők egész sora tanult ebben a kitűnő hírnévnek örvendő intézményben, amely az akkoriban még nem létező Pesti Kereskedelmi Akadémiát pótolta (csak 1857-ben alapították meg). Igencsak valószínű, hogy számos más 19. századi könyvkereskedőnk is ugyanitt szerezte alapvető szakmai ismereteit (például Tettey Nándorról ez biztosan tudható⁹), de szakirodalmunk egyáltalán nem foglalkozik ezzel a területtel.

Az iskola a Lipótvárosban volt, a Szarka utca 212. szám alatti Forray-házban, a tanév pedig az akkoriban szokásos októberben kezdődött és augusztus végén fejeződött be. A tanítási nyelv itt is a német volt, de a tárgyak között szerepelt a magyar, francia, angol és olasz nyelv is, valamint a fogalmazás, a kereskedelmi számtan, a könyvvitel, az áruismeret, a kereskedelmi jog, a polgári törvény, a váltótörvény, a kereskedelmi földrajz, a technológia és a szépírás.

A nyilvános iskola három évfolyamra volt beosztva, s az idejártó tanoncok tudásuk szerint voltak minden tárgyból más-más szintre beosztva. Az első (előkészítő) osztály hat hónapos volt, ez volt a leglátogatottabb és tulajdonképpen az elemi iskola harmadik osztályának folytatását jelentette. A második (kereskedelmi) osztály „hű mása a cs. kir. polytechnikumnak”, s az elméleti ismeretek legjavát itt sajátították el

⁸ Róna 1907. VIII.

⁹ Danielisz Lipót: Tettey Nándor. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1896*. Budapest, MKE, 1897. VII.

a tanulók. A kereskedelmi számtan keretében például egy év alatt körülbelül 2500 példát dolgoztattak ki a diákokkal, a kereskedelmi könyvvitelhez pedig a kettős könyvelés általános alapelveit és tíz ismert módját tárgyalták. Egy év folyamán tíz teljes könyvelési zárást végeztek velük. Fogalmazásórákon különböző kereskedelmi ügyiratok színvonalas megszerkesztését gyakorolták, az áruismeret tárgy keretében gyakorlati alapon, 1500 darabból álló gyűjtemény segítségével tanulták az áruk készítését, hamisítását, beszerzési forrásait stb. A kereskedelmi földrajz magába foglalta „a Föld leírását a kereskedelemre való tekintettel, különösen a haza és az osztrák monarchia szempontjából”; a technológia pedig megismertette velük az áruk előállítását „technikai és kémiai tekintetben”.

Ez az osztály egy évig tartott, elővizsgával kezdődött és záróvizsgával fejeződött be. Ezenkívül minden hónap végén meghívottak és szülők jelenlétében időközi vizsgákat tartottak és a szülők ilyenkor részbizonyítványokat kaptak gyermekeik előmeneteléről. A záróvizsgák a helybeli iskolák igazgatójának jelenlétében és a főváros polgármesterének elnökletével folytak le. Innen ki lehetett lépni a gyakorlati életbe vagy az intézet harmadik évfolyamára, a gyakorlóirodába, ahol a diákok a valós életben előforduló feladatokat kaptak és oldottak meg. A tanulók létszáma általában százötven körül mozgott. 1838-ban (mindössze nyolc évi működés után) az igazgató 1079 végzett diákról beszélt egy folyamodványában,¹⁰ 1855-ben pedig már 416 tanuló ült be vasárnap a padba délelőtt 10–12 és délután fél 3–fél 6 között.¹¹

Az oktatók nevét azonban csak 1869-től kezdődően ismerjük, és a tandíj összegét is csak a vasárnapi iskola esetében sikerült kideríteni (1855-ben félévente két forint, amelyet az adott tanuló főnöke fizetett).¹² Azt egyelőre homály fedi, hogy Hoffmann Alfréd magániskolai tanulmányaiért mennyit fizetett a családja.

A fiatalember mindössze egy évig látogatta a kereskedelmi iskolát, s nagy valószínűséggel itt barátkozott össze a Sziléziából bevándorolt igazgató fiával, Hampel Józseffel (1849–1913), akiből később régész, egyetemi tanár és akadémikus, a Nemzeti Múzeum régiségtárának igazgatója lett.

Hoffmann Alfréd tanulmányai végeztével kapott német nyelvű bizonyítványa magyar fordításban így hangzik:

¹⁰ Schack Béla: *A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon*. Budapest, Franklin-Társulat, 1930. 201–225.

¹¹ Névy László: *A Pesti Polgári Kereskedelmi Testület alsófokú szakiskolájának története és jelen állapota*. Budapest, Pesti Lloyd-Társulat nyomdája, 1896. 3–4.

¹² Uo. 35–36.

36. szám.

Bizonyítvány

A soproni születésű 13 éves, katolikus vallású Hoffmann Alfréd egy éven keresztül látogatta a pesti privilegizált kereskedelmi tan- és nevelő intézet kereskedelmi előadásait, úgymint a kereskedelmi számvitelről, a könyvelésről, a kereskedelmi és váltójogról, a fogalmazásról, az áruismeretről, a földrajzról és a tényleges kereskedelemről, s kitűnő magaviseletének és jó erkölcsének tanúságául igazoljuk, hogy ajánlásunkra érdemesnek bizonyult.

Pest, 1851. augusztus 28-án.

Majer István,

a pestvárosi elemi iskolák igazgatója

Hampel Antal,

a főttebbi intézet előljárója és a privilegizált kereskedelmi testület vasárnapi iskolájának igazgatója.¹³

Az itt felsorolt tárgyak és Bibanco Gyula tanterve¹⁴ alapján azt is körvonalazhatjuk, hogy milyen könyvekből tanult az ifjú Hoffmann. Ezek – mivel széles körű és állandó használatban voltak – rendszerint sok kiadást mértek, ezért mindig csak az első megjelenésüket tüntetem fel.

Egyrészt tudható, hogy az iskola vezetője számos tárgyat saját maga által írt tankönyvekből¹⁵ tanított, másrészt azonosíthatók: „magánjogból a kereskedőnek szükséges tudnivalók Jung után”,¹⁶ „kereskedelmi jogból a Magyarországra alkalmazható rész Fischer, Sonnleitner és Koppetz könyvéből”,¹⁷ „az egész osztrák

¹³ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

¹⁴ *Programm der ersten priv. Handels-Lehr, und Erziehungsanstalt des Jul. Em. Bibanco in Pesth.* Pest, 1835.

¹⁵ Julius Emanuel Bibanco: *Vorträge über die Handelswissenschaften.* Bd. I–IV. Pest, 1833–1841.; Uő: *Die kaufmännische Buchhaltung in allen ihren Systemen, ihren Zweigen und neuesten Formen.* Pest, 1840.; Uő: *Neuestes Contor-Handbuch oder Schlüsselzahlen zur leichteren Erlangung kaufmännischer Rechnungsergebnisse.* Pest, 1840.; Uő: *Das ungarische Handels- und Wechselrecht.* Buda, 1841.; Uő: *Theoretisch-praktische Anleitung zur kaufmännischen Stylistik.* Pest, 1847.

¹⁶ Johann Jung: *Darstellung des ungarischen Privat-Rechtes.* Bd. I–V. Wien, 1818.

¹⁷ Franz Fischer: *Lehrbuch des österreichischen Handelsrechtes mit Ausschluss des Wechsel- und See-Rechts.* Prag, 1828.; Ignaz Sonnleitner: *Lehrbuch des österreichischen Handels- und Wechselrechts.* Wien, 1820.; Wenzel Gustav Koppetz: *Allgemeine österreichische Gewerbs-Gesetzkunde, oder systematische Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Manufacturs- und Handelsgewerbe in den deutschen, böhmischen, galizischen, italienischen und ungarischen Provinzen des österreichischen Kaiserstaates.* Bd. I–II. Wien, 1829–1830.

A. 36.

ZEUGNISS

Alfred Hoffmann, von Odenburg gebürtig,
 13 Jahre alt, Katholischer Religion,
 hat durch... einen Lehrer... an der privat. Comercial.
 Lehr- und Erziehungs-Anstalt zu Pest, die Vorlesungen
 über Handelswissenschaften, und zwar über Mercantil-
 Rechnung, Buchhaltung, Handels und Wechselrecht, Auf-
 satzlehre, Wärenkunde, Geographie, und eigentliche Handels-
 wissenschaft besucht, und solche Beweise seiner Verwen-
 dung und Sitte gegeben, dass er mit Vorzug
 empfohlen zu werden verdient.

Wien am 28. August 1851.

Stephan Majeroff
 Director der k. k. Handels-
 Clementinischulen

Anton Humpel
 k. k. Hof- und Landes-Commissar
 Director der Landes-Commissariate
 des k. k. Handels-
 Landes

Hoffmann Alfred kereskedelmi iskolai bizonyítványa

váltójog Wagner bécsi tanár könyve szerint”¹⁸, „kereskedelmi ismeretek részben Leuchs könyve alapján, részben az osztrák állampapírokról, sorsjegyekről, bankrészvényekről és a váltókereskedelemtől készített jegyzetek alapján”¹⁹ és végül „világ- és kereskedelmi történet Becker és Reisser nyomán”²⁰.

Ilyen komoly alapozás után 1851-ben a tizenhárom éves Hoffmann Alfréd, „családja kívánságára”²¹ belépett nagybátyja, Eggenberger Nándor könyvkereskedésébe, és néhány évig itt dolgozott. Azt biztosan tudjuk, hogy a Hoffmann család 1858-ban Budán, a Ferdinánd utca 144. szám alatt lakott, és ezért feltételezem, hogy a legidősebb fiú néhány évvel korábban szintén ebből a házból járt át a pesti oldalon levő iskolába.²²

Kiszlingstein Gusztáv ugyan valószínűsíti, hogy tagja volt a könyvkereskedősegédek első szervezetének, a Krebsnek, de az általa megadott időszakban (1865–1866) Hoffmann már nem alkalmazott, hanem főnök volt. Persze lehet, hogy korábban valóban részt vett az egyesületben, hiszen a szerző maga is elismeri, hogy adatai „mitologikusak”²³.

Eggenbergernek azonban „nagy terveik voltak az immár érett gondolkodású fiatal rokonnal” és „határozott kívánsága volt, hogy régi jóhírű cége majdan unokaöccse kezére kerüljön”. „Kiküldötte tehát a külföldre.”²⁴ Ezek szerint Hoffmann Alfréd külföldi tanulmányútjának költségeit valószínűleg megosztotta egymás között családjával és az utódját kinevelni szándékozó nagybácsi. Mindenesetre „mindennel ellátva ami szükséges”, a tizenkilenc éves ifjú könyvkereskedő 1857-ben Németországba utazott, és 1861-ig²⁵ maradt ott. Wiesner Jakab és Róna Béla szerint ugyan már 1859-ben hazatért,²⁶ de ezt kizárhatjuk. Több forrás²⁷ is említi ugyanis, hogy Hoffmann Alfréd Münchenben ismerkedett meg néhány művész barátjával: az Eduard

¹⁸ Vincenz August Wagner: *Kritisches Handbuch des in den österreichisch-deutschen Staaten geltenden Wechselrechts*. Bd. I–III. Wien, 1823–1832.

¹⁹ Johann Michael Leuchs: *Vollständige Handelswissenschaft in drei Theilen*. Nürnberg, 1804.

²⁰ Karl Friedrich Becker: *Weltgeschichte für Kinder und Kinderlehrer*. Bd. I–IX. Berlin 1801–1805.; Franz de Paula Michael Reisser: *Allgemeine Welt- und Handelsgeschichte*. Bd. I–III. Wien, 1814–1815.

²¹ Stokovszky 1905. 1.

²² OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Anna Hoffmann geborne Finck).

²³ Kiszlingstein Gusztáv: *A Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesületének „Csak szorosán” negyvenéves története*, Budapest, MKZE, 1913. 12.

²⁴ Róna 1907. VIII–IX.

²⁵ [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. 137. Ugyanezt az írást szó szerint átvette (és minimálisan kiegészítette) a *Magyar Nemzet* 1905. október 26. (csütörtöki) száma.

²⁶ Wiesner Jakab: *A magyar könyvkereskedelelem*. *Corvina*, 1910. márc. 10.; Róna 1907. IX.

²⁷ L. H-i [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.); Stokovszky 1905. 1.

Schleichnél tanuló Keleti Gusztávval, a Piloty-tanítvány Székely Bertalannal és Lotz Károllyal. Tudjuk viszont, hogy Székely Bertalan csak 1859 őszén érkezett Münchenbe,²⁸ Hoffmannak tehát akkor még javában ott kellett lennie. Székely ugyan (főként német nyelvű) naplót²⁹ vezetett ezekben az években, de ebben sajnos semmit sem írt életkörülményeiről, családjáról, barátairól, mert ezeknek a feljegyzéseknek egészen más volt a célja.³⁰

Ezenkívül még egy biztos adatunk van: a bécsi belváros szívében, a Petersplatz 9. alatt működő Hotel Wandl bejelentési jegyzéke. Eszerint 1861 decemberének legelőjén „Hoffmann Alfred, Buchhändler, v. Pesth” a császárváros egyik legelegánsabb szállodájában szállt meg – minden bizonnyal hazafelé vezető útjának egyik utolsó állomásaként.³¹

Németországi tartózkodási helyeinek (München, Stuttgart, Augsburg) sorrendje nem biztos, mert erre Benkő Gyula, Róna Béla és Stokovszky Antal is eltérően emlékeznek.

Stuttgart a negyedik legnagyobb német könyvtermelési centrum volt a 19. század közepén (München a nyolcadik, Augsburg a tizenharmadik volt a sorban).³² Azt sajnos csak találgatni lehet, hogy az 1860-ban itt működő hatvanhat könyvkereskedés közül melyik nevesebb (Teubner, Cotta, Hoffmann, Metzler) cégnél dolgozhatott „hosszabb ideig”³³ Hoffmann Alfréd.

Augsburgban viszonylag rövidebben tartózkodott, és hasonlóképpen csak valószínűsíthető, hogy a város huszonnégy könyvesboltjából valamelyik nagy hagyományú vállalkozást vehette célba – talán a Rieger-, a Schlosser-, a Wolff-, a Schmid- vagy a Doll-féle kereskedések egyikét.³⁴

A három város közül azonban München gyakorolta a legnagyobb benyomást az ifjú Hoffmannra, aki „hosszabb időt” töltött itt is „egy előkelő cég”-nél.³⁵ 1860-ban a településen harmincöt könyvkereskedés működött,³⁶ de őt egészen biztosan nem a frissen alapított, gyorsan szaporodó vállalkozások egyikéhez küldték. A város

²⁸ Bakó Zsuzsanna: *Székely Bertalan*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2006. 14., 22.

²⁹ Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, 1915–1760 ltsz.

³⁰ Dobay János: Székely Bertalan művészi arculatának kialakulásáról. *Művészettörténeti Értesítő*, 1956/2–3., 97–115.; Bicskei Éva: Napló, vizuális autobiográfia, Künstlerroman. Személyiség és személyesség Székely Bertalan „ifjúkori naplójában”. *Aetas*, 2002/2–3. 84–113.

³¹ Angekommene. *Wiener Zeitung*, 1861/285. (dec. 8., vasárnap) 4509.

³² Friedrich Kapp – Johann Goldfriedrich: *Geschichte des deutschen Buchhandels*. Leipzig, Verlag des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler, 1913. 453., 461–462.

³³ Stokovszky 1905. 1.

³⁴ Helmut Gier – Johannes Janota: *Augsburger Buchdruck und Verlagswesen von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz Verlag, 1997. 993–1002.

³⁵ Stokovszky 1905. 1.

³⁶ Kapp–Goldfriedrich 1913. 453.

által hagyományosan koncesszionált hat nagy múltú cégből ekkor még öt létezett: a Hibler-, a Hertzroy-, a Schobser-, a Heinrich- és a Lutzenkirchner-féle könyvkereskedés.³⁷ Minden bizonnyal ezek egyikében tölthette tanulóiidejének ezt a részét Hoffmann Alfréd.

A müncheni időszak óriási hatással volt a fiatalember „fogékony s a szépért és nemesért rajongó lelkére”.³⁸ Az „Isar-parti Athén” pezsgő képzőművészeti élete, művészekből álló társasága, illetve mély érdeklődése és hajlama a festészet iránt, azt eredményezték, hogy „az üzleti időn kívül minden idejét a rajzolásnak és festészetnek szentelte”.³⁹ „Kitűnő rajzoló” volt és „eljárt szorgalmasan az akadémiára”.⁴⁰ „Szeretettel forgatta az ecsetet”⁴¹ is és állítólag „nem egy jó kép került ki ecsetje alól”.⁴² Többen állítják, hogy Hoffmann eredetileg művészpályára készült,⁴³ és Székely Bertalannal, aki „mindig vele van”,⁴⁴ együtt beszéltek meg terveiket, jövőjüket. Sajnos ma már nem láthatjuk az „abból az időből maradt rajzait, vázlatait, melyek felülemelkedtek egy műkedvelő színvonalán”.⁴⁵

Engenberger Nándor akarata erősebb volt. Talán Hoffmann Alfréd haza írott leveleiből annyira erősen érezhető volt a húszéves ifjú képzőművészet iránti lelkesedése, hogy apja és nagybátyja ebben komoly kockázatot láthattak, és hazarendelték. Az idilli életről való lemondás igencsak nehezebbé eshetett, hiszen több, nagybátyja súlyos betegségére hivatkozó sürgető levél volt szükséges, hogy végül rászánja magát az utazásra. Otthonról azután „gyönyörű levelet ír barátjának, Székely Bertalannak Münchenbe. Buzdítja, lelkesíti: tartson ki legalább ő a dicsőséghez vezető úton, ha már neki ez nem adatott meg. Ígéri, hogy bármiféle életkörülmények között megőrzi ideáljait. Aminthogy meg is tette.”⁴⁶

Érdekes párhuzamot vonhatunk az ő, illetve egyik legjobb barátjának sorsa között. Ezt a konfliktushelyzetet ugyanis néhány évvel korábban maga Székely Bertalan is átélte, hiszen apja, ádámosi Székely Dániel (1796–1869) fő kormánybiztos titkár a biztos „kenyértudományra”⁴⁷ szánta, és ezért küldte a bécsi politechnikumra. Más emlékezés szerint egyik nagybátyja, aki vagyonos ügyvéd volt Brassóban, „magá-

³⁷ Pius Dirr: *Buchwesen und Schrifttum im alten München 1450–1800*. München, Knorr & Hirth, 1929. (Kultur und Geschichte 3.)

³⁸ [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. 137.

³⁹ Stokovszky 1905. 1.

⁴⁰ Róna 1907. IX.

⁴¹ Szana Tamás: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. nov. 20.

⁴² Stokovszky 1905. 1.

⁴³ Wiesner Jakab: A magyar könyvkereskedelem. *Corvina*, 1910. márc. 10.; Róna 1907. IX.

⁴⁴ Róna 1907. IX.

⁴⁵ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14.

⁴⁶ Róna 1907. IX.

⁴⁷ [Keleti Gusztáv]: Székely Bertalan. *Vasárnapi Ujság*, 1866/26. 309.

hoz hívta öccsét, s talán örökösének is fogadta volna, ha lemond a nagybácsi által végtelenül lenézett mesterségéről s beáll hozzá ügyvéd-bojtárnak”.⁴⁸ Akárhogyan volt is, ő hosszú titkolózás után végül vállalta a nyílt szembeszállást a rákényszerített akarattal és művészpályára lépett.

Hoffmann Alfréd egyénisége azonban egészen más volt. Az őt személyesen ismerők kivétel nélkül szelídségét, tapintatát, ellentéteket elsimító képességét, konfliktuskerülő magatartását emelték ki – természetes volt tehát, hogy engedelmeskedett. Közvetlen baráti köre jól tudta (és emlékezéseikben leírták), milyen nehéz szívvel utazott el „kedves Münchenéből”. Ugyan „szerette volna a francia könyvkereskedelmet is tanulmányozni és Párisban is hosszabb időt tölteni”,⁴⁹ de erről is le kellett mondania – mint utólag kiderült, nem örökre.

Hazatérése után ismét belépett nagybátyja cégéhez, majd annak 1863. március elsején bekövetkezett halála után, huszonöt évesen lett a tulajdonosa az akkor már közel egy évszázados múltra visszatekintő Eggenberger-féle könyvkereskedésnek. Ugyanezen év június 24-én már be is nyújtotta 7334/1863. számú folyamodványát a fővárosi törvényszékhez, amelyben – nagykorúságát keresztlevelével igazolva – azt kérte, hogy adják ki neki a kebli árvapénztárban kezelt, külföldi tartózkodása alatt elhunyt édesanyja után maradt ötszáznegyven forintnyi örökrészét.⁵⁰

De nem csak a cégvezetés felelőssége hárult a fiatalemberre. Őt évvel később, 1868 februárjában apja agyvérzést kapott, és váratlanul meghalt. (A család ekkoriban már Pesten lakott, az Alsó-Dunasor 23. szám alatti emeletes bérház egyik lakásában.)⁵¹ Hoffmann Alfréd hat testvére közül négy még kiskorú volt és további nevelésük, taníttatásuk terhe – mint legidősebbre – rá nehezedett. A gépezet be is indult: a június 27-én kelt 35.348/1868. számú határozattal Budapest Székesfőváros Árvaszéke ki is nevezte Matild, Ágost, Rudolf és Irma törvényes gyámjául. A következő év elején (1869. január 20-án) az immár családfői feladatokat ellátni kénytelen harmincegy éves könyvkereskedő újabb kérvényt írt, amelyben részletesen leírta testvéreivel közös anyai hagyatékuk sorsát.

Az 1174/1869. számon iktatott irat szerint az eredeti tőke egy 1836. július 3-án kiállított, 4400 pengő forint értékű Esterházy Pál-féle kötvényből állt, amely Fink Károly és Anna nevére szólt. Ez az összeg a később rávezetett engedmény szerint teljes egészében Fink Annára szállt, aki még életében felvett belőle 800 pengő fo-

⁴⁸ Horváth Janka: Székely Bertalan fiatalságából. *Vasárnapi Ujság*, 1910/37. (szept. 11.) 771–772.

⁴⁹ Stokovszky 1905. I.; Róna 1907. IX.

⁵⁰ Hoffmann Józsefné sz. Fink Anna hagyatéki és kiskorú gyermekeinek gyámsági ügye. Budapest Főváros Levéltára IV.1411.b. Budapest Székesfőváros Árvaszékének iratai. Általános iratok. 1874. Ügyszám: 02379.

⁵¹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Hoffmann József).

rintot. Halálakor a maradék 3600 pft a budai árvapénztárba került, és a kérvény írásának időpontjában már 3780 osztrák értékű forintnak felelt meg.⁵²

Mivel minden gyermek egyheted részre, vagyis ötszáznegyven forintra volt jogosult és a sajátját Hoffmann Alfréd az 1863. június 24-i végzés alapján már felvette, maradt 3240 forint. Az időközben nagykorúvá lett Viktor és Sándor igényt tartottak a saját ötszáznegyven forintjukra, míg Ágoston a maga részét fele-fele részben húgainak adta ajándékol. (A jogosultságok tehát úgy változtak, hogy a lányoknak immár fejenként nyolcszázötven forint járt.) Amíg testvérei a pénzükhöz hozzájutnak, a legidősebb testvér azt kérte a törvényszéktől, hogy a kamatokat – amelyeket eddig apjuk vett fel – maga kezelhesse és fordíthassa kiskorú gyámoltjai javára. A válaszul érkező január 30-án írt határozatban a hatóság a kimutatást és a kéréseket jóváhagyta, s úgy döntött, hogy a maradék összeget (amelyet amúgy is jelentéktelennek ítélték) Hoffmann Alfréd felveheti.

Hazatérése után nem mondott teljesen búcsút művészeti érdeklődésének. Münchenben szerzett közvetlen tapasztalatait tovább bővítette a külföldi szakkönyvek rendszeres olvasásával, s élményeit sűrűn megvitatta barátaival. Ifjabb Emich Gusztáv így számolt be élményeiről: „Kevéseknek jutott azon felejthetetlen emlék, Hoffmann Alfrédet mint idealista aesthetikust és igen alapos műtörténést is megismerhetni. Tudása annyira mély és ízlése oly kiválóan kifejlett volt, hogy a legkompetensebb szakembereink szívesen hallgatták meg véleményét és tanácsait. Hogy azután vele együtt az olasz renaissance művészeti kincseit szemlélni és alapos nézeteit hallgatni mily gyönyörűség volt, azt elképzelhetik!”⁵³

De nem csupán barátaival osztotta meg nézeteit a friss képzőművészeti jelenségekről, hanem a pesti polgárság legnagyobb tekintélyű német nyelvű napilapja, a *Pester Lloyd* olvasóival is. Legalábbis erre utal Hevesi Lajos ugyanitt megjelent, szintén német nyelvű visszaemlékezése:

Különben – a *Pester Lloyd* mai szerkesztősége már nem emlékezhet rá, kivéve talán vezetőjét, Dr. Falk Miksát – különben, mondom, alkalmoszerűen maga Hoffmann Alfréd is e lap tárcaírója volt. A hatvanas években Keleti Gusztáv volt a lap műkritikusa s ha elutazott, gyakran helyettesítette magát Hoffmannal. Ő ilyenkor egy kis „h” betű mögé rejtőzött. Egy műbarát belátó, kellemesen olvasmányos tanulmányai voltak ezek, aki e téren bizonyos tapasztalatot szerzett magának s megbízható ítélőképességgel bírt.⁵⁴

⁵² A pénznemváltás 1858-ban volt, az átszámítás szerint 100 pengő forint = 105 osztrák értékű forint.

⁵³ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905. okt. 30. (Emich Gusztáv visszaemlékezése.)

⁵⁴ L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

Az információt megerősíti Stokovszky Antal is: szerinte Hoffmann Alfréd „oly műízlésre tett szert, hogy később mint műkritikus, álnév alatt számos kritikát írt”.⁵⁵ Róna Béla már ezek stílusáról is szolgál némi adalékkal: „Keleti Gusztáv arra is rábírja, hogy műkritikákat írjon. Szelíd lelkülete természetesen nem tűri meg a lebecsülést, annál is inkább híve a buzdításnak, ösztökélésnek.”⁵⁶

Ennek azonban ellentmond, hogy az említett folyóirat 1863–1869 közötti egyetlen lapszámában sem szerepel „h” szignóval jelölt műkritika. Annál inkább „K–i G.”, majd K. G.” szignójú, illetve „Gustav Keleti” aláírású cikkek:

1863

nincs műkritika

1864

K–i G.: Unsere Kunstzustände. *Pester Lloyd*, 1864/29. (febr. 6.)

K–i G.: Die permanente Kunstausstellung I. *Pester Lloyd*, 1864/122. (máj. 31.)

K–i G.: Die permanente Kunstausstellung II. *Pester Lloyd*, 1864/123. (jún. 1.)

K. G.: Die permanente Kunstausstellung III. *Pester Lloyd*, 1864/145. (jún. 26.)

K. G.: Die Ausstellung des Vereines für bildende Kunst in Ungarn. *Pester Lloyd*, 1864/157. (júl. 12.)

K. G.: Die Juli-August-Ausstellung des Pester Kunstvereines. *Pester Lloyd*, 1864/176. (aug. 3.)

K. G.: Das Gemälde Vidéky's. *Pester Lloyd*, 1864/177. (aug. 4.)

K. G.: Die August-Septemбераusstellung des Pester Kunstvereines. *Pester Lloyd*, 1864/204. (szept. 7.)

K. G.: Die Oktober-Novemбераusstellung des Pester Kunstvereines. *Pester Lloyd*, 1864/252. (nov. 4.)

K. G.: Dezember-Jänner-Ausstellung des Pester Kunstvereines. *Pester Lloyd*, 1864/298. (dec. 30.)

1865

K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1865/109. (máj. 12.)

K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1865/132. (jún. 9.)

K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1865/133. (jún. 10.)

K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1865/141. (jún. 21.)

K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1865/174. (júl. 30.)

K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1865/235. (okt. 12.)

⁵⁵ Stokovszky 1905. 2.

⁵⁶ Róna 1907. XI.

1866

- K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1866/16. (jan. 19.)
K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1866/69. (márc. 23.)
K. G.: Das Széchényi-Monument und die Ungarischen Künstler. *Pester Lloyd*, 1866/110. (máj. 9.)
K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1866/172. (júl. 13.)
K. G.: Die Schlacht bei Mohács, Historienbild von Bartholomäus Székely. *Pester Lloyd*, 1866/243. (okt. 3.)
K. G.: Die Vollendung der Wandgemälde im städtischen Redoutengebäude in Pest. *Pester Lloyd*, 1866/303. (dec. 1.)

1867

- K. G.: Die zur Pariser Ausstellung bestimmten ungarischen Kunstwerke. *Pester Lloyd*, 1867/3. (jan. 4.)
K. G.: Die archäologische Ausstellung im Akademiepalaste I. *Pester Lloyd*, 1867/76. (márc. 30.)
K. G.: Bildende Kunst. *Pester Lloyd*, 1867/80. (ápr. 4.)
K. G.: Die archäologische Ausstellung im Akademiepalaste II. *Pester Lloyd*, 1867/115. (máj. 15.)
K. G.: Eine brennende Landesfrage. *Pester Lloyd*, 1867/122. (máj. 23.)
Gustav Keleti: Die Geschichte einer Generalversammlung. *Pester Lloyd*, 1867/162. (júl. 11.)
Gustav Keleti: Ausser Amt und Würden! *Pester Lloyd*, 1867/166. (júl. 16.)
Gustav Keleti: Die Krönungsfeier in Wort und Bild. *Pester Lloyd*, 1867/238. (okt. 10.)
Gustav Keleti: Attila's Gastmahl. Wandgemälde von Moritz Than in der städtischen Redoute. *Pester Lloyd*, 1867/265. (nov. 12.)

1868

nincs műkritika

1869

nincs műkritika

Azt nem feltételezem, hogy hárman is (köztük a lap egyik oszlopos tagja) rosszul emlékeztek volna a könyvkereskedő álnév alatt írt műkritikáira, de gyanítom, hogy Hevesi a szignót tévesen próbálta feleleveníteni. Azt azonban, hogy a fenti jelzések közül melyik takarhatta Hoffmann Alfrédet, nálamnál szakavatottabb kutatókra bízom.

Róna Béla imént idézett szavai szerint Hoffmann Alfréd műkritikaiban nagyon szelíd, tapintatos hangot ütött meg. Valószínű, hogy írásban nem nyilatkozott meg

túlságosan drasztikusan, ám beszélgetéseiben vagy magánlevelezésében igenis előfordulhatott egy-két erősebb megfogalmazás. Szana Tamás írja le például egy szoborpályázat kapcsán, hogy Izsó Miklósnak „egy könyvárus barátja, kinek vélekedésére sokat adott, azt írta neki, hogy Engel újabb Széchenyije olyan, mint egy »zsidó házaló«”.⁵⁷ Izsó természetesen több könyvkereskedőt ismerhetett, de a közöttük fennálló szoros kapcsolat miatt nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy ebben a részletben Szana Tamás az Eggenberger cég tulajdonosára utalt.

⁵⁷ Szana Tamás: *Izsó Miklós élete és munkái*. Budapest, Athenaeum, 1897. 80.

ÜZLETI ELŐDEI, AZ EGGENBERGEREK

1863-ban a nagykorúságát éppen hogy elért Hoffmann Alfréd a főváros legrégebbi cégét vette át, amelyet előtte nyomasztóan nagy hírű, közismert férfiak vezettek. Az Eggenbergerek ugyanis nemcsak a magyar könyvkereskedelemnek voltak nevezetes szereplői, hanem a régi Pest közéletében is jelentős szerepet vállaltak. Ez a felelősség súlyosan nehezdedhetett az ifjú tulajdonos vállára és komoly motivációt biztosíthatott neki, hogy minél magasabb színvonalon próbáljon megfelelni a vele szemben támasztott elvárásoknak.

A főváros polgárainak nyilvántartása szerint egyik elődje, Eggenberger József (1768–1850) „az alsó-ausztriai Enzersdorfban” született katolikus családban.¹ Az osztrák egyházi anyakönyvek ma már digitalizált formában mindenki számára elérhetők,² ám az összes ilyen nevű település iratait végignézve sem sikerült a keresztelés időpontját és helyét megtalálni. Gross-Enzersdorfban, Langenzersdorfban és Inzersdorf ob der Traisenben nem született ilyen nevű gyermek 1768-ban vagy 1769-ben, a szintén ugyanebbe az egyházkerületbe tartozó Enzersdorf in Thale ebből az időszakból származó anyakönyvei viszont elpusztultak. Ebből azt az óvatos következtetést vonom le, hogy Eggenberger József talán ez utóbbi településen születhetett.

Családjáról és tanulmányairól így semmit sem tudunk – az viszont bizonyos, hogy huszonegy évesen, 1790-ben lépett be Johann Michael Weingand pesti könyvesboltjába. Már tíz év óta dolgozott ott alkalmazottként, amikor az utód nélküli tulajdonos úgy döntött, hogy cégtársává fogadja. Így 1800 nyarán társulási és hagyatéki szerződést kötött vele, amelyben teljes vagyonát ráruházta, halála után pedig egyedüli örökös-ként nevezte meg. A Boráros János főbíró és Domokos József szenátor jelenlétében aláírt német nyelvű irat így hangzik (eredetijét lásd a mellékletben):

Szerződés

Ma, az alulírt napon és évben, gondos megfontolás után a következő szerződés kötött egyrészt Johann Michael Weingandt úr, Pest városi polgári könyvkereskedő, másrészt Joseph Eggenberger úr, ugyanott dolgozó könyvkereskedő-segéd részéről:

¹ Pallos Jenő – Illyefalvi Imre Lajos: *Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai*. Budapest, [1940]. I. köt. 93.

² Matricula: <http://www.matricula.data.icar-us.eu/php/main.php>.

Először. A mai nappal Johann Michael Weingandt úr társul fogadja Joseph Eggenberger urat mind könyvesboltja, mind összes vagyona, valamint minden néven nevezhető aktíva és passzívra tekintetében, amelyeket bővebben és pontosabban az említett kereskedés üzleti könyvei és jegyzőkönyvei tartalmaznak.

Másodszer. A társulás fennállása alatt a társak a személyzet fizetéséről, a helyiség bérleti díjáról és a boltban szükségeltetett dolgokról közösen döntenek; mindkét szerződő félnek személyes megélhetésére havonta ötven forint jár a kereskedés kasszájából; továbbá a társa írásos beleegyezése nélkül egyik fél sem jogosult passzíváról egymaga szerződést kötni – ellenkező esetben az ilyen szerződések nem kötelező érvényűek a róluk nem tudó félre nézve.

Harmadszer. Johann Michael Weingandt úr halála után Joseph Eggenberger úr lesz minden néven nevezendő hagyatékának általános örököse, és minden késelem nélkül azonnal a teljes vagyon tényleges birtokába lép. Ezennel tehát bármilyen további jövőbeni végrendekezést fölöslegesnek és érvénytelennek nyilvánítunk, minthogy ő [Weingandt] jelen szerződés által minden további végrendekezési jogáról lemond, hiszen komoly és eltökélt szándéka, hogy csekély örökségével Joseph Eggenberger urat megjutalmazza annak tízévi, teljes megelégedésére végzett szorgalmas és hűséges szolgálataiért.

Negyedszer. Amennyiben Johann Michael Weingandt úr túlélné Joseph Eggenberger urat, akkor visszanyeri a könyvkereskedés kizárólagos tulajdonjogát és kifizet Joseph Eggenberger úr örököseinek egyezer forintot, cserébe ez írásban teljesen lemond minden, a könyvkereskedés egy részére vonatkozó további jogáról.

Ötödszer. Joseph Eggenberger úr köszönettel elismeri Johann Michael Weingandt úr különleges jóindulatát és becsületes jóakarátát, és cserébe jelen szerződés aláírásakor átad neki hálája bizonyítékául egyezer forintot készpénzben, a könyvkereskedési üzletben történő felhasználás céljára. Erről az összegről csupán akkor áll jogában örökösei javára rendelkezni, amennyiben Weingandt úr előtt halna meg; hasonlóképpen minden más hitelezővel szemben előnyt élvez ezen összeg kifizetésében. Ha viszont Weingandt úr előtt, de nőtlenül és végrendelet híján hunyna el, akkor Weingandt úr lesz mind ennek, mind a negyedik pontban említett egyezer forintnak az örököse. Továbbá a másikat túlélő fél kötelezi magát, hogy öt forintot fizet az elhunyt tiszteletére mondatott tíz szentmiséért, valamint húsz forintot adományoz a helyi városi kórháznak.

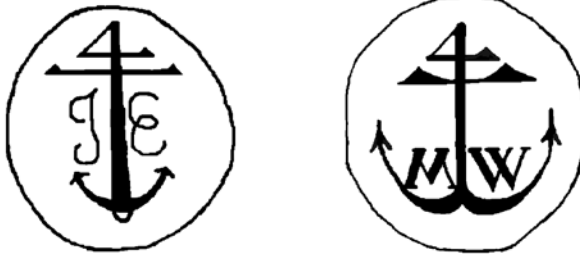
Hatodszer. Amennyiben a jövőben vitás kérdések merülnének fel, a szerződő felek azt egymás között fogják megoldani, vagy tisztességes emberekre bízzák az elsimítását.

Ezen szerződés tökéletes tanúsítására és biztosítására két egyező tartalmú példány készült és mindkét fél által – két városi tanácsos úr, továbbá a tekin-

tetes városi tanács által kirendelt igazságügyi tanúk jelenlétében – aláíratott, lepecsételtetett és mindkét szerződő félnek egy példány átadott.

Pest, 1800. június 12.

Johann Michael Weingandt sk.
Joseph Eggenberger sk.³

A szerződő felek pecsétgyűrűinek lenyomata a szerződésen (mindkettő átmérője 20 mm)

A társulásba az egykori alkalmazott csupán ezer forinttal lépett be, de Gárdonyi Albert véleménye szerint „tudásával és szorgalmával felvirágoztatta”.⁴ Kettejük között igazi patriarchális kapcsolat lehetett, hiszen az idős Weingand 1802-ben bekövetkezett halálakor utódja ezt a hivatalos jellegű, de meleg hangú hirdetést tette közzé a Bécsben megjelenő *Magyar Kurir*-ban (és szó szerint ugyanazt a közleményt németül a *Zeitschrift von und für Ungern* című pesti lapban):

Minden Barátainknak, 's Levelezőinknek illendő tudósítására jelentem, e' folyó 1802. esztendőben 17-ik Juniuban történt szomorú halálát az én kedves Barátomnak és kereskedő Társomnak Weingand Mihály Urnak. Ki rövid ideig tartó betegeskedése után életének 59-ik esztendejében rothasztó hideglelésben [tífuszban] meg holt.

Könyvkereskedésünkben semmi változás nem leszen; mivel ez, halála után egyedül magamra szállott. Azért tovább is a' számadásoknak tellyes befejezéséről az eddig volt név alatt, ugymind: Weingand és Eggenberger fog folytatattani.

Tudva vagyon a' Tudományok Baráti előtt, hogy ezen könyvkereskedésben a' tulajdon költségeinken nyomtatott jeles könyveken kívül sok rendbéli belső

³ BFL Pest város Tanácsának iratai. Relations. Archivum medium. (IV. 1202. h. Rel. a.m.) Nr. 3628.

⁴ Gárdonyi Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században, különös tekintettel Budára és Pestre*. Budapest, Lantos Adolf, 1917. 50.

és külső országi külföldi nyelveken irtt minden tudomány béli Könyvek találatnak. Azért bizvást ajánlom az egész hazában lévő érdemes Uraknak minden készségemet, bizonyossá tévén, hogy kívánságaiknak teljesítése mindenkor fő gondom lészen.

Pest, 1. Juliusban 1802.

Eggenberger József,
Könyváros.⁵

1801-ben az akkor még nőtlen, harminchárom éves Eggenberger József pesti polgárjogért folyamodott, s miután megfizette az ilyenkor szokásos tizenkét forintot, 1801. július 25-én meg is kapta.⁶ Közvetlenül ezután vehette feleségül Spiegl (Spiegel) Terézt, akitől öt gyermeke született. Közülük a legidősebb volt Nándor/Ferdinand, aki Hoffmann Máriát vette nőül és akiknek leszármazottait az első fejezetben részleteztem. Ezután Lujza/Alojzia következett, Wieser Nándor/Ferdinánd gyógyszerész és Pest városi képviselő neje; majd Amália, akinek a férje Járj (Tretter) György cs. kir. udvari tanácsos volt. A negyedik gyermek, Teréz/Riza Bene Ferenc neves orvoshoz ment feleségül; s végül Emília fiatalon halt meg ideglázban (vagyis tífuszban).⁷

A könyvkereskedés ekkor már a Ferenciek tere és a Kúria utca sarkán álló épület földszintjén működött. A cím ugyan többször változott, de mindvégig ugyanarról az épületről volt szó: 1802-ben⁸ és 1805-ben⁹ a bejegyzés „Joseph Eggenberger buchhändler auf dem Universitätsplatz”, 1815-ben már „auf dem Franziskaner Platz im Belebnaischen Hause”,¹⁰ 1822-ben¹¹ és 1827-ben¹² „am Franciskanerplatz Nro. 438”. 1849–1850-ben a ház a Barátok tere 413. számot viselte,¹³ míg 1864-ben az 5. számon tartották nyilván.¹⁴

⁵ *Magyar Kurir* [Bécs] 1802. II. félév 8. szám (júl. 27.) 127–128.; *Zeitschrift von und für Ungern* [Pest] 1802. II. Band. 1. Heft. 126–127.

⁶ Pallos–Illyefalvi 1940. I. köt. 93.

⁷ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Eggenberger Emília).

⁸ *Adressbuch der Stadt Pesth auf das Jahr 1803*. Pesth, Anna Landererin, 1802. 134.

⁹ *Adress-Kalender der königlichen Freystadt Pesth auf das Jahr 1805*. Waitzen, Anton Gottlieb, 1805. 68.

¹⁰ *Addressbuch der königlichen Frey-Stadt Pesth 1815*. Pesth, Leyrer, Eggenberger und Müller, 1815. 97.

¹¹ *Adressbuch der königlichen freyen Stadt Pesth... im Jahre 1822*. Pesth, Joseph Vojdissek, 1822. 86.

¹² *Adressbuch der königlichen Freystadt Pesth 1827*. Pesth, Mathias Trattner, 1827. 58.

¹³ *Pest szab. kir. város' házjegyzéke*. Pest, Magyar Mihály, 1848. 20. A könyvkereskedő gyászjelentésén is ez a házszám szerepelt.

¹⁴ Özv. Eggenberger Józsefné Spiegel Teréz gyászjelentésén már ez szerepelt.

A környéknek a 19–20. század fordulójára már szinte mitikus auráját Zilahi Kiss Béla leírásából érezhetjük meg: „Amikor 1860 táján Emich Gusztáv a Sándor-házba hurczolkodott, a szomszédságában, a Podmaniczky-házban már szinte száz év óta ott állott az Eggenberger könyves boltja. Az a terület tehát, amely Barátok-terének neveztetik, az irodalomban *prima occupatio*. Az ősfoglaló pedig Eggenberger.”¹⁵

A cég tulajdonosa már fiatalon köztisztviselőnek örvendett: Horvát István például – miközben az összes többi könyvkereskedőről igencsak gunyorosan és kritikusan nyilatkozott – róla csak ennyit írt naplójába 1805. január 8-án: „Eggenberger könyváros. Leg bötsületesebb Ember ez még eddig az itt lévő könyvárosok között.”¹⁶

Eggenberger jó hírét nagyvonalúsága is növelhette. A nemzeti könyvtár megalapítása által kiváltott lelkesedésben sokan akartak hozzájárulni a gyűjteményhez, s eme adományok kéziratos nyilvántartásában számos alkalommal olvashatjuk Eggenberger József nevét. 1803 februárja és 1810 júliusa között tizenegy alkalommal ajándékozott összesen hatvanhét könyvet¹⁷ (a korábbi szakirodalom vagy csak általánosságban említette a tényt, vagy tévesen ennél kevesebbet regisztrált).¹⁸

Ugyanígy polgári öntudattal adakozott a József nádorról elnevezett fővárosi árvaház ügyére. Ennek felépítéséről 1837. június 2-án tartott ülésén határozott Pest város tanácsa, s az árvaházi bizottság a választott polgárok soraiból alakult meg. Július 29-én bocsátották ki felhívásukat, amelyben a közönséget anyagi hozzájárulásra hívták fel. Eggenberger József huszonhat forint huszonöt krajcáros adománnyal járult a nemes ügy megvalósulásához, s a listában több más könyvkereskedő nevét is felfedezhetjük.¹⁹

¹⁵ Junius [Zilahi Kiss Béla]: *Az Athenaeum. A Hét*, 1898/41. (okt. 9.) 653–654.

¹⁶ Horvát István: *Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója 1805–1809*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1967. 68.

¹⁷ OSZK Kézirattár Fol. Lat. 71. *Protocollum Patriophilorum quorum Studio, Munificencia, et Generositate Museum Nationale Hungaricum consurrexit ... et locupletatum est ab Anno 1803–1814*. Fol 2v. – 1803. febr. 27. (három könyv); fol. 11r. – 1803. szept. 27. (2); fol. 37v. – 1805. máj. 21. (10); fol. 45v. – 1806. júl. 16. (4); fol. 48r. – 1806. dec. 28. (10); fol. 48v. – 1807. jan. 16. (12); fol. 52r. – 1807. júl. 28. (3); fol. 55 r. – 1808. jan. 5. (8); fol. 57r. – 1808. febr. 9. (2); fol. 67v. – 1808. okt. 1. (7); fol. 88v. – 1810. júl. 7. (6).

¹⁸ Kollányi Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902*. Budapest, 1905. I. köt. 176.: „A 80 név közül mégis kiemeljük [...] Eggenbergert [...], a kik több ízben, nagyobb számban küldték be ajándékaikat.” – V. Windisch Éva: Miller Jakab Ferdinánd múzeumi igazgató utolsó évei és az Országos Széchényi Könyvtár. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958*. Budapest, 1958. 356. „1804 és 1810 között Eggenberger hét ízben ajándékoz összesen 56 könyvet”.

¹⁹ Egy részük, Eggenberger Józsefhez hasonlóan, az 1837-es alapításkor adakozott, mint Konrad Adolf Hartleben (26 frt 25 kr), Heckenast Gusztáv (10 frt 50 kr), idősebb Kilián György (10 frt 50 kr) és Ivanics Zsigmond (1 frt 5 kr). Néhányan később, alkalmyszerűen járultak hozzá az árvaház működéséhez, mint Bucsánszky Alajos 1847-ben 2 forint 10 krajcár, ifjabb Nagel Ottó

Három másik szakmabelivel együtt Eggenberger 1803-ban már tagja volt a szabadalmazott polgári kereskedők testületének.²⁰ Ezenkívül a század első felében Pesten működő többi könyvkereskedés tulajdonosai tiszteletük jeleként őt választották meg a Pester Buchhändler Gremium elöljárójául, s ezt a tisztséget halála után fia is „megörökölte” a bolttal együtt.²¹ Érdekes, hogy több neves magyarországi könyvkereskedéstől (például Pfeifer, Grill, Ráth, Stein, Csáthy, Kilián, Joerges, Lampel, Stampfel stb.) eltérően az Eggenberger cég sem az alapító család idején, sem később, Hoffmann Alfréd idején nem volt tagja a bécsi székhelyű Verein der österreichisch-ungarischen Buchhändlernek.²²

Eggenberger József szűkebb szakmai környezetén kívül is nagyon aktív életet élt: a pesti polgárórség századosa volt,²³ és 1819-ben már Pest királyi város külső tanácsának tagjaként említették egy újságcikkben.²⁴ (A külső tanács akkoriban huszonnégy tagból állt, akiket a polgárság választott azért, hogy tevékenységükkel a magisztrátust támogassák.) Ő maga valószínűleg választott polgári státusát tartotta a legfontosabbnak, hiszen minden iratban, ahol előfordult a neve – természetesen foglalkozásán kívül – ezt a titulust tüntette fel.

1817 decemberében az akkor megalakított Pesti Jótékony Nőegylet pénztárnokává választották – lehetséges, hogy Eggenberger Mária javaslatára, aki szintén

pedig 1890-ben 1 forint ajándékkal, Landerer Lajos 1844-ben ingyen nyomtatott ki számukra 260 imakönyvet, több fővárosi könyvkiadó pedig ifjúsági és gyermekkönyveket adományozott 1883–1890 között. Többen végrendeletileg hagyományoztak nagyobb összegeket az árvaháznak, mint Konrad Adolf Hartleben (1864-ben 100 ft) vagy idősebb Emich Gusztáv (1869-ben 100 ft). Lásd Schmall Lajos: *A budapesti József-fiárvaház története. Az intézet félévszázados fennállásának emlékére*. Budapest, Székesfőváros, 1893. 24., 26–27., 163., 167–168., 179–180., 185., 189., 212., 244., 264., 276–277.

²⁰ Pólya Jakab: *A Pesti Polgári Kereskedelmi Testület és a Budapesti Nagykereskedők és Nagyiparosok Társulata története*. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. 496. (A három másik tag: a Kilián testvérek, Kiss István és Leyrer József.)

²¹ 1853. szeptember 19-én így írt alá egy német nyelvű igazolást: „Ferdinand Eggenberger als Vorstand des Buchhändler-Gremiums”. Közli: Sennowitz Adolf: Lampel Róbert. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1891*. Budapest, MKE, 1892. XXXII. (Nem adja meg az irat levéltári jelzetét.)

²² Verzeichniss der Mitglieder des österreichischen Buch- und Kunsthändlervereins. *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1868/15. 128.; Historische mitgliederliste des Vereines der österreichischen, respektive österreichisch-ungarischen Buchhändler. *Oesterreich-ungarische Buchhändler-Correspondenz*. Festnummer 1910. 11–24.

²³ Sennowitz Adolf: A két Hartleben, Konrad Adolf és unokaöccse Adolf. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1895*. Budapest, MKE, 1896. VIII.; Gazda István: *Könyvkereskedők a régi Váci utcában*. Budapest, Akadémiai, 1988. 49. (Egyikük sem ad meg konkrét levéltári forrást.)

²⁴ Der wohlthätige Frauen-Verein in Ofen und Pesth. *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*, 1819/30. (márc. 11.) 259–260.

részt vett az egyesületben (a IV. kerület képviselőjében).²⁵ A munka nem járt fizetéssel, ám annál több elfoglaltsággal. Az egyesület által rendszeresen megszervezett jótékonyági sorsjátékok céljára ugyanis sok helyről küldtek be kimondottan erre szánt ajándékokat, amelyek közül több is igen jelentős értékű volt. Ezeket a tárgyakat a nőszövetségi ülés tartama alatt a megbízható könyvkereskedő felügyelete alá helyezték, akinek ráadásul még a Váci utcai Hét választófejedelem-házban megrendezett bálók belépődíjait (és a felülfizetéseket), valamint a lottójegyek árát is adminisztrálnia kellett. Nem kis összegekről kellett elszámolnia: 1824-ben például egyetlen eseményen összesen 5477 forint gyűlt össze a pénztárban.²⁶

Eggenberger József kereken két évtizeden keresztül – a szervezet alapításától egészen 1837-ig – látta el a Pesti Jótékony Nőegylet pénztárosi feladatait, „hűséggel és nagy buzgósággal, feljebbvalói teljes megelégedésére”.²⁷

De egy ennél sokkal nagyobb felelősséggel járó megbízással is sikeresen birkózott meg. Az 1838-as nagy pesti árvíz igen nagy károkat okozott a városban működő könyvkereskedőknek is. A bécsi *Der Adler* tudósítása szerint például Heckenast üzlethelyiségében és hét raktárában március 13-a estétől 16-a hajnalig cipőmagasságig állt a víz, amely a készletet nagyrészt megsemmisítette, de „a Ferenciek terén Eggenberger könyvkereskedő [...] is jelentős károkat szenvedett”.²⁸ Eggenberger pénzügyi szakértelmét és minden gyanú felett álló tekintélyét mutatja, hogy – személyes érintettsége ellenére is – rábízták a kül- és belföldről jótékony adakozásként befolyt összegek kezelését. A részben a polgárok által választott, részben a nádor által kinevezett tagokból álló felelős választmány 1838. március 25-én alakult meg, az elnökön kívül tíz rendes és hét helyettes taggal, jegyzővel, könyvelővel és Eggenberger József pénztárnokkal.²⁹ A készpénzadományok elhelyezésére és a kifizetések elvégzésére a budai főpénztárnál külön kasszát állítottak fel, és „a’ folyó fizetések megtételére Pesten fiók pénztárnoknak Eggenberger József úr nevezteték, ki a’ választottság számára hozzá érkező pénzeket nyugtatvány mellett fölveheti, 5000 ft. pengőn túl pénztárt nem tart, ellenben az operationalis cassából elnöki útalványok mellett veszi fel a’ szükséges pénzeket, fizetéseket pedig csak az ülésből költ, jegyzőkönyvi számmal ellátott, ’s elnök és jegyző által aláírt útalványokra teszen. Egyébiránt rendszeres számadással tartozik”.³⁰

²⁵ Der Pester Frauenverein in seinen Wirkungen. *Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1817/102. (dec. 20.) 405.

²⁶ *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*, 1824/51. (ápr. 27.) 439.

²⁷ *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung*, 1840/15. (febr. 20.) 134.

²⁸ *Der Adler*, 1838/69. (ápr. 7.) 311.

²⁹ *Oesterreichischer Beobachter*, 1838/101. (ápr. 11.) 491. Ugyanezt a hírt közli három nappal később: *Erdélyi Híradó*, 1838/30. (ápr. 14.) 120.

³⁰ *Erdélyi Híradó*, 1838/41. (máj. 22.) 164.

Könyvesbolt a 18. században

A háttérben a kereskedő különböző nyilvántartásai: Defect (hiányok), Praenum. Zettel (előfizetők adatlapjai). A könyveket nézegető urakat az inas teával vagy kávéval kínálja

A hozzá befolyt és kifizetett „sok százezer forint”³¹ végelszámolását bemutatva Eggenberger József teljes felmentést kapott, és érdemei elismerésül V. Ferdinánd császár a nagy arany polgári érdemérmét gyönggyel és szalaggal adományozta neki. A kitüntetést 1840. február 15-én, a magisztrátus és a választott polgárság együttes díszülésén Tölgyessy János polgármester adta át az akkor már hetvenéves agg könyvkereskedőnek. Beszédében kiemelte, hogy Eggenberger József sok éven át teljesen fizetség nélkül dolgozott városa fejlődéséért és a pesti szegények javára ezzel követendő példát mutatott fiatalabb polgártársai számára.³²

Bár egyetlen fia már valószínűleg régebb óta a kereskedésben dolgozott, 1837. február 3-án az akkor harminchárom éves Ferdinánd tulajdonosként is belépett a cégbe, amely ettől kezdve az Eggenberger József és fia név alatt működött tovább.³³

³¹ Porzó [Ágai Adolf]: Egy tudós-tanya. *Corvina*, 1897/17. (jún. 20.) 90.

³² *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung*, 1840/15. (febr. 20.) 134. Csupán a kitüntetés tényét közlik: *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung*, 1839/99. (dec. 12.) 1079.; *Erdélyi Hiradó*, 1839/49. (dec. 16.) 194.

³³ Könyvkereskedelmi czimtar. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1890*. Budapest, MKE, 1891. 141.

A fiatalabb családtag gondoskodhatott a napi munkák rutinszerű lebonyolításáról, míg az idős könyves – a kereskedői kaszinó tagjaként – valószínűleg inkább a Lloyd-palota második emeletén vitathatta meg a gazdasági élet aktuális kérdéseit a hozzá hasonló jómódú polgárokkal,³⁴ vagy saját könyvesboltja emeleti helyiségeiben társaloghatott a korabeli értelmiség legjobbjával. A nevezetes épület ugyanis már ekkoriban a művelt társaság egyik találkozóhelyének számított és a Collegium Eggenbergerianum bevett kifejezés volt.³⁵

Karacs Teréz így emlékezett erre: „[Karacs Ferenc] a társaságot szerette, az esteli órákat jeles férfiak körében töltte: Horváth István, Virág Benedek, Fáy András, Vitkovics, Tratner, a derék Somogyi Sándor stb. urak valának általa a legkeresettebbek. Közös gyűlde pedig a régibb korban Eggenberger könyvkereskedése vala és a Tratner-féle nyomda. Még akkor Casino hiányában ily helyen történtek a találkozások.”³⁶

Hasonlóképpen idősebb Mogyoróssy János is önéletrajzában mély nosztalgiával emlegette az ott uralkodó jó hangulatú, kulturált légkört: „[...] nagybátyám néhai holdmézesi Korneli Ambrus [...] kalauzolásával útat nyertem hazai számos jeles tudós férfiak, jelesen néhai Kulcsár és Horváth Istvánnal, Bajza Józseffel, Döbrönteyp és Báthory Gábor superintendenssel ’s Kisfaludy Károlyal [...] személyes ismerettségbe jutni; ’s azoknak Pesten részint saját lakjukban, részint és legtöbbször néhai Eggenberger Józsefnek a’ ferencziek zárdájával szemközt tartott ’s akkor még csak Pesten egyedül létezett könyvtáros boltjában előttem örökre kedves vissza emlékezésű tudományos vitatkozásaikat élvezni.”³⁷

Ilyen kiváló társadalmi környezetben, anyagi jólétben és megérdemelt nyugalomban töltötte Eggenberger József az utolsó éveit, majd nyolcvankét éves korában, 1850. szeptember 22-én délután végelgyengülésben „csendesén elaludt az Úrban”.³⁸ A családban használt nyelvre utal, hogy csak német szövegű gyászjelentést készítettek. Bár a Váci úti temetőt 1847-ben bezárták, a családi sírboltokat tulajdonosaik továbbra is használhatták – egészen 1874-ig, amikor Pest város tanácsának 1873/39.198. számú közgyűlési határozata alapján a sírkertet végleg felszámolták.³⁹ Így ekkor még a Váci útnál temették el Eggenberger Józsefet, majd valamikor később (de még 1863

³⁴ *Mitglieder des Mercantil-Casino in Pesth 1840*. Pest, Landerer Lajos, 1840. 9.; uo. 1845. 9.; uo. 1846. 7.; uo. 1848. 7.

³⁵ May István: Miller Jakab Ferdinánd levelesládájából. *Magyar Könyvszemle*, 1991/3. 273. (Schedius Lajos levele 1806. január 27-én Miller Jakab Ferdinándnak.)

³⁶ Karacs Teréz levele Heckenast Gusztávhoz. *Művészet*, 1912/5. 198.

³⁷ Id. Mogyoróssy János önéletrajza. In: Dankó Imre szerk.: *Jelentés a gyulai Erkel Ferenc Múzeum 1960. évi munkájáról*. Gyula, 1961. 19.

³⁸ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Joseph Eggenberger).

³⁹ Fehér Jolán Antónia: *Budapest székesfőváros temetőinek története*. Budapest, 1933. (Bölcsészdoktori értekezés, M. kir. József-műegyetem.) 83.

előtt⁴⁰) helyezték át hamvait a Kerepesi úti köztemetőbe, a kaputól jobbra induló falsírboltok 98. számú sírhelyére. Ezek voltak a városi elit legnagyobb presztízsű sírhelyei: polgármesterek, akadémikusok, nagyiparosok, művészek temetkeztek ide.⁴¹

A céget negyvenhat évesen teljes joggal átvevő Eggenberger Nándor legalább anynyira élénk közéleti szereplő volt, mint édesapja, és hozzá hasonlóan „saját érdekeit sokszor mellőzve, rendkívül sokat munkálkodott Budapest város közügyeiben”.⁴² Már 1835-ben belépett a Nemzeti Kaszinóba⁴³ és az 1850. szeptember 28-án megalakuló Pesti Kereskedelmi és Iparkamara ipari szekciójának is helyettes tagja lett.⁴⁴ Városi tanácsosként ő felügyelte a belvárosi főreáliskola építkezését és ezzel „nagy érdemeket szerzett a pesti tanügy terén”. Jól érzékelteti a könyvkereskedő lelkiismeretességét Ágai Adolf hangulatos megfogalmazása, amely szerint az épülő iskola „minden elhullott kőmorzsáját, tégladarabját hűségesen összekapargatta, hogy kárba ne vesszen”.⁴⁵

A „pesti patrícius igazi mintaképét”⁴⁶ olykor reprezentációs feladatokra is felkérték. Pest polgármestere, Conrad Gusztáv megbízásából például 1858. május 5-én egy másik tanácsos társával együtt utaztak Bécsbe. Ott átadták a magyar főváros díszpolgári oklevelét a Landstrassén álló főreáliskolában az igazgatónak, Joseph Weisernek,⁴⁷ köszönetül a hasonló pesti intézmény megindításában vállalt szerepéért.

A Ferenciek terén működő cég ekkor már az „akadémiai könyvkereskedés” kitüntető címet is feltüntethette kiadványain, de szoros kapcsolatokat ápolt a Kisfaludy-társasággal is. Ezért (és természetesen a terjesztés hiányosságai miatt) fordulhatott elő, hogy sok esetben az egész országban csakis itt lehetett hozzájutni egy-egy könyvhöz. Arany János így írt erről: „Hanem az szép dolog, hogy a Kisfaludy-társaság vagyis Eggenberger-féle kiadás mindezideig nem tudott elfogyni: oka? talán a közönség? óh nem! aranyért sem lehetett volna néhány év óta kapni sem a pesti, sem a vidéki könyvtárosoknál, kivéven az Eggenberger úr becses boltjának valamely sötét zugát.

⁴⁰ Eggenberger Ferdinánd gyászjelentése szerint 1863-ban öt már a Kerepesi-úti családi sírboltba temették.

⁴¹ Tóth Vilmos: A Kerepesi úti temető. *Budapesti Negyed*, 1999/3.

⁴² Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905. okt. 30.

⁴³ Tasner Antal: *A Nemzeti Casino részeseinek névsora A. B. C. rendben 's annak alapjai*. Pest, Trattner-Károlyi, 1835. II.

⁴⁴ *Wiener Zeitung*, 1850/237. (okt. 4.) 2975.

⁴⁵ Ágai 1897. 90.

⁴⁶ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. VIII.

⁴⁷ *Wiener Zeitung*, 1858/108. (máj. 12.) 1750.

Mióta Kőrösön vagyok is, számtalan ember kérdezte nálam, állítván, hogy Pesten nem kapható, ők bejártak érte minden könyvárust.⁷⁴⁸

Az üzlet értelmiségi találkozóhely jellegét is megtartotta: „Eggenberger boltja is kaszinó volt. Itt az egyetemi professzorok kaszinóztak. A nagy magyar tudósok és tankönyvírók nap-nap után Eggenbergernél adtak egymásnak találkozót, hogy kicseréljék egymás gondolatait és megvitassanak egy-egy érdekes tudományos problémát.”⁷⁴⁹ (Ellentétben Ráth Mór boltjával, amely talán inkább a politikai elit találkozóhelye volt.)

A könyvkereskedésben folyó hétköznapi életről sajnos szinte semmit sem tudunk. Annyi bizonyos, hogy a később nagy könyves karriert befutó idősebb Emich Gusztáv ennél a tekintélyes cégnél töltötte a tanoncéveit. Sennowitz Adolf feltételezése szerint – tekintettel Emich átlagon felüli előtanulmányaira – nem kellett a szokásos négy-öt évet ledolgoznia, hanem csupán hármat, hozzávetőleg 1835–1838 között.⁵⁰

Az alkalmazottakat is homály fedi. Egyetlen eldugott utalásból szerezhetünk tudomást Eggenberger Ferdinánd egyik segédjéről: jóval később ugyanis Hoffmann Alfréd „maga mellé veszi társul Grünert, aki már nagybátyjának is hűséges dolgozótársa volt”.⁵¹ Az evangélikus vallású Grüner Károly 1828-ban született, és a harmincas évek végén lépett be a Ferenciek terén működő boltba segédként. Az 1848/49-es szabadságharcot végigharcolta és „különösen a temesvári ütközetben hősiiesen viselte magát”, majd 1850-ben visszatért korábbi munkahelyére.⁵² Életének további eseményeiről később lesz szó.

Levéltári dokumentumokból nehezen igazolható, de élénk színekkel festett kortársi emlékezés szól Eggenberger Ferdinánd egyéniségéről és utolsó éveiről:

Ő volt az, aki az 50-es években egy küldöttség élén az akkori katonai és polgári főkormányzó, Albrecht főherceg elé járult: engedné az Újvásártér – ma Erzsébet-tér – sivár pusztáját fával beültetni. A főherceg már-már hajlandónak mutatkozott eleget tenni a polgárság óhajlásának, midőn az újvásártéri háztulajdonosok azzal fordultak a főherceghez: ne venné figyelembe ama küldöttség kérelmét, mert hiszen „a fa-ültetvények elfognák a kilátást”, meg aztán, amint ezt sub rosa megértették vele: stratégiai okok is ellenzik a szabad térségnek ilyenén elfoglalását.

⁴⁸ Arany János levele Tompa Mihályhoz (1853. szept. 1). In: *Arany János levelezése író-bárátaival*. Budapest, Ráth Mór, 1888. I. köt. 313.

⁴⁹ Pásztor Mihály: A régi könyvesboltok. In: *A Genius irodalmi almanachja*. Budapest, Genius, 1923. 53.

⁵⁰ Sennowitz Adolf: Emich Gusztáv. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1892*. Budapest, MKE, 1893. XLIX. Más tanoncokról egyelőre nincs tudomásom.

⁵¹ Róna 1907. X.

⁵² [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó. *Corvina*, 1891/23. (aug. 20.) 93.

A bölcs és loyális urak nagyon az elevenére tapintottak a főkörmányzónak, akinek szemében az egrecérozásra alkalmas pusztá tér becsesebb volt a legvirágosabb kertnél is. De az öreg úr szívósságán ki nem foghattak a háziurak, akik nagyon félthették annak a dísztelen díszternek egyetlen s fő-ékességét: a közepén düledező kutat az ő gyér s kesernyés vizével, meg a minden holdvilágtalan este a tetejében pislákoló rozoga lámpást.

A teret csakugyan beültették.

Büntetlen azonban nem deríthette virulásra a derék Eggenberger. Alig bukott meg a Bach-rendszer: midőn az akkor már „erzsébetteri” hauserrek, akiknek ablakába a vadgesztenye-, hárs- és olajfa küldötte be virágjainak illatát s az egyetlen dicső lámpás-karót homályba borítá a platán lombja – midőn, mondom, e derék férfiak s kaisertreu polgárok azzal bosszulták meg magukat az ő fával, cserjével, virággal elcsúfított kilátásukért, hogy pecsovicshírét költötték az öreg úrnak, spicliséget fogtak rá, aki titokban folyton kezére járt az osztrák politikának. A láthatatlan módon, rejtek-utakon szivárgó gyanúsítás és rágalom végre annyira elkésérítette, hogy a fővárosi ügyektől, melyeknek oly híven szolgált, végképp visszavonult s 1863 elején meg is halt.⁵³

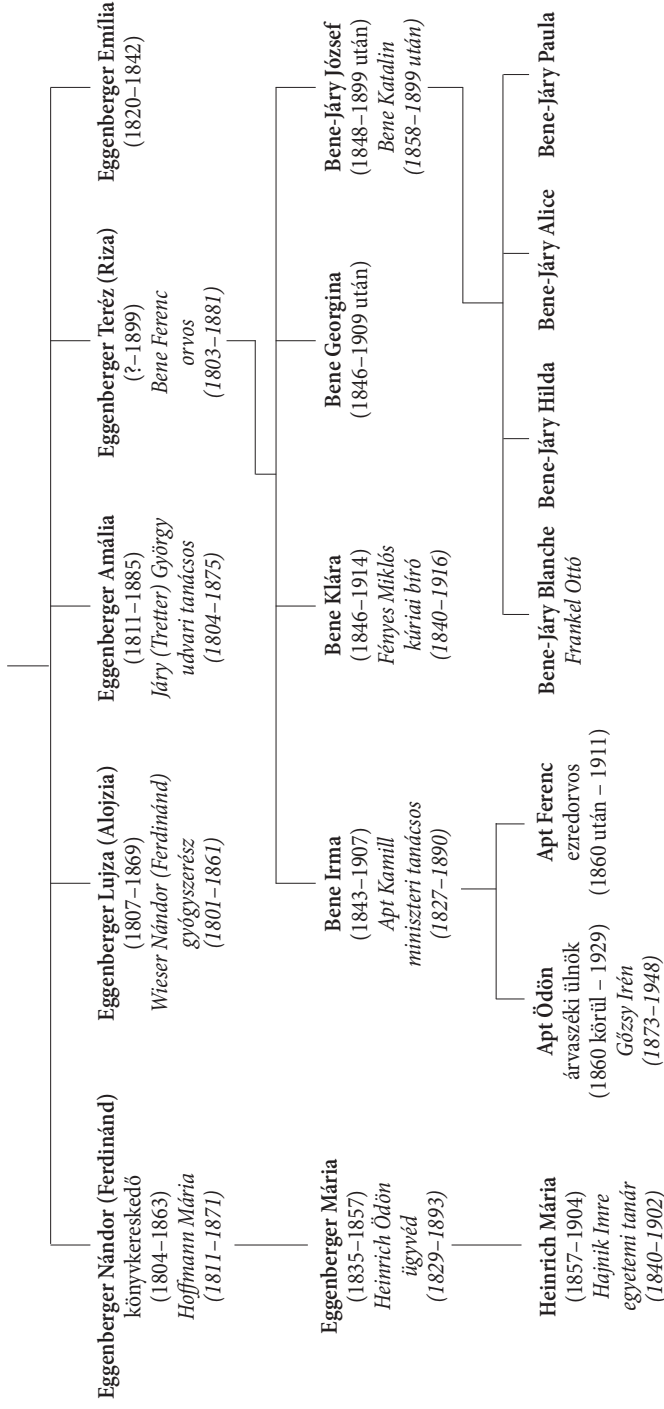
A család fokozatos magyarosodását jelzi, hogy Ferdinánd gyászjelentése már két-nyelvű volt.⁵⁴ Nem tudjuk, mi lehetett az a „hosszú betegség”, amelynek következtében az ötvenkilenc éves könyvkereskedő 1863. március 1-jén elhunyt.⁵⁵ Holttestét a Hatvani utca 6. szám alatti háznál szentelték be és a Kerepesi úti temetőben levő családi sírboltba temették.

⁵³ Ágai 1897. 91.

⁵⁴ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1863. március 10. 78.

⁵⁵ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Eggenberger Nándor).

Eggenberger József
könyvkereskedő
(1768–1850)
Spiegel, Teréz
(1787–1864)

Az Eggenberger-leszármazottak

AZ ELSŐ FŐNÖKI ÉVEK. A KÖLCSÖNKÖNYVTÁR

A könyvkereskedés átvételekor Hoffmann Alfrédra egy sor olyan adminisztratív feladat hárult, amelyek hagyományosan az Eggenberger-féle cégen keresztül bonyolódtak. Ilyen volt például a Kisfaludy-társaság illetményköteteteinek szétküldése, az esetleges lakcímváltozások nyilvántartásba vétele és a visszaérkező csomagok újfenti postázása – amint arról a *Vasárnapi Ujság*ban közzétett hirdetéséből értesülünk:

A Kisfaludy-társaság alapítóit, pártolóit és tagjait van szerencsém értesíteni, hogy az 1867. évi pártolói könyvilletményekből két darab („A Frithjof monda” és „Szibill története”) szétküldetett; többeknek lakváltoztatása vagy honnem léte miatt azonban néhány példány visszakerült. A kik tehát példányaikat meg nem kapták volna, szíveskedjenek ez iránt Eggenberger Ferdinánd pesti könyvkereskedéséhez fordulni. Pesten, 1868. aug. 15-kén. Greguss Ágost, titkár.¹

1833-tól kezdődően az Eggenberger-cég viselte a „Magyar Tudományos Akadémia könyvtára” megtisztelő címet, s mint ilyenek, szintén precíz nyilvántartást kellett vezetniük a tudós társaság kiadványainak fogyasztáról és rendszeres időközönként el kellett számolniuk az ilyen dolgokban rendkívül figyelmes Arany Jánossal. Erőről egy, a Hoffmann-hagyatékban fennmaradt autográf Arany-kézirat tanúskodik:

63.k.k.

T. cz. Eggenberger Ferdinand könyvkereskedő cégnek Pest

Miután a Kegyetek mint főbizottmányosok által az Akadémia részére eladott könyvekről szóló s az 1866. év január 1-től 1867. év dec. 31. napjáig terjedő két évi számadás a megtörtént átvizsgálás folytán helyesnek találtatott, s Kegyetek a százalékaik levonása után az Akadémiának járó egyezer hatszáz huszonhét ft. és 6 krt a felmutatott eredeti nyugta szerint az akadémiai pénztárba a múlt 1868. évi aug. 5-ik napján befizették a mondott 2 évi vagyis 1866. és 1867. évi számadás terhe alól ezennel fölmentetnek.

Ide rekesztem egyúttal ugyancsak a mondott számadás folytán készített s az 1868. évi számadásunk alapjául szolgálendő könyvjegyzéket, melynél fogva az 1868-ik napévre szóló számadással együtt annak idejében, úgymint a folyó évi május 1. napjáig ide bemutatandó lesz.

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1868/34. (aug. 23.) 408.

Megjegyzendőnek találom, hogy miután az 1866. és 1867. évi számadásban a „Vész: Háromél” című munkájának eladott egy példánya Kegyetek részéről számításba nem vétetett, a fennmaradt 75 példány helyett az 1868-iki alapban 76 példányt igtattam be, mihez képest az egy példány ára az 1868. évről lesz Kegyetek által beszámítandó.

Pest 1869. január 23.

Arany János
titoknok²

Az akadémia külföldi küldeményeit is az Eggenberger-féle könyvkereskedés juttatta el rendeltetési helyükre. Ehhez Hoffmannék előre elkészített űrlapokat használtak, amelyek közül egy Észak-Amerikába indítandó csomag kézzel kitöltött angol-magyar kétnyelvű formanyomtatványát szintén megőrizte az utódok kegyelete:

100.

Magyar Tudományos Akadémia
Pest, 1871. 24. April

A Magyar Tud. Akadémia részéről a tulsó lapon megnevezett pesti könyvkereskedőnek az ide mellékelt jegyzékben kitett könyvek a végett adattak át, hogy azokat rendeltetésök helyére juttassa. Fölkéretik, hogy a vételi elismervényt aláírva visszaküldeni szíveskedjék. Ha ezen elismervény egy év leforgása alatt hozzánk vissza nem érkezik, annak jeléül fogjuk venni, hogy a küldemény eltévedt. Kéretik továbbá, hogy ha a Magyar Tudom. Akadémia könyvküldeményeiben valami hiányt tapasztal, azt az alulírt titkárnak jelentse be, hogy a tudomásunkra jutott hiányt, a mennyire lehet, elháríthassuk vagy utólagosan kipótolhassuk. [...]

Teljes tisztelettel alázatos szolgálja

Arany János
főtitkár

[A hátlapon:] List of books [...] forwarded through Ferdinand Eggenberger bookseller at Pest to the Academy of Sciences Chicago (North America) presented by the Hungarian Academy.

Értekezések a mathem. tudom. köréből. VII. sz.

Értekezések a természet tudom. köréből. VII. VIII. sz.

² OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107. A levélben rövidítve említett kiadvány: Vész (Weiss) János Ármin: *A háromél leirati feloldása*. Pest, Emich Gusztáv, 1858.

A kiadványok forgalmazása inkább csak presztízsnyereséget jelentett és kevés anyagi haszonnal járt.

Tudva van azonban, hogy az igazi kereskedő inkább pénzt hozó üzletéből, mint tisztelkedésből akar élni, [...] így fontolóra veszi: vajon nyújt-e az akadémiai könyvekkel való kereskedés jövedelem tekintetében kárpótlást? s tapasztalja, hogy nem, mert Fukardy uram módjára az egyetlen tiszteletre méltó és bizalomteljes fővárosi könyvárosnak csak 20% eladási díjat engednek.³

Az Eggenbergerek azonban nem szorultak rá erre a minimális bevételre, hiszen néhány sorral később szinte leplezetlen irigységgel „gazdag, és ennek következtében bizodalmas” könyvkereskedőnek titulálta őket Magyar Mihály. Hoffmann Alfrédnek sem kellett a betevőért küzdenie, ezért valószínűleg megkönnyebbüléssel vette tudomásul 1875-ben, hogy a cég akadémiai könyvárusi címe megszűnik. A tudós társaság önálló kiadóhivatalának felállításával az ezzel járó adminisztratív terhek is lekerültek az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosainak válláról. A változásról Arany János értesítette hivatalosan Hoffmann Alfrédot és Molnár Jánost – ebből a levélből egyúttal az utolsó ilyen jellegű teendőik időpontjait is megismerhetjük:

979/1874.

Az Akadémia [...] elhatározta, hogy kiadványai árulása és szétküldözése végett saját helyiségeiben f. évi nov. 1-én könyvüzletet nyit meg, [...] ennél fogva a megbízás, mely a fent tisztelt cégre mint akad. könyvárusra ruházott, megszűnik.

És ámbár a néh. Eggenberger Nándorral még 1862-ben kötött s azóta meg nem újított, csak gyakorlatilag tovább folytatott szerződés a felmondásra nézve semmi határidőt nem tűz; tekintve mindazáltal a könyvüzleti szokás igényelte méltányosságot: ezennel felhívom a t. Céget, hogy a nála készletben levő példányokat legkésőbb f. évi december 31-ig az Akadémia megbízottjának leltár mellett szolgáltatassa át, a már elárusított valamint a vidéki könyvárusoknál kint lévő példányokról pedig 1875 ápr. hó folyamán számadását terjessze be. [...]

Tisztelettel: az MTA másodelnöke.

Budapest, 1874. oct. 31.⁴

³ Magyar Mihály: A magyar könyvkereskedés és irodalom ügyében. IV. A magyar tudományos társaság. *Pesti Divatlap*, 1848/10. (márc. 5.) 290–291.

⁴ Nyomtatásban közli: *Arany János összes művei*. XIV. köt. *Hivatali iratok 2. Akadémiai évek (1859–77)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964. 517.

A különböző könyvek és folyóiratok előfizetéseinek kezelése szintén nem lehetett egyszerű feladat. A postán beérkező vagy a boltba személyesen behozott összegeket a sok „célkassza” közül a megfelelőbe kellett elkönyvelni, a nyomdából kijött köteteket egyenként vagy kisebb adagokban csomagolni kellett, a több aláírást gyűjtőknek járó tiszteletpéldányok elküldését észben kellett tartani. A *Vasárnapi Ujság* egyik tájékoztatása ezt illusztrálja:

Rákosi Jenő előfizetést hirdet „Régi dal régi gyűlölségről” című még színre nem került színdarabjára. A mintegy 9 ívre terjedő mű, 8-rét fűzve, csinos kiállításban augusztus elején fog megjelenni. Előfizetési ára bérmentes szétküldéssel együtt 1 ft. o. é. Tíz előfizető után tiszteletpéldánnyal szolgál a kiadó. Az előfizetési összegeket [...] Eggenberger könyvkereskedésébe, Pesten a barátok terén – kéri küldeni. A könyv pontos szétküldéséről szintén Eggenberger – mint kiadó – fog gondoskodni.⁵

Maga az említett lap is azt kérte olvasóitól a hetvenes években, hogy az „előfizetések az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe (Budapest, barátok-tere 5. sz.) küldendők”.⁶ S ez csupán néhány kiragadott példa abból az óriási háttérmunkából, amely a könyvkereskedés nyugodt, rendezett kirakatai mögött zajlott.

Szana Tamás szerint ugyan Hoffmann Alfréd „fiatalos ambícióval és munkakedvvel”⁷ vetette bele magát a munkába, de ha még ezenkívül az önálló könyvkiadás felfejlesztését is céljául tűzte ki (mert ezt tervezte), akkor mindenképpen egy munkatársra volt szüksége.

Mint ahogy korábban említettem, a zökkenőmentes átmenet biztosítására a fiatal főnök 1863-ban nagybátyja korábbi alkalmazottját, Grüner Károlyt, cégtársként vette maga mellé. Az átmeneti időszakot és az új szerződés keltét is jól követhetjük a Schulz-féle német könyvkereskedői adattár egymást követő évfolyamaiban. Míg az *Adressbuch* 1863-as kötetében a vállalkozás tulajdonosaként még Eggenberger Ferdinánd van feltüntetve,⁸ addig 1864-ben csupán a cég neve szerepel (tulajdonos nélkül),⁹ s végül az 1865-ös kiadásban már ez olvasható: „besitzer: Alfred Hoffmann & Carl Grüner seit 1. Jan. 1864.”¹⁰

⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1867/27. (júl. 7.) 340.

⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1877/9. (márc. 4.) 140.

⁷ Szana Tamás: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. okt. 20.

⁸ Otto August Schulz: *Allgemeines Adressbuch für den deutschen Buchhandel 1863*. Leipzig, Schulz, 1863. 47.

⁹ Uo. 1864. 48.

¹⁰ Uo. 1865. 48.

Ez a társulási forma változatlanul így maradt egészen 1868-ig,¹¹ amikor Grüner sógora, egy másik neves könyvkereskedő, Grill Károly, „virágzó 37 éves életkorában, rövid betegség után”¹² 1868. január 11-én váratlanul meghalt. A rokonság feleségeik révén állt fenn köztük: Grill Károly neje ugyanis Maader Vilma volt, míg Grüner Károly az ő húgát, Maader Rozáliát vette el 1864-ben.¹³

A gyászeset miatt Hoffmann Alfréd társa 1869-től „kénytelen volt az Eggenberger cégtől megválni, hogy sógorának teljes virágzásban levő sortimentjébe lépjen üzletvezetőnek”.¹⁴ Ezután több évig állt a Grill-féle könyvkereskedés élén, de amikor 1891. július 7-én hatvanhárom évesen meghalt, a híradások szerint „régibb könyvkereskedői generáció egyik jól ismert alakját”¹⁵ „az ifjabbik nemzedék már alig ismerte, mert súlyos betegsége már évek óta teljes visszavonultságra kényszerítette”.¹⁶ Temetése július 8-án volt a Kerepesi úti temető 49. parcella 14. sor 47. számú sírhelyén, amely azonban ma már nem létezik.¹⁷

Grüner kilépése után Hoffmann Alfréd nem vesztegette sokáig az időt, hanem azonnal új cégtárs után nézett. Két hét elteltével már közzé is tette barátjával, a *Vasárnapi Ujság*ot nemrég óta szerkesztő Nagy Miklóssal a hírt: „Az Eggenberger-féle könyvkereskedést jövő február hótól kezdve Hoffmann A. és Molnár J. urak fogják vezetni. Hoffmann A. úr ugyanis, ki már 1865 óta tulajdonosa e kereskedésnek, most Molnár urat társul fogadta, hogy ezen [...] férfiúval egyesülve annál sikeresebben folytassa a híres czég üzletét, mely ez idén fennállása száz éves jubileumát fogja ünnepelni.”¹⁸

A gyakorlatban megoszthatták a munkát és a felelőségeket, ám úgy tűnik, hogy jogi szempontból Hoffmann sokkal óvatosabb volt. Három és fél évig tartott, míg megbizonyosodott arról, hogy üzleti partnere beválik-e és jól együtt tudnak-e működni – s csak ezután kötöttek hivatalos szerződést. Az új cég bejegyzését a *Wiener Zeitung* 1871. július 19-i esti kiadásában tették közzé: „Eggenberger-féle akad. könyvkereskedés Pesten Hoffmann & Molnár. Közkereseti társaság, amely a Pesten 1871. június 10-én kötött társasági szerződésen alapul. Üzlettársak: Hoffmann Alfréd és Molnár János könyvkereskedők, Pest, Ferenciek tere 5. szám. Mindkét üzlettárs jogosult a cégjegyzésre.”¹⁹

¹¹ Uo. 1866. 51.; uo. 1867. 50.; uo. 1868. 52.

¹² OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Grill Károly).

¹³ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Karl Grüner).

¹⁴ Tettey Nándor: Kovatsits Molnár János. *Corvina*, 1894/21. (júl. 30.) 79.

¹⁵ *Corvina*, 1891/19. (júl. 10.) 75.

¹⁶ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó. *Corvina*, 1891/23. (aug. 20.) 93.

¹⁷ Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

¹⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1868/4. (jan. 26.) 44.

¹⁹ Firma-Protokollirungen. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, 1871/177. (júl. 19.) 87.

A hivatalos bejegyzés Magyarországon csak később jelenhetett meg nyomtatásban, hiszen az ilyen jellegű közleményeket tartalmazó *Központi értesítő* első évfolyamát csupán 1876-ban adták ki. Az ekkor megjelent utólagos közlés szerint az új társas céget a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéknél jegyezték be 1876. július 24-én. A bejegyzés szövegébe sajnálatos hiba csúszott: „Közkereseti társaság; a vállalat kezdetét vette 1871. június 10-én; beltágjai: Hoffmann *Aladár* és Molnár János könyvkereskedők Budapesten; a társulat képviselője akként történik, hogy a cég czimbélyeggel nyomatik s a társulat beltágjai által egyformán aláíratik.”²⁰ (Pontosan ugyanez a névtévesztés figyelhető meg egyébként az 1873-ban megjelent első fővárosi lakcímjegyzékben²¹ és a millenniumi kiállítás eredményeit bemutató 1897-es kötetben²² is.) A hiba azonban nem zavarhatta túlságosan Hoffmann Alfrédet, hiszen csupán 1896 februárjában javíttatta ki a törvényszék nyilvántartásában – amikor amúgy is változtatnia kellett a cég jogállásán.²³

A két fiatalember, akik között csak fél év korkülönbség volt, tökéletesen kiegészítették egymást. Hamarosan mély bizalom és barátság alakult ki közöttük, amire abból is következtethetünk, hogy Hoffmann Alfréd korábban emlegetett gyámpénztári kérvényén 1869-ben az egyik tanú Molnár János „könyváros” volt.

A társak nem elégedtek meg csupán a jól menő, konszolidált könyvkereskedés vezetésével, hanem alapvető átalakításokat hajtottak végre a cég életében. Első lépésként megváltoztatták bécsi bizományosukat, és ezt az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* 1869. augusztus 20-i számában jelezték a szakmai társadalomnak:

F. Schaumburg úrral történt barátságos megegyezés folytán bécsi bizományosainkat 1869. augusztus 12-től fogva A. Hartleben úr fogja kezelni. Korábbi képviselőnknek lekötelezett köszönetünket fejezzük ki érdekeinknek hosszú éveken át tartó hűségese megőrzéséért.

Eggenberger Ferdinánd Pesten²⁴

Az Eggenberger-időkből „megörökölt” könyvkereskedést Karl Schaumburg (1770–1833) alapította, majd halála után özvegye, szül. Stahel Josefina (1765–1856) és fia, Friedrich vezette tovább. Korának egyik legnagyobb bécsi könyvkereskedése

²⁰ *Központi Értesítő*, 1876/94. (okt. 4.) 689.

²¹ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 276. (Hoffmann *Aladár* Buchhändler.)

²² *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. III. köt. A kiállítás szervezete és berendezése*. Budapest, 1897. 250. (II. csoport-jury, közművelődés és sajtó. Előadó: Hoffmann *Aladár* könyvkereskedő.)

²³ *Központi Értesítő*, 1896/15. (febr. 20.) 334.

²⁴ *Geschäftliche Einrichtungen, Veränderungen. Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1869/24. (aug. 20.) 250.

és kiadója volt,²⁵ mégis megszakították vele az üzleti kapcsolatot. Ennek minden bizonnyal nem az volt az oka, hogy Hoffmannék elégedetlenek lettek volna üzleti korrektségével, hanem inkább az, hogy Molnár János korábban éppen a pesti Hartleben-féle könyvkereskedésben dolgozott.²⁶ Valószínűleg úgy ítélték meg, hogy az ott kialakult személyes kapcsolatait kihasználva dinamikusabban tudják majd intézni üzleti ügyeiket a császárvárosban.

A Schulz-, illetve a Perles-féle könyvkereskedelmi adattárakat áttekintve azt is láthatjuk, hogy lipcei bizományosukon sem ekkor, sem a későbbiekben nem változtattak. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés 1852-ig a Bart und Sohn céggel, majd 1853-tól folyamatosan a G. E. Schulze vállalattal állt kapcsolatban.²⁷

Második lépésként tovább bővítették a cég tevékenységi körét azzal, hogy 1870 szeptemberében kölcsönkönyvtárt alapítottak:

Hoffmann és Molnár Eggenberger-féle akad. könyvkereskedéséből a következő lajstromokat kaptuk: [...] az újonnan állított kölcsönkönyvtár szépirodalmi műveiét, melyben 1190 magyar mű van. E kölcsönkönyvtár, a legkiválóbb hazai és külirodalmi művekkel ellátva, a napokban nyílt meg. [...] Az irodalom kedvelőire nézve czélszerű és ajánlható intézmény.²⁸

Az újságíró azonban felületes volt: bár az Athenaeum-nyomdában készült rendelési jegyzék²⁹ valóban az 1190. sorszámmal végződik, számozása messze nem folyamatos. Számos helyen ugrik tized-húszat, de előfordul százaz kihagyás is, és néha a számsorrend sem növekedő. Valószínű, hogy Hoffmannék összeállítottak egy listát a tervezett könyvanyagról, s mivel nem sikerült mindent beszerezniük a nyitásig, a hiányzó részeket egyszerűen kihagyták a nyomtatványból. Erre utal az a hirdetés, amelyben – közvetlenül a megnyitás után, 1870 novemberében – az állomány gyors kiegészítésére való törekvésük nyilvánult meg:

Megvételre keresett könyvek. Alólírt könyvkereskedés a következő könyveket (magyar kiadásban) másokért becserél vagy jó áron megvásárol:

Dumas: „A párisi mohikánok” 10 kötet.

– „Monte Christo”, 5 kötet.

²⁵ *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*. X. Band. 2. Auflage. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999. 52.

²⁶ Tettey Nándor: Kovatsits Molnár János. *Corvina*, 1894/21. (júl. 30.) 79.

²⁷ Otto August Schulz: *Allgemeines Adressbuch für den deutschen Buchhandel 1852*. Leipzig, Schulz, 1852. 38.; uo. 1853. 38.

²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1870/39. (szept. 25.) 497.

²⁹ *Jegyzéke azon szépirodalmi műveknek, melyek Eggenberger-féle akad. könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár) kölcsönkönyvtárában találhatóak*. Pest, Athenaeum nyomda, 1870.

Hugó Viktor: „A nyomorultak”, 4 kötet.

– „A Notre-Dame egyház Párisban”, 3 kötet.

Kuthy: „Hazai rejtelmek”, 2 kötet.

Nagy Ignác: „Magyar titkok”, 3 kötet.

Paalzow: „St.-Roche”, 4 kötet.

Engenberger-féle akad. könyvkereskedés Pesten. (Hoffmann és Molnár.)³⁰

Ha a valós helyzetet akarjuk értékelni, azt találjuk, hogy a kis füzetecske huszonhat oldalán összesen 373 mű szerepel – egy számon egy cím, ami sokszor több kötetet takar. Ebből 228 (61%) magyar szerzők műve, 146 (39%) pedig külföldi szerzők magyar fordítása. A cíMLEÍRÁSOK a szerzők betűrendjét követik és teljesen elnagyoltak, csupán az író nevét és a rövid címet adják meg – de sokszor csupán a címet és a forrásnyelvet. Például: Egy herceg titkos neje. Történeti regény angolból; Egy rendőr-kém titkos naplója. Francziából; Egy szép vipera. Regény angolból fordítva. A megcélzott – főként női – olvasóközönségnek azonban a legkevésbé sem volt szüksége precíz kiadási adatokra, ennyiből is tökéletesen ráismert a keresett művekre.

Az állomány tartalmilag sem meglepő: néhány népszerű történelmi életrajzon kívül túlnyomórészt regényekből áll – de többnyire nem az irodalomtudósok által kanonizált klasszikus művekből. Természetesen szerepelnek a katalógusban a kortárs vagy közel kortárs magyar írók és költők, néhány színdarab és útleírás is. A legtöbb címmel szereplő magyar szerzők: Jókai Mór (36), Jósika Miklós (33), Vas Gereben (10), Degré Alajos (8), Kemény Zsigmond (7), Szathmáry Károly (6), Eötvös József (5), Vadnai Károly (5), Abonyi Lajos (4), Ábrai Károly (4), Beöthy László (4), Podmaniczky Frigyes (4), Szabó Ignác (4), Aszalay József (3), Dózsa Dániel (3), Jósika Júlia (3), Kempelen Győző (3), Szokoly Viktor (3) és Petőfi Sándor (szintén három, amiből az egyik természetesen *A hóhér kötele*).

A magyarra fordított művek íróinak „rangsora”: id. Alexandre Dumas (13), Pierre Alexis Ponson du Terrail (10), Paul de Kock (9), Louise Mühlbach (vagyis Clara Mundt, 9), George Sand (vagyis Aurore Dupin, 8), Victor Hugo (7), Eugène Sue (6), Charles Dickens (4) és William Makepeace Thackeray (3).

Nagy érdeklődés mutatkozott a múlt értékű, ám annál kedveltebb rémtörténetek, a sikamlós históriák vagy a túláradóan érzelmes szerelmi történetek iránt is. A keresett témák: A vérpad titkai, A véres marquise, A szép spanyol Izabella a boudoirban és függönyök mögött, Szerelmi pikantériák a francia udvari életből, Egyetlen könnyesepp, Szív örvényei.

A magyar nyelvű jegyzékkel egy időben „mérésékelt áron” (15 krajcárért) egy másik – jóval terjedelmesebb – nyomtatott katalógust is kibocsátottak a fiatal tulajdonosok, amely a kölcsönzésre ajánlott „német, francia és angol könyvek”-et

³⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1870/47. (nov. 20.) 610.

tartalmazta. A megfogalmazás kissé félrevezető, hiszen valóban német, francia, angol; sőt: osztrák, amerikai, svéd és dán szerzők műveiről van szó, amelyek azonban kivétel nélkül német fordításban voltak elérhetőek Eggenbergeréknél.

A kilencvenegy oldalas kötet³¹ az 1501-es sorszámmal kezdődik és 8004-el végződik, a helyzet azonban itt is hasonló: türelmes számolással arra jutunk, hogy valójában összesen 1277 „élő” sorszám szerepel a lapokon. A kötet utolsó oldalán olvasható német nyelvű szöveg igazolja a korábbi feltevést: „A német-francia háború kitörése s az emiatt előállt közlekedési zavarok miatt a kiállításra szánt művek nagy részét visszatartották. Ennélfogva kéretik jelen katalógusunkat ideiglenesként tekinteni; mihelyt a viszonyok megengedik, egy újabb, részletes jegyzéket fogunk kibocsátani.”

Ha a magyar, illetve külföldi művek listáján feltüntetett legmagasabb sorszámokat (1190 és 8004) az állomány tervezett nagyságának vesszük, akkor azt látjuk, hogy a kölcsönkönyvtár tulajdonosai igencsak komoly szándékkal vágtak bele a vállalkozásba. György Aladár statisztikai összesítése szerint³² 1885-ben a fővárosban nyolc kölcsönkönyvtár működött, országosan pedig hetvenhét (de az adatgyűjtés esetlegessége miatt száz körülit feltételez). Az átlagos kötetszám ekkor 5500 volt, de figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezek másfél évtizeddel későbbi adatok, és időközben ezek a gyűjtemények évente több száz könyvvel gyarapodtak.

Az 1870-ben működő konkurens fővárosi kölcsönkönyvtárak a belváros szívében koncentráálódtak és közülük a legnagyobbak méret és használat szempontjából is a három nagy budapesti közgyűjteménnyel vetekedtek:

Lauffer Tivadar: 25 000 kötet három helyiségben

Stolp Károly utóda Lauffer Tivadar: 15 000 kötet két helyiségben

Zipser Henrik és König Alajos: 9000 kötet (4000 mű)

Dickmayer Konrád: 8000 kötet

Nagel Bernát: 8000 kötet

Burián Amália: 1700 kötet (500 mű)

A legnagyobb ilyen jellegű vállalkozást csak később, 1874-ben alapította meg Mandel Mór a Haris-bazár udvarán, az Eggenberger-féle könyvkereskedés közelében. Itt 46 000 könyvet helyeztek el három helyiségben, s 1884-ben ötszáz olvasó kölcsönzött ki 40 000 kötetet (vagyis a becsült adatok szerint évente a teljes állomány megfordult az olvasók kezén). A többi kereskedés ennél kevesebb, két-három-négy-száz olvasót jelzett ugyanabban az évben.³³

³¹ *Bücher-Verzeichniss der öffentlichen Leihbibliothek der Eggenberger'schen akad. Buchhandlung (Hoffmann & Molnár)*. Pest, Druckerei des „Athenäum”, 1870.

³² György Aladár szerk.: *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. Budapest, Athenaeum, 1886. 388., 602–604.

³³ Uo. 84–88., 90–91., 394–395.

A kölcsönkönyvtárak György Aladár szerint is „köztudomásúlag sűrű használata” (a nagyon alacsony kölcsönzési díjak mellett is) tisztességes bevételt jelenthetett, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy erre a célra nem kellett külön alkalmazottat fizetni (hiszen a kereskedés segédei látták el az olvasókat is) és külön bérleti díjat sem kellett kiadni (mert a könyvtár rendszerint a bolthelyiségben működött, attól elkülönítve). Nem csoda, ha a 19. század második felében valóságos „kölcsönkönyvtár-alapítási láz” tört ki: 1851–1860 között tizenhat, 1861–1870 között húsz, míg 1871–1880 között tizenhét kölcsönkönyvtárat hoztak létre az országban.³⁴ Érthető tehát, ha Hoffmann Alfréd és társa is szeretett volna részesülni a piaci konjunktúrából, s ennek érdekében újonnan indult vállalkozásukat a sajtóban is reklámozták.³⁵

A német nyelvű katalógus tartalma hozzávetőleg ugyanazt a képet mutatta, mint a többi hasonló jellegű intézményé a korban. Az idézett statisztikus gunyoros megfogalmazása szerint „mázsaszám” szerepelnek a „legtarkább jellegű munkák”, vagyis a romantikus és történelmi regények, a kalandos tengeri történetek, az egzotikus útleírások, az amerikai vadnyugat kalandregényei stb. A regényirodalom mellett szórványosan felbukkan néhány verses- vagy novelláskötet és színdarab is.

A sorszámozás többszöri megugrása mellett félrevezető lehet az is, hogy – a magyar nyelvű anyaghoz hasonlóan – itt is sokszor előfordul, hogy egy sorszámon egy-egy szerző összes műve szerepel, olykor több tíz kötettel.³⁶ Máskor viszont egy-egy népszerű író minden könyvét önálló sorszámon találjuk – nyilvánvalóan azért, mert így könnyebb volt számon tartani a valószínűleg igen sűrű kölcsönzéseket.³⁷ A listában elvétve rábukkanhatunk néhány magyar szerző németre fordított

³⁴ Uo. 390.

³⁵ *Fővárosi Lapok*, 1870/235. (okt 23.) melléklet.

³⁶ Így például Caroline Pichler (63 kötet), Marie Sophie Schwartz (54), Karl Spindler (44), Johann Wolfgang von Goethe (40), Christoph Martin Wieland (35), Karl von Holtei (34), James Fenimore Cooper (29), Heinrich Clauren [Carl Gottlieb Samuel Heun] (25), Ludwig Rellstab (24), Boz [Charles Dickens] (23), Heinrich Heine (20), Heinrich Zschokke (17), Washington Irving (16), Walter Scott (16), Johann Gottfried Herder (13), August Friedrich Langbein (12), Friedrich Schiller (12), Ludwig Tieck (12), Fredrika Bremer (11), Victor Hugo (11), August Wilhelm Iffland (10), Moritz Gottlieb Saphir (10).

³⁷ A külföldi szerzők „toplistája” Eggenbergeréknél: id. Alexandre Dumas (66 címmel), George Payne Rainsford James (40), Eugène Sue (31), Emilie Flygare-Carlén (27), Friedrich Wilhelm Hackländer (26), Henry de Kock (25), George Sand [Aurore Dupin] (23), H. E. R. Belani [Karl Ludwig Häberlin] (22), Edward Bulwer-Lytton (22), Hendrik Conscience (20), Frederick Marryat (20), Berthold Auerbach (19), Louise Mühlbach [Clara Mundt] (19), Xavier de Montépin (17), Paul de Kock (15), Theodor Mügge (14), Franz Anton Lubojatsky (12), Ferdinand Stolle [Ferdinand Ludwig Anders] (12), Hans Christian Andersen (11), Élie Berthet (11), Théodore de Foudras (11), Charles Lever (11), Friedrich Spielhagen (11), William Harrison Ainsworth (10), Heinrich Josef König (10), Anton Langer (9), Paul Féval (8), Lucian Herbert [Julius Anton Gundling] (8), Karl Herlotzsohn (8), Jean Paul [Johann Paul Friedrich Richter] (8), Elise Polko

(vagy eredetileg is ezen a nyelven írt) művére is,³⁸ de ez arányaiban gyakorlatilag elhanyagolható.

A gyűjtemény szinte teljes egészében a népszerű, többnyire kortárs nyugat-európai regényírókra épült és igencsak kevés, az irodalomtudósok által a kánon részeként elismert szerző nevét találjuk benne. Ez teljesen érthető, hiszen ezek a könyvtárak nem valamilyen magasabb kulturális célt szolgáló közintézmények voltak, hanem a mutatkozó piaci igényt (vagyis a valós, rejtett kánont) kielégítő kereskedelmi vállalkozások. Elfogulatlanul szemlélve az adatokat, György Aladár azon vádja sem mondható megalapozottnak, miszerint „kölsönkönyvtáraink nagyrésze a germanizálás szolgálatában áll”.³⁹ A könyvkereskedők egyszerűen csak azt (és olyan nyelven) tették polcaikra, amire a pesti polgárok (és főleg asszonyaik, lányaik) igényt tartottak. Ennek megfelelően Hoffmann és Molnár induló könyvanyaga is 77%-ban német és csak 23%-ban magyar nyelvű könyvből állt.

Az előfizetési díjak szintén átlagosnak tekinthetők a korban. Egy műért: biztosíték két forint, egy hónapra egy forint, hat hónapra öt forint, egy évre kilenc forint; két műért: biztosíték négy forint, egy hónapra egy forint ötven krajcár, hat hónapra hét forint, egy évre tizenkét forint; három műért: biztosíték öt forint, egy hónapra két forint, hat hónapra kilenc forint, egy évre tizenöt forint.

A kölcsönkönyvtárnak voltak vidéki használói is, akik egy-egy pesti útjuk alkalmával egyszerre tíz-húsz, de akár harminc könyvet is kivettek. Számukra a következő

(8), Georg Hesekei (7), Alphonse de Lamartine (7), Fanny Lewald (7), Eduard Maria Oettinger (7), Levin Schücking (7), Anthony Trollope (7), Hans Wachenhusen (7), Georgiana Fullerton (6), Aristide de Gondrecourt (6), Karl Gutzkow (6), Hermann von Maltitz [Hermann Klencke] (6), Auguste Maquet (6), Ellen Wood (6), Edmund Hofer (6), Pierre Alexis Ponsou du Terrail (6), William Makepeace Thackeray (6), Gustave Aimard [Olivier Gloux] (5), Dash grófnő [Gabrielle Anna de Saint-Mars] (5), Ernest Feydeau (5), Karl Haffner (5), Ida Hahn-Hahn (5), Ernst Theodor Amadeus Hoffmann (5), Benjamin Disraeli (5), Julia Kavanagh (5), Alfred Meissner (5), Wilhelm Heinrich Riehl (5), Amalie Schoppe (5), Adalbert Stifter (5), Ludwig Storch (5), Jodocus Temme (5), Voltaire (5), Stanislaus Grabowski (5).

³⁸ Arany János: *Toldi és Toldi estéje*; Eötvös József: *Magyarország 1514-ben. A falu jegyzője. A karthausi. Nővérek. Elbeszélések*; Jókai Mór: *Szerelem bolondjai. Csataképek a magyar szabadságharcból. Egy magyar nábob. Török világ Magyarországon. A fehér rózsza. Kárpáthy Zoltán*; Jósika Miklós: *Abafi. Az utolsó Batori. A csehek Magyarországon. A könnyelműek. Novellák. II. Rákóczi Ferenc. Zólyomi. Zrínyi, a költő*; Kászonyi Dániel: *Gold und Herz, oder die Schätze des Marannon. Novellenstrauss – Vergissmeinnicht und Lilie*; Kisfaludy Sándor: *Regék a magyar előidőből*; Madách Imre: *Az ember tragédiája*; Eiluj Nixarpa [Apraxin Júlia]: *Ilona*; Petőfi Sándor: *A hóhér kötele*; Pompéry János: *Clarissa*; Pulszky Ferenc: *A magyar jakobinusok. Nagy-britanniai útleírás* (ez utóbbi név nélkül); Pulszky Teréz: *Egy magyar hölgy emlékiratai. Mondák és elbeszélések*; Tenger Marian [Hrussóczy Mária]: *Árpádvár*; Vas Gereben [Radákovits József]: *Nagy idők, nagy emberek*.

³⁹ György 1886. 390.

előfizetési lehetőségek léteztek: havonta egy forint ötven krajcár; negyedévenként négy forint; félévenként hét forint ötven krajcár, illetve évenként tizenkét forint – és természetesen biztosítékot is le kellett tenniük: minden kötetért egy forintot. A más településeken élőknek postán is elküldték a kért köteteket, az illetők költségére és felelősségére. Hasonlóképpen a könyvek visszajuttatását is elfogadták postai küldeményben.

A szabályzatban kiemelten kérték az olvasókat, hogy „a reájok bízandó könyveket a lehető kímélettel használják, és az által az intézetet azon iparkodásában, miszerint a művek kül kiállításaikban is tisztessen megtarthatók lehessenek, lehetőleg gyámolítsák”. Amennyiben mégis elveszett vagy megsérült egy kötet, „melyhez egyes tételek aláhúzása, a szélek beírása, vagy a kőrajzok és térképek eltávolítása is számítatik”, akkor a beiratkozáskor lefizetett kaucióból térítették meg a kárt.

Ha viszont – ezzel szöges ellentétben – az olvasónak annyira megtetszett a kölcsönzött mű, hogy saját polcán szerette volna tudni, Hoffmann és Molnár arról is biztosítottak mindenkit, hogy „mind ezen jegyzékben foglalt művek alólírt könyvkereskedésben eredeti bolti áron megszerezhetők, és netaláni szíves megrendelések bármely könyvre azonnal és pontosan fognak eszközöltetni”.

A könyvtár reggel nyolc órától este hét óráig tartott nyitva – s ez nyilvánvalóan a könyvkereskedésre is igaz volt, hiszen a korabeli szokásnak megfelelően a kikölcsönözhető könyveket valószínűleg a bolt egyik sarkában helyezték el. Sok cseléd és szobalány koptathatta a helyiség küszöbét, akiket a soron következő regényért küldtek alkalmazóik.

Ami a kölcsönzés lebonyolításának gyakorlati módszerét illeti, a tulajdonosok szintén a kor általános gyakorlatát követték: „szükséges a könyvek becserélése alkalmával a kívánt művekről egy nagyobb számjegyzéket (a munkák címe, felírása szükségtelen) beküldeni, hogy így az intézet, ha hogy esetleg a kívánt mű kiadva lenne, helyette egy más megfelelő könyvet küldhessen.” Az embernek óhatatlanul eszébe jutnak Krúdy kedves, kis termetű, szürke hajú, szemüveges öreg hölgyei, a kölcsönkönyvtárat működtető Fitkonidesz kisasszonyok, akiknek fejében volt az egész gyűjtemény és csodálatos biztonsággal, szintén csak a könyveket jelző számokkal kommunikáltak egymással és az olvasókkal.⁴⁰

Az Eggenberger-féle kölcsönkönyvtár azonban nem volt hosszú életű, hiszen tulajdonosai – feltehetően a megélenkülő kiadási tevékenység és az ezzel járó helyhiány miatt – mintegy másfél évi tevékenység után, 1872 júniusában már a felszámolása mellett döntöttek. Ezt az akkoriban szokásos háromszori megjelentetéssel az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* egymást követő számaiban hirdették meg (ekkor még nem létezett a *Corvina*):

⁴⁰ Krúdy Gyula: A Sebestyén utcai bolt. In: *Az álombeli lovag. Válogatott elbeszélések 1909–1911.* Budapest, Szépirodalmi, 1978. 283–286.

Eddigi helyiségeink megnövelése folytán arra kényszerülünk, hogy mintegy másfél éve alapított kölcsönkönyvtárunkat eladjuk. Ez hozzávetőleg 3500 német és 1000 magyar nyelvű kötetből áll. (A két részleg külön-külön is értékesíthető.) Mivel az összeállításnál nagy gonddal jártunk el, a gyűjtemény az utóbbi évek szinte minden jelentős regényét tartalmazza, nevezetesen a magyar szépirodalom csaknem teljes egészében képviseltetve van benne. A komoly érdeklődők rendelkezésére állnak katalógusaink és várjuk ajánlataikat.

Pest, 1872. május 15.

Eggenberger Ferdinánd-féle könyvkereskedés.⁴¹

Nem tudjuk, hogy a gyűjteményt egyben vagy két részben értékesítették és hogy ki vette meg, de mivel újabb hirdetményt nem tettek közzé, minden bizonnyal gyorsan vásárlóra találtak. Az eladási árat szintén csak hozzávetőleg becsülhetjük meg, ha időben közeli hasonló hirdetéseket veszünk alapul. Ifj. Csáthy Károly debreceni könyvkereskedő ugyanis 1879 márciusában hirdette meg egy kölcsönkönyvtár értékesítését. Eszerint a 4000 német és 1000 francia könyv hatszáz forintba került, míg az 500–560 kötetnyi magyar mű egyben kétszáz forintért, egyes kötetenként ötven krajcárért volt eladó.⁴² Ha messzebbre tekintünk, akkor sem látunk nagy árváltozást, hiszen amikor 1909-ben Radics Sándor adta hírül ezerkötetes magyar kölcsönkönyvtárának eladását Kolozsváron, ezerkoronás árat szabott érte, vagyis darabját szintén egy koronáért (tehát régi pénzen számolva szintén ötven krajcárért) adta.⁴³ A Hoffmann és Molnár által felkínált 4500 kötet tehát hozzávetőleg 2250 forintért volt eladható.

Mint korábban említettem, a bolt a 19. század derekán még a Ferenciek tere 413. számot viselte, majd nemsokára az 5. házszámot kapta. Ezzel az adattal szerepelt az 1873-as⁴⁴ fővárosi címtárban, az 1881-ben induló sorozat első darabjában pedig már a 2. szám alatt.⁴⁵ Ezután már minden címjegyzékben és szakmai adattárban⁴⁶ ezt az adatot találjuk – egészen az épület lebontásáig.

⁴¹ Vermischte Anzeigen. *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1872/22. (jún. 1.) 209.; 1872/23. (jún. 8.) 222.; 1872/24. (jún. 15.) 230.

⁴² *Corvina*, 1879/5. (márc. 14.) 20.

⁴³ *Corvina*, 1909/28. (okt. 10.) 197.

⁴⁴ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 465.

⁴⁵ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 376.

⁴⁶ Pl. Jekelfalussy József szerk.: *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke 1885*. Budapest, Athenaeum, 1885. 798.; Jekelfalussy József szerk.: *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím- és lakjegyzéke 1892*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1892. 1971.

Azt is pontosan tudjuk, mikor történt az átszámozás. A fővárosi tanács 1878. április 6-i rendelete alapján a munkások fokozatosan végezték el a munkát, utcáról utcára haladva. A *Vasárnapi Ujság* tréfás hangvétellű tudósítása szerint április 28-án reggel vették észre „nagy rémületükre”, hogy a megszokott tábla nincs sehol, van viszont helyette egy új, ismeretlen.⁴⁷ Az Egyetem tér (ahol a lap szerkesztősége ekkor székelt) és a Ferenciek tere közelségéből arra következtethetünk, hogy valamikor ekkortájt került új házszám a könyvesbolt falára is.

A cég nevét 1873-ban még Hoffmann & Molnár (egykor Eggenberger Ferdinánd) formában adták meg a tulajdonosok, csak később tértek át az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár) alakra, amelyben a jól bejáratott név mögé húzódtak szerényen – s emellett aztán Molnár János haláláig következetesen kitarítottak.

⁴⁷ Az új házszámozás. *Vasárnapi Ujság*, 1878/17. (ápr. 28.) 269.

Molnár János a *Pallas Nagy Lexikona*¹ és az azt szó szerint megismétlő *Révai Nagy Lexikona*² szerint 1838. október 1-jén született Birdán (Birda, ma Románia), Temesvártól 38 kilométerre délkeletre. A katonai sorozásra jelentkező fiatalember viszont egy ettől eltérő adatot diktált be a hadkiegészítő parancsnokság írnokának: eszerint³ Temesvártól negyven kilométerrel északnyugatra, Varjason (Variaș, ma Románia) látta meg a napvilágot. Ezzel szemben tanonciskolai bizonyítványában,⁴ Szinnyei Józsefnél⁵ és a *Vasárnapi Ujság* nekrológiájában⁶ is – talán az egyszerűség kedvéért – már a Bánság fővárosa szerepel mint születési hely. Lehetséges, hogy a későbbi könyvkiadó személyi adatainak bizonytalanságát édesanyja, Termasits (Termasics) Berta (1818–1902)⁷ okozta: mivel Birda a Termasics család tulajdona volt,⁸ talán a nemesi előnevet cserélték fel a születési hellyel.

Molnár férfiágon is katolikus vallású nemesi családból származott, apja rohonczi Molnár Ferdinánd (1802–1869), aki 1818–1829. között hadnagyként szolgált a császári-királyi hadsereg utászainál, majd az 5. huszárezrednél. 1848 áprilisától a temesvári nemzetőrség századosa, júniustól a Szegeden felállított 3. honvédszázalaj főhadnagya, júliustól dandár segédtiszt, szeptembertől százados, decembertől őrnagy, 1849. márciustól alezredes, júniustól ezredes volt. Buda bevételekor vitézségével kiérdemelte a katonai érdemjel 2. osztályát. Gyors karrierje során Bechtold altábornagy, illetve Eder, Bakonyi, Esterházy, Dembiński, Vetter, majd Görgei tábornok szárnysegédeként is tevékenykedett. Pályafutása csúcsán 1849. június 24-től az augusztusi fegyverletételig a hadügyminisztérium elnöki osztályának vezetője

¹ *A Pallas Nagy Lexikona* (Eggenberger-féle könyvkereskedés szócikk) V. köt. Budapest, Pallas Rt., 1893. 718.

² *Révai Nagy Lexikona* (Eggenberger-féle könyvkereskedés szócikk) VI. köt. Budapest, Révai Testvérek, 1912. 167–168.

³ Widmungs Liste. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁴ Zeugnis. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁵ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* (Molnár János de Kovachich szócikk). IX. köt. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1903.

⁶ Halálozások. *Vasárnapi Ujság*, 1894/28. (júl. 15.) 470.

⁷ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (özv. rohonczi Molnár Nándorné szül. birdai Termasits Berta).

⁸ Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XI. köt. Pest, Ráth Mór, 1865. 107.

volt.⁹ Nem csoda hát, ha a szabadságharc bukása után 1849. november 5-én halálra ítélték, amelyet aztán tíz nap múlva hét évi várfogságra változtattak. 1850 júniusában kapott kegyelmet, s ekkor valószínűleg visszavonult Torontál megyei birtokaira, és gazdálkodásból tartotta el családját. A kiegyezés után vállalt csak hivatalt: rövid időre, 1868-tól 1869 márciusában bekövetkezett haláláig bírósági tisztviselő lett, egészen pontosan kiadó a budai városi törvényszéknél.¹⁰

Távolabbi elődei Zágráb vármegyéből származtak, hiszen ott állították ki egyik azonos nevű felmenőjének (valószínűleg nagybátyjának) a nemeslevelét 1829. április 11-én, amelyet egy 1806-os keltezésű, Nyitra vármegye által kiadott korábbi oklevélre alapoztak (eredetijét lásd a mellékletben).¹¹ Az irat szerint az említett idősebb Molnár János a szárcsai (Sutjeska, ma Szerbia) uradalom kasznárja volt. Ennek a Temesvártól hetven kilométerre délkeletre fekvő településnek pontosan a zágrábi káptalan volt a kegyura – talán e kapcsolat révén kerülhetett a család a Bánságba. A magukkal hozott okiratot bemutatva, 1831. április 11-én Nagybecskereken tartott közgyűlésén immár Torontál vármegye is elismerte és saját nemesi sorába iktatta Kovacsics Mihályt és Jánost (Miklós fiait), illetve Sándort (Mihály fiát). A határozatot 1835. március 23-án Temesváron hirdették ki.

Apja pályafutásának ismeretében érthető, hogy Tettey Nándor visszaemlékezése szerint K. Molnár János „német környezete dacára” a legsötétebb Bach-korszakban is magyar nemességére volt a legbüszkébb.¹² Ezzel szemben az is jellemző rá, hogy – bár láthatóan nagy gondot fordított a származását bizonyító iratok megőrzésére – soha seholy nem tüntette fel, nem élt vele (és főként nem élt *belőle*).

Molnár Jánost tizenhárom éves korában beírták a Franz Biedermann által 1848-ban alapított fővárosi kereskedelmi iskolába (ez egyike volt azon intézményeknek, amelyeket éppen a híres Hampel-féle iskola mintájára hoztak létre szerte az országban).¹³ Két éven keresztül, 1849. október 1-jétől 1851. október 1-ig részesült szakoktatásban (részben mialatt apja várfogságot szenvedett), majd a végzettségét igazoló német nyelvű bizonyítvánnyal¹⁴ a kezében állás után nézett. Még ugyanabban az évben az August Röber és Hermann Starke által vezetett pesti Hartleben-féle könyvkereskedésben kezdett gyakornokként, s rögtön védőszárnyai alá vette „az örökkön mosolygó és nyájasságtól duzzadó Röber”. Az az Ereimiásy Vince alkal-

⁹ Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. 3. átdolg. jav. kiad. Budapest, Heraldika, 2000. 523.; Görgey Artúr: *Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. Budapest, Európa, 1988. II. köt. 512.

¹⁰ Halálozások. *Vasárnapi Ujság*, 1869/10. (márc. 7.) 134.

¹¹ Molnár János nemeslevele. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

¹² Tettey Nándor: Kovacsits Molnár János. *Corvina*, 1894/21. (júl. 30.) 79.

¹³ Schack Béla: *A kereskedelmi oktatásügy fejlődése és mai állapota Magyarországon*. Budapest, Franklin-Társulat, 1930. 214.

¹⁴ Zeugnis. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107. (Átiratát lásd a mellékletben.)

mazta nagyon „jó feltételek alatt”, aki „az öreg úrnak [Hartleben Konrád Adolfnak] legmeghittebb embere” volt, s aki „el sem lehetett nélküle”.¹⁵

Jellemző, hogy Molnár János önbizalma már fiatal korában is nagyon erős volt. Amikor „Starke sógor a nova-fakturák megírásának labirintusába” vezette be, akkor a fiatal segéd „mindezt fitymálva, gyermekjátéknak nevezte”, mert ennél valami nehezebbre számított a „legnemesebb kereskedelmi ágban”. Ezután szépen haladt a ranglétrán felfelé, míg végül a könyvkiadó vállalat egész magyar részének lett a vezetője, s mint ilyen, ő indította el a *Magyar eredeti regénytár* és a *Külföldi olvasótár* című sorozatot is.¹⁶

Ebből a korszakból származik egy kevésbé hivatalos, ám annál emberibb adatunk a könyvkereskedők közötti viszonyokról. Molnárt közel öt évtizedig tartó barátság fűzte Tettey Nándorhoz, aki egy egészen ellenkező jellegű érzelmét is megörökítette egy másik könyvkereskedővel szemben. Szavai szerint, míg Molnárnak „jóindulatú és nemesen viselkedő” főnökei voltak, addig az ő életét teljesen lehetetlenné tette „egy renyhe és romlott erkölcsű, a magyar haza iránt – akkor divatos – gyűlölettel viselkedő egyén, ki 1853-ban, az én főnököm halála után, Herostratesként lépett az üzletbe, romboló hatással minden ellen, mi magyar volt. [...] Ezen egyén lehetett talán az egyetlen, ki iránt – egyéb jellemes tulajdonságainál fogva is – gyűlölettel viseltetél mindhalálig”; s persze ezért menekült egészen Prágáig Tettey Nándor.

A megfogalmazás azért ennyire homályos, mert a megírásakor (1894-ben) – be-tegeskedve ugyan, de – még életben volt a szóban forgó személy. Ha azonban kicsit nyomozunk, kideríthető a személyazonossága. Tettey ugyanis a Heckenast-féle könyvkereskedésben volt gyakornok 1849-től,¹⁷ amelyet éppen egy évvel korábban, 1848 februárjában adott el alapítója Edelman Károlynak.¹⁸ Az 1852 végén meghalt Edelman Károly özvegye Stolp Károlyra bízta az üzlet vezetését, ő pedig társul fogadta Lauffer Vilmost, aki később (1858-ban) meg is vásárolta a boltot.¹⁹ Kettejük közül Stolpról szeretetteljes, meleg hangú nekrológot írt a hajdani gyakornok, így a magyarokat megalázó „legvadabb osztrák-német” tulajdonos – akit ezért Molnár szívből gyűlölt – csakis Lauffer Vilmos lehetett.

Molnár János a hadkiegészítő parancsnokság új-aradi 461. számú körzetének behívására 1857. július 6-án katonai sorozásra állt. Az orvosi vizsgálat Budán zajlott július 31-én, s ennek eredményeként Halász [Henrik] városi orvos, Schima

¹⁵ Aliquis [Tettey Nándor]: Hartleben Konrád Adolf letelepedése és működése Magyarországon 1801–1863. II. *Corvina*, 1882/26. (szept. 20.) 107.

¹⁶ Tettey 1894. 79.

¹⁷ Tettey Nándor. *Corvina*, 1885/9. (márc. 30.) 34.

¹⁸ Lipták Dorottya szerk.: *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó*. Budapest–Eger, Kossuth – Eszterházy Károly Főiskola, 2012. 32.

¹⁹ Aliquis [Tettey Nándor]: Stolp Károly Oszkár. *Corvina*, 1884/28. (okt. 10.) 111.

főorvos, Ságody orvos, Luscinszky főhadnagy és Fibinger helyettes hadbiztos kétoldali lágyéksérvet állapított meg nála és örökre katonai szolgálatra alkalmatlannak nyilvánította a tizennyolc éves fiatalembert.²⁰ Ennek az igazolásnak a megszerzése azért volt rendkívül fontos, mert enélkül aligha kapott volna állást bármelyik könyvkereskedésben.

Ezen a hivatalos iraton még a Johann Kovatsits alias Molnár névalak szerepelt, ám mihelyt elérte nagykorúságát 1862-ben, azonnal névváltoztatási kérvényt nyújtott be az udvari kancelláriához (ezt a 12155–62 számú határozattal engedélyezték is).²¹ Valószínűleg ennek a kérelemnek volt a melléklete az az erkölcsi bizonyítvány is, amelyet Schwendtner Mihály Pest belvárosi plébános állított ki 1862. április 9-én, amely szerint „plebániában lakó Molnár János úr, könyvvivő, római katolikus vallású, folyvást kitűnő magaviseletet tanusított s a plebánia hivatalban soha ellene panasz nem fordult elő”.²²

Az 1866-ban megalakult Budapesti Kereskedő Ifjak Társulatának alapításától kezdve tagja volt, de vezetésében nem vállalt aktív szerepet.²³

A fiatal Molnár „az evező-sportnak is testtel-lélekkel hódolt”, és ez volt a szerencséje, „mert alkalmat nyújtott a Hoffmann Alfréd-dal való közelebbi megismerkedésre, ki felismerve benne a tehetséget, társul fogadta”. Állítólag eleinte nem volt mersze elfogadni a „fényes ajánlatot”, csupán Tettey Nándor bátorítására mert belevágni a vállalkozásba.²⁴ Ismerve egyéniségének autoriter jellegét, ezt kissé valószínűtlennek tartom – de minden bizonnyal alaposan és hosszán végiggondolhatta (és barátjával is többször megvitathatta) ezt a kardinális döntést.

El sem lehet képzelni két különbözőbb embert náluk, mégis (vagy éppen ezért?) hamar összebarátkoztak. Már a testalkatuk is teljesen eltérő volt: Molnár csupán 60¾ hüvelyk, vagyis százhatvan centiméter magas volt,²⁵ míg Hoffmann „mindig

²⁰ Widmungs Liste. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

²¹ Szentiványi Zoltán: *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893*. Budapest, Hornyánszky, 1895. 163.

²² Erkölcsi bizonyítvány. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107. A névváltoztatási kérelmekhez ekkoriban csatolandó dokumentumokról lásd Karády Viktor – Kozma István: *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest, Osiris, 2002. 39.

²³ Kádár Kálmán: *A Budapesti Kereskedő Ifjak Társulatának huszonöt éves története 1866–1891*. 2. kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1891. 27.

²⁴ Tettey 1894. 79.

²⁵ A Molnárra vonatkozó adat a korábban emlegetett katonai sorozási okiratból származik. Az átszámításkor a bizottság által minden bizonnyal használt osztrák vagy bécsi lábat vettem alapul.

fehér, mindig daliás és komoly”.²⁶ Fennmaradt fényképeikről is kiderül, hogy Molnár János barna volt, dohányzott, idősebb korában kopaszodott és szemüvegre volt szüksége, míg társára ezek egyike sem igaz. Egyéniségük más milyenségét Kautz Gyula közzéadta, egyetemi tanár, akadémikus is kiemelte visszaemlékezésében:

Nem ismertem egész életemben két úriembert (ismerőseim és barátaim körében), akik szoros barátsági, üzlettársi és társadalmi viszonyuk mellett egymástól annyira eltérő, mondhatnók ellentétes jellemű, de ennek ellenére mindig jó harmóniában maradt emberek lettek volna, mint elhunyt felejthetetlen barátom, negyven éven át egyik legkedvesebb s legbecsültebb ismerősöm, Hoffmann Alfréd, meg a vele évtizedeken át az Eggenberger-féle könyvtári cégben üzlettársi összeköttetésben állott Molnár (Horacsevics)(!) János urak. Míg ugyanis az utóbbi mindig jókedvű, derült kedélyű, az élet kellemei iránt igen fogékony természetű s emellett gyakran rideg szókimondó, sőt kötekedni szerető ember volt: addig Hoffmann egy szelíd lelkű, jóságos indulatú, szerény s komoly jellemű férfiú igazi mintaképeként volt ismeretes; művelt, széles látkörű üzletember volt; s akinek öröme telt abban, ha a megszorultaknak adhatott; ha jót mívelhetett vagy valakinek valami szívességet vagy szolgálatot tehetett; öröme különösen abban is, ha ellentéteket kiegyenlítően, súrlódásokat békésen elintéznie sikerült.²⁷

Hampel-Pulszky Polixéna is egymással szembeállítva tudta őket legtömörebben jellemezni: „mindkét tulajdonos, a szőke és barátságos Hoffmann Alfréd, illetve a szófukar, komor kinézetű Molnár mindig a legnagyobb önzetlenséggel segítettek jó tanáccsal és tettel minden ott megfordulónak.”²⁸ Kettejük üzleti társulása is pontosan azért működött olyan jól, mert munkamegosztásukban tudatosan kihasználták egyéniségük különbözőségét: „míg Molnár, föl sem pillantva pulpitusáról, de némelykor hegyeseket legyintve oda a megeredt vitába vagy pletykába – mert biz ott vígan s elmésen szólták meg a közéletnek szereplőit – törhetetlen buzgalommal rovatgatta a maga apró céduláit: addig az ő társa a híres vendégekkel foglalkozott”.²⁹ Míg Hoffmann óriási kapcsolati hálójával rendelkezett, addig ő sokkal zárkózottabb volt:

²⁶ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 185. (Lőrinczy György visszaemlékezése.)

²⁷ Uo. (Kautz Gyula visszaemlékezése.)

²⁸ Polyxena Hampel-Pulszky: *Erinnerungen an zwei Künstler. Pester Lloyd*, 1914/146. (jún. 24.) 1.

²⁹ Porzó [Ágai Adolf]: Egy tudós-tanya. *Corvina*, 1897/17. (jún. 20.) 91.

„benső és bizalmas barátságot az utóbbi időben nem kötött, s a könyvkereskedelem újabb nemzedékével még távolból sem kívánkozott megismerkedni”.³⁰

Vastagh Gyula emlékei szerint „üzlettársával példás barátságban élt, s ha voltak is nagy ritkán szelíd lefolyású nézeteltérések, erre okot mindig a H[offmann] A[lfred] páratlan engedékenysége szolgáltatott”.³¹ Értsd: Molnár bizony visszakérte volna a szerzőknek az előre kifizetett tiszteletdíjat, ha nem adják le az ígért kéziratot, harcba bocsátkozott volna a könyveiket lemásoló kalózkiváltványok kiadóival és behajtotta volna a kilátástalanul késedelmes vásárlókon a tartozást. Hoffmann mindezt nem tette és nem engedte.

Molnár jó humorát a bolt minden látogatója élvezte (és halála után hiányolta). Ágai Adolf például megörökített egy esetet, amikor König Gyula matematikus, egyetemi tanár, akadémikus volt a jóindulatú ugratás célpontja:

A sok tréfa közt, amelyet az ilyen társaság bizalmas volta megmagyaráz és némelykor ki is ment, nagy derűtséget szerzett az, midőn egy közhasználatra szánt „Egyszeregy” elé a tudósnak fotográfiáját ragasztatta oda Molnár. A könyvecske címlapján pedig ez a sor állt: „A szerző arcképével”. (Persze, csak megszorított számban jelentek meg példányok ebből az amateur-kiadásból.)³²

Az akkor már régóta Bécsben élő Hevesi Lajos újságíró egy másik esetet elevenített fel, mikor Hoffmann Alfréd halálakor fiatal pesti éveire emlékezett vissza:

Milyen sok tárcát írtam a *Pester Lloyd*-nak 1866-tól 1875-ig, amelyek anyagát fáradhatatlan készséggel ez a kör hordta össze. Maga Hoffmann rég meghalt társa, Molnár, aki amúgy nem volt túlságosan művészi irányultságú [szemben Hoffmannal], szállította nekünk az értékes történetet az öreg, elhülyült damaszkszi sejkéről, aki egykoron a hírhedt excentrikus Lady Digbyt vette feleségül.³³

„A társadalmi életben higgadt, de azért jó kedvű”³⁴ K. Molnár János azonban egyáltalán nem volt felszínes. Stokovszky Antal csak annyit mond róla, hogy „alapos képzettségű kartárs”³⁵ volt, nekrológja azonban ennél sokkal részletesebb. Eszerint „a kiváló műveltségű Kovácsics(!) Molnár Jánost a budapesti irodalmi körökben

³⁰ Tettey 1894. 79.

³¹ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14–15.

³² Uo.

³³ L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

³⁴ Tettey 1894. 79.

³⁵ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20. 2.

sokan ismerték és nagyrabecsülték, valamint igen sokan ismerték a könyvvásárló közönségből is. Nagy ismerettel bírt a külföld széles irodalmában is, s a legritkábban keresett irodalmi és tudományos munka felől is tüzetes, pontos fölvilágosítást tudott adni.”³⁶

A két tulajdonos hihetetlen műveltsége óriási presztízst kölcsönzött nekik a főváros értelmiségi társalmában, és ennek megfelelően mindenki azonnal, kritika nélkül elfogadta szakmai véleményüket. Szemere György jó írói vénájának köszönhetően érzékletes leírásunk van egy ilyen esetről:

Kertész Andor, tervét megvalósítandó, beállít az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe és kéri Dobay költeményeit.

– Dobay? Dobay? Ilyen ember talán nincs is. Azaz, hogy volt egy altábornagy Pozsonyban, de az nem írt költeményeket, – állította Hoffmann úr, az egyik Eggenberger.

– Dehogy nem, kérem. Dobay Alajos költő volt, az ötvenes években; ő írta meg az Elvira keserveit, tizenhat énekben.

– Kérem, az ötvenes években mindenki keserveket írt, de az Elviráét nem írta meg senki.

– De igenis, hogy megírta, – vágott közbe Molnár úr, a másik Eggenberger. – 1851-ben jelent meg Heckenastnál, de miután két év alatt csak két példány fogyott el belőlük, eladták a keserveket Pollitzer antikváriusnak, darabját 3 krajcárjával, a ki viszont, tudomásom szerint, később kilószámra engedte át azokat, gondolom 1855-ben, Varga sajtosnak.” [...]

[Kertész] Beállít Pollitzerhez. [...]

– Dobay? Olyan nem létezik, – állítá teljes asszüransszal ifjabb Pollitzer, – becsapták az uraságot.

– De létezik, kérem, az Eggenberger urnál mondták.

– Akkor létezik.³⁷

A nemes célokért mindketten egyformán lelkesedtek és bőségesen áldoztak is értük. 1883-ban a szegénységben elhunyt Kertbeny Károly sírkövére megindult adakozásban az elsők között voltak mindketten két-két forinttal,³⁸ és a Magyar Írók Segély-

³⁶ Halálozások. *Vasárnapi Ujság*, 1894/28. (júl. 15.) 470.

³⁷ Szemere György: *A Dobay-ház*. Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata, 1901. 13., 15.

³⁸ *Corvina*, 1883/35. (dec. 30.) 144.

egyletének például a cég nevében négyszáz, Hoffmann Alfréd a maga részéről 2000, Molnár János pedig 4800 koronával lett alapító tagja.³⁹

A *Vasárnapi Ujság* nekrológja, illetve az adatait szó szerint átvevő Szinnyei József életrajzi lexikona szerint Molnár „mint vadász ember is ismeretes volt”.⁴⁰ A *Vadász- és versenylap*, illetve a *Vadász-Lap* több tudósításából kiderül, hogy az Eggenbergerium törzskarából és a budapesti polgári-nemesi elit több tagjából saját vadásztársaságot alakítottak. A téli hidegben foglyokra, fácánokra, fűjekre és vadgalambokra lődöztek, valamint nyulakra és rókákra szerveztek hajtóvadászkat, a tavaszi időszakban pedig céllövészetet tartottak galambokra. A pest-halmi, majd későbbi nevén üllői vadásztársaságnak Keleti Károly volt az elnöke, s tagja volt többek között Keleti Gusztáv, vicomte Arthur de Maistre (a kassa-oderbergi vasúttársulat főigazgatója), Fackh Károly (a magyar nyugati vasúttársulat vezérigazgatója), Párniczky Ede statisztikai számtanácsos, Sergius Mühlfeld orosz főkonzul, Rakovszky István nagybirtokos és országgyűlési képviselő, Török János budapesti főkapitány – és természetesen Molnár János könyvkereskedő.⁴¹ Rajtuk kívül olyan neves személyiségek is gyakran részt vettek a vadászaton, mint például báró Stein Izidor belga konzul, báró Leon de Vaux francia konzul, Sergius Zarin orosz alkonzul, valamint Tömöry György, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója. Az ilyen eseményeket főként Üllő és Vecsés irányába szervezték, de azt is tudjuk, hogy Molnár János alkalmanként részt vett a monori testvéregyesület körvadászatain is.⁴²

A Magyarországon tartózkodó külföldi diplomatakkal ápolt jó viszonyukra vall az is, hogy 1883-ban Molnárt és üzlettársát kérte fel esküvői tanújaul a belga udvarnál akkreditált brazíliai követ fia. A fiatal márki titokban, családjá rosszállása ellenére vette feleségül Heissig Irén színésznőt a józsefvárosi plébániatemplomban, így a két könyvkereskedő valóban komoly bizalmi embere lehetett.⁴³

Nekrológja szerint Molnárt „bevásztották az ezredéves kiállítás vadászati osztályába is”.⁴⁴ Úgy tűnik azonban, hogy itt tévedett az újságíró, mert a millenniumi kiállítás VI. csoportjának (erdészet, vadászat) hivatalos zsűrijében nyoma sincs a

³⁹ *Magyar Írók Segélyegyletének évkönyve 1901–1905/6*. Budapest, Athenaeum, 1906. 10., 13. Alapító tag az alapszabály 2. §-a szerint az lehetett, aki legalább kétszáz forintot (vagyis négyszáz koronát) befizetett.

⁴⁰ Halálozások. *Vasárnapi Ujság*, 1894/28. (júl. 15.) 470., illetve szó szerint ugyanez: Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* (Molnár János de Kovachich szócikk) IX. köt. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1903.

⁴¹ *Vadász- és versenylap*, 1873/51. (dec. 10.) 377.; *Vadász-Lap*, 1884/26. (szept. 15.) 347.; uo. 1884/28. (okt. 5.) 379.

⁴² *Vadász-Lap*, 1886/1. (jan. 5.) 5.

⁴³ *Fővárosi Lapok*, 1883/161. (júl. 12.) melléklet.

⁴⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1894/28. (júl. 15.) 470.

nevének.⁴⁵ Talán üzlettársával, Hoffmann Alfréddal keverhették össze, aki viszont tevékenyen részt vett a kiállítás II. (közművelődési) csoportjának megszervezésében és zsűrizésében.

Társához hasonlóan Molnár János sem nősült meg, s így nemcsak anyagilag, de családi kööttségek híján is megtehetette, hogy sokat utazgasson külföldön: „művelt, sokat utazott ember volt, a ki többször is beutazta Európát és a Keletet”.⁴⁶ Egyik nagyobb útjáról visszatérve barátai szép meglepetéssel várták: Hoffmann Alfréd ajándékkul gyémánt kiadásban kinyomatta az Egyiptomból, Palesztinából és Szíriából haza küldött leveleit, kiadóként jó humorral a „Magyar tudós társaság”-ot tüntetve fel.⁴⁷ A jó minőségű Van Gelder papírra nyomtatott, Molnár fényképével illusztrált kiadványból mindössze ötven példány készült.⁴⁸ Ezeket nyilván a szűkebb baráti kör tagjai kapták meg, és éppen ezért ma már alig érhető el egy-egy darab.⁴⁹

A tizenhét levélből a címzett nyolc alkalommal Hoffmann Alfréd (egy kivételével mind németül íródtak), négyszer az Eggenberger-féle könyvkereskedés, egyszer üzlettársának öccse, Hoffmann Sándor (német nyelvűek), s egy-egy rövid magyar híradás érkezett Kármán Mór, Hógyes Endre, Semsey Andor, illetve Eötvös Loránd részére. Az eredeti – többnyire igen rövid – postai küldemények közül mára csak egy maradt fenn (talán csak ezt a viszonylag hosszabb írást tartotta érdemesnek megőrizni Hoffmann Alfréd).⁵⁰

A körutat a Stangen-féle utazási irodánál foglalta le Molnár János, hiszen egyik híradásában megemlíti, hogy a cégalapító második fia, Louis volt a vezetőjük. A „német Thomas Cook”-nak is nevezett Carl Stangen 1868-ban alapította meg Európa első nemzetközi utazási nagyvállalkozását Berlinben. Gazdag klienseinek egzotikus utakat kínált, többek között a Közel-Keletre és az amerikai kontinensre. A szuezi csatorna megnyitása után 1869-ben ő szervezte az első csoportos utazást Egyiptomba, és 1878-tól világ körüli utakat is elérhetővé tett az úri közönség számára.⁵¹ Érdekes, hogy Molnár a fiatalabb fiút ügyefogyott, „tapasztalatlan és élehetetlen ifjonc”-nak nevezi, aki „még sosem járt ezen a vidéken”. Ezek szerint a második generációs utazási vállalkozó éppen ekkoriban kezdhetette a pályáját, hiszen tudjuk, hogy a későbbiekben még világ körüli utazásokat is vezetett.

⁴⁵ *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye.* III. köt. *A kiállítás szervezete és berendezése.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1897. 251.

⁴⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1894/28. (júl. 15.) 470.

⁴⁷ Molnár János: *Keleti utam. Reisebriefe aus dem Orient.* Budapest, Magyar Tudós Társaság, 1886.

⁴⁸ Tettey 1894. 79.

⁴⁹ Szövegét magyarra fordítva és magyarázó lábjegyzetekkel ellátva a függelékben közlöm.

⁵⁰ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107. (A nyomtatott kiadásban a X. számot viseli.)

⁵¹ Karin Hlavin-Schulze: »*Man reist ja nicht, um anzukommen*«. *Reisen als kulturelle Praxis.* Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1998. 142.

A levelek feladási helyeiből szépen kirajzolódik a társasutazás útvonala. 1886. március 19-én hajóztak ki az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalat Saturno nevű hajóján Triesztből, és 25-én reggel hat órakor érkeztek meg Alexandriába. (A társaság hajói hetente egyszer jártak ezen az útvonalon, amely – minden bizonynyal szén, víz és élelmiszer-vételezés céljából – Korfu szigetét is érintette.⁵²) Nem töltöttek sok időt az egyiptomi városban, hanem tíz órakor továbbindultak Kairóba, ahova délután háromkor futottak be. „Szorgalmasan minden említésre méltót végignéztünk”, írja Molnár, de sajnos nem sorolja fel a látottakat. Egyetlen helyszínre tudunk következtetni abból az eseményből, hogy „Kainrath saját hanyagságából lemaradt egy egyiptomi állomáson Zagazigban és így nem vehet részt a palesztinai utazáson”. Az ókori egyiptomi Bubastis romjai 3 kilométer távolságra vannak ettől a várostól, tehát ezt a helyszínt minden bizonnyal meglátogatta a csoport.

Április 2-án kétórás úttal Port-Szaídba mentek, majd (minden bizonnyal hajón) Jaffa következett, ahonnan egynapi „fáradtságos lovaglással” Jeruzsálembe utaztak. Április 6-tól 9-ig ismerkedtek a szent várossal, majd 10-én ismét felnyergeltek és nyolcnapi északi irányú lovaglás után 18-án „elfáradva, elnyűgözve és összetörve” megpihentek a Tiberias-tó partján. Ezután ismét hosszú lovaglás következett északnyugatnak, Damaszkuszba, amely „szinte csak olyan ronda piszok fészek mint a többi arabs város”. Itt április 24–26. között időztek, majd északnak vették az útjukat, az ókori Baalbek romvárosához, majd nyugatra fordultak, a Földközi-tenger partján fekvő Bejrútba.

A társaság tagjai ez utóbbi szakaszon megoszlottak: egy részük kocsival utazott (köztük Molnár is), míg a többiek ismét lovagoltak. A kocsit választók két napot nyertek társaikhoz képest, így többször is fölkereshették „ezt a gyönyörű vidéket”. Április 29-én már Bejrútban voltak, s innen – a Lloyd gőzösnének késése miatt a tervezettnél egy nappal később, május 4-én – hajóra szálltak. Másnap hajnalban kikötöttek Ciprus szigetén, és amíg a hajó készleteit feltöltötték, megnézték a „kevés néznivalóval szolgáló” Larnakát. Innen hosszabb hajóút vezetett Szmirnába (ma Izmir, Törökország), majd május 9-én már Athén kikötőjében vetettek horgonyt. Innen ismét az ázsiai kontinens felé fordult vissza a gőzös és – kisebb akadályokkal – a Dardanellákon és a Márvány-tengeren keresztül május 14-én Isztambulba érkeztek. Itt vége szakad a leveleknek, de valószínűleg ismét a Dardanellákon keresztül, Görögországot megkerülve hajóztak fel az Adrián Trieszt kikötőjébe.

A szervezett körutazás „figyelemre méltó és előkelő”, „művelt és kellemes” résztvevői között a XV. levél utalása szerint németek is voltak, „akikkel mi osztrák-magyarok jól összeillünk”. Molnár többször is sokat sejtetően emleget egy

⁵² 1878. évi XXVII. törvénycikk az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalattal kötött hajózási és postaszervezésről (melléklet: Kimutatása az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalat által bel- és külföldön szerződésileg teljesítendő meneteknek).

bizonyos „X. kisasszonyt”, aki „egy rendkívül üde és csinos harmincas nő, akit Püspöki [Emil], Heinrich [Gusztáv] és Pártos [Béla] barátaim nagyon kívánatosnak tartanának”. Magyarországról is többen indultak útra a baráti körből: Molnár többször is beszámolt egy bizonyos Seitz nevű útitársának jóllétéről, aki Hoffmann Alfrédot is ismerte, hiszen üdvözlétét küldte neki. Ő valószínűleg Hoffmann egyik rokona, ifj. Seitz Ferenc (1854–1942) gyógyszerész volt, a már említett lemaradt (majd megkerült) utastárs pedig talán a Franko-Magyar Bank tisztviselője, később önálló pénzváltó-üzlettel rendelkező Kainrath Lajos lehetett.

Életkörülményeik egyáltalán nem voltak kényelmesnek mondhatók: Kairó és Isztambul kivételével „folyton sátorban” laktak, „teveganéjjal és kevés fával” fűtöttek, „tíz napig csak hideget és ürü hust” ettek és a nagy melegtől is sokat szenvedtek. Ennek ellenére Molnár elégedett volt az ellátással, és nagyon örült, hogy el tudta kerülni az állandóan félve emlegetett gyomorrontást. Tapasztalatait igen tömören összefoglalva: az utazás „ugyan nagyon érdekes, ám [...] egyáltalán nem volt élvezetes” és „még ellenségeimnek sem javasolnám”.

Mindazonáltal sok érintett város bazárjában vásároltak keleti árucikkeket és Molnár két alkalommal is postázta Pestre a szerzeményeit: Kairóból „néhány apróságot”, illetve Jeruzsálemből egy ládányi „mindenféle dolgot”, amelyeknek óvatos kicsomagolására Hoffmann Alfrédnak kellett utasítania a szolgát. Ezek egy része ajándék lehetett, de Molnár János lakását is számos keleti szőnyeg, faragvány és fém dísztárgy díszíthette. Sok élményről számolhatott be a könyvesboltban gyülekező baráti társaságnak, és a könyvkereskedők egyletének közgyűlés utáni közös vacsoráin is népszerű mesélő lehetett. A 19. századi magyar könyvkereskedők közül egyedül ifjabb Emich Gusztávról ismert, hogy hasonló utazást tett. Ő az európai országok többségének megismerésén túl 1865-ben, (huszonkét évesen) a nálánál jóval idősebb (akkor ötvenegy éves) író, báró Kemény Zsigmond társaságában bejárta Törökországot és Szíriát is.⁵³

Molnár János azonban nem is egy alkalommal utazott távoli országokba. Vastagh Gyula emlékezése szerint míg Hoffmannnak inkább az európai kultúrállamok érdekelték, addig „Molnár a kalandos és tengeren túli *utaknak* volt híve és utazásai inkább sport jellegűek” voltak.⁵⁴ Jó barátja, Tettey Nándor is így fogalmazott nekrológiájában, mintegy az elhunytához beszélve: „ellenállhatatlan vágyaid vannak a szerzett kincsekből nem mindent megtartani, hanem világot látni, tapasztalni és vándorolni a szélrőzsa minden irányában; a mely elvnek valóban bőviben meg is feleltél, mert nem egy tengerentúli kékjutazás vitt el tőlünk messze-messze földre.”⁵⁵

⁵³ Mágocsy-Dietz Sándor: Emich Gusztáv 1843–1911. Az Országos Magyar Kertészeti Egyesület 1912 januárius 4-iki közgyűlésén tartott emlékbeszéd. *Kertészeti Lapok*, 1912/2. 49.

⁵⁴ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 15.

⁵⁵ Tettey 1894. 79.

Az egzotikus utazások költségeit csak nagyon jómódú polgárok engedhették meg maguknak. Egy másik közel-keleti „kalandor”, Szádeczky Gyula beszámolója szerint „az utazó közönség is mind igen úri nép; annak is kell lenni, mert a mi kikötőnkől indulva legalább is 2000 forintba kerül az egyiptomi út”.⁵⁶ Ekkoriban ennyi volt egy egyetemi tanár egyévi fizetése.

Ez a sportos, kalandvágyó életmód néha balesetekkel is járt. Ezek közül csupán egyről szerezhetünk tudomást, mert a könyvkereskedők szaklapjának hasábjain ritkán szorítottak helyet ilyen jellegű közleményeknek: „A napokban [...] Molnár János (az Eggenberger-féle könyvkereskedés egyik főnöke) szerencsétlen esés folytán megsértette karját és csekélyebb jelentőségű oldalborda törést szenvedett. Örömmel értesülünk, hogy állapota nem veszélyes, és Molnár úr is javuló félben van.”⁵⁷

Az 1886-os szíriai utazásról hazatérve Molnár lakcímét is változtatott: míg 1873-ban az I. kerületi Kristóf tér 2. alatt bérelt lakást,⁵⁸ majd 1880–1885 között folyamatosan a IV. kerületi Aranykéz utca 2. számon volt bejelentve,⁵⁹ addig 1890-ben a IV. kerületi Zsibárus (ma Párizsi) utca 7. számú bérházba költözött.⁶⁰ Ugyanebben az időszakban kérte felvételét a Magyar Könyvkereskedők Egyletébe is. Figyelemre méltó az egybeesés: Hoffmann 1889. augusztusában választották elnökké, s a választmány szintén augusztusban szavazta meg egyhangúlag az Eggenberger-céget képviselő Molnár felvételét a tagok közé.⁶¹ Valószínűleg mindketten úgy ítélték korrektnek, hogy a fontos döntéseket hozó elnök nem képviselheti saját cégét is az egyesületben.

Néhány év elteltével, 1893 táján Molnár két ingatlant is vásárolt Hoffmann Alfrédal közösen: az V. kerületben a Szalay utca 13., illetve a IV. kerületben Irányi utca 4. alatt.⁶² Ez utóbbi pontosan ugyanaz a korábban már emlegetett háztömb, amelyet a Ferenc József rakpart, illetve a Molnár utca határolt. Erre a címre be is jelentkezett,⁶³ tehát ezt használta lakásként és innen járt be a könyvesboltba minden hétköznapon.

A Hoffmann Alfrédal kötött társulása után majd’ harminc évvel azonban a sok évtizedes közös munkát váratlan esemény zárta le. Amikor (valószínűleg rendszeres)

⁵⁶ Szádeczky Gyula: Levél a Földközi-tengerről. *Vasárnapi Ujság*, 1896/6. (febr. 9.) 90.

⁵⁷ A balszerencse szeszélyei. *Corvina*, 1882/22. (aug. 10.) 87–88.

⁵⁸ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 316.

⁵⁹ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 182.; uo. 1882. 529.; uo. 1883–1884. 546.; uo. 1885–1886. 605.

⁶⁰ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1890*. Budapest, Franklin-Társulat, 1890. 674.; uo. 1891–1892. 633.

⁶¹ Jegyzőkönyv a Magyar könyvkereskedők egylete választmányának f. é. augusztus hó 17-én tartott üléséről. *Corvina*, 1889/24. (szept. 10.) 98.

⁶² *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894*. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 54. (1035. helyr. sz.), 62. (145. helyr. sz.)

⁶³ Uo. 668.

nyaralását töltötte Bad Ausseeben, K. Molnár János 1894. július 7-én hajnali négy órakor, ötvenhét éves korában szívszélhűdésben váratlanul meghalt.⁶⁴ Holttestét hazaszállították, és július 11-én temették el a Kerepesi úti temető halottasházából a 12. parcella 1. sor 20. számú sírhelyre.⁶⁵ A végtisztességen „a tudomány, irodalom köreiből nagy számmal gyűltek össze”, többek között Eötvös Loránd is (akkoriban éppen közoktatásügyi miniszter), „kinek az elhunyt régi személyes ismerőse volt”.⁶⁶ Hamvait a család jóval később, 1938. november 19-én áthelyeztette a Farkasréti temetőbe, de az ottani nyilvántartásban ma már nem szerepel, tehát valószínűleg felszámolták.

Hoffmannhoz hasonlóan Molnár János is agglegény volt, nem kellett gyermekekről gondoskodnia, így nagy valószínűséggel Ilka, Jolán, Attila, Lehel és Gizella nevű testvéreire,⁶⁷ özvegy édesanyjára, illetve legközelebbi barátaira végrendelkezhetett.⁶⁸

Ezenkívül azonban vagyonából bőségesen jutott a szegényebb sorsú kartársaknak. A Magyar Könyvkereskedők Egyesületének 1894. augusztus 20-i közgyűlésén Benkő Gyula, az egyesület alelnöke és a Franklin-Társulat igazgatója „kegyeletes szavakban emlékezett meg a veszteségről, melyet az egyesület [...] Molnár János, az Eggenberger-czég beltagjának halálózása által szenvedett. Felolvasta aztán e czég tulajdonosa Hoffmann Alfréd levelét, a melyben az társa emlékét megörökítendő, egyezer korona értékű alapítványt tett az egyesület segélypénztárába.”⁶⁹ A következő lapszámban már a levél teljes szövegét is közölték, ami az elhunyt szándékára vet fényt: eszerint az elhunytnak „még életében kinyilatkoztatott kívánságára és emlékére” küldte Hoffmann a pénzt.

Négy év elteltével, 1898 májusában aztán az egyedül maradt cégtulajdonos „újabb 1000 koronát adományozott az egyesület segélypénztárának volt üzlettársa, néhai Molnár János hagyatékából”.⁷⁰ Végül újabb egy év múltán ismét egy nagy befizetésről tudósított a *Corvina*: „Segélypénztárunkkal kezdve, mindenekelőtt a [...] néhai Kovachich Molnár János úr hagyatékából adományozott 500 forintról kell megemlékezni, a mely adományt mélyen tisztelt elnökünk, Hoffmann Alfréd úr nagylelkűségének köszönjük, mely nemes példa, sajnos, eddig követőt nélkülöz.”⁷¹ Nem tudni, hogy

⁶⁴ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Kovatsits-Molnár János).

⁶⁵ Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

⁶⁶ Halálózások. *Vasárnapi Ujság*, 1894/28. (júl. 15.) 470.

⁶⁷ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (özv. rohonczi Molnár Nándorné szül. birdai Termasits Berta).

⁶⁸ Az irat tudomásom szerint nem maradt fenn.

⁶⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1894/34. (aug. 26.) 565.

⁷⁰ *Corvina*, 1898/15. 77. Az egyesület hivatalos köszönetnyilvánító levelét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

⁷¹ *Corvina*, 1899/28. (okt. 10.) 149.

ezt a két adományt is elhunyt barátja személyes megbízásból tette-e vagy immár saját döntése alapján.

Az viszont biztos, hogy a Magyar Iparművészeti Múzeumnak szánt tárgyakról határozott utasítást kapott Molnártól. Az intézmény igazgatója, Fittler Kamill 1894. július 26-án írt levelében mint „boldogult Kovátsits-Molnár János úr végrendeleti végrehajtójának” köszönte meg az „igen értékes régi spanyol szőnyeget, egy perzsa lakkozott szelencét és egy achátokkal kirakott montenegrói övet”.⁷²

Ingatlanai közül az Irányi utca 4. egészen 1897-ig, míg a Szalay utca 13. egészen 1898-ig továbbra is közös tulajdonukként szerepelt a budapesti lakcím-nyilvántartásokban.⁷³ Ezt okozhatta az adatfrissítés hiánya is, de az is elképzelhető, hogy ennyi időre volt szükség az értékesítésükhöz.

⁷² A múzeum fejlécével ellátott levél, 41/1894. hivatali regisztrációs szám. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁷³ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1896–1897*. Budapest, Franklin-Társulat, 1897. 54., 62.; uo. 1898. 71.

Kovatsits Molnár János fennmaradt fényképei

AZ EGGENBERGERIUM

Korábban volt arról szó, hogy a nagy hagyományú könyvesbolt már az Eggenberger-tulajdonosok idején is a pesti értelmiség egyik legfontosabb találkozóhelye volt. Ez a funkciója generációról generációra öröklődött, a 19–20. század fordulóján pedig már valóságos mítoszok szövődtek a helyhez. A bolt közvetlen környezetében további nevezetes nyomdák, kiadók és fontos kulturális intézmények zsúfolódtak össze, úgyhogy „ezen a téren, Pest szívéen, keresztül kellett járni mindenkinek, aki számított valamit a városban”.¹

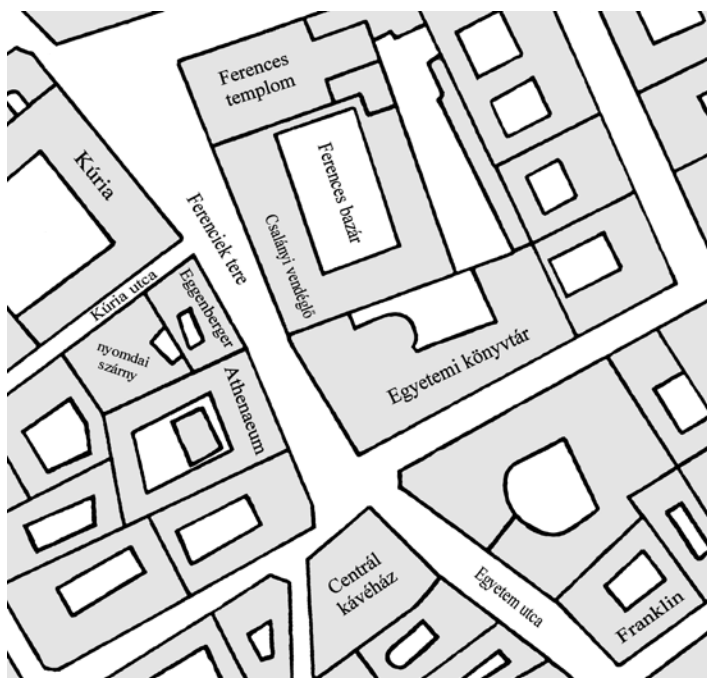
Íróink és újságíróink szinte vetélkedtek egymással a helyszín szemléletes és hangulatos leírásában, úgyhogy lelki szemeink előtt könnyen kirajzolódhatnak a már rég nem létező épületek, utcák és az őket benépesítő emberek. Az egyik legkorábbi forrás éppen abban az időszakban jellemezte a Barátok terét, amikor Hoffmann Alfréd átvette a könyvesbolt vezetését:

E régi állapotokban megmaradt épületekben a haladás, műveltség és felvilágosodás eszközei főleg e tájon pontosultak össze. Az egyetemen s a Landerer és Heckenast-féle intézeten kívül itt van a középponti papnövelde; tovább menve balról Magyar Mihály régikönyv-kereskedését, jobbról Walzel és Mandello könyvnyomdáját, a takarékpénztár épületének udvarán Boldini könyvnyomdáját találjuk. A tér elején egy régi házban a hivatalos lapok s a „Pesti Napló” kiadó-hivatalát szemléljük. Majd Rohn A[lajos] könyvnyomdája, Emich Gusztáv typographiája, az egyetemi könyvtár s a magyar akadémiai könyvkereskedés (Eggenberger) tűnik szemeink elé. – Szóval, igen tudós és diákos városrész ez, mely kicsiben a párisi „quartier latin” szűk és görbe utcáit hozza emlékezetbe. Talán csakis a csinos grisetek hiányoznak; vagy legalább én nem fedezhettem fel itt őket öreg szememmel.²

Zilahi Kiss Béla már nem Párizs diáknegyedével, hanem a görög múzsák lakhelyével azonosította a belvárosnak ezt a kis részét: „A magyar Helikon régiója három-négy utcára terjedt összesen. Az univerzitástól a bécsi utcáig voltak a hír-

¹ Krúdy Gyula: L. M. emlékkönyvébe. In: Krúdy Gyula: *A szobrok megmozdulnak. Írások az irodalomról*. Budapest, Gondolat, 1974. 301.

² Nagy Tamás: Egy vidéki ember levelei Pestről III. (Második séta: a kecskeméti kaputól a „korona”-kávéházig.) *Vasárnapi Ujság*, 1860/9. (febr. 26.) 105.

Az Eggenbergerium közvetlen környezete

lapok szerkesztőségei, a könyvesboltok, a nyomdák, a bohém kávéházak békésen egymás mellett.”³

Mikszáth Kálmán szintén a terület igen szűk voltát (és mitologikus jellegét) hangsúlyozta: „Az irodalom mindössze két-három holdnyi területen fért el. A *magyar Athén* az egyetemi templom galambos kerítésétől a Ferenciek templomáig terjedt. Itt vannak a nyomdák, szerkesztőségek, könyvkereskedések, itt készülnek a lapok és a könyvek a gépek zúgása közt, itt laknak a kiadók és az írók.”⁴ Egy helyen pedig egyenesen ezt olvassuk: „a szent hely [...], amelyet ez időben közönségesen Barátok terének neveznek”.⁵

Az itt „székelő előkelő könyvkiadók és lapszerkesztők”-ről beszélt Krúdy Gyula,⁶ és az itt székelő cégek arisztokratikus jellegét emelte ki Pásztor Mihály is: „Száz esztendővel ezelőtt a legelőkelőbb könyvesboltok a Barátok terén, a Kuria egyemeletes

³ Junius [Zilahi Kiss Béla]: Az Athenaeum. *A Hét*, 1898/41. (okt. 9.) 653–654.

⁴ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Budapest, Kossuth, 2011. 253.

⁵ Krúdy Gyula: *L. M. emlékkönyvébe*. 300.

⁶ Krúdy Gyula: Hét Bagoly. In: *Krúdy Gyula összegyűjtött művei. Regények és nagyobb elbeszélések 9*. Pozsony, Kalligram, 2009. 168.

palotája mellett húzódtak meg, szemben az egyetemi könyvtárral, amelynek régi épülete a mai könyvtárpalota helyén állt. [...] Az Ambrózy házában volt idősebb Kilián György könyvesboltja, a Podmaniczky báró házában pedig Eggenberger Józsefé. A kettő között, a Gyarmathy Sándor Mihály házában (az Athenaeum későbbi palotájában) Landerer Lajos könyvnyomtatógépei dolgoztak.”⁷

A tér élénk forgalmát, lakosainak mindennapi életét is felidézhetjük íróink segítségével: „erre jártak a papok, a bírák, az egyetemi professzorok és a diákok.”⁸ Krúdy alteregója, Józsiás úr pedig „álmodozva ment keresztül a téren, amelyet a köznép Barátok terének, míg a visszautasított írók a külső Józsefvárosban Sóhajok terének neveztek. [...] Méltóságteljes léptekkel, harmonikás nadrágban, a fagytól tüsszkölve mendegéltek ezüstfejú kúriai bírák a téren levő hivataluk felé, a szigorúságáról hírhedt, púpos tanácselnök hatalmas náthával jött a Koronaherceg utca felől, a kapu alatt leskelődő ügyvédek és pörös felek nagy rémületére.” A bérkocsisok pedig „már elkezdték téli lóbálózásukat, prémes bundájukról leervén a havat”.⁹ A korból fennmaradt fényképeken jól látható, hogy a bérkocsisok várakozóhelye pontosan az Eggenberger-féle könyvkereskedéssel átellenben volt. A bent dolgozók és vendégeik sűrűn hallhatták tehát a várakozásban unatkozó lovak egy-egy dobantását vagy prüszkölését. A verebek és galambok is állandóan lesben állhattak, hogy a lovak nyakába akasztott zabostarisznyákból kieső szemeket felkaphassák.

A bolt annak az „ódon ház”-nak a közvetlen szomszédságában működött, amelyben az Athenaeum nyomdája, kiadóhivatala és az itt megjelenő lapok szerkesztőségei dolgoztak. „Az ember már messziről láthatta, hogy nem mindennapi ház felé viszik léptei – annyi pirossapkás hordár állott a kapuja előtt, mint valamely forgalmas kávéház környékén. Ezek a hordárok vitték, hordták a leveleket, mert a telefon nem nagyon zavarta a szerkesztő asztalát.” A belső udvaron pedig „üvegketrecekbe zárt nyomdagépek tutulása hangzott, mint valami idecsalogatott szörnyetegeké”. A nagy boltíves bejáratnál mindig nagy volt a sürgés-forgás, „a kapuboltozat alatt sohasem szűnt meg a lépések kopogása, csusszanása, dörmögése vagy kérelmezése”.¹⁰

Hangoskodás, rendbontás nemigen lehetett a környéken, hiszen a „régii kedves kétegy palotában” működött a rendőrség egyik belvárosi őrszobája is, éppen a *Borszem Jankó* szerkesztősége alatt. Ágai Adolf emlékező szavaival: „ott, az Athenaeum födele alatt, együtt éltünk mi régebben: egy csomó hírlap, meg a rönd.” Az újságírók egészen hozzászórtak, hogy csak a különböző ügyekben beidézett emberek között

⁷ Pásztor Mihály: A régi könyvesboltok. In: *A Genius irodalmi almanachja*. Budapest, Genius, 1923. 48.

⁸ Uo. 48.

⁹ Krúdy Gyula: *Hét Bagoly*. 164., 117.

¹⁰ Krúdy Gyula: Egy régi ház régi pénztárosa. In: Krúdy Gyula: *A szobrok megmozdulnak. Írások az irodalomról*. Budapest, Gondolat, 1974. 335–336.

Az Athenaeum régi épülete
és az Eggenberger-féle könyvkereskedés napellenzős kirakatai

navigálva juthatnak be a szobáikba, mint ahogy a kefelevonatokkal a nyomdából a szerkesztőségekbe nyargaló szedőgyerekeknek is néha a belső udvarra betért „gyanús elemek” tömegén kellett átfurakodniuk, akik a gyors bírósági eljárásra vártak.¹¹ Maga a nyomdai szárny Hoffmann Alfréd könyvesboltja mögött helyezkedett el, „az udvarról bemenet jobbra, egy külön épületben [...], homlokzatával az iskola [Kúria] utcára.”¹²

De más hanghatások és illatok is voltak, amelyek a könyvkereskedés kitárt ajtaján behatolva otthonossá tették Hoffmann Alfréd és barátai mindennapjait. Akkoriban „az emberek nyugodalmasabban voltak felépítve, a Barátok terének harangjai diktálták sok pestinek a mindennapi teendőjét”.¹³ Az Athenaeum épületében, a boltíves kaputól balra működött Eder Antal Gyula zongorakereskedése, s a szalonban gyakran

¹¹ Ágai Adolf: *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907*. 3. kiadás. Budapest, Pallas Rt., 1912. 148., 386–389.

¹² V[adnai] K[ároly]: Az Emich-nyomda. *Fővárosi Lapok*, 1865. aug. 8.

¹³ Krúdy Gyula: *Egy régi ház régi pénztárosa* 338.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés a Ferenciek tere és a Kúria utca sarkán

„egy vidéki család virágja kóstitolta gyakorlatlan ujjaival a hangszeret”¹⁴ „Ugyancsak itt székelt Bandhauer¹⁵ fűszerkereskedése is, akinek debreceni szalonnájáról és konyakjáról Solymosi, akkori revizor dicsőítő himnuszokat zengedett.”¹⁶ A szomszédos Centrál kávéházból pedig estefelé „a feketekávés csészek csörgedeztek fel az emeletre, mert ez szükséges volt az éjszakázáshoz...”¹⁷

A térről készült fényképen kivehető egy Dohány és szivar feliratú, magyar címeres cégtábla is, közvetlenül az Eggenberger-féle könyvkereskedés szomszédságában. A szivaron, cigarettán, pipadohányon és bagón kívül minden bizonyosan kapható volt itt sorsjegy, borotvapenge és napilap az uraknak, levélpapír, boríték, tinta és bélyeg

¹⁴ Ágai 1912. 389.

¹⁵ Bandhauer János fűszer-, csemege és csemegebor-kereskedő bejelentett címe: Ferenciek tere 4. Lásd *Budapesti cím- és lakjegyzék 1890*. Budapest, Franklin-Társulat, 1890. 240. és a későbbi évfolyamok.

¹⁶ *Athenaeum. Személyzet- és vendégugrasztó alkalmi lap* 1908. máj. 18.

¹⁷ Krúdy Gyula: *Hét Bagoly*. 338.

a hölgyeknek, de a gyermekeket is elcsábíthatta a kirakatba helyezett üveggolyó, ólomkatona vagy cukorka. Könnyen lehet, hogy K. Molnár János is a dohánytőzsdét ekkoriban bérlő Károly Gizellához¹⁸ szalasztotta át alkalomadtán a bolti szolgát az ízlése szerinti füstölőnivalóért.

Többnyire ezekben a késő délutáni és esti órákban gyülekeztek napról napra a könyvkereskedés neves látogatói egy kis „vidám s mindig magvas társalkodásra”.¹⁹

Korábban más boltok is betöltötték ezt a funkciót: „csak Emich Gusztáv nemzeti könyvkereskedésének szerepére kell utalnunk a forradalom előtt és az elnyomatás éveiben. Ezt a szerepet a 60-as évek második felében az Eggenbergerium veszi át és Ráth Mór könyvkereskedése, amelyet Deák Ferenc »irodalmi csárdának« nevezett el. Ez a név teljesen ráillett az Eggenbergeriumra is.”²⁰ Egy másik kortárs visszaemlékező szerint azonban Ráth boltjába az írók inkább korábban, „az ötvenes évek derekán” jártak szívesen: „délelőttöként Eötvös [József], Kemény [Zsigmond], Csengery [Antal], Gyulai [Pál] ott kaszinóztak az ő új boltjában” a Vastuskónál.²¹

Több helyen említik azonban Ráth mogorva, rideg modorát, mintegy szembeállítva Hoffmann Alfréd, „a legkedvesebb magyar kiadó” barátságos egyéniségével. Ágai Adolf szerint Ráth Mór „vasvilla-szemmel nézett minden belépőre”, és csak akkor enyhült meg kissé (szinte mosolygott), „mikor az öreg úr [Deák Ferenc] széles alakja vetett nagy árnyékot az ajtóbul”.²² Máshol az író ugyanezt az ellentétet hangsúlyozza: „Hogy a végletek mindig találkoznak! Íme, ennek az újabb tudós-tanyának a gazdája maga az udvariasság – míg az a másik? [...] brrrr... Ki mert oda bemenni, ha szerette a lába-szárát?”²³

Azt is tudjuk, hogy 1899-ben a gyermekei sorozatos elvesztése miatt egyre jobban befelé forduló „öreg úr már több mint húsz év óta nem járt be az üzletbe”.²⁴ Fia halála után aztán „a ház maga is fél gazdátlanul, vedleni kezdett. [...] Azóta más ablakok előtt keressük az irodalmi szenzációkat, s nem állítanak meg többé a Gizella-téri kirakatok. [...] Ráthnak a boltja, az úri és ízléses könyvesbolt, meghalt már akkor, mikor a gazdája kezdett vele nem törődni.”²⁵

¹⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894*. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 343. és a későbbi évfolyamok. A cég bejelentett címe: Ferenciek tere 2.

¹⁹ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 184. (Ágai Adolf visszaemlékezése.)

²⁰ Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905. okt. 30.

²¹ V.: Ráth Mór. *A Hét*, 1903/6. 89.

²² Ágai Adolf: *Por és hamu. Barátim s jó embereim emlékezete*. Budapest, Athenaeum Rt., 1892. 350.

²³ Porzó [Ágai Adolf]: Egy tudós-tanya. *Corvina*, 1897/18. (jún. 30.) 97.

²⁴ Ráth Gyula. *Corvina*, 1899. szept. 10.

²⁵ V.: Ráth Mór. 89.

Az Eggenbergerium térnyerése azonban nem csupán Ráth elmagányosodásával, hanem a generációs váltással is magyarázható. Ágai Adolf önkéntelenül is nagyon találó jelzót használt: „oda [Ráth Mórhoz] jártak Kemény Zsigmond, Eötvös József, Szalay László, Deák Ferenc s még néhányan a régiek közül. De hogy lebontották a »Vastuskót«, az újabb helyiségbe már nem igen mentek el.”²⁶ Ezzel szemben a fiatal és ambiciózus Hoffmann Alfréd körül az értelmiség új nemzedéke csoportosult. Pulszky Polixénia szavaival „a fővárosban két központ létezett, ahol ezt a törekvő fiatalságot mindig szívesen látták: Pulszky Ferenc otthonában a Nemzeti Múzeumban és az Eggenberger-féle könyvkereskedés úgynevezett »bódéjában« a Ferenciek terén”.²⁷

Ezt a tréfás elnevezést Marczali Henriknél is megtaláljuk: „október elején egy este felé a »bódéban« (Eggenberger könyvkereskedés) ültem...”²⁸ Ezzel nyilvánvalóan a helyiség kis méretére utaltak a tulajdonos bizalmasai, hiszen szinte mindenki megemlíti a bolt szűkös voltát. „Az a kis könyvesbolt [...] az igazi hazaszeretet, a művészet és irodalom igaz melegágya volt” – írta Gergolovits Vilmos,²⁹ Benkő Gyula emlékei szerint pedig „nem fértek el már többé abban a Barátok-terén levő kis csarnokban”.³⁰ Máshol ezt olvassuk: „az Eggenberger-féle könyvkereskedés [...] kis külön szobája napról-napra megtelt akadémikusokkal, egyetemi tanárokkal s nem egy fontos kérdést vitattak s döntöttek itt el.”³¹ A könyvkereskedés korlátozott befogadóképességét már Hoffmann Alfréd elődei idején is gondot okozott. Homonnay Imre például 1829-ben hirdetésben kérte könyvének előfizetőit, hogy vegyék fel példányaikat, mert „Eggenberger Úr szoros boltja miatt azoknak helyet nem fog adhatni”.³²

Az általánosan elterjedt megnevezés azonban mindvégig a 18. században ide látogató írótól megörökölt Eggenbergerium maradt (és nem Hoffmann kortársai nevezték el így, ahogy Wiesner Jakab egy helyen tévesen írja).³³ Ettől eltérő formát – bizonyára véletlen tévedésből – csak Révai Mór használt egy alkalommal az emlékirataiban: „Az ő üzleti helyisége, az u. n. »Eggenbergeriánium« valóban a legjelesebb tudósok gyülekező helye volt.”³⁴

²⁶ Ágai 1897. 96.

²⁷ Polyxena Hampel-Pulszky: *Erinnerungen an zwei Künstler. Pester Lloyd*, 1914/146. (jún. 24.) 1.

²⁸ Marczali Henrik: *Emlékeim. Pulszky Károly tragédiája. Nyugat*, 1929/21.

²⁹ Gergolovits Vilmos: Hoffmann Alfréd-ünnepélyünk (Arcképének leleplezése alkalmából). *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20.

³⁰ [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.; másodközlés: *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.

³¹ Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1905/44. (okt. 29.) 710.

³² Homonnay Imre: Kijött könyvet illető jelentés. *Tudományos Gyűjtemény*, 1829. II. köt. 124.

³³ Wiesner Jakab: A magyar könyvkereskedelem. *Corvina*, 1910. március 10.

³⁴ Révay Mór János: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Budapest, Révai Testvérek, 1920. II. köt. 13.

Visszatérve a generációs váltás kérdésére, természetesen nem vonhatunk éles határt a boltot rendszeresen látogatók életkorában, hiszen idősebb és fiatalabb értelmiségiek vegyesen fordultak elő. „Aki bejárt oda komoly könyvet venni, akár többször egy héten: az mind csak azt tudta, hogy könyves-boltban jár, de nem gyanította, hogy jobbra azok az öregebb s ifjabb urak ott, akik nagy-vitázva csoportba verődnek, vagy fölvágtatlan kötetekben búvárkodnak – hogy voltaképpen azok szerzői is ennek vagy annak a roppant tomusnak, amely értekezik jogi, orvosi, mennyiség-tani, nyelvészeti, nevelési vagy egyéb fontos dologról. De ki is gondolná, hogy ezek a nevetkérező bácsik és fiatalok írták halomra azokat a borzasztó könyveket!”³⁵

Konkrét neveket is említhetünk az idősebb korosztályból. Tormay Cécile emlékei szerint „olykor benézett az öreg úr maga: Arany János is”³⁶ és Hevesi Lajos tanúsítja, hogy „Gyulai Pál is gyakori vendég volt”.³⁷ Ágai Adolf nem csupán a rettegett kritikus nevét említi, de szinte ma is hallhatóan írja le a jelenséget: „A régiek közül, pusztíthatatlan erőben s harciasságban, sokszor megfordul ott Gyulai Pál, aki öldösi a holtat s megpaskolja a távollevőt”, de „legkedvesebb peccsenyéje neki mégis Jókai. Nem is távozik soha enélkül, hogy a nagy mesemondó szárnyának egy tollát legalább ne vinné el a szájában”. „Ő nem kegyelmez. Akit ott ér, azon elveri a más porát. Tompán dobogó hangja, főképp nyáron, nyitott ajtóknál, elhallatszik a szomszéd egyetemi könyvtár olvasó-termébe is. Ilyenkor mondja Szilágyi Sándor bácsi: »Ahá! Veszekedik valahol Gyulai!«”³⁸

Hevesi Lajos már kimondottan több generációt emleget: „Később megérkezett Eötvös Loránt báró is, aki ennek a körnek az új nemzedékéhez tartozott, mint ahogy gyermekkori nevelője, Keleti Gusztáv maga egykor az első generációhoz.”³⁹ És valóban, ez volt a működési mechanizmus: az idősebbek hozták magukkal az arra érdemesnek tartott fiatalokat, ők vezették be a jövő vezető értelmiségijeit ebbe az igencsak exkluzív „névtelen klub”-ba.⁴⁰ Ágai Adolf a konkrét eseményt is leírja: „Eötvös Loránd jóformán gyermek-kora óta látogat el e régi könyves-házba, ahol először nevelőjével, Keleti Gusztávval jelent meg.”⁴¹

Csakhogy ez a nemzedék már nem az idősödő, beteges Eggenberger Ferdinándot találta a pulpitus mögött, hanem a Németországból nagyratörő tervekkel hazatérő Hoffmann Alfrédot. Ráadásul a politikai és gazdasági helyzet is alapvetően megváltozott a kiegyezéssel: az új „klubtagokat” már nem a passzív ellenállás foglalkoz-

³⁵ Ágai 1897. 90.

³⁶ Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből*. 3. kiad. Budapest, Pallas Rt., 1923. II. köt. 80.

³⁷ L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

³⁸ Ágai 1897. 96.

³⁹ Hevesi 1905.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Ágai 1897. 96.

tatta, hanem lelkesen tervezgették az új magyar iskolarendszert, valamint az ahhoz szükséges új tankönyveket és a megírandó magyar nyelvű tudományos irodalmat.

A fiatal könyvkereskedő tökéletesen alkalmas volt a szerepre: „ő lesz az üzlet lelke. Az a bolt ott a régi Ferenciek-terén csakhamar nevezetes szerepre tesz szert. Valóságos kaszinója lesz a tudomány és közélet akkori vezetőinek. Micsoda nagy dolgok beszélődnek meg itt nem egyszer! Ami titkos vágyakozás a hazafiak borús szívében lappang, itt ölt szárnyat; törekvések, célok, tettek itt érlelődnek meg sokszor, olyan célok és törekvések, melyek a nemzet jövőjére messze kiható fontosságúak. Balogh Kálmán, a híres orvos professzor, Greguss Ágost, Plósz Sándor, Fodor József, báró Eötvös Loránt, Ágai Adolf, majd később Kármán Mór, Högyes Endre és a magyar tudomány számos más jelese ennek a kaszinózásnak rendes napos vendége. A szeretetreméltó, univerzális műveltségű házigazda a lelke a kis társaságnak. Ő tartja össze őket, törekvéseiket istápolja, céljaikat megvalósítani: lelke leghőbb vágya.”⁴²

Hoffmann Alfréd kitűnő kommunikációs, kapcsolatteremtő képessége már külföldi tanulmányútján is megmutatkozott: „Ahol csak megfordult, mindenütt be tudott a lüktető irodalmi élet központjába jutni; a közélet nevezetes férfiaival kötött ismeretséget; megfigyelte az újabb és újabb szellemi áramlatokat, s midőn visszatért hazájába olyan gazdag programot hozott magával, melynek megvalósítása nemcsak az anyagi siker forrása, hanem az előretörő, nemes ambíció dolga is az üzletembernek.”⁴³ Ezt az adottságát idehaza is jól használta és a különböző szakterületekről érkező vegyes társaság összekovácsolója, a pezsgő szellemi élet erjesztője lett. „Az Eggenberger-féle szellemi környezet, ahol Hoffmann Alfréd, mondhatni, gondos, tapintatos háziasszonyként tevékenykedett, nem csekély jelentőséggel bírt Budapest művészi fejlődésére. Minden képzőművészettel kapcsolatos kezdeményezésről otthonosan, minden feszélyezettség nélkül azonnal hírt adtak. Minden újonnan felmerülő művészeti kérdést megvitattak, mégpedig az akkori kor legtapasztaltabb emberei. Ezen viták során vált tudatossá a vitázókban, hogy mit szeretnének és mit kell tenniük.”⁴⁴

Az eszméltető beszélgetéseken kívül a könyvesbolt társadalmi szempontból is fontos szerepet töltött be: kitűnő ismerkedési helyszín volt a fiatal értelmiség számára. Pulszky Polixénia fel is jegyzi, hogy „ebben a körben ismerte meg a fiatal Rauscher [Lajos, építész és grafikus] első magyarországi barátait. Szoros kapcsolata alakult ki Pulszky Károllyal, akivel számos téren azonos volt az érdeklődési köre.” A Pestre látogató külföldi művészek, írók is itt „vetettek horgonyt” s itt találkoztak

⁴² Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. X.

⁴³ Szana Tamás: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. okt. 20.

⁴⁴ Hevesi 1905.

magyar barátaikkal. Hevesi Lajos nevet is említi: „Mikor külhoni művészek – mint például a rézkarcoló művész, William Unger [a bécsi Iparművészeti Iskola, majd a Képzőművészeti Akadémia tanára] – Budapestre jöttek, itt barátságos horgonyzóhelyre leltek. [Hans] Makarttal [a bécsi Képzőművészeti Akadémia tanárával], [Franz von] Lenbachhal [a weimari művészeti iskola tanárával] és a müncheni iskola más nagyjaival természetesen Székely [Bertalan] és Keleti [Gusztáv] volt kapcsolatban. Bécsben számtalanszor érdeklődött tőlem a a kör tagjainak hogylétéről Karl Gangolf Kayser, a mexikói Miksa császár építésze. Sőt, még egy olyan igazi politikus is, mint Ernst von Teschenberg [a *Wiener Zeitung* kiadója], ahányszor csak publicistaként Budapesten volt dolga, minden este eljött körünkbe »a Koronához« címzett vendéglőbe, gyakran egyenesen a hivatalos ünnepi lakomáról, és rendjeleivel feldíszítve velünk tartott a nagyterembe.”⁴⁵

A házigazda jó kommunikatív képessége és műveltsége azonban nem lett volna elég egy olyan kellemes légkör kialakításához, amelybe mindenki szívesen tér vissza, akár napi rendszerességgel. Ehhez nagyvonalú vendéglátás, vagyis komoly anyagi ráfordítás szükségeltetett Hoffmann Alfréd részéről. „Ez az ő szalonja pedig hovatovább egyre keresettebbé lesz. A magyar tudományos világ színe-java gyülekezik ott egybe. Tán nem állok egyedül véleményemmel ha azt mondom, hogy Hoffmann Alfréd az első magyar könyvkiadó, aki intenzív kapcsolatot tud teremteni író és kiadó közt. Nemcsak azért, mert mindig és mindenkor rendelkezésére áll íróinak. Ez a kevésbé fontos körülmény. Hanem inkább azon okból, hogy igazi nagyúri áldozatkészséggel látja szalonjában a fővárosi társaság mindama tényezőit, akiknek irodalomhoz, művészethez közük van.”⁴⁶ Persze megtehetette, mert az *Uj Hírek* újságírója szerint „az üzlet kitűnően jövedelmezett, forgalma és kiadványai révén is és Hoffmann Alfréd ehhez képest élt is”.⁴⁷

„Tudósok kaszinója” lett tehát az Eggenbergerium, „de nem a száraz szobatudósoké, hanem a nyugoti műveltségű tehetségeké, melyek közt időzni s vitatkozásait hallgatni igazi élvezet volt”.⁴⁸ Az idelátogatók kivétel nélkül Európa több országát megjárt, széles látókörű, saját szakterületükön kívül is művelt fiatalemberek voltak. Amit azonban fontos kiemelni: akkor kezdtek az Eggenbergeriumba járni, amikor még nem voltak befutott és híres egyetemi tanárok, államtitkárok, miniszterek és akadémikusok. Pulszky Polixénia felsorolásában kétszer is kiemeli ezt: „Tudósok, professzorok és akik később azok lettek, Gyulai Pál, Kautz Ágost [Gyula!], Vécsey Tamás [jogász], Szilágyi Dezső [jogász, politikus] és Ete [szemészorvos], Pulszky

⁴⁵ Hevesi 1905.

⁴⁶ Róna 1907. XII.

⁴⁷ *Uj Hírek*, 1905. okt. 24.

⁴⁸ [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.; másodközlés: *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.

Ágost, a Plósz testvérek [Plósz Pál biokémikus, Plósz Sándor jogász, Plósz Béla állatorvos], báró Eötvös Loránt, Krenner József, Láng Lajos, Dr. Hőgyes [Endre], Pertik [Ottó patológus], Semsey Andor és mindazok, akik később az első kolozsvári egyetemi tanár kart alkották, napról-napra itt adtak egymásnak találkát, átlapozták a legújabb könyveket és újságokat, tudományos kérdésekről vitatkoztak, néha új és termékeny ötleteket vetettek fel.⁴⁹ Természetesen később, amikor már a társadalmi ranglétra magasabb fokaira hágtak a baráti kör tagjai, akkor már a kor „nem csak tudományos és irodalmi, hanem sokszor fontos politikai ügyeit is itt vitatták meg és intézték el”.⁵⁰

A neveken kívül némi magyarázatot kíván a kolozsvári egyetem csupán általánosságban említett első tanári kara. Az első évben (1873-ban) negyven rendes és rendkívüli tanár oktatott az újonnan alapított egyetemen,⁵¹ akik közül azonban nem mindenki volt fővárosi, s természetesen nem képezhették az Eggenbergerium „törzskarát”. A jog- és államtudományi kar tizenkét tanárából csupán hárman mentek Pestről Kolozsvárra (Óvári Kelemen, Plósz Sándor és Concha Győző), az orvosi karra szintén hárman (Ajtai K. Sándor, Fodor József és Plósz Pál), a bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi karra ketten (Szamosi János és Hóman Ottó), míg végül a matematikai és természettudományi karra ismét hárman (Abt Antal, Koch Antal és Fleischer Antal).⁵² Ebből a körből tehát ők jöhetnek szóba a könyvkereskedés vendégeiként.

De nézzük kissé részletesebben a szellemi arisztokrácia különböző tagjait és csoportjait, a bolt rendszeres látogatóit. Székely Bertalan lánya csupán néhány nevet említ édesapja szűk baráti köréből: „Itt összejöttek az urak esténként, beszélgettek, megnézték az újonnan megérkezett könyveket [...] b. Eötvös Lóránd, Madarász [Viktor], Lotz [Károly], Stróbl [Alajos], Aggházy [Károly], Pekár [Imre], az öreg

⁴⁹ Hampel-Pulszky 1914. 1.

⁵⁰ Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 187.

⁵¹ Jog- és államtudományi kar: Berde Áron, Csiky Viktor, Farkas Lajos, Groisz Gusztáv, Haller Károly, Jenei Viktor, Kolosváry Sándor, Korbuly Imre, Óvári Kelemen, Plósz Sándor, Vályi Gábor nyilvános rendes tanárok; Concha Győző ny. rendkívüli tanár. Orvosi kar: Ajtai K. Sándor, Brandt József, Czifra Ferenc, Fodor József, Genersich Antal, Machik Béla, Maizner János, Schulek Vilmos, Török Aurél ny. r. tanárok; Mina János, Plósz Pál ny. rk. tanárok. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kar: Felméri Lajos, Finály Henrik, Hóman Ottó, Imre Sándor, Ladányi Gedeon, Meltzl Hugó, Szabó Károly, Szamosi János, Szász Béla, Szilasy Gergely ny. r. t. Mennyiségtan-természettudományi kar: Abt Antal, Brassai Sámuel, Entz Géza, Fleischer Antal, Kanitz Ágost, Koch Antal, Martin Lajos ny. r. t. Lásd: *A kolozsvári Magyar Királyi Tudomány-Egyetem Almanachja 1872/73-ról*. Kolozsvár, Stein János, 1873. 13–17.

⁵² Gaal György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, 2001. 25–26., 28., 30.

Krenner [József] [...]”⁵³ Jellemző, hogy a két festőművészen kívül ebben a rövid névsorban is találunk fizikust, szobrászt, zeneszerzőt, gépészmérnököt és mineralógust.

Pulszky Ferenc lánya másokat is említ: „A művészek csoportja is, élükön a szelíd Ligetivel [Ligeti Antallal], Keleti Gusztáv, a hallgatag Székely [Bertalan], Lotz [Károly], Schulek Frigyes, Greguss János, Mészöly [Géza] törzsvendégek voltak itt; a társasághoz tartozott Pulszky Károly, Hampel József, Marczali [Henrik] és néhány fiatal műkritikus is.”⁵⁴ Ugyanaz a szakterületi változatosság figyelhető meg itt is: Ligeti Antal a Nemzeti Múzeum képtárának vezetője, Keleti festőművész, Schulek építész és műegyetemi tanár, Greguss János a Mintarajziskola tanára, Mészöly Géza a női festőiskola vezetője, Pulszky Károly művészettörténész, Hampel régész, míg Marczali történész. Nem csoda, ha Hevesi Lajos lelkesedésében így fogalmazott: „Reneszánsz légkör uralkodott ott, a szó mindkét értelmében, és ez a szerény könyvesbolt a legjobb egyike volt, amelyben a jövő kelt életre.”⁵⁵

A reál- és humántudományok művelői, valamint a képzőművészet különböző ágainak alkotói közötti megtermékenyítő szellemi közegről szól Schauschek Árpád, a Műegyetem rajztanára is:

Midőn anyaintézetünk tanárai a műízlést a társadalom szélesebb rétegeibe akarták bevinni, elsősorban is szellemi életünk más területein dolgozó férfakkal léptek kapcsolatba: így nem maradtak ők céhbéli elszigeteltségben. Az Eggenberger-féle könyvkereskedésben találkozó irodalmi, politikai és tudományos kitűnőségek társaságát gyakran felkeresték. [...]

Rauscher [...] itt nyert mint idegen tájékoztatást hazánk történeti múltjáról, nemzeti életünk mozgató erőiről s arról a szerepről, melyet a sors e munkákban neki szánt.

Annak a társaságnak, melyben Rauscher és művészbarátai gyakran megfordultak, kiválóságát legyen szabad néhány név felemlítésével igazolnom. Megemlítem a jogászok és politikusok soraiból Szilágyi Dezső, Plósz Sándor, Pulszky Ágost, Vécsey Tamás, az írók közül Gyulai Pál és Greguss Ágost, az orvosok csoportjából Hőgyes [Endre], Balogh Kálmán, Laufenauer [Károly], Thanhoffer [Lajos], Pertik [Ottó], Szilágyi Ete, a különböző szakmákhoz tartozó tudósok társaságából Eötvös Loránt báró, Semsey Andor, Krenner [József] Sándor, Hampel József, Marczali Henrik, König Gyula, Kármán Mór stb. neveit. [...]

Érdekes kölcsönhatás állott elő a tudomány férfiai és a művészek között. Az elsők a művészekben kiváló egyéneket ismertek meg és úgy az embereket,

⁵³ Székely Jenny: *Emlékezések jó Édesatyámra. 1949.* Magántulajdon, Budapest.

⁵⁴ Hampel-Pulszky 1914. 1.

⁵⁵ Hevesi 1905.

mint műveiket becsülték; a művészi munkák keletkezésébe betekintést nyerve, közülük némelyek műkedvelő vagy tudományos célzattal kívánták a rajzolást és festést gyakorolni. A művészek viszont a legjelesebb tudósok ajkáról hallottakkal egészítették ki tudományos és irodalmi ismereteiket és nyertek alapos felvilágosítást a szakmájukat érintő kérdésekben. [...]

Hazafias buzgóság, tudományos kölcsönhatás és a magasabb szellemi közösség varázsa gyűjtötték össze és tartották együtt a különböző egyedeket.⁵⁶

Tormay Cécile szintén azok közé tartozott, akiknek az apja valószínűleg sokat mesélt ifjúkorának egyik meghatározó helyszínéről. A helyiség berendezéséről is szolgál némi támponttal: „Hajdan régen, a régi Pest egy öreg házában, Emich Gusztáv hazafias kis Athenaeum-nyomdájának épületében, az Egyetem-téren húzódott meg akkoriban az Eggenberger-féle könyvkereskedés. Hoffmann Alfréd volt a cég tulajdonosa és a boltjában, a fellobbanó magyar tudás új könyvei között találkoztak atyám kortársai, akik az osztrák elnyomás után újrateremtették az ébredő ország szellemi életét. Az ernyős függőlámpa világában esténként odaseregglő urak vitatkoztak a könyvespolcok tövén. Ott volt közöttük Eötvös Lóránt báró és atyám [Tormay Béla állatorvos, Magyarország gazdasági szakiskoláinak főigazgatója], Gyulay Pál [irodalomtörténész], Thán Károly [Than Károly vegyész], a mester Lotz [Károly], Greguss Ágost [esztéta, egyetemi tanár], a festő óriás Székely Bertalan, Tanhoffer Lajos [Tanhoffer Lajos orvos], Jókai Mór, Hampel József és a mineralógus Krenner [József] és olykor benézett az öreg úr maga: Arany János is...⁵⁷

A könyvkereskedés bútorzatáról Ágai Adolfnak egy törzsvendég kapcsán elejtett megjegyzésből tudunk: „[Kertbeny Károly] csaknem mindennapos vendége volt az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek, hol a déli órákban jelent meg hórihorgas alakja, melynek magas voltát még növelte az ő szertelen vastagságú csizmatalpa. »Ha már nem jutott a három emeletes házi uraság« mondá, »legalább van három emeletes csizmám. Ez az én pienesztálom!« Aztán óvatosan bocsátkozott a zöld plüös székre s kezdte mókáit, beszélte adomáit. A régi ismerősöket »küsst die Hand!«-dal üdvözlé, szidta a németet s re bene facta föltápászkodott s kifelé csoszogott.⁵⁸

Az imént említett kárpitozott székek valószínűleg egy asztalt vehettek körül, amelyen a figyelem felkeltése céljából a legfrissebb kiadványok voltak kitéve –

⁵⁶ Schauschek Árpád: *Rauscher Lajos emlékezete*. Budapest, Károlyi György kö- és könyvnyomdája, 1911. 6–7.

⁵⁷ Tormay Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből*. 3. kiad. Budapest, Pallas, 1923. II. köt. 80.

⁵⁸ Ágai 1892. 213. Ezzel szemben a Ráth Mór-féle kereskedésben piros bársonnyal voltak bevonva a székek: lásd Danielisz Lipót: Tettey Nándor. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1896*. Budapest, MKE, 1897. XIII.

hiszen Hoffmann Alfréd rövid cikkében arra panaszkodott, hogy többször is meglopta „egy magas, vörösés szőke, szeplős ember”. Az illető „leginkább a déli órákban és azon ürügy alatt, hogy valami két-három hatosos könyvecskét keres, köpönyege alatt eltünteti az újdonságként az *asztalon fekvő* könyveket”.⁵⁹

A tolvajt egyébként elkapták, s a *Pesti Hírlap* cikkéből kiderült, hogy a 32. gyalogezredben szolgáló Schrötter Miklós közlegényről volt szó, aki hónapokon keresztül „dolgozott” így a fővárosban. A napilap leírásából szinte magunk előtt láthatjuk az Eggenberger-féle könyvkereskedésben lezajlott jelenetet: [Schrötter] „karjára vett valami katonatiszti ruhadarabot, s oldalfegyver nélkül – mintha tiszt szolga lenne – bement majd az összes fővárosi előkelő könyvkereskedésbe. Valami olcsó könyvet kért, s míg kiszolgálták, az áruhadon több értékes könyvre tette a ruhát, s távozásakor a könyvet a ruhával együtt magával vitte, s az antikváriusoknál potom áron eladta.”⁶⁰

Árkövy József 1905. október 26-án írt részvétnyilvánító leveléből azt is meg tudhatjuk, hogy a kereskedés egyik hátsó helyiségében egy wertheimkassza is állt. Ez nem meglepő, hiszen egy olyan nagy készpénzforgalommal és sok megőrzendő jogi irattal dolgozó vállalkozás, mint a Hoffmanné, feltétlenül szükségessé tette a pénccsaszekrényt. Érdekes viszont az a tény, hogy bizonyos „belső” emberek (de nem a kereskedés alkalmazottai) saját kulcsmásolattal rendelkeztek. A praktikus fogorvosprofesszor is azonnal erre gondolt barátja halálakor: „Kedves Sándor barátom, fogadd te is külön igaz részvétem kifejezését jó Alfrédunk halála fölött. Egyúttal kérlek intézkedni, hogy a könyvkereskedés Wertheim-jéből W-kulcs-duplicátumot mely ott évek óta letéve és lepecsételt borítékban fekszik, visszakapjam. Báró Eötvös-ével együtt van – egy helyen.”⁶¹

Nem csupán az Eggenbergerium enteriőrjéről nincs ábrázolásunk vagy leírásunk, rendkívül kevés ilyen jellegű adattal rendelkezünk bármelyik 19. századi magyarországi könyvkereskedés berendezéséről. Az alapvető funkciók elkülönítésének módjáról azonban jó képet ad Sennowitz Adolf leírása fiatalkori tanoncéveinek pozsonyi helyszínéről:

A hosszú- és országház- (Ventur-) utcák sarkán álló egy ódon házban, ott volt a Schwaiger-féle, most már Harms-féle üzlet. Alacsony, boltíves, de elég tágas négyszög helyiség, melynek egyik ablaksarkában üvegfallal bekerített comptoirnak szolgáló ketrec állott. A háttérben üvegajtó által elkülönítve a kölcsönkönyvtár s egyszersmind a pakoló szoba.⁶²

⁵⁹ H[offmann] A[lfréd]: Könyvlopás. *Corvina*, 1903/18. (jún. 30.) 93. Persze fennáll az a lehetőség is, hogy az „asztal” szó ebben az esetben a bolt árusítópultjait takarta.

⁶⁰ A könyvkereskedők réme. *Pesti Hírlap*, 1898/234. (aug. 25.) 7.

⁶¹ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107.

⁶² Sennowitz Adolf: Harms Ernő. *Corvina*, 1887/33. (nov. 30.) 138.

A segédek többnyire a fából készült pultok mögött mozogtak, míg a magasan felpolcozott falak mellett legalább egy elcsúsztatható létra is állhatott. A kereskedés forgalmasabb részein valószínűleg a korban szokásos, a polcok aljára szerelt lépővasak és a fejmagasságban elhelyezett kapaszkodók segíthették az alkalmazottakat, hogy elérjék a két méternél magasabban levő könyveket. Az értékesebb kiadványokat minden bizonnyal üvegajtós, faragott könyvszekrényekben tették közszemlére, míg a *Handlager* (kézikészlet) egy, a vevők elől ajtóval elzárt hátsó helyiségben állt rendelkezésre.

Beesteledéskor a kirakatokat már az 1860-as években is kivilágították: „a mű-, fegyver- és könyvkereskedések, de még a fűszerezések is sugárzó gázlángokat gyűjtanak”, s „a számtalan lángtól besugárzott vastag, egyöntetű üveglemezek” „ezerszeres vízfénnyel árasztják el a bámuló tömeg arczatát”.⁶³ Az Athenaeum épületéről készült korabeli fényképen láthatjuk, hogy a napsütéses déli órákban viszont ki- és visszatekerhető vászon napellenzők védték a kirakatba tett könyveket a kifakulástól. Karácsony előtt a tulajdonosok különösen odafigyeltek, hogy a látvány csábító legyen a téren sétálók számára. Az újságíró szerint ilyenkor „az Eggenberger-cég kirakata úgy tarkáll” a képes gyermekkönyvektől, „mint egy minden színből összerakott zászló”.⁶⁴

Bécsbe költözése előtt „állandó alakja volt a tudós-tanyának Kautz Gyula [közgazdász, egyetemi tanár, akadémikus, a kiegyezés gazdasági programjának kidolgozója, az Osztrák–Magyar Bank magyar alkormányzója, majd főkormányzója] is”. A pénzvilág más módon is részese volt a válogatott baráti körnek: Semsey Andor nagybirtokos, akadémikus személyében:

Szenvedélye a mineralógia és az aludttej. Pedig telnék gyémántra s pezsgőre neki. Nagy vagyonából magára alig költ, de annál többet a magyarhoni tudományos gyűjtemények gyarapítására. Szóval az, amit a NSztr *különcnek* nevez. Akárhányszor tűnik el hirtelen. Elszalad p. o. Marseillebe, ahol valami gazdag ásvány-gyűjtemény került – nem is a mineralógus, hanem az auctionator kalapácsa alá: s potom 40.000 frankon megveszi, elhozza s a Múzeumnak ajándékozza.⁶⁵

Közbevetőleg: a neves mecénás mindenben nagyvonalú volt, de barátai megválogatásában igencsak szűkmarkú. Az Országos Széchényi Könyvtár által őrzött Hoffmann Alfréd-fondban fennmaradt egy általa készíttetett meghívó, amellyel „elutazása előtt tisztelőitől búcsúzni óhajtván, f. 1887. évi márczius 6-án déli 2 órakor az »Angol királyné« földszinti külön-helyiségében” adott „fényes ebéd”-re hívta

⁶³ Forgó János: Vasárnapi beszélgetés. *Vasárnapi Ujság*, 1865/44. (okt. 29.) 555.

⁶⁴ Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1882/294. (dec. 22.) 1839.

⁶⁵ Ágai 1897. 96.

meg a könyvkereskedőt. A nyomtatványon a meghívottak névsora is szerepel, a társaság exkluzivitását hangsúlyozottan kiemelő megjegyzéssel a végén: „Eötvös Loránt, Hoffmann Alfréd, Hőgyes Endre, Krenner József, Molnár János, Plósz Pál, Szlávik József, Thanhoffer Lajos quasi-igazgató,⁶⁶ Tormay Béla, Vérei József. (Összesen tíz darab.)”⁶⁷

Ugyanez mondható el a könyvkereskedő egyik legjobb barátjáról, Székely Bertalanról is. Többen is feljegyezték, hogy „halvány, zárkózott, gúnyos megjegyzésekre kész fiatal művész” volt, aki a társaságot „nem szerette, kerülte”.⁶⁸ Schauschek Árpád leírásából azt is tudjuk, hogy számára a kikapcsolódásnak szinte egyetlen módja volt az esti látogatás fiatalkori barátja könyvkereskedésében:

Nem volt barátkozó, vagy éppen pajtáskodó természetű, megválasztotta barátait és híven ragaszkodott hozzájuk. [...] Ösztönszerűen vonzódott azokhoz, akikben erkölcsi vagy szellemi kiváltságot fedezett fel, és megbecsülte rangjára, társadalmi helyzetére való tekintet nélkül. [...]

Egyebekben csendesen múlnak a napok. [...] Székely korán lát a munkához, végzi a tanítványoknál a korrektúrát, azután dolgozik délig és kora délutántól estig. [...] Este egy kis séta után, benéz az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe; régi ismerőseivel, barátaival eszmét vált, az új könyvekben lapoz és korán hazatér. Talán hetenként egy estét tölt barátaik körében. Ez összes szórakozása, pihenése.⁶⁹

A többször említett fiatal generáció magját is ismerjük:

Az ifjak Eötvös Lóránd bárót vallották fejkül. A pedagógus Kármán [Mór, az Országos Közoktatási Tanács tagja] s Volf [György, a Középiszkolai Tanárképző Intézet gyakorló főgimnáziumának igazgatója]; Simonyi [Zsigmond], a nyelvőr; Marczali [Henrik], a történetíró; Krenner [József], a geológus; Pulszky Ágost, Plósz [Sándor], a canonista Kovács [Kovács Gyula egyházjogász]; az orvosok közül Hőgyes [Endre], Thanhoffer [Lajos], Plósz [Pál], Árkövy [József fogorvos], Laufenuer [Károly elmeorvos] s még többen, mind szívesen engednek a kellemes, tudós férfiú derűs fölényének.⁷⁰

⁶⁶ Ekkoriban Tormay Béla volt a Magyar Királyi Állatorvosi Tanintézet igazgatója, Thanhoffer Lajos a helyettes („quasi”) igazgató.

⁶⁷ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107.

⁶⁸ Horváth Janka: Székely Bertalan fiatalságából. *Vasárnapi Ujság*, 1910/37. (szept. 11.) 771–772.

⁶⁹ Schauschek Árpád: *Székely Bertalan emlékezete*. Budapest, 1911. 7., 12.

⁷⁰ Ágai 1897. 96. Megjegyzem, hogy az egyetemi tanári, dékáni és rektori címeket, illetve az akadémiai tagságokat nem látom érdemesnek feltüntetni, mivel alig lehet olyant találni a fejezetben szereplő személyek között, aki ne lett volna az.

Mindazok a személyek, akik ebben a részben felbukkannak, csupán ennek az értelmiségi baráti körnek a magját alkották, hiszen rajtuk kívül állandóan ide kellett például betérnie az Eggenberger-féle kereskedés által kiadott számtalan tankönyv és szakkönyv összes szerzőjének is. Itt beszélték meg a tervezett kötetek terjedelmét és tartalmát, itt fogalmazták meg és írták alá a szerződéseket, ide futottak be a nyomdából a kéziratok korrektúrái s ide hozták (küldték) vissza azokat az írók is. Hoffmann Alfréd mindegyikükkel személyes baráti viszonyt ápolt, így hétköznapijain is igencsak élénk társadalmi életet folytatott.

Hevesi Lajos visszaemlékezéseiben kiemelkedő egyéniségeket és csoportokat egyaránt felsorol:

A régi barátok közül, akik évtizedeken át az Eggenberger-féle könyvkereskedésben kaszinóztak nap mint nap [...] hárman voltak éppen akkor jelen. Székely Bertalan, a Mintarajziskola igazgatója, Rauscher Lajos professzor, az iskola épületének a tervezője és ifjúkori barátom az algimnáziumból valamint Heinrich Gusztáv [irodalomtörténész] professzor. [...] Aztán a Nemzeti Múzeum köre, Pulszky Ferenc fiaival az élen, és a Mintarajziskola csoportja alkották a tulajdonképpeni magvát ennek a konventikulumnak. Milyen sokuktól elváltunk már. [...] Ez volt az az idő, amikor a Sugár-utat tervezték, amikor az öreg Ybl [Miklós] akkoriban meglepően új épületei kiemelkedtek a földből, Unger [Emil] energikus monumentalításra törekedett a budai Liptay-palotával, a fiatal Feketeházy [János] mérnök (aki szintén ehhez a körhöz tartozott) nagy vasúti hídjával áttört és Schickedanz Albert [a Magyar Királyi Iparművészeti Tanoda tanára] első épülettervein dolgozott. [...] A szomszédos Athenaeum és Franklin vezető urai szintűgy itt voltak; de a mostaniak is, mint például a matematikusi hírnevének teljében álló König Gyula professzor. Sajnos az emlékezetem olykor-olykor cserbenhagy; pillanatnyilag nem emlékszem az orvosi kar mindegyik magyar törzstagjának nevére, egyikük egy Gargantua és Szilágyi Dezső stílusú jelenség; aki – mint amaz is – oly korán és hirtelen hunyt el.⁷¹

Pulszky Ferenc fiai mind szakterületük jeles képviselői voltak: a legidősebb Pulszky Ágost jogász, Pulszky Károly művészettörténész, a legfiatalabb pedig Pulszky Garibaldi mérnök, a MÁV zágrábi üzletvezetője. A „Mintarajziskola csoportja” a korábban már említett festő- és szobrászművészekből állt. Az Athenaeum egykori „vezető urai” közül Osterlamm Károly és Vérei József igazgatók jöhetnek szóba, míg a „mostaniak” közül ifjabb Emich Gusztáv vezérigazgató, Ranschburg Viktor kiadói ügyekért felelős igazgató és Schwarz Félix pénzügyi igazgató. A Franklin-

⁷¹ Hevesi 1905.

Társulat meghatározó emberei közül Jurany Vilmos és az emlékező által külön is kiemelt König Gyula vezérigazgatók vehetők számításba. Természetesen ezen részvénytársaságok igazgatóságának számos tagja volt és ők is minden bizonnyal az Eggenbergeriumban „kaszinóztak”.

A felsorolás végén említett orvos, akinek a nevére Hevesi Lajos nem emlékezett, talán Sauer Ignác belgyógyász lehetett. A korabeli pesti orvosi kar tanárainak testalkatát figyelembe véve ő az, aki erősen hasonlít az igencsak megtermett Szilágyi Dezsőhöz. Haláluk időpontja és jellege is hasonlít: míg Szilágyi hatvanegy évesen halt meg, addig Sauer Ignác is majdnem ugyanennyi idősen (hatvankét évesen), egy váratlan szívrohamban. Rajta kívül szóba jöhet még a szintén tekintélyes alkattú Balogh Kálmán is, aki szintén viszonylag korán, ötvenhárom évesen hunyt el.

A bécsi újságíró az odalátogató eredeti alakok között említi például „Janka Viktor huszár főhadnagyot, a szenvedélyes botanikust, aki lovon, fegyveresen vonult ki a vad Rodope-hegységbe, hogy megkeresse a »kék virágot«, amelyet egykor a neves botanikus, [August] Grisebach látott ott, azóta azonban egyetlen emberi szem sem.”⁷² 1870-től, amikor már a Nemzeti Múzeum növénytárának vezetője volt, teljesen magától értetődően „áthozta magával a múzeum herbáriumait”, hogy a társalgásnak (vagy a vitának) látható, összehasonlítható alapja is legyen.

Hasonlóan élénk ecsettel festi meg Ágai Adolf egy másik látogató heves természetét: „itt láttam először a Gregussok sógorát, a kemény Keleti Károlyt [a neves statisztikust] is. Épp a Malthus-elmélet ellen hadakozott ékesszólóan. Senki sem volt közöttünk, aki sejtette volna, hogy félórával ezelőtt véres párbajban kaszabolta össze Áldor Imrét.”⁷³

Máshol az imént említett neves orvosprofesszor, Balogh Kálmán látogatásaira emlékezik: „(8° R-nél!) [10° Celsiusnál] fölpattan a bolt-ajtó s a küszöbön nagyokat fúva megáll a természetes Balogh Kálmán s rakásra szidja a gazdákat s vendégeket: hogy bírnak itt lehelni ebben a forróságban?”⁷⁴ Ez az élmény nagyon mélyen beivódhatott a memóriájába, mert egy másik írásában is felidézi, ezúttal pontosan datálhatóan: „Vagy huszonnégy évvel később [1848 után, vagyis 1870-ben] az Eggenberger-féle könyves boltban – fiatal tudósok s régi művészek e kedves tanyáján – látok egy természetes, dombos elejű urat, amint löki be az ajtót, nagyot fúva megáll a küszöbön, s aztán potroha miatt szétvetett vaskos lábszárakkal kettőt lépve a pulpitus felé, szemüvegét a homlokába tolja s jelenti, hogy: »ma nyílt meg a bodega, megyünk spanyol borra!«”⁷⁵

⁷² Uo.

⁷³ Ágai 1897. 91.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Ágai 1892. 182.

Ám nem mindenki tette tiszteletét az est óráiban. Kertbeny Károly világhalmozó újságíró általában a déli órákban jelent meg és „itt beszélt el [...] az ő viselt dolgait szárazon és vízen”. „A tudós és költő G[reguss] Gyula [a pesti evangélikus gimnázium igazgatója] itt merült bele a fölívágtalan példányok óvatos kutatásába, s G[reguss] János, aki olyan jól tudott volna festeni, itt pipázta s bölcselkedte el sok szép délutánját.”⁷⁶

Stokovszky Antal úgy emlékszik, hogy nemcsak a „komoly, nagy eszmék”-kel foglalkoztak az urak, de bizony „sok víg terepere is történt ott”⁷⁷ – sőt, Pulszky Polixénia szerint „itt értesültek a legfrissebb városi pletykákról is”.⁷⁸

A derű, a jó kedély valóban állandó lehetett az Eggenbergeriumban. Erről nemcsak K. Molnár János korábban már említett tréfái gondoskodtak, hanem maguk a vendégek is. Ide járt például „az évelődő Pákh [Albert lapszerkesztő], aki tele marékkal szórta élceit. Csakhogy nem volt még akkor jelen élclap-szerkesztő, hogy azokat összegyűjtse. [...] S még Scheuthauer [Gusztáv patológus] is járt ide némelykor, bámulatba ejtve mindenkit roppant könyvismeretével. A könyveknek azonban nem csak a címlapját ismerte – »mint egy-némely sortimenter«, vágta oda visító hangon Balogh s utána nagyot kacagott.”⁷⁹

Az itt elsütött tréfák egyike-másika annyira jól sikerült lehetett, hogy városszerte híre kelt. Egy ilyen alkalommal még a *Borsszem Jankó* szerkesztője is átüzent a könyvesboltba Krenner Józsefnek, hogy közölni szeretné a viccet: „Kr-r tnr. (Bpest.) Kérjük azt a rég tartogatott jó élczet, mely az Eggenbergerium kedélyeit egy hét óta forrongásban tartja.”⁸⁰

A jó kedély és a fesztelen légkör fenntartásáról a bőkezű vendéglátó, Hoffmann Alfréd nemcsak szellemiekben, de anyagi értelemben is gondoskodott: „vannak ám ebben a könyvkereskedésben titkos fiókok is, amelyekben a sajtónak ritka remekei foglaltatnak. Nem tilalmas dolgok. Származnak spanyol, olasz és francia szerzőktől. A borsajtónak művei ezek, melyeknek vigasztaló, zamatos tartalmát ott kóstolgtatjuk néha a hazai remekírók árnyékában, a bolt kisebbik osztályában. A tudós urak pedig mind egy véleményen vannak ilyenkor. Amit érdemes följegyezni.”⁸¹

⁷⁶ Ágai 1897. 91.

⁷⁷ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20.

⁷⁸ Hampel-Pulszky 1914. 1.

⁷⁹ Ágai 1897. 96.

⁸⁰ *Borsszem Jankó*, 1880/47. (nov. 21.) 10.

⁸¹ Ágai 1897. 96.

Az elit klubot azonban nem csupán híres emberek látogatták – magukkal hozták híres állataikat is. Például „Greguss Ágostnak, a kitűnő magyar esztétikusnak Gipsej kutyája, egy hihetetlen csúnya pinsi, itt gyarapította, Pákh szerint, az ő filozófiai ismereteit”.⁸² Ez a „Heckenast roppant newfoundlandije, Clifford” mellett valósággal eltörpülő jószág volt „az országnak akkoriban legtudósabb kutyája, Gregusznak hű kísérője s nekünk a V[asárnapi] U[jság]nál nélkülözhetetlen tanácsadónk, akit intimus körben, Pákh bérnyomása nyomán, bizalmasan Alfrédnek is szólítottunk. (Teljes titulusa »Dr. Gipsej Alfréd« volt, s Heckenast nyomatott is a számára névjegyeket.)”⁸³

⁸² Uo. 91.

⁸³ Ágai 1892. 194.

KÜLLEME, EGYÉNISÉGE, ÉLETMÓDJA

Stokovszky Antal szavaival élve „Hoffmann Alfréd e tudós gárdát nem csak mint írókat, de mint jóbarátokat is megnyerte magának az ő kedves, szeretetreméltó modorával”.¹

Fennmaradt ábrázolásai közül a legkorábbi egy Ellinger Illés műtermében készült fénykép, amelyen már mint érett férfit látjuk. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött,² eddig publikálatlan eredetin több helyen a magyar címert ábrázoló szárazbélyegző nyomai láthatók, tehát valószínűleg valamilyen hivatalos irathoz (tagsági igazolványhoz, esetleg útlevelhez) készülhetett. A haja fehér, de a szakálla még nem teljesen ősz. Gondosan elrendezett nyakravalóját diszkrét nyakkendő tű rögzíti.

Jóval későbbre – talán a Ferenc József-rend elnyerése körülre, tehát 1896-ra – datálhatók Hoffmann-nak a Divald Károly műintézetében készült fényképei. Ez alkalommal legalább két pozícióban örökítették meg a szalon munkatársai: az egyik kép eredetije szintén a nemzeti könyvtárban található,³ míg a második reprodukcióját a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* közölte 1907-ben.⁴ A háromnegyed alakos portrékon szemből, illetve – a testhelyzet kis megváltoztatásával – félprofilból látjuk a teljesen ősz, idős könyvkereskedőt. Elegáns szalonkabátot, pantallót és csokornyakkendőt visel, jobb kezét hajtókéjába dugja, míg baljával néhány díszalbumra támaszkodik.

Az első (szembenéző) pozíciót számos helyen reprodukálták: a *Corvinában*⁵ az őt ünneplő cikkhez mellékelve, a *Vasárnapi Ujságban*⁶ Benkő Gyula tisztelgő írásával együtt, majd az ugyanebben a lapban⁷ megjelent nekrológ mellett is (itt már csak derékig látszik). 1905 januárjában, a róla készült festmény leleplezése alkalmából tartott ünnepségre megjelent *Csak Szorosan* címlapján⁸ egy körbe foglalt részt használtak fel csupán az eredeti kliséből, és szintén körbe foglalt mellképpé alakult

¹ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905/1. (jan. 20.) 3.

² OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

³ Uo.

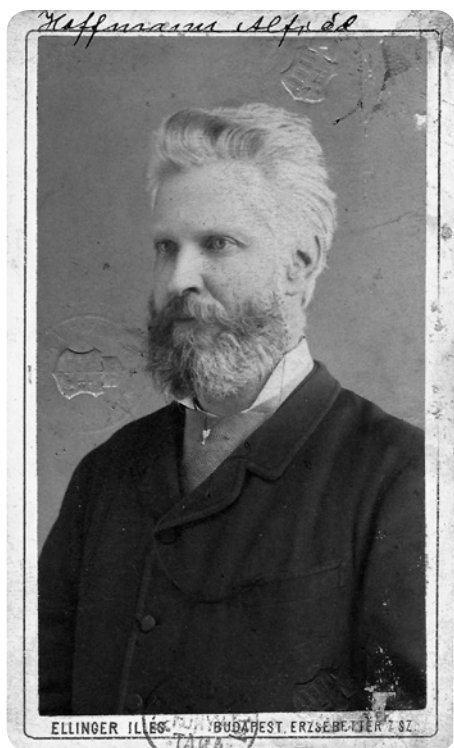
⁴ *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. A fénykép a címlap előtt, műnyomó papíron. A reprodukció Kurcz Lipót és Társa fotocinkográfiai műintézetében készült.

⁵ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 21.

⁶ [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.

⁷ Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1905/44. (okt. 29.) 710.

⁸ *Csak Szorosan*, 1905/1. (jan. 20.) 1.

Hoffmann Alfréd
Ellinger Illés műtermében

Hoffmann Alfréd
Divald Károly műintézetében, 1896

a fénykép a *Tolnai Világlapjában*.⁹ Még később, Révay József 1929-ben megjelent könyvében¹⁰ már csak az arcot tartalmazó kör maradt meg Divald eredeti fényképéből.

A Ferenc József-rend elnyerésekor megjelent *Uj Idők*-cikkhez¹¹ egy újabb fényképet használtak fel a szerkesztők. Hoffmann ezen a mellképen is szembenéz velünk, de eltérő stílusú nyakkendőt visel, másik nyakkendőtűvel (eredetije ismeretlen).

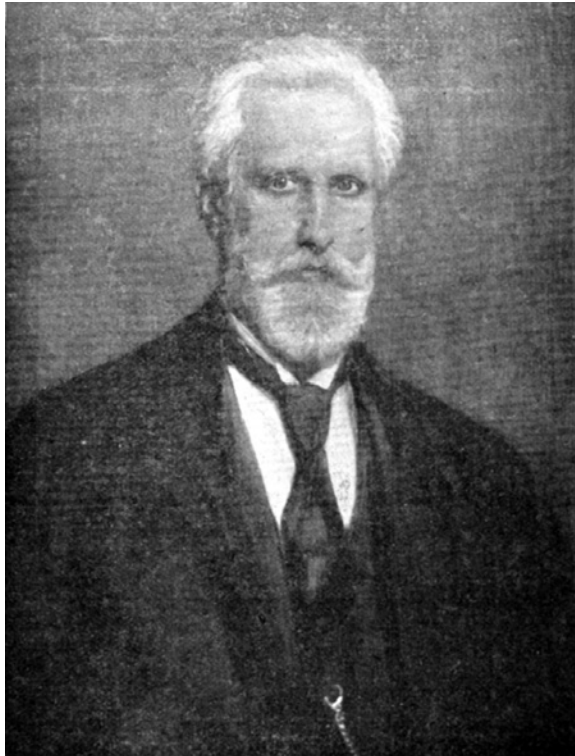
1905-ben egyik legjobb barátja, Székely Bertalan készített Hoffmannról egy olajfestményt, amely minden bizonnyal a második világháború során pusztult el. Szerencsére két reprodukcióját is ismerjük, amelyek az *Uj Időkben*,¹² illetve a ha-

⁹ *Tolnai Világlapja*, 1905/45. (nov. 5.) 1754.

¹⁰ Révay József: *A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve 1878–1928. Fél század a magyar könyv szolgálatában*. Budapest, MKKOE, 1929. 12.

¹¹ *Uj Idők*, 1897/9. (febr. 21.) 195. A reprodukció szintén Kurcz Lipót és Társa fotocinkográfiai műintézetében készült.

¹² *Uj Idők*, 1905/6. (febr. 5.) 129.

Hoffmann Alfréd
Székely Bertalan festménye, 1905

lálakor megjelent *Corvina*-különszámban¹³ jelentek meg. Ezeken látható, hogy Hoffmann Alfréd testalkata és arca nem sokat változott, talán csak a szeme körüli, kialvatlanságról tanúskodó sötét árnyékok erősödtek meg.

Kortársai közül szinte mindenki szóvá tette Hoffmann jellegzetes ősz haját:

Abban a világban, amelyikben a nemzet lelki életét kovácsolják, az irodalom bizalmas műhelyeiben, olyan volt Hoffmann Alfréd, mint egy erős, szilárd, kemény acélkapocs, mely bennünket a letűnőfélben lévő kedves múlttal összeköt. Még abban is olyan, hogy tiszta, csillogó, fényes volt mindenképpen, mintha a rozsdá sem mert volna hozzája nyúlni. Klasszikusan formás szép fejéhez úgy illett az a hófehér haj, az a hófehér szakáll, mint az Alpesek csúcsára az érintetlen hó. Mióta ismerem, régtől fogva, sohasem volt másforma. Mindig ősz, mindig fehér, mindig daliás, komoly és – mindig érdekes. Akárcsak az igazi,

¹³ *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 1.

becsületos, komoly és érdekes könyv, aminek már a külsejéről is látja az ember mindjárt, hogy érdemes elolvasni.

Akár volt vele dolgom, akár nem, kezdettől fogva mindig azzal a bizalommal néztem rája, amit, úgy hiszem, mindenki érzett iránta. Egész egyénisége, férfias, nyílt, egyenes modora, szelíd tekintete mind arra kényszerített mindenkit, hogy tisztelettel és nagybecsüléssel nézzen rája. [...]

Fehér, havas szép fejére mindig azzal a tisztelettel tekintettem azután, ami oly önkénytelen, olyan természetszerűen fakadt az ember szívéből, mikor az ő nemes, szép alakjára nézett.

Most, mikor a sírjára nézek, kegyelletté válik a tisztelet és ebben a néhány sorban koszorúba fonom a sírvirágokat, amik emlékezéséből nyílnak. Hogy úgy ékesítsék a koporsóját, mint ahogy tiszta hófehér haja díszítette az ő szép fejét.¹⁴

Ágai Adolf így emlékezett: „Nagynéha esett, hogy felcsillant előttem az ő selymes, fehér üstöke, mely barátságos finom arcát koronázta.”¹⁵ Wiesner Jakab egészen költői fogalmazott: „Galambósz fejed szimbóluma volt a nemes, az önzetlen, a fenkölt érzésű, a lelkes gondolkodású embernek.”¹⁶ „Megjelenésében volt valami, ami mindenki tiszteletét felkeltette. Hófehér hajjal és szakállal körített arcából, két szeméből a jóság sugárzott ki, ami mindenkit lebilincsel.”¹⁷ „Haja és szakála, amelyek már harmincas éveiben megöszültek, úgy csillogtak, mint a frissen hullott hó.”¹⁸

„Emlékembe idézem alakját. Jóságos arca, szelíd, kék szemének merengő tekintete, arisztokratikus homlokán megülő ezüstfehér haja: földézik az embert, aki már külső megjelenésében is szokatlanul rokonérzést keltő volt.”¹⁹ Ágai Adolf is említi a könyvkereskedő „szép kék szemét”,²⁰ és a halála után tömegével érkező részvét-nyilvánító levelek egyike is. Ezt németül írta Apt Ferenc ezredorvos (Bene Ferencné Eggenberger Riza egyik unokája) Temesvárról 1905. október 25-én: „Liebe gute Matild néni [így, vegyes nyelven], alig hiszem el, hogy ezek a jóságos, mosolygó, húséges kék szemek örökre bezárultak.”²¹ Szeme színe és szürkesség nélküli, hibátlan fehérségű öszülése arra utalnak, hogy fiatal korában Hoffmann szőke lehetett.

¹⁴ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 185–186. (Lőrinczy György visszaemlékezése.)

¹⁵ Uo. 184. (Ágai Adolf visszaemlékezése.)

¹⁶ W. [Wiesner Jakab]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 183.

¹⁷ Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 187.

¹⁸ L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

¹⁹ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. V.

²⁰ Csokor: I. m.184. (Ágai Adolf visszaemlékezése.)

²¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

Hevesi Lajos emlékei szerint arcának „lányosan finom bőrszíne” volt,²² s ugyanezt tanúsítják tanítványának, Vastagh Gyulának a sorai is: „Ha igaz az, a mit Lavater is erősít, hogy a külső legtöbb esetben tükre a belsőnek, a léleknek, úgy Hoffmann Alfréd fényes bizonyítéka e tantétel szavahihetőségének. Rózsás arcz, kék szemek, idő előtt megfehéredett haj s szakáll szelíd, rokonszenvet s tiszteletet gerjesztő külsőt biztosítanak néki.”²³

Másik jellemzője, amit mindenki kiemel emlékezéseiben, a mosolygás, a nyíltság, a derű. S ez a barátságos viselkedés nem csupán a magas rangú és művelt elit tagjainak szólt – pontosan ugyanígy fogadta bármelyik vásárlót. Többnyire „a híres vendégekkel foglalkozott; kivéve, ha valami érdekes női vevő perdült be, aki csak a nyájas, deli Hoffmann úrtól szeretett könyvet vásárolni. Mert szép ember ám ő az ő idejekorán megöszült hajával, bajszával, szakállával, melynek ezüstös keretéből beszédes, finom vonások mosolyognak felénk. Mosolyognak, mindig mosolyognak. S őszintén. Türelménél, mellyel valamely kalendárium-válogató vidéki asszonynéni kifogyhatatlan kérdéseire felel, csak szeretetreméltósága nagyobb.”²⁴

Összehasonlításként gondoljunk csak az arisztokratikus viselkedésű, mogorva Ráth Móra, aki egyáltalán nem volt ilyen türelmes az egyszerű emberekkel: „Csaknem mindig megesett, hogy valamely vidéki, aki nem igen volt jártas a fővárosban, kifejtve a hazuról kapott kommissiók hosszú lajstromát: a könyvkereskedés szíves tulajdonosát kérdezte meg, hol vehetne itt jó szűrt, vagy kókusz-szappanyt, lóhere-magot, újmódi asszonyi krispint? A nyájas librarius ilyenkor olyat talált mondani az emberséges vidéki úrnak, hogy ez két kézzel kereste a nagy üveg kilincset.”²⁵

Ezzel szemben Hoffmann Alfréd „vele született szeretetreméltó nyájas modora mindenkit lebilincsel, ki vele valaha érintkezett”²⁶ „Egy ember, a kit mindenki szeret, a ki csak ismeri. Pedig nagyon sokan ismerik és nagyon sokan szeretik.”²⁷ „A magyar könyvkereskedelem [...] végtelenül szimpatikus alakja”, aki „puritán, vonzó, kedves mosolyával, jóságával s szeretetével”²⁸ maradt meg mindazok emlékeiben, akik ismerték. A kulcsszót az a Révai Mór mondta ki, aki már a szakma egy új nemzedékéhez tartozott: „Hogy miért szeretjük mi Hoffmann Alfrédet? – Hát lehet-e nem szeretni azt az embert, aki az élet minden körülményei között egyaránt mindig nemesen gondolkodott és nemesen cselekedett; akinek meleg szíve és részvevő kebele, mindig derült kedélye van, aki barátjait és pályatársait soha cserben

²² Hevesi 1905.

²³ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14.

²⁴ Porzó [Ágai Adolf]: Egy tudós-tanya. *Corvina*, 1897/17. (jún. 20.) 91.

²⁵ Ágai Adolf: *Por és hamu. Barátim s jó embereim emlékezete*. Budapest, Athenaeum, 1892. 350.

²⁶ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 22.

²⁷ *Uj Idők*, 1897/9. (febr. 21.) 195.

²⁸ Wiesner Jakab: A magyar könyvkereskedelem. *Corvina*, 1910/7. (márc. 10.) 46.

nem hagyta, aki mindig jelen volt, midőn segítségre, midőn támogatásra volt szükség, aki mint szaktárs mindig loyális, mint üzletember mindig correct, mint ember – mindig talpig ember volt? Hát lehet-e nem szeretni azt az embert, kinek annyi jó barátja van és akinek egyetlen ellensége sincs.”²⁹

Ez az új generáció már egészen más körülmények között szocializálódott. A 19. század végére a könyvkiadás a korábbi kulturált elitzszakmából komoly anyagi haszonnal kecsegtető iparággyá változott és ennek megfelelően igencsak eltérő módszerekkel dolgozott. A nagy cégek immár tömegkiadványokat dobtak gyors egymásutánban a piacra és a kíméletlen piaci versenyben a legdurvább – s olykor kimondottan tisztességtelen – eszközökkel gázolták le konkurensüket. Ezzel (is) magyarázható tehát az a nosztalgia, amellyel Hoffmann Alfréd egyéniségére emlékezve egyre ismételtetik: „Ő volt az az ember, akinek nem volt ellensége. A megtestesült szívjóság és szeretetreméltóság, csendes, meleg kedély, egyenes jellem.”³⁰ „Hoffmann Alfrédnek oly jóságos, kedves arckifejezése, szeretetreméltó nyájas modora volt, hogy ezen erények is elegendők voltak ahhoz, hogy őt azok, kik vele valamikor érintkeztek, megszeressék, megkedveljék. Szeretetreméltóságának, kiváló egyéniségének bizonyítékául azon ritka eset szolgálhat leghűbb tanúsággul, hogy jó barátja igen sok, – de ellensége egy sem volt.”³¹

Ezt a melegszívűségét próbálta érzékletesen kifejezni Ágai Adolf, amikor nekrológot írt Hoffmannról. A 19. század végének mértéktartó, hűvös viktoriánus világában egyedül a nők számára volt társadalmilag megengedett az ilyen viselkedés – nem csoda, ha ezt a hasonlatot használta és fejtette ki Ágai:

Polgári felfogásunk szerint az a nő a legtökéletesebb, akinek híre nincs. Férjének, gyermekeinek, házának él s csöndben felel meg hitvesi, anyai, asszonyi küldetésének. Csak amidőn meghal, hirdeti a körül felhangzó bánat a veszteség súlyát.

De vannak férfiember is, akik csöndben fejtnek ki áldásos működést s akik bőven szolgálnak rá a szeretetre és hűségre, mellyel övezzük. Akik zajtalan teljesítenek kötelességet, melyet önkényt vállaltak. S akik enyhességgel, szeretetreméltósággal, a nemes lélek derűjével, nyílt szívvel s takart kézzel cselekszenek jót s szemérmesen bújnak el a hála elől. És ebben az értelemben volt „tökéletes asszony” Hoffmann Alfréd is. Amint hogy valójában kiválóképen asszonyias lágyágával hódított.

²⁹ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 23. Révai Mór beszédét újra közölte: *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.

³⁰ Hevesi 1905.

³¹ S...z [Sennowitz Adolf]: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905/10. (okt. 20.) 3.

[...] S még volt neki egy kiválóan „asszonyias” tulajdonsága, amely főképpen író előtt becses: kitűnően tudott hallgatni. Nem „schweigen”, hanem „zuhören”. Szinte termékenyítőn hatott, valahányszor mosolyogva nézett az elbeszélőre, aki a kedvezésnek e biztató jelén fölmelegedve, színesebbre váltotta valamely kalandjának elmesélését, vagy darabjának kibonyolítására akkor akadt rá valójában.³²

Ennek csak látszólag mond ellent, hogy karakterének makulátlanságát viszont szintúgy a korban elterjedt „férfias” jelzővel jellemezték kortársai. Lőrinczy György szerint „Csak rá kellett nézni, már tisztában volt vele az ember, hogy ilyen emberben csak tiszta, csak nemes, csak korrekt lélek lakhatik. Férfi volt, tetőtől talpig.”³³ Idősebb Elischer Gyula nőgyógyász pedig 1905. október 25-én írt kondoleáló levelében így fogalmazott: „a boldogultban a férfi-erény és -jellem magabiztos mintaképét volt szerencsém ismerni, tisztelni és szeretni”.³⁴

Az ifjúkoráról szóló fejezetben említettem már egyéniségének konfliktuskerülő jellegét. Ezzel függ össze érzékenysége, visszahúzódása, zajos társaságban is többnyire csendes viselkedése; Stokovszky Antal szavaival „finom lelkülete”.³⁵ Róna Béla éles szemmel fedezte fel viselkedésének azt a sajátos kettősségét, hogy míg magánéletében valószínűleg könnyen megbánthatta akár egy hidegebb, élesebb szó is, addig választott hivatásában, a magyar nyelvű tudományos szakirodalom megteremtésében semmivel sem lehetett elbizonytalanítani: „Hoffmann Alfréd alapján a legszenzitívebb természet volt. [...] Hányszor kellett megbirkóznia közönnyel, fölvennie a harcot nemtörődomséggel! És hányszor kellett látnia ideáljait a köznapiság posványában vergődni, céljait vigasztalan sivárságba fúlni! Csodálatos, hogy mimóza természetű lénye e ponton nem engedett soha külső hatásoknak. Tétovázás, kedvetlenedés mindenben elfoghatta, eszményeiért való küzdelmében soha. [...] Őt nem kedvetlenítette el semmi, nem vágta el fonalát cselekvésének semmi csalódás, semmi balsiker.”³⁶

Szerény visszahúzódása a szakmai és társadalmi életben is megmutatkozott. Emiatt „a nagyközönség kevésbé ismeri az ünnepeltet, a kiről nem igen olvas a lapokban. Nem azok közül való ő, a kik kitartoán fáradoznak azon, hogy nevük közkeletűvé válják. Hoffmann jellemével ellenkeznek, hogy előtérbe törekedjék jutni;

³² Csokor: I. m. 184. (Ágai Adolf visszaemlékezése.) A szöveget – kisebb módosításokkal, de lényegében változatlanul – a szerző későbbi kötetben is közölte: Ágai Adolf: A legkedvesebb magyar kiadó (Hoffmann Alfréd). In: Uő: *Új hantok. A Por és hamu második sorozata*. Budapest, Athenaeum, 1906. (Jeles elbeszélők kincsestára.) 331–334.

³³ Csokor: I. m. 185. (Lőrinczy György visszaemlékezése.)

³⁴ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

³⁵ Stokovszky 1905. 1.

³⁶ Róna 1907. VII–VIII.

pedig hasznos munkása és számottevő tényezője ő a magyar irodalomnak abban a körben, a melyben működik. Sokat és sikeresen dolgozott érte, de dobszó soha sem hirdette tevékenységét.”³⁷ Egyik nekrológja szerint „mindenkivel törődött, de magamagával nem foglalkoztatott senkit”.³⁸

A kor általános címkórságában Hoffmann távol tartotta magát annak minden formájától. Ugyanúgy kereskedelmi tanácsosi rangja volt, mint több pályatársának, de soha sehol nem írta le neve mellett (és nem engedte leírni a könyvkereskedők szaklapjában sem). Egyetlen fényképén és Székely Bertalan festményén sem viselte a Ferenc József-rend lovagkeresztjét, pedig azon kortársai, akik valamilyen kitüntetéssel rendelkeztek, szinte kizárólag azzal kidekorálva ábrázoltatták magukat. A Pesti Könyvnyomda Rt. vezérigazgatójának nevével például kivétel nélkül „lovag Falk Zsigmond” alakban találkozhatunk, de Hoffmann Alfréd nevével egyszer sem – pedig ugyanazt a rendjelet adományozta nekik az uralkodó. Nem véletlenül támadta Kner Izidor *Nyílt levél lovag Posner Károly Lajos és Fia urakhoz*, illetve *Pizsokverseny* című írásaiban³⁹ a másik gazdag, de szerinte tisztességtelen nyomdatulajdonost is gunyorosan a sorozatos „lovag úr!” megszólítással...

Hoffmann Alfréd józan tudatában volt polgári életmódja értékeivel és nem lépett számos olyan pályatársa nyomába, aki, mihelyt vagyonra tett szert, „professzióját elhagyja, polgári foglalatosságát szégyenli, nemességet keres s birtokot szerez, hogy tekintélyes polgárból törpe nemeske legyen”.⁴⁰

Abban a tülekedésben, mely vele jár a törekvéssel és a pálya nehézségeinek leküzdésével, ő [Hoffmann] volt az a valóban mintaszerű ember, aki irigységtől menten mindig csak örülni tudott a mások sikereinek, a mások eredményeinek. Ment egyenesen a maga előtt kirajzolt ideális úton, mindig előre törekedve és gondosan vigyázva arra, hogy másnak sebeket ne okozzon, soha senki érdekét meg ne bántsa. Az ő nemes lénye, jellemének tisztasága, érintkezési modorának egyszerűsége, mindenkit rabjává tett.”⁴¹

Ezt az óvatosságát és tapintatosságát néhány konkrét eset elmesélője is tanúsítja:

³⁷ [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138. Kisebb módosításokkal, de lényegében változatlanul újra közölte: *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.

³⁸ Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 187.

³⁹ Kner Izidor: *Eszmék és viaskodások*. Gyoma, a szerző kiadása, 1906. 127–129., 228–233.

⁴⁰ Trefort Ágoston: Nyílt levél a szerkesztőhöz. *Budapesti Szemle*, 1887/125. 306.

⁴¹ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete f. hó 25-én tartott rendkívüli választmányi üléséről. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 188.

Hoffmann Alfréd szívjóságának és nemes gondolkodásának jellemzésére szolgáljon a következő kis adat. Midőn a Kilián Frigyes-féle ősrégi cég tulajdonomba átment, az elődöm által bírt „magy. kir. egyetemi könyvkereskedő” cím felszabadulván, e címnek személyemre való átruházásáért az egyetemi tanácshoz fordultam. Ott akkor megboldogult Hoffmann Alfréd egy benső barátja viselte a rektori méltóságot, ki Hoffmannat figyelmeztette, hogy a szóban forgó címet kérelmére azonnal megkaphatja. Én e dologról tudomást szerezve, Hoffmann elnökünkkel érintkezésbe léptem, ki azután olyformán igazította el a dolgot, hogy nyilatkozatot állított ki, miszerint ő pályáján ezen cím nélkül is elegendő erkölcsi és anyagi sikereket ért el, úgyhogy ő ennek adományozására igényt egyáltalán nem tart, de kéri a tanácsot, hogy a kérelmezett cím nekem, mint kezdő üzlettulajdonosnak, kinek e cím megtartása nagy erkölcsi hasznot jelent, adományoztassék. Hoffmann Alfréd e nyilatkozata az egyetemi tanács ülésén felolvastatván, az „egyetemi könyvkereskedői” cím nekem adományoztatott. Ily nemes eljárás valóban nem szorul bővebb magyarázatra.⁴²

A Kilián Frigyes-féle céget 1895-től kezdődően már nem egyedül a cégalapító képviselte, hanem (331. sorszámú tagsággal) megjelent cégjegyzőként Noséda Tivadar is.⁴³ Ez így maradt 1898-ig, amikor Kilián teljesen átadta a céget utódjának,⁴⁴ majd az 1899. augusztus 20-án tartott választmányi ülésen már törölték is a tagok névsorából.⁴⁵ Az a bizonyos „benső barát” tehát, aki a Magyar Királyi Budapesti Tudományegyetem rektora volt 1898–1899 között, Mihalkovics Géza orvos, egyetemi tanár és akadémikus volt.⁴⁶

Egy másik esetből az is kiderül, hogy még az előre látható komoly pénzügyi veszteség sem vehette rá Hoffmannra, hogy kemény szavakkal csatába szálljon saját anyagi érdekéért:

Egy esetben különösen megjegyeztem magamnak a Hoffmann Alfréd nobilitását, azt a finom érzékét, mellyel a saját maga meggyőződését és tetteit regulázta.

Valami törvényjavaslat volt akkoriban a közvélemény zöld asztalán arról, hogy a közhatósági fórumok miképpen juthassanak, persze ingyen, a nyomtatásban megjelenő mindenféle sajtótermékekhez. Ha jól emlékszem, a javaslatnak a címe is olyasvalami volt, hogy az a „nyomtatványok köteles beszolgáltatásáról”

⁴² Csokor: I. m. 186. (Noséda Tivadar visszaemlékezése.)

⁴³ A Magyar Könyvkereskedők Egyletének tagsági névjegyzéke 1895. augusztus 20-án. *Corvina*, 1895/23. (Melléklet.)

⁴⁴ *Österreich-ungarische Buchhändler-Correspondenz*. Festnummer 1910. 23.

⁴⁵ *Corvina*, 1899/24. (aug. 30.) 123.

⁴⁶ *Új magyar életrajzi lexikon*. IV. köt. Budapest, Magyar Könyvklub, 2002. 714–715.

szól. Mielőtt a képviselőház elébe került volna, Wlassics [Gyula] kultuszminiszter nagy ankét elébe terjesztette, hogy az mondjon róla véleményyt. Az ankétet meg is tartottuk, kétszer is. Széll Kálmán elnökölt benne s képviselve voltak jóformán az összes közművelődési intézmények és testületek. A könyvkiadók megbízásából, akiket nem csak érdekelt, de égetett is a dolog, Hoffmann vett részt a tanácskozásokban. Többnyire szelíd szóval, amiben egy s más apró hiányra figyelmeztetett bennünket.

Volt abban a törvényjavaslatban egy érdekes passzus. Annak az értelmében minden könyvből hét vagy tizennégy (a kettő közül valamelyik szám okvetlen helyes, de hogy melyik, arra bizony már nem emlékszem) ingyempéldányt tartozott volna különféle közhivatali fórumokhoz (ügyészséghez, múzeumhoz stb.) beszolgáltatni a könyvkiadó. Az illető szakaszhoz senkinek sem volt kedve fölszólalni. Pedig nyilvánvaló volt, érezte mindenki, hogy ez a rendelkezés olyan terhet rak a könyvkiadók vállára, ami alatt a kiadói kedvük okvetlen megcsappan. Holott akkor sem volt az valami szilaj mértékű. Én elmondtam ezt a véleményemet és számokkal mutattam ki, hogy annak a keresztülvitele brutális igazságtalanság nélkül lehetetlen. Mert hiszen miképpen, mily joron lehet arra kötelezni a könyvkiadót, hogy teszem azt, a kétszáz koronás díszműből a legelső hét példányt ingyen elajándékozza? Hogy mielőtt egyetlen krajcárt árulna, már ezernégyszáz koronát fizessen rá a könyvre? Valamelyik ankétbeli tag közbeszól:

– Nem kell a kiadókat védeni!

– Én nem a kiadókat védem, feleltem, hanem az igazságot, aminek nem szabad másnak lenni a törvényben sem, a kiadóval szemben sem.

Az ülés után Hoffmann hozzám jött és nyájas, szíves szóval, az ő természetes eleganciájával megköszönte, hogy fölszólaltam. Arra célozva, hogy amit én beszéltem, neki kellett volna elmondani; azt mondtam neki:

– Nem jár azért köszönet, uram. Én csak az Ön beszédét mondtam el.

Szelíden, neheztelés nélkül nézett rám.

– Igaz, igaz. Csakhogy, ha én mondtam volna el, mindenki azt kiáltotta volna utánam, hogy a magam zsebe érdekében beszélek. Önről pedig ezt nem mondhatják. Jobb ez így.

Ez jellemezte előttem szubtilis gondolkozásmódját egyszer s mindenkorra. A puritánt, aki cselekvéseiben kerüli az önösségnek még a látszatát is s inkább szenved, inkább károsodik, semhogy az életéhez disszonanciát, vagy pláne gyanút engedjen férközni. A nobilis embert, aki minden igaz szót, minden jóindulatot honorál.⁴⁷

⁴⁷ Csokor: I. m. 185–186. (Lőrinczy György visszaemlékezése.)

Többen kiemelték a könyvkereskedő daliás testalkatát. Ez nem pusztán szerencsés adottság volt, hanem rendszeres sportolás eredménye is. A K. Molnár Jánossal való megismerkedésének története Hoffmann Alfréd életének egy fontos elemére derít fényt. Molnár ugyanis „az evező-sportnak is testtel-lélekkel hódolt” és ez javára szolgált, „mert alkalmat nyújtott a Hoffmann Alfréd-dal való közelebbi megismerkedésre”.⁴⁸ Ezek szerint a fiatal cégtulajdonos is rendszeresen evezett.

1873-ban öt evezősklub működött Budapesten: a Nemzeti Hajósegylet és a Duna Hajósegylet csónakházai a Rudolf-rakpart (ma Széchenyi-rakpart) felső végén voltak, a Budapesti Hajósegylet a Margit-sziget alsó csúcsánál, a Budai Hajósegylet hajóháza a budai parton, a sziget déli csúcsának irányában állt, illetve az Egyetértés Hajósegylet, amely a Ferenc József rakparton (ma Belgrád rakparton) székelte.⁴⁹ Figyelembe véve, hogy Hoffmann Alfréd előbb a Színház tér (a mai Vörösmarty-tér) 5. szám alatt,⁵⁰ később egy évtizedig a Dorottya utca 1. számú házban,⁵¹ majd tizenegy éven keresztül a Vámház körút 5. alatt⁵² lakott, a közelsége miatt minden bizonnyal csak a legutóbbi klub jöhet szóba. Amennyiben beiratkozott tagja volt valamelyik felsorolt egyesületnek, akkor Hoffmann valószínűleg az Egyetértés színeiben: barna ingben és piros sapkában húzhatta a lapátot a kikapcsolódás óráiban.

Míg nyáron az evezősportnak hódolt, télen korcsolyázni járt. A testvéreiről szóló fejezetben már szó esett arról, hogy az egész család lelkes vásárlója volt a Budapesti Korcsolyázó Egylet részvényeinek, sőt, Sándor öccse választmányi tagja és ellenőre, Viktor pedig igazgatója is volt az egyesületnek. Velük együtt a második, 1893-as jegyzéskor Hoffmann Alfréd is vásárolt egy százforintos értékjegyet.⁵³ Ez nem csupán arra szolgált, hogy támogassa a városligeti csarnok kibővítését és a tó medrének tervbe vett rendezését, de egyúttal üzleti jellegű befektetésnek is minősült. Míg az 1875-ös részjegy 10%-ot jövedelmezett, az 1893-as kibocsátásnál 5–7%-os évi jövedelemre volt kilátás.⁵⁴

⁴⁸ Tettey Nándor: Kovatsits Molnár János. *Corvina*, 1894/21. (júl. 30.) 79.

⁴⁹ Hevesi Lajos: *Budapest és környéke*. Budapest, Ráth Mór, 1873. 89.

⁵⁰ *Adressen-Kalender von Pest, Ofen und Altofen für das Jahr 1873*. Pest, Gebrüder Légrády, 1873. 276.

⁵¹ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 107.; uo. 1882. 442.; uo. 1883–1884. 453.; uo. 1885–1886. 502.; uo. 1888. 316.; uo. 1890. 572.; uo. 1891–1892. 552.

⁵² *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894*. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 578.; uo. 1896–1897. 681.; uo. 1898. 826.; uo. 1899. 976.; uo. 1900–1901. 1032.; uo. 1902–1903. 1116.; uo. 1903–1904. 1153.; uo. 1904–1905. 1189.

⁵³ *A Budapesti Korcsolyázó Egylet jelentése huszonötévi jubileuma alkalmára 1869–1894*. Budapest, 1895. 44. (331. sorszámmal.)

⁵⁴ Uo. 16.

A hideg őszi-téli hónapokban más testgyakorlási és szórakozási lehetősége is nyílt volna, de – mivel ellenkezett békés hajlamaival – ezzel ritkán élt. Mivel K. Molnár János vérbeli vadász volt és sűrűn használta fegyverét, minden bizonynyal sokszor mesélt üzlettársának ezekről a jó hangulatú eseményekről és számos alkalommal hívhatta őt is. Ennek ellenére mindössze egy esetről tudunk, amikor (1873 telén) Hoffmann Alfréd vendégként kilátogatott egy vadászatra:

Míg a beállott fagy lovasvadászatainkat mindenfelé beszünteté, egyúttal lővadászainknak meghozta a legszebb időt, napsütötte, nem igen hideg, száraz napokat. Meg is indult mindenfelé a vadászat, s mezők, ligetek puskadőrejtől hangzanak. [...] Múlt héten a pest-halmi vadásztársaságnak is eredménydús napja volt; 3–4 óra alatt 72 darab tapsi-füles kerülvén aggatékra. E sporttársulat a főváros irodalmi emberei és magasabb hivatalnokaiából alakult. Elnök Keleti K[ároly] min. tan., a társulatban vannak még Ghyczy [Béla] ezredes, Havas S[ándor], b. Eötvös fia Lóránd, Emich Gusztáv, Pulszky Károly, az Eggenberger könyvárusok, pár festő, költő, mérnök stb.⁵⁵

Egy korabeli újság híradásából azt is tudjuk, hogy jobbkezes volt.⁵⁶

Hoffmann télen-nyáron egyaránt sokat kirándulhatott, hiszen baráti köréből többen is aktív természetjárók voltak. A Magyar Turista Egyesület fő szervezője és első elnöke éppen „a legmerészebb hegymászók egyike”⁵⁷ és Hoffmann egyik legkedvesebb embere, Eötvös Loránd volt, s a választmány tagjai között szintén jó barátait találjuk, például Dollinger Gyulát, Inkey Bélát, Krenner Józsefet vagy Rauscher Lajost is.⁵⁸ Az egyesület rendes tagja volt már a megalapítástól kezdve többek között a Hoffmannal a legmelegebb kapcsolatot ápoló Haberern Jonathán Pál, Fodor József, Rauscher Lajos, Hőgyes Endre, Laufenauer Károly és Majláth Béla is.⁵⁹ A könyves szakmák képviselői is bőségesen képviseltették magukat az egyesületben: 1889-ben lépett be Hornyánszky Viktor, Kókai Lajos és Posner Alfréd,⁶⁰ kicsit később ugyanebben az évben Kertész József nyomdatulajdonos, Révai Samu és Péchy Imre, az államnyomda igazgatója,⁶¹ 1891-ben pedig Noséda Károly könyvkereskedő.⁶²

⁵⁵ *Vadász- és versenylap*, 1873/51. (dec. 10). 377.

⁵⁶ *Egyetértés*, 1905. okt. 24. 4. („revolverrel jobb halántéka mellett homlokon lötte magát.”)

⁵⁷ Porzó [Ágai Adolf]: Egy tudós-tanya. *Corvina*, 1897/18. (jún. 30.) 96.

⁵⁸ Déry József – Thirring Gusztáv szerk.: *A Magyar Turista-Egyesület 25 éves multja 1888–1913*. Budapest, Magyar Turista-Egyesület, 1914. 50.

⁵⁹ *Turisták Lapja*, 1889/2. 71.

⁶⁰ Uo., 1889/5. 231–232.

⁶¹ Uo., 1889/6. 288.

⁶² Uo., 1891/1. 46.

Hoffmann maga nem vett részt az egyeslet tisztikarában,⁶³ de biztosan nagyon szeretett kirándulni, mert 1897-ben az őt ünneplő pohárköszöntőjében Högyes Endre „Hoffmann a jó útitársat éltette”.⁶⁴ Azt tudjuk, hogy a budapesti Pasteur-intézet megalapítója kemény, edzett ember volt, aki rendszeresen járt a Tátrába hegyi túrákra és kedves téli pihenőhelye Tátrafüred volt.⁶⁵ Nagy valószínűséggel tehát Hoffmann Alfréd is megjárta vele párszor ezt a vidéket.

Túrázásainak másik kedves helyszínét az akkoriban éppen Katz Goetz könyvkereskedésében dolgozó Barcza Imre egy elejtett szavából tudhatjuk meg. A jelentős hegymászó személyiség, turistakalauzok írója és a Magyar Turista Egyesület első könyvtárosa szintén nagy veszteségként élte meg öreg barátja elvesztését és Hoffmann Bélához 1905. október 25-én írt részvétnyilvánító levelében így fogalmazott:

Kedves Barátom!

A megrendítő csapás amellyel Nagybátyád hirtelen halála érte a magyar könyvkereskedelmet: leírhatatlan. Mert a megboldogult Öregúrral kihalt a magyar könyvkereskedelem utolsó tipikus renaissance alakja; kihalt az utolsó puritán ideális sortimenter. S elhalt nekem a legintimebb embereim egyike, akivel néha néha esténként bizalmasan társalogtam a hegyekről, az ő kedvenc tiroli hegyeiről, s könyvkereskedelmünk elfajulásáról.⁶⁶

Hoffmann egészséges életmódja azt eredményezte, hogy öregkorában sem volt komoly egészségügyi gondja: „kór nem őrlötte meg szervezetét, betegség nem formálta el.” Egy másik forrás ugyanezt támasztja alá: „Korához képest egészséges is volt.”⁶⁷ Így biztosra vehetjük, hogy e téren Plósz Pálnak, „akihez a háziiorvosi köteléken kívül évek hosszú sora óta tartó benső baráti viszony fűzte”⁶⁸ sem sok dolga volt vele.

Idősebb korában Hoffmann Alfréd már nem ment nehéz hegyi túrákra, viszont megtartotta azt a szokását, hogy rendszeres Duna-parti sétákat tett Carlo Ferro hajóskapitánnyal, az Első Duna-Gózhajózási Társaság hajózási felügyelőjével.⁶⁹ Utolsó lakása is a folyó partján volt, a Ferenc József rakpart (a mai Belgrád rakpart)

⁶³ Déry József szerk.: *Négy évtized a magyar hegyek között. A Magyar Turista Egyesület negyvenéves múltja 1888–1928.* Budapest, Magyar Turista Egyesület, 1929.

⁶⁴ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 25.

⁶⁵ Alföldy Zoltán – Sós József: *Högyes Endre élete és munkássága.* Budapest, Akadémiai, 1962. 14., 71.

⁶⁶ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁶⁷ Hoffmann Alfréd. *A Hét*, 1905/44. (okt. 24.) 715.

⁶⁸ Róna 1907. XVI–XVII.

⁶⁹ Uo. XVI.

22. számú épületben.⁷⁰ Egy 1905. októberi újságcikk szerint „másfél esztendő előtt”⁷¹ költöztek oda, vagyis hozzávetőleg 1904. április–május táján.

A négyemeletes, belső udvaros, eklektikus bérház 1903-ban építtette Saborsky Ede és Fuchs Márk a 25/b. helyrajzi számú telken,⁷² így Hoffmann Alfréd a vadonatúj palota első bérlői között volt. Matild és Irma húgaival lakott közösen a második emeleten a 2. számú tágas, négyszobás polgári lakásban.⁷³ Ebből kettőt használt ő maga, hiszen 1905. szeptember elsején kelt német nyelvű végrendeletének D. pontjában így rendelkezett: „Dolgozó- és hálószobám bútorzatát Matild és Irma húgom öröklí. Itt megjegyzem, hogy a közös lakásunkban található többi berendezési tárgy nem képezi a tulajdonomat.”⁷⁴

A lakások belmagassága ötméteres volt és a cserépkályhákat valószínűleg fával fűtötték, mert az 1903-as építési tervek a pincében több fűskamrát tüntetnek fel. Az emeletre a fölépcsőházban vagy a felvonóval lehetett feljutni, míg a cselédek számára külön lépcsőház épült a ház hátsó traktusában. A zárt függőfolyosóról újabb ajtón át lehetett az előszobába lépni, innen balra nyíltak a Ferenc József rakpart felé eső nagy méretű napfényes úriszobák. A szemben elhelyezkedő kamra, a fürdő és a toalett szellőzését másfél méteres oldalú légakna biztosította. A Hoffmann-testvérek által lakott rész csupán a bejáratától jobbra eső ebédlőben érintkezett a cseléd mozgásterével, aki a lakás legtávolabbi végében levő konyhában dolgozott és amellet aludt. Az eredeti tervrajzon⁷⁵ szereplő szélességi és hosszúsági adatokból az egyes helyiségek méretét⁷⁶ is kiszámolhatjuk – a lakás hozzávetőleg 195 négyzetméteres volt.

⁷⁰ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1905–1906.* Budapest, Franklin-Társulat, 1905. 1207.

⁷¹ *Egyetértés*, 1905. okt. 24. 4. Inkább a májust támasztja alá, hogy ekkoriban a budapesti lakcím-nyilvántartás adatbejelentése mindig egy adott év áprilisában zárult le – és először csak az 1905–1906. évfolyamban szerepel a neve mellett az új cím.

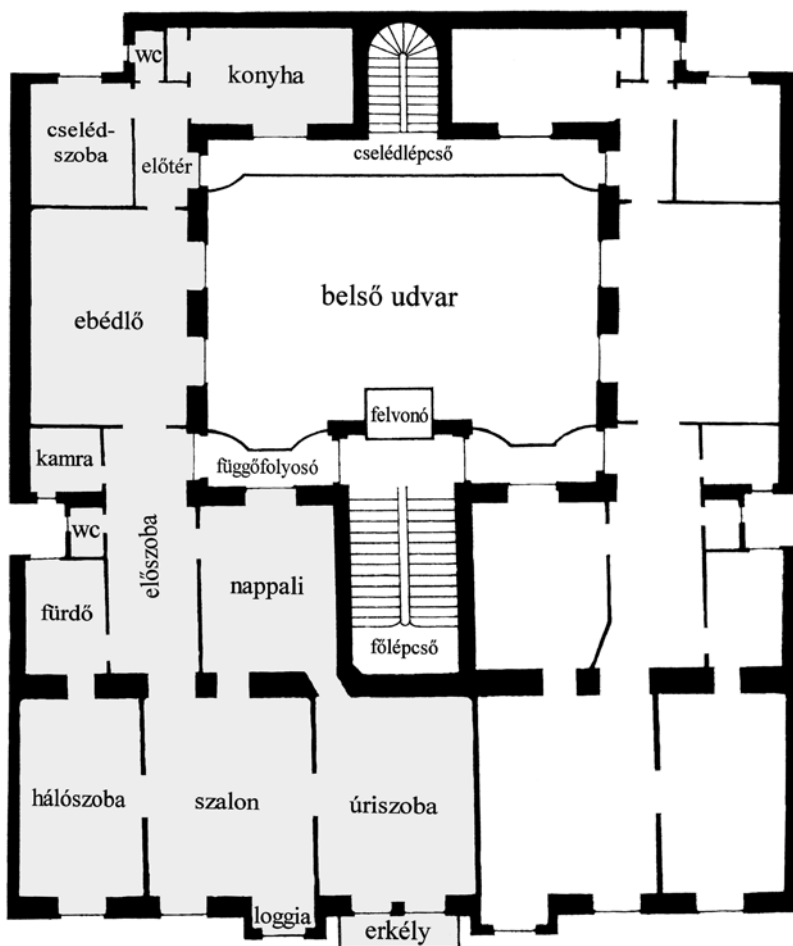
⁷² Az épületet Heidelberg Sándor és Jónás Dávid műépítésszek tervezték, Bloch Leó és Holscher Róbert építőmesterek kivitelezték. Mai helyrajzi száma: 23844.

⁷³ BFL VII.216. Jeszenszky István közjegyző iratai. 1911. Adásvételi szerződés. Ügyszám: 143. (A szerződésben a Hoffmann-örökösök eladják a háztömböt, de kikötik, hogy Matild és Irma 1916. május 1-ig tovább bérelheti a II. em. 2. számú lakást. A lakás számát egyedül ebből a forrásból ismerjük.)

⁷⁴ BFL VII.7.d. IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: VI.304. Hoffmann Alfréd végrendelete (1905).

⁷⁵ BFL XV. 17d. 329. 23844. 4. Tervtár. Budapest főváros tervei. Építési ügyosztályok tervtára.

⁷⁶ A kerekített alapterületek ezek alapján: szalon: 31 m², úriszoba: 27 m², hálószoba: 23 m², nappali: 20 m², előszoba: 19 m², fürdő: 8 m², WC: 1,5 m², kamra: 4,5 m², ebédlő: 28 m², konyha: 15 m², előtér: 6 m², cselédszoba: 11 m², cseléd WC: 1,5 m².

Hoffmann Alfréd utolsó lakásának alaprajza

A könyvkereskedő szomszédainak kilétét is kideríthetjük, ha átböngésszük az 1905–1906-os fővárosi lakcímnnyilvántartást. A négyemeletes ház minden szintjén két lakás volt, a földszinten jobbra egy üzlethelyiséggel. Ezt Szende Adolf festékkereskedő bérelte, és valószínűnek tartom, hogy a másik, kisebb földszinti lakrészben Varga Mária főzőnő lakhatott. A többi lakás bérlője Connard Adolf és Kubics Vilmos gabonaügynökségi üzlettulajdonosok, Horváth Béla ítélőtáblai bírósági tanácsos, Fuchs Márk magánhivatalnok (a ház egyik építtetője) és Székely Ádám orvos volt.⁷⁷

⁷⁷ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1905–1906.* Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 511., 561., 731., 1103., 1217., 1703., 1775.

A Ferenc József rakpart 22. számú bérház

Hoffmann Alfréd „itt éldegélt csöndesen, napról-napra bejárván üzletébe”,⁷⁸ mintegy közmondásos példát szolgáltatva az őket ismerőknek a szép családi életről. Erről tanúskodnak a Dobsináról 1905. október 27-én német nyelvű levelet író rokonuk, [Hajnik?] Ilona szavai is: „oly gyakran mondogattam Erzsinek, milyen szépen, békésen élnek Önök együtt.” Pontosan ugyanezeket a szavakat használta Róna Béla is visszaemlékezésében: „Aztán eszembe ötlének azok az órák, amiket társaságában töltöttem. Szavai, megjegyzései, társalgása. A tiszta látás, melyből a dolgokat,

⁷⁸ *Egyetértés*, 1905. okt. 24. 4.

az embereket megítélte; a horaciusi életbölcesség, mellyel a körötte folyó világot szemlélte. Az az esztétikailag szép élet, melyet élt.”⁷⁹

Ekkor az idős könyvkereskedő már eléggé visszavonult, szemlélődő életmódot folytatott: „Hányszor lehetett látni a Ferenc József-rakparti családi ház második emeleti tárt ablakánál ülni, tenyerébe hajtott fővel elmerengeni az előtte elterülő szépséges panoráma szemléletébe. A hömpölygő Duna habjai, a Gellérthegy sziklás oldalával, a folyam partjain elterülő paloták sora: gyönyörrel töltötték be lelkét és csak akkor riadt föl szemlélődéséből, mikor egy-egy hozzátartozója jött.

– Beh szép is ez, úgy-e? mondogatta ilyenkor szinte felujjongó öröm kitérésével.”⁸⁰

Természetesen nem csupán az épületek nyújtottak innen szép kilátást, de az épület előtt elhúzódó sétány is, „az úgynevezett Corzo, egy széles aszfaltos, mindkét oldalon lombos fákkal szegélyezett sétahely, mely különösen a nyári estéken a fővárosi előkelő világ találkozási helye” volt.⁸¹

A valószínűleg biedermeier kényelemmel berendezett lakásban több festmény és kisplasztika is helyet kapott. Ez utóbbiakhoz viszonylag olcsón hozzá lehetett jutni a század végére megszorodó műkereskedésekben, de minden bizonnyal sokat kaphatott ajándékba barátaitól, illetve az általa támogatott fiatal művészekről is. Róna Béla emlékei szerint „szobái lassan-lassan megtelnek műtárgyakkal, ízléses nippelkel, nagyokra emlékeztető apróságokkal. Amint tehetsége engedi, áldoz amateur-szenvedélyének. És azok, akik később, főleg élete utolsó éveiben, szalonjában megfordultak, nem győztek eleget beszélni Hoffmann Alfréd kiváló műízléséről, a lelkületével egybeforrt műtárgyairól.”⁸²

Egy szenzációhajhász újságíró – halálának okát kutatva – azt állította 1905. október 24-én, hogy „egyike volt a leglelkesebb amatőröknek” [gyűjtőknek] és „jó időben gyönyörű képtárt szerzett össze”, amelyet azonban anyagi gondjai miatt szerinte el kellett árverezni.⁸³ A könyvkereskedés fiatal tulajdonosai, Hoffmann Béla és Vastagh Gyula felháborodott hangú helyesbítése már a másnapi újságban napvilágot látott. Ezek szerint „képtárának elárverezése egyszerűen légből kapott, mert képtára nem is volt, leszámítva néhány jeles művésznök alkotását”.⁸⁴ Valószínűleg soha nem derül ki, pontosan hány festménye is volt Hoffmann Alfrédnak, de

⁷⁹ Róna 1907. V.

⁸⁰ Uo. XV.

⁸¹ Gelléri Mór szerk.: *Budapest a kiállítás alatt. Fővárosi kalauz és tájékoztató mindenki számára.* Budapest, Dobrowsky és Franke, 1885. 52.

⁸² Róna 1907. XII.

⁸³ *Uj hírek*, 1905. okt. 24.

⁸⁴ Uo., 1905. okt. 25.

több olyan Székely Bertalan-műről tudunk, amely a könyvkereskedő örököseinek tulajdonában volt 1911-ben (ezek közül ma már egyetlen kép holléte sem ismert).⁸⁵

Gazdag magánkönyvtára kellett viszont legyen, hiszen számos közművelődési és szakmai egyletnek volt tagja, amelyek illeték-köteteit mind megkapta. A száz-kötetes Jókai-sorozat is a szobája polcain volt, mert 1893-ban a Belvárosi Takarékpénztárban előfizetett rá.⁸⁶

Nem tudok róla, hogy bármilyen hangszeren játszott volna, pedig a 19. század második felében ez természetesnek számított a polgárság körében. Közvetlen baráti köréből például Högyes Endre lakásában zongora és harmónium is volt, amelyeken szívesen játszott zsoltárokat⁸⁷; Mihalkovics Géza fuvolázott, Thanhoffer Lajos pedig hegedült.⁸⁸ A korban nem volt ritka a házi kamarazenélés sem – de erre semmilyen adatom nincs a Hoffmann család kapcsán. Lehet, hogy nem voltak muzikálisak.

Idősebb korában a könyvkereskedő másik kedvelt tartózkodási helye Sándor öccse zugligeti villája volt, amelyről már részletesen írtam a testvéreiről szóló fejezetben. A faház előtt, karosszékben üldögélve élvezte a természet csendjét és a népes család zsongását (Hoffmann Sándornak és Wissnyi Augusztának négy gyermeke volt). Ágai Adolf szerint jól megtalálta a hangot a fiatalabb generációval: „S ah, gyermekekkel milyen édesen tudott beszélni! Édesen, de nem kényeztető édeskedéssel. Szép kék szemébe, mintha addiglan fődött jóságnak egy sugara szökent volna ilyenkor. A született apa.”⁸⁹

Miután testvéreivel viszonylag korán árván maradtak és Hoffmann Alfrédnek kellett a családfenntartó szerepét betöltenie, ő volt az, aki összetartotta a familiát, akinek fontosabb döntések előtt kikérték a tanácsát és akihez baj esetén fordultak. Ezt a szerepét később is, egészen idős koráig megőrizte. Vastagh Gyula emlékei szerint „nagy számú rokonságában ő a család »bölcse«, s ha valamire Hoffmann Alfréd azt mondta, hogy ez »így van jól«, »úgy legyen«, hát az úgy is volt jó, s úgy lett!”⁹⁰ Ugyanezt támasztja alá Róna Béla leírása is:

⁸⁵ Neves festőnk teljes munkásságának feltérképezésén Bicskei Éva, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének tudományos munkatársa dolgozik. Ezúton köszönöm a tőle származó adatot.

⁸⁶ Jókai jubileuma. *Pesti Hírlap*, 1893/352. (dec. 21.) 4.; Jókai jubileuma. *Fővárosi Lapok*, 1893/352. (dec. 21.) 2920.

⁸⁷ Alföldy Zoltán – Sós József: *Högyes Endre élete és munkássága*. Budapest, Akadémiai, 1962. 12–13.

⁸⁸ Thanhoffer Lajos: Emlékbeszéd Mihalkovics Géza r. tag felett. In: *Emlékbeszédek a M. Tud. Akadémia tagjai felett*. X. köt. Budapest, MTA, 1901. 188.

⁸⁹ Csokor: I. m. 184. (Ágai Adolf visszaemlékezése.)

⁹⁰ V. Gy. [Vastagh Gyula] 1905. 14–15.

De volt egy másik kör is, ahol Hoffmann Alfréd példás életet élt. [...] meghitt családi köre, melyhez mindennél a világon jobban ragaszkodott. Megható az az odaadás, melyet családi dolgokban mindenkor tanúsít. Nem nősült. De szíve egész szeretetét rápazarolta Matild és Irma nővéreire és nem volt áldozat, melyet kicsinyelt volna, ha arról volt szó, hogy a család érdekeit előmozdítsa.

A Hoffmannok mindig együtt voltak az ő kívánságára. Öccsei, Viktor, a kereskedelmi bank főtisztviselője és Sándor, Budapest székesfőváros főpénztárosa, bár előkelő pozícióban voltak, mindig gondoskodása tárgya voltak. Amannak betegeskedése találta szíven, ennek családi életében talált enyhülést és vigasztalást. Egészen felüdült, ha családja tagjai körülvették. Elsimultak homlokáról a gond felhői és szelíd kék szeme ragyogott az örömtől.

Legszívesebben köztük volt. Ha künn volt a Zugligetben, Sándor öccse villájában, leült egy-egy fa alá és boldogan elmélázott a játszó gyermekeken. Kevés szavú volt kifelé, családi körben annál szaporább beszédű társalgó.

[...] Hányszor elüldögélt órahosszat a zugligeti villában, a magánosság meghitt körében, nem látva semmit a körötte folyó dolgokból, nem törődve a világgal, emberekkel!⁹¹

Mindennapi életének helyszínei között mindenképpen meg kell említenünk a kávéházakat is. Róna Bélának köszönhetően tudjuk, hogy a korabeli Budapesten működő számos ilyen jellegű vendéglátóhely közül Hoffmann Alfrédnek a Centrál és a Klotild voltak a törzshelyei.⁹² Ez nem meglepő, hiszen egyrészt boltjához és lakásához egyaránt közel voltak,⁹³ másrészt pontosan az a társadalmi réteg látogatta őket, akiknek társaságában szívesen időzött a könyvkereskedő. A nagy konkurencia miatt ekkoriban a belvárosi kávéházak nagy része az ott kialakult törzsgárda alapján „szakosodott”, s Krúdy Gyula nem véletlenül emlegette „a professzorok Central kávéházát” egyik regényében.⁹⁴ Két hangulatos korabeli leírás már az ilyen helyek fényűző és kényelmes berendezéséről is beszámol:

A bel- és Lipótvárosban [...] ötven lapnál is több áll rendelkezésünkre. A honi napisajtó kiválóbb s másodrendű magyar és német közlönyein kívül: francia, angol, olasz, lengyel, orosz, oláh, tót, rác, cseh, görög, sőt még héber nyelven írt újságokat is látunk, megfelelőleg a látogatók nemzetiségének, mert

⁹¹ Róna 1907. XIV–XV.

⁹² Uo. XVI.

⁹³ A Centrál a Károlyi Mihály utcában (az Egyetemi Könyvtárral átellenben) van ma is, a Klotild pedig a Váci utca és az Irányi utca sarkán működött.

⁹⁴ Krúdy Gyula: Rezeda Kázmér szép élete. In: Uő: *Utazások a vörös postakocsin II.* Budapest, Szépirodalmi, 1977. 45.

jellemzetes dolog az, hogy minden kávéháznak megvan a maga saját színezetű közönsége. Ide kiválólag kereskedők, oda meg tanulók, vagy ügyvédek, művészek stb. járnak. A jelesebb francia, angol s külföldi német lapok azonban egy valamire való kávéházban sem hiányoznak, s alig tetted be lábadat a márvány asztalokkal, öblös karszékekkel, roppant tükrökkel butorzott, fényes kiállítású, aranyozott mennyezetű, drága kárpitokkal bevont terembe vagy nyáron a virágzó növényzettel környezett, árnyas, ugróutakkal ellátott kioszkok egyikébe: midőn szemöldöködnek egy hunyorítására a szolgálatkész pinczér, az ízléssel, étvágyingerlőn fölhordott kávé mellé kedves csemegéül hozza kedvenc olvasmányodat vagy akár megfordítva, a kopott betűkkel s ujdonat új hírekkel telegyűrt papirhalmaz mellé eléd teszik a jeges kávé, gránitot (híg fagyaltot), tejet, csokoládét, kávé, vagy, mert egész angol lett már belőled, ki télen nyáron theázol már: a chinai növény illatos szüretét.⁹⁵

A tágas terem falait sötét violaszín kárpitozás borítja, boltozata fehér, ízletes ezüstös czirádákkal, padlata parketirozott. [...] Az előrészt kizárólag csak a kávézók és olvasók számára hagyták fenn, a hátsó részben pedig négy billiárdasztal áll. A helyiség nemcsak tágas, hanem magas is, egy helyen a dohányfüst kiszivattyúzására szelentyűvel. Mindenütt fény és kényelem. Az ablakok, ajtók üvegei minden foglalvány nélkül, szép nagy táblákból állanak. Díszes a pénztári márvány-emelvény is. Előtte, két oszlop közt, egy terracotta szobrot állítottak föl, dísznövények közt. A tükrök öles nagyságúak, ezüstös keretben.⁹⁶

Alkalmanként a Duna-parton, a Vigadó előtti téren működő Hangl Márk-féle kávézó is találkozóhelyül szolgálhatott neki és baráti körének. A Hoffmann-hagyatékban ugyanis fennmaradt egy csonka levélrészlet, amelynek szövege erre utal: „... megkaptam. 10-ikén reggel a Hangliba jövök. A viszontlátásig őszinte barátod Eötvös Loránd.”⁹⁷

Azt tudjuk, hogy barátja és üzlettársa, K. Molnár János nem vetette meg a jó szívat, ám arról nincs adat, hogy Hoffmann dohányzott volna.

Az étkezéseket minden bizonnyal a házvezetőnő készítette el a testvéreknek, hiszen az *Egyetértés* című lap nővéreit és gazdasszonyát emlegette 1905-ben.⁹⁸ Hogy a háztartási alkalmazott bére és a konyhára költött összeg milyen nagyságrendű lehetett, arra jó párhuzam lehet Márai századfordulós emléke: „a szakácsné hét

⁹⁵ Borostyáni Nándor: Sakkozók. *Vasárnapi Ujság*, 1871/48. (nov. 26.) 600.

⁹⁶ A váczai-utcai korona-kávéház. *Vasárnapi Ujság*, 1866/49. (dec. 9.) 600.

⁹⁷ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁹⁸ Életunt könyvkereskedő. *Egyetértés*, 1905. okt. 24. 4.

személyre főzött minden délben, mikor anyám mindössze száz forint »kosztpénzt« kapott egy hónapra, s abból talán meg is takarított néha valamit...»⁹⁹

Hoffmann Alfréd gyakran járt étterembe ebédelni vagy vacsorázni, rendszeres helyszínére több utalásból is következtethetünk. Az egyik Nagy Miklós ceruzával sietve megírt levele Hoffmann Sándorhoz, amelyben a temetés körülményeiről érdeklődött és közölte, hogy „mi régi barátai, a Csalányi-beli asztaltársaság együttesen küldünk koszorút koporsójára”.¹⁰⁰ A másik az éppen Damaszkuszban tartózkodó Molnár János 1886. április 24-én Hőgyes Endrének írt levele, amelyben így fogalmazott:

Mélyen tisztelt hazafi és asztaltárs ur! 10 napi lovaglás után ide végre megérkeztem. Első dolgom volt az itteni Holzwarthot felkeresni, mert ha az ember 10 napig csak hideget és ürü hust evett egy kis gulyás után nagyon vágyakodik, reménységem azonban nem teljesült, itt csak fiatal kecske hust mézbe párolva tudtak adni, este azonban lesz sült kecskehus is citrom mártással, erre már előre is örülök és ha várakozásomnak megfelel elkérem a receptet és Holzwarthnál megcsináltatjuk hetenként egy párszor.¹⁰¹

A két név azonos helyszínt takar: az 1877-ben felépült Ferences bazárban Holzwarth György nyitott ugyan éttermet, de Csalányi Károly vezette.¹⁰² A rendkívül népszerű vendéglátóhely falait a magyar történelem neves alakjait ábrázoló freskók borították, boltozatos mennyezetére növényi ornamentika került és az imént részletezett fényűzéssel rendezték be. Ide is válogatott vendégkör látogatott, mégpedig a közeli Kúria bírái: „méltóságteljes magyar uraságok, törvényszünetben Balatonfüredre jártak a maguk nyaralójába, nem mindnyájan viseltek Ferenc József-kabátot, hanem magyar ruhát is, a Csalányi-féle vendéglőben volt törzsasztaluk, és mindig parádival keverték a sillert.”¹⁰³ Mivel az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadási palettájának egyik leghangsúlyosabb része a jogi szakirodalom volt, természetes, hogy Hoffmann Alfréd jó kapcsolatot ápolt a legfelsőbb bírói testület tagjaival (s egyúttal kiadványainak szerzőivel) is. Vastagh Gyula emlékezése szerint nemcsak eljárt a híres vendéglőbe, de „hosszú évek óta ő az összekötő kapocs a Csalányi vendéglő törzsasztalánál, melynek kül- és beltágjai a »jó Hoffmann« elnevezéssel

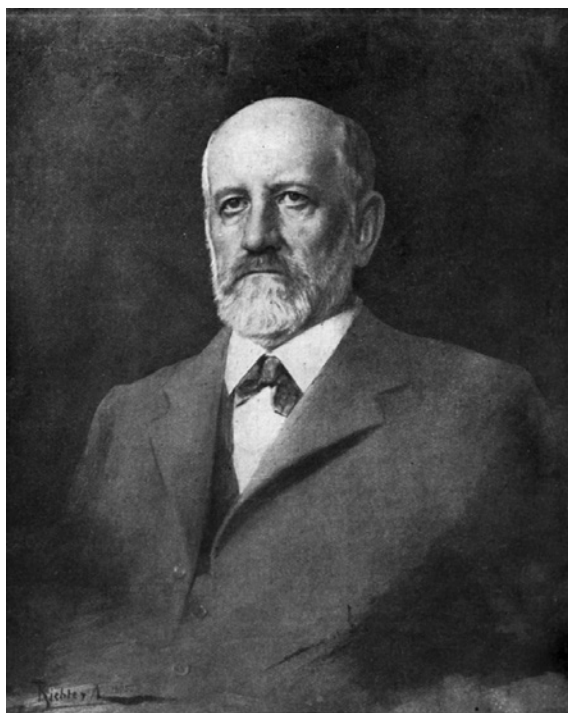
⁹⁹ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Budapest, Helikon, 1997. 32.

¹⁰⁰ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

¹⁰¹ Molnár János: *Keleti utam. Reisebriefe aus dem Orient*. Budapest, Magyar Tudós Társaság, 1886. VIII. levél.

¹⁰² Az étterem ma is működik, Kárpátia néven.

¹⁰³ Krúdy Gyula: L. M. emlékkönyvébe. In: *Uő: Pesti album. Publicisztikai írások 1919–1923*. Budapest, Szépirodalmi, 1985. 97.

Az élethosszig jó barát és asztaltárs: Nagy Miklós

becézgetik. S bár sok tréfa folyt itt főleg hajdan, – míg az idő úgy el nem járt, – de Hoffmannról mindig csak a tisztelet hangján szóltak.”¹⁰⁴

A kedélyes társaság tagjai között sok volt az egyedülálló úriember, akik családi kööttségek híján könnyebben megengedhették maguknak a sokszor késő esti kimaradást:

A kis aglegényi körnek [...] Nagy Miklós, hitvesének korai elvesztése után mindennapi tagja lett, a nemrég elhunyt Hoffmann Alfréd könyvkiadóval, Hőgyes, Laufenauer egyetemi tanárokkal s a tudományos világ más előkelőségeivel, a Csalányi-féle vendéglő egy törzsasztalánál. Itt szoktak megenni Nagy Miklós irodalmi hírességű „csendes lumpolásai”, melyeknek a késő éjszakában az asztalnál elszunyókáló Nagy Miklós adta meg tipikus vonását.¹⁰⁵

¹⁰⁴ V. Gy. [Vastagh Gyula] 1905. 14.

¹⁰⁵ Nagy Miklós öngyilkossága. *Pesti Hírlap*, 1907/164. (júl. 11.) 8.

Közbevetőleg: lehet, hogy az Eggenbergeriumban Molnár János volt a viccmester, de társa humorával sem volt baj. Még egy olyan kispénzű és kiszolgáltatott alkalmazott, mint Sennowitz Adolf is meg merte magának engedni, hogy – illő respektussal – a Magyar Könyvkereskedők Egylete elnökének rovására viccelődjön. Amikor ugyanis a szakmabeliek német családneveinek megmagyarosításáról írt humoros cikket a *Corvinába*, többek között ezt javasolta: „Hoffmann Alfréd úrból Molnárt lehetne csinálni, de ez mostani nevével csak társi és nem nyelvi viszonyban állna; legyen hát Reményi.”¹⁰⁶ Sőt, egy évvel később egy újabb nyelvi fricskájába is bekerült a cég, mégpedig a Wodianer-dinasztia átkeresztelése kapcsán: „Ha Vodianeerek voltak eddig, legyenek ezentúl Vízváriak, ha pedig Wodianerek, akkor legyenek Vajdák, vagy ha jobban tetszik Vajdafiak; ez utóbbi névvel talán el is hódíthatják Eggenbergeréktől a Vajdafi [Vajdafy Ernő]-féle számtanokat.” Talán ártalmatlannak tűnhet ez a csipkelődés, de Sennowitz sem mert mindenkivel ujjat húzni – Ráth Mórral például biztosan nem, hiszen, mint írja, „nem igen érti a tréfát”.¹⁰⁷

A könyvesboltok ekkoriban jellemzően reggel nyolctól délig tartottak nyitva, majd egy két-három órás szünet után újra kinyitottak, és általában este hétig várták a vásárlókat. Ebbe az időszakba tehát nyugodtan beleférhetett egy ebéd utáni otthoni szunyókálás is – legalábbis erre utal Vastagh Gyula egyik elejtett fél mondata: „oly végtelen nyugalommal indult útjára a kis fürkéből, mintha csak délutáni álmára menne”.¹⁰⁸

Vasárnaponként minden bizonyial templomba járt, hiszen az egész család gyakorolta katolikus vallását (szerzetes öccsének, Ágostonnak a hivatásáról nem is beszélve). Hogy ez Hoffmann Alfréd részéről nem volt csupán formáság, azt Róna Béla már idézett emlékezése bizonyítja:

Viktor öccsét egy veszedelmes kór kezdte ki. Betegsége végtelen sok fájdalmat okozott neki. Éjjelente fölriadt álmából nem egyszer és futott, hogy megnézzze, hogy van a beteg, de a Gondviselés ellen soha nem zúgolódtott. Mélységes vallásos érzése megnyugodott a világi dolgok folyásában. Ha öccse kízó betegsége kihozta sodrából, csak ennyi volt az egész:

– Mért kell ennek az embernek annyit kínlódnia?¹⁰⁹

Mivel temetésén az egyházi szertartást Bakács (Böschatt) János belvárosi plébános végezte¹¹⁰ és Hoffmann Alfréd lakcíme alapján is ehhez az egyházközséghez tarto-

¹⁰⁶ Spectaculator sec. [Sennowitz Adolf]: Magyarosodjunk! *Corvina*, 1888/30. (okt. 30.) 127.

¹⁰⁷ Spectac. sec. [Sennowitz Adolf]: Magyarosodjunk! *Corvina*, 1889/21. (júl. 7.) 83.

¹⁰⁸ Csokor: I. m. 186.

¹⁰⁹ Róna 1907. XV.

¹¹⁰ Leichenbegräbniss. *Pester Lloyd*, 1905. okt. 27.

zott, így valószínűleg az Eskü (ma Március 15.) téren található Nagyboldogasszony Fő-plébániatemplom padjait koptatta rendszeresen – de családi kapcsolata okán valószínűleg meglátogatta néha a szerviták Szent Anna-templomát is.

Nyilvánvalóan sűrűn járt a bankjába is, hiszen magánbetéteit és a könyvkereskedés számláját is a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank belvárosi fiókja kezelte.¹¹¹ Ilyenkor a bolttól csupán háromszáz méternyi távolságra kellett sétálnia vagy kocsiznia, mert a bankfiók a Kossuth Lajos utca 1. szám alatt működött (a Károly körút sarkán).

Nyarálásainak helyszínét többnyire csak találgathatjuk: minden bizonnyal többször meglátogatta a 19. század divatos magyarországi fürdőhelyeit is, de külföldre is gyakran utazott. 1903 júniusában például a megalakulóban levő Magyar Könyvkereskedők Egylete Vidéki Szövetségének tagjai „a Veronában üdülő szeretett elnökhöz” menesztettek üdvözlő táviratot.¹¹²

Első nagy külföldi körutazását viszonylag részletesen dokumentálja Hampelné Pulszky Polixénia német nyelven írt visszatekintése:

Művészi pályájának kezdetén Rauscher [Lajos] [...] szíve vágya volt, hogy életében egyszer Itáliát és Görögországot meglássa. Jósorsa megadta ezt neki, még mielőtt végérvényesen a komoly munkának nekilátott volna. 1874-ben Hoffmann Alfréddal együtt, Pulszky Károly vezetésével – aki már akkoriban alaposan ismerte Itália művészeti kincseit – gyalogosan bejárták Észak-Itáliát le egészen Assisiig, Szent Ferenc csodáinak színhelyéig, amelyeket Giotto az ottani dóm altemplomának freskóin megörökített. Ezek a képek mély és tartós benyomást tettek a fiatal művészre. Onnan továbbmentek Firenzébe. Egy nagyon rövid ott-tartózkodás alatt Pulszkyval közösen tanulmányozták Raffaello rajzait, de Rauschert különösen Marcantonio [Raimondi] rézmetszetei érdekelték.¹¹³

Az útvonal szépen kirajzolódik ugyan, de a társaság összetétele kissé bizonytalan, mert Stokovszky Antal szerint a könyvkereskedő „Lotz és Székely társaságában bejárta, nagyrészt gyalog, a klasszikus Olaszországot”.¹¹⁴ Schauschek Árpád csupán annyit írt le, hogy „Rauscher tudós barátai kíséretében utazta be Olaszországot”¹¹⁵ – ezek

¹¹¹ Hoffmann Alfréd végrendelete (1905). Budapest Főváros Levéltára VII.7.d. IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: VI.304.

¹¹² Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete Vidéki Szövetségének Kassán 1903. május 31-én tartott alakuló gyűléséről. *Corvina*, 1903/17. (jún. 20.) 85.

¹¹³ Polyxena Hampel-Pulszky: *Erinnerungen an zwei Künstler. Pester Lloyd*, 1914/146. (jún. 24.) 1.

¹¹⁴ Stokovszky 1905. 2.

¹¹⁵ Schauschek Árpád: *Rauscher Lajos emlékezete*. Budapest, Károlyi György kö- és könyvnyomdája, 1911. 7.

szerint Pulszky Károlyon kívül valaki más „nem-művészek” is kellett még lennie a kompániában. Tehát az igencsak színvonalas társaság talán öt-hat tagból állhatott.

Ezt az útját ugyan még „mint szerény viszonyok között lévő kezdő” tette meg, de Hoffmann Alfréd sokat utazgatott azután is, hogy megállapodott cégtulajdonos lett. Eötvös Loránd visszaemlékezése szerint „gyönyörűséget okozott neki már az is, ha a szép vidéken, művészi alkotáson barátja gyönyörködött”, de „néha maga is útra kelt”.¹¹⁶ A könyvkereskedő-segédek egyesületének egyik vezetője, Stokovszky Antal (1851–1909)¹¹⁷ szerint „utazott egész Európában; tanulmányozta a képtárakat, különösen Németalföldön”.¹¹⁸

Említett fiatalkori olaszországi körútján valósággal szerelmes lett a „művészet szülőhazájába”, és „azóta sem múlik el esztendő, hogy néha kétszer is fel ne keresné e szép országot, melynek minden köve egy letúnt nagy művészi múlttól regél”.¹¹⁹

Más európai országokat is bejárt: meglátogatta Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország és Németország kisebb-nagyobb múzeumait és nevezetességeit is. Társának egzotikus célpontjai helyett őt inkább „a kultúrállamok érdeklik s vonzzák, lelkét didaktikus módon nemesíti, s tovább keresi, kutatja a szépet”. Ennek következtében „nem csak azt tudja és ismeri, melyek a British Muzeum, Louvre, Prado, Pinakothek stb. legféltékenyebben őrzött kincsei, de azt is tudja, hogy a classikus mestereknek másod-, harmadrendű művei hol vannak.”¹²⁰ Valóban egyenrangú beszélgetőtársa volt tehát értelmiségi és művész barátainak: „A sok kitűnőség között az ő szerény szelleme méltó társa volt a többiekének. [...] A jók és a legjobbak közül való volt.”¹²¹

Nagystílusú életmódját biztos anyagi háttere tette lehetővé,¹²² a vállalkozás mindkét tulajdonosának kényelmes megélhetést biztosított. Hoffmann Alfréd több nagy cég részvényese is volt, ahonnan komoly osztalék járt neki minden évben, és 1893-tól kezdődően az Athenaeum igazgatóságának tagjaként jutalékot is kapott munkájáért.

Végrendeletében általa „magánosoknak kölcsönzött összegekről” is említést tett, amelyekről a kötelezvényeket, illetve az átvételi elismervényeket az Eggenberger-féle könyvkereskedés wertheimkasszájában őrizte.¹²³

Hoffmann Alfrédnek több értékes ingatlana is volt a fővárosban. 1891-ben K. Molnár Jánossal közösen vásárolták meg a Béla király út 32. (vagy másik nyil-

¹¹⁶ Csokor: I. m. 184.

¹¹⁷ Nekrológja adatai alapján, lásd *Vasárnapi Ujság*, 1909/50. (dec. 12.) 1048.

¹¹⁸ Stokovszky 1905. 2.

¹¹⁹ V. Gy. [Vastagh Gyula] 1905. 14.

¹²⁰ Uo.

¹²¹ Hevesi 1905.

¹²² A mellékletben közlöm az Eggenberger-féle könyvkereskedés forgalmát és üzleti nyereségét az 1894–1897 közötti négy évben.

¹²³ BFL VII.7.d., IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: V.I.304.

vántartási címén Alkony út 2–4. szám) alatti telket.¹²⁴ Ez 1893-ig volt a nevükön,¹²⁵ majd 1894 januárjában 5793 forintért eladták Quentzer Henriknek és feleségének.¹²⁶ Ugyanezt a „virányosi dűlőben” levő ingatlant azonban egy évvel később már öccse, Hoffmann Sándor nevén találjuk a lakcímjegyzékben – itt épült fel a már említett nyaraló. A IV. kerületi Magyar utca 12–14. szám alatti, szintén társával közös tulajdonú házukat 1892 májusában adták el 35 000 forintért Pertik Bélának és Geszler Józsefnek.¹²⁷ 1894-ben – megint üzlettársával együtt – megvásárolták a IV. kerületi Irányi Dániel utca 4. szám alatti házat,¹²⁸ amelyet 1896 szeptemberében 46 000 forintért vett meg tőlük a Fővárosi közmunkák tanácsa.¹²⁹ A kettőjük tulajdona volt az V. kerületi Szalay utca 13. számú ház is 1894–1898 között.¹³⁰ 1894 márciusában Sándor öccsével felezve a költségeket, 28 000 forintért megvásárolta Friedmann Sámueltól és nejétől az Üllői út 115/b. számú saroktelket és a rajta épült kétemeletes bérházat.¹³¹ A lakások bérbeadásából mindkét testvérnek komoly bevételei voltak, de ezekről 1904 márciusában Hoffmann Alfréd lemondott, amikor 10 000 koronás (5000 forintos) jelképes összegért eladta a rá eső házrészét Sándornak és nejének.¹³² 1906 februárjában – bátyja halála után – Hoffmann Sándor továbbadta a házat a szomszédos ingatlan tulajdonosának, Rotter Samu kereskedőnek 63 000 koronáért.¹³³ Hoffmann Alfréd a Királyi Pál utca 4. szám alatti házat az Eggenberger-féle könyvkereskedés Ferenciek terén álló régi épületének lebontásakor, 1898-ban vásárolta meg az új bolt céljaira.¹³⁴ A tekintélyes, háromemeletes belvárosi palota minden tekintetben megfelelt a könyvkereskedő által elfoglalt társadalmi pozíciónak.

¹²⁴ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1891–1892.* Budapest, Franklin-Társulat, 1892. 121. (6481, 6482/1,2,3/a helyr. sz.)

¹²⁵ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894.* Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 119.

¹²⁶ Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Pesti Hírlap*, 1894/14. (jan. 14.) 21.

¹²⁷ Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Pesti Hírlap*, 1892/142. (máj. 22.) 18.

¹²⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894.* Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 54.; uo. *1896–1897.* 54. (145. helyr. sz.)

¹²⁹ Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Pesti Hírlap*, 1896/252. (szept. 13.) 22.

¹³⁰ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894.* Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 62.; uo. *1896–1897.* 62.; uo. *1898.* 71. (1035. helyr. sz.)

¹³¹ Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Pesti Hírlap*, 1894/70. (márc. 11.) 19. A napilap ugyan 2800 forintot közöl, de ez minden bizonnyal sajtóhiba. Kizárt, hogy egy többemeletes bérház ilyen kevésbe került volna – másrészt a néhány évvel későbbi eladási ár szinte pontosan a 30.000 forint körüli összegnek felel meg.

¹³² Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Budapesti Hírlap*, 1904/87. (márc. 27.) 16.

¹³³ BFL VII.213. Kiss Aladár közjegyző iratai. 1906. Ügyszám: 179.

¹³⁴ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1898.* Budapest, Franklin-Társulat, 1898. 63. (366. helyr. sz.)

JÓTÉKONYSÁG, MECENATÚRA

Hoffmann Alfréd egyéniségének egyik legfontosabb jellemzőjeként az átlagot messze felülmúló jótékonyágát emelik ki kortársai. Róna Béla szerint „előzékenysége, ritka szeretetreméltósága, határt nem ismerő áldozatkészsége ebben a körben fogalommá tették Hoffmann Alfréd nevét”.¹

Már pályája kezdetén megmutatkozott ez irányú lelkesedése. Amikor baráti körének egyik tagja, a *Vasárnapi Ujság*ot megalapító Pákh Albert fiatalon meghalt, azonnal gyűjtést indítottak egy méltó síremlék állítására. A lap hasábjain 1867. március 24-én közzétett felhívásban azt kérték az olvasóktól, hogy egy minimális és egységes összeggel járuljanak hozzá a nemes célhoz. Ennek persze demonstratív célzata is volt: „mi egy-egy aláírotól csak is tíz ujkrajczárt kérünk: mert bizonyosak vagyunk benne, hogy tisztelői száma akkora, hogy ily adakozás útján is tisztességes emléket állíthatunk.”² A gyűjtés azonnal megkezdődött és az ívet elsőként aláírók között természetesen ott látjuk a fiatal könyvkereskedő nevét is: „Greguss Gyula, Greguss János, Keleti Gusztáv, Székely Bertalan, Hoffmann Alfréd, Krenner József”³ – és a névsor hosszan folytatódik.

Másfél évtizeddel később, Arany János halálakor ugyanilyen gyorsasággal reagált a hasonló jellegű felhívásra – ezúttal azonban már üzlettársával együtt. Magán a lap szerkesztőjén kívül senki sem tudta megelőzni őket az adakozásban:

A „Vasárnapi Ujság”, mely szerencsés volt Arany Jánost szellemi munkásai közé számítani, szintén örömet vállalkozik az Arany János emlékszozára hozzá beküldendő adományok közvetítésére és nyilvános nyugtázására, s egyúttal megnyitja hasábjain az adakozások sorát:

A „Vasárnapi Ujság” szerkesztője 15 ft.

Hoffmann és Molnár könyvkiadó-czég 25 ft.

Hirsch Lipót a Franklin-társulat nyomdai művezetője 5 ft.⁴

Három másik hasonló eset ismert, de számtalan további lehetett, amelyek a nyomtatott megjelenés híján nem adatolhatók. 1883-ban Kertbeny Károly sírkövére két

¹ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. XII.

² A „Vasárnapi Ujság” és „Politikai Ujdonságok” tisztelt közönségéhez. *Vasárnapi Ujság*, 1867/12. (márc. 24.) 140.

³ Adakozások Pákh Albert síremlékére. *Vasárnapi Ujság*, 1867/13. (márc. 31.) 153.

⁴ Gyűjtés Arany János szobrára. *Vasárnapi Ujság*, 1882/44. (okt. 29.) 705.

forintot adott,⁵ 1896-ban Tettey Nándor síremlékéhez tíz forinttal járult hozzá,⁶ míg a meggyilkolt Erzsébet királyné emlékművére már ő maga szólította fel adakozásra az ország könyvkereskedőit.⁷ A körlevél végén elsőként szerepel az elnök neve a maga ötvenforintos adományával (a gyűjtés során a következő legnagyobb adomány tíz forint volt).

De nemcsak a holtak emlékére áldozott, hanem az élőknek is. Amikor 1886-ban Lehmann Károly eszéki könyvkereskedő és nyomdász meghalt, özvegye három kis-korú gyermekkel támasz nélkül maradt. Ekkor – egyébként nem egyedi módon – férje egykori kartársaihoz fordult, hogy támogatásukkal egy kis dohányárudát vagy hasonló boltot indíthasson és felnevelhesse gyermekeit. Természetesen az első aláírók között volt Hoffmann Alfréd is három forinttal.⁸

Adakozásában egyáltalán nem érdekelték a vallási szempontok, hívó katolikusként bőségesen juttatott protestáns célokra is. 1890-ben egyik kollégája, Kókai Lajos kezdett gyűjtésbe a könyvkereskedők és kiadók között a Károli-emlékműre és alapra, s ehhez Hoffmann is csatlakozott két forinttal.⁹ Ugyanígy, amikor egy másik kartársának felesége, König Gyuláné Oppenheim Eliz „tányérozott” a protestáns országos árvaház karácsonyfájára 1901-ben, az Eggenberger-cég tulajdonosa sem sajnált hozzájárulni tíz koronával.¹⁰ Adakozott Szathmáry György síremlékére és a nevével fémjelzett, tanítók árvái és özvegyei segélyezésére létesített alapra 1899-ben¹¹ és a magyarországi néptanítók Eötvös Józsefről elnevezett ösztöndíj- és segélyalapjára 1904-ben.¹²

Jó barátja, Hampel József feleségének, Pulszky Polixeniának sem mondott nemet, amikor támogatást kért tőle a kisdednevelési kiállításhoz 1888-ban. A tárlatot a Kerepesi út 9. szám alatt, a technológiai iparmúzeum által nemrég elhagyott épületben állították fel 1889 augusztusa és októbere között. A száznegyvenkét kiállító között szereplő tíz könyvkiadót a IV. csoportba osztották be, közöttük 45. sorszámmal az Eggenberger-féle könyvkereskedést is.¹³ Egy négyzetméternyi szabadon álló alapterületért öt forintot, fal mellettiért négy forintot, falfelületért pedig három forintot kellett fizetniük és a tűzkár elleni biztosítást is a kiállítók terhére kötötték meg.

⁵ *Corvina*, 1883/35. (dec. 30.) 144.

⁶ Sírkövet Tettey Nándornak! *Corvina*, 1896/29. (okt. 20.) 301.

⁷ Szobrot a királynénak! *Corvina*, 1898/29. (okt. 20.) 148.

⁸ Kérelem egy kartárs özvegye érdekében. *Corvina*, 1886/30. (okt. 30.) 127–128.

⁹ *Protestáns egyházi és iskolai lap*, 1890/37. (szept. 14.) 1298.

¹⁰ Uo., 1902/9. (márc. 2) 143.

¹¹ *Néptanítók lapja*, 1899/44. (nov. 2.) 16.

¹² Uo., 1904/7. (febr. 18.) 7.

¹³ A többi kilenc kiállító: Wodianer F. és fiai (Lampel Róbert), Légrády Testvérek, Singer és Wolfner, Révai Testvérek, Ifjabb Nagel Ottó, Stein János (Kolozsvár), Franklin-Társulat, Löwy József és fia (Miskolc) és Lauffer Vilmos.

Hoffmann Alfréd „ünnepi és alkalmi ajándékokra különösen ajánlható szép képes könyveket és tanulságos ifjúsági iratokat” mutatott be.¹⁴

Természetesen mindegyik kiadónak jól jött a reklám, de a tárlat végeztével ő nem kérte vissza saját gyűjteményét. Ehelyett „az Eggenberger cégnél száz év óta megjelent képes gyermekkönyvek” teljes palettáját felajánlotta a kiállítást szervező Mária Dorothea Egyesületnek, amelynek könyvtárát ebből, illetve más adományokból alapozták meg.¹⁵ A kiállítás szervezői a díjak kiosztásakor külön kihangsúlyozták a Hoffmann Alfréd által bemutatott könyvanyag igényességét, hiszen csupán az ő cégének és a Franklin-Társulatnak adományoztak „első rangú kitüntetést”, vagyis díszoklevelet. A másodrangú kitüntetést (arany oklevelet) kapta a Wodianer-cég, a Singer és Wolfner, a Révai Testvérek, Stein János (Kolozsvár), Lauffer Vilmos és a Légrády Testvérek – vagyis az összes többi kiállító.¹⁶

1871-ben szintén jelentős könyvadománnyal járult hozzá az akkor alakult egyetemi olvasókör könyvtárához: ekkor „az Eggenberger-féle cég összes újabb kiadványait” ajándékozta a fiataloknak.¹⁷ Az orvostanhallgatók segélyegyletével szemben szintén gálánsan nyilvánult meg 1873-ban, amikor Korányi Frigyesnek a keleti kolerától írt műve esetében az egylet javára lemondott a kiadói jutalékról.¹⁸

Ismerünk olyan eseteket is, amikor az általa nyújtott támogatás nem számszerűsíthető. Valószínűleg az általa kiadott tankönyvekből átengedett ingyempéldányokról (is) tanúskodik az alábbi kézirat:

Jegyzőkönyvi kivonat

a magy. kir. tanárképző intézeti gyakorló főgimnázium tanári karának 1905. évi okt. 20-án [27-én!] tartott tanári értekezletének jegyzőkönyvéből.

Elnök: Dr. Badics Ferencz.

Jegyző: Dr. Fischer Izidor.

1. Napirend előtt felszólal Dr. Waldapfel János.

Tegnap temettük – úgymond – Hoffmann Alfrédet, a magyar könyvkereskedőknek elismert fejét és vezetőjét. Az ő halála az intézet gyásza is. A mi iskolánk kulturmunkájának segítője, részese volt. Intézetünk nem feledkezhetik meg a boldogultnak iskolánk fennállásának 25 éves jubileuma alkalmával tanúsított önzetlen áldozatkészségéről, mely csak betetőzése volt az intézetünknek ismételtén tett baráti szolgálatoknak. A jó és nemes emberek száma Hoffmann

¹⁴ Gelléri Mór szerk.: *Tárgymutató a Mária Dorothea-egyesület által Budapesten 1889-ben rendezett Országos Kisdidnevelési Kiállításról*. 2., javított kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1889. 78.

¹⁵ A kisdidnevelési kiállítás. *Pesti Hírlap*, 1888/168. (jún. 18.) 5.

¹⁶ *A Mária Dorothea-Egyesület első évkönyve*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1889. 24–25.

¹⁷ Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1871/276. (dec. 1.) 1255.

¹⁸ Fővárosi hírek. *Fővárosi Lapok*, 1873/238. (okt. 16.) 1035.

Alfrédben ismét eggyel kevesbedett. Indítványozza, hogy fejezze ki a tanári értekezlet jegyzőkönyvi részvétét.

A teljes tanári kar hozzájárul az indítványhoz azzal a megtoldással, hogy erről a megboldogult családja jegyzőkönyvi kivonatban értesíttessék.

K[elt] m[int] f[ent]

Dr. Badics Ferencz
kir[ályi] tan[ácsos], igazgató
Dr. Fischer Izidor
tanári ért[েকেzleti] jegyző¹⁹

Még ennél is ködösebben fogalmazott 1905. október 26-án írt részvétnyilvánító levelében Lóczy Lajos: „A megboldogultban régi ismerőst és érdemes férfiút veszítettünk sokan, akinek sokat köszönhattunk. Mély tiszteletet és rokonszenvet éreztem iránta mindenkor és elhunytát élénken fájjalom.”²⁰ Ennyiből sajnos még az sem derül ki, hogy Lóczy magánemberként, családirag vagy a Földrajzi Társaság elnökeként volt hálás Hoffmann Alfrédnek.

Szerencsére vannak ennél sokkal pontosabban kinyomozható esetek is. A festőművész Lechner Gyula, aki az Iparrajziskola tanáraként dolgozott, így írt Hoffmann Sándornak 1905. október 26-án: „az elhunyt volt az, ki Madách fordításom megjelenését a Reclam-bibliothékában lehetővé tette s ezzel egyéb irodalmi sikereimnek is alapját megvetette. Éltém fogytáig hálásan fogok reá visszaemlékezni.”

Az említett kötet 1888-ban jelent meg²¹ a lipcsei kiadó Universal-Bibliothek című sorozatában, amely a hasonló hazai kezdeményezések (például a Lampel-Wodianer-féle Magyar könyvtár vagy a Franklin-Társulat által kiadott Olcsó könyvtár) ihletője volt. A kézirat elhelyezését valószínűleg fiatalkorában kialakult szakmai kapcsolatain keresztül tudta elérni Hoffmann Alfréd, de ennek írásos nyomát Magyarországon nem találtam. A könyvkereskedő ugyan élénk korrespondenciát folytatott – tudjuk például, hogy „fönntartotta régi összeköttetéseit és [Hans] Makarttal sűrű levelezésben állt”²² –, de ez nem maradt fenn. Annyi biztos, hogy Lechner fordításának kéziratát kijuttatta Lipcsébe és elintézte a kiadását. Az ezzel kapcsolatos esetleges

¹⁹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107. A dátum csak elírás lehet, mivel a temetés 1905. október 26-án volt. Az említett negyedszázados jubileum időpontja pedig 1895, mivel az iskolát 1870-ben alapították. Eddig nem sikerült kiderítenem, mit takar a könyvkereskedő ekkor tanúsított „önzetlen áldozatkészsége”.

²⁰ Uo. Ennyiből nem derül ki, hogy Lóczy magánemberként, családirag vagy a Földrajzi Társaság elnökeként volt hálás Hoffmann Alfrédnek.

²¹ Emerich Madách: *Die Tragödie des Menschen. Dramatische Dichtung*. Aus dem Ungarischen von Julius Lechner von der Lech. Mit Vorwort von Maurus Jókai. Leipzig, Philipp Reclam jun., [1888]. (Reclams Universal-Bibliothek 2389–2390.)

²² Róna 1907. XI.

levélváltás mára már nem található meg a kiadó levéltárában, amelynek nagy része megsemmisült egy tűzvészben az 1940-es években.²³

Hoffmann cselekedetének önzetlenségét abból láthatjuk, hogy csupán két évvel az eset előtt ő maga is kiadott egy másik Madách-fordítást,²⁴ amelynek második kiadása Németországban is megjelent ugyanabban az évben.²⁵ Így tehát – barátja irodalmi érvényesülésének kedvéért – a saját kiadványának okozott konkurenciát a német nyelvű Madách-fordítások már amúgy is telített piacán.²⁶

Minden jótékony szervezetbe belépett, amelyről tudomást szerzett (vagy ahova felkérték). Fialat munkatársa, Vastagh Gyula megfogalmazása szerint „Nincs széles e hazában talán még egy, ki annyi jótékony egyesületnek s clubnak lett volna tagja, mint H[offmann] A[lfred]. Bár nem igen látogatta azokat, lévén az ő clubja: az ő könyves boltja.”²⁷

Tagja volt a Vöröskereszt Egyesületnek is,²⁸ de mivel a szervezet irattárának 1945 előtti része elpusztult, ezt nem tudjuk korabeli dokumentumokkal alátámasztani.

Hoffmann Alfréd kevésbé közismert szervezeteket is támogatott adományával – erről egy kézírásos levél tanúskodik, amelyet az utódok kegyelete őrzött meg. Eszerint a könyvkereskedő az 1879-ben alapított első magyarországi árvaház javára is adakozott:

Anyakönyvi szám: 257.

A Fővárosi szegény-gyermekkert-egylet 1897. évi október hó 14-én tartott teljes ülésében Nagyságos Hoffmann Alfréd urat mint a szegények, elhagyottak és árvák lelkes pártfogóját pártoló tagnak egyhangúlag megválasztotta és erről jelen okmány kiadása által értesíttetni rendelte.

Kelt Budapesten, 1897. évi október hó 15-én.

A Fővárosi szegény-gyermekkert-egylet elnöksége.

Csillag Máté titkár

Dr. Grósz Sándor elnök

²³ Ezúton köszönöm a kiadó munkatársa, Susanne Wirth segítségét ennek kiderítésében.

²⁴ Emerich Madách: *Die Tragödie des Menschen. Dramatische Dichtung*. Nach Eduard Paulay's Bühnenbearbeitung übersetzt von Alexander Fischer. Budapest, Eggenberger'sche Buchhandlung (Hoffmann und Molnár), 1886.

²⁵ Emerich Madách: *Die Tragödie des Menschen. Dramatische Dichtung*. Nach Eduard Paulay's Bühnenbearbeitung übersetzt von Alexander Fischer. 2. Auflage. Leipzig–Berlin, Wilhelm Friedrich, [1886].

²⁶ A *Tragédia* fordításával sokan mások is megpróbálkoztak a korban, például (a teljesség igénye nélkül) Alexander Dietze (Pest, Pollák Testvérek, 1865); Josef Siebenlist (Pozsony–Lipscse, Stampfel Károly, 1886); Sponer Andor (Késmárk, Paul Sauter, 1887) és Dóczi Lajos (Stuttgart, J. G. Cotta, 1891).

²⁷ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14–15.

²⁸ L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

A befizetett összeget is ismerjük: az egyesület alapszabályainak 6. paragrafusában szerint „pártoló tag az, a ki magát 5 éven át évenkénti 10 korona járulék fizetésére kötelezi”²⁹ (a rendes tagok csak öt koronát fizettek).

A legtöbbször, a legkitartóbban és a legnagyobb összegekkel azonban saját szakmájának kevésbé tehető tagjait, a könyvkereskedő-segéd-egyesületét támogatta. Ezzel annyira kiemelkedett többi főnök kollégája közül, hogy az egyesület alelnöke, Gergolovits Vilmos egyenesen így fogalmazott ünnepi köszöntőjében: „Hoffmann Alfrédet bátran nevezhetjük Egyesületünk édesatyjának; lett légyen bármilyen kérésünk, azt mindenkor a legnagyobb előzékenységgel teljesítette.”³⁰ Egy másik segéd – s egyben a magyar könyvkereskedelem buzgó kutatója – Sennowitz Adolf visszaemlékezésében részletesen kifejtette ennek a segítségnek a különböző formáit:

Nagy veszteséget okozott Hoffmann Alfréd halála a „Csak szorosan” egyesületnek is, mely egyesületnek mindenkoron jóakarója, támogatója volt. Egyesületünk iránt érzett rokonszenvének számtalan esetben adta tanújelét, a könyvkereskedő-segéd-egyesület sorsát mindig szívében viselte, bajainkon segíteni, könnyíteni iparkodott. A megboldogultnak irántunk viselt rokonszenv egy szoros kapcsolatot alkotott közöttünk, mely kapocs minél szorosabbá fűzésébe szeretett dísztagunk, közlékeny egyéniségével buzdított. Az irántunk táplált rokonszenv egyesületünk vezetését arra is felbátorította, hogy ügyes-bajos dolgaink elintézésénél is az ő körültekintő és nemesen gondolkodó ítélőképességét és követésre méltó tanácsát kikérje, mely esetekben mindig a legkészségesebb útbaigazításban és támogatásban részesültünk. Sok jó tanáccsal látott el bennünket, melyeknek meghallgatása mindig hasznunkra vált. Helyiségünk, könyvtárunk, tanonciskolánk stb. stb. mind oly alkotásai egyesületünknek, melyek úgy erkölcsileg, mint anyagilag nagyrészt Hoffmann Alfréd támogatásának, adakozásának köszönhető. Egyesületünk Hoffmann Alfrédnek egy nagy mecénást is veszített, mert ha csak sejtette, hogy egyesületünknek valamire szüksége van, nem késett anyagi támogatását felajánlani, ő állott a legnagyobb összeggel elsőnek az adakozók sorába s e mellett a főnöki kar többi tagjait is buzdította egyesületünk támogatására.

Egyszóval Hoffmann Alfréd egyesületünknek jóságos édesatyja volt, ki minket szeretett, atyailag gondoskodott rólunk haláláig.

²⁹ *A fővárosi Szegény-Gyermekkert-Egyesület alapszabályai*. Budapest, Eckstein és Neufeld könyvnyomdája, 1895. 6.

³⁰ Gergolovits Vilmos: Hoffmann Alfréd-ünnepélyünk (Arcképének leleplezése alkalmából). *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20.

[...] Ezen férfiút ily nevek viselői szerették, tisztelték, becsülték, hogy ne szerettük, tiszteltük, becsültük volna mi, akik szeretetreméltóságán kívül oly számos esetben jóságos szívről és páratlan áldozatkészségéről is meggyőződünk?³¹

Számadatokkal is igazolható, hogy ezek nem csupán a szeretett öregúr váratlan halála okozta trauma miatti, érzelmileg túlfűtött és a realitást felnagyító megnyilatkozások. A könyvkereskedő-segédek nem alkottak olyan nagy létszámú csoportot a 19. századi Budapest munkavállalói között, mint például a nyomdászok. Egy-egy könyvesboltban jellemzően csupán egy-két segéd dolgozott, így a szervezettségük sem érthette el a szedők vagy a gépmesterek öntudatos, szinte már a modern szakszervezetekre jellemzőit mutató egyesületeinek színvonalát.³²

Így jobban értékelhető a szövegben szereplő „sok jó tanács”, „melyeknek meghallgatása mindig hasznunkra vált”, elég ha a vasárnapi munkaszünet hiányára vagy a könyvesboltok nyitvatartási ideje körüli hosszás vitára gondolunk. A ségédek kis létszámú szervezete hiába panasolta a gyakorlatilag reggeltől estig tartó munkaidő hosszúságát és kérte a megrövidítését legalább egy órával. Egy könyvesbolti ségedet szinte azonnal pótolni lehetett az állásra várók szakmailag képzett, idegen nyelveket jól beszélő sokaságából. Sztrájkra tehát legmerészebb álmaikban sem gondolhattak – más kényszerítő eszköz pedig nem állt rendelkezésükre. Maradt a békés tárgyalás, a kitaró egyeztetés, az érveiket higgadtan előadó újságcikkek sorozatos megjelentetése, a szelíd presszió – mindaz, amiben Hoffmann Alfréd nagyon jó volt. Igaz ugyan, hogy több évbe telt, de ezzel a stratégiával végül elérték, hogy nyáron már este hétkor bezártak a fővárosi könyvesboltok.

Az 1873-ban alakult Csak szorosan egyesület hosszú évtizedekig nem rendelkezett önálló helyiséggel, s ennek hiányában elég nehéz volt az egyleti élet szervezettségét megtartani. Csupán huszonöt évvel később, 1898-ban kezdtek tárgyalásokat a Kereskedő Ifjak Társulatával egy terem bérléséről,³³ hogy ott lassan kialakuló könyvtárukat felállíthassák és felolvasásaikat, közgyűléseiket megtarthassák. E tárgyalási folyamatban is Hoffmann Alfréd tekintélyére, közvetlen vagy közvetett beavatkozására támaszkodhattak – mint ahogy valószínűleg 1905-ben is segített nekik abban, hogy székhelyüket a Magyar utca 3-ból az előnyösebb bérelti díjú Újvilág utca 19. szám alá helyezték át.³⁴

³¹ S...z [Sennowitz Adolf]: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. okt. 20.

³² Sennowitz Adolf: *A „Csak szorosan” Budapesti Könyvkereskedő-segédek Egyesületének története*. Budapest, Athenaeum, 1898. 53. A Csak szorosan egyesületnek 1896-ban csupán hatvanegy, 1897-ben pedig összesen hetvenhét tagja volt az egész országban!

³³ Kiszlingstein Gusztáv: *A Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesületének „Csak szorosan” negyvenéves története*. Budapest, MKZE, 1913. 27.

³⁴ Kiszlingstein 1913. 34.

A segédek egyletének már a kezdetektől egyik legfontosabb célkitűzése volt egy saját könyvtár felállítása, amely tagjaik önművelését segítse. Saját vagyonuk kicsinysege, a tagdíj-befizetések rendszertelensége, egy sikkasztási eset és legfőképpen a tőkét megcsappantó sok kirándulás lehetetlenné tette számukra a könyvek rendes üzleti beszerzését. Ezért ismételten felszólítással fordultak saját főnökeikhez, hogy adományozzanak kiadványaikból a Csak szorosan könyvtára számára. Bár az ajándékok lassan-lassan gyűltek, önálló egyleti helyiség híján lehetetlen volt használni őket és kézen-közön el is kallódott néhány.

A könyvadományokon kívül egyedül Hoffmann Alfréd volt az, aki komolyabb pénzüsszegekkel járult hozzá a már régóta vajúdó ügy gyors megvalósításához. 1894-ben kimondottan a tervezett segédegyleti könyvtár céljára száz koronát adományozott.³⁵ Hasonló méretű adományokról csak álmodozhatott az egylet krónikaírója: „ha több ily munificens, nagylelkű protektora fog akadni, minő nagyrabecsült és nagyérdemű tiszteletbeli tagunk Hoffmann Alfréd úr, [...] akkor kétséget sem szenved, hogy egyletünk most már mihamarább saját könyvtárával fog rendelkezni.” Az idős könyvkereskedő 1901-ben a könyvek elhelyezéséről is gondoskodott. Kiszlingstein Gusztáv ugyan név nélkül írja, hogy „a főnöki kar elnöke a szekrények beszerzésére 200 koronát ajándékozott”³⁶ – de egyértelmű, hogy a Magyar Könyvkereskedők Egyletének ekkori vezetőjéről, Hoffmannról beszél.

Emellett még a munkaadói szervezet saját könyvgyűjteményét is átengedte a segédeknek, hogy az egyesített könyvtár valóban élő és használható legyen mindenki számára. Ranschburg Viktor beszámolója szerint „egyletünknek egy régóta vajúdó baja, a könyvtár felállításának kérdése is, végre szerencsés megoldást nyert, amennyiben a Csak szorosan egylet kérelmére a választmány készséggel elhatározta, hogy egyletünk könyvtárát, a tulajdonjog fentartása mellett, őrizetre és használatra a Csak szorosan Egyletnek adja át, mely azt állandó helyiségében fogja felállítani”³⁷.

Szintén a segédek autodidakta tanulását volt hivatva szolgálni az iménti felsorolás utolsó eleme, a tanonczakiskola is. Úgy tervezték, hogy a felolvasásokat részben maguk a képzetebb, műveltebb segédek fogják tartani, részben a meghívott neves szaktekintélyek. A terembérlet, az előadók honorárium, az előadások szövegének alkalomszerű megjelentetése stb. azonban szintén pénzbe került. A támogatást ismét csak főnökeiktől várhatták a könyvesbolti alkalmazottak, s az „agitációt” megint a fáradhatatlan Hoffmann Alfréd vállalta magára. A szokásos évi közgyűlésen cégtulajdonos társainak felvetve a kérdést és hatáson érvelve az ügy mellett elérte, hogy az általa felajánlott száz korona mellett

³⁵ Sennowitz 1898. 57.

³⁶ Kiszlingstein 1913. 29.

³⁷ Ranschburg Viktor főtitkár jelentése. *Corvina*, 1900/24. (aug. 30.) 129.

„Wodianer Arthur 200 kor., [...] Ranschburg Viktor 100 kor., Szilágyi Béla 50 kor. és Kőváry János úr 100 kor., összesen 550 koronával járultak hozzá e szép terv megvalósításához.”³⁸

Az utolsó lökést is Hoffmann adta meg 1903-ban. Kiszlingstein beszámolója szerint „szakiskolánk mozgalma befejezést nyer, amennyiben az iskola megvalósul. Hoffmann Alfréd lelkes mecénásunk az utolsó nehézségek leküzdésére 100 K-t utal ki egyletünk számára. 1903 április havában komoly, lelkes, de méltóságosan csendes ünnepély keretében avatják fel az iskolát.”³⁹

Sennowitz Adolf felsorolásában ugyan nem kapott helyet, de az idős könyvkereskedő még ezeken kívül is támogatta őket. A Magyar Könyvkereskedők Egyletének évi közgyűléseit követően társasbédéket tartottak, ahol a segélyegylet számára rendszeresen gyűjtöttek. Hasonlóképpen a segédek Csak szorosan egylete évi közgyűlései után is jótékony célú bálakat rendeztek, amelynek résztvevői a háromkoronás belépődíjon felül további felajánlásokat tehettek az egylet segélyalapja számára. Ilyen alkalmakkor Hoffmann Alfréd rendszeresen százkoronás felajánlást tett, miközben olyan – szintén igencsak tehetős – kartársai, mint például Révai Mór hús, Révai Ödön, Wodianer Artúr vagy Stampfel Károly tíz, de Noséda Tivadar vagy Zilahi Simon mindössze öt-öt koronát szántak e célra. A Singer és Wolfner cég és a Lampel Róbert-féle könyvkereskedés is csak hús, míg az Athenaeum, a Franklin-Társulat vagy a Pallas Rt. tíz koronával szerepelt a sorban. A végösszeg az 1900. február 3-i segédegyleti táncestélyen 266 koronát, 1901. február 9-én 241 koronát, 1903. február 7-én 287 koronát, 1905. március 4-én pedig 523 koronát tett ki – amelyből százat minden alkalommal egyedül az elnök tett le az asztalra.⁴⁰ Ezt a gesztusa különösen értékes, hiszen Hoffmann Alfréd ekkoriban már erősen depressziós volt és betegségéből kifolyólag igencsak nehezeire eshetett részt venni a nagy létszámú, vidám társasági rendezvényeken.

Nem csupán költői túlzás, amikor Stokovszky Antal így írt: „Mindenkor jóakarónk, tanácsadónk, erkölcsileg és anyagilag támogatónk volt! [...] Nem mulasztott el egy alkalmat sem, hogy az ő bőkezűségét egyletünk iránt ki ne mutatta volna és pedig oly szerény, oly kedves modorban, hogy azt el nem fogadni sértés lett volna rá nézve. [...] Ily férfiút nem lehet megjutalmazni, csak megtisztelni, és a »Csak szorosan« egylet csak magát tisztelte meg, midőn előbb tiszteletbeli, utóbb pedig dísztagjává választotta meg.”⁴¹

³⁸ Könyves: A tanonc-szakiskola. *Csak Szorosan*, 1902. nov. 20. Az eseményről beszámol a *Corvina* 1902/29. száma is.

³⁹ Kiszlingstein 1913. 30.

⁴⁰ *Corvina*, 1900/6. 31.; *Corvina*, 1901/6. 29.; *Csak Szorosan*, 1903. febr. 20.; *Csak Szorosan*, 1905. márc. 20.

⁴¹ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20.

Az események pontos datálását segíti egyrészt Sennowitz Adolf történeti műve, amely szerint az „[1895] január 30-án megtartott rendes évi közgyűlés Hoffmann Alfréd urat, a főnökegylet érdemekben dús elnökét tiszteletbeli taggá választja meg és az erről szóló díszoklevelet nyújtja át az ünnepest kiváló férfiúnak, egyletünk mindenha jóakarató patrónusának⁴² [...] egyletünk iránt tanúsított jóakaratóért és különösen a ½8 órai zárás keresztülvitele által irántunk szerzett érdemei elismeréseül”.⁴³ Másrészt rendelkezésünkre áll az a kéziratos nyugta, amelyben a segédek egylete nevében Schäffer János elnök, Lechner Kornél ellenőr és Lovászy Dezső pénztáros igazolták, hogy 1901. januárjában Hoffmann Alfréd az alapszabályban meghatározott legmagasabb támogatói összeget, az alapító tagdíjat, azaz száz koronát befizette az egyesület pénztárába.⁴⁴ Harmadrészt fennmaradt az a kéziratos jegyzőkönyv is, amelyben a segédek egyletének tagjai legmagasabb fokú hálájukat próbálták kifejezni:

Jegyzőkönyv

Felvétel a „Csak szorosán” magyarországi könyvkereskedő-segédek egyesületének XXVII-ik rendes évi közgyűlésén.

Budapest, 1901. január hó 20-án d.u. 3 órakor.

Jelen volt 37 egyesületi tag.

Elnök: Schäffer János.

Jegyző: Cservenka Jenő.

Elnök az ülést megnyitja, a napirend 9. pontjánál a hagyományokhoz hűen felemlíti, hogy az egyesület közgyűlése mindenkor ki szokta tüntetni a magyar könyvkereskedői kar jeleseit, minthogy ez alkalommal is a választmánynak indítványa van, kéri annak felolvasását.

Titkár felolvassa a választmány határozatát, mely indítványozza a közgyűlésnek, hogy nagyságos Hoffmann Alfréd urat, a magyar könyvkereskedők egyesületének érdemdús elnökét a tiszteletbeli tagok sorából kivegye és egyesületünk iránt tanúsított kiváló jóindulatáért dísztagnak válassza meg.

Az előterjesztett indítványt a közgyűlés nagy lelkesedéssel magáévá teszi, elnök határozatilag kimondja, hogy nagyságos Hoffmann Alfréd úr az egyesület dísztagjává választatott meg.

Kelt mint fent.

Jegyezte: Cservenka Jenő közgyűlési jegyző.

A jegyzőkönyv hitelül: Kántor Ferencz, Adler Ignác, hitelesítjük.
Schäffer János közgyűlést vezető elnök.⁴⁵

⁴² Sennowitz 1898. 46.

⁴³ *Corvina*, 1895/4. (febr. 10.) 15.

⁴⁴ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁴⁵ Uo.

Hoffmann Alfréd azonban nemcsak az alkalmazottak igényeire figyelt oda, hanem kollégái, az üzlettulajdonosok kényelmére is. A Magyar Könyvkereskedők Egylete megalakulása óta szinte minden évben más helyszínen tartotta közgyűléseit: a régi Lloyd-épület tanácstermében, a Hungária szálló egyik földszinti különtermében, a Frohner szállodában, a Szikszay-féle étterem első emeleti éttermében vagy az Írói és művészi kör egyleti helyiségében. Mihelyt 1889-ben megválasztották az egyesület elnökévé, Hoffmann a következő évi közgyűlést már új helyszínre hívta össze. A kortárs tudósítása megmagyarázza, miért: „A gyehennai meleg okozta fatalizmussal verődünk össze az idén [augusztus 20-án] a Reutter termeiben, hogy megtartsuk a szokásos rendes közgyűlést. Az új elnökség új helyiségről is gondoskodott s nagyon helyesen, mert a Reutter tágas saroktermében elviselhetőbb, tűrhetőbb, szellősebb volt az »állapot« mint eddigi helyiségeinkben.”⁴⁶

Az új helyszín annyira bevált, hogy a későbbiekben a könyvkereskedők törzshelyévé vált az Andrassy út 25. szám alatti étterem, később a tulajdonosváltás miatt már Drexler (Drechsler).

A következő, általa bevezetett újításról beszéljen ismét a szemtanú: „Egykor ültünk számszerint vagy 40-en a közgyűlési ebédhez, melyen elejétől végig a legjobb hangulat uralkodott, a min különben nincs is mit csodálnunk, mert elnökünknek a »sanyaró« könyvkereskedelemben szokatlan, de nála régóta ismert generozitással gondoskodott róla, hogy aranyos heglyé mellett elfeledtesse velünk, köznap i ezer ajunkat-bajunkat.”⁴⁷

A saját költségére vállalt figyelmeiséget nemcsak a megválasztása utáni első évben, hanem úgy tűnik, hogy ezután minden egyes közgyűlésen megismételte: „A közgyűlés után lakoma következett. Lakoma, melyen oly pajzán jókedv, (ritkaság nálunk!) oly fidelis hangulat uralkodott, a minőre könyvkereskedői közgyűlési lakománál a legöregebb tagok sem emlékeznek. [...] Eddig tartott a Hoffmann elnök-féle sör és bor, ezután jött [...] a vad és nem vad toasztoknak egész árja.”⁴⁸

Kartársai szórakozása mellett a könyvkereskedői kar legkomolyabb szakmai célkitűzéseit is nagyvonalúan támogatta: például az 1886–1900 közötti időszak Petrik Géza által szerkesztett *Magyar Könyvészetét*. Kiadási költségeire Hoffmann Alfréd a Magyar Könyvkereskedők Egylete nevében sok helyen kilincselte támogatásért: a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnál, különböző tudományos társaságoknál, a nagyobb kiadói társaságoknál, illetve az akadémiánál. A válaszok megérkeztéig az elnök a nyomdai költségekért a nyomdával szemben 1900 júniusában szemé-

⁴⁶ *Corvina*, 1890/25. (szept. 10.) 102.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ *Corvina*, 1892/16. (jún. 10.) 67.

lyes jóállást vállalt.⁴⁹ Bár az egyesület pénztárosa, Franke Pál felhívta a figyelmét a „súlyos kockázatra, amely ezen 100–110 ívre terjedő munka kiadásából” ráhárul, Hoffmann 1901 februárjában is fenntartotta, hogy „addig is, amíg a tényleges fedezet meglesz, a sajátjából a szükséges összegeket előlegezi”.⁵⁰

Nem meglepő, hogy amikor az első füzet 1903 tavaszán napvilágot látott, első-sorban neki mondtak köszönetet a *Corvina* hasábjain megjelent ismertetésben⁵¹ (és természetesen rendre a további füzetek megjelenésekor). Ezen a téren is jelentős zavart okozott a halála: 1906 januárjában Petrik Géza máris beadvánnyal jelentkezett az egyesület választmányánál, amelyben a könyvészet pillanatnyi szünetelését magyarázta meg: „megjegyzni, hogy miután a könyvészet maecenása (Hoffmann Alfréd) meghalt, ő nem tudja hányadán van”.⁵² Az egyesületnek szerencsére sikerült megoldani a további finanszírozást és a munkát jeles bibliográfusunk be tudta fejezni.

A különféle jótékony egyesületek és a szakmabeliek támogatásán kívül Hoffmann Alfréd különösen érdeklődött a fiatal művészek iránt: „fájdalmasan mondott le ugyan a művészeti pályáról, de azért még most is rajong érte.”⁵³ Ennek megfelelően mindent megtett, hogy a még ismeretlen, de tehetséges ifjú festők és szobrászok könnyebben érvényesülhessenek pályájuk elején. Eötvös Loránd is kiemelte 1897-es pohárköszöntőjében, hogy „az ő boltjában nemcsak könyvet lehet vásárolni: a tudós, a művész ott sokszor jó tanácsot, a fiatal kezdő buzdítást és támogatást talál”.⁵⁴ „Nem volt senki, aki ha hozzáfordult, üres kézzel távozott volna tőle.”⁵⁵

Az 1870-es években Eötvös József kultuszminiszterként sokat tett azért, hogy a reményt keltő tehetségek állami ösztöndíjakból mehessenek külföldre tanulni, továbbképezni magukat. A lelkesedés a magánszféra is elérte: „semmilyen művészeti törekvés nem marad támogatás nélkül, ha ahhoz állami hozzájárulás szüksége forog fön. De az erőre kapó fiatal magyar művészet támogatása megindul társadalmi téren is. Itt a pesti társaságban lelke ennek Hoffmann Alfréd. [...] Ő maga is mecénásául szegődik a művészetnek. [...] Izsó Miklós, a híres, de gondokkal küzdő magyar szobrász ha megszorul, csak Hoffmann Alfrédet keresi föl, aki kész örömmel siet támogatására. És hány más tehetségnek segít szárnyra keléshez, mennyi

⁴⁹ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének f. évi május hó 23-án tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1900/16. (jún. 10.) 81.

⁵⁰ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1901. február 7-én tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1901/5. (febr. 20.) 22.

⁵¹ A. K.: Könyvismertetés. *Corvina*, 1903/10. (ápr. 10.) 51.

⁵² Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1906. január 16-án tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1906/2. (jan. 20.) 8.

⁵³ Stokovszky 1905.

⁵⁴ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) A beszédet újra közölte: *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.

⁵⁵ *Uj hírek*, 1905. okt. 24.

nemes törekvésnek veti meg alapját! Az esztétikus Greguss Ágost és Keleti Gusztáv, a mintarajziskola későbbi igazgatója nem egy jeles tanítványukat küldik »Tant Hoffmann«-hoz, ahogy tréfásan elkeresztelik őt, amiért mindenkiről gondoskodni igyekeznek.⁵⁶

Izsó Miklós támogatásáról konkrét adatunk is van: miközben a Pákh Albert sírjára szánt mellszobrán dolgozott, anyagi nehézségei enyhítésére a kis méretű mintáról számos gipszöntvényt készített, amelyeket az Eggenberger-féle könyvkereskedésben lehetett megvásárolni öt forintért – sőt, vidéki megrendeléseket is elfogadtak és teljesítettek.⁵⁷ Ez a támogatási forma rendkívül fontos volt a művész életében, hiszen „pénzhez jóformán csak akkor jutott, ha az általa mintázott művészek és írók arczképeiből olcsó áron el tudott adni egy-két másolatot”.⁵⁸

Hoffmann ugyanígy segítette az Eggenbergerium látogatóit is. „Ő tartja össze őket, törekvéseiket istápolja, céljaikat megvalósítani: lelke leghőbb vágya.”⁵⁹ „Őt valamennyien szerették, mint valamennyiük tanácsadóját gyakorlati dolgokban.”⁶⁰ „Szinte közmondásos volt mértéktartó modora és állandó segítőkészsége. [...] Mindenki magával hozta reményeit és szívügyeit és nála vigasztalásra, segítségre és támogatásra talált.”⁶¹ „Az ember valójában már kérni sem mert tőle valamit – mert megadta, megtehetette.”⁶²

Hoffmann Alfréd mindenkinek igyekezett a kedvében járni: még baráti körének gyermekei is hasznot húztak a vele való kapcsolatból. Székely Bertalan lánya például így emlékezett ezekre az időkre: „A Hoffmann-féle barátság nekünk is nagyon jó volt, mert mindig kaptunk jó könyveket kölcsön elolvasásra.”⁶³

Volt, hogy valósággal kileste, melyik barátjának mivel tudna kedveskedni.

Valósággal megható volt, milyen fáradhatatlanul követte figyelemmel Hoffmann a külföldi, különösen az angol művészeti irodalmat, és egyetlen új kiadványon sem siklott át a tekintete, amely számunkra és céljaink szempontjából hasznos lehetett. Az én tárcaírói szükségleteimhez állandóan olyan ritkaságokat hajtott fel, amelyek más emberek elől teljesen rejtve maradtak. Elég gyakran csodálkoztak az olvasók, hogyan juthattam ilyen anyag birtokába. És ezen kívül külön

⁵⁶ Róna 1907. XI–XII.

⁵⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1868/4. (jan. 26.) 44. Az sem lenne meglepő, ha Hoffmann Alfréd lakását is díszítette volna egy ilyen öntvény.

⁵⁸ Szana Tamás: *Izsó Miklós élete és munkái*. Budapest, Athenaeum, 1897. 63.

⁵⁹ Róna 1907. X.

⁶⁰ Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1905/44. (okt. 29.) 710.

⁶¹ Hevesi 1905.

⁶² Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 184. (Ágai Adolf visszaemlékezése.)

⁶³ Székely Jenny: *Emlékezések jó Édesatyámra. 1949*. Magántulajdon, Budapest.

nekem szervezett vasárnapi kirándulásokat humorisztikus célzattal, mindenféle felfedezetlen külvárosi kerületekbe. Még a Háros-szigetre is, ahova egyszer egy nagy lélekvesztővel keltünk át, miközben egyik utastársunk felelőtlen hirtetésével a kedélyes hangulatot megzavarta. (Amikor ezt olvassa, szégyellje magát.) Ha Hoffmann nem is körének szellemi vezetője, de mindenesetre rokonszenves erjesztő tényezője volt, amely vendégszeretetének gyújtópontjával elérte, hogy az amúgy különféle elemek összetalálkozásából valami hasznos dolog született.⁶⁴

Másik emlékezünk Eötvös Loránd, aki egyúttal egy újabb becenevét is elárulja a könyvkereskedőnek:

Nem hiába neveztük mi Hoffmann Alfrédet a „jó Hoffmannak”. Segítségünkre volt ő a legkülönbébb ügyes-bajos dolgainkban. Gondoskodása barátairól a legkedvesebben akkor nyilatkozott meg, mikor valamelyikünk útra készült. Ilyenkor ő annak, aki könyvesboltjában felkereste, nem csak útikönyvet adott, de megcsinálta úttervét is s ellátta nem csak jó tanáccsal, de jó meleg ruhával, úti pogácsával s ha kellett még úti pénzzel is. Néha maga is útra kelt, de gyönyörúséget okozott neki már az is, ha a szép vidéken, művészi alkotáson barátja gyönyörködött.⁶⁵

⁶⁴ Hevesi 1905.

⁶⁵ Csokor: I. m. 185. (Eötvös Loránd visszaemlékezése.)

TANKÖNYVKIADÁS

Az Eggenberger-féle könyvkereskedésről szóló szócikkeikben a *Pallas Nagy Lexikona*,¹ illetve az ezt kisebb frissítésekkel szó szerint követő *Révai Nagy Lexikona*² igencsak szűkszavúan foglalja össze a cég kiadási tevékenységét: a nevezett vállalat „mindig legelső hazai könyvkereskedéseink közé tartozott, mostani jelentőségére azonban csak az új tulajdonosok emelték, akik maguk körül csoportosítva legkiválóbb tanügyi és jogtudományi íróinkat, mint kiadók oly tevékenységet fejtettek ki, hogy cégük a legelső könyvkiadói vállalatok közé sorolható”.

Már részleteztük azt a sokrétű munkát, amelyet a huszonöt éves cégvezető és társa, Grüner Károly – alkalmazottaik segítségével – rutinszerűen bonyolítottak nap mint nap. A bolt zökkenőmentes működtetése mellett viszonylag ritkán adtak ki könyveket saját vállalkozásban. Évente átlagosan tíz kötet jelent meg a kereskedés neve alatt: többnyire jogi kiadványok, de akadt köztük gyermekeknek való imádságoskönyv, kamatszámító táblázat, röpirat a zsidók magyarosodásáról, [Majer] István bácsi arany tanácsai szolgák, kocsisok, béresek s más férficselédek számára, illetve egy *Krinolin naptár* című mulattató képeskönyv is.

Hoffmann Alfréd azonban magasabb célokkal érkezett haza külföldi tanulmányai után, mint hogy megelégedjen a jó megélhetést biztosító „kapós” könyvek árulgatásával. Benkő Gyula szerint „ő nem hiába járt külföldön. A német irodalom nagy arányai, melyek Stuttgartban tárultak fel előtte, [...] a becses tapasztalatok, melyeket ott nyert s onnan hozott, itthon sem halványultak el, hanem még gyarapodtak. Hatásuk meglátszott működése gyümölcsén, könyvkiadványain.”³

A cég átvétele utáni években a kiadványok palettája határozottan tisztult: maradt a hangsúlyos jogi „gerinc”, de lassanként eltűntek a szépirodalmi és vallásos írások, valamint az olyan sikeres könyvek, mint az 1871-ben már harmadik kiadását megélt *Szerelem és házasság lefátyolozott titkai*. Helyettük viszont egyre több tankönyv bukkant fel; kezdetben többnyire népiskoláknak szánt kötetek, mint például a *Mulattatva oktató képes ABC* (1874), Bartal Antal elemi latin nyelvtana (1865), Johann Hepp keresztény egyháztörténete (1869) vagy Seidel Pál képes természetrajza (1871).

¹ *A Pallas Nagy Lexikona* (Eggenberger-féle könyvkereskedés szócikk). V. köt. Budapest, Pallas Rt., 1893. 718.

² *Révai Nagy Lexikona* (Eggenberger-féle könyvkereskedés szócikk). VI. köt. Budapest, Révai Testvérek, 1912. 167–168.

³ [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138. Újra közölte: *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.

Nem növekedett viszont a kiadványok száma: Hoffmann Alfréd első tíz cégvezetői évében mindvégig maradt az átlagos évi tíz kötet. Nem változtatott ezen Molnár János belépése sem 1868 februárjában, hiszen először a kölcsönkönyvtár felállításával és működtetésével voltak elfoglalva. Annál látványosabb volt azonban a változás 1871 után, amikor hivatalosan is üzlettársakká váltak. A szerződéskötést minden bizonnyal sok beszélgetés és tervezgetés előzte meg, amelyek során lefektették a közös vállalkozás elvi alapjait. Az *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*ben megjelent, korábban már idézett hirdetésük szövege is erre utalt, amikor „eddig helyiségeink megnöveléséről” beszélt. Nyilvánvalóan tudatosan készültek arra, hogy látványosan feltornásszák kiadói aktivitásukat és számítottak rá, hogy ehhez sokkal több helyre lesz szükségük. Az öreg és szűkös épületben pedig nem volt hova terjeszkedni.

Mihelyt túladtak a kölcsönkönyvtár anyagán, minden energiájukat az új kiadványok előkészítésére összpontosították. A fejlődés szembeötlő volt: míg 1872-ben csupán kilenc, 1873-ban már tizenkilenc, 1874-ben huszonnyolc és 1875-ben már negyvenkét könyvet dobtak a piacra. A mellékelt grafikonon jól látszik, hogy a következő huszonöt év során átlagosan évi harminc körül stabilizálódott a kiadványok száma. Kisebb kilengések mutatkoznak ugyan (ezekről később), de az Eggenberger-féle új könyvek száma soha nem csökkent évi húsz alá.

Az új cégtárs rendkívüli munkabírása („törhetetlen buzgalommal rovogatta a maga apró céduláit”) legalább annyira fontos volt a sikerhez, mint Hoffmann Alfréd kitűnő kapcsolatteremtő képessége. Ezt hangsúlyozta Ágai Adolf is visszaemlékezésében: „...és ettől az időtől [vagyis a Molnár-féle társulástól] kezdve erősödik meg mindinkább ez a kiadó-intézet, növekedik súlyban és jelentőségben.”⁴

Ne felejtünk el egy másik fontos tényezőt sem, amely szintén közrejátszott a hetvenes évek kirobbanó fejlődésében. A kiegyezés után lehetőség nyílt egy önálló magyar iskolarendszer felépítésére, s ezt Eötvös József, Trefort Ágoston és utódaik kultuszminisztersége alatt óriási lendülettel, de ugyanakkor jól átgondoltan meg is valósították. Kötelezővé tették a hat-tizenkét éves korú gyermekek népiskolai tankötelezettségét, s ennek köszönhetően több százezerrel nőtt az oktatásban részt vevők száma. A középhivatalnoki réteg képzésére létrehozták a fiúknak hat, a lányoknak négy osztályos polgári iskolát, a gazdaság igényeinek kielégítésére pedig a felső ipariskolákat és kereskedelmi tanintézményeket. A nyolcosztályos gimnázium és a reáliskola a felsőfokú oktatás felé nyitott utat, amelyben szintén óriási fejlődés ment végbe. Budapesten a meglévők mellett új tanszékek egész sora indult, 1871-ben létrejött a Műegyetem, majd 1873-ban az ország második tudományegyeteme Kolozsváron. A századfordulón a budapesti egyetemen négyezer, a kolozsvárin

⁴ Porzó [Ágai Adolf]: Egy tudós-tanya. *Corvina*, 1897/17. (jún. 20.) 91.

ezerkétszáz, a fővárosi műegyetemen pedig ezerötyszáz hallgató tanult, s emellett működött még az országban tíz jogakadémia, valamint 183 gimnázium és reáliskola.⁵

Ilyen hatalmas fejlődés szükségszerűen eredményezte az egyes iskolatípusokban használható tan-, olvasó és kézikönyvek számának exponenciális növekedését is. De hatalmas piaci konjunktúrája volt az atlaszoknak, a térképeknek, a földgömböknek és a különböző (jellemzően fali) szemléltető ábráknak, táblázatoknak is. Erre az időszakra utalt Lőrinczy György: „A nemzet komolyan a munkához látott s kulturális életének modern fundamentumát serény kezekkel építette.”⁶

Hoffmann Alfréd jó érzékkel látta meg a kínálkozó lehetőséget: „Midőn pedig tanügyünk 1868-ban független lett Bécestől, ő azonnal megérezte, hogy friss, élénkítő szellő várható a magyar középiskolai irodalom terén. Éles látással tekintett körül a tanférfiak közt, kiválogatván tapintattal azokat, kikben a reformmunka lelkes és hivatott embereit vélte.”⁷ Ranschburg Viktor még határozottabban fogalmazott: szerinte „Hoffmann Alfréd [...] kiváló működést fejtett ki a nemzeti ébredés korában, a 60-as években, a mikor a jeles szakírók egész táborának közreműködésével megteremtette a magyar tankönyvirodalmat, mellyel a Bach-korszakban ránk oktrojált német nyelvű tankönyveket helyettesíteni kellett. Ez a derék magyar könyvkereskedő a maga páratlan szorgalmával és nemes ambíciójával az utóbbi harmincöt év alatt mélyebb nyomokat hagyott a modern magyar kultúra fejlődésének történetében, mint sok zajos szereplésű hazafi.”⁸

A könyvkereskedő kitűnő üzleti érzékét azonban leginkább az a szoros és tartós kapcsolat jelzi, amelyet az új (1879-ben elfogadott) középiskolai tanterv kidolgozásával megbízott Kármán (Kleinmann) Mórral épített ki. A neves pedagógusnál senki sem ismerte jobban az új magyar oktatási rendszer működését és követelményrendszerét: a közoktatásügyi tanács jegyzője és a középiskolai tanárvizsgáló bizottság tagja volt, és „hosszú időközön át ő volt egyik legkiválóbb tankönyvkiadónknak, az Eggenberger cégnek buzgó tanácsadója” is.⁹ Publikációi is itt jelentek meg és ugyanitt adták ki az általa szerkesztett *Magyar Tanügy* című folyóiratot is.

Hoffmann Alfréd tehát szinte szó szerint a magyar tanügy ütőerén tartotta a kezét, s így a legkisebb változásáról is elsőként értesült. Belülről ismerte a tankönyv-engedélyezés folyamatát, a bírálat szempontjait, sőt, a bírálók személyét is. Ez persze nem jelentette azt, hogy bármilyen elvárás alól ki akart volna bújni vagy hogy kiskapukat

⁵ *Az 1900. párisi magyar kiállítás kalauza. Magyarország ismertetése.* Budapest, Rigler nyomda, 1900. 86.

⁶ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905. okt. 30. (Lőrinczy György visszaemlékezése.)

⁷ Benkő 1897. 137–138.

⁸ *Uj Idők*, 1897/9. (febr. 21.) 195.

⁹ –r: Kármán Mór. *Vasárnapi Ujság*, 1897/24. (jún. 13.) 385.

keresett volna. „Nagy befolyású barátjait soha ki nem használta üzleti vagy magán érdekeinek előmozdítására.”¹⁰ Csupán elébe tudott menni a feltételeknek – szinte azelőtt teljesítette őket, mielőtt megfogalmazták volna őket. Az általa jól ismert egyetemi és középiskolai tanároknak tehát nagyon is precíz utasításokat tudott adni arról, hogy mit és milyen rendszerben tartalmazzanak a kért művek: „Iskolakönyv kiadványainak szerzői között ott látjuk korának legkiválóbb tanárait, kikkel tankönyveket íratott és azoknak modern, a mai kor igényeinek és ízlésének megfelelő formát adott.”¹¹ Alkalmazottja és később utódja, Vastagh Gyula is így emlékezett: „Nagy műveltségénél fogva gyakorta ő szabta meg a szerzőnek a követendő irányt.”¹²

Egy konkrét eset szemlélteti a legjobban, hogy milyen sokat jelentett a jó viszony Kármán Mórral:

Mikor az 1879. évben kiadott új tanterv új tankönyveket tett szükségessé, Pirchala Imre a tanterv készítőjének, Kármán Mórnak és az Eggenberger-féle könyvkiadó cégnek felhívására megírta az „Anthologia Latina” című gyűjteményét. Ez a munka azért nevezetes, mert az iskolában addig is olvasott lírai költők mellett először vitt be a középiskolába Catullus, Tibullus és Propertius költeményeiből vett szemelvényeket. [...] Mikor a latin nyelvet mint rendkívüli tárgyat bevitték a reáliskolába, az Eggenberger-cég ismét Pirchalához fordult, hogy erre a célra latin alaktant és mondattant szerkesszen.¹³

Az előzetes bíráltatás eljárását pedig egyik könyvkiadó kollégájuk, Wodianer Artúr is leírta a század végén írt visszatekintő soraiban:

A tankönyvirodalom a 20 év óta fennálló szigorú közoktatásügyi miniszteri engedélyezési eljárás, illetőleg hivatalos bírálat következtében a nagy lendület mellett elismerésre méltó termékeket is hozott létre. Sokat tettek e téren maguk a kiadók is, kik be sem várva a hivatalos bírálatot, a mely egyébiránt is csak a könyv kinyomatása után eszközöltetik, óvatosságból a nekik kiadásra felajánlott műveket tárgyilagosan ítélkező szakemberekkel már kéziratban előzetesen megbíráltatták. Ezen eljárás által a tökéletlen művek még idejekorán visszautasítottak. [...] Tartózkodás nélkül mondhatjuk, hogy a tanügyi iroda-

¹⁰ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14–15.

¹¹ Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905. okt. 30.

¹² Vastagh 1905. 14–15.

¹³ Pirchala Imre tankerületi kir. főigazgató negyvenéves működésének emlékére. In: *Az érsekújvári államilag segélyezett községi kath. főgimnázium értesítője az 1909–1910. tanévről*. Érsekújvár, Winter Zsigmond fia könyvnyomdája, 1910. III., V.

lom helyesirányú fejlesztésében és a tankönyvek tökéletesebbé válésében kétségtelenül érdemeket szereztek maguknak a magyar kiadók.¹⁴

Hoffmann és társa tehát teljességgel modern könyvkiadók voltak abban az értelemben, hogy (kis túlzással) nem ültek a boltban azt várva, hogy bekopog egy szerző a kéziratával. Maguk állították fel koncepciójukat arról, hogy mit szeretnének piacra dobni, megkeresték hozzá a megfelelő szakembert és megbízást adtak a szellemi termék létrehozására.

Mivel az engedélyezett címek közül a fenntartók választották ki az iskoláikban használni kívánt tankönyveket, nagyon is fontos volt a színvonal. Ám nem lehetett elégedetten hátradőlni akkor sem, ha sikerült egy-egy jó művet megírni – a könyvet fáradságos munkával szét kellett küldeni az adott típusú iskolákba „megtekintésre”, ismertetést kellett íratni róla a lapokban, személyesen beszélni kellett néhány nagyobb fővárosi oktatási intézmény igazgatójával stb. A terméket be kellett vezetni a piacra.

Ezekben az évtizedekben számos olyan könyvismertetés jelent meg a *Vasárnapi Ujság*ban, amelyen a Hoffmannal és Molnárral is jó barátságban álló szerkesztő, Nagy Miklós jóindulatú segítő szándéka erősen érződik:

A polgári iskolák használatára az Eggenberger-féle könyvkereskedő cég már számos célszerűen használható, s csinos kiállításuk és olcsó áruk által egyaránt kitűnő tankönyvet adott ki. E sorozatból most Fillinger Károly „Állattan”-ának első része jelent meg, mely a gerinczeseket tárgyalja. A 6 ívnyi s számos csinos ábrával ellátott kötet ára csak 60 kr. Szerző e könyvet a legújabb miniszteri tanterv tekintetbe vételével szerkesztette, s az a fővárosi tanács által már a polgári iskolák számára tankönyvvül el is fogadtatott.¹⁵

Termékeik megismertetése céljából az Eggenberger-féle könyvkereskedés óriási terjesztési munkát végzett. Ennek arányait egy – bizonyosan hiányos – felsorolással próbálom érzékeltetni (a többkötetes műveket egynek számolom):

A kiskunhalasi református liceumnak az 1897/98-as tanévben egy könyvet küldtek.¹⁶

A debreceni városi főreáliskolának 1886/87-ben tizenkét kötet, 1888/89-ben egy könyv, 1889/90-ben hat.¹⁷

¹⁴ Wodianer Arthur: Könyvkereskedés. In: Matlekovits Sándor szerk.: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. IX. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. 502.

¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1878/33. (aug. 18.) 527.

¹⁶ Gaál Endre szerk.: *A kis-kun-halasi hely. hitv. lyceum értesítője az 1897–98-ik tanévről*. Halas, Práger Ferenc, 1898. 55.

¹⁷ *Debreczen sz. kir. város főreáliskolájának értesítője az 1886–87-dik tanévről*. Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában, 1887. 49.; *uo. az 1888–89-dik tanévről*. 43.; *uo. az 1889–90-dik tanévről*. 40.

A debreceni református főgimnáziumnak 1895/96-ban negyvenegy könyv 43 forint 50 krajcár értékben.¹⁸

A debreceni állami kereskedelmi akadémia 1897/98-as értesítője csupán annyit közöl, hogy „tankönyvgyűjteményünk szaporításához hozzájárult [...] az Eggenberger kiadó cég” is.¹⁹

A bencések esztergomi főgimnáziumának 1870/71-ben két könyv, 1879/80-ban harminc, 1883/84-ben öt; 1884/85-ben, 1885/86-ban, 1887/88-ban, 1888/89-ben, 1889/90-ben és 1890/91-ben meghatározatlan számú „ajándékkal gyarapították a könyvtárt”, majd 1896/97-ben ismét négy könyvet küldött „Eggenberger úr”.²⁰

Az esztergomi nyilvános reáliskolának 1876/77-ben két könyv, 1878/79-ben egy, 1885/86-ban kilenc könyv volt „Eggenberger József ajándéka”, 1889/90-ben hat.²¹

A kiskunhalasi református líceumnak 1877/78-ban egy könyv, 1886/87-ben hét, 1887/88-ban egy, 1888/89-ben kettő, 1889/90-ben öt, 1890/91-ben huszonegy, 1891/92 tizenegy, 1892/93-ban kettő, 1893/94-ben kettő, 1894/95-ben négy, míg az 1896/97-es tanévben csak annyit jegyeztek fel, hogy „kiadványaikból ez évben is több művet küldöttek meg iskolánknak”.²²

A bencések komáromi négyosztályos gimnáziumának 1879/80-ban egy könyv, 1885/86-ban tizenegy, 1886/87-ben három, 1887/88-ban ismét egy.²³

¹⁸ *A debreczeni ev. ref. főgymnasium értesítője az 1895–96. iskolai évről.* Debrecen, nyomtatott a város könyvnyomdájában, 1896. 95.

¹⁹ *Az államilag segélyezett debreceni kereskedelmi akadémia értesítője az 1897–98. tanévről.* Debrecen, Csokonai nyomda és kiadó rt., 1898. 86.

²⁰ *Értesítvény a pannonhegyi sz. Benedekrend esztergomi főgymnasiumából az 1870/1. tanév végén.* Pest, Kertész József, 1871. 28.; *uo. az 1879/80. tanév végén.* 21–22.; *uo. az 1883/4. tanév végén.* 75.; *uo. az 1884/5. tanév végén.* 69.; *uo. az 1885/6. tanév végén.* 43.; *uo. az 1887/8. tanév végén.* 78.; *uo. az 1888/9. tanév végén.* 63.; *uo. az 1889/90. tanév végén.* 83.; *uo. az 1890/91. tanév végén.* 75.; *uo. az 1896/97. tanév végén.* 209.

²¹ *Sz. kir. esztergomvárosi nyilvános reáltanoda 1876/7-ik tanévi értesítvénye.* Esztergom, Buzárovits Gusztáv, 1877. 16.; *uo. 1878/9-ik tanévi értesítvénye.* 26.; *uo. 1885/86-ik tanévi értesítvénye.* 18.; *uo. 1889/90-ik tanévi értesítvénye.* 21.

²² *A kis-kun-halasi helv. hitv. lyceum értesítője az 1877/8-dik tanévről.* Kecskemét, Sziládi Lajos, 1878. 27.; *uo. az 1886/7-dik tanévről.* 43.; *uo. az 1887/8-dik tanévről.* 50.; *uo. az 1888/9-dik tanévről.* 46.; *uo. az 1889/90-ik tanévről.* 89.; *uo. az 1890/91-ik tanévről.* 49.; *uo. az 1891/92-ik tanévről.* 50.; *uo. az 1892/93-ik tanévről.* 50.; *uo. az 1893/94-ik tanévről.* 51.; *uo. az 1894/95-ik tanévről.* 50.; *uo. az 1896/97-ik tanévről.* 7.

²³ *Értesítő a pannonhalmi sz. Benedek-rend komáromi kath. kis-gymnasiumáról az 1879/80-ik tanév végén.* Komárom, Ziegler Károly, 1880. 34.; *uo. az 1885/6. iskolai évről.* 83.; *uo. az 1886/7. iskolai évről.* 55.; *uo. az 1887/8. iskolai évről.* 72.

A komáromi állami polgári leányiskolának az 1893/94-es tanévben hat könyv.²⁴

A bencések kőszegi gimnáziumának 1890/91-ben tíz könyv.²⁵

A miskolci katolikus gimnáziumnak 1886/87-ben kilenc könyv, 1887/88-ban egy, 1888/89-ben három, 1890/91-ben tizenhármas, 1894/95-ben egy, 1895/96-ban kettő, 1898/99-ben egy. Az 1897/98-as tanév különlegesnek számít, mert ekkor Benczúr Béla *A művészi ipar és dekoratív művészetek stiltana* című munkáját küldték meg Miskolcra, ami tíz koronába, díszes vászonkötésben pedig tizenkét koronába került. Az ennyire drága könyvek adományozásával igencsak csínján bántak a könyvkereskedők.²⁶

A miskolci református líceumnak 1877/78-ban egy könyv, 1881/82-ben „több kézikönyv”.²⁷

A munkácsi állami gimnáziumnak az 1881/82-es tanévben egy könyv.²⁸

A piaristák nagykanizsai főgimnáziumának 1877/78-ban három könyv, 1879/80-ban tizenhárom, 1881/82-ben tizennégy, 1882/83-ban négy, 1884/85-ben egy, 1886/87-ben egy, 1895/96-ban öt, 1897/98-ban kettő.²⁹

A bencések pápai négyosztályos gimnáziumának 1878/79-ben két könyv, 1880/81-ben három, 1881/82-ben három, 1883/84-ben kettő.³⁰

²⁴ *A komáromi m. kir. állami polgári leányiskola értesítője az 1893/94. iskolai évről.* Komárom, Spitzer Sándor, 1894. 18.

²⁵ *Értesítő a Pannonhalmi Szt. Benedek-rend kőszegi gymnasiumáról az 1890–1891. iskolai év végén.* Kőszeg, Feigl Frigyes, 1891. 129.

²⁶ *A miskolci kir. kath. gymnasium évi értesítője az 1886–87. tanévről.* Miskolc, Forster Rezső, 1887. 17–18.; *uo. az 1887–88. tanévről.* 32.; *uo. az 1888–89. tanévről.* 31–32.; *uo. az 1890–91. tanévről.* 33–35.; *uo. az 1894–95. tanévről.* 44.; *uo. az 1895–96. tanévről.* 20–21.; *uo. az 1897–98. tanévről.* 30.; *uo. az 1898–99. tanévről.* 35.

²⁷ *Értesítő a miskolci helvét hitvallású ref. lyceum főgymnasiumáról az 1877/8-ik tanévben.* Miskolc, Rácz Ádám, 1878. 17.; *A miskolci helv. hitvallású ref. liceum értesítője az 1881–82-dik tanévről.* Miskolc, Forster Rezső, 1882. 35.

²⁸ *A munkácsi m. kir. állami gymnasium értesítője az 1881–82-ik tanévről.* Munkács, Blayer Pinkász, 1882. 26.

²⁹ *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló nagy-kanizsai kath. főgymnasium értesítője az 1877–1878. tanévről.* Nagy-Kanizsa, Wajdits József, 1878. 65.; *uo. az 1879–80. tanévről.* 82.; *uo. az 1881–82-iki tanévről.* 50.; *uo. az 1882–83. tanévről.* 48.; *uo. az 1884–85. tanévről.* 71.; *uo. az 1886–87. tanévben.* 60.; *uo. az 1895–96. tanévben.* 164.; *uo. az 1897/98. tanévben.* 101.

³⁰ *Értesítő a pannonhalmi Szent-Benedek-rend pápai kisgymnasiumáról az 1878–79-iki tanév végén.* Pápa, a ref. főtanoda betűivel, 1879. 33.; *uo. az 1880–81-iki tanév végén.* 48.; *uo. az 1881–82-iki iskolai évről.* 43.; *uo. az 1883–84-iki iskolai évről.* 40.

A pápai református főiskolának 1877/78-ban meghatározatlan számú könyv, 1879/80-ban kettő, 1893/94-ben ismét nincs pontosítva a küldött kötetek száma, 1898/99-ben kettő.³¹

A ciszterciek pécsi főgimnáziumának az 1893/94-es tanévben két könyvet küldött „tekintetes Eggenberger könyvkereskedő úr”.³²

A sárospataki állami tanítóképzőnek 1876/77-ben egy könyv, 1893/94-ben hat könyv.³³

A bencések soproni főgimnáziumának 1886/87-ben egy könyv.³⁴

A piaristák szegedi főgimnáziumának 1879/80-ban tizennégy könyv 16 forint 80 krajcár értékben, 1890/91-ben hat, 1891/92-ben tíz.³⁵

A ciszterciek székesfehérvári főgimnáziumának 1882/83-as, 1883/84-es, 1890/91-es, 1892/93-as és 1893/94-es értesítői egyszer sem határozzák meg a küldött könyvek pontos számát, csupán annyit közölnek, hogy az Eggenberger-féle könyvkereskedés által „több jeles tankönyvek adományoztattak” a tanári könyvtár számára.³⁶

A székesfehérvári állami főreáliskolának 1894/95-ben meghatározatlan számú könyvet küldtek, 1895/96-ban négyet.³⁷

Az iskolákba eljuttatott könyveket ugyan „ajándék” vagy „adomány” néven vették leltárba a címzetek, de jól tudjuk, hogy ez nem az előző fejezetben részletesen bemutatott jótékonyág része volt, hanem jól átgondolt üzleti stratégia. A tantestületeknek ingyenesen elküldött egy-egy példány könnyen több száz darabos megrendeléshez juttathatta a kiadót – ha viszont elmulasztotta ezt a lépést, a konkurens cégek biztosan lépéselőnyhöz jutottak. Azt azonban mindenképpen érdemes átgondolni, mek-

³¹ *A dunántúli helv. hitv. egyházkerület 1879. évi június hó 9. s több napjain B. Füreden tartott közgyűlésének jegyzőkönyve.* Pápa, a reform. főtanoda betűivel, 1879. 71.; *A pápai reformált főiskola értesítője az 1879–80-ik tanévről.* Pápán, a reform. főtanoda betűivel, 1880. 66.; *uo. az 1893–94-ik iskolai évről.* 157.; *uo. az 1898–99-ik iskolai évről.* 47.

³² *A zircz-ciszterczi rend pécsi róm. kat. főgimnáziumának értesítője az 1893–94-ik iskolai évről.* Pécs, Taizs József, 1894. 28.

³³ *A sárospataki állami tanítóképezde értesítője az 1876/7. tanévről.* Sárospatak, Steinfeld Béla, 1877. 27.; *uo. az 1887/8, 1888/9, 1889/90, 1890/1, 1891/2, 1892/3 és 1893/4 iskolai évekről.* 32.

³⁴ *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend soproni kath. főgymnasiumának értesítője az 1886/87. iskolaévről.* Sopron, Litfass Károly, 1887. 58.

³⁵ *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgymnasium értesítője az 1879–80. tanévről.* Szeged, Burger Gusztáv, 1880. 49.; *uo. az 1890–91. tanévről.* 113.; *uo. az 1891–92. tanévről.* 170.

³⁶ *Értesítő a zircz-ciszterczi rend székesfehérvári főgymnasiumáról az 1882/3. tanév végén.* Székesfehérvár, a „Vörösmarty” könyvnyomdája, 1883. 77.; *uo. az 1883/4. tanév végén.* 110.; *uo. az 1890–91. iskolai évről.* 45.; *uo. az 1892–93. iskolai évről.* 72.; *uo. az 1893–94. iskolai évről.* 76.

³⁷ *A székesfehérvári m. kir. állami főreáliskola évi értesítője az 1894–95-ik tanévről.* Székesfehérvár, a „Székesfehérvár és vidéke” könyvnyomdája, 1895. 87.; *uo. az 1895–96-ik tanévről.* 47.

kora adminisztrációs, csomagolási és postázási feladattömeget jelentett ez a bolt tulajdonosainak és segédeinek, a küldemények költségeiről már nem is beszélve.

Mindezen kívül még olyan reklámfogásokat is alkalmaztak (más kiadókhöz hasonlóan), mint a bizonyos számú megrendeléshez járó „ráadás”-kötet. Dapsy László *Általános növénytan* című tankönyve megjelenésekor 1869-ben például azt tették közzé a lapokban, hogy „az iskolák azon kedvezményben részesülnek, hogy szegénysorsú, jó tanulók számára minden 12 példány után 1 ingyen adatik”.³⁸

A kiadó munkája még akkor sem szűnt meg, ha sikerült nagy példányszámú megrendelést szerezni egy-egy tankönyvből; az érdeklődést évről évre fenn is kellett tartani. Követték a tanterv kisebb módosításait, javították a gyakorlat során kiderülő apróbb hiányosságokat, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért esetenként átdolgozták a kötet tördelését, a diákok figyelmének fölkeltesére pedig igyekeztek növelni az illusztrációk számát.

Mivel egyes tantárgyak különösen gyorsan avuló adatokkal dolgoznak, ezért a kéziratok folyamatos átdolgozása létszükséglet volt. Így nem meglepő, ha újra meg újra ilyen és ehhez hasonló megfogalmazásokkal találkozunk a könyvek címeiben: Greguss Gyula: *Természettan*. Teljesen átdolgozta Berecz Antal (9. kiadás, 1895); Fuchs János: *Az általános földrajz elemei, különös tekintettel az osztrák-magyar birodalomra*. A legújabb adatok nyomán, paedagogiai elvek szerint átdolgozva. Az új területfelosztás tekintetbevételével (10. kiadás, 1879).

A kitartó munka eredményeként az Eggenberger-féle könyvkereskedés könyvei valóban sikeresek voltak, nem volt ritka köztük a sok kiadást megért mű. Legalább ennyire fontos, hogy az összes iskolatípus és a tanítóképezdek teljes tantárgy-skáláját lefedték. Az állatok és a növények természetrajzától és a vegytantól az irány- és költészettanon keresztül a könyvviteltanig és a háztartástanig mindent kínáltak, de nem hiányzott palettájukról a magyar történelem, valamint a latin, a görög és a modern nyelvek tankönyvei sem. Szövegkiadásokat is közrebocsátottak a *Görög és római remekírók iskolai könyvtára* című sorozatukban. Petrik Géza véleménye szerint „bámulatra méltó az a tevékenység, amit az Eggenberger-féle könyvkereskedés különösen a tankönyv-, a jogi, ifjúsági és mezőgazdasági irodalom terén kifejtett. Harminc év alatt tízszer többet tett, mint összes elődei 100 év alatt.”³⁹

Révai Mór is kiadói stratégiájuk átgondoltságát, rendszerességét emelte ki 1897-es ünneplő pohárköszöntőjében:

Csak érinteni is azt, hogy minő működést fejtett ki Hoffmann Alfréd a magyar tudományos és ismeretterjesztő irodalom fejlesztése érdekében, [...] teljesen

³⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1869/39. (szept. 26.) 537.

³⁹ Petrik Géza: A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke. *Corvina*, 1896/23. (aug. 20.) 263.

lehetetlen. Hiszen le kellene írni azt a sivatag pusztát, amelyet a magyar könyvtermelés képe ábrázolt azokban az időkben, melyek Hoffmann működését megelőzték. Ecsetelni kellene azt a bámulatos tevékenységet, mellyel az abszolutizmus lejárta után a magyar tankönyvirodalmat a semmiből megteremtette; ki kellene mutatni azt a tervszerűséget, mellyel a szükségletnek megfelelően előbb az alsó fokon kezdte és tovább-tovább haladva odáig jutott, hogy ma már a legmagasabb fokú tudományos képzéshez való nagybecsű kézikönyveink vannak; ki kellene fejteni, hogy mennyi szakavatottsággal, milyen előrelátó körültekintéssel, mennyi buzgalommal és szorgalommal kezdte és folytatta pályáját, áldásos működését lankadhatatlanul mind e mai napig.⁴⁰

A tankönyvek minél szélesebb körben való elterjesztésének egyik hathatós eszköze volt a különböző kiállításokon való részvétel. Az egyik ilyen alkalom az 1866-tól kezdődően minden évben rendszeresen, az Országos Középiskolai Tanáregyesület közgyűléseivel párhuzamosan megrendezett tanszerkiállítás volt. Az általában egy hétig tartó rendezvényeken a tanszerekben érdekelt könyvkiadók is bemutathatták termékeiket az egész országból összegyűlt több száz tanárnak és tanítónak. (A fizikai kísérleti eszközöktől az iskolapadig és az üvegtáblaig egyéb iparoknak iskolákba szánt termékei is szerepeltek.)

Az 1884-es kiállításon biztosan képviseltette magát Hoffmann és Molnár is, hiszen „az állami felsőbb leányiskola termében megtartott gyűlés alatt gazdag tanszer-kiállítás is volt a leányiskola két termében”, amelyre „a Franklin-társulat, az Eggenberger- és Lampel-czég, Calderoni és társa, Feuvel gyáros, több osztrák czég és hazai intézet küldött tárgyakat”.⁴¹ Ismerve a két tulajdonos agilis üzletpolitikáját, konkrét adat híján is valószínűtlennek tartom, hogy bármelyik évben hiányoztak volna.

Végül meg kell említeni az Eggenberger-féle atlaszokat, térképeket és földgömböket is, az iskolai oktatás nélkülözhetetlen (és gyorsan elhasználódó) eszközeit. Ezzel a kiadványtípussal is csupán az 1871-es Molnár-féle társulási szerződés után kezdtek el foglalkozni, és ezeknek is része volt a cég publikációs számainak gyors felfutásában. Elsőként 1873-ban adták ki Ribáry Ferenc földrajzi kis atlaszát nép-, ipar- és vasárnapi iskolák használatára, majd 1876-tól kezdődően robbanásszerű fejlődésnek lehetünk tanúi. Ebben az évben egyszerre négy térképet is piacra dobtak, amelyeket mind Homolka József, az Állami Nyomda térképésze rajzolt. Ezután rendszeres időközönként új és újabb (sajnos többnyire datálatlan) kiadásokban jelentek meg a különböző Homolka-féle térképek.

⁴⁰ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) A beszédet rövidítve újra közölte: *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.

⁴¹ *Vasárnapi Ujság*, 1884/28. (júl. 13.) 448.

Volt köztük néhány, amelyet kimondottan iskolai használatra szántak, például *Magyarország hegy- és vízrajzi térképe a közép- és polgári iskolai földrajzhoz alkalmazva*, *A Földközi-tenger medencéjének térképe a közép tanodákban használt földrajzokhoz alkalmazva*, az egyes földrészeket vagy vármegyéket ábrázoló nyomtatványok, illetve a vallásórákon szükséges *Palesztina kis térképe*. De a nemzetiségi iskolák diákjaira is gondoltak: az addig külföldről (főként Prágából) behozott szlovák nyelvű térképek kiszorítására Hoffmann és Molnár is elkészítette a „magyar korona országainak igen csinos kiállítású kézi földképét [...] tót szöveggel”.⁴²

Közreadtak „irodai és magánhasználatra” valókat is, mint például *Magyarország közigazgatási és közlekedési térképe* vagy *A magyar szent korona országainak helységei, ország- és vasúti térképe, a legújabb megyei felosztás tekintetbe vételével*. Végül ismerünk olyan kiadványokat is, amelyekkel kimondottan a Magyarországra (és azon belül a fővárosba) érkező külföldi turistákat célozták meg – ilyen volt például a *Budapest térképe a házszámok megjelölésével és az utcák és terek betűrendes jegyzékével*. Még ennél is felhasználóbarátabb kiadványtípusuk volt az 1896-ban már másodszor kiadott *Budapest főváros tájékozási tervrajza*, amely „a fővárost [...] mintegy madártávlatból (a Margit-szigetről véve föl) egyes nevezetesebb épületeit, palotáit, hegyeit, ültetvényeit belerajzolva is mutatja, úgy hogy az idegen könnyen tájékozhatja magát, s képet kap Budapestről. Az illusztrált térképen [...] minden lerajzolt épület aláírással is el van látva. A hozzá mellékelt füzet pedig magyar, német és francia nyelven sorolja föl Budapest nevezetességeit, melyeket e kulcs és a térkép összevágó számai szerint pontosan ki lehet keresni.”⁴³ Minden bizonynyal ők maguk is sokat eladtak belőle a millenniumi országos kiállítás alkalmából a fővárosba csődülő látogatóknak, de a főváros összes többi könyvkereskedésében is terjesztették. Kartársaknak ugyanis minden hat példány után egyet ingyen adtak Hoffmannék.⁴⁴

Az Eggenberger-féle térképeket a lehető legkönnyebben kezelhető, változatos formákban árulták: az iskolákba szánt térképlapokat vászonra felhúzva (lécekkal vagy anélkül) és tokban, a magánhasználatra valókat könyv formában és vászonba kötve vagy vastag papíron, összehajtható és zsebben hordható formátumban. A tiszta rajzú, mindig friss adatokat tartalmazó és igényes nyomású térképek „igen kedveltek” voltak a vásárlók körében.⁴⁵

Hoffmann Alfréd nemcsak a mindig aktuális tiszteletdíjjal honorálta Homolka József precíz munkáját, hanem a rá jellemző csendes úriemberi gesztussal a millenniumi kiállítás csoportbiztosaként egy kitüntetést is kieszközölt neki. A kéziratban

⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1869/49. (dec. 5.) 677.

⁴³ Uo., 1890/39. (szept. 28.) 632.

⁴⁴ *Corvina*, 1896/16. (jún. 10.) 226.

⁴⁵ Wodianer 1898. 504.

fennmaradt indoklás szerint „javaslatba hozom a közreműködők érdemét Homolka József térképész számára, ki mindamellett hogy már huszonöt esztendő óta mint térképrajzoló működik, eddig semmiféle kitüntetésben nem részesült. A Pallas lexikon összes Magyarországra vonatkozó térképe, az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadásában megjelent nagy és kisebb térkép, Budapest és környékének legújabb térképe, egészen eredeti constructióban és kiállításban lévő Magyarország közgazgatási térképe az ő műve.”⁴⁶ A javaslat meghallgatásra talált.

Az Eggenberger-termékeket bel- és külföldi kiállításokon is sikerrel mutatták be. 1877-ben az „országban első” térképkiállításra, Nyíregyházára küldték el „mindenki előtt ismeretes kézi mappáikat”,⁴⁷ 1881-ben pedig a Velencében tartott III. Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson ezüstérmét nyertek „Homolka térképrajzoló műveiért”.⁴⁸

Az egyetemi oktatás területén nem volt ennyire széles körű Hoffmann és Molnár terméklistája – mondhatjuk, hogy „mindössze” két kar tananyagát célozták meg, ezen belül azonban ismét a teljességre törekedtek. A jogászképzést szolgálták többek között olyan kiadványaik, mint Hoffmann Pál *A jog lénye. Bevezetés a jogtudományba* (1864), Kautz Gusztáv *A magyar büntetőjog és eljárás tankönyve* (1873), Matlekovics Sándor *Nemzetgazdaságtan a jogtanulók igényeihez alkalmazva* (1874), Fésüs György *A magyar közigazgatási jog kézikönyve* (1876), Pisztori Mór *Bevezetés az államtudományba* (1876), Korbuly Imre *Magyarország közjoga* (1871), Knorr Alajos *A magyar magánjog* (1873), Herczegh Mihály *Magyar családi és öröklési jog* (1874) vagy Wenzel Gusztáv *A magyar bányajog rendszere* (1890) című alapművei. Mind fajsúlyos, komoly munka, legtöbbször sok száz oldalas és viszonylag drága kiadvány. Ám nem csupa ilyet adtak ki Eggenbergerék.

A hallgatók igényeire alkalmazkodva egy olyan ügyes sorozatot is szerkesztettek *Jogi ismétlőkönyvek gyűjteménye* címmel, amelyek szerzője – humoros és a témához illő álnevek mögé bújva – kérdés-felelet formában foglalta össze az egyes jogi tantárgyak lényeges ismereteit.⁴⁹ A füzetek egyike-másika még a klasszikus diák-mnemotechnikát is alkalmazta: „A magyar büntető törvénykönyvet, illetőleg a büntettek meghatározását és az azokra szabott büntetéseket rimes versekbe szedte

⁴⁶ *Előadói jelentés a m. könyvkereskedelem (II. A. csoport) kiállításáról.* OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁴⁷ – ab –: A nyíregyházai postaszakkönyvtáregylet által rendezett térkép-kiállítás. *Földrajzi Közlemények*, 1877. 222–223.

⁴⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1881/39. (szept. 25.) 622.

⁴⁹ Gájus: *Institutiók kérdések és feleletekben*; Yrnerius: *Pandekták kérdések és feleletekben*; Cujacius: *Egyetemes európai jogtörténet*; Grotius: *Tételes nemzetközi jog*; Anonymus: *Magyar alkotmány és jogtörténet*; Huszty Redivivus: *A magyar büntetőtörvény*; Smith: *Nemzetgazdaságtan*; Justus: *Magyar közjog*; Gratianus: *Egyházi jog*; Tomasius: *Észjog*; Azzoni: *Ausztriai magánjog I–II.*; Werbőczy: *Magyar magánjog*; Beccaria: *Magyar büntetőjog*.

Doktor Deodatus, mint régebben tették a földrajzzal, és a latin grammatikai szabályokkal, hogy versek alakjában jobban megmaradjon az emlékezetben.”⁵⁰

Az olcsó (1,60 forintos) füzetek rendkívül népszerűekké váltak a jogászhallgatók körében, s így újabb és újabb tantárgyak anyagából jelentek meg a praktikus összefoglalók. A megjelenések sűrűsége miatt mindenki több szerzőt feltételezett a változatos álnevek mögött. A magyar könyvészet mind a mai napig nem ismeri a könyvecskék szerzőjét és a nemrégiben megjelent hasonló kiadás szerkesztője is több anonim íróról beszél. A titok megoldása Hoffmann Alfréd egyik 1875 áprilisában kötött szerződésében rejtőzik, amely szerint:

Dr. Bozóky Alajos n[agy]várad i jogtanár úr [...] a jogtanodák új szervezéséről kiadott Szabályzat 26. 28. 31. és 32. §§-okban megnevezett jogtudományi alap és államvizsgálatokban foglalt tantárgyak közül a következőkre, u.m. [...] vizsgálati előkészületre szolgáló rövid, legfeljebb öt-öt nyomtatott ívre terjedő kivonatokat (repetitoriumokat) – esetleg kérdések- és feleletekben – készít, még pedig időhöz nem kötve.

Hoffmann és Molnár urak kötelezik magukat, miszerint ezen vállalatot megindítják és Dr. Bozóky Alajos úrnak nyomtatott ívenként 20 ft azaz húsz for[int] o[sztrák] é[rtékben] tiszteletdíjt fizetnek.

Egyelőre csak az a. b. pontok alatt megnevezett füzetek fognak kiadatni, a többi csak azon esetben tartoznak Hoffmann és Molnár urak kiadni, ha a vállalat kelendőnek bizonyul.

Szerző kiköti magának, hogy neve titokban tartassék.

Az első kiadás 1200 (ezerkétszáz) példányban nyomatik; minden újabb ugyanennyi példányban nyomtatandó kiadásért szerző ugyanannyi tiszteletdíjt kap [...].⁵¹

Megállapíthatjuk, hogy a titoktartási kötelezettséget a könyvkiadó becsülettel és a mai napig sikerrel megtartotta. Bozóky Alajos bevételei megemelkedtek, hírneve azonban makulátlan maradt a nagyvárad i jogakadémián és kevéssel a sorozat megindulása után, 1879-ben az intézmény igazgatójává lépett elő.

Szintén a diákoknak szánt praktikus kiadvány volt a Leitner Ferenc által szerkesztett *Joghallgatók zsebnaptára*, amely minden tanév kezdetén, ősszel jelent meg a kirakatokban. A 1872-ben megindított füzetke a naptári részen kívül tartalmazott minden fontos információt: a jogakadémiák és jogi fakultások tanárainak névsorát,

⁵⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1883/44. (nov. 4.) 716.

⁵¹ OSZK Kézirattár. Fond 3/210. Athenaeum. Az Eggenberger könyvkereskedés szerződésai, számlái.

az órarendet, a tanulmányi és a fegyelmi szabályzatokat, a szigorlatokra vonatkozó rendeleteket és a jogászszegelező egyesület adatait.

A jogász hallgatók mellett a gyakorló szakembereket is megcélozták, például az 1871-ben útjára indított *Ügyvédek, közjegyzők és bírák zsebnaptárával*. A füzeteket Kovács Ferenc szerkesztette az előzőhöz hasonló gyakorlatias elvek alapján, részletes szakmai címtárral, az ügyvédi könyvek vezetésének útmutatójával, a különböző hivatalos iratok díjszabásával stb.

Hoffmann Alfréd jó viszonyt ápolt a bírakkal, az ügyvédekkel s általában a pesti jogásztársadalommal. A közös ebédeken vagy az esti kávéházi beszélgetések során megismerhette mindennapi munkájuk rutinját és munkaeszközeiket, s jó üzleti érzékét ismét bebizonyítva, ezen a téren is egy jelentős újítást vezetett be. A kiegyezés utáni néhány évtizedben az országgyűlés törvénykezési tevékenysége óriási lendületet vett, s a keletkező szövegek pusztán mennyisége is gondot okozott a kiadóknak. Megjelentek ugyan az egyes években meghozott jogszabályok összeállításai is, de például az *1875-ik évi törvények gyűjteménye* Eggenbergerék kiadásában 522 oldalt, az 1881. évi kötet pedig 784 oldalt tett ki!

Ezért több könyvkiadó külön-külön, olcsóbb és kezelhetőbb kiadást is készített az egyes fontosabb törvények szövegéből. Hoffmann Alfréd azonban nem elégedett meg ennyivel, hanem egy sor praktikus kiegészítést is csatolt a jogszabályokhoz. Mellékelte az adott törvény végrehajtási utasítását, a szövegben idézett további törvényeket és miniszteri rendeleteket, a témára vonatkozó kúriai és táblai határozatokat, de szakszerű betűrendes tárgymutatót, százalékszámítási táblázatokat és néha magyarázó szótárt is adott a kötet végén. Érthető, hogy az ügyvédek és bírák nagyon szerették ezt a típusú kiadványt, hiszen itt „együtt van mindaz, a mi különben csak szétszórva s több könyvben található fel”.⁵² A füzeteken soha sincs feltüntetve a szerkesztő neve, de a *Pallas Nagy Lexikona* szerint „az Eggenberger-cég (Hoffmann és Molnár) törvénykiadványait Peregriny János rendezte sajtó alá”, aki – számos más funkcióján kívül – „mint jogi szakíró is működik”.⁵³ Ezt az adatot vette át és ismételte meg Szinnyey József is a *Magyar írók élete és munkái* című művében.

De más módja is volt a jogi kérdésekben való tájékozottság üzleti szempontból előnyös kihasználásának. A dualizmus korszakában elfogadott nagy horderejű törvények alapjaiban változtatták meg a magyar társadalom életét, s így állandóan napirenden voltak, a közbeszéd részét képezték. Ilyen volt például a polgári házasság intézményének létrehozása, amelyet az 1894. évi XXXI. törvénycikk szentesített. A jogszabály előkészítő fázisában, 1893 tavaszán Pártos Béla írt egy liberális szellemű röpiratot a kérdésről, amelyet Hoffmann és Molnár ezer példányban készíttetett el.

⁵² *Vasárnapi Ujság*, 1881/15. (ápr. 10.) 235.

⁵³ *A Pallas Nagy Lexikona* (Peregriny János szócikk) XIII. köt. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1896. 929.

Júliusban már arról olvashatunk a *Vasárnapi Ujság*ban, hogy a „minap” kibocsátott mennyiség „teljesen elfogyott s az Eggenberger-féle könyvkiadó czég most rendezi sajtó alá a második kiadást”.⁵⁴ Ugyanez történt Pártos 1895-ben írt *A felekezeti harcz ellen* című negyven krajcáros broszúrájával, amelyről május 12-én kapunk hírt először, majd két hét múltán már a második kiadásról tudósít az újság.⁵⁵

A másik tudományterület, amelynek az egyetemi oktatásában komoly részt vállalt az Eggenberger-féle könyvkereskedés, az orvos-, fogorvos- és gyógyszerész-képzés volt. Ennek is minden lehetséges szegmensét lefedték olyan kiadványaikkal, mint például Thanhoffer Lajos: *A mikroszkop és alkalmazása* (1894), Belky János: *Törvényszéki orvostan* (1895), Zalai Pál: *Halottkémi kalauz* (1877), Árkövy József: *A fogak gondozása a gyermekek és felnőtteknél* (1881), Rigler Gusztáv: *Az egészségügyi vizsgálatok módszerei [...] a tiszt- és iskolaorvosi vizsgálatra készülőknek* (1894) vagy Balogh Kálmán: *A magyar gyógyszerkönyv kommentárja. Gyógyszertani kézikönyv* (1879). Ez utóbbi két kötete összesen 1172 oldalt tett ki, és füzve tizenkét, vászonkötésben tizenhárom forintba került. Borzasztó drága volt, ha figyelembe vesszük, hogy akkoriban egy átlagos középiskolai tankönyv ára nyolcvan krajcár és egy forint körül mozgott.

1873-ban *Orvosok zsebnaptára* címmel a jogászokéhoz hasonló zsebkönyvsorozatot indítottak, amelyet Purjesz Zsigmond, majd 1898-tól Purjesz Ignác szerkesztett. Ebben többek között minden évben frissített listát közöltek a magyar gyógyszerkönyvbe foglalt orvosságokról és meg lehetett benne találni a szintén állandóan aktualizált gyógyszerárszabást is.

A jogi és orvosi kar tan- és kézikönyvei mellett a dualizmusban szintén felfutó gazdasági jellegű tanintézetek és a gyakorló gazdák számára számtalan jobbnál jobb tematikus kézikönyvet adtak ki, amelyek úgy a képzésben, mint a piaci célú termelésben nagy hasznát lehetett venni. Például: Eisenmayer Sándor – Varga Ferenc: *Patkolástan* (1866), Rodiczky Jenő: *Az ipari növények kézikönyve* (1891), Kodolányi Antal: *Mezei gazdasági üzlettan* (1871), Kirchner Vilmos: *A jelen idő következményeinek megfelelő tejjgazdaság* (1889), Villási Pál: *A gyümölcsfának tenyésztése és ápolása* (1889), Szalay János: *A burgonya termelése* (1890), Rovara Frigyes: *Répatermelés* (1891), Bakay Nándor: *A kender termelése és kikészítése* (1892), Tormay Béla: *A szarvasmarha és annak tenyésztése* (1892), Gothard Sándor: *A városi hulladékok értékesítése és a komposztkészítés* (1891), Molnár István: *Az okszerű borászat népszerű vezérvonala* (1891), Rodiczky Jenő: *A juh és a gyapjú ismertetése* (1892), Kosutány Tamás – Lázár L. Pál: *A gazdasági szeszgyártás kézikönyve* (1892), Lázár L. Pál: *Az aratás, betakarítás segédeszközei* (1894), Szilassy Zoltán:

⁵⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1893/28. (júl. 9.) 480.

⁵⁵ Uo., 1895/19. (máj. 12.) 308.; uo., 1895/21. (máj. 26.) 344.

A fű-féle takarmánynövények és termesztésük (1894), Sarlay Károly: *Okszerű trágyázás* (1898), Illés Nándor *Erdőtenyésztés* (1879).

A korábban említett – diákoknak szánt és minden bizonnyal kelendő – kiadványtípust itt is megtaláljuk, többek között Sporzon Pál és Ébner Sándor *Gazdasági káté. A növénytermelés, állattenyésztés és üzletvitel legfontosabb szabályai kérdések és feleletekben* (1890) című munkája révén. A sort a *Gazdasági zsebnaptár* zárja, amelyet a kolozsmonostori gazdasági tanintézet igazgatója, Kodolányi János szerkesztett. Hoffmann és Molnár tudatos üzletstratégiáját bizonyítja, hogy a már 1861 óta (Emichnél, majd Pfeifer Ferdinándnál) sikerrel megjelenő kalendáriumot 1873-ban magukhoz váltották, ezzel téve teljessé ilyen jellegű kiadványaik palettáját.

Talán ez a naptár volt a legsikeresebb és leghosszabb életű mind közül. Közölte az összes uradalom és nagybirtok gazdatiszti cím- és névtárát, az év általános időjárási jellegzetességeit, a trágyázás, a vetés, a növényvédelem és a betakarítás szabályait, eligazítást adott az egyes állatfajtáknak adandó takarmány mennyiségére és milyenségére vonatkozóan, megadta a háziállatoknál leggyakrabban előforduló betegségek kezelési módjait, a gazdasági épületek célszerű méreteit és beosztását, a termelők számára szükséges pénzügyi számításokat, a vásárok időpontját stb. Mindez azonban a szerkesztőjét dicséri; ami viszont kiadói szempontból figyelemre méltó, az a vásárló szemszögéből való gondolkodás, az ő gyakorlati igényeihez való igazodás. A *Gazdasági zsebnaptárt* kemény táblával készítették (vászamba vagy bőrbe kötve, a vevő pénztárcájától függően), hogy az egyévi szakadatlan használatot kibírja. Nagyon is gazdag tartalmánál fogva azonban túl vastag lett volna ahhoz, hogy a gazda könnyen a zsebében hordhassa – ezért úgy adták le a rendelést a nyomdának, hogy az egyes hónapok külön-külön füzetben készüljenek el. Ezek közül mindig csak az aktuális részt kellett behúzni a kötéstáblába és így a kiadvány tökéletesen használható maradt.

Az eddigiekben bemutatott, kerek egész alkotási kiadványpalettába ritkán vettek fel más kiadóktól megvásárolt műveket; a szakirodalom mindössze két ilyen esetet említ. Az egyikről Gárdonyi Albert így ír: „Hartleben Konrad Adolf 1863. április 5-én 85 esztendősen korában Bécsben meghalt s leszármazottak hiányában unokaöccsét, Hartleben Adolfot tette meg örökösévé, ki a kiadói üzletet Bécsben folytatta, a magyar kiadványokat pedig Ráth Mórnak, az Eggenberger-cégnek és a Franklin-Társulatnak eladta.”⁵⁶

⁵⁶ Gárdonyi Albert: *Régi pesti könyvkereskedők*. Budapest, Stephaneum, 1930. 84.

Sowitz Adolf sokkal precízebben adta meg az átvett művek típusát:

Hartleben Adolf azonban kiadói üzletét csakhamar egészen Bécsbe tette át, maga pedig onnan is nem sokára Lipszére költözött át, bécsi üzletét meghitt barátjára Marx Jenőre bízván, kivel ezelőtt Lipszében ismerkedett meg. Magyar kiadványain, melyeknek kezelése a közben „Hartleben A. könyvkereskedése (Röber és Starke)” cézzé változott szortimentre volt bízva, Hartleben Adolf 1866-ban végleg túladott, szétszaggatva kerülvén többek birtokába. Ráth Mór megvette a jelentékeny szépirodalmi műveket, az iskolakönyveket részben az Eggenberger cég, részben a Franklin-társulat, a többi kiadványok pedig kisebb cégek birtokába jutottak.⁵⁷

Egy másik, jóval későbbi eset inkább egy nehéz helyzetbe jutott kolléga megsegítésének mondható. Amikor 1886-ban Zilahy Sámuel könyvkereskedése csődöt jelentett, „kiadványait eladta, melyek részben a Singer és Wolfner cég, részben az Eggenberger-féle könyvkereskedés, részben pedig a Pallas kiadóhivatalának tulajdonába mentek át”.⁵⁸ A kortárs szemtanú egy konkrét kiadványt is megemlít: Földes (Weisz) Béla *Nemzetgazdaság- és pénzügytan kézi könyve* című munkáját, amelynek első kiadása 1882-ben még Zilahynál, második, átdolgozott kiadása már Hoffmann és Molnár kiadásában jelent meg.⁵⁹

⁵⁷ Sennowitz Adolf: A két Hartleben, Konrád Adolf és unokaöccse Adolf. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1895*. Budapest, MKE, 1896. XXVII.

⁵⁸ Brucker Lajos: Zilahy Sámuel. *Corvina*, 1896/11. (ápr. 20.) 198.

⁵⁹ A szakirodalom által nem ismert, de levéltári forrásokból felderített vásárlásait az *Eladási és szerződéskötési gyakorlata* című fejezetben tárgyalom.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés tudományos könyvkiadása nehezen választható el az eddig tárgyalt tankönyvprodukciónál, hiszen az egyetemi oktatás céljára készült művek is az adott szakterületek legfrissebb és legmagasabb színvonalú összefoglalásai voltak. A cégtulajdonosok e téren is rendkívül jó érzékkel választották ki a közreadandó műveket:

Hoffmann Alfréd [...] nem csupán jól számító üzletember volt, ki évtizedeken át a kiadványok hosszú sorával s köztük nagyon számottevő munkákkal gyarapította a könyvpiacot; hanem egyúttal valóságos faktora is a magyar irodalmi életnek, kit a legleleményesebb kiadók közt fognak emlegetni, ha egykor szakavatott, körütekintő hisztorikusa is támad a magyar könyvkereskedelemnek. Mert ez a finom érzékű és nagyműveltségű ember nem elégedett meg azzal, hogy jónevű írókat gyűjtsön maga köré, hanem megfigyelte, megérezte az irodalom, különösebben pedig a magyar tudományos irodalom egyes ágaiban mutatkozó fogyatkozásokat s azon igyekezett, hogy betöltsön, eltüntessen minden ilyen hézagot. [...]

Több mint három évtizedre terjedő kiadói pályája alatt így jelent meg cége alatt a hézagpótló tudományos művek, kitűnő tankönyvek hosszú sorozata, s midőn a kilencvenes évek elején kiadói tevékenységét megszüntette, olyan műveket adott át az Athenaeum részvény-társulatnak, melyek még ma is a hazai produkció legjobb termékei közé tartoznak.¹

Benkő Gyula még ennél is lelkesebben fogalmazott emlékezésében:

A hatvanas évek vége felé hatalmasan föllendült magyar szellemi életnek Hoffmann volt egyik leglelkesebb napszámosa, midőn tudósaink előtt tért nyitott kiadói vállalataival. Nagy hozzáértéssel és éles látással fogott hozzá ahhoz a munkához, melynek szolgálatába állott. Maga vette a kezébe azt a zászlót, a mely körül a magyar tudósvilág színét-javát összegyűjté. A tudományos compendiumoknak ő volt nálunk jóformán a megteremtője, vagy legalább is buzgó istápolója, mert kiadói tevékenységében eleitől fogva ezekre fordított legnagyobb gondot.²

¹ Szana Tamás: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. okt. 20.

² [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138. Újra-közölte: *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.

Az egyetemi tankönyvektől eltérően az Eggenberger-féle szakkönyvek sokkal több tudományterületre terjeszkedtek ki. Megjelent náluk – természetesen az imént tárgyalt jogon, orvostudományon és gazdaságtanon kívül – számtalan kiváló matematikai, nyelvtudományi, történelmi, közgazdasági, pedagógiai, képző- és iparművészeti, pszichológiai, geológiai, irodalomtörténeti, oklevéltani, szociológiai, kémiai és helytörténeti munka is. Néhány olyan színvonalas (és a maguk nemében első) szakmai terminológiát is közreadtak, mint Kenessey Albert *Német–magyar és magyar–német hajózási műszótára* (1865), Bérczy Károly *Magyar–német és német–magyar vadász-műszótára* (1875), Balogh Kálmán *Orvosi műszótára* (1883) vagy K. Rácz Károly *Gyógyszerészeti tudományos magyarázó szótára* (1891).

Ezeket a kiadványokat (és a náluk bizományban kapható külföldi műveket is) több különböző jegyzékben publikálták, hogy a potenciális vásárlók dolgát megkönnyítsék. A jog témakörében jelent meg a legtöbb (három) katalógus,³ de közreadták a történeti és régészeti,⁴ valamint az orvosi⁵ könyveik lajstromát is. Külön általános jegyzéket forgalmaztak a magyar nyelvű kiadványaikról,⁶ amelyet a többihez hasonlóan ingyen adtak oda vagy küldtek el bárkinek, aki kérte.

Amit viszont egészen biztosan nem találunk kiadványlistájukon, az a szépirodalom. Róna Béla szavaival míg más kiadók „a belletrisztikára vetik magukat és a nemzet klasszikusait teszik hozzáférhetővé: Hoffmann Alfréd tisztán tudományos munkákat kultivál és főleg a tudományok népszerűsítésének eszméjét szolgálja”.⁷ Ágai Adolf el is tréfálkozott kissé azon, hogy milyen messziről elkerülték ezt a területet Eggenbergerék: „Egy regény, egy verses kötetke sem szállt ki innen, ha csak tanítási célokat nem szolgált. Amit a poéta és regényíró urak tán rossz néven vesznek. De azért egy szikrányival sem csorbíthatják meg e kiadó-intézet nagy érdemeit a honi tudományosság terjesztése körül.”⁸

³ *A jelentékenyebb jog- és államtudományi könyvek lajstroma*. Pest, Bartalits Imre könyvnyomdája, 1864.; *A jelentékenyebb jog- és államtudományi könyvek lajstroma található Eggenberger Ferdinánd, akadémiai könyvkereskedésében Pesten*. Pest, Emich Gusztáv nyomdája, 1866.; *Jelentékenyebb jog- és államtudományi könyvek jegyzéke. Találhatók az Eggenberger-féle akad. könyvkereskedésben (Hoffmann és Molnár)*. Pest, Rudnyánszky Béla nyomdája, 1870.

⁴ *Újabbant megjelent történeti és régészeti könyvek lajstroma. Találhatók Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyvkereskedésében Pesten*. Pest, Emich Gusztáv nyomdája, 1866.

⁵ *A jelesb orvostani-, sebészeti-, gyógyszerészeti és szülészeti munkák jegyzéke*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés (Athenaeum nyomda), 1882.

⁶ *Jelesebb magyar munkák jegyzéke*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés, 1874.

⁷ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. XI.

⁸ Porzó [Ágai Adolf]: Egy tudós-tanya. *Corvina*, 1897/17. (jún. 20.) 90.

A szakkönyvkiadás azonban sokkal kockázatosabb vállalkozás, mint a kalandregények, a romantikus szerelmi történetek vagy – a 19. század vége felé egyre inkább – a számos illusztrációval ellátott, dúsan aranyozott kötésű albumok piacra dobása.

Magyarországon lenni könyvkereskedőnek, tövises mesterség. Magyarországon, ahol a közönségnek jobb része is még mindig abban a meggyőződésben van, hogy amidőn könyvet váltott magához, hazafias cselekedetet művelt s nem hogy lelke szomját oltogassa. Aránylag az aranykötésű díszmunkának nagyobb is a kelete, mint a hétköznapi «könyvnek», mert hogy az, a díszmű, segít fölékesíteni a szalont, melynek faragott polcain vagy aranylábú asztalkáin ragyog, de soha bele nem tekintenek.

Hoffmann Alfréd közönséget nevelt, de író is, hogy nyisson előtte utat, melyen tudása kincseit elhínthesse. Ítélettel, tapintattal járt el s mindenk fölött soha nem kürtölt, de annál forróbb honszerelmének szegődött szolgálatába, midőn kockázatos vállalatait: gondosan szerkesztett, értékes magyar könyveket juttatott egy mind tartalmasabbra fejlődő olvasóközönség kezébe.⁹

A 19. század második felében már nem volt lehetetlen egy ennyire szűk és nehezen eladható területre szakosodott kiadó működtetése, de a legkomolyabb üzletemberi képességekre volt hozzá szükség. Ehhez nem volt elegendő csupán a kapcsolatteremtő képesség, az „utánózhatalanul kedves modor”. Révai Mór, aki maga is sok harcban edzett kiadóvezető volt, csodálattal sorolta Hoffmann Alfréd ilyen irányú adottságait: „Sokszor megbámultuk az ő vasakarátát, nagy testi és lelki erőbe kerülő kitartó munkásságát, genialis vállalkozási képességét. [...] Mert mi Hoffmann Alfrédben nemcsak a szívjóság és szerénység erényeiben tündöklő polgárt szeretjük, de tiszteljük benne a páratlan szorgalma, helyes ítélőképessége és lankadhatatlan kitartása által nagy sikereket elért könyvkiadót is.”¹⁰

Szakmai ítélőképességét senki sem kérdőjelezte meg, hiszen a kortársak egyöntetű véleménye szerint „tudós is volt mellette Hoffmann Alfréd maga is. Neki nem kellett bíráló szakosztály, mert tudományhoz és irodalomhoz egymaga értett egy egész szakosztálynyit. Amit ő kiadott, jó munka volt; s amit ő piacra vetett, szép könyv lett.”¹¹

Különös gondot fordított arra, hogy a külföldi, főként német nyelvű szakirodalmi munkákat hasonlóan színvonalas, de immár eredeti magyar művekkel helyettesítse. „A szó legszorosabb értelmében azokhoz a könyvkiadókhöz tartozott, akik a keres-

⁹ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905. okt. 30. (Ágai Adolf visszaemlékezése)

¹⁰ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) Révai Mór beszédét utólag szintén közölte: *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.

¹¹ Hoffmann Alfréd. *A Hét*, 1905/44. (okt. 24.) 715.

kedői célt összhangba tudták hozni egy ideális céllal: a nemzeti eszme, a magyarság és a műveltség terjesztésével. [...] Az ő és társának, Molnár Jánosnak a működése óta az Eggenbergerium egész kis irodalmi központ volt. Itt gyülekeznek össze a 60-as évek második felének és a 70-es évek tudósai és írói és innen indították hadjáratukat a más nyelvű, különösen a német tudományos munkák ellen. E hadjáratnak hadvezére volt Hoffmann Alfréd.”¹²

Ezt a stratégiát is rendkívül átgondoltan és célzottan vitte véghez. Jól ismerte a kortárs német könyvpiar termékeit és kelendőségüket, s tudatosan vett célba egy-egy adott kiadványtípust vagy sorozatot. Stokovszky Antal két konkrét (és nagyon sikeres) példát is említ: „Megindították az évenként megjelenő törvények és az egyes törvények, a római és görög klasszikusoknak jegyzetes és magyarra fordított kiadásait, megindították a dr. Preysz Kornél által szerkesztett fürdőirodalmi könyvtárt, mely két utolsó vállalat által nagyrészt kiszorították a Teubner-féle szövegkiadásokat és a Braumüller Badebibliothek vállalatot.”¹³

Az Eggenberger-féle szakkönyvek újszerűségét és hiánypótló jellegét sorozatosan kiemelték a róluk megjelent könyvismertetések is.

Kodolányi Antal: *Mezei gazdasági üzlettan* (1871): „Hasonló mű a magyar gazdasági irodalomban még nem létezvén, egy rég érzett hiányt fog pótolni.”¹⁴

Óvári Kelemen: *A csődrendszer; tekintettel a nevezetesebb külföldi csődtörvényekre s különösen a magyar csőd és csődeljárás részletes ismertetése* (1871): „Oly kézikönyv ez, mely hiányt pótol irodalmunkban, mert a törvénykezésben oly fontos csőd és csődeljárásra nézve még nem bírunk oly kompendiumot, mely a különböző elszórt jogszabályokat egy rendszeres egészbe csoportosította volna össze.”¹⁵

Sikor József: *Törvénytudomány jogászok és orvosok számára* (1871): „Hézagpótló munka ez nálunk, miután eddig a törvénytudományi orvostanra nem volt magyar kézikönyv.”¹⁶

Székely Bertalan: *A figurális rajz és festés elvei* (1877): „Praktikus tanácsadó az ízlés, csín és művésziesség érdekében, s tudunkkal az első ilyenmű könyv.”¹⁷

Simonyi Zsigmond: *Rendszeres magyar nyelvtan felsőbb osztályoknak és magánhasználatra* (I. kiadás 1879, II. kiadás 1880): „Ily könyv szükségét rég érezzük.”¹⁸

Beliczay Gyula: *Elméleti és gyakorlati zeneszerzés. I. köt. A zene elemei* (1891): „Ily munka nálunk fordításban sincs.”¹⁹

¹² Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905. okt. 30.

¹³ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20.

¹⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1870/16. (ápr. 17.) 197.

¹⁵ Uo., 1871/8. (febr. 19.) 101.

¹⁶ Uo., 1871/19. (máj. 7.) 241.

¹⁷ Uo., 1877/13. (ápr. 1.) 203.

¹⁸ Uo., 1879/22. (jún. 1.) 355.

¹⁹ Uo., 1891/39. (szept. 27.) 639.

Benczúr Béla: *A művészi ipar és dekoratív művészetek stíltana* (1897): „...a maga nemében első munka magyar nyelven.”²⁰ „Sajnos, magyar csak egy van még ilyen.”²¹

Kelen István: *A svéd-gyógygymnastika* (1897): A svéd gyógygimnasztikáról az első magyar nyelven írt munka.”²²

Valóban, ha végigtekintünk a kiadó „Hoffmann-időszakában”, vagyis 1863–1898 között megjelent mintegy ezer kiadványán, alig találunk köztük tíz-húsz idegen nyelvről fordított munkát. Ezzel a tudatos „megrendelői” magatartásával Hoffmann Alfréd megjelenési lehetőséghez juttatta azokat a tudósokat, egyetemi tanárokat, akiknek korábban (vagy más kiadóknál) nem sok esélyük lett volna szakterületi kutatásuk eredményeit publikálni. Az újságíró szerint „a cég nagymíveltségű tulajdonosa [...] maga volt a szerénység és gavallérság. Hány tudományos könyv köszönheti a megjelenését neki, mikor szerzője kiadóra nem akadt!”²³

Ráadásul nagyvonalú is volt szerzőivel, nem garaszkodott a honoráriumon:

Könyvkereskedő, könyvkiadó! Valami különös fogalmak voltak nálunk régen a kiadóról. (Tegyük hozzá, joggal.) Olyan embereknek ösmerték és tartották őket, mint a Viktor Hugo-beli regényekből való uzsorásokat. Száraz emberek, akik aztán egyre gyarapodnak és híznak, mint a pók. A költők és írók pedig éheznek mellettök és sanyarognak, mint Petőfi Sándor Debreczenben.

Hoffmann Alfrédnek kellett eljönnie, hogy az irodalom jó kabátban járjon, peccenyét egyék és tűzhelyet alapítson. Ő volt az első magyar kiadó, aki európai ember volt lélekre, műveltségre, tudásra és irodalomszeretetre. Ő kezdte a szép könyveket és nagy tiszteletdíjakat. Egy egész akadémiát ér egyetlen ilyen ember az országnak.²⁴

Még azokkal sem szívesen került konfliktusba, akik nem teljesítették szerződésben vállalt kötelezettségüket: „tekintélyes számot tenne ki azon »kiadványsorozat« is, melynek tiszteletdíjait előre fizeti ki, de tervezeten vagy címen kívül mást soha nem kapott.”²⁵

Nem meglepő, hogy mindannyian kitűnő viszonyban maradtak vele – még azután is, hogy barátokból üzleti partnerekké is váltak. Amikor uralkodói kitüntetését ünnepezték, „azok a kiváló írók, a kik jelen voltak és kiknek tudományos műveit majd-

²⁰ Uo., 1897/9. (febr. 28.) 140.

²¹ Ruzicska Gyula: *A nyomdászat*. Kolozsvár, Ajtai K. Albert Magyar Polgár könyvnyomdája, 1898. 101.

²² *Vasárnapi Ujság*, 1897/1. (jan. 3.) 12.

²³ Egy előkelő kereskedő öngyilkossága. *Uj hírek*, 1905. okt. 24.

²⁴ Hoffmann Alfréd. *A Hét*, 1905/44. (okt. 24.) 715.

²⁵ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 15.

nem kivétel nélkül ő bocsátotta közre, a legnagyobb elismerés hangján emlékeztek meg róla mint emberről és kiadóról”.²⁶ Eötvös Loránd ugyanebből az alkalomból elhangzott pohárköszöntőjében így jellemezte: „Hoffmann Alfréd kereskedő a szó legszebb értelmében, kit üzletének lebonyolításában nem annyira a hideg számítás, hanem szívének melege is vezérel, akit üzletfelének haszna épen úgy érdekel, mint a magáé.”²⁷ Tanítványa, Vastagh Gyula úgy fogalmazott, hogy „hosszú élete pályáján folyton egy szép ideál lebegett előtte, mindig s minden körülmények között kifogástalan gentlemannek maradni”.²⁸

De nem csupán szerzőivel szemben viselkedett korrekt módon, hanem pályatársaival való viszonyában is – olyannyira, hogy nevét szinte fogalomként emlegették a fiatalabb könyves generációk. Köztük például Ranschburg Viktor: „a Hoffmann Alfréd név a magyar könyvkereskedelemben nem a névnek, hanem egy magasabb felfogású életnézetnek és üzletfelfogásnak a symboluma. Hisz reá nézve üzleti konkurrecia nem létezik, lelki tulajdonságai érvényesülnek az üzleti életben is.”²⁹ Egy másik kortárs szerint „az ő egyénisége kizárja azt, hogy még pályatársai körében is irigyei legyenek”.³⁰

S ami ő mint ember, ugyan az tud ő lenni azon a téren is, amely tér a legtöbbször nézve a súrlódásoknak, a küzdelmeknek, az összekoccanásoknak, az egyenlenségnek és az egymás ellen való küzdelemnek a tere szokott lenni. Értem ezen az üzleti élet terét, amelyen Hoffmann Alfréd előttünk egy bámulatra készítő, mélyen megszívlelendő ideának tökéletes megtestesítője. Ismerjük mindannyian üzleti működésének útját: tudjuk, hogy az nem tartozik a sikertelenek közé; tudjuk mindannyian, hogy szaktudás, alaposág és üzleti értelem tekintetében nem járt ő soha senki mögött. [...]

A leszűrt életbőlcsesség nyugalomával nézi ő állandóan a vele rokon üzleteknek ténykedéseit és amennyiben egyáltalán törődik azzal, hogy mások az üzleti mozgalom terén mivel foglalkoznak, ő ezt soha nem teszi azért, hogy másoknak sebezhető pontjait megismerve, idegen érdekköröknek útjába gázoljon, hanem kizárólag azért, hogy mások érdekköreit megfigyelve levonja magának a következtetést arra nézve, hogy hol és miként kell elkerülnie annak lehetőségét is, hogy másoknak érdekeibe beleütközzék.³¹

²⁶ *Uj Idők*, 1897/9. (febr. 21.) 195.

²⁷ *Corvina*, 1897/6. (febr. 28.) 30–33. A beszédet újraközölte: *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.

²⁸ Vastagh 1905. 14.

²⁹ Hoffmann Alfréd-ünnepélyünk. *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20.

³⁰ *Uj Idők*, 1897/9. (febr. 21.) 195.

³¹ Ranschburg Viktor beszédéből. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 15–16.

Vastagh Gyulának köszönhetően még ezzel kapcsolatos szavajárását is ismerjük: „üzletében hagyománnyá vált jelszava: »Leben und leben lassen.«”³² A vidéki könyvkereskedők fővárosiakkal szembeni kiszolgáltatott helyzetével sem élt vissza, pedig mindenki ott próbálta megfogni a vevőt, ahol tudta. Jellemző, hogy üzleti korrektségét annyira kirívónak találta Révai (akkor még Rosenberg) Sámuel, hogy 1879-ben cikket írt róla a *Corvinába*:

Történt pedig hogy azon helybeli [eperjesi] tanár tömeges megrendelésével az egyik újból bevezetendő tankönyvre az Eggenberger-féle könyvkereskedéshez fordult, mielőtt én még megtudtam volna, hogy ezen tankönyv be lesz vezetve, de sőt mielőtt én az illető épen megjelent könyvet még csak láttam volna. A kiadó cég tapintatosan eljárván, hozzám beküldte a példányokat bizományba, melyeknek nagyobb része gyorsan el is kelt. [...] Mindazáltal, miután nálunk az utolsó években az ilyen collegialis eljárás ritkán fordult elő, miután nagyobbára csak is a positiv, osztatlan percnyi pénzbevétel lett a döntő szempont kiadó kartársaink körében, én ezen esetet kiemelendőnek tartom és ezért elismerésemet nyilvánítom.³³

Még késedelmes vevőivel sem bocsátkozott vitába (üzlettársa, Molnár János nagy bosszúságára): „hitelt könnyen nyit érdemesnek, nem érdemesnek egyaránt. A lassú fizetőivel szemben végtelen türelmes és soha nem zaklatja őket kiadványainak ráérőszakolásával.”³⁴

Hoffmann a kiadványok külalakjában is a német könyvpiacra megfigyelt tendenciákat igyekezett követni. Nem törekedett minden kiadványával egyenként felhívni a kirkatot nézegetők figyelmét, hanem hagyta az összes címlapot egyszerre, együttesen, mintegy kórusban hatni. „Ő volt az első, ki a magyar könyveknek egyszerű s előkelő formát adott, s a tipografiai kiállításba egy magasabb ízlést vitt be. [...] Csak »jót és jól« jelszava végig vonul kiadói munkásságán, s ez jellemzi kiadványainak nagy és fényes sorozatát.”³⁵ Róna Béla is az egységes kinézetű Eggenberger-könyvek által ösztönszerűleg gerjesztett bizalmat emeli ki: „A sárgás-barna borítékú könyvek, melyek kiadványainak egyöntetűségét jellemezték, szívesen látottak mindenkor a magyar könyv terjesztői közt. Ő különben az első magyar kiadó, aki arra törekszik, hogy a tőle kikerült könyveket már formájok is elárulja.”³⁶

³² Vastagh 1905. 14.

³³ Rosenberg Sámuel: Elismerésre méltó. *Corvina*, 1879/22. (szept. 16.) 87.

³⁴ Vastagh 1905. 14–15.

³⁵ Uo. 14.

³⁶ Róna 1907. XII.

Ennek a sárga színnek a szimbolikus tartalmát a fiatalabb pályatárs, Révai Mór fejtette ki részletesen 1897-es ünnepi köszöntőjében:

Legyen szabad mégis röviden fixíroznom azt a vezérelvet, mely a mi ünnepel-tünket egész kiadói pályáján át vezette.

Régente a kiadók, akár a szerzők, akár a közönség váltakozó ízléséhez és szeszélyeihez mérten különböző könyveiket a legkülönbözőbb színű borítékokkal ellátva és a legkülönbözőbb alakokban adták ki.

Hoffmann Alfréd kezdeményezte Magyarországon az egyforma színű könyvborítékok és lehetőleg egyforma alakú kiadások systemáját. Amily jelentéken telen dolognak látszik ez az újítás az én szemeimben, ebben rejlik Hoffmann Alfréd egész kiadói működésének pszichológiája. Az első jó könyvet, melyet Hoffmann Alfréd kiadott, egy halványsárga borítékba fűzette be, és magában szent fogadalmat tehetett, hogy csupán jó könyveket fog kiadni, azokat mind hasonló külső kiállításban fogja közrebocsátani és a maga halványsárga borítékja által prima vista felismerhetővé fogja tenni – bízva abban, hogy föl fogják ismerni azt, hogy az ő cége alatt, az ő színeiben mindig csak jó könyv jelenhetik meg – mintegy pressziót gyakorolva önmagára, hogy az ő speciális színében soha selejtes, rossz mű ne láthasson napvilágot.

A mit fiatalon, nemes ambitioval feltett magában, azt egy munkás életen át hűségesen megtartotta. A kiváló szakerők óriási táborát közreműködésre megnyerve, azok segítségével évről évre nagyobb hódítást tett a halványsárgás könyvboríték, és ma büszkén vallhatja a mi tisztelt kartársunk, hogy fogadalma bevált, hogy könyveivel sikerült a modern magyar kultúra megteremtéséhez nagy mértékben hozzájárulnia, és meglehet neki az a büszke öntudata, hogy az ő halványsárga színe miatt pirulnia soha sem kellett.³⁷

A tankönyvekkel ellentétben az Eggenberger-féle tudományos könyvek nem értek el nagy példányszámot, hiszen egyrészt többnyire csupán az adott terület szűk szakmai közönsége érdeklődött irántuk, másrészt túl drágák voltak az átlagos vásárló pénztárcájához mérten. Jellemző példa erre Werbőczy hármaskönyve, amelyet 1894-ben tettek közzé Csiky Kálmán egyetemi tanár új fordításában, latin-magyar párhuzamos szöveggel, jegyzetelve és a mű történetéről szóló tanulmánnyal ellátva. A készülőfélben levő hatalmas munkát a *Vasárnapi Ujság* júniusban ismertette és népszerűsítette: „Hazai jogunknak ezen alaptudományát tevő munka már ritka, magyar fordításai is elfogytak. De a régibb fordítások nehézkesek, nem is felelnek meg a mai jogi nyelvnek.” A kiadók becslése szerint „a mű mintegy 40 íven

³⁷ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) Rövidítve újra közölte: *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.

szeptember második felében jelenik meg; előfizetési ára 5 frt; bolti ára 6 frt lesz”.³⁸ A könyv elkészültekor az év végén végül 10 forintért került a polcokra és így nem valószínű, hogy tömegesen kapkodták volna a vásárlók.

Szintén a tudományos könyvek lassú fogyására utalt a Franklin-Társulat vezérigazgatója, König Gyula matematikus professzor humoros pohárköszöntője 1897-ben, amelyben úgy éltette Hoffmannot, mint aki „gyöngé óráiban holmi Analysisek kiadására is vállalkozik”, s aki őt „kiadta és eladni akarta, de nem tudta”.³⁹ Ez sem meglepő, tekintetbe véve, hogy az 1887-ben megjelent *Analízis. Bevezetés a matematika rendszerébe* című 712 oldalas mű tizenkét forint húsz krajcárba került.

Konkrét példányszámokat ugyan nem ismerünk, de Benkő Gyula egy elejtett mondata is kis kiadásokra utal:

Ezeket a kiadványokat két dolog jellemzi. Az egyik, hogy gondosan, kritikával vannak megválogatva, s fennen hirdetik azt az elvét, hogy „jót, vagy semmit”. A másik jellemvonásuk az, hogy szerető gonddal és ízléssel vannak kiállítva, azt hirdetvén, hogy: „szépen, vagy sehogy”. Ezekben a kiadványokon meglátszik, hogy érett megfontolás és figyelmes gondozás szüleményei, s egyszersmind olyanok, a melyekkel nem lehet, de nem is szükséges zajt ütni. E kiadványokról nem lehet csak úgy vaktában írni dicsérő kritikákat, mert csak szakértő ember szólhat róluk. Nem a nagy közönség ezreihez szólnak, hanem a tudományt szolgálják.⁴⁰

Még fontosabb azonban – mert magától Hoffmann Alfrédétől származik – az a visszatekintés, amelyet 1897-es elnöki megnyitójában olvashatunk. Itt (némi nosztalgiával) a néhány évtizeddel korábbi kiadók, többek között a saját tevékenységét is jellemzi:

Valamint a közgazdasági élet minden ágában: úgy a könyvkereskedés terén is, ezen vége felé közeledő század nagy átalakulásokat és új irányzatokat emel érvényre, a mennyiben a múlt idők könyvkereskedése mindinkább el-eltűnik, hogy tért adjon a jövő könyvkereskedésének.

A régi időkben a könyvkereskedő, inkább tudós és író mint kereskedő, megelégedett az akkori szűkebb életviszonyok szükségletének kielégítésével, a mi a legtöbb esetben korlátolt számú kis közönsége irodalmi igényeinek el-látására szorítkozott.

³⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1894/24. (jún. 17.) 404.

³⁹ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) Persze a kiadót sem lehet hibáztatni emiatt, hiszen egy ilyen tömény, képletekkel és táblázatokkal telezsúfolt kéziratnak a szedését egészen más nyomdai tarifával kellett megfizetni, mint például egy regény egyszerű „kenyérzedését”.

⁴⁰ Benkő 1897. 137–138.

A kiadói üzlet is, csekélyebb kiterjedésével, aránylag magas bolti árak és szerény kiállítás mellett, szűkebb határok közt mozgott, mert kis számú kiadásokkal elégedett meg, a melyeket ki-ki a maga körében könnyen helyezhetett el.⁴¹

Nehéz pontos számot adni arról, hogy összesen hány könyvet adott ki Hoffmann Alfréd 1863 (a cég átvétele) és 1898 (a kiadványok Athenaeumnak történt eladása) közötti harmincöt évben, hiszen a 19. században már ipari méreteket öltött a magyarországi könyvkiadás, ráadásul bibliográfiáink sem egészen pontosak. Nagyon nehéz elkülöníteni egymástól ugyanazon munka kissé módosított címmel megjelent új kiadásait, és az is gondot okoz, hogy egy-egy nagyobb lélegzetű műnek sokszor több év eltéréssel jelentek meg a kötetei. Ezért fontosnak tartom kiemelni, hogy az általam számolt 1061 cím csupán a nagyságrend érzékeltetésére alkalmas és nem szabad precíz eredményként kezelni. (Igyekeztem minden művet csupán egyszer, az első kiadásnál számba venni és a többkötetes munkákat is egyként kezeltem.)

Rendelkezésünkre áll azonban néhány kortárs becslése – a mennyiségi elemzésben részben ezekre is támaszkodhatunk. Barta Lajos például azt írta 1899-ben, hogy „az átköltözésével egyidejűleg megvette az Athenaeum a régi jó hírű Eggenberger-féle könyvkereskedés összes kiadványait, ami által kiadványainak száma az ezerötszázat túlhaladja”.⁴²

Szintén eléggé elnagyolt adatokat közölt 1897-ben a könyvkiadó egyik barátja, Ágai Adolf: „Kár, hogy a mostani tulajdonos nincs birtokában ama művek egy-egy példányának, melyek ebből a boltból indultak, ha világgá nem is, de országgá. 1864 óta 150 jogtudományi munka jelent meg itt. Ezek közt van egy, amely 635 lapot foglal magában. Orvosi 16; egyike 1110 lapra terjed. Egy sereg matematikai s természettani; közte egy 712 lap. Ezekon kívül nyelvészeti, pedagógiai, mezőgazdasági szakmunka száz kötetten felül; mindössze vagy 200 tudományos mű, ide nem értve a gimnasiunumi tan- és olvasó-könyveket, a dísz- és utazási műveket, szakácskönyvet sat.”⁴³

Minden bizonnyal innen vette át Wiesner Jakab is az számokat, amelyeket két alkalommal, 1905-ben és 1910-ben is közölt: „1864 óta mintegy 150 jogtudományi munka jelent meg itt; 16 orvosi, egy sereg matematikai, fizikai, nyelvészeti, pedagógiai, mezőgazdasági munka, nem számítva a polgári- és középiskolai tankönyveket.”⁴⁴

⁴¹ [Hoffmann Alfréd:] Elnöki megnyitó beszéd. *Corvina*, 1897/24. (aug. 30.) 130–131.

⁴² Barta Lajos: Az Athenaeum. *Corvina*, 1899/14. (máj. 20.) 64. Ehhez persze kellene egy pontos adat az Athenaeum korábbi kiadványairól.

⁴³ Ágai 1897. 90.

⁴⁴ [Wiesner Jakab]: Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905. okt. 30. Ugyanezeket az adatokat közli, kis szövegezési eltéréssel: Wiesner Jakab: A magyar könyvkereskedelem. *Corvina*, 1910/7. (márc. 10.) 46.

A kései utód, Révay József visszatekintésében ugyanezt a becslést követte: „[Hoffmann Alfréd] az Eggenberger-féle üzletet, amely az ő korában már 100 éves múltra tekinthetett vissza, körülbelül 200 előkelő kiadványával rendkívül felvirágoztatta és a magyar tudósoknak valóságos kaszinójává avatta.”⁴⁵

Egyetlen alkalommal jelentek meg nyomtatásban olyan adatok, amelyek valószínűleg Hoffmann Alfréd saját nyilvántartásából származhattak, és jóval magasabb számokat adtak meg. Ezek szerint „kiadványai közül az encyclopediára 37, a hittudományi s bölcsészettágra 50, a jogtudományira 21, az orvostudományira 24, a hadtudományira 5, a földrajz-történelemre 50, a természettudományiakra 12, a nevelés-tanügyire 6, az ifjúsági iratokra 19, a mennyiségtanira 11, a nyelvészetre 9, a mezőgazdaságra s háztartásra 38, az ipar-kereskedelmire 9, a szépirodalmira 48, vegyesekre 12, a művészetről 3 s a csonka művekre 3 esik. E 357 munka 422 kötetet képvisel. Közülök 261 magyar s 96 más nyelven jelent meg.”⁴⁶

Mivel ezek a számok a bolt költözésekor íródtak és az öregúr szinte közvetlenül ezután eladta kiadói üzletét az Athenaeumnak, talán ezeket tekinthetjük a legmegbízhatóbbaknak. Figyelembe kell azonban venni, hogy egyik összegzés sem vette számításba a tankönyveket, térképeket, képes gyermekkönyveket, szakácskönyveket – tehát kizárólag a szűken vett tudományos irodalmat becsülték meg. Innen ered a látszólagos eltérés az általam számolt ezres végösszeghez képest.

Még nehezebb kérdés, hogy nagyságrendileg hol helyezkedett el az Eggenberger-féle könyvkereskedés a kortárs kiadók között. Mivel nem áll rendelkezésünkre a 19. századi könyvtermelés modern, tudományos igényű feldolgozása, ismét becslésekre kell hagyatkoznunk.

A rövid életű *Irodalmi Értesítő* 1874-ben közölt egy statisztikát az előző évben megjelent könyvekről. Ezek szerint az 1873-ban kiadott 938 könyvből az alábbiak szerint részesedtek a nagyobb kiadók:

Franklin-Társulat: 72
Akadémia: 62
Ráth Mór: 58
szerzői kiadásban: 53
Aigner Lajos 48
Lauffer Vilmos: 40
ismeretlenek: 37
Athenaeum 35
az állam: 29

⁴⁵ Révay József: *A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve 1878–1928. Fél század a magyar könyv szolgálatában*. Budapest, MKZE, 1929. 12.

⁴⁶ *A régi cég. Újságkivágat*. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

Légrády Testvérek 28

Lampel Róbert 25

Eggenberger (Hoffmann és Molnár) 24

Hunyady Mátyás Intézet 21.⁴⁷

Tehát röviddel a társulásuk után, közös kiadói pályájuk kezdetén még csupán a tizenkettedik helyet foglalták el ebben a virtuális rangsorban.

A század végén rendezett millenniumi kiállítás alkalmával készült reprezentatív kötetet, *A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzékét* azon elv alapján szerkesztették, hogy csak azok a kiadványok szerepelhetnek benne, amelyek az utóbbi tíz évben jelentek meg és aktuálisan még kaphatók kiadójuknál. Így talán valamennyire elfogadható az a becslés, amely az elfoglalt oldalak számára alapoz. Ezek alapján a kötetben szereplő tizenkilenc cégből az Eggenberger-féle kiadói vállalkozás ekkor már az előkelő hatodik helyet foglalta el:

Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai): 163 oldal

Franklin-Társulat: 127 oldal

Athenaeum: 105 oldal

Ráth Mór: 103 oldal

Singer és Wolfner: 87 oldal

Eggenberger (Hoffmann Alfréd): 54 oldal

Stampfel Károly: 51 oldal

Rózsa Kálmán és neje: 43 oldal

Révai Testvérek: 39 oldal

Dobrowsky és Franke: 39 oldal

Légrády testvérek: 39 oldal

Pallas Rt.: 33 oldal

Grill-féle könyvkereskedés: 32 oldal

Lauffer Vilmos: 31 oldal

Szent István Társulat: 31 oldal

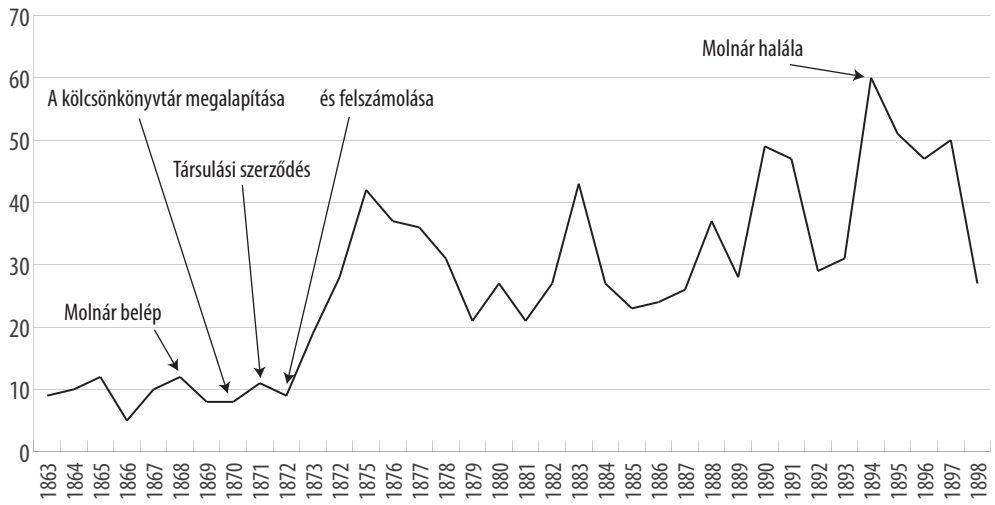
Magyar Földrajzi Intézet: 20 oldal

Kókai Lajos: 18 oldal

ifj. Nagel Ottó: 11 oldal

Hornyánszky Viktor: 5 oldal

⁴⁷ [Márki Sándor]: Könyvkiadóink működése 1873-ban. *Irodalmi Értesítő*, 1874/2. 32.; egy kiegészítő adat egy számmal később: 1874/3. 48. Ugyanezt az adatsort közli: *Vasárnapi Ujság*, 1874/6. (febr. 8.) 91.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadói tevékenységének alakulása
Hoffmann Alfréd vezetése alatt

GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI KÖNYVEK, SZAKÁCSKÖNYVEK, FÜRDŐIRODALOM

A színvonalas, de kis példányszámban eladható tudományos szakkönyveken kívül olyan kiadványai is voltak az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek, amelyek sokkal nagyobb piaci kelendőségre számíthattak: meséskönyvek, utazási irodalom, szakácskönyvek és fürdőirodalom. Ezeket általában meg sem említik a Hoffmann Alfréd és Molnár János tevékenységét méltató írások, pedig fontos szerepet játszottak a publikációs statisztikáikban és a kiadó pozitív pénzügyi mérlegében.

A cégnek több olyan terméke is volt, amelyeket bibliográfiáink nem regisztrálnak, de kaphatók voltak a boltban, például különösebb irodalmi vagy szakmai tartalom nélküli egyszerű zsebnaptárak. Az év végére időzítetten megjelenő kisnyomtatványokra egyre nagyobb kereslet mutatkozott a rohamosan növekedő népességű fővárosban s ezt Hoffmannék sem hagyhatták figyelmen kívül. Persze igyekeztek ebben is igényesen eljárni, amint azt a *Vasárnapi Ujság* ismertetései is kiemelték:

Két kis zsebnaptár jelent meg az Eggenberger-féle pesti könyvkereskedés kiadásában. Az egyik: „Budapesti zsebnaptár 1872-re”, a naptári részen kívül jegyzéklapokkal s kisorsolási naptárral van ellátva (ára 24 kr.); a másik úgynevezett lapnaptár, tárczában hordásra alkalmas (ára 18 kr.). Mindkettő csinosan van kiállítva.¹

Megjelent tovább ugyanott: „Budapesti zsebnaptár 1872-re”, melyben a hónapokon kívül a napkelte s lementének, s az összes sorsjátékok kisorsolásának naptára is megvan, végül pedig bélyegfokozat. Aranyvágatú, zsebben hordható kis naptár, ára 24 kr.²

A könyvesbolt kínálatában szerepeltek még a korban divatos litográfiák és színes olajnyomatok, amelyekkel lakásaik falait díszítették a középosztály tagjai. Ez az egyre gyorsabban gyarapodó réteg igényelte ugyan környezetében a képzőművészetet, de nem engedhette meg magának a drága eredeti művek megvásárlását. Így megérte a reprodukciókat folyamatosan szerepeltetni a kereskedés kirakataiban, mert ha nem is óriási, de állandó bevételt hoztak.

Ez természetesen nem újdonság a cég történetében, hiszen már az elődök is foglalkoztak ezzel a műfajjal. Az Eggenberger József és Ferdinánd által 1845-ben kibocsátott

¹ *Vasárnapi Ujság*, 1871/44. (okt. 29.) 553.

² Uo., 1871/50. (dec. 10.) 629.

termékkatalógus utolsó oldalán például hét neves író és színész Barabás Miklós által rajzolt portréját és hat népszerű színpadi jelenet színezett litográfiáját kínálták – a mérettől és a papír minőségétől függően húsztól negyven krajcárig terjedő áron.³

1867 márciusában Hoffmann Alfréd már fizetett hirdetésben hívta fel a közönség figyelmét egy ilyen jellegű kiadványára a művelt középosztály lapjában, a *Vasárnapi Ujság*ban:

Eggenberger F. akadem. könyvkereskedésében megjelent és kapható: A magyar felelős minisztérium arczképcsarnoka. Egy díszlap legnagyobb ívrétben, rajzolta Marasztóni József. Ezen kép a „Pesti Napló”, „Hon” és „Fővárosi Lapok” sat. ítéletei szerint legdíszesebbnek és legsikerültebbnek van elismerve. Ára két forint, postai bérmentes szétküldéssel 2 ft. 20 kr.⁴

Hoffmann ismét kitűnő üzleti érzékről tett tanúbizonyságot, hiszen a kiegyezés küszöbén álló magyar társadalom nagyon érdeklődött a húsz évvel korábbi forradalom emlékei iránt:

Egy másik szép könyomatú kép (Marasztóni rajza) Eggenberger F. kiadásában jelent meg, s ezen az arczképek cserégek és levelek koszorújába vannak ízléssel berendezve. – Egyik mint másik képnek ára 2 ft., s folyvást jó kelendőségnek örvendenek.⁵

Az aktuálpolitika és a nevezetességek iránti érdeklődést kihasználva ugyanilyen litografált műlapot készíttetett és árult a „mostani miniszterek képcsoportozatá”-ról is.⁶

A könyvkereskedés kiadásában kapható másik képtípus az eredeti festményeket gépi technikával imitáló színes olajnyomatos műlap volt. Jelenleg két ilyen divatos zsánerkép Eggenberger-féle kiadásáról tudunk, amelyeket Lotz Károly festményei alapján készített Marasztóni József. A századvégről már bizonyos fanyalgással tekintettek vissza a kezdetleges „dömping-művészetre” (és a modern szakirodalom még nagyobb elutasítással kezeli), de a kortársak még lelkesedéssel fogadták:

E képecskék humoros tartalmuk és jeles művészi kivitelük által lakszobáinknak ép oly kedélyes, mint ritka műbecsű díszítményeiül kínálkoznak, mely célra olcsó

³ *Jegyzék azok könyvekről, melyek Eggenberger József és fia pesti magyar tudós akadémiai könyvtárosok költségükön megjelentek, nem különben a melyek később tulajdonokká váltak és hozzájuk bizományban adattak.* Pesten, nyomtatott Trattner-Károlyi betűivel, 1845. 40.

⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1867/9 (márc. 3.) 106.

⁵ Uo., 1867/10. (márc. 10.) 117.

⁶ Uo., 1867/17. (ápr. 28.) 204.

áruknál fogva is (párja 6 frt) igen alkalmasak. Marastoni e jelesen sikerült kísérlet által új oldalról mutatja be tehetségét: de másrészt teljes elismerésünkre és biztatásunkra érdemesek e vállalat megindítói is, a mennyiben a jó ízlés és a valódi nemzeti művészet népszerűsítése terén üdvözölhetjük kezdeményüket. Óhajtandó, hogy e szép művek minél szélesebb körben terjedjenek el, hogy így egyszersmind a vállalatnak hasonló irányban való folytatására buzdításul szolgáljanak. Egyik kép „a betyár lovát” ábrázolja a mint a korcsma ajtajához kötve van, míg az asztalon felelt borospalaczk és guzsalj sejteti, hogy két lénynek valami mondani valójuk van odabenn. A másik „a fölhasznált alkalom” egy jókedvű szamarat mutat, mely a pásztor távollétében annak puha bundáján egy nagyot hentereg.⁷

Az 1868-as év végére időzített (karácsonyi ajándéku szánt) képeket három év múltán még mindig lehetett kapni a könyvkereskedésben, ezúttal már kissé leszállított áron:

Mai számunk egyik képe: „A fölhasznált alkalom” egy színnyomat után készült, mely Molnár és Hoffmann (Eggenberger-féle) könyvkereskedésében jelent meg s egyes példányai 2 frt 50 kron kaphatók. Van még egy társ-képe is, hasonló nagyságban, alakban és kivitelben: „A betyár lova”, melyet kicsinyített másolatban szintén közöltünk volt, lapunk f. é. 19-ik számában. Mindkettőt Marasztoni rajzolta, s a színnyomat oly kitűnően sikerült, hogy a szoba falán csalódásig hasonlítanak az olajfestvényhez. Bármely szobának, tárgyaiknál fogva különösen férfi-szobának is díszére szolgálhatnak; elmés s meglepően sikerült genre-képek a magyar pusztai életből. A kettőnek ára, melyen az említett kereskedésben megrendelhetők, 5 frt.⁸

Saját kiadványaik mellett importból származó termékeket is árultak: 1870-ben az egyik fővárosi lap rövid híre arról tudósította az érdeklődőket, hogy „Eggenberger kirakatában egy nagy francia műlap van, melyen mind a 262 pápa arcképe látható”.⁹

A litográfiák és olajnyomatok csupán alkalmi kiadványok voltak, a műkereskedési üzletbe csak jóval később, a 20. század legelején vágta bele Hoffmann Alfréd fiatal cégtársai.

Annál inkább folyamatosnak mondható a gyermekkönyvek piacán való szereplésük. Ezt is a Molnár Jánossal való társulás után kezdték – és úgy tűnik, hogy sikerrel. Sajnos ezeket nagyon sok esetben nem datálták, így például legelső, 1873-ban kiadott gyermekkönyveikről csupán a *Vasárnapi Ujság* ismertetése alapján¹⁰ tudjuk, hogy

⁷ Uo., 1868/52. (dec. 27.) 640.

⁸ Uo., 1871/27. (júl. 2.) 349.

⁹ *Fővárosi Lapok*, 1870/151. (júl. 14.) 654.

¹⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1873/51. (dec. 21.) 613.

az év karácsonyára kerültek a kirakatokba: a kisebbeknek szóló *Képes vadaskert 24 szép képben és magyarázattal kedves kicsinyeink számára*, a *Kedvelt házi állatok képekben*, a *Képes mesék versekben* és a kicsit nagyobbaknak való *Hamupipőke*.

A későbbi években is folyamatosan kínálatukon tartották a gyermekkönyveket, egyrészt az elfogyott kiadványok utánnyomásával, másrészt átlagosan évente két-három újdonsággal. Ezeket jellemzően az év végére időzítették és odafigyeltek rá, hogy a családi lapokban időben megjelenjenek az ismertetéseik. A gazdagon illusztrált színes könyvecskék sokszor csupán hat-nyolc-tíz oldalasak voltak, áruk mégis egy forint körül vagy a felett mozgott. (Összehasonlításul: egy 150–200 oldalas tankönyv ára is hozzávetőleg ugyanennyi volt.) Azt azonban Hoffmannék is tudták, hogy a gyermekkönyv mindig az egyik legbiztosabban eladható termék. Ugyanakkor a különböző anyagi lehetőségekkel bíró vevőknek mindig biztosították a választási lehetőséget: a Radó Vilmos-féle *Magyar gyermek- és népmesék* második kiadásáért (1892) például papírkötésben három koronát, vászonba kötve négy korona nyolcvanát kértek. Emellett „a nép számára is készült hatféle, színes borítékú, 30–30 krajczáros füzet: Kis Abc, Képes ABC, Képes könyv madarokról, és Gyermekek mulatsága; mindegyikben bőven van kép”.¹¹

A vásárlóerővel azonban úgy tűnik, hogy nem volt gond, hiszen olyan esetekről is tudunk, amikor nem csupán utánnyomták a kifogyott kötetet, de jelentősen ki is bővítették. Ez arra mutat, hogy biztosak voltak benne: az immár szinte kétszeres áron kapható kiadványt szintén el fogják tudni adni. A Halász Ignác által átdolgozott Grimm-mesék első kiadása 227 oldalas volt és egy forintba került,¹² míg az 1878-ban közrebocsátott második kiadás már 286 oldalra terjedt és 1 forint nyolcvanért árulták. „Az egyszerűbb kiadás kelete bátorította a kiadókat ez új kiadásra”,¹³ amelyben a szöveg mennyisége ugyan nem növekedett (mindkettőben ötven mese olvasható), de az elsőben is szereplő számos fametszet mellé több színes műmellékletet csatoltak. A későbbi kiadások igazolják, hogy Hoffmann és Molnár nem számítottak rosszul.

A számtalan állatos füzetke mellett sok olyan képeskönyvet is kiadtak, mint a *Képes kincs jó kis gyermekek számára* (1876) vagy a *Képes mulatságok* (1875). A legkisebbek „olvasási szokásaira” is gondoltak az 1896-ban piacra dobott három különböző témájú *Elpusztíthatlan képeskönyv kis gyermekek számára* című kiadványukkal. Egy-egy mesét tartalmazott az *Iczinke-Piczinke*, a *Kakaska és Jérczike* vagy a *Csipkerózsa*. A nagyobbacska-káknak számos játékosan oktató könyvet bocsátottak közre, mint például a *Gyermekjátékok és mulatságok a szabad órákban* (1877), a *Forgó bácsi gyermekszínháza. Tizenhat vígjáték, színmű és apró jelenet gyermekelőadások alkalmára* (1882) vagy éppen a *Magyar gyermekkönyv. Első*

¹¹ Uo., 1875/51. (dec. 19.) 819.

¹² Uo., 1878/15. (ápr. 14.) 239.

¹³ Uo., 1878/46. (nov. 17.) 736.

olvasásgyakorlat, mondókák, versikék, mesék, dalok 4–6 éves gyermekek számára (1889). Az iskolába készülőknek számtalan ábécéskönyvet adtak a kezébe, például a *Mulattatva oktató képes ABC-t* (1874), a *Kakas ABC-t*, a *Sas ABC-t* és a *Gólya ABC-t* (1882). A könyvismertetések mindegyiket dicsérték ugyan (ez természetes, hiszen ezek valamelyest bújtatott reklámként is szolgáltak), de a *Képes A-B-C* esetében már valóban felsőfokon fogalmaztak: „Szebb abc-és könyvet a magyar könyvek közt nem ismerünk.”¹⁴

A másik szempont, amit a Nagy Miklós vezetett lap rendkívül dicséretesnek tartott és az évek során többször is szóba hozott, az Eggenberger-féle gyermekkönyvek magyar nyelvűsége volt. 1875-ben még szinte félve örültek az újdonságnak:

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosai: Hoffmann és Molnár igen helyes dolgot tettek, midőn a gyermekvilág számára olynemű képes könyveket adtak ki, magyar szöveggel, minőket a papírkereskedések német szöveggel árulnak. Csak aztán a magyar szülék pártolják is e vállalkozást...¹⁵

Egy évvel később már zavartalan örömmel nyugtázták a tényt, hogy ezekre a kiadványokra is létezik kereslet és rendre elfognak a polcokról:

Eddig (kivált mi boldog pestiek!) nyakig úsztunk a képes német könyvecskékben s vettük a német ajándékkönyvecskéket ismerőseink és jó barátaink gyermekeinek s még a legmagyarabb gyermek is kénytelen volt németül gyönyörködni. Ez állapot már néhány év óta megváltozott s ezt többek között az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek is köszönhetjük.¹⁶

1881-ben pedig már azt olvashatjuk, hogy immár több komoly konkurens is jól meg tud élni egymás mellett a magyar nyelvű gyermekkönyvek piacán:

Kivált a képes könyvek és illusztrált ifjúsági iratok tekintetében sok ideig idegen, kivált német kiadványokra voltak szorulva nálunk a szülék, – ma már hálistennek, ez irányban is bőven gondoskodik saját irodalmunk. Nehány buzgó kiadó, mint a Franklin-társulat, az Eggenberger-féle könyvkereskedés, a Légrády-testvérek, stb. immár nem csekély választékban kiadott ilyenmű könyvekkel látják el a magyar közönséget, melyek úgy kiállításra, mint tartalmuk megválasztására nézve kielégíthetik a méltányos igényeket.¹⁷

¹⁴ Uo., 1889/50. (dec. 15.) 825.

¹⁵ Uo., 1875/51. (dec. 19.) 819.

¹⁶ Uo., 1876/50. (dec. 10.) 795.

¹⁷ Uo., 1881/51. (dec. 18.)

Ezen a palettán voltak olyan kiadványok, amelyek azonos formátumukkal vagy hasonló címadásukkal jelezték összetartozásukat (mint például *A jó leánykák képes verseskönyve* és *A jó fiúcskák képes verseskönyve*), de valódi gyermekkönyvsorozat csupán egy jelent meg az Eggenberger-féle könyvkereskedésnél: az Ágai Adolf által szerkesztett *Forgó bácsi könyvtára*. Az 1891–1899 között napvilágot látott tizenhét kötet részben a *Kis Lapban* korábban megjelent Ágai-írásokra támaszkodott – ilyen volt többek között a *Nellike és elbeszélések a kandalló mellett*, *A kakuk-óra*. *Egy lyukas hatos története és egyéb elbeszélések*, a *Berti és Berta* vagy a *Matyi és Peti* vagy az *élet egy korallszigeten*. Az egységes angol vászonkötésű, bőségesen illusztrált sorozat más darabjai a világirodalommal ismertették meg a 8–14 év közötti korosztályt – ilyen volt például az *Aesopus. Tanulságos mesék*, vagy *Kis mesekönyv Grimm-testvérek után*. A nyolcvan krajcárért kapható köteteket alkalmanként (természetesen karácsony előtt) egységes díszdobozban is lehetett kapni.¹⁸ A sorozat sikerességét jelzi, hogy az azt átvevő Athenaeum még a 20. században is számos utánnomást készített belőlük.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés az „érettebb ifjúság” számára is szolgált olvasmányokkal, de ebben a tárgykörben is kizárólag „válogatott és tartalmas munkák”-hoz adták a nevüket.¹⁹ Céljuk nem kizárólag a haszonszerzés volt, hanem az is, hogy a közreadott mű „öregbítse [a kiskamasz] ismereteit, élénkítse képzeletét, gyönyörködtesse és erkölcsi érzületét is ébressze”.²⁰ Ezek már természetesen sokkal terjedelmesebb, jellemzően két-háromszáz oldalas kötetek voltak, amelyekben az illusztráló fametszetek mellé sokszor térképeket is adtak a könyvben szereplő földrajzi területekről. A vevők választása itt is biztosítva volt: megvehették például Radó Vilmos *Gróf Benyovszky Móric élete és kalandjai* (1888) című írását papírkötésben négy koronáért vagy díszkötésben öt korona hatvan fillérért.

A kiadók elsőként Robinson Crusoe életrajzát adták ki 1874-ben negyven oldalon (majd 1884-ben Radó Vilmos egy újabb, száznolcvan oldalas átdolgozását). A sort azután olyan újabb kalandos történetek folytatták, mint Simonyi Jenő *Idegen népek közt messze földön* (1888), Györök Leó *Lázadó hajósnép viszontagságai a csendes tengeren* (1890), Fernando Colón *Columbus Kristóf élete és Amerika felfedezése* (1882) vagy Jankó János *Stanley utazása, kalandjai és felfedezései Afrikában* (1891) című munkái. Itt több volt az idegen nyelvről (főként angolból) fordított vagy átdolgozott kiadvány, például Fridtjoff Nansen: *Grönlandon át hócipőn* (átdolg. Jankó János, 1897), Paul Bert: *Utazások és vadász-kalandok* (ford. Simonyi Jenő, 1886) vagy Florence Montgomery: *Gyermekszív rejtelvei* (ford. Rautschmann Cecil, 1895). A történelmi ismeretterjesztést olyan könyvek szolgálták Hoffmannék kínálatában,

¹⁸ Uo., 1891/51. (dec. 20.) 851.

¹⁹ Uo., 1886/25. (jún. 20.) 407.

²⁰ Uo., 1885/51. (dec. 20.) 824.

mint P. Szathmáry Károly *Törökvilág Magyarországon* (1892), Tóth Sándor *Kuruc krónikák II. Rákóczi Ferenc korából* (1896) vagy éppen a kitűnő klasszika-filológus, Alfred John Church *Kétezer év előtt, vagy egy római ifjú kalandjai* (ford. Hegedűs Pál, 1896) című írásai.

Mint említettem, a Hoffmann Alfréd kiadói tevékenységét méltató írások nem beszélnek az igényes gyermek- és ifjúsági irodalomról – egyedül Wodianer Artúr említi futólag az Eggenberger-cég „rendkívüli díszel kiállított ifjúsági iratait”, a „zseniálisan illusztrált gyermekmeséket” és „szebbnél szebb képes könyveit”.²¹ Hoffmann maga minden bizonnyal másként értékelhette munkásságának ezt a részét, hiszen szaktudományi katalógusai mellett 1891-ben ezekről is készítettett (és ingyen terjesztett) egy terjedelmes könyvlistát.²²

A 19. század magyar könyvpiaca potenciális vevőkörének nagy hányadát tették ki a nők. Az ő érdeklődésüket célozta meg Joséphine de Saint-Hilaire híres szakácskönyve is, amelynek hihetetlen számú kiadása készült. A könyv először 1820-ban jelent meg még Eggenberger Józsefnél, majd diadalútja megszakítás nélkül tartott az első világháborúig; átlagosan háromévente kerültek a kirakatokba újabb és újabb, állandóan bővített és javított kiadásai. Az Eggenbergerek esetében ezek még német nyelvűek voltak,²³ a magyarra fordított szöveget először Hoffmann Alfréd adta közre.²⁴ Ezt 1870-ben Vörös Mária, majd 1902-ben Wiesner Jakab Emil dolgozta át, és a kiadói jogok megvásárlása után még az Athenaeum is bőven profitált az aranyat érő kötetből.²⁵ Az ötszáz oldal fölötti kézikönyv több mint ezer ételrecept mellett tartalmazta a befőzési módokat, képes útmutatást a húsok felszeleteléséhez, a különböző alkalmakra illő terítési szabályokat, a cselédséggel kapcsolatos teendőket – egyszóval mindent, amire a „boldog békeidők” polgári háziasszonyának szüksége lehetett.

A könyvet nemcsak Magyarországon terjesztette Hoffmann Alfréd és Molnár János, hanem a Monarchia egész területén. Jellemző, hogy ők, akik szinte soha nem hirdették kiadványaikat, ezt az egyet érdemesnek tartották 1873-ban Bécsben reklámozni a német ajkú könyvkereskedők között:

²¹ Wodianer Arthur: Könyvkereskedés. In: Matlekovits Sándor szerk.: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. IX. köt. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. 504.

²² *Vasárnapi Ujság*, 1891/6. (febr. 8.) 97.; *Vasárnapi Ujság*, 1891/51. (dec. 20.) 851.

²³ Josephine de Saint-Hilaire: *Die wahre Kochkunst oder neuestes geprüftes und vollstän-diges Pesther Kochbuch*. 1. kiadás (1820), 2. (1823), 3. (1826), 4. (1829), 5. (1832), 6. (1835), 7. (1840), 8. (1844), 9. (1847), 10. (1851), 11. (1854), 12. (1854), 13. (1856), 14. (1858), 15–20.

²⁴ Saint-Hilaire Joséfa: *Képes pesti szakácskönyv. A valódi szakácsság, vagy legújabban átvizsgált és tökéletesített pesti szakácskönyv*.

²⁵ 21. kiadás (1865), 22. (1865), 23. (1869), 24. (1870), 25. (1875), 26. (1881), 27. (1887), 28. (1894), 29. (1902, immár Athenaeum), 30. (1909), 31. (1914).

Megjelent a St. Hilaire Jozefa által írt Pester Kochbuch 25., jelentősen kiegészített és javított kiadása (1050 recept, 520 oldal), A. Hartleben úrnál található Bécsben. A könyv nagy népszerűségére való tekintettel minden ausztriai könyvkereskedés nyugodtan megkockáztathatja néhány példány megrendelését.

Tisztelettel: Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann és Molnár).²⁶

Budapesten is hírt adtak a 27. kiadás megjelenéséről 1892 nyarán (természetesen a befűzési idény kezdetére időzítve), három egymás utáni héten. Ez az egyetlen, képpel is ellátott reklám, amiről a cég egész fennállásának ideje alatt tudomásom van.²⁷ Azoknak, akik nem tudták megfizetni a vaskos kötet kétforintos árát, vagyis a „kisebb háztartások számára”, készítették Vörös Máriával egy kivonatos kiadást háromszáz oldalon, amelyet egy forintért árultak *Kis nemzeti szakácskönyv* címmel.²⁸

A magyar könyvkiadás történetében rendkívül ritka szerencsével a színpalak mögé is bepillantathatunk és megismerhetjük, ki bábáskodott a kézirat megszületésénél és ki intézte el, hogy az értékes kiadói jog éppen az Eggenbergerekhez kerüljön:

Nagyra volt ő [Deák Ferenc] azzal is – amint hogy mindennel nagyra volt ő, csak világra szóló dicsőségével nem – hogy senki jobban nem tudta históriáját annak, a St.-Hilaire híres szakácskönyve hogyan termett? Biz az az ő biztatására jelent meg. Egy főrangú barátja ebédein néha megjelenve, Deák, aki minden volt inkább, csak gourmet nem, még sem állhatta meg, hogy meg ne dicsérje azokat a succulens ételeket, melyeket barátja asztalára fölhorodtak.

– Te, ki főz neked? kérdé.

– Hát egy szegény francia grófné, kinek ősei a croisadeban nyerték főnemességüket, de közben a híres nemzetségnek bizony nagyon lehanyatlott a csillaga. Madame de St.-Hilaire afféle kulcsárném nekem, női majordomusom.

– Ösmertess meg ezzel a jeles asszonysággal.

Ami meg is történt, s ezzel az alkalommal rábírt a derék hölgyet, jeles főzőművészetét fejtsé paragrafusokra. Majd ő gondoskodik róla, hogy kiadója kerüljön.

Azóta a madame de St.-Hilaire szakácskönyve huszonöt kiadást ért.²⁹

²⁶ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1873/45. (nov. 8.) 451.

²⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1892/26. (jún. 26.) 463.; uo. 1892/27. (júl. 3.) 480.; uo. 1892/28. (júl. 10.) 495.

²⁸ 1. kiadás: 1875, 2. kiadás: 1897.

²⁹ Ágai Adolf: *Por és hamu. Barátim s jó embereim emlékezete*. Budapest, Athenaeum, 1892. 362–363.

Gyümölcsbefőzési idényre!!

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadásában Budapesten megjelent:

MINDEN KÖNYVKERESKEDÉSBEN KAPHATÓ.

ST. HILAIRE JÓZEFA FÉLE

KÉPES PESTI

SZAKÁCSKÖNYV

27-ik
kiadás.

Ára:
kötve
2 frt

Szives figyelemzetésül!

A St. Hilaire-féle »Képes pesti szakácskönyv« vásárlásánál kérjük arra ügyelni, hogy minden példánynak címlapja előtti oldala a szerzőnő sajátkezű neveláírásának hasonmásával

Josephine o. St. Hilaire

legyen ellátva.

Csakis a fent látható aláírással ellátott könyv az igazi nagyhirű St. Hilaire-féle szakácskönyv, minden más, s habár hasonló cím alatt legyen hirdetve, annak csak rossz és hiányos utánzása.

Ugyanezen Szakácskönyv német nyelven is kapható; ára szintén 2 forint.

Kisebb háztartások számára egy kivonatos kiadás is jelent meg

„KIS NEMZETI SZAKÁCSKÖNYV“

czim alatt. — Ára bekötve 1 frt.

Josephine de Saint-Hilaire szakácskönyvének a *Vasárnapi Ujságban* megjelent reklámja

Hoffmann Alfréd azonban nem elégedett meg egyetlen jó címmel a kiadványlistáján, hanem 1891-ben megszerezte egy másik híres szakácskönyv jogait is. Rézi néni, azaz Doleskó Teréz szakácsnő receptgyűjteményét 1876-ban adta ki először Burger Zsigmond özvegye Szegeden, majd két év múlva újra. A könyv hasonlóan fényes pályát futott be mint imént tárgyalt társa³⁰ – a jogait Burger Gusztáv 1889. szeptember 23-án adta el Benkő Gyula budapesti könyvkereskedőnek, akitől 1891. február 20-án Hoffmann Alfréd vette meg. A kötet végül – az összes többi Eggenberger-kiadvánnyal együtt – 1898. január 1-jén az Athenaeum Rt. birtokába jutott.³¹

Szinnyei József szerint (aki ebben Reizner János közlésére alapoz) csupán az első négy kiadásból összesen tízezer példány fogyott el,³² ami óriási szám a 19. század hetvenes–nyolcvanas éveiben. Érdemes azonban kiemelni a haszonból való részesedés arányait. Doleskó (Doleschko) Teréz 1883 januárjában huszonöt forintot kapott (valószínűleg a harmadik, 1882-es kiadásért) Burger Gusztávtól. A szakácsnő 1883-ban bekövetkezett halála után, 1884. január 1-jén özvegyen maradt férje, Zsalosevits (Jalosovitz) József harminc forintot vett fel végkielégítésül ugyanettől a cégtől. Ehhez képest a *Szegedi szakácskönyv* és egy jelentéktelen értékű kiadvány³³ jogait, valamint a szakácskönyv negyedik kiadásának raktáron lévő és könyvkereskedőkhöz bizományba kihelyezett példányait Benkő Gyula 1800 forintért vette meg 1889-ben.³⁴

Az is sokatmondó, hogy Rézi néni munkájának címlapképe volt az első Magyarország területén védjeggyel oltalmazott könyvborító. Míg a Monarchia más országaiban és tartományaiban több értékes könyvtáblát (például naptárakét) már régen levédettek tulajdonosaik, idehaza ez volt az első ilyen eset. Sőt, a *Központi Értesítő* összes 19. századi számának átvizsgálása után kijelenthetem, hogy ez volt az egyetlen levédett címlapkép Magyarországon: az első, és a 19. században az egyetlen olyan kiadvány, amelyet olyan értékesnek ítélt jogtulajdonosa, Benkő Gyula, hogy a budapesti kereskedelmi és iparkamaránál 1889. december 11-én, 1980.

³⁰ Rézi néni: *Szegedi szakácskönyv*. 1. kiadás (1876, Burger Zsigmond özv.), , 2. (1878, uő), 3. (1882, Burger Gusztáv), 4. (1885, uő), 5. (1890, Benkő Gyula), 6. (1897, Eggenberger-féle könyvkereskedés), 7. (1901, Athenaeum), 8. (1905), 9. (1907), 10. (1910), 11. (1913), 12. (1916), 13. (1921), 14. (1923), 15., (1927). A könyvnek egyetlen német nyelvű kiadása jelent meg még Burger Zsigmond özvegyénél *Szegediner Kochbuch* címmel.

³¹ OSZK Kézirattár. Fond 3/210. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés szerződése, számlái.

³² Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* (Doleskó Teréz szócikk). II. köt. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1893. 976.

³³ Szeberényi Lajos: *Szeretet és tisztelet tolmácsa. Név-, születésnapi, karácsonyi, újévi s más alkalmi ünnepélyekre*. Szeged, Burger Zsigmond, 1863. (Nem jelent meg új kiadása Benkő Gyulánál.)

³⁴ OSZK Kézirattár. Fond 3/210. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés szerződése, számlái.

kamarai sorszám alatt, öt forint eljárási díj lefizetése ellenében belajstromoztatta.³⁵ A védjegyoltalmat bizonyító hivatalos okiratot a szerződéskötéskor átadta Hoffmann Alfrédnek is, aki a maga rendjén az Athenaeumnak továbbította. Az irat a mellékelt borítóképpel együtt ma is megvan a nemzeti könyvtárban.³⁶

Az sajnos nem derül ki az iratokból, hogy Hoffmann Alfréd pontosan mennyit fizetett a szakácskönyv jogaiért 1891-ben, mert csupán az összes, ekkor megvásárolt kiadvány végösszegét írták le a szerződésben. Ha azonban az átadott három ezer példányt az ilyen esetekben szokásos módon, a kétforintos bolti ár felével számoljuk, akkor hozzávetőleg három ezer forintjába kerülhetett. Mindenesetre 1891. március 1-től a *Szegedi szakácskönyvre* már kizárólag az Eggenberger-féle könyvkereskedésben lehetett megrendeléseket leadni.³⁷ Hoffmann az ötödik, Benkő-féle kiadás átvett példányait már saját neve alatt árulta és reklámozta 1892-ben³⁸ – innen ered bibliográfiáink azon bizonytalansága, hogy ezt a kiadást hol egyik, hol másik név alatt tüntetik fel.

A reklám szövege szerint Rézi néni szakácskönyve „12 év alatt 15.000 példányban terjedt el házi asszonyaink körében” – ami kissé bizonytalan információ, de valószínűleg a harmadik (1882), a negyedik (1885) és az ötödik (1890) kiadás eladási adataira vonatkozik. Mindenképpen óriási szám és minden bizonnyal a Hoffmann Alfréd által rendezett következő, 1897-es kiadása sem készült kevés példányban.

Az előző fejezethez csatolt grafikonon egy nagy kiugrás figyelhető meg 1894–1897 között: ekkor 60, 51, 47 és 50 címet számoltam meg egy-egy évben. Természetesen nem arról van szó, hogy az idősödő Hoffmann Alfréd kettőzött erővel látott volna munkához K. Molnár János halála után. A valóságban egy korábban már említett sorozat, a *Fürdőirodalmi könyvtár* megindítása „borította fel” az addigi évi harmincas átlagot. Ezt a kiadványtípust az egyik legjelentősebb bécsi tudományos könyvkiadó, Wilhelm Braumüller által kiadott *Badebibliothek* mintájára (és helyettesítésére) hozták létre Hoffmannék. Szerkesztőül Preysz Kornél balneológust nyerték meg, aki pontosan ugyanekkor, 1893-ban kapott állást a belügyminisztérium közegészségügyi osztályán mint a forrás- és fürdőügy referense.

Preysz maga is nagyon sokat publikált a sorozatban: 1894-ben például nyolc, 1897-ben pedig kilenc fürdőismertetést tett közzé. A kollekció egyes darabjai általában a harminc-negyven oldalas terjedelem körül mozogtak, de akadt köztük mindössze hét-nyolc lapos brosúra és százon felüli vaskos kötet is – mint például Grünwald Mór *Szliács, szénsavdús vasas fürdő Zólyom mellett* (1898) vagy Jármay László *Ó-Tátrafüred és környéke* (1897) című munkái.

³⁵ *Központi Értesítő*, 1890/32. (ápr. 13.) 374.

³⁶ OSZK Kézirattár. Fond 3/210. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés szerződései, számlái.

³⁷ *Corvina*, 1891/6. (febr. 28.) 24.

³⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1892/1. (jan. 3.) 18.

Sok kötet egyes népszerű magyarországi fürdőhelyeket tárgyalt, például Bruck Jakab: *Erzébet-sósfürdő Budapesten és keserűvíz forrásai* (1894), Chyzer Kornél: *A torjai büdösön levő Bálványos fürdőről* (1897), Hintz Henrik: *Bártfa gyógyfürdő Sáros vármegyében* (1895) vagy Zerkowitz Emil: *Bálványos-fürdő és a torjai képes- (büdös-) barlang, gyógyfürdő és klimatikus gyógyhely* (1897). Mások egy-egy gyógyhatású üdülőhely-típusról írtak, mint Hankó Vilmos: *A hazai szénsavas fürdők és ásványvizek* (1896) és *Hazai kénes fürdők* (1895), Preysz Kornél: *Hazai sósfürdők* (1894) és *A Balaton fürdői, azok hatása és használata* (1894) vagy szintén tőle *A tengeri fürdők physiologiai hatása* (1893).

A külföld nevezetes célpontjai sem hiányoztak a sorozatból – ilyenek voltak Czirfusz Dezső *San Remo. Téli klimatikus gyógyhely az olasz Rivierán* (1895), Marschalkó Tamás *Lipik gyógyfürdő Szlavóniában* (1895), Gámán Béla *Rohitsch-Sauerbrunn gyógyfürdő Stájerországban* (1896) vagy Hertzka Imre *Karlsbad gyógyhatályainak és egyéb helyi viszonyainak ismertetése* (1898) című munkái.

Orvosi jellegű megközelítést adtak olyan kötetek, mint például Preysz Kornél: *Idegbetegségek balneotherapeutikus kezelése, különös tekintettel a hydrotherapiára* (1893) és *A tuberculosis a közegészségügy szempontjából s annak gyógyítása, tekintettel a hazai fürdőinkre* (1897), Blum Ödön: *A paralyticus neurasthenia s a hydrotherapia* (1895) vagy Ottava Ignác: *Szembetegségek balneotherapeutikus kezelése* (1896).

Preysz Kornél több közgazdasági szempontú elemzése is napvilágot látott a kollekcióban: *Fürdőügyünk haladása 1893-ban* (1894), *Magyarország gyógyvizeiről, azok értékéről s értékesítéséről* (1897), *Fürdőink múltjáról, jelenéről és fejlődésük eszközeiről* (1897) és *Fürdőink vendégforgalma 1876–1895-ig* (1897).

A tárgyalt település és a környékbeli kirándulóhelyek térképein kívül a sorozat gazdagon illusztrált darabjai tartalmazták a helyi klimatikus adatokat, orvosi javaslatokat a fürdők, az ásványvizek és az iszap szakszerű használatára nézve, a közlekedési lehetőségeket, a szálláshelyeket stb. (Röviddel a sorozat megindulása után, 1895-ben Preysz Kornél még egy elméleti segédanyagot is közzétett jövőendő munkatársai számára a szakszerű ismertetés módjáról *A fürdőismertetések kellékei* címmel.)

A *Fürdőirodalmi Könyvtár* fennállásának negyedik évében, 1897-ben már a 84. kötet megjelenéséről adott hírt a sajtó,³⁹ de emellett „idegen nyelvű, német, angol, francia és rumén kiadásai”⁴⁰ is voltak. (Ezek közül természetesen a *Balneologische Bibliothek* fogyhatott a legnagyobb példányszámban.) A 19. század második felében kibontakozó széles körű gyógyturizmus-divatot tehát szintén nagyon ügyesen, ugyanakkor a tőle megszokott igényességgel használta ki Hoffmann Alfréd.

³⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1897/28. (júl. 11.) 460.

⁴⁰ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* (Preysz Kornél szócikk). XI. köt. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1906. 143–144.

ELADÁSI ÉS SZERZŐDÉSKÖTÉSI GYAKORLATA

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés iratanyaga rendkívül hiányosan maradt fenn, így nem áll rendelkezésünkre a készpénzes eladásokról vezetett üzleti nyilvántartás sem. Szórványos forrásokból azonban rendelkezünk néhány információval arról, hogyan is folyhatott a vevők kiszolgálása és ki mit vásárolt a nevezetes könyvesboltban.

Korábban már említettem a fiatal cégtárs, Vastagh Gyula jellemzését, miszerint Hoffmann Alfréd „hitelt könnyen nyit érdemesnek, nem érdemesnek egyaránt. A lassú fizetőivel szemben végtelen türelmes és soha nem zaklatja őket kiadványainak ráerőszakolásával”.¹ Ha ezúttal nem a könyvkereskedő békés személyiségére figyelünk, hanem az idézetben rejlő üzleti gyakorlatra, akkor tényként rögzíthetjük, hogy a törzsvásárlók túlnyomó többsége nem fizetett készpénzzel a vásárláskor.

A könyvek eladása jellemzően két módon bonyolódott le. Egyik esetben a vevő személyesen kereste fel az Eggenbergeriumot – részben a társaság s a szellemi légkör miatt, részben a bel- és külföldi újdonságok megtekintése céljából. A kényelmes zöld karosszékekben eltöltött rövidebb-hosszabb idő után odaintett egy segédet és megjelölte, mely könyveket kéri. Ha csupán egy-két példányról volt szó, akkor valószínűleg magával vitte őket; ha azonban súlyosabb csomag állt össze, akkor otthagya, és egy bolti alkalmazott a kért időpontban házhoz vitte a könyveket. Ez természetesen a segédek rangján alul állt, valószínűleg inkább egy vagy több fiatal fiú végezte az ilyen küldöncszolgálatot. Erre a gyakorlatra már 1848-ban utalt Magyar Mihály a *Pesti Divatlap*-ban: „a fővárosi könyvárus [...] segédeket tart, kik a megbízásokat, kereskedési ügyeket kezelik és nem csekély díjat húznak. A segédek a boltot oda nem hagyhatják, azért külső járásokra szolgál tartatnak”.² K. Molnár János említ is egy szolgát egyik levelében, aki az általa Jeruzsálemből hazaküldött tárgyakat kellett kicsomagolnia.

A könyvkereskedő azonban nem várakozhatott csupán passzívan a boltban, a vevőkre bízva, hogy mikor szánnak egy kis időt a nézelődésre. Ezért a bolt törzsközönségének házhoz szállították az újdonságokat, hogy az urak kényelmesen, saját otthonukban dönthessék el, kell-e nekik az adott kiadvány vagy sem. Ez semmilyen kötelezettséggel sem járt: amennyiben a címzett nem tartott rá igényt, egyszerűen visszaküldte a könyvkereskedésbe. Erről a gyakorlatról Márai Sándor emlékezéseiben is olvashatunk:

¹ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14–15.

² Magyar Mihály: A magyar könyvkereskedés és irodalom ügyében. III. Könyvkereskedésünk mibenléte. *Pesti Divatlap*, 1848/9. (febr. 27.) 258.

Alig múlt el nap, hogy a négy könyvkereskedő közül „szíves megtekintésre” ne küldött volna valamelyik irodalmi újdonságokat. ... [...] Rengeteg könyv gyűlt fel idővel ez emeletes, szárnyasajtajú szekrényekben. A „szíves megtekintésre” küldött könyveket legtöbbször elfelejtették visszaküldeni, a könyv-számlát év végén fizették csak a kereskedőnél, s nem sokat törődtek vele, ha néhány tucat olyan könyv árát is meg kellett téríteni, melyek olvasatlanul és felvágatlanul porosodtak a nagy szekrények alsó polcain.³

Ezek az évi számlák rendkívül tanulságosak lennének olvasmánytörténeti szempontból is. Lotz Károlyról például tudjuk, hogy „szerette a klasszikus könyveket; minden újabb szakmunkát megvásárolt, évi számlája volt az Eggenberger-könyvkereskedésben”.⁴ Egy másik hasonló apró adatforgács szerint „Eggenbergerék a megmondható: Balogh Kálmán mennyi jó és rossz francia regényt fogyasztott el életében. Akár Deák Ferencz. Ország bajával, nehéz disciplinával foglalkozó nagy elméknek, úgy látszik, legkedvesebb szórakoztatója a könnyű, néha sekély olvasmány.”⁵

Ágai Adolf, aki áttanulmányozhatta Ráth Mór „könyvkereskedői fölióit”, az egyes vevők által könyvre költött összegeket is ismerte. Deák Ferenc „könyvszámlája évenként 80–100 forintra rúgott” és „minden január 1-én délelőtt 10 órakor pontosan jelent meg a Ráth boltjában, hogy fizessen; s volt mit hallania »Móricz bácsi«-nak, ha a számla nem volt készen. [...] Utolsó könyvszámláját, rendes szokása ellenére, nem újév napján, hanem már az előző év decemberében egyenlítette ki. Tudta, hogy könyvre többé nem lesz neki szüksége.”⁶

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés alkalmi, készpénzes vevői által generált üzleti forgalomról csak általános elképzeléseink lehetnek. Egy-egy különleges igény kielégítésére azonban mindent megtett Hoffmann Alfréd. Több ilyen jellegű hirdetése jelent meg a *Corvinában* is, de 1874 januárjában például a bécsi társalapban kerestette antikvár beszerzés céljából Karl Weiss *Geschichte der Stadt Wien* című művét valamelyik vásárlója számára.⁷

Külföldi kapcsolatrendszerüket azonban más jelleggel is működtették a 19. század második felének nagy könyvkereskedései. Láttuk korábban, hogy Hoffmann Alfréd lipcei összeköttetéseit kihasználva intézte el Lechner Gyula Madách-fordításának ottani kiadását – de minden bizonnyal ennél sokkal személyesebb ügyekben is

³ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Budapest, Helikon, 1997. 38–39.

⁴ Ybl Ervin: *Lotz Károly élete és művészete*. Budapest, 1938. 78.

⁵ Balogh Kálmán. In: Ágai Adolf: *Por és hamu. Barátim s jó embereim emlékezete*. Budapest, Athenaeum, 1892. 184.

⁶ Az „öreg úr”. In: Ágai 1892. 356., 366.

⁷ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1874/5. (jan. 31.) 39.

közreműködhetett. Ennek a patriarchális jellegű szakmai háló működésének megértéséhez ismét Máraihoz kell fordulnunk:

Másik leipzigzi pénzforrásom a nagy Brockhaus cég volt. [...] Egy kassai könyvkereskedő, aki évtizedes összeköttetésben állott Brockhausékkal, levelet írt a cég főnökének, hogy Leipzigban élek, s ha bajba jutok, segítsenek ki bizonyos szerény összegekkel, majd ők elszámolják és megtérítik. Ezek a régi német patríciuscégek természetesnek vélték, hogy külföldi üzletfeleik ilyen családi jellegű megbízásokkal keresik fel időnként őket. Nem volt abban semmi szokatlan. Az osztály egyetlen nagy család volt még [...]; család a nemzetek fölött is.⁸

A cég forgalmának legnagyobb részét azonban nem a magánemberek bolti vásárlásai generálták, hanem az országot behálózó kisebb-nagyobb könyvkereskedések, amelyek az Eggenberger-féle kiadványokat átvették és bizonyos haszonkulccsal árusították. Az üzletmenetnek ezt a részét jól átláthatjuk azon a kimutatáson, amelyet 1897 végén vagy 1898 elején készített Hoffmann Alfréd (az eredeti kézirat átírását lásd a mellékletben). Az 1894–1897 közötti periódus eladásait bemutató listából kiderül, hogy az Eggenberger-féle könyvek terjesztői hálózatában nem csupán a Magyar Könyvkereskedők Egyletének tagjai szerepeltek: ugyanúgy leadták megrendeléseiket egyes iskolaigazgatók és kis települések könyveladással is foglalkozó vegyeskereskedései is.

A fővárosi és vidéki „kézpénzbehozatalok” együttesen 1894-ben 5360, 1895-ben 5243, 1896-ban 5842, 1897-ben pedig 7940 forintot tettek ki, ami rendre az eladásoknak mindössze 6,8–6,7–8–10%-át jelentette. Ehhez képest a nagy budapesti könyvkereskedések egymaguk évente több ezer forint értékű Eggenberger-kiadványt vettek át és adtak el. A cégek rangsorában vannak ugyan kisebb hullámzások, de egészében véve kiegyensúlyozott a kép:⁹

1894		1895		1896		1897	
Lampel Róbert	3731	Lampel Róbert	3478	Lampel Róbert	3187	Ráth Mór	3078
Franke Pál	2800	Singer és Wolfner	2614	Singer és Wolfner	2625	Lampel Róbert	2932
Ifj. Nagel Ottó	2739	Abonyi Jakab Jenő	2480	Ráth Mór	2517	Singer és Wolfner	2350
Singer és Wolfner	2504	Ráth Mór	2264	Ifj. Nagel Ottó	2349	Ifj. Nagel Ottó	2069
Révai Testvérek	2294	Ifj. Nagel Ottó	2163	Franke Pál	2056	Toldi Lajos	1996
Ráth Mór	2100	Grill Károly	2048	Toldi Lajos	1999	Franke Pál	1638
Grill Károly	1962	Toldi Lajos	2023	Révai Testvérek	1746	Révai Testvérek	1479
Toldi Lajos	1888	Gerő és Kostyál	2015	Grill Károly	1636	Grill Károly	1267
Abonyi Jakab Jenő	1861	Franke Pál	1790	Könyves Kálmán	1265	Kókai Lajos	1067

⁸ Márai 1997. 207.

⁹ Az összegeket kerekítettem, a cégek neve a lehető legegyszerűbb.

1894		1895		1896		1897	
Gerő és Kostyál	1434	Kilián Frigyes	1355	Kókai Lajos	1157	Kilián Frigyes	1054
Kilián Frigyes	1418	Révai Testvérek	1302	Kilián Frigyes	1094	Katz Goetz	1006
Pfeifer Ferdinánd	1086	Belgrader Zsigmond	1174	Katz Goetz	1007	Révai Leó	969
Deutsch Zsigmond	1061	Kókai Lajos	1168	Dobrovszky Ágost	931	Könyves Kálmán	933
Kókai Lajos	1009	Katz Goetz	1080	Pfeifer Ferdinánd	919	Pfeifer Ferdinánd	933
Katz Goetz	1005	Deutsch Zsigmond	1010	Deutsch Zsigmond	817	Schenk Ferenc	921

Az ország nagyobb városaiban működő vállalkozások ugyan ettől elmaradtak, de ezek is tekintélyes összegekről számoltak el évről évre:

1894		1895		1896		1897	
Stein János Kolozsvár	997	László Albert Debrecen	1047	Gibbon Albert Kolozsvár	1073	Gibbon Albert Kolozsvár	1184
Gibbon Albert Kolozsvár	945	Gibbon Albert Kolozsvár	933	Stein János Kolozsvár	990	Stein János Kolozsvár	856
Endrényi Imre Szeged	851	Ifj. Klein Mór Arad	864	László Albert Debrecen	981	László Albert Debrecen	849
László Albert Debrecen	805	Stein János Kolozsvár	754	Stampfel Károly Pozsony	810	Stampfel Károly Pozsony	772
Ifj. Klein Mór Arad	777	Stampfel Károly Pozsony	716	Ifj. Klein Mór Arad	772	Schwarz Károly Sopron	599
Stampfel Károly Pozsony	750	Szolcsányi Gyula Eger	699	Szolcsányi Gyula Eger	675	Polatsek Temesvár	582
Koczányi és Vitéz Kassa	737	Endrényi Imre Szeged	639	Schwarz Károly Sopron	617	Szolcsányi Gyula Eger	578
Lővy Miksa Szatmár	705	Koczányi és Vitéz Kassa	627	Polatsek Temesvár	574	Traub Bernát Szeged	558
Polatsek Temesvár	704	Rainer Miksa Győr	620	Maurer Adolf Kassa	491	Lővy József fia Miskolc	541
Szolcsányi Gyula Eger	680	Lővy Miksa Szatmár	619	Lővy József fia Miskolc	485	Ifj. Klein Mór Arad	513
Maurer Adolf Kassa	563	Lővy József fia Miskolc	593	Trócsányi Bertalan Sárospatak	485	Maurer Adolf Kassa	513
Rainer Miksa Győr	541	Maurer Adolf Kassa	587	Lővy Miksa Szatmár	477	Lővy Miksa Szatmár	509
Kutasi Dániel Nagyvárád	523	Schwarz Károly Sopron	585	Ferenczi Bernát Miskolc	467	Pauker Dániel Nagyvárád	483
Herger Ágost Újvidék	504	Ungár Jenő Nagyvárád	541	Pauker Dániel Nagyvárád	458	Várnai Lipót Szeged	482
Lővy József fia Miskolc	499	Polatsek Temesvár	517	Herger Ágost Újvidék	447	Granitz Vilmos Szombathely	479

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés segédei egy-egy évben átlagosan 230–240 címzetthez indították el a könyveket tartalmazó csomagokat – a nagyobbaknak nyilván több alkalommal is. Kismartontól és Szentgotthárdtól Dicsőszentmártonig és Petrozsényig, Beregszásztól és Nyitrától Csáktornyáig és Zentaig, Ungvártól és Kisvárdától Gyergyószentmiklósig és Csíkszeredáig mindenhol meg lehetett venni Hoffmann Alfréd kiadványait. Fiume városában négy rendszeresen vásárló partnere is volt: Carlo Spiess, Giacomo Chiopris, Giulio Dase és Michelangelo Polonio-Balbi.

Azt is láthatjuk a könyvelésből, hogy néhány olyan vállalkozással, amelyek maguk is foglalkoztak könyvkiadással, az egyszerű eladásokon kívül egy-egy jóval kisebb volumenű csereszámlát is fenntartott Hoffmann Alfréd. Ez arra utal, hogy ezen kiadók bizonyos köteteit a Kecskeméti utcai boltban vásárolták meg. Az összegek kicsinségéből feltételezhető, hogy inkább csupán néhány törzsvásárló kényelmét szolgáló esetek lehettek, mint nagy példányszámú „rendes” árusítás. Az ilyen számlák enyhén megsaporodtak az utolsó négy évben:

1894		1895		1896		1897	
Révai Testvérek	255	Lampel Róbert	218	Stampfel Károly	224	Stampfel Károly	295
Stampfel Károly	240	Stampfel Károly	98	Singer és Wolfner	117	Vitéz Adolf (Kassa)	196
Lampel Róbert	157	Robicsek Zsigmond	75	Lampel Róbert	77	Grill Károly	177
Singer és Wolfner	126	Singer és Wolfner	60	Lévai Mór	26	Lévai Mór (Ungvár)	150
		Révai Testvérek	27	Wellisch Béla	10	Lampel Róbert	140
						Singer és Wolfner	134
						Ifj. Nagel Ottó	126
						Fischel Fülöp (Nagykanizsa)	20

Természetesen minden könyvkereskedés igyekezett lehetőleg minél több intézményes megrendelést is megszerezni cége számára. Hoffmann Alfréd pályafutásának idejéből egyelőre csupán egyetlen egy ilyenről tudunk: 1900 februárjától a főváros IV–X. kerületeinek előljáróságai az Eggenberger-cégnél rendelték meg teljes könyvszükségletüket úgy, hogy a szerződés szerint a bolti árból egységesen 10% engedményt kaptak.¹⁰

Szerencsére sokkal több forrás áll rendelkezésünkre Hoffmann Alfrédnek a kartársaival és a szerzőivel kialakított pénzügyi viszonyáról, mivel számos eredeti szerződése, elismervénye és számlája fennmaradt. A több száz oldalnyi kézirat között

¹⁰ Jegyzőkönyv a kerületi előljárók értekezletéről 1900. évi január hó 28. napján. *Fővárosi Közlöny*, 1900/15. (febr. 18.) 234.

megtaláljuk például azokat a német nyelvű fogalmazványokat, amelyek a Benkő Gyulától megvásárolt kiadványok kapcsán keletkeztek. Ezek közül eddig csupán a Rézi néni-féle szakácskönyvet említettem, de az 1891. február 18-án írt listán jóval több cím, az átvett példányszám és a kért ár is szerepel:

circa 400 Bélyegtvörvény à fl 2,-
[circa] 1000 Budapesti kalauz és térkép à 60 x
[circa] 1000 B[uda]pester Wegweiser à 50 x
[circa] 100 Kozma Statistika à 96 x
[circa] 300 Molnár borászat à 60 x
[circa] 300 Nagy beszélgetések à 80 x
[circa] 3000 Szakácskönyv à 2,- (Rézi néni)
[circa] 50 Kochbuch à 2,- (Rézi néni)
[circa] 150 Szabó orosz nyelvtan à 2,-
[circa] 200 Szathmáry magy. tört. à f 1,-
[circa] 1300 [Szathmáry] török világ à 2,-
[circa] 700 Szilágyi gyorsírás à 80 x¹¹

Benkő végül 1891 júniusában tette közzé hirdetését a *Corvinában*, miszerint üzlet-felosztás miatt minden kiadványát eladta.¹² A hirdetményből láthatjuk, hogy az Eggenberger-féle könyvkereskedés mellett csupán ifjabb Nagel Ottó vásárolt még hozzávetőleg ilyen címszámot és mennyiséget. Rajtuk kívül mindössze egy-egy könyv jogai és készletei kerültek a Franklin-Társulathoz és Kókai Lajoshoz.

A Hoffmann Alfréddal folytatott tárgyalások végén együttesen 4500 forintos vételárban egyeztek meg. Az eladó a szerződés aláírásakor kétszáz forintos foglaltó vett át, majd néhány nap múlva (február 26-án) újabb nyolcszázat kapott. A további megőrzött átvételi elismervények tanúsága szerint a fennmaradó összeget gyors egymásutánban, ötszáz forintos részletekben törlesztette Hoffmann, az utolsót március 22-én.

Egy másik terjedelmes mennyiséget képez a Kókai Lajostól megvásárolt kiadványokkal kapcsolatos iratok halmaza. Ezek között számos minisztériumi tankönyvbírálat és -engedély is szerepel, amelyek nélkül az adott könyvek szinte semmit sem értek volna. Nem véletlen, hogy Hoffmann Alfréd is gondosan megőrizte mindegyiket, majd a későbbi tulajdonos, az Athenaeum Rt. sem vált meg tőlük. Egy tipikus tankönyvengedély így szól:

¹¹ Az itt idézett összes szerződés szövegének forrása: OSZK Kézirattár. Fond 3/210. Athenaeum. Az Eggenberger könyvkereskedés szerződései, számlái.

¹² *Corvina*, 1891/17. (jún. 20.) 68.

Másolat. – A vallás és közokt. m. kir. ministertől. – 24.420. szám. – A Bogyó Samu és Novák Sándor által szerkesztett, „Feladatok a kereskedelmi számtanhoz” (második kiadás, Budapest, 1886. Kókai Lajos. Ára 1 frt) és a Névny László által szerkesztett „Kereskedelmi levelező” (Budapest 1885. Kókai Lajos. Ára 1 frt 50 kr) című könyveket az orsz. közoktatási tanács bírálata alapján középkereskedelmi iskolákban leendő használatra engedélyezhetőeknek találtam. – Erről Nagyságodat, tudomása és további eljárás végett értesítem. – Budapest 1887. augusztus 3.

A minister helyett: Berzeviczy Albert s. k. államtitkár. – Nagyságos Békey Imre minist. oszt. tanácsos, főv. kir. tanfelügyelő úrnak Budapesten.

T. Kókai Lajos könyvkiadó úrnak a bentírt ministeri magas rendelet másolatát tudomás végett megküldöm.

Budapest 1887. auguszt. 9.

A tanfelügyelő helyett: Dr. Hajnóczi R. József s. k. tollnok.

A szintén kézírással készült bírálatok ennél jóval hosszabbak és a legapróbb részletekig elemzik az engedélyezésre benyújtott tankönyvek szövegét, példaanyagát és kiállítását.

A kiválasztott kereskedelmi iskolai tankönyvek megvásárlásának szándékáról először Hoffmann Alfréd 1895. május 28-án ceruzával írt fogalmazványából tájékozódhatunk, de ezt nyilvánvalóan több szóbeli egyeztetés előzhetette meg. Erre utal az a Kókai Lajos által május 8-án készített részletes jegyzék, amelyen a tárgyalás alatt álló egyes könyvek aktuális raktárkészletét jelezte. Ehhez egy előre nyomtatott árlistát használt fel, amelynek csak a szerződésbe foglalandó kiadványait jelölte meg tintaceruzával:

Budapest, 1895. 8/V.

Árjegyzék

Kókai Lajos könyvkiadóhivatalából Budapesten.

[csak a nyomtatvány kézzel megjelölt vagy bepótolt sorai]

Jahr	Aufl.	Vorrätig	Tankönyvek	Bolti ár	Tiszta ár		Honorar	
1892	2500	1538	Bogyó–Novák	Feladatok közép. keresk. sz. 3. k[iadás]	1,-	–,75	1538,-	f 35
1890	2500	755	Bogyó	Feladatok alsófokú keresk. isk. sz.	–,80	–,60	604,-	35
1895	1500	1500	Böhm	Lélektan 2. kiad.	–,60	–,45	900,-	20
1890	1250	648	Böhm	Logika	–,60	–,45	388,80	10
	1000	I. 610 II. 802	Brassai	Algebr. I. II. kötet	–,80	–,60	1129,60	
1893	2500	1801	Erdélyi	Könyvvitel	–,80	–,60	1440,80	

Jahr	Aufl.	Vorrätig	Tankönyvek	Bolti ár	Tiszta ár		Honorar	
1895		3500	Fleischhacker	Német nyelvtan 2. kiad.	1,-	-75	3500	angekauft
1890	2100	567	Heinrich	Kézi könyv	1,80	1,35	1020,60	20
1891	2200	1223	Heinrich	Német olv. I.	-80	-60	978,40	20
1893	2500	1973	Heinrich	Ugyanaz II.	1,-	-75	1973,-	20
1888	1500	556	Koós	Technológia	2,-	1,50	1112,-	15
1894	2500	2108	Koós	Áruisme 3. kiad.	-80	-60	1686,40	25
1891	2200	225	Névy	Kereskedelmi levelező 2. kiad.	1,50	1,15	337,50	35
1890	2500	1157	Névy	Keresk. lev. alsófokú iskolák számára	-80	-60	925,60	35
1895	2500	1904	Névy	Olvasó I. füzve 2. kiad.	1,-	-75	1904,-	35
1889	3000	1472	Névy	Ugyanaz II. rész	1,20	-90	1766,40	35
1894	1500	1378	Roller	Üzlettervek 2. kiad.	-40	-30	551,20	15
1891	2200	1149	Teesz	Földrajz I. 2. kiad.	1,-	-75	1149,-	25
1891	2200	274	Teesz	Ugyanaz II. 2. kiad.	-80	-60	1019,20	25
		60	Warga	Lélektan	-50	-40	30,-	
		56	Warga	Gondolkodástan	-50	-40	28,-	
1888	2000	744	Wéber	Dichtungen 2. Aufl.	1,60	1,20	1190,40	20
1895	2500	2500	Szélba	Földrajz			1200	35
1895		2500	Millig	Német I[evelezés]			2400	20
				2. kiadás			600	
				Összesen			29.277,90	

A táblázatban feltüntetett „tisztá ár” egy-egy kötet valós előállítási költségét jelenti, a 29 278 forintos végösszeget pedig a bolti ár és a rendelkezésre álló készlet szorzatából számolta ki Kókai Lajos.

A végleges szerződés szövege hűen követi a két nappal korábban írt Hoffmann-féle ceruzás fogalmazványt:

Budapest, 1895. május 30.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosának
t. cz. Hoffmann Alfréd úrnak helyben.

Folyó év május hó 28-án kelt becses sorai folytán, van szerencsém Önt értesíteni, hogy az alatt felsorolt kereskedelmi iskolai tankönyv kiadványaimat, azok összes készletét, a kiadási joggal együtt 50%-al, az az félárban a következő feltételek mellett Önnek örök árban eladom: A készlet átvétele napján fizet Ön 5000 frtot (ötezer forintot). Ugyan ezen év október 15-én ismét 5000 frtot, mondva ötezer frtot. A még fennmaradandó hátralékot pedig folyó számlán javamra írja, s azt a könyvárusi szokások értelmében 1896. év Húsvétkor megajtendő leszámolás alkalmával nekem betudja, esetleg készpénzben kifizeti.

Ennek ellenében kötelezem magamat arra, hogy a legközelebbi tanéven belül bekövetkezhető tanterv változás esetén, a netalán értéktelenné vált könyvekből meglevő példányokat, ugyan azon feltételek mellett vissza veszem.

Az Önnek átadott művek a következők:

Bogyó–Novák, feladatok köz. keresk. III. kiad. frt 1,–

Bogyó–Novák, feladatok als. fokú keresk. frt –,80

Erdélyi Jenő, könyvvitel frt –,80

Fleischhacker, német nyelvtan II. kiad. frt 1,–

Heinrich Károly kézi könyv a ném. ny. tan.-hoz frt 1,80

Heinrich Károly ném. olv. I. rész frt –,80

Heinrich Károly ném. olv. II. rész frt 1,–

Koós, Technologia alapvonalai frt 2,–

Koós, Áruisme III. kiadás frt –,80

Millig keresk. irályt II. kiad. frt 1,20

Névy László keresk. levelező 2. kiad. frt 1,50

Névy László keresk. levelező (alsófokú keresk.) frt –,80

Névy László olvasókönyv tanoncz isk. szám. I. rész 2. kiad. frt 1,–

Névy László olvasókönyv tanoncz isk. szám. I. rész 2. kiad. frt 1,20

Roller üzlettervek II. kiad. frt –,40

Szélba József földrajz frt –,60

Teész János földrajz köz. keresk. isk. rész. 2. kiad. frt 1,–

Teész János földrajz II. rész 2. kiad. frt –,80

Ezen művekkel együtt a szerzőkkel kötött szerződések és az azokban foglalt jogaim is minden kárpótlás nélkül az Ön tulajdonába mennek át.

Tisztelettel

Kókai Lajos

A korábbi táblázatból nem mindegyik cím került be végül a szerződésbe – úgy látszik, hogy ezekről nem sikerült megállapodniuk. A könyveket 1895. május 30-án szállították át az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe, mert az eladó erről a napról keltezte első, ötezer forintról szóló átvételi elismervényét. A második, ugyanekkora összegű törlesztést a szerződésnek megfelelően október 15-én kapta kézhez Kókai Lajos. További elismervények ugyan nem maradtak fenn, de tudjuk, hogy 1896 tavaszán – a szokásos húsvéti elszámoláskor – még 4639 forintot kellett volna kifizetnie Hoffmann Alfrédnek. A bolti árból számolt végösszeg fele ugyanis 14 639 forintot tett ki, s ebből tízezret már korábban teljesített. Ennek ellenére a Kókai-féle táblázat hátoldalán a következő, Hoffmann kezétől származó német nyelvű ceruzás feljegyzést találjuk:

f 5000 August

5000 1/10

5000 *Schuldschein*

Ezek szerint a gáláns könyvkereskedő felkerekítette az utolsó összeget és egy ötezer forintos váltóval rendezte utolsó tartozását.

A Kókai Lajos-féle üzlet esetében szó sem volt üzletfelhagyásról, inkább valamiféle profiltisztítást hajthatott végre a jellemzően vallásos és egyházi témákkal foglalkozó eladó. A kereskedelmi iskolai tankönyvek idegen elemként ékelődtek a kiadványai közé, míg az Eggenberger-féle könyvkereskedés palettájába annál szervezesebben illeszkedtek. Gyakorlott tankönyvkiadó lévén, Hoffmann a könyvek elhelyezéséről is sokkal jobban tudott gondoskodni – mint azt Kókai is megfogalmazta 1895 júniusában közzétett hirdetésében:

Van szerencsém a t. Kartárs urakat értesíteni, hogy az alatt felsorolt kereskedelmi iskolai kiadványaimat, a kiadási joggal együtt, az Eggenberger-féle kiadókönyvkereskedésnek eladtam. [...]

Meg vagyok róla győződve, hogy t. Kartársaim örömmel veszik tudomásul, hogy felsorolt kiadványaim, az általános tiszteletben részesülő, előzékeny kiadó cég tulajdonába mentek át, s hogy jövőben még nagyobb buzgalmat fejtenek ki ezen művek terjesztése körül.

Kartársi üdvözléssel

Budapesten, 1895. június hó 1-én.

Kókai Lajos¹³

Egy évvel később Hoffmann Alfréd egy újabb kiadványt vett meg egy kollégájától. Ezúttal az August Gärtner által írt és Rigler Gusztáv által magyarra fordított *A közegészségtan alapvonalainak* jogait és raktárkészletét vásárolta meg Franke Páltól. Az 1896. május 1-jén kelt német nyelvű szerződés ugyan nem határozta meg a vételárat, de a mellékelt pénzügyi kimutatás ad némi fogózt erre nézve.

Budapest 1 Mai 1896.

Herrn Alfred Hoffmann (Eggenbergersche Buchhandlung) Budapest

Unter heutigem verkaufe ich Ihnen die Gesamtvorräthe von: *Közegészségtan alapvonalai* írta Gärtner Ág. fordította Rigler Gusztáv mit allen daraus resultirenden Vortheilen und Verpflichtungen.

Paul Franke

Franke Pál könyvkereskedése

Budapesten, Kossuth Lajos-utca 2.

Budapest, 1896. V. 15.

Löbl. Eggenbergersche Vlh [Verlagshandlung] Budapest

Gesamtauf[ag] von Rigler-Gaertner *égeszségtan*

¹³ Kiadói értesítés. *Corvina*, 1895/16. (jún. 10.) melléklet.

28¼ Bgn [Bogen] Satz u[nd] Druck bei Buschmann à 24 fl	678 fl
Papier 15 Neuriess lt [laut] Rchg [Rechnung] 259,20	354,75
5/4 „ „ 95,55	
Clichés: lt [laut] Rchg [Rechnung] Weinwurm	155,88
für Umzeichnung a H[err] Dr. Rigler	10,-
2 Einbände à 85 x	1,70
Interims umschlag u 5 Exp [Exemplar] broch[iert]	1,60
S[umm]a	1202 fl

28¼ Bogen Honorar à 20 fl = 565 fl *separat verrechnet*

Von obligen 1202 fl auf C[on]to Dobrske als aCto [aconto] übertragen 400 fl
Rest 802 fl

A szerződéshez mellékelte iratok között van Felbert Gyula számlája tizenöt újrízma papírról (1896. január 31.) és Moiret F. Ödön elszámolása 5¼ újrízma géppapírról (április 30.). Ez utóbbi minden bizonnyal pótlás volt, hiszen Buschmann Ferenc könyvnyomdájának kimutatása az 1375 példány szedésének és nyomásának költségeiről április 27-én kelt (a szerződés a példányszámot sem tartalmazta). A könyv illusztrációinak kliséiről kissé később, május 15-én adott számlát Weinwurm Antal fényképészeti és cinkográfiai sokszorosító műintézete. A fordító ívenként húsz forintért dolgozott, s május 1-jén ki is állította az ezért járó 565 forint átvételéről szóló elismervényt. Egyedül a könyvkötőtől származó számla hiányzik a két bekötött és öt fűzött példány munkadíjáról.

A kötet előállításának költségei tehát 1202 forintra rúgtak, s az eladási árat ennek 50%-ára becsülhetjük. Franke Pál elismervényei szerint a szerződés aláírása után gyors egymásutánban 1896. május 6-án százhatvanöt, május 16-án kétszáz, május 20-án pedig újabb kétszáz forintot kapott Hoffmann Alfréd től.

Érdeemes egy pillantást vetni arra a rendkívül hosszú és a legkisebb részletekig kidolgozott szerződésre is, amelyet 1891. augusztus 4-én a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdával kötött az Eggenberger-féle könyvkereskedés. Az irat Torkos László budapesti felsőbb leányiskolai tanár által írt öt tankönyv¹⁴ kiadási jogainak átvételéről szól és a vevő számára jó néhány rendkívül hátrányos kitéletet tartalmaz. Az első, háromezer példányos kiadásokra korábban megállapított írói tiszteletdíjat (elméleti kézikönyveknél ívenként harminc, olvasókönyveknél húsz forint) még a kész példányok átvétele előtt ki kellett fizetnie a szerzőnek. A későbbi kiadásokat már

¹⁴ *Magyar nyelvtan a polgári és felsőbb leányiskolák I–II. osztály számára, Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák I. osztálya számára; Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák II. osztálya számára; Magyar nyelv- és irodalmi kézikönyv a polgári és felsőbb leányiskolák III. osztálya számára (4. kiadás); Magyar nyelv- és irodalmi kézikönyv a polgári és felsőbb leányiskolák IV. osztálya számára (4. kiadás).*

nem ilyen módon kellett honorálnia, hanem a tiszta nyereség 20%-át volt köteles fizetni Torkos Lászlónak. A tiszteletdíjnak ilyen számítási módja még nagyon újnak számított a 19. század utolsó éveiben Magyarországon és nyilvánvalóan csak a megbízhatóan eladható cikkeknel volt érdemes belemenni.

A kiadói jogokról való lemondásért cserébe az Egyetemi Nyomda azt is kikötötte, hogy minden további kiadást náluk köteles nyomtatni az Eggenberger cég. A könyvek „lehető legjutányosabb” bolti árába is beleszólást kértek – sőt, az ő hozzájárulásuk nélkül Hoffmann Alfréd nem rögzíthette az árakat, s a későbbiekben nem módosíthatott rajtuk. Ezenkívül azt is vállalnia kellett, hogy ha a Torkos-féle tan- és olvasókönyvek bármelyikének raktárkészlete nyolcszáz példány alá esne, három hónap alatt új kiadást kell kihoznia. A végső kitétel szerint ha a fenti megkötések egyike ellen is vétene az Eggenberger cég, a jogok (és a teljes készlet) mindenféle kárpótlás nélkül azonnal visszazállnak az eladóra.

A későbbi évekből fennmaradt számlák bizonyítják, hogy a szerződésnek eleget téve a könyvek valóban az Egyetemi Nyomdában készültek – de azt is, hogy még a Kleszner Albert igazgató által diktált kemény feltételek ellenére is érdemes volt magukhoz váltani a tankönyveket.

Ennek kapcsán felvetődhet a kérdés, hogy mekkora haszna volt Hoffmann Alfrédnak és társának egy-egy könyv eladásából? Erre nézve két korabeli forrást érdemes elolvasnunk – az első 1883-ból, a második 1899-ből származik:

A kiadott példányok korlátolt száma mellett [...] egy egy forintos könyvpéldány körülbelül hatvan krajcárjába kerül magának a kiadónak.¹⁵

Mostan 1000 példányban nyomva egy művet, ívét 40 frtjával számítja fel a kiadó, ebből egy ívre 4 kr. saját költség esik, tehát egy 10 íves kötetnél, (mi most a legszokottabb), a könyv értéke 40 kr. és könyvtárusi forgalomba 1 frtéért jön elárúsítva. Persze ebbe már bele van számítva a könyvkereskedőknek, a bizományosoknak adott 40%, a szerzői tiszteletdíj, portó stb.¹⁶

Természetesen a bekerülési költség nem volt egységes minden kiadvány esetében (emlékezzünk csak König Gyula elméleti matematikai könyveire, amelyeknek a szedése horribilis összegbe kerülhetett). Az átlag azonban valóban a bolti ár 50%-a körül mozgott, amelyért egyik könyvkereskedő a másikkal alkalomadtán eladta a készleteket. A haszon viszont ennél jóval kevesebb lehetett, hiszen a kereskedőknek adott árengedmény elvitte jó részét. Nagy példányszámú kiadványoknál azért a kis

¹⁵ Magyar könyvek. *Corvina*, 1883/35. (dec. 30.) 142.

¹⁶ Mocsáry Miklós: *Hogyan bánjunk könyveinkkel? Útmutatás az összes könyvedvelők, könyvgyűjtők, könyvtárlajdonosok, valamint magánosoknak.* Ungvár, Székely és Illés, 1899. 6–7.

haszonkulcsból is számottevő jövedelem származhatott – nem is beszélve arról a könyvmennyiségről, amelyet saját boltjában adott el Hoffmann Alfréd, hiszen ekkor a kereskedői rabatt is nála maradt.

A 19. század utolsó harmadában a kereskedők az adótörvény szerinti III. osztályba kerültek. Erre a csoportra az előző három évben elért tiszta haszon átlaga alapján vetették ki az adót, s ennek alapján mindössze 10%-os befizetésre voltak kötelezve.¹⁷

A céges iratanyag legjobban vizsgálható, egységes korpuszát azonban azok a szerződések képezik, amelyeket Hoffmann Alfréd az egyes szerzőkkel kötött. A harmincnegyzet kézirat reprodukálása lehetetlen, lényeges adataik összesítését viszont táblázatos formában közlöm a mellékletben. A legkorábbi fennmaradt irat 1873 februárjában készült, az utolsó 1898 decemberében – de az anyag két része elég jól elkülöníthető egymástól. A hetvenes–nyolcvanas évek és a kilencvenes évek első felének a szerződésai többnyire első kiadásokról szólnak és gyakorlatias megkötéseket tartalmaznak (például a kézirat maximális terjedelmét). Az 1896-tól kezdődően készített iratok már nem egy konkrét kiadásról szólnak, hanem egy író több művének későbbi kiadásairól fogalmaznak meg kötelezettségeket. Ezekből látható, hogy Hoffmann Alfréd ekkor már a visszavonulására készült és rendezte a fontosabb szerzőihez fűződő jogi viszonyát – hogy az Athenaeum számára is átláthatók legyenek. Míg a korábbi szerződések szövegezésében sok eltérés és egyéni igény tapasztalható, addig ez utóbbiak szinte már klisészerűen ismétlik a szinte azonos kitételeket.

A példányszámok jellemzően 1000–3000 között mozognak, de a késői iratok némelyike már inkább azt a kötelezettséget tartalmazza, hogy az esetleges újabb kiadások mekkora minimális példányszámmal kell készüljenek. A szerzőknek járó tiszteletpéldányok száma általában húsz-huszonöt körül mozog, néhány ritka kivétellel. Beliczay Gyula például kétszáz darabot igényelt *A zene elemei* című könyvéből – nyilván azért, mert saját tanítványainak eladva akarta kiegészíteni a tiszteletdíját. Ezzel szemben Bozóky Alajos mindössze egy példánnyal megelégedett az általa írt *Jogi ismétlő könyvek gyűjteménye* című sorozat egyes darabjaiért – cserébe viszont minden Eggenberger-féle jogi tankönyvből kért egyet-egyet. Ha figyelembe vesszük ezek általában magas árát, ez nem volt rossz üzlet részéről.

A szerződések alapján megvizsgálhatjuk azon, korábban olvasott állítás valóságtartalmát is, miszerint Hoffmann Alfréd „kezdte a szép könyveket és nagy tiszteletdíjakat”.¹⁸ A konkrét számok mindig megbízhatóbbak, mint az elfogult vélemények.

¹⁷ 1875. évi XXIX. törvénycikk a kereset-adóról.

¹⁸ Hoffmann Alfréd. *A Hét*, 1905/44. (okt. 24.) 715.

Egy, a könyvkereskedők szaklapjában 1883-ban név nélkül megjelent cikk panaszos hangon beszélt a 19. század utolsó harmadának írói tiszteletdíjairól: „...roppant küzdelembe kerül, míg oda jutunk, hogy az író méltó díjat nyerhessen munkája után. E tekintetben igazán szégyenletesek a viszonyaink. Talán két író van Magyarországon, aki nyomorult harminc forint tiszteletdíjra számíthat egy nyomtatott ív szövegért. A többi tíz-tizenöt forintért dolgozik.”¹⁹

A Hoffmann-féle szerződéseket áttekintve azt látjuk, hogy rendkívül ritkán fizetett átalányban, vagyis egy példányszámhoz és ívszámhoz nem kötött (de nyilvánvalóan azokból kalkulált) összegben. A jellemző számítási mód az egyes szövegekben ugyan eltérő megfogalmazású, de a lényege ugyanaz: ezer példány esetében egy ív díját határozták meg. (Az ív ezekben az esetekben mindig tizenhat nyomtatott kis nyolcadrétű oldalt jelentett.) Ha tehát alapszámításban a szerző ívenként tizenöt forintot kapott, az egyúttal azt is jelentette, hogy egy kétezer példányban készülő kiadásnál már ugyanezért a munkáért ívenként harminc forint ütötte a markát. Ezt különösen ki kell emelni tankönyvírók esetében, akiknek a munkái általában igen nagy számban fogytak és folyamatosan készültek új és újabb kiadásai.

Ha a teljes anyagból csupán azokat az iratokat vesszük tekintetbe, ahol a példányszámot és a tiszteletdíjat is ismerjük, sok szerző esetében ki tudjuk számítani az ezer példányos egységes arányszámot:

<i>Dátum</i>	<i>Szerződő fél</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>1000 példány esetén jár ívenként</i>
1881. márc. 2.	Dengi János	2500	25	10
1892. nov.	Lévay Ferenc, Morlin Emil, Szuppán Vilmos	2500	25	10
1895. aug. 1.	Csengeri János	2500	30	12
1896. jan. 20.	Buday Gerő	2000	25	12
1897. jún. 1.	Torkos László	2500	30	12
1898. okt. 1.	Fillinger Károly	2500	30	12
1898. okt. 1.	Bartal Antal	2500	30	12
1896. febr. 24.	Kerekes György	1500	20	13
1896. máj. 12.	özv. Virányi Ignácné	3000	45	15
1897. jún. 6.	Kerekes György	2000	30	15
1897. júl. 1.	Heinrich Károly	2000	30	15
1898. jan. 20.	Fodor Sándor	2000	30	15
1898. márc. 18.	Orosz Alajos	2000	30	15
1898. dec. 1.	özv. Virányi Ignácné	2000	30	15
1875. április	Bozóky Alajos	1200	20	16
1892. márc. 18.	Herczegh Mihály	1350	25	18
1894. okt. 11.	Halács János, Szigeti József (két könyvre)	1250	25–30	20–24

¹⁹ Magyar könyvek. *Corvina*, 1883/35. (dec. 30.) 142.

<i>Dátum</i>	<i>Szerződő fél</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>1000 példány esetén jár ívenként</i>
1898. dec. 1.	Hajnik Imre	1250	30	24
1873. febr. 22.	Herczegh Mihály	1000	25	25
1895. nov. 2.	Kajuch Márton	1200	30	25
1896. jan. 23.	Tóth Gáspár	1200	30	25
1894. jún. 11.	Concha Győző	1500	40	26
1893. máj. 1.	Isoz Sideon	1000	30	30
1897. nov. 1.	Földes Béla	1200	40	33

Az imént idézett cikkíró tehát igazat mondott az átlagosan tizenöt forinttal fizetett ívről. Abban viszont már nem vagyok biztos, hogy ez valóban annyira „nyomorult” fizetség lett volna a 19. század utolsó évtizedeiben – különösen akkor, ha figyelembe vesszük a szerzők által emellett élvezett fizetéseket. Mivel Hoffmann Alfréd írógárdája túlnyomórészt a bírói karból, illetve a középiskolai és egyetemi tanárok közül került ki, ezeket a béreket érdemes számba vennünk.

Az állami alkalmazottakra érvényes 1893-as bértáblázat szerint összesen tizenegy fizetési osztály létezett, ezeken belül pedig az egyes fokozatokat öt- és tízévi szolgálati idő után lehetett elérni. Minden alkalmazott jogosult volt az alapbérén kívül lakhatási támogatásra és különböző egyéb kiegészítő javadalmakra – a budapesti bíróságoknál alkalmazott bírák és ügyészek például évi 400 forint „működési pótlékot” kaptak. A „lakpénz” településenként változó mértékű volt, de a legmagasabb természetesen a fővárosban.

Mindezek figyelembevételével Budapesten egy gimnáziumi vagy reáliskolai igazgató a VII. osztályba került és évente 2000–2200 forint fizetést, valamint 600 forint lakpénzt kapott. Ugyanezen iskolatípusok tanárai a VIII–XIX. kategóriába estek és 1000–1600 forint fizetést, illetve 400–500 forint lakpénzt húztak.²⁰ Egy egyetemi tanárnak Kolozsváron 2000 forint fizetés, 300 forint lakbérilleték és újabb 300 forint „évtizedes fizetési pótlék” járt – ugyanez Budapesten 2500 forintról indult.²¹ A jogásztársadalom ennél is magasabb jövedelmeket élvezett: egy ítéltáblai elnök 6000 + 2000, egy tanácselnök 4–5000 + 1000, egy bíró 2500–3000 + 600 forinthez jutott évente.²²

Mindehhez rendkívül alacsony adózás is járt. Az állami alkalmazottak a törvény által meghatározott IV. adózási osztályba sorolódtak és így a következő befizetésekre

²⁰ 1893. évi IV. törvénycikk az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról, és a megyei törvényhatóságok állami javadalmazásának felemeléséről.

²¹ Groisz Gusztáv: A jog- és államtudományi szakoktatás reformja. *Jogtudományi Közlöny*, 1879/12. (márc. 21.) 90.

²² 1890. évi XXV. törvénycikk a királyi ítéltáblák és királyi főügyészségek szervezéséről.

voltak kötelesek: 1000 forint évi fizetés után 15 forint (vagyis csupán 1,5%), 2000 után 40 (2%), 3000 után 75 (2,5%), 4000 után 130 (3,25%), 5000 után 205 (4,1%), 6000 után 300 (5%). Ez természetesen csak az alapbérre vonatkozott, a lakpénz és a működési pótlék teljesen adómentes volt.²³

Egy tízives (százhatvan oldalas) könyv szerzője, tizenöt forintos átlagos tiszteletdíj mellett, szintén átlagosnak mondható 2000 példányos kiadás után összesen háromszáz forintot kapott kézhez. Ha sok iskolában használták a tankönyvet, akkor egy-két év múlva, minimális átdolgozás és ellenőrzés után, ugyanennyi járt neki – és így tovább, a sokadik kiadásig.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés iratanyagában fennmaradt átvételi elismervények²⁴ is általában ilyen, három-négy-öt száz forintos összegekről szólnak, de vannak kirívóan magas kifizetések is. Herczegh Mihály például *Telekkönyvi rendtartásának* negyedik kiadásáért 1891. július 17-én ötszáz, augusztus 18-án pedig még háromszázötven forintot vett fel. Concha Győző *Politikájának* 1894-es kiadásáért június 30-án négyszáz, majd november 12-én újabb ezerkétszáz(!) forintot kapott kézhez.

Vastagh Gyula emlékei szerint „tekintélyes számot tenne ki azon »kiadványsorozat« is, melynek [Hoffmann Alfréd] tiszteletdíjait előre fizeti ki, de tervezet vagy czímen kívül mást soha nem kapott”.²⁵ Ezt az állítást csak részben támasztják alá az iratok – talán azért, mert ezek az Athenaeum számára érdektelenek lévén, kiselejtezték (vagy már Hoffmann Alfréd kidobta) őket. Mindenesetre fennmaradt például Lévy Ferenc két nyugtája is, két-, illetve háromszáz forintról, amelyeket 1893. június 10-én és 1895. január 3-án vett fel a *Magyarországi népoktatásügyre* előlegül.

Hoffmann Alfréd rendkívül korrekt üzletfél volt. Számos olyan elismervény maradt fenn, amelyből látható, hogy néha több hónappal a szerződési határidő előtt fizette ki a szerzőnek járó összeget. Beliczay Gyulának *A zene elemei*ért mindjárt a szerződéskötés napján, 1891. július 9-én azonnal odaadta a meghatározott négyszáz forintot. Heller Ágost 1893. december 8-án írt udvarias levelet a kiadónak, amelyben a *Physikai földrajz* negyedik kiadásáért járó tiszteletdíjának még hátralevő részét kérte. A kétszeri postai átfutást is beleértve(!) négy nap múlva már pénzéhez jutott.

Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy az iratokra ceruzával tett személyes megjegyzéseit Hoffmann Alfréd élete végéig németül írta. Kiss István egri jogtanár esetében, 1887. szeptember 30-án például: „Honorar f 25 / Bogen, über 30 Bogen kein Honorar = f 750 – bey 1/6 1888 von anweiss” (vagyis ívenként huszonöt forint tiszteletdíj, harminc ív fölött nem jár juttatás, összesen 750 forint, 1888. július 1-jén utalvánnyal fizetve). Heller Ágost imént említett levelére pedig ezt firkantotta 1893-ban: „f 100 durch mandat bezahlt 12/12 93”.

²³ 1875. évi XXIX. törvénycikk a kereset-adóról.

²⁴ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

²⁵ Vastagh 1905. 15.

A fővárosban élő szerzőivel természetesen könnyen tudott személyesen beszélni a tervbe vett kiadványokról, így ennek semmilyen nyoma nem maradt. Megőrzött viszont néhány olyan levelet, amelyet távoli városokban élő értelmiségiek címeztek az Eggenberger-féle kiadóhivatalnak, kiadásra ajánlva benne műveiket. Buday Gerő zombori főgimnáziumi hittanár például így ecsetelte *A római katolikus egyház egyetemes történelme* című munkájának előnyeit 1895-ben: „Ami a kritikákat illeti mondhatom nagyon dicsérők, ha a kiadásra vállalkozna, úgy azokat rendelkezésére bocsátom. Tájékozásul írhatom, hogy tankönyvemet a következő városokban már alkalmazták: Újvidéken két intézetben, Szabadkán egy intézetben, Zomborban két intézetben, Trencsén egy intézetben, Temesváron egy intézetben, Besztercebányán egy intézetben.”

Kerekes György homonnai felső kereskedelmi iskolai tanár ugyanabban az évben így írt *A kereskedelem története* címmel tervezett könyvéről: „Lehet, hogy tévedek s elfogult vagyok, de nekem meggyőződésem, hogy ilyféle munkára nagy szükség van. A régi tanterv ilyenmű követelése elől még ki lehetett térni, de az új egész határozott kitételeket használ. [...] Eddig, az értesítőkből láttam, hogy a legtöbb helyen jegyzetektől tanították. Most ezt nem lehet tenni, mert az új szervezet azt eltiltja. [...] Nekünk jelenleg 80 tanuló van, tehát ennyi példány biztosan elfogy. A napokban kaptam Szegedről S. Nagy Lajos kollegámtól levelet, melyben kérde megjelent-e már munkám, mert bevinné.”

Amikor döntés született a könyv kiadásáról, természetesen mindkét fél igyekezett biztosítani érdekeit. A szerzők megnyugtatósára kerülhetett a szerződésekbe viszonylag gyakran ez a formula: „Az engedélyezési díjak fizetése és a könyvek terjesztéséből eredő kiadások és költségek a kiadóczéget illetik.” A kiadó érdekeit szolgálta ezzel szemben az, hogy „Szerző urak addig míg a kiadók példányokról rendelkeznek, hasonló című vagy irányú művet közre nem bocsájthatnak”. Az esetleges új kiadás időpontját nagyon óvatosan kezelték. A szerző természetesen azon volt, hogy könyve folyamatosan a piacon legyen, ezért kért ilyen megfogalmazást: „Nevezett kiadóczég kötelezi magát ezen művet kellő időre újra kiadni.” Hoffmann Alfréd viszont azt rögzítette például, hogy amíg az Eggenberger-féle könyvkereskedés elegendő példánnyal rendelkezik, „a szerző urak új kiadást nem kívánhatnak”.

Természetesen felvetődik a kérdés, hogy mikor volt a kellő idő és hogy mennyi volt az elegendő példány? Általános szokás szerint azt mondhatjuk, hogy legalább annyi példány kellett raktáron legyen, amennyi az utolsó évben elkelt belőle. Ellenkező esetben fennállt volna a veszély, hogy nem tudtak volna kielégíteni egy nyári végű tankönyvbeszerzési hullámot és ezzel magának a műnek a jövőjét kockáztatták volna. Márpedig ez egyik félnek sem volt érdeke.

Rendkívül érdekes megfogalmazásokat használtak a szerződések szövegében a könyvek formátuma tekintetében. Sok esetben valamely másik Eggenberger-kiadványt jelöltek meg mércéül: „Fillinger természetrajzához hasonló alak és kiállításban”,

vagy „oly alakban, mint az önök által kiadott Knorr-féle magyar magánjog, a szöveg is hasonló betűkkel, de a jegyzetek Borges-sel”. A leírás csak nagy ritkán ennyire precíz: „oly formátumban nyomatják, mint a minő a Thanhoffer-féle *Szövetek és szervek szerkezete* című munka: nagy 8-adrét alakban, rendes szövegében ritkított garmond, jegyzeteiben petit betűvel szedve, s hasonló papírra nyomva”. Legtöbbször azonban csak ilyen általánosságokat olvashatunk: „az ily kiadványoknál szokásos betűkkel, jó erős papiroson, csinos kiállításban”, „a szokásos nyolczadrét alakban”, „az egyetemi tankönyvek szokásos alakjában”, „épp oly kiállításban, mint az első kiadás”.

Ezek a hanyag megfogalmazások rendkívül sokatmondók, hiszen arra utalnak, hogy a szerzők annyira megbíztak Hoffmann Alfréd igényességében, hogy nem tartották fontosnak pontos formai megkötésekkel bíbelődni a szerződésben. Ezek szerint valóban bevált az „egyforma sárgás borítékok rendszere” és a szerzők szívesen és nyugodtan bízták műveik kiállítását a könyvkereskedőre.

Végül mindenképpen ki kell emelni, hogy a Molnár Jánossal fennálló hosszú társulás ideje alatt is minden szerződést Hoffmann Alfréd írt sajátkezűleg. Úgy látszik, kettejük üzleti megállapodásában ez a jog egyedül őt illette meg. Amikor pedig eladta kiadványait az Athenaeumnak, az összes átadott irat végére a korban szokásos jogi záradékot írta rá: „Jelen szerződés átszáll minden jogokkal és kötelezettségekkel az Athenäum irod. és ny. részvénytársulatra. Budapest 1899. Jan. 1-én. Hoffmann Alfréd.”

ALKALMAZOTTAI

Hoffmann Alfréd alkalmazottairól igencsak kevés megbízható adattal rendelkezünk. Semmilyen hivatalos feljegyzés vagy irat sem maradt fenn, amelyben említénék a neves boltban 1863–1905 között dolgozókat – csupán szórványos utalásokból, elejtett megjegyzésekből tudunk néhányukra következtetni. A szakirodalom azonban nemcsak az Eggenberger-féle könyvkereskedés segédeiről nem szól, hanem általában véve sem foglalkozik a könyvszakma eme képviselőivel. Milyen alkalmazási feltételeknek kellett megfelelniük, hányan dolgoztak egy boltban, mennyit kerestek, milyen továbblépési lehetőségeik voltak?

Egy munkát kereső apróhirdetés jól körvonalazza, hogy milyen elvárásoknak kellett megfelelniük a munkát kereső libris legényeknek a 19. század második felében:

A magyar, német és francia nyelvben jártas, hadkötelezettség alól ment fiatal könyvárus, ki e téren 10 év óta működvén szakmáját jól érti, önállóan és biztosan működik, valamely fővárosi könyvkereskedésben mint segéd alkalmazást keres.¹

A munkaadók más kívánalmaknak is hangot adtak hirdetéseikben – például elvárták, hogy a belépő alkalmazott „gyors munkás” és „biztos számoló” legyen, rendelkezzen szép kézírással és „a magyar nyelvet és helyesírást tökéletesen bírja”.² Ez utóbbi jelzi, hogy még a század végén is nagy számban voltak Magyarországon a német anyanyelvű (de már nem feltétlenül első generációs bevándorló) könyvesek. Különböző életrajzokban több helyen olvashatjuk azt a megfogalmazást, hogy a városi polgárság mind nagyobb arányú magyarosodásával párhuzamosan vált csupán szükségessé egy úgynevezett magyar segéd felvétele a boltban.

Egy másik könyvkereskedő álláshirdetésében azt találjuk, hogy „a pontosságot és előzékeny modort a vevők irányában feltételül szabom”.³ Ugyanezt kéri az a bolttulajdonos, aki „a könyvkereskedés minden ágában, különösen pedig a könyvárusi strazzák⁴ concret vezetésében jártas jó modorú fiatal segédet” keres.⁵ A munkakörök egyébként eltérők voltak egy könyvesboltban, amint erre egy újabb közlemény rá-

¹ *Corvina*, 1879/11. (jún. 20.) 44.

² Uo., 1890/26. (szept. 20.) 108.

³ Uo., 1883/2. (jan. 20.) 8.

⁴ Strazza: a 19. századi könyvkereskedelmi szakzsargonban a boltkönyv (pénztárkönyv) megnevezése.

⁵ *Corvina*, 1881/5. (márc. 19.) 20.

világít: „egy tapasztalt, munkás és jó módú segédet keresek, aki vagy a sortimentben előkelő közönséggel szemben, vagy pedig a kontók vezetésénél megállja helyét”.⁶ Azt is sok helyen kiemelik a munkaadók, hogy a pályázó legyen szakképzett és művelt⁷, gyakorlott és „munkához szokott”, továbbá bírjon „szilárd jellemmel”⁸ és legyen „komoly gondolkodású”.⁹ Szintén megbízhatóságára utalt burkoltan az az álláskereső is, aki külön kiemelte jellemzésében, hogy nős.¹⁰

A vidéki városok boltjaiban kissé eltérők voltak az elvárások: rendszeresen „kíváncsítják, hogy az illető az üzlet önálló vezetésére is képes legyen”.¹¹ Nagyon fontos, hogy a szűken vett könyvkereskedési ismeretek mellett az illető jártas legyen a „papírszakmában és a hangjegyekereskedésben”,¹² illetve a kolportázsban.¹³ Ez természetes, hiszen a nagyobb településeken sem létezett tiszta profilú könyvkereskedés, mert ebből nem lehetett volna fenntartani a vállalkozást. Elég sűrűn előforduló, kizáró jellegű követelmény volt a keresztény vallás is. Egy 1901-es álláshirdetés, amelyben egy „több évi gyakorlattal bíró, jó bizonyítványokkal rendelkező, megbízható (keresztény) segédet”¹⁴ keresnek, elég egyértelműen mutatja a bolttulajdonosok körében ekkoriban elterjedt nézeteket.

Az esetek túlnyomó többségében fiatalembereket kerestek második segédnek, míg szinte egyáltalán nem jelent meg olyan szöveg, amelyben első segédi állást hirdettek volna. Ez természetes, mert a boltvezetői feladatokra jellemzően idősebb, megbízható, több éve kipróbált embereket alkalmaztak – s ezek a megbízások sokkal inkább a személyes kapcsolatrendszer igénybe vételével bonyolódtak. Tőlük kissé mást vártak el az alkalmazók: „kerestetik egy kitűnő képzettségű, önálló munkához szokott, előkelő megjelenésű, udvariasan kiszolgálni tudó idősebb segéd. [...] Jó fizetés, állandó conditio.”¹⁵ A jelentkezéshez minden esetben csatolni kellett a tanonci és alkalmazotti bizonyítványokat és a pályázó arcképét.

A legtöbb hirdetés jótékony homályban hagyta a fizetés nagyságát. Legtöbbször olyan megfogalmazásokat olvashatunk, hogy „fizetés a képességhez mért”,¹⁶

⁶ Uo., 1881/1. (jan. 23.) 4.

⁷ Uo., 1893/29. (okt. 20.) 112.

⁸ Uo., 1885/34. (dec. 10.) 144.

⁹ Uo., 1899/4. (febr. 10.) 20.

¹⁰ Uo., 1896/20. (júl. 20.) 245.

¹¹ Uo., 1879/29. (nov. 15.) 115.

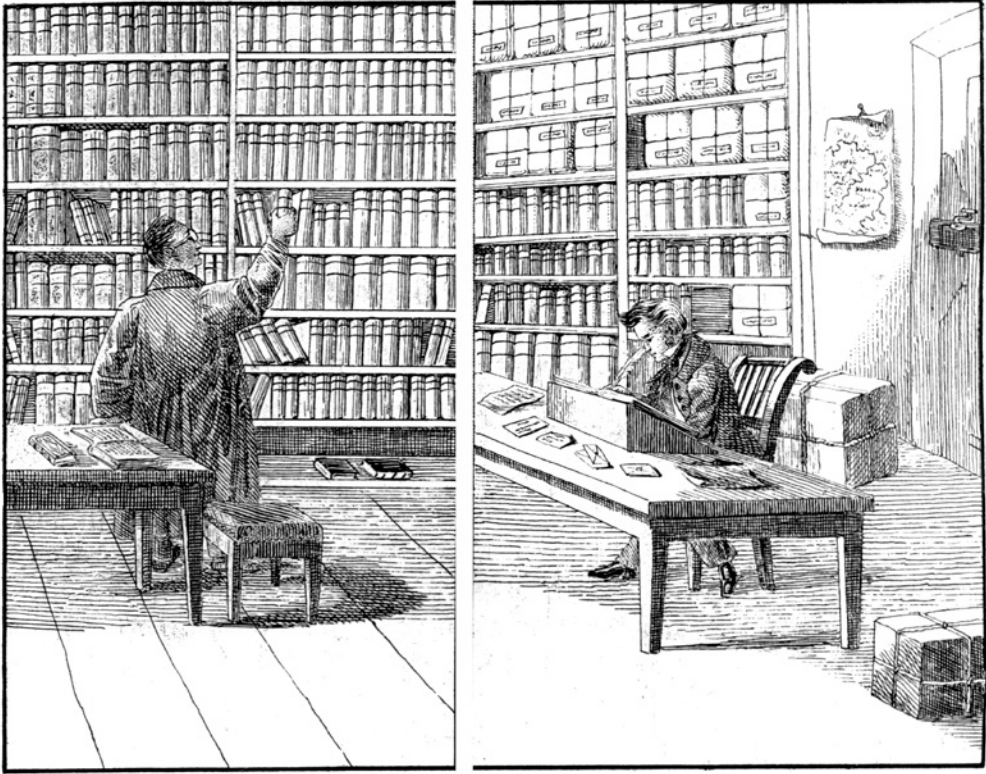
¹² Uo., 1890/6. (febr. 28.) 24.

¹³ Uo., 1884/35. (dec. 20.) 140.

¹⁴ Uo., 1901/12. (ápr. 30.) 60.

¹⁵ Uo., 1902/6. (febr. 28.) 28.

¹⁶ Uo., 1880/16. (máj. 15.) 64.

Könyvkereskedés ábrázolása az 1830-as évekből

A boltban az egyik segéd a vevők kiszolgálásával foglalkozik, míg a hátsó helyiségben egy másik a levelezést és a könyvelést végzi a ferde lapú írópulton. Mellette a polcokon elérhető magasságban az egyes kötetek „kézi” készlete, feljebb a kiadványok bontatlan csomagjai, amelyek vagy a nyomdából érkeztek meg, vagy valamelyik bizományoshoz indítják őket nemsokára.

„megegyezés szerint”¹⁷ „tehetségének megfelelő”¹⁸ vagy „minősítéséhez mért”¹⁹ Ha Hoffmann Alfréd szakmailag aktív időszakát, vagyis az 1863–1905 közötti időszakot áttekintjük, azt találjuk, hogy a fővárosban és vidéken eléggé eltérőek voltak a javadalmazási viszonyok. Egy fővárosi második segéd havi ötven-hatvanöt forint között keresett,²⁰ de nagyobb cégeknél előfordult hetvenforintos raktárosi bér is.²¹

¹⁷ Uo., 1883/5. (febr. 20.) 20.

¹⁸ Uo., 1882/2. (jan. 20.) 7.

¹⁹ Uo., 1886/11. (ápr. 2.) 44.

²⁰ Uo., 1893/6. (febr. 30.) 20.; uo. 1895/17. (jún. 20.) 70.; uo. 1896/20. (júl. 20.) 245.; uo. 1896/22. (aug. 10.) 258.

²¹ Uo., 1897/24. (aug. 30.) 128.

Vidéki városokban sokkal nagyobb volt a szórás – főként a település nagyságától függően, de aszerint is, hogy hányféle feladatot kellett ellátnia az alkalmazottnak. Így találunk Pozsonyban²² és Kolozsváron²³ ötvenforintos, „egyik vidéki nagy városban” hetvenöt forintos,²⁴ illetve a pénzváltás után „vidékre” hatvan-nyolcvan koronás,²⁵ Pozsonyban kilencven-száz²⁶ és Nagyszombatban száznegyven koronás állást is.²⁷ (Egy forint két koronának felelt meg.)

Másik jellemzője a fővároson kívüli állásoknak, hogy nagyon gyakori volt az alacsonyabb készpénz-juttatás, viszont régimódi patriarchális módon „teljes ellátás”, azaz szállás és étkezés is járt az alkalmazottnak. Az összegek ilyenkor húsz-harminc forint,²⁸ illetve harminc-negyven korona²⁹ között mozogtak.

A nagyon ritka első segédi álláshirdetések, amelyek összeget is feltüntettek, nyolcvantól száz-százötven forintig,³⁰ illetve százhusztól kétszáz koronáig ígértek.³¹

Hogy némi összehasonlítási alapunk legyen: a 19. század utolsó két évtizedében egy kiló cukor ötven krajcárba, egy kiló rizs húsz krajcárba került;³² egy liter to-kaji asztali bor ötvenöt krajcárt, egy liter aszú pedig egy forint ötven krajcárt ért,³³ egy kiló marha- vagy sertéshúsért hetven krajcárt, egy kiló paradicsoméért négy-hat krajcárt, egy kiló burgonyáért három-négy krajcárt kértek;³⁴ míg a kenyér kilójának ára tíz-tizenöt krajcár körül mozgott.³⁵ Egy húsz gramm alatti szabványos levelet öt krajcárért, egy levelezőlapot pedig két krajcárért lehetett postázni a teljes Monarchia területére és Németországba. Egylovas bérkocsin egy negyedórás útért harminc krajcárt kellett fizetni, de nyolcvan krajcárért akár egy egész órát lehetett kocsikázni. A nemzeti színházba szóló legolcsóbb jegy ötven krajcárért volt elérhető, míg egy állatkerti belépő harminc krajcárba került.³⁶

²² Uo., 1893/29. (okt. 20.) 112.

²³ Uo., 1884/13. (máj. 10.) 52.

²⁴ Uo., 1890/6. (febr. 28.) 24.

²⁵ Uo., 1900/28. (okt. 10.) 156.

²⁶ Uo., 1900/22. (aug. 10.) 118.

²⁷ Uo., 1902/6. (febr. 28.) 28.

²⁸ Uo., 1885/34. (dec. 10.) 144.; uo. 1896/33. (nov. 30.) 325.; uo. 1899/4. (febr. 10.) 20.

²⁹ Uo., 1900/34. (dec. 10.) 189.; uo. 1901/4. (febr. 10.) 19.; uo. 1902/20. (júl. 20.) 90.

³⁰ Uo., 1884/16. (jún. 10.) 64.; uo. 1898/22. (aug. 10.) 111.

³¹ Uo., 1901/12. (ápr. 30.) 60.; uo. 1905/29. (okt. 20.) 281.

³² *Vasárnapi Ujság*, 1875/23. (jún. 6.) 367.

³³ *Corvina*, 1890/33. (nov. 30.) 137.

³⁴ *Pesti Hírlap*, 1898/215. (aug. 5.) 12.

³⁵ *Népszava*, 1903/61. (máj. 28.) 2.

³⁶ Gelléri Mór szerk.: *Budapest a kiállítás alatt. Fővárosi kalauz és tájékoztató mindenki számára*. Budapest, Dobrowsky és Franke, 1885. 16., 27., 33., 87.

A segédek fizetésének kérdéséről (iniciáléi mögé rejtőzve) több cikket is publikált az akkoriban Szegeden, Endrényi Imrénél dolgozó Sennowitz Adolf. Először 1872-ben vetette fel az alacsony bérek problémáját a bécsi *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*ben.³⁷ Véleménye szerint a jó megélhetéshez évi 900–1500 forint lenne elegendő, ám ehelyett a fővárosban 700–1000 forintot, vidéken pedig csupán 480–1000 forintot keresnek évente a kollégák. (Ez egybevág a korábban bemutatott adatgyűjtésem eredményeivel.)

Második alkalommal már a *Corvinában* szellőztette a kérdést, egyúttal felvetve a képzetlen, de olcsó munkaerő tömeges beáramlásának problémáját is:

Beszélnék és írnak a tisztelt főnök urak az ország minden részéből hazai könyvkereskedelmünk mostoha viszonyairól, kiadók és sortimenterek hibáiról és mulasztásairól, indítványoznak és javasolnak szebbnél szebb reformokat, [...] csak saját segédek sanyarú állapotáról és anyagi viszonyairól hallgatunk, mert hát – azt saját jól fölfogott érdekük így kívánja. [...]

Röviden és határozottan kimondva: sokat, igen sokat követelnek tőlünk, de keveset, igen keveset fizetnek érte a főnök urak. [...]

Az acceptlevél illető pontjain aztán olvassuk eme grandezzával odaírott szavakat: „Saláriuma havonta 60 frt lesz, de ha igényeimnek megfelel, nem sokára javítani hajlandó leszek”. Boldog segéd, nagylelkű principális! Hatvan forint egy hóra! Mily rengeteg croesusi kincs, a mai sanyarú üzletviszonyok között! [...] Havonta saláriumának legalább felét még félre is rakhatja, ha csak – mint cikkírónak – saját személyén kívül még öreg szülőjét segítenie és a mellett őt főből álló családot étkeznie és ruházni nem kellene. [...]

Alkalmaznak aztán mindenféle palliativumokat, beállítanak üzleteikbe akár két szál fiatal, nem ritkán a könyvtárosi tanulóéveket sem végzett kontár munkást, szálját 35–40 frt havi fizetéssel, nem tudván, vagy nem akarván belátni, hogy egy derék tehetséges és képzett, de havi 80 vagy 90 firttal díjazott segéddel többre vihetnék üzleteiket, mint ha tíz béna kezét, és öt üres fejet állítanak üzleteik áruló asztalai mögé.³⁸

1912-ben Gábor Andor, majd Légrádi István panaszolta a segédek alacsony béreit:

A könyvkereskedés idealista felfogásban meglehetősen szép pálya, mert hiszen mi a kultúra terjesztőinek érezzük magunkat és ezen szívet és lelket felemelő hivatás mellett elfelejtjük anyagi helyzetünk ezen nemes célhoz nem méltó

³⁷ A[dolf] S[ennowitz]: Zur Gehilfensalair-Frage. *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1872/30. (júl. 27.) 275–277.

³⁸ S[ennowitz] A[dolf]: A min szintén „javítani” kellene! *Corvina*, 1881/20. (szept. 20.) 79–81.

Könyvkereskedés ábrázolása az 1870-es évekből

szomorú állapotát. Az átlagos havi fizetés nálunk 100–160 korona között változik és csak igen kevés segéd kap ennél magasabb fizetést (200–250 koronát!). Más szakmánál, ahol kevesebb tudást és intelligenciát követelnek, a jövedelem sokkal kedvezőbb. Már most kérdelem, hogy helyesen gondolkodó szülő miért adná oda gyermekét a könyvárusi pályára? Hiszen ma egy asztalossegédnek is nagyobb jövedelme van!³⁹

Nagy baj az is, hogy a főnökök szűkkeblűek. Első embert keresnek, minden szaktudást megkövetelnek tőle, de fizetni – tisztelet a kivételnek – nem akarnak 200–240 koronánál többet. [...] Ha ez a főnök 300–320 koronát fizetne, elsőrangú munkaerőt kaphatna, s nem volna kénytelen 3–4 havonként primőrjét változtatni, ami sem az üzlet belső ügyeire nincs előnnyel, sem a vevőkre.⁴⁰

³⁹ Gábor Andor: Segédhiány. *Corvina*, 1912/22. (aug. 10.) 151.

⁴⁰ Légrádi István: Segédhiány. *Corvina*, 1912/23. (aug. 20.) 156.

A hirdetésekben azonban sehol sem fordul elő a húsvéti, karácsonyi és újévi ajándékok rendszere, bár a kiszámítható pótlékok jelentősen megemelték a segédek bevételeit. Egy ilyen békebeli, családi eseményre emlékezett vissza a harmincas években a Singer és Wolfner vállalat akkori igazgatója. „Egy régi Karácsonyestén”, amikor „az Andrassy-úton még omnibusz járt, s a technika fejlődését a gázvilágítás jelentette, a könyvesbolt redőnyeit már lehúzták s a lehúzott redőnyök mögött az alkalmazottak főnökeik elé járultak, hogy boldog Karácsonyestét kívánjanak nekik”.⁴¹ Ez utóbbiak pedig természetesen kinek-kinek rangja és érdeme szerinti juttatással viszonyozták a köszöntést.

Vastagh Gyula emlékezése szerint Hoffmann Alfrédnek, „tanítványa nem sok maradt. Intim, kis személyzettel dolgozott, s ezek nagyrészt mellette ették meg »kenyerük javát«, tőle nem kíváncsoztak másfelé.”⁴² Ezzel nem állt egyedül, hiszen a korabeli statisztika szerint a könyvkereskedők ekkoriban átlagosan 1,48 (vagyis jellemzően egy vagy két) segédet alkalmaztak a boltjaikban.⁴³

Az egyetlen segéd, akit Vastagh név szerint is megemlít, az Canzy Rezső, aki az 1870-es években lépett ki az Eggenberger-féle könyvkereskedésből és „ma [1905-ben] a nagyírú Miethke bécsi műkereskedő cég társtulajdonosa s vezetője”. A neves osztrák galériáról szóló modern szakirodalom ugyan nem említi a nevét,⁴⁴ de korábbi forrásokból tudjuk, hogy Canzi Rezső Ödön 1854-ben született Pesten. Apja az osztrák származású Canzi Ágost Elek „akadémiai festő és fényképész”⁴⁵ (eredeti nevén Martin Kanz). A jóhírű biedermeier portréfestő gyermekei későn születtek, s így amikor 1866-ban ötvennyolc éves korában meghalt, Rezső fia tizenkét évesen maradt árván. Valószínűleg azért szegődhetett el az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe dolgozni, hogy eltarthassa magát és hűgát. Az is könnyen elképzelhető, hogy Hoffmann Alfréd részéről ez is egyike volt azon számos esetnek, amikor „művészpálánták” támogatásáról gondoskodott. A későbbiekben Canzi Rezső mérnöki oklevelet szerzett, egy ideig Weber Antal budapesti építész irodájában dolgozott és részt vett a korinthuszi csatorna átvágásának munkálataiban is.⁴⁶ A munkálatokat vezető

⁴¹ *Február 16.* Budapest, Singer és Wolfner, 1933.

⁴² V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 15.

⁴³ Kőrösy József: *Budapest fővárosa az 1881. évben. A népleírás és népszámlálás eredményei.* Budapest, Ráth Mór bizománya, 1883. 52.

⁴⁴ Tobias Günter Natter: *Die Galerie Miethke. Eine Kunsthandlung im Zentrum der Moderne.* Wien, Jüdisches Museum der Stadt Wien, 2003.

⁴⁵ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Canzi Ágoston).

⁴⁶ Ulrich Thieme – Felix Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart.* V. Bd. Leipzig, Ernst Arthur Seemann, 1911. 532. A szócikket Lyka Károly írta a család közlései alapján s ezeket az adatokat veszi át az összes magyar lexikon is. Az ott közöltek csak apró részletekkel egészítettem ki.

főmérnök, Gerster Béla sajnos egyik munkatársának nevét sem írta le könyvében, csupán „műszaki személyzetét” emlegeti néhányszor.⁴⁷ Ezután Canzi Bécsbe ment és az ottani képzőművészeti akadémia tanáránál, Eduard Engerthnél tanult. Jellegzetes CR betűkkel szignált rajzai közül 1879-ben több is megjelent illusztrációként a *Vasárnapi Ujságban*.⁴⁸ Hugo Othmar Miethke műkereskedő rokonaként ennek vállalkozásában dolgozott egy ideig, de önálló alkotó tevékenységét sem hanyagolta el. 1893-tól a bécsi Künstlerhaus tagjaként számos zsánerképet és miniatúrát festett. 1906-ban bekövetkezett haláláig az alsó-ausztriai Kritzendorfban élt.⁴⁹

Hoffmann Alfréd egy másik alkalmazottjáról egy táncestély kapcsán szerezhetünk tudomást, amelyet 1905. március 4-én rendezett a Csak Szorosan Budapesti Könyvkereskedő-Segédek Egyesülete. A belépődíjakon túli felülfizetések listájában⁵⁰ ugyanis felbukkan egy bizonyos „Fülöp (Eggenberger-cég)” háromkoronás jótékony célú adománya is.

Minden bizonnyal az 1864-ben született Philipp Konrádról van szó, aki 1888 őszén még Kolozsváron dolgozott segédként,⁵¹ majd 1890-ben Pestre került a Singer és Wolfner céghez.⁵² Munkája mellett a Csak szorosan egyesület másodtitkára is volt 1890–1892 között,⁵³ majd Esztergomba költözött és Buzárovits Gusztáv könyvkereskedésének üzletvezetője lett. Férje korai, 1882-ben bekövetkezett halála óta a cég özvegy Buzárovitsné Gloger Riza tulajdonában volt és így bizonyosan szüksége volt a fiatal munkaerőre. Philipp 1895. július 8-án feleségül vette főnöknője két lánya közül Margitot,⁵⁴ majd anyósa 1906. október 5-én bekövetkezett halála⁵⁵ után 1907. január 1-jétől teljes joggal átvette az addig is általa vezetett céget.⁵⁶ 1930-ban már Philipp Konrád

⁴⁷ Gerster Béla: *A korinthusi földszoros és átmetszése*. Budapest, Márkus Samu könyvnyomdája, 1894.

⁴⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1879/21. (máj. 25.) 329., 333.; uo. 1879/24. (jún. 15.) 377.; uo. 1879/26. (jún. 29.) 409.

⁴⁹ Thieme–Becker 1911. 532.

⁵⁰ *Csak Szorosan*, 1905. márc. 20.

⁵¹ *Corvina*, 1888/33. (nov. 30.) 140.

⁵² Uo., 1891/14. (máj. 20.) 56.

⁵³ Egyesületi czímtár. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1890*. Budapest, MKE, 1891. 186.; Egyesületi czímtár. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1891*. Budapest, MKE, 1892. 187.; Senowitz Adolf: *A „Csak szorosan” Budapesti Könyvkereskedő-segédek Egyesületének története*. Budapest, Athenaeum, 1898. 42.; Kiszlingstein Gusztáv: *A Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesületének „Csak szorosan” negyvenéves története 1873–1913*. Budapest, MKZE, 1913. 55.

⁵⁴ *Corvina*, 1895/19. (júl. 10.) 77.

⁵⁵ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (özv. Buzárovits Gusztávné).

⁵⁶ Könyvkereskedelmi címtár. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1908*. Budapest, MKE, 1909. 267., és a további évfolyamokban egészen 1914-ig.

és József voltak a cég tulajdonosai,⁵⁷ tehát két fia közül a fiatalabb szintén belépett a vállalkozásba. 1938. június 19-én az egyesület tisztújításakor még beszavazták a Vidéki Könyvkereskedők Szakosztályának választmányába,⁵⁸ de hamarosan nyugalmomba vonult és 1953. július 27-én hunyt el Esztergomban nyolcvankilenc évesen.⁵⁹

A harmadik ismert Hoffmann-alkalmazotról szintén csupán egy apró, eldugott adatból lehet tudni, hiszen a temetésére készítettett koszorúra azt íratta: „legjobb főnökének”.⁶⁰ Lechner Kornél 1873-ban született, apja Lechner Ignác pécsi királyi járásbíró volt, bátyja, Lechner Gyula, a pécsi egyházmegye alapítványi könyvelője⁶¹ és a család többi tagja is a baranyai város polgári elitjéhez tartozott. Ő maga a 20. század első éveiben Budapesten dolgozott könyvkereskedő-segédként és 1900-ban a Csak szorosán egyesület választmányának tagja,⁶² 1901–1903-ban pedig ellenőre volt.⁶³ 1903 májusában azonban már arról ad hírt a segédek lapja, hogy „szeretett kartársunk, egyesületünk egyik oszlopos tagja” – nyilvánvalóan a család anyagi támogatásával – Pécssett önállósította magát.⁶⁴ 1903. május 18-án kért iparendedélyt, amelyet 1903. május 22-én adtak ki⁶⁵ és a Széchenyi tér 9. szám alatt⁶⁶ nyitotta meg boltját. Ezt közzétevő hirdetményében⁶⁷ referenciaadóként Hoffmann Alfréd mellett a Grill-féle könyvkereskedést is megjelölte, ami arra enged következtetni, hogy korábban az Eggenberger cégen kívül bizonyos ideig ott is alkalmazásban állhatott. Pécsen a könyvkiadás, illetve a könyv-, mű-, zenemű-, papír-, író- és rajzszerkereskedés mellett képeslap-kiadással is foglalkozott.⁶⁸ Ezenkívül és ettől függetlenül rövid ideig volt egy Lechner és Heverdle néven bejegyzett könyvkiadó cége is, amelyet társával, Heverdle Gézával közös megegyezéssel 1908. december 10-én feloszlattak.⁶⁹ A Magyar Könyvkereskedők Egyletében 1903-ban lépett be (491. sorszámmal),⁷⁰ és az 1910. augusztus 17-i választmányi ülésen törölték a tagok név-

⁵⁷ *A vidéki könyvkereskedői szakosztály tagjai.* In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1930.* Budapest, MKKOE, 1931. 16.

⁵⁸ *Corvina*, 1938/26. (jún. 26.) 94.

⁵⁹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Philipp Konrád).

⁶⁰ Hoffmann Alfréd temetése. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 189.

⁶¹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Lechner Gyula).

⁶² *Corvina*, 1900/6. (febr. 28.) 31.

⁶³ Kiszlingstein 1913. 55.

⁶⁴ *Csak Szorosan*, 1903. máj. 20.

⁶⁵ Baranya Megyei Levéltár. Pécs város Rendőrkapitányi hivatalának iratai, iparendedélyek 4757/1903. (Köszönöm Borsy Judit segítségét ennek kiderítésében.)

⁶⁶ *Pécs szab. kir. város és Baranya vármegye címtára 1909.* Pécs, 1909. 151.

⁶⁷ *Corvina*, 1903/15. (máj. 30.) 74.

⁶⁸ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Klap.45e Pécs/4.

⁶⁹ *Corvina*, 1908/36. (dec. 30.) 235.

⁷⁰ Uo., 1903/12. (ápr. 30.) 57.

sorából.⁷¹ A Baranya Megyei Levéltárban őrzött legutolsó számlája 1909. december 2-i keltezésű és annyit tudunk, hogy 1913-ban még élt.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés negyedik felderített segédjének kilétéről egy több évtizeddel Hoffmann Alfréd halála utáni forrásból derül ki, hogy fiatal korában ő is a boltban dolgozott. 1929-ben ugyanis egy bizonyos esemény kapcsán⁷² az egyesület lapjában dicsérőleg említik a nevét, mint aki „lelkes és kegyeletes őrzője Hoffmann Alfréd emlékezetének”. „Elismerésünk illeti Gergolovits Vilmos t[isztelt] kartársunkat volt főnöke iránti munkás kegyeletéért s hálánk és köszönetünk Egyesületünknek tett szolgálataért.”⁷³

Az 1874-ben született Gergolovits Vilmos⁷⁴ nagykorúságát elérve Budapesten kezdett dolgozni, s ő is aktív tagja volt a könyvkereskedő-segédék egyletének. 1898–1899-ben a Csak szorosán választmányi póttagja volt,⁷⁵ 1901-ben az egylet könyvtárosa, 1903-ban helyeszközlő (vagyis állásközvetítő), 1904-ben ellenőr, 1905-ben alelnök.⁷⁶ Az év augusztusában a váratlanul lemondó Lipcsey Kálmán helyére lépve ideiglenesen az elnöki teendőket is ellátta.⁷⁷ Emellett 1904–1906 között a *Csak Szorosan* című lapot is szerkesztette,⁷⁸ és 1908-ban egy évig a választmány tagjaként működött.⁷⁹ Több cikket is írt a *Corvinába*, amelyek a szakma aktuális gondjait feszegették, de emellett azt is tudjuk róla, hogy cimbalmon játszott és fel is lépett néhány szakértársi rendezvényen.⁸⁰ 1911-ben megnősült, és feleségétől, Sipőcz Katalintól egy fia született.⁸¹ Szakmai pályafutása elég változatosnak mondható. Ő nem önállósította magát, mint imént tárgyalt társai (valószínűleg tőkehiány miatt), hanem különböző cégeknél vállalt egyre magasabb tisztségeket. Hoffmann Alfréd mellett minden bizonnyal 1901 előtt dolgozott, mert Gergolovits 1901–1910 között már az ifj. Nagel Ottó-féle, Múzeum körút 2. szám alatti cég üzletvezetője volt. Ekkori főnöke a cég aktuális tulajdonosa, remetei Kövály János volt.⁸² 1918-ban a Ferenciek tere 9. szá-

⁷¹ *Corvina*, 1910/23. (aug. 20.) 141.

⁷² Ezt csak később fogom kifejteni.

⁷³ *Corvina*, 1929/13. (márc. 31.) 76.

⁷⁴ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Gergolovits Vilmos).

⁷⁵ Egyleti címítár. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1898*. Budapest, MKE, 1899. 285.; uo. 1899. Budapest, MKE, 1900. 301.

⁷⁶ Kiszlingstein 1913. 55–56.

⁷⁷ *Csak Szorosan*, 1906. febr. 20.

⁷⁸ Kiszlingstein 1913. 55–56.

⁷⁹ *Corvina*, 1908/5. (febr. 20.) 31.

⁸⁰ Sajtószabadság ünnepélye. *Corvina*, 1901/7. (márc. 10.) 35.

⁸¹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Gergolovits Vilmos).

⁸² Könyvkereskedelmi címítár. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1901*. Budapest, MKE, 1902. 203.; uo. 1910. Budapest, MKE, 1911. 286. (és természetesen a köztes évfolyamok megfelelő helyein).

mú házban akkor induló Táltos könyvesbolt cégvezetője lett, immár cégjegyzési joggal is felruházva.⁸³ Ekkor jelent meg rövid időre a Magyar Könyvkereskedők Egylete tagnévsorában is (763. sorszámmal).⁸⁴ 1926-ban újabb megbízást vállalt: a debreceni Csáthy Ferenc könyvkiadó cég budapesti fióküzletét (Krisztina-körút 133.) képviselte a Magyar Könyvkereskedők Egyesületében.⁸⁵ Amikor 1930 márciusában előadást tartott a Könyvesklub keretében, akkor már a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda tisztviselőjeként mutatták be a hallgatóságnak: „évtizedes gyakorlatú, nagy tapasztalatú, a szakmáért lelkesedő és egyesületünk ügyei körüli buzgalmáról ismert, ízig-vérig könyves”.⁸⁶ 1930-ban ismét másik cégnél volt alkalmazásban: a Stádium Sajtóvállalat Rt.-t (Rózsa-utca 111.) képviselte Zsilinszky Mihállyal együtt.⁸⁷ 1939-ben és 1940-ben már korelnökként vezette le a Csak szorosan tisztújító közgyűléseit,⁸⁸ majd 1941. október 9-én hatvanhét évesen meghalt.⁸⁹ Sírját – részben a család, részben a könyvkereskedő kartársak költségén – 1942. október 11-én leplezték le a rákoskeresztúri temetőben (47/111. parcella, 3. sor, 15. sír).⁹⁰

Az ötödik ismert alkalmazott nevét a *Corvinát* szerkesztő Petrik Géza precizitása őrizte meg számunkra. A segédek egyletének történetét feldolgozó két kötet ugyan számos adatot közöl az egyes tagokról, de alig egy-két esetben említik a céget, ahol az illetők dolgoztak. Ezzel szemben a könyvkereskedő főnökök szaklapja 1897-ben úgy számolt be a Csak szorosan egylet tisztújításáról, hogy az altitkárrá, majd pár hónap múltán titkárrá választott Scholtz Róbert neve után zárójelben aktuális munkahelyét, az Eggenberger-féle könyvkereskedést is feltüntette.⁹¹

Scholtz 1873-ban született a Felvidéken evangélikus vallású családban, és tizenégy évesen lett könyvkereskedő-tanonc.⁹² Budapestre kerülve tevékenyen részt vett a segédek egyletének életében: 1897-ben jegyzője, 1898-ban titkára, 1899–1901 között ellenőre, 1903–1904 között pedig alelnöke volt a Csak szorosannak.⁹³ Azt biztosan tudjuk, hogy már öt évvel korábban is biztosan az Eggenberger-féle könyvkereskedés alkalmazottja volt, mert 1892-ben tanúként írta alá a cég egyik fontos

⁸³ *Corvina*, 1918/10. (ápr. 10.) 53.

⁸⁴ Uo., 1918/30. (okt. 30.) 3.

⁸⁵ Uo., 1926/17. (ápr. 25.) 87.

⁸⁶ Uo., 1930/9. (márc. 2.) 41.

⁸⁷ A könyvkiadói szakosztály tagjai. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1930*. Budapest, MKKOE, 1931. 6.

⁸⁸ *Corvina*, 1939/19. (máj. 14.) 47.; *Corvina*, 1940/22. (jún. 1.) 49.

⁸⁹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Gergolovits Vilmos).

⁹⁰ Gergolovits Vilmos síremléke. *Corvina*, 1942/41. (okt. 9.) 83.

⁹¹ *Corvina*, 1897/7. (márc. 10.) 39.; *Corvina*, 1897/24. (aug. 30.) 133.

⁹² Scholtz Róbert. *Corvina*, 1942/7. (febr. 15.) 13.

⁹³ Kiszlingstein 1913. 55.

tankönyvszerződését.⁹⁴ Valószínűleg 1898 végén, amikor Hoffmann Alfréd eladta kiadványait az Athenaeumnak, ő is átkerült a nagy részvénytársasághoz. Annyi bizonyos, hogy 1900 nyarán már az Athenaeum Rt. könyvkiadó-hivatalának tisztviselőjeként jegyezte el (majd ugyanabban az évben feleségül is vette) Adriányi Lujzát a szepességi Felkán,⁹⁵ nejétől a későbbiekben egy lánya és két fia született. A századfordulótól kezdődően több önállósodási próbálkozása volt. 1900. március 10-én Gárdonyi Sámuellel alapítottak közös céget Gárdonyi és Társa néven,⁹⁶ de Scholtz már 1901. július 25-én kilépett (Goldschmied Bernát lépett be helyette).⁹⁷ 1906. november 20-án Fejes Sándorral együtt hozott létre egy közkereseti társaságot Magyar könyvterjesztő vállalat Fejes és társa megnevezéssel,⁹⁸ ám ez a vállalkozás sem volt hosszú életű. 1907. augusztus 10-én alapította meg a Scholtz Testvérek könyv-, zenemű- és papírkereskedési céget öccsével, Scholtz Edével közösen.⁹⁹ A IX. kerületi Ferenc körút 19–21. alatt működő bolt képviselőjeként 1907-ben lépett be a Magyar Könyvkereskedők Egyletében (584. tagsági számmal).¹⁰⁰ A munkaadók egyesületében sem tétlenkedett: még ugyanabban az évben az őszi közgyűlésen a számvizsgáló bizottság tagjává választották,¹⁰¹ és ezt a tisztét folyamatosan megújították egészen 1919-ig. 1912-től tagja volt a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete budapesti könyvkereskedői szakosztályi választmányának, és 1936-ban pénztáros is választották.¹⁰² Könyvkereskedői tevékenységének középpontjában – különösen Trianon után – a Szepességgel való kulturális kapcsolatok fenntartása állt, s előszeretettel foglalkozott a felvidéki vonatkozású könyvek terjesztésével. Kiadóként több evangélikus teológiai vonatkozású munkát bocsátott közre, és nála jelent meg sok éven keresztül a *Theológiai Szaklap és Könyvujság* is.¹⁰³ Hatvankilenc éves korában, 1942. február 10-én halt meg.¹⁰⁴ A Kerepesi úti temető 35. parcella 17. sor 25. sírjába temették, mára azonban sírja már nem létezik.¹⁰⁵

⁹⁴ Szerződés Lévay Ferencz, Morlin Emil és Szuppán Vilmos szerzők és az Eggenberger (Hoffmann és Molnár) könyvkereskedő cég között. OSZK Kézirattár. Fond 3/210. Athenaeum. Az Eggenberger könyvkereskedés szerződése, számlái.

⁹⁵ Hymen. *Corvina*, 1900/17. (jún. 20.) 89.

⁹⁶ *Központi Értesítő*, 1900/26. (márc. 29.) 415.

⁹⁷ Uo., 1901/63. (aug. 8.) 1459.

⁹⁸ Uo., 1907/32. (ápr. 21.) 713.

⁹⁹ Uo., 1907/71. (szept. 5.) 1708.

¹⁰⁰ *Corvina*, 1907/21. (júl. 30.) 110.

¹⁰¹ Uo., 1907/32. (nov. 20.) 191.

¹⁰² Uo., 1936/36. (szept. 6.) 84.

¹⁰³ Scholtz Róbert. *Corvina*, 1942/7. (febr. 15.) 13.

¹⁰⁴ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Scholtz Róbert).

¹⁰⁵ Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

Vastagh Gyula

Vastagh Gyula könyvkereskedő-segéd 1888-ban még Kolozsváron dolgozott Stein János könyvkereskedésében,¹⁰⁶ egy időben a korábban említett Philipp Konráddal, akivel tehát fiatal koruktól ismerték egymást. Édesapja valószínűleg Vastagh János miskolci királyi telekkönyvvezető,¹⁰⁷ aki id. Vastagh György festőművész bátyja volt.¹⁰⁸ 1889 végén a budapesti Singer és Wolfner-féle könyvkereskedésben találjuk,¹⁰⁹ 1895 februárjában pedig már biztosan Hoffmann és Molnár alkalmazásában állt az Eggenberger-féle könyvkereskedésben.¹¹⁰ Tanoncéveit tehát részben Kolozsváron,

¹⁰⁶ *Corvina*, 1888/33. (nov. 30.) 140.

¹⁰⁷ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Vastagh János).

¹⁰⁸ Ha ez így van, akkor Hoffmann Alfréd alkalmazottja unokatestvéri viszonyban állt ifj. Vastagh György szobrással és Vastagh Géza festővel is.

¹⁰⁹ *Corvina*, 1889/34. (dec. 20.) 144.

¹¹⁰ Uo., 1895/5. (febr. 20.) 21.

részben Hoffmann Alfréd mellett töltötte, de visszaemlékezésében egyértelműen ez utóbbi tanítványának vallotta magát.¹¹¹ Hosszú együttműködésük alatt annyira elnyerte az idősebb könyvkereskedő bizalmát, hogy az K. Molnár János halála után néhány évvel üzlettársául fogadta.¹¹² Bár a cég hivatalos hirdeteménye a *Corvinában* 1901. március 1-re datálja az eseményt, az új közkereseti társaságot hivatalosan csak 1901. július 8-án jegyezték be a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéken.¹¹³ Ettől kezdve a vállalkozás az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann Alfréd) helyett az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann és Vastagh) nevet viselte és mindkét társ jogosult volt a cégjegyzésre. A *Corvina* nagy lelkesedéssel fogadta ezt a különleges eljárást (nem csoda, hiszen valóban alig ismerünk olyan esetet, amikor tőke-hozzájárulás nélkül aláírási jogot adnak valakinek):

Hoffmann Alfréd, egyesületünk elnöke, sok évi munkatársát, Vastagh Gyula urat üzlettársul fogadta s Vastagh úr ezen minőségében a céget jegyezni is fogja. A kereskedői pálya más szakmájában gyakori az ilyen kitüntetés, illetve a kitaró munkásságnak hasonló elismerése, nálunk azonban még eseményszámba megy. Azért, ha egyszer-másszor, nagy ritkán előfordul, igazi örömmel regisztráljuk az esetet. Vastagh úrnak pedig sok szerencsét kívánunk.¹¹⁴

Az új cégtársat az 1901. augusztus 19-i választmányi ülésen vették fel a Magyar Könyvkereskedők Egyletének tagjai közé (tagkönyvének száma: 463).¹¹⁵ Ugyanezen év nyarán ő becsülte fel az akkor elhunyt Szilágyi Dezső háromezer kötetes könyvtárát.¹¹⁶ A kereskedői szervezetben nem kapott komolyabb pozíciókat: 1902-ben, 1903-ban és 1905-ben a számvizsgáló bizottság tagjává választották,¹¹⁷ majd 1907-ben egy évig választmányi póttag volt¹¹⁸. (Úgy tűnik, hogy csak addig szerepelt egyáltalán a szakmai közéletben, ameddig társa és „atyai barátja”¹¹⁹, Hoffmann Alfréd élt.) 1902-ben eljegyezte a váci takarékpénztár tisztviselőjének leányát, Meiszner Annát,¹²⁰ akitől később egy fia és két lánya született.¹²¹ 1904 őszén új irányba bővítette a nagy hagyományú Eggenberger cég tevékenységi körét: az emeleti helyiségekben

¹¹¹ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 186.

¹¹² *Corvina*, 1901/8. (márc. 20.) 40., 42.

¹¹³ *Központi Értesítő*, 1901/58. (júl. 21.) 1393., 1395.

¹¹⁴ *Corvina*, 1901/8. (márc. 20.) 40.

¹¹⁵ Uo., 1901/25. (szept. 10.) 135.

¹¹⁶ *Vasárnapi Ujság*, 1901/32. (aug. 11.) 521.

¹¹⁷ *Corvina*, 1902/29. (okt. 20.) 129.; uo. 1903/30. (okt. 30.) 147.; uo. 1905/30. (okt. 30.) 192.

¹¹⁸ Uo., 1907/32. (nov. 20.) 191.

¹¹⁹ Bogdánffy-Paully Erik részvétnyilvánító levele. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

¹²⁰ *Corvina*, 1902/15. (máj. 30.) 67.

¹²¹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (özv. Vastagh Gyuláné Meiszner Anna).

műkereskedést nyitottak.¹²² Ő maga is gyűjtötte a kortárs magyar festők műveit,¹²³ és Éder Gyula festőművész által rajzolt ex librisét¹²⁴ 1907–1910 között a cég kiadói jelvényeként is használták.

Hoffmann Alfréd halála előtt bevette a cégbe unokaöccsét, Hoffmann Bélát is, és a két fiatalra hagyta a boltot. A könyv- és műkereskedés szépen fejlődött, kiállításokat rendeztek, terjeszkedtek – ám a két tulajdonos útja hamarosan szétvált egymástól. Vastagh Gyula neve 1911-ig követhető a Magyar Könyvkereskedők Egyletének tagnévsoraiban:¹²⁵ az év december 13-án kilépett a vállalkozásból.¹²⁶ Ettől függetlenül nem számolta fel teljesen a kapcsolatát a könyves világgal; tudjuk, hogy 1935-ben a Pfeifer Ferdinánd-féle könyvkereskedés útján tizenegy füzetet ajándékozott az akkoriban újraéledő egyesületi könyvtárnak.¹²⁷ Önálló műkereskedését a Váci utca 9. szám alatt nyitotta meg,¹²⁸ ez a helyszín azonban rövid életűnek bizonyult, mivel 1915 májusában már azt a hírt közölték a fővárosi lapok, hogy „Vastagh Gyula művészi szalonja Váci-u. 9. sz. alatt június hó végén bezárul”.¹²⁹ Ugyanazon év októberében már újból megnyitotta bemutató-helyiségét, ezúttal a Váci utca 2. számú házban és „jelen magyar művészeinknek háromszáznál több eredeti festményét” kínálta „a jelen viszonyoknak megfelelő mérsékelt áron”.¹³⁰ A nagy gazdasági válság őt sem kímélte: 1932-ben kénytelen volt ezt a boltját is felszámolni és a Királyi Pál utca 10. szám alatt udvari raktárhelyiségben óriási árleszállítással kiárúsította teljes készletét.¹³¹ Ezúttal sem adta fel azonban, és ismét új vállalkozásba kezdett egy harmadik belvárosi helyszínen. 1938 nyarán ugyanis arról tudósított a *Pesti Napló*, hogy „vakmerő rablás történt csütörtökön délelőtt a Kecskeméti utca 5. számú házban, Vastagh Gyula műkereskedő üzletében”.¹³² Ez egyúttal az utolsó adat róla.

A Hoffmann Alfréd halála után érkezett számtalan részvénytulajánító levél között van egy, amelynek megszólításából és tartalmából egyszerre két segéd nevét is megismerhetjük:

¹²² Erről később bővebben lesz szó.

¹²³ Takács Gábor: *Műgyűjtők Magyarországon a 18. század végétől a 21. század elejéig. Bibliográfiai lexikon.* Budapest, Kieselbach Galéria és Aukciósház, 2012. 475.

¹²⁴ Közli: *Művészet*, 1907/4. 261.

¹²⁵ *Corvina*, 1911/32. (nov. 20.), melléklet.

¹²⁶ *Központi Értesítő*, 1912/3. (jan. 11.) 65.

¹²⁷ *Corvina*, 1935/7. (febr. 17.) 24.

¹²⁸ A pontos indulási dátumot nem ismerem, de 1914 decemberében már működött. Lásd *Pesti Hírlap*, 1914/305. (dec. 3.) 8.

¹²⁹ *Pesti Hírlap*, 1915/149. (máj. 30.) 23.

¹³⁰ *Budapesti Hírlap*, 1915/275. (okt. 3.) 19.

¹³¹ *Pesti Napló*, 1932/7. (jan. 10.) 48.

¹³² Uo., 1938/153. (aug. 5.) 12.

Budapest, 1905. X/24-én.

Nagyságos Hoffmann Béla és Vastagh Gyula uraknak helyben
Szeretett és tisztelt Főnökeink!

Megrendülten állunk egy ravatal előtt, amelyre Önök könyezve borulnak. A nagy csapásnak – mely Önöket sújtotta – bennünket csak gyenge fuvalma ért. A nagy fájdalom amelyet már ez is okozott, elszorítja, megbénítja szívünket, fogalmat enged alkotnunk az Önök mérhetetlen fájdalomáról, óriási veszteségéről.

Engedjék meg, hogy e szomorú alkalomból őszinte részvétünk kifejezése mellett egyben erőt és szerencsét kívánjunk Önöknek ahhoz a nagy feladathoz, amely most, az üzlet legrégibb oszlopának ledőlésével teljesen az Önök vállaira nehezedik. Rajta leszünk, amint gyenge erőnkől telik támogassuk Önöket e feladat teljesítésében.

A midőn még arra kérjük, hogy részvétünket a gyászoló családdal is közölni kegyeskedjenek, maradunk mély tisztelettel

Engel Vilmos
Nagy Mihály.¹³³

A két aláíró közül Nagy Mihályról tudjuk, hogy a két fiatal cégtulajdonos alatt is tovább dolgozott egy ideig, hiszen 1907 nyarán még az Eggenberger-féle könyvkereskedés alkalmazottjaként említik.¹³⁴ Munkája mellett ő is nagy részt vállalt a segédek egyesületének tevékenységéből: 1907-ben a Csak szorosán jegyzője volt,¹³⁵ 1908–1909-ban ellenőr,¹³⁶ 1910-ben pedig a választmány tagja.¹³⁷ Nem ismert, hogy meddig maradt a Kecskeméti utcai bolt alkalmazottja, de 1909-ben már a Szent István-Társulat könyvkereskedésének tisztviselőjeként jegyezte el Parobek Alajos szegedi királyi ügyészségi hivatalnok leányát, Ninát.¹³⁸ Ezután Szegedre költözött, és a Szent István Társulat szegedi leányvállalkozásának vezetője lett. Mint a cég képviselőjét, a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1911. augusztus 17-ki választmányi ülésén 674. sorszámmal vették fel a tagok közé.¹³⁹ 1922-ben önállósította magát: átvette Kardos József helyi könyvkereskedését, s így ekkortól kezdve már saját jogon szerepelt a szervezet névsorában.¹⁴⁰ Takaréktár utca 1. alatti boltja azonban szintén komoly gondokkal küszködött a világválság éveiben, 1932-ben a szegedi

¹³³ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

¹³⁴ *Corvina*, 1907/17. (jún. 20.) 93.

¹³⁵ Uo., 1907/4. (febr. 10.) 24.

¹³⁶ Kiszlingstein 1913. 56.

¹³⁷ *Corvina*, 1910/4. (febr. 10.) 26.

¹³⁸ Uo., 1909/20. (júl. 20.) 136.

¹³⁹ Uo., 1911/23. (aug. 20.) 141.

¹⁴⁰ Uo., 1922/45. (nov. 10.) 219.

királyi törvényszék csődön kívüli kényszeregyezségi eljárást indított ellene.¹⁴¹ Ennek ellenére továbbra is folyamatosan szerepel a taglistákban, tehát sikerült rendeznie a vállalkozás anyagi helyzetét. Utolsó adataim szerint 1942-ben Horthy Miklós kormányzó a Nemzetvédelmi Kereszttel tüntette ki,¹⁴² és 1949-ben még adakozott az egyesület halottainak emléktáblájára.¹⁴³

Az irat másik aláírójának, Engel Vilmosnak a kiléte kérdéses, mert úgy tűnik, nem futott be számottevő pályát a könyvkereskedelem világában. Jó néhány azonos nevű személyt sikerült kizárom a lehetőségek közül, de pontos adattal nem rendelkezem róla. Talán ő lehetett az az új alkalmazott, aki az Eggenberger-féle cég megismételt hirdetéseinek valamelyikére jelentkezett 1904 nyarán:

Egy hasonló üzletágban már működött helyi ügynököt keresünk. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés Budapesten.¹⁴⁴

Mielőbbi belépésre lehetőleg augusztus elejéig keresünk egy fiatal, de kellő irodalmi ismeretekkel rendelkező könyvkereskedő-segédet. Ajánlatokat lehetőleg arczképpel és ajánlásokkal ellátva, közvetlenül hozzánk kérjük beküldeni. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés Hoffmann Alfréd, Budapest.¹⁴⁵

Ekkoriban Hoffmann Alfréd egyre jobban elhatalmasodó depressziója miatt vált szükségessé egy új munkaerő felvétele, de könnyen lehet, hogy a cég tulajdonosváltásakor már távozott is a könyvesboltból. Annyi bizonyos, hogy augusztus 10-én már be volt töltve az állás:

Az „Eggenberger-féle könyvkereskedés” ez úton értesíti mindazon urakat, akik ajánlataikat szívesek voltak hozzá benyújtani, hogy a segédi állás már be van töltve.¹⁴⁶

Ennél a nyolc alkalmazottnál biztosan többen dolgoztak az évtizedek során Hoffmann Alfréd mellett, de kilétük felderítése további kutatás tárgya kell legyen. Az 1875. évi XXIX. törvény kötelezte ugyan az üzlettulajdonosokat, hogy adóbevallásukhoz csatolják „segédek jegyzékét, mely jegyzékben a segédek nevei, az üzletbe vagy foglalkozásba belépésüknek ideje, havi vagy évi fizetésük pontosan kiteendő”¹⁴⁷ – de nincs tudomásom arról, hogy ilyen irat fennmaradt volna az Eggenberger-féle könyvkereskedés tekintetében.

¹⁴¹ Uo., 1932/17. (ápr. 24.) 72.

¹⁴² Uo., 1942/24. (jún. 12.) 49.

¹⁴³ Uo., 1949/7. (febr. 19.) 2.

¹⁴⁴ Uo., 1904/17. (jún. 20.) 101.

¹⁴⁵ Uo., 1904/19. (júl. 10.) 112. és *Corvina*, 1904/20. (júl. 20.) 116.

¹⁴⁶ Uo., 1904/22. (aug. 10.) 124.

¹⁴⁷ 1875. évi XXIX. törvénycikk a kereset-adóról (16. §)

A Hoffmann Alfréd tanulmányairól szóló fejezetben részletesen bemutattam azokat a tankönyveket, amelyekből a Bibanco–Hampel-féle kereskedelmi iskolában a magánjogot, valamint a kereskedelmi és váltójogot tanították a 19. század ötvenes éveiben. A fiatal kereskedő tehát nagyon komoly elméleti alapot szerzett ezen a területen, amelyet németországi tanulmányai során gyakorlati tapasztalatokkal is bővíthetett. A hamisítások és illegális utánnnyomások kérdése különben az egész szakmának sok fejtörést okozhatott, mert 1879-ben, közvetlenül a Magyar Könyvkereskedők Egyletének megalakulása után ez volt szinte az első kérdés, amellyel behatóan foglalkozni szerettek volna. Hoffmann Alfréd tájékozottságát és folyamatos érdeklődését jelzi, hogy éppen őt tartották alkalmasnak a probléma (és a lehetséges megoldások) feltárására:

Aigner alelnök úr előadja, miszerint kívánatos volna, hogy az írói tulajdonjog fontos kérdését az egylet közlönyében kimerítően szellőztessük. Midőn erre a tagokat figyelmezteti, egyszersmind hivatalosan felkérendőnek ajánlja Hoffmann Alfréd vál[asztmányi] tag urat – ki tudomása szerint a kérdéses tárgyat hosszabb idő óta tanulmányozza – hogy szíveskednék ezen fontos kérdés iránti nézeteit a Corvinában közzétenni.¹

Amikor pedig tíz évvel később, 1889 nyarán Hoffmann az egyesület elnökévé választották, az új alapszabályok 57. §-a értelmében első teendőinek egyike volt egy jogügyi tanács felállítása. Az október 23-án tartott választmányi ülésen az új testület „tagjaivá Hoffmann [Alfréd], Schwarcz F[élix], Révai M[ór], Benkő Gy[ula] és mint póttagok Franke [Pál] és Wodianer [Artúr] urak választattak meg”.²

Az országos szerzői jogi szakértői bizottság tagjaként Hoffmann ekkor már felkent szakértője volt a területnek. Időközben (1884-ben) ugyanis a magyar országgyűlés megalkotta az írói és művészi tulajdonjogról szóló XVI. törvényt, amely július első napján lépett érvénybe. A jogszabály 31. §-a előírta, hogy „Budapesten és Zágrábban tudósokból, írókból, művészekből, könyvkereskedőkből, nyomdászokból és más alkalmas egyénekből állandó szakértő bizottságok alakítandók, melyek a bíróság által eléjük terjesztett kérdésben véleményét adni kötelesek.”³ A bizottságok tagjait a

¹ *Corvina*, 1879/5. (márc. 14.) 19.

² Uo., 1889/31. (nov. 10.) 130.

³ 1884. évi XVI. törvénycikk a szerzői jogról.

vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve Horvát-Szlavónország bánja nevezte ki hatéves időtartamra. Az első névsort a *Vasárnapi Ujság* már július 6-án közzétette:

A bizottság elnöke Jókai Mór, alelnök Arany László; tagok Apáthy István egyetemi tanár, Falk Miksa, Horváth Lajos orsz. képviselő, Hunfalvy Pál, Gyulai Pál, Szily Kálmán műegyetemi rektor, Zichy Antal, Paulay Ede a nemzeti színház drámai igazgatója, Erkel Ferencz zeneakadémiai igazgató, Végh János zeneakadémiai alelnök, Mihalovics Ödön színi iskolai igazgató, Benczúr Gyula, Keleti Gusztáv, Hauszmann Alajos műegyetemi tanár, Péchy Imre az állományomda, Vérey József az Athenaeum- és Jurányi Vilmos a Franklin-nyomdai társulatok igazgatói, Hoffmann Alfréd könyvkereskedő, Ellinger Ede fényképész és Hatschek Ignácz térképrajzoló.⁴

Igyekeztek a szellemi alkotások minden lehetséges területéről a legképzettebb szakembereket összefogni, hogy bármilyen felmerülő peres ügyben megalapozott véleménnyel tudják segíteni a bíróságok munkáját. A törvény szövege (35. §) csak annyit jelzett, hogy „a bizottság a véleményadásért díjt számíthat fel” – ezt a szakértő bizottság ügyrendje (vagyis a jogszabály végrehajtási utasítása) pontosította. Eszerint „az elnök és az előadó tagok tiszteletdíja ülésenként 10 frtnál, a bizottsági többi tagoké pedig 5 frtnál nagyobb nem lehet”.⁵ A testületben való részvétel tehát inkább tiszteletbelinek volt mondható, hiszen a résztvevők bevételei mind messze felülmúlták ezeket a szinte szimbolikusan mondható összegeket.

A mindennapi gyakorlat úgy működött, hogy a bírósági megkereséseket az elnök kiadta az egyik illetékes bizottsági tagnak, akinek nyolc napon belül írásbeli véleményt kellett a testület elé terjesztenie. Ezt a soron következő ülésen megtárgyalták, és az esetek túlnyomó többségében változtatások nélkül vagy minimális módosításokkal továbbították a bírósághoz. Írói, zenei, képzőművészeti és fényképészeti kérdésekben voltak jogosultak megnyilatkozni, de úgy tűnik, hogy a valóságban nem volt ennyire változatos a paletta. Egy századvégi hírlapi tudósítás szerint „jellemző, hogy a bizottság előtt szorosabb értelemben vett »irodalmi« peres kérdés csak ritkán fordul meg, ellenben az esetek túlnyomó része vitás zenemű bitorlása körül forog s ezek is jobbára népdal-kompozíciók”.⁶

⁴ Törvényes szakértő bizottság. *Vasárnapi Ujság*, 1884/27. (júl. 6.) 432.

⁵ A szerzői jogról szóló 1884. évi XVI. törvénycikk 31. § szerint alakított szakértő bizottság ügyrendje. *Hivatalos Közlöny*, 1897/5. (márc. 1.) 89–91.

⁶ *Pesti Hírlap*, 1898/285. (okt. 15.)

A bizottság tagjai jól végezheték munkájukat, mert a következő kinevezési névsorból szinte csak azok hiányoznak, akik időközben meghaltak.⁷ Ami azonban lényegesebb, az 1897-es kinevezéskor a miniszter – talán az egyes tagok terhelésének csökkentésére – a bizottság létszámát az addigi húszról éppen a duplájára, negyvenre emelte és egy (szavazati joggal nem bíró) állandó jegyzőt is biztosított a munkához.⁸ Újabb hat év elteltével, 1903-ban szinte változatlan felállásban neveztek ki a válogatott társaságot, akikkel Hoffmann Alfréd rendszeresen ülésezni járt:

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister a szerzői jogról szóló 1884. évi XVI. t.-cz. 31. §-a értelmében Budapesten alakított állandó szakértő bizottság elnökévé Szily Kálmán ministeri tanácsost, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárát, alelnökévé Végh János kir. kúriai bírót, tagjaivá: Bellovics Imrét, a budapesti Zenekedvelők egylete zeneiskolájának igazgatóját, Benczúr Gyulát, az I. festészeti mesteriskola igazgató tanárát, Benkő Gyula, Franklin-társulati igazgatót, Benkő Kálmán ügyvédet, az Orsz. M. Képzőművészeti Társaság igazgatóját, dr. Csiky Kálmán műegyetemi tanárt, Ellinger Ede fényképészt, dr. Falk Miksa országgyűlési képviselőt és lapszerkesztőt, s a Magyar Tudományos Akadémia I. tagját, gr. Festetics Andort a vidéki színészet orsz. felügyelőjét, Fittler Kamill iparművészeti iskolai igazgatót, dr. Gyulai Pál ny. egyetemi tanárt, a főrendiház tagját, a Magyar Tudományos Akadémia igazg. és r. tagját, dr. Hampel József udvari tanácsost, egyetemi tanárt, a nemzeti múzeum osztályigazgatóját, és a M. Tud. Akadémia r. tagját, Hauszmann Alajos műegyetemi tanárt, dr. Heinrich Gusztáv ministeri tanácsost, egyetemi tanárt, a M. Tud. Akadémia I. osztályának elnökét, Herzfeld Viktor országos zeneakadémiai tanárt, *Hoffmann Alfréd könyvkereskedőt*, dr. Hoffmann József egyetemi magántanárt, ministeri osztálytanácsost, Hornyánszky Viktor könyvkereskedőt, Horváth Lajost, a főrendiház tagját, Hubay Jenő országos zeneakadémiai tanárt, dr. Kenedi Géza ügyvédet, Kogutowicz Manót, a Magyar Földrajzi Intézet r. t. igazgatóját, dr. Lóczy Lajos egyetemi tanárt, a M. Tud. Akadémia r. tagját, Mihalovich Ödön orsz. zeneakadémiai igazgatót, Molnár Viktor ministeri tanácsost, dr. Nagy Ferencz volt államtitkár, egyetemi tanárt, a M. Tud. Akadémia I. tagját, Nagy Miklóst, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjét, dr. Pasteiner Gyula egyetemi tanárt, a M. Tud. Akadémia I. tagját, Raus-

⁷ Apáthy István 1889-ben hunyt el, Arany László 1898-ban, Erkel Ferenc 1893-ban, Hatsek Ignác 1902-ben, Hunfalvy Pál 1891-ben, Jókai Mór 1904-ben, Jurany Vilmos 1893-ban, Keleti Gusztáv 1902-ben, Paulay Ede 1894-ben, Vérei József 1891-ben és Zichy Antal 1898-ban. Kivételt csupán ketten képeznek: Benczúr Gyula (1920) és Végh János (1918), akik betegség vagy más elfoglaltság miatt távozhattak a bizottságból.

⁸ *Hivatalos Közlöny*, 1897/5. (márc. 1.) 96.

cher Lajos műegyetemi tanárt, Rákosi Jenő főrendiházi tagot, lapszerkesztőt, a M. Tud. Akadémia I. tagját, Sebestyén Gyula tanítóképző intézeti igazgatót, az orsz. közoktatási tanács titkárát, Somló Sándort a Nemzeti Színház igazgatóját, Székely Bertalan orsz. mintarajziskolai és rajztanárképző intézeti tanárt, dr. Szmrecsányi Miklós ny. ministeri tanácsost, dr. Váradi Antal orsz. színművészeti akadémiai igazgatót, dr. Vécsey Tamás udv. tanácsost, egyetemi tanárt és a M. Tud. Akadémia r. tagját, Végh Arthur volt orsz. képviselőt, Vizváry Gyulát, a Nemzeti Színház tagját és dr. Wartha Vincze ministeri tanácsost, műegyetemi tanárt és a M. Tud. Akadémia rendes tagját nevezte ki 1908. évi december hó végéig terjedő hat év tartamára. A bizottság jegyzői tisztét továbbra is legifj. dr. Szász Károly ministeri osztálytanácsos viseli. (1903. jan. 28. – 3283. sz.)⁹

A névsorokból láthatjuk, hogy a bizottságnak a felállításától kezdve folyamatosan három vagy négy olyan tagja volt, akik a könyvkiadás vagy a nyomdászat területén otthonosan mozogtak. Hoffmann Alfréd mellett tehát Jurany Vilmos, Péchy Imre, Vérei József, majd Hornyánszky Viktor és Benkő Gyula is részt vett e területek peres kérdéseinek eldöntésében.

Saját könyvkiadási tevékenysége kapcsán Hoffmann Alfréd maga is többször szembesült vele, hogy sikeresebb könyveit különböző zugkiadók illegálisan utánozzák és árulják. Úgy tűnik azonban, hogy méltóságán alulinak tartotta, hogy ilyen kisstílusú hamisítókkal foglalkozzon. Tanítványa, Vastagh Gyula emlékezése szerint „az ügyvédnek nála még akkor sem igen volt keresete, midőn egy jól sikerült kiadványát meglepi s learatja az irodalmi kalóz”.¹⁰ Valószínűleg nem is annyira ő, mint sokkal harciasabb társa, K. Molnár János állhatott a most bemutatandó peres ügy mögött.

A per tárgya Pulszky Ágostnak az Eggenberger-féle könyvkereskedés által 1885-ben kiadott *A jog- és állambölcsészet alaptanai* című munkája – illetve jogosulatlan utánzása. A 350 oldalas vaskos kötet három forintba került a boltokban, s a vékonypénzű diákok által keltett nagy keresletet kihasználva, Müller Adolf ócskás és alkalmi könyvkiadó rövidesen piacra dobott egy 123 oldalas kivonatot. Az 1889-ben megjelent *Jog és állambölcsészet kérdések és feleletekben* című könyv szerzője a „Kemenes II” álnév mögé rejtőzött és a már korábban ismertetett, könnyen megjegyezhető formában dolgozta fel az anyagot. A kiadványra felügyelő Hoffmann és Molnár azonnal (1889. június 5-én) beperelte az élelmes antikváriust a budapesti királyi törvényszéken.

Müller Adolfnak nem ez volt az egyetlen szembekerülése a törvénnyel – számtalan zűrös ügye között például 1897-ben szemérem sértő irodalom és pornográf fényképek árulásáért állt vizsgálat alatt:

⁹ Uo., 1903/3. (febr. 1.) 51.

¹⁰ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14–15.

„Disznóságok” a címe egy kis könyvecskének, mely nemrég a sajtóügyi vizsgálóbíró kezébe került s a melynek tartalma teljesen megfelelt a címének. A több mint pikáns fércelmény a főügyészség kértére a büntető járásbíróshoz jutott azért, hogy miatta felelősségre vonják Müller Adolf belvárosi antiquáriust. Amint ugyanis Szintai Gábor a vizsgálóbíró előtt vallotta, Müller az, ki a Disznóságok-at üzletében árusítja. A bíróság megkeresésére a rendőrség házkutatást tartott Müller boltjában, de ott az inkriminált könyvből egy darabot sem találtak, hanem találtak néhány szintén szeméremsértő fotografiát. A tárgyaláson Müller Adolf váltig tagadta, hogy ő bűnös lenne s azt állította, hogy az üzletéből elbocsátott Szintai csak bosszúból tett ellene feljelentést. Soha nem is látott Disznóságok-at, a tőle elkobzott pikáns fotografiák pedig úgy jutottak boltjába, hogy a mindössze 7 darabot egy megvásárolt ócska könyvben találta. Miután bűnösségére bizonyítékokat beszerezni nem lehetett, a büntető járásbíróshoz Müller A.-t felmentette.¹¹

Ha figyelmesen megnézzük az általa kiadott *Jog- és állambölcséletet*, a hátsó borítón – *Pikantériák* címmel – pontosan ilyen jellegű kiadványait hirdette. Boccaccio és Casanova még a legszínvonalasabb a kínálatból, de alig néhány krajcárért van itt *Vénus könyvtár*; *Csintalan történetek*, *Pikáns naptár* és *Tizenhárom próbás hölgyek* is. Többször rajtakapták orgazdaságon is. Az egyik ilyen eset 1909-ben történt, amikor a Nemzeti Múzeumból hat ládányi okiratot lopott el az intézmény egyik alkalmazottja. A korabeli leírás egy kiragadott részlete kitűnően megvilágítja a „handlé” gátlástalanságát, akit nem csupán a lopott áru károsult tulajdonosa nem érdekelte, de magát a tolvajt is megpróbálta átejtetni:

Müller Adolf Üllői-úti antikváriusnak még június havában egy Giron János nevű magánhivatalnok az 1818–49-iki szabadságharcból származó fontos eredeti okmányokat kínált megvételre. Ötszáz koronát kért. Az antikvárius bizalmatlankodott s csak bizományba volt hajlandó átvenni az okmányokat öt százalék közvetítési díj kikötésével. Giron átadta az okmányokat s Müller azokat beszolgáltatta a Nemzeti Múzeumba megbecsülésre, ahol 800 koronát ajánlottak föl értük. Müller most már hajlandó lett volna Gironnak az 500 koronát megfizetni, de Giron visszautasította az 500 koronát és az okmányokat követelte vissza, azokat azonban Müller nem akarta kiszolgáltatni. Ezért Giron az antikvárius ellen sikkasztás címén följelentést tett a rendőrségen.¹²

¹¹ Megint az erkölcstelen irodalom. *Corvina*, 1897/26. (szept. 20.) 144.

¹² A Nemzeti Múzeum tolvaja. *Népszava*, 1909/207. (szept. 2.) 5–6.

Az évek óta folyó kéziratlopásokra is csupán ez a feljelentés derített fényt, s Müller mohósága nélkül a tolvajlás nyugodtan folyhatott volna tovább. Az eljárás egyébként többek között azt is kiderítette, hogy az ellopott irattömegből egyetlenegy is több ezer koronát ért.

Egy másik alkalommal az éppen hivatalban levő budapesti polgármester, Bárczy István volt a károsult. Az évtizedek során összegyűjtött értékes régiségeit és bútorait ugyanis a Sándor utcai régi képviselőház egyik helyiségébe raktározta el, s ezeket 1916-ban egy Pesten rejtőzködő katonaszökevény alaposan megdezsmálta.

A tolvaj Tóth Nándor építési rajzoló, a portás fia volt. Tóth Nándor tavaly szeptember elején megszökött a harcterről, s álnév alatt beállt pénzügyőrnek. Csakhamar elhagyta állását s a szüleihez költözött. Otthon első dolga az volt, hogy elcsente apjától a kulcsokat, s apránként 9400 korona ára régi bútort lopott a polgármester kincstárából. Az értékes holmit Müller Adolf régiségkereskedőnek [...] adta el. Tóth Nándort a hadbíróóság elé állították, mely két esztendei súlyos börtönre ítélte a tolvajt.¹³

A fővárosi napilapok későbbi tudósításaiból azt is megtudjuk, hogy a tolvaj büntetését felfüggesztették, és azonnal visszaküldték a frontra. Az elsőfokú bíróság felmentette Müller Adolfot, mert úgy találta, hogy jóhiszeműleg vette meg a lopott holmit. Másodfokon azonban már nem voltak eredményesek Dúshegyi Gyula védőügyvéd próbálkozásai – a királyi tábla „tulajdon ellen való kihágásért tizenöt napi elzárásra és kétszáz korona pénzbüntetésre ítélte” az Üllői úti¹⁴ zsisbárust.¹⁵

Az Eggenberger-kiadvány hamisítási ügye 293/1889. számmal indult a budapesti királyi törvényszéken „szerzői, illetve kiadási jog bitorlása és járulékai” jogi besorolással. Az Eggenberger-féle könyvkereskedést Heinrich Gyula budapesti ügyvéd képviselte százforintos illeték ellenében.¹⁶ A felperes becslése (és az alperes bevallása) alapján valószínűleg ötszáz példány jelenhetett meg a kérdéses könyvből – ebből 368 eladatlan példányt vettek zár alá, míg a fennmaradó 132 példány egy forintos áron kelt el. Kártérítésül Hoffmann Alfréd és Molnár János háromszáz forintot követelt Müllertől és a lefoglalt példányok megsemmisítését.

1889. december 3-án a bíróság 20.191. számú ítéletében megállapította a jogbitorlás tényét, és a vétségért száz forint pénzbírságra ítélték az alperest, amit belátása szerint kiválthatott tíz napi fogházzal. A száz forint az erre vonatkozó törvényben jelzett

¹³ A polgármester műtárgyai. *Pesti Hírlap*, 1916/138. (máj. 18.) 12.

¹⁴ Amikor Hoffmann és Molnár perelte be, használtkönyv-kereskedése és ékszerüzlete még a Kecskeméti utca 7. szám alatt működött.

¹⁵ A polgármester régiségei. *Budapesti Hírlap*, 1916/312. (nov. 9.) 11.; uo. 1916/312. (nov. 9.) 15.

¹⁶ BFL VII. 2. c., Budapesti Királyi Törvényszék iratai. Polgári peres iratok. Ügyszám: I.0293.

célra volt fordítandó, vagyis „egynegyed részben elbocsátott szegény foglyok segélyezésére és ifjú foglyok számára rendelt javítóintézetek fenntartására, háromnegyed részben pedig fogházak, börtönök, államfogház és fegyház, valamint a szükséghez képest új javító-intézetek felállítására”.¹⁷ Ezenkívül az ítélet még arra is kötelezte Müllert, hogy kártérítésként fizesse ki a felperesnek a becsült hasznót (vagyis 132 forintot), nyolcvan forint szakértői díjat és a száz forintra rúgó perköltséget is. A lefoglalt példányok 1–53. oldaláig terjedő részei is megsemmisítendőek voltak.

1889. december 24-én mindkét fél fellebbezett 44.702 szám alatt, s az ezt követő másodfokú eljárás már sokkal több időt vett igénybe. A budapesti királyi ítélőtábla 1891. január 13-án hozott 40.623/1889. számú ítéletében helybenhagyta az elsőfokú döntést, de a kártérítési összeget mindössze huszonegy forintban állapította meg. Részletes vizsgálat eredményeként a bíróság rögzítette, hogy a Müller-féle kiadvány „nem egyéb, mint Pulszky művének szemelvényes kivonata” és nem önálló szellemi munka, mint azt az alperes állította. Az ócskás ugyanis arra hivatkozott, hogy a könyvet nem ő állította össze, és ő maga nem bír kellő szakismerettel, hogy a jogbitorlást megállapíthatta volna. Az ítélőtábla azonban megállapította, hogy ilyen esetekben a kiadó kötelessége megnevezni az összeállítót, de mivel ezt Müller nem tette meg, így a kiadványért jog szerint a kiadó viseli a felelősséget. Az új kártérítési összeget úgy állapították meg, hogy az egy forintért eladott 132 példány árából levonták a 111 forintos előállítási költséget (jogosan, hiszen ez valóban nem képezte a kiadó hasznát).

Ebbe az ítéletbe sem nyugodtak bele a felek, ismét mindketten fellebbeztek, és az ügy a magyar királyi kúriára került. A legfelsőbb bírói testület aztán 1891. november 18-án hozott 2658/1891. számú döntésében változtatás nélkül jóváhagyta a másodfokú ítéletet.

Nyugodtan kijelenthetjük, hogy az elnyert kártérítés összege, de még a kezdeti háromszáz forint sem jelentettek komoly összeget az Eggenberger-féle könyvkereskedés bevételeihez és kiadásaihoz képest. (Hiszen csupán az elsőfokú eljárásban száz forintot fizettek az ügyvédjüknek!) Hoffmann Alfréd és Molnár János valójában csupán erkölcsi jóvátételt kért – és kapott.

Müller Adolf üzleti magatartása természetesen ettől nem változott meg (lásd a fentebbiekben megemlített eseteket), de amikor 1924-ben hatvanhárom éves korában meghalt, a *Corvina* azt írta róla, hogy „egyike volt a főváros legrégebb könyvkereskedőinek és régebben kiadással is foglalkozott”.¹⁸ A bútorok és az ékszerek egészen biztosan jobban jövedelmeztek.

¹⁷ 1887. évi VIII. törvénycikk 1. §.

¹⁸ Gyászeset. *Corvina*, 1924/35. (aug. 30.) 145.

A MAGYAR KÖNYVKERESKEDŐK EGYLETÉNEK ÉLÉN

A negyvenéves Hoffmann Alfréd ott volt a Magyar Könyvkereskedők Egyletének alakuló közgyűlésén 1878. augusztus 21-én a régi Lloyd-épület tanácstermében.¹ Természetesen az elsők között lépett az egyesületbe az 56. számú tagkönyvvel,² és ezen az első ülésen mindjárt beszavazták a tizenkét főből álló választmányba.³ Egy évvel később ugyanúgy a testület hat fővárosi képviselőjének egyikévé választották,⁴ míg 1880 nyarán már a fővárosi alelnöki funkciót nyerte el (mellette Rosenberg Sámuel volt a vidéki alelnök).⁵

Munkáját jól végezte, mert míg 1881-ben a tisztújításon az összes tisztségre megoszlottak a szavazatok, egyedül Hofmannt választották újra egyhangúlag.⁶ Fővárosi alelnöki funkcióját folyamatosan viselte 1882-ben és 1883-ban is,⁷ majd 1884–1887 között ismét a budapesti választmány tagjaként vett részt az egylet tevékenységében.⁸ 1888-ban megint őt választották fővárosi alelnökké,⁹ majd miután 1889-ben Aigner Lajos bejelentette, hogy nem vállalja tovább az egyesület vezetését, az augusztus 20-án tartott közgyűlésen az akkor ötvenegy éves Hoffmann Alfréd lett az elnök.¹⁰ Ezután haláláig, vagyis tizenhat éven keresztül folyamatosan őt választották újra (utolsó alkalommal 1905. október 22-én, amikor már kómában feküdt otthonában).¹¹

Az egylet kollektív vezető szerveiben addig eltöltött tizenegy év során mindenki megbizonyosodhatott arról, hogy óvatos, kompromisszumkereső egyénisége szinte kijelölte az elnöki szerepkörre. „Arról, hogy mint ember szeretetreméltóságával és szerénységével csak barátokat szerzett magának, hogy önzetlenségével, ildomosságával kartársai és – mondjuk – versenytársai szeretetét és becsülését is megszerezte

¹ *Corvina*, 1878/1. (szept. 5.) 2.

² Uo., 1878/2. (szept. 20.) 15.

³ Uo., 1878/1. (szept. 5.) 5.

⁴ Uo., 1879/22. (szept. 16.) 86.

⁵ Uo., 1880/27. (okt. 13.) 107.

⁶ Uo., 1881/18. (aug. 30.) 73.

⁷ Uo., 1882/29. (okt. 20.) 119.; uo. 1883/23. (aug. 30.) 93.

⁸ Uo., 1884/25. (szept. 10.) 98.; uo. 1885/23. (aug. 20.) 93.; uo. 1886/26. (szept. 20.) 108.; uo. 1887/26. (szept. 20.) 111.

⁹ Uo., 1888/24. (aug. 30.) 104.

¹⁰ Uo., 1889/24. (aug. 30.) 97.

¹¹ Uo., 1905/30. (okt. 30.) 192.

magának, fényesen tanúskodik az a közbizalom, mely őt, mint legméltóbbat, a magyarországi könyvkereskedők egyletének elnöki székébe ültette.”¹²

A késői visszaemlékező, Révay József jól rávilágított az elődje és közte fennálló karakterbeli különbségre:

Aigner Lajost a magyar könyvkereskedelem és könyvkiadás egyik nagynevű kiválósága, Hoffmann Alfréd követi az elnöki székben. Hoffmann Alfréd nem volt az az agilis, mozgékony és lázasan szervezni tudó ember, mint elődje. Azonban ideális életfelfogása, nagyarányú kiadói tevékenysége, lelkes magyarsága, páratlan szeretetreméltósága és finom ízlése szinte predesztinálta arra, hogy képviselője legyen a már ekkor szellemben és ízlésben megnemesedett magyar könyvkiadásnak és könyvkereskedelemnek. [...]

És valamint kiadói tevékenységében sem kereste az egyéni feltűnést és érvényesülést, úgy elnöki munkásságában is névtelenebb volt minden névtelennél, sohasem kereste az ünnepeltetést. Mindazonáltal az egyesületnek nemcsak reprezentatív elnöke volt, hanem hivatalát mindig komolyan fogta fel és kötelességeit lelkiismeretesen teljesítette.¹³

Valóban nem mondhatni Hoffmann Alfrédéről, hogy bármit is lázas felindulásban, hangzatos szavakkal vagy látványos gesztusokkal intézett volna. Inkább kis lépésekkel, minden érdekeltet meghallgatva, nyugodtan átgondolt rendszerben valósította meg elképzeléseit. Pedig ő is lelkesedett bizonyos eszményekért, de ez nála inkább csendes, kitartó izzásban nyilvánult meg, mint szalmaláng-fellobbanásokban. Ez a megfontolt vezetői stílus különben alapkövetelmény volt a 19. század utolsó harmadában, amikor a magyar könyvpiar olyan méreteket öltött, hogy óriási anyagi károkat okozhatott volna bármilyen elhamarkodott döntés. Ezért emeli ki Ranschburg Gusztáv 1929-es visszaemlékezésében, hogy „az egyesületi élet harmonikus, nyugodt kiépítésének érdeme”¹⁴ kizárólag a második elnököt illeti meg. Még elődje, Aigner Lajos is látta és nagyra értékelte az általa végzett óriási munkát és az elért látványos eredményeket. Az 1903-as jubiláris közgyűlést követő banketten elhangzott beszéde szerint az, hogy a századfordulón a magyar könyvkereskedők és kiadók nem vívtak egymással gyilkos csatákat, hanem „barátságos viszonyban egyesülnek ebben az egyletben mely, hogy zsenge csemetéből terebélyes fává fejlődött, első sorban a jelenlegi elnök, lovag Hoffmann Alfréd úr érdeme”.¹⁵

¹² *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.

¹³ Révay József: *A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve 1878–1928. Fél század a magyar könyv szolgálatában*. Budapest, MKKOE, 1929. 12.

¹⁴ Egyesületünk ötvenéves jubileumi ünnepségei. *Corvina*, 1929/23. (jún. 9.) 129.

¹⁵ *Corvina*, 1903/31. (nov. 10.) 161.

Az új választmány első évi beszámolója vet némi fényt arra, hogy – a személyével szembeni általános rokonszenven kívül – milyen tényezők játszottak közre Hoffmann Alfréd megválasztásában:

Múlt évi közgyűlésünk részben új férfiakat ültetvén az elnökségi székbe, ezzel jelét akarta adni annak, hogy erőteljes, tetterős vezetést óhajt, mit biztosítva legjobban akkor lát, ha az egylet vezetése azok kezében nyugszik, kik mint üzleti tényezők is első sorban számottevők a magyar könyvkereskedelemben.¹⁶

Magyarul: Hoffmann Alfréd személye volt az a garancia, amely mellett a legnagyobb kiadó- és nyomdai részvénytársaságok: az Athenaeum, a Pallas és a Franklin-Társulat hajlandó volt végre belépni a Magyar Könyvkereskedők Egyletjébe. Egyedül ő volt képes meggyőzni az eddig minden felkérésnek keményen ellenálló cégeket arról, hogy a csatlakozással nem fognak sérülni az érdekeik. Ezek a társaságok ugyanis az egyesület megalakulása óta arra hivatkoztak (jogosan), hogy a szervezet már nevében is jelzi, hogy nem a kiadók, hanem a kereskedők érdekeit védi. Márpedig ez a kettő sokszor homlokegyenest ellenkezett egymással (lásd a később részletesen tárgyalandó rabatt-kérdést). Hoffmann Alfréd szelíd, kitartó meggyőző munkájának köszönhetően fogadták el végül ők is a tapasztalt könyvkereskedő véleményét, miszerint az erők egyesítéséből mindkét fél csak nyerhet. Végére is mindannyian a kultúra tárgyiasult termékeiből élnek és ha együttműködve, közösen lépnek fel – például az államigazgatás különböző szerveivel szemben –, akkor sokkal nagyobb esélyük van a sikerre.

Az óriási horderejű eseményt az imént idézett vezetőségi beszámoló csupán legvégül, a tagsági mozgást részletező pár sorban közli szerényen: „az év folyamában felvették: Vérey József (Athenaeum), Dr. Gerő Lajos (Pallas), Jurány Vilmos (Franklin-Társ.)”. Maga az új elnök első közgyűlési megnyitó beszédében is a közös érdekekre, a könyvszakma egyesülésére helyezte a hangsúlyt:

Egyletünk tekintélye első sorban sokat nyert az által, hogy sikerült a nagy kiadó-részvénytársaságok érdeklődését az egylet ügyei iránt felkölteni.

A Franklin-társulat, az Athenaeum és a Pallas igazgatói a múlt évben lettek az egylet tagjai, a mi egyletünk életében valóságos fordulópontot képez, mert valóban csak most emelhetjük határozatainkat és intézkedéseinket érvényre, és azon vád is elesik, hogy egyletünk a legnagyobb kiadócégek távolállása miatt csupán csonka törzs.¹⁷

¹⁶ Évi jelentés a választmány 1889/90. egyletvi működéséről. *Corvina*, 1890/26. (szept. 20.) 107.

¹⁷ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó. *Corvina*, 1890/25. (szept. 10.) 102.

Ezen a három cégen kívül még más fajsúlyos vállalkozások távolmaradása is fájdalmas hiányként jelentkezett az egyesület életében. Hivatalos levelek útján korábban már többször is felkérték például Lauffer Vilmost és a Légrády Testvérek céget, hogy csatlakozzanak, ám nem siettek a közös akolba. Hoffmann Alfrédnak itt kissé nehezebb dolga volt, de végül sikerrel járt. Légrády Károly 1892-es kilépése után ugyanis a családi vállalkozás egyedül Tivadar öccsének tulajdonába került, aki viszont 1895-ben öngyilkos lett. Így a két ellenálló testvér helyett a sokkal kompromisszumkészebb Horváth C. Guidó, a cég könyv- és hírlapkiadói hivatalának vezetője lépett be az egyletbe 1896-ban.¹⁸ Lauffer Vilmos esetében szintén a cégtulajdonos halála oldotta meg a kérdést: amikor a cégalapító 1896-ban hetvennégy évesen elhunyt, örökösei a kiadót a Révai Testvérek Rt.-nek adták el,¹⁹ amely már amúgy is a szervezet tagja volt.

Az első év végén Hoffmann Alfréd elnökségének hitvallását, célkitűzéseit is tömören megfogalmazta: „a magyar könyvkereskedelem erkölcsi és anyagi erejének okszerű ápolása és fejlesztése saját kebelében, tisztességének és tekintélyének megőrzése és fokozása kifelé.”

Ehhez alaposan át kellett dolgozni az egyesület működését addig irányító jogszabályokat, illetve meg kellett alkotni olyanokat, amelyek addig nem is léteztek. Első lépésként magának az alapszabálynak az alapos átalakítása került napirendre. A tervezet²⁰ megfogalmazása már Aigner elnökségének utolsó évében elkezdődött, de nem kérdéses, hogy ki végezte a munka oroszlánrészét. Róna Béla megfogalmazása szerint ugyanis „az egyesületnek kebelében hatalmas munkásságot fejt ki Hoffmann Alfréd, melyet kartársai azzal honorálnak, hogy őt ültetik az elnöki székbe”.²¹ Róna ugyan nem említi, de nem szabad elfelejtenünk az agilis titkárt, Benkő Gyulát sem, aki szintén aktívan részt vehetett az előkészítésben.

Az új alapszabály kidolgozásánál komoly mérlegelés tárgyát képezte, hogy vajon a két nagy hagyományú testvéregyesület közül az osztrák vagy a német szervezet működési elveit vegyék alapul. E célból még küldöttséget is menesztettek Bécsbe, a tárgyalások azonban eredménytelenül zárultak. Egyrészt a magyar egylet mindenképpen hangsúlyozni szerette volna függetlenségét a birodalom társországától, másrészt kiforrottabbnak és modernebbnek ítélték a lipcsei rendszert, így sok mindenben ezt követték.

¹⁸ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1896. április 2-án tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1896/12. (ápr. 30.) 201.

¹⁹ Vegyes. *Corvina*, 1896/14. (máj. 20.) 214.

²⁰ Az új alapszabály tervezetét közli: *Corvina*, 1889/22–23. (aug. 20.) 86–95.

²¹ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. XII.

Ha figyelmesen végigböngésszük az előzőnél sokkal alaposabb, részletesebb (és természetesen terjedelmesebb) jogszabályt,²² lényeges dologra lehetünk figyelmesek az 53. paragrafusban. Itt ugyanis eddig nem létező intézményeket állítanak fel: a segélypénztár bizottságát és a jogügyi tanácsot. Az első egy évek óta számtalanszor emlegetett, de soha meg nem valósított elképzelés rövid úton történő megoldása. Eszerint a választmány a maga köréből köteles kijelölni öt embert, akik a felállítandó pénztárt kezelik. Hoffmann Alfréd – akiről tudjuk, hogy mindig is szíven viselte szegényebb vagy váratlanul bajba jutott kartársai sorsát – a forrásokról is gondoskodott. Az alapító tőke felállításához elsősorban a frissen belépett nagy cégek segítségét kérte, amelyhez aztán természetesen a nagyobb könyvkereskedések tulajdonosai is csatlakoztak. A *Corvinában* megjelent bizottsági felhívás²³ első eredményeként a nagyobb cégek ötven, a kisebbek öt–tíz forinttal adakoztak és a gyűjtés később is folytatódott.

Jellemző azonban Hoffmann hosszú távra tervező személyiségére, hogy nem csupán a jó ügyért fellobbanó hirtelen lelkesedésre alapozta az új intézményt. Azt is kérte az adakozóktól, hogy az alapító adományon kívül egy kisebb, de rendszeres évi hozzájárulást is vállaljanak – és mivel ez nyomtatásban megjelent a szakközlönyben is, igencsak kínos lett volna bárkinek nem betartani az ígérését a későbbiekben. Ezenkívül bevezette a rendszeres gyűjtések rendszerét minden közgyűlésen és ő maga elől járt olyan összegekkel, amelyek kényelmetlenné tették a hozzá hasonlóan jómódú cégtulajdonosok számára a kimaradást.

Talán még ennél is lényegesebb lépés volt a jogügyi bizottság felállítása, amelyre kettős feladat hárult: egyrészt kodifikálni a hagyománnyá vált könyvkereskedői jogszokásokat, másrészt aktívan fellépni minden olyan jogi kérdésben, amely hátrányosan érintheti a szakmát. A magyar könyvkereskedelmi szokásjog szövegét Benkő Gyula állította össze és az 1890. augusztus 20-án tartott közgyűlésen fogadták el.²⁴ Egy évvel később a *Corvina* már teljes elismeréssel számol be a precíz és alapos jogszabály használatosságáról: „Éppen most egy éve a közgyűlés a szokásjogok szövegét elfogadta, mely szöveg a jogászvilág általános elismerését nyerte el és több per alkalmával már is igénybe vétetett.”²⁵

A jogügyi bizottság második szerepköre tekintetében olyan látványos a változás a Hoffmann Alfréd előtti időkhez képest, mintha nem is ugyanarról az egyletről lenne szó. Maguk a kartársak is meglepődhettek, amikor a *Corvina* címlapján – amelyen addig az újonnan megjelent művek unalomig ismert jegyzékét szokták meg látni –

²² Közli: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1895*. Budapest, MKE, 1896. 273–284.

²³ Adakozzunk a mieink számára! *Corvina*, 1890/21. (júl. 30.) 82.

²⁴ Közli: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1892*. Budapest, MKE, 1893. 195–205.

²⁵ *Corvina*, 1891/27. (szept. 30.) 114.

újabb és újabb elnökségi közleményeket olvashattak. Ezek mindegyike érzékeny anyagi kérdésekben védte meg a tagok érdekét.

1890 nyarán beadványukkal kiharcolták a kereskedelemügyi minisztertől, hogy a Magyarország határain belülre feladott nyomtatványküldemények tarifáját méréselje.²⁶ Ugyanezen év őszén kérvényükkel elérték a pénzügyminiszternél, hogy a büntető törvénykönyvtől eltérve, kivételesen engedélyezze az el nem adott naptárak bélyegilletékének visszatérítését a megkésített könyvkereskedőknek.²⁷ A karácsony előtti könyvkereskedői főszezonban kérvényt írtak Baross Gábor kereskedelmi miniszterhez, amelyben kérték, hogy küldjék meg az egyletnek a házalásról és vándoriparról szóló készülő törvényjavaslatot (és ezentúl minden, a könyvkereskedelmet érintő törvényjavaslatot), hogy az egylet véleményezhesse.²⁸

1891 februárjában a külföldi postai díjszabás mérséklését is kiharcolták a könyvkereskedelem számára létfontosságú magyar–osztrák és magyar–német csereforgalomban.²⁹ A tavasz folyamán keményen alkudoztak a bécsi Bindtner szállító céggel, és lényegesen olcsóbb vasúti fuvardíjszabást értek el.³⁰ Amikor 1892-ben tudomásukra jutott, hogy „illetéktelenül motozó pénzügyi közegek” (értsd: adóellenőrök) zavarják a könyvkereskedőket, azonnal utánajártak a vonatkozó jogszabályoknak, és közölték azt a jogi szöveget, amelyet az üzletkönyvekre rá kellett írniuk a bolttulajdonosoknak, hogy az ilyen zaklatástól megvédjék magukat.³¹ 1893-ban követelték (és elérték) a budapesti kereskedelmi és iparkamaránál, hogy ne engedélyezzék az iparigazolvánnyal nem rendelkező vegyeskereskedők számára a tankönyvek árusítását.³²

1894 decemberi beadványukkal kiharcolták, hogy a Szent István-Társulat a Magyar Könyvkereskedők Egylete tagjainak egységesen megadja a 25%-os engedményt a társulat összes kiadványaira.³³ Két évvel később memorandumban tiltakoztak a vallás- és közoktatási miniszternél a nyomdatermékeknek kötelees példányairól szóló törvényjavaslat ellen, amely igencsak hátrányosan érintette volna az egylet tagjait.³⁴ 1897-ben hasonlóképpen tiltakozó feliratot intéztek a kereskedelemügyi miniszterhez a kereskedelmi utazókról hozni szándékozott törvényjavaslat ellen.³⁵

²⁶ A kereskedelemügyi m. kir. miniszter 90/25704. sz. rendelete. *Corvina*, 1890/17. (jún. 20.) 65.

²⁷ A m. kir. pénzügyminiszter 151271/1890. sz. rendelete. *Corvina*, 1890/33. (nov. 30.) 133.

²⁸ *Corvina*, 1890/35. (dec. 20.) 144.

²⁹ A magy. keresk. miniszter 10.495/91. sz. körrendelete a nyomtatvány-díjszabás tárgyában. *Corvina*, 1891/6. (febr. 28.) 21.

³⁰ *Corvina*, 1891/16. (jún. 10.) 61.

³¹ Uo., 1892/34. (dec. 10.) 139.

³² Uo., 1893/29. (okt. 20.) 110–111.

³³ Uo., 1895/5. (febr. 20.) 17.

³⁴ Uo., 1896/13. (máj. 10.) 207–208.

³⁵ Uo., 1897/35. (dec. 20.) 193–194.

Ez a kollektív jogvédelem természetesen nem csupán hivatalos csatornákon zajlott, hanem informális módszerekkel is. Amikor például 1898-ban Révai Ödön azt indítványozta az egyik válaszmányi ülésen, hogy az egyesületnek el kéne valahogy érni az egyetem rektoránál, hogy – külföldi mintára – az a hallgató, aki adós valamelyik könyvkereskedésben, ne kaphasson oklevelet, „az elnök úr vállalkozik arra, hogy az egyetemi tanárok körében információkat szerez”.³⁶

Mindezek persze csupán kiragadott példák a számtalan hasonló ügy közül, de mindegyik jól mutatja, hogy Hoffmann Alfréd „ott van mindenütt, és mindenkor, ahol az egyesület érdekei megkívánják. Latba veti erkölcsi és anyagi befolyását, de sikerre vezet minden üdvösnek vélt kezdeményezést.”³⁷ Az új elnök nagyvonalúan és önzetlenül adta a nevét s tekintélyét mindenhez, ami a szakmai közösség érdekét szolgálta, s ezzel „az egyesületet jelentékeny tényezővé avatta a magyar kereskedő-világban”.³⁸ Annyi bizonyos, hogy egy Hoffmann Alfrédot nem lehetett antichambríroztatni az államtitkár úrnál és nem lehetett elintézetlenül hevertetni egy, a nevével szignált beadványt.

A harmadik fontos jogszabály, amely átdolgozásra szorult, a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének alapköve: a rabattkonvenció volt. Ez volt az első szabályzat, amelyet rögtön az egyesület megalakulása után, 1878 szeptemberében³⁹ elfogadtak, majd 1879-ben, 1881-ben, 1887-ben és 1890-ben is módosították. Részben pontosan azért alakult meg a szervezet, hogy a kollektivitás erejét felhasználva megszüntesse az egymás létét immár komolyan fenyegető árengedményharcot. Az első és legfontosabb paragrafus tehát kimondta, hogy „a vásárlók árleengedésben ezentúl nem részesíthetők” – vagyis a könyvkereskedők egyesületének tagjai nem adhatnak semmiféle engedményt vevőiknek a kiadók által meghatározott bolti árakból. Természetesen a további paragrafusok számos kivételt megfogalmaztak: például azok a tanárok, akik sok példányt megvásároltak egy-egy tankönyvből és azt saját iskoláikban a tanulóknak továbbadták, maximum 10% engedményt kaphattak. 15%-os kedvezményben részesülhettek a vidéki viszonteladással foglalkozó könyvkötők és papírkereskedők – de ha valamelyikükről kiderült, hogy a bolti árhoz képest olcsóbban árusít, azonnal megszüntettek vele mindennemű üzleti kapcsolatot. A biztos és állandó vevőknek számító közintézmények és könyvtárak is megkapták a 10%-os rabattot.

Az „ódonászokkal” szemben azonban nem volt kivétel: ők semmilyen engedményben nem részesülhettek. Természetesen nem a tudományos értékekkel foglal-

³⁶ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének 1898. október 27-én tartott válaszmányi üléséről. *Corvina*, 1898/33. (nov. 30.) 167.

³⁷ Róna 1907. XIV.

³⁸ Egy előkelő kereskedő öngyilkossága. *Uj hírek*, 1905. okt. 24.

³⁹ Egyezmény a budapesti kiadók és könyvárosok között az árleengedés ügyében. *Corvina*, 1878/2. (szept. 20.) 11–12.

kozó, műemlék-könyvtárakat árverező és főúri műgyűjtők számára beszerzéseket bonyolító néhány neves cégről volt szó, hanem az úgynevezett modern antikváriumok százairól. Ezeknek többségében teljesen képzetlen tulajdonosai abból éltek, hogy a könyvkiadóktól ezerszám felvásárolták egy-egy kiadványuknak akár összes példányát és dömpingáron dobták piacra. A könyvkiadóknak nagyon is kényelmes volt ilyen gyorsan megszabadulni a raktárkészletüktől és így ilyen esetekben a 19. század második felében megszokott könyvkereskedői 25%-nál jóval nagyobb engedményt adtak az antikváriusnak. Ő pedig ebből gazdálkodva még a hihetetlenül olcsó eladási ár mellett is haszonra tett szert.

Ezért (is) volt rendkívül nagy jelentőségű a három nagy kiadói részvénytársaság beléptetése az egyesületbe, hiszen így nekik is tartaniuk kellett magukat a rabattkonvencióhoz – s már valóban volt némi esély a szennykonkurencia kiszorítására. A kiadóknak termékeik tömeges terjesztésére még ott volt az ügynöki kolportázsrendszer is, amelyre az egyezmény egyáltalán nem szabott meg kötelezettségeket.

Az új konvenció tervezetét Hoffmann Alfréd, Franke Pál és Révai Mór dolgozta ki s a *Corvina* 1892 májusában hozta a szöveget.⁴⁰ Fontos változtatás volt az 5. paragrafusban egy új kivétel: „ha az öt forintot meghaladó készpénzvásárlásoknál a vevő a vételt rabatt-engedménytől függővé teszi” – de az ilyen komolyabb vevőknek sem adható 10%-nál magasabb engedmény az árból. A három „nagy” még egy gumi-paragrafust is belekényszerített a szabályzatba, amely (tankönyvek kivételével) gyakorlatilag szabad kezét biztosított számukra:

6. § d) Kiadóknak az alapszabályok 10. §-ának e) pontja értelmében egyes – különösen indokolt esetekben – meg van engedve egyes műveket – kivéve bárminemű iskolakönyvet – tömegesebb példányszámban hatóságoknak, intézeteknek, társulatoknak külön leszállított áron akár közvetlenül, akár valamely szortiment közvetítésével szállítani.

Hogy mi minősült „különösen indokolt esetnek”, azt természetesen a nagyvállalatok vezetősége döntötte el. Mindenesetre jó középutnak mondható, hogy ebből a csoportból sikerült Hoffmann Alfrédnak és társainak „kialkudni” az egyik legfontosabb „kenyér-kiadványt”, a tankönyveket.

Az új elnök gondolkodásmódjára vall egy másik változtatás is, amely a szabályzatot áthágók elleni büntetésekre vonatkozott. Míg a korábbi változatokban első alkalommal száz, másodsor kétszáz, a harmadszorra visszaesők pedig ötszáz forintot kellett bírságol fizessenek, az új szabályzat enyhített az utóbbin és háromszáz forintra

⁴⁰ *Corvina*, 1892/14. (máj. 20.) 56–57.; Egyezmény a budapesti kiadók és könyvkereskedők között a vevő közönségnek adandó kedvezmények tárgyában. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1892*. Budapest, MKE, 1893. 207–209.

csökkentette. Ezzel szemben a pénzek felhasználására nézve nagyon is határozott utasítást adott. A korábbi szöveg szerint „az ily büntetési díjakat a pénztárnok külön kezeli és azok hova fordítása felől indítványt tesz”, míg Hoffmann már nem hagyott választási lehetőséget: „az ily bírságpénzek az egyleti segélyalap javára esnek”.

Az új rabattkonvenció megvitatása és elfogadása nem volt könnyű és rövid folyamat. Erre vall az elnökség 1893-as beszámolója is, amelyben nyugalomra intik a türelmetlen kartársakat:

Mit érnék vele, ha a legszebb törvényeket foglalnók ékes §-okba, s ezek rögtön felmondják a szolgálatot, mihelyt alkalmazni, végrehajtani készülünk őket? Mit ér nekünk a legszebb konvenció, ha senki be nem tartja, mert legvitálisabb érdekeinek feláldozása nélkül be sem tarthatja?

Kötelességünknek látjuk, jól megfontolni, vajjon valamely javító rendszabállyal nem rontunk-e inkább? S ez az oka, hogy ennek a kérdésnek elhamarkodott megoldását nem ajánlhatjuk. Szíveskedjenek megbízni törekvésünk becsületességében. A mit el lehet érni, azt elérni törekvésünk leendő zentúrája is.⁴¹

Végül nagy kitartással, számtalan résztárgyalás során mégis sikerre vitték az ügyet, és 1894 januárjában már örömmel jelentette be az elnök, hogy „a közgyűlés határozata értelmében az új rabatt-conventio január 1-ével életbeléptetendő”.⁴²

Hoffmann Alfréd mindig nagyon fontosnak tartotta az osztrák társegylettel fenn tartott jó kapcsolatot, de határozottan hangsúlyozta a Magyar Könyvkereskedők Egyletének teljes függetlenségét és önállóságát. 1878 előtt ugyanis valóban az Oesterreichisch-ungarischer Buchhändler-Verein volt az egyedüli szakmai szerv, amely mindkét ország könyveseit összefogta – ám a bécsiek az új egyesület létrejötte után sem törölték nevükből a „magyar” jelzőt. Természetesen joguk volt erre, mivel továbbra is számos magyarországi tagjuk volt – sőt, 1889-ben hivatalosan is javasolták a magyar egyesületnek, hogy szervezetileg csatlakozzanak Bécshez. Ezt Hoffmann Alfréd egy rendkívül udvarias és tapintatos német nyelvű levélben utasította el.⁴³

Sokkal kellemetlenebb volt az „Obmann-ügy”. Hiába állt már fenn tizenkét éve a Magyar Könyvkereskedők Egylete, az osztrák szervezet továbbra sem változtatta meg szabályzatát és a vezetőségbe minden évben egy magyar területi alelnököt is

⁴¹ Évi jelentés az 1892–93. egyleti évről. *Corvina*, 1893/25. (szept. 10.) 89. és 1893/26. (szept. 20.) 93.

⁴² Jegyzőkönyv a magyar könyvkereskedők egylete választmányának 1894. január 3-án tartott gyűléséről. *Corvina*, 1894/2. (jan. 20.) 5. – A végleges szöveget közli: Szabályzat a Magyar Könyvkereskedők Egylete tagjai által az üzleti forgalomban a közönségnek nyújtható kedvezmények tárgyában. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1895*. Budapest, MKE, 1896. 285–287.

⁴³ *Corvina*, 1889/33. (dec. 10.) 138–139.

választottak. Ezt a kényelmetlen helyzetet Aigner vezetése alatt nem sikerült megoldani, míg egy évvel Hoffmann Alfréd megválasztása után az elnökségi beszámolóban már ez olvasható: „Legvégül pedig nem hagyhatjuk felemlítés nélkül, hogy az osztrák könyvkereskedők egyletével sikerült megegyezésre jutnunk oly formán, hogy nevezett egylet lemondott arról, miszerint Magyarországra nézve »Obmann« állítson és elhatározta, hogy minden Magyarországra vonatkozó ügyét egyletünk útján fogja elintéztetni.”⁴⁴

Ettől függetlenül a bécsiek továbbra is próbálkoztak az egyletek egyesítésével: 1898 nyarán (nyolc évvel az említett megegyezés után!) ismét átiratot küldtek a magyar szervezethez. Ebben az Oesterreichisch-ungarischer Buchhändler-Verein felkérte a Magyar Könyvkereskedők Egyletét, hogy a magyar szekció élére jelöljön ki valakit Obmann-nak. (Ezt persze tekinthetjük haladásnak is, hiszen legalább már nem Bécsben választottak meg valakit a tagjaik közül, hanem a magyar egyesülettől kértek jelölést.) Az udvarias, de kitérő reakcióra feleletül a bécsi szervezet magával Hoffmann Alfréddal töltötte be az állást. A válasz ismét őt jellemzi: nem bánt meg senkit, de nagyon határozottan kitart az álláspontja mellett. „Elnök úr jelenti, hogy a választást megköszönve, ki fogja jelenten, hogy a bécsi egylet működésében nem óhajt részt venni.”⁴⁵ Ezt a tapintatos, a kétségtelenül fennálló érdekelletétek ellenére is barátságos hozzáállását maguk az osztrák könyvkereskedők is nagyra tartották, hiszen a halálakor Bécsben megjelentetett nekrológban Hoffmann Alfréd békülékeny és diplomatikus egyéniségét emelték ki.⁴⁶

Az egylet autonómiáját megerősítő lépése volt az is, hogy 1890-ben döntés született a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyvének* megindításáról.⁴⁷ A fő cél – az évi könyvészet közlésén kívül – egy rendszeresen frissített szakmai cégjegyzék és igényes történeti tanulmányok megjelentetése volt. Neves magyar könyvkereskedők életrajzait ugyan már korábban is közölte a *Corvina*, ám a megbízható cégadatokat eddig mindenki Otto August Schulz Lipscsében kiadott *Allgemeines Adressbuch für den deutschen Buchhandel*, illetve Moritz Perles Bécsben megjelenő *Adressbuch für den Buch-, Kunst-, Musikalienhandel und verwandte Geschäftszweige der österreichisch-ungarischen Monarchie* című adattáraiból kereste ki. Az új kiadványt aztán az elnök évről évre meg is küldte a társegyletek könyvtárainak.⁴⁸

⁴⁴ Évi jelentés a választmány 1889/90. egyletvi működéséről. *Corvina*, 1890/27. (szept. 30.) 111.

⁴⁵ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1898. évi július 5-én tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1898/19. (júl. 10.) 93.

⁴⁶ –nk– [Carl Junker]: Alfred Hoffmann. *Oesterreichisch-ungarische Buchhändler-Correspondenz*, 1905/45. (nov. 8.) 628.

⁴⁷ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1890. április hó 24-én tartott üléséről. *Corvina*, 1890/12. (ápr. 30.) 47.

⁴⁸ *Corvina*, 1893/30. (okt. 31.) 113.

Érdeemes végigtekinteni Hoffmann Alfréd *Corvinában* megjelent írásain, s különösen a tizenhat év elnöki megnyitó beszédein. Általában véve elmondhatjuk, hogy nem szerette a nyilvánosságot, alig-alig nyilatkozott meg a lap hasábjain és akkor is nevének kezdőbetűi mögé bújt. 1885-ben egyetlen német nyelvű írásában az üzleti méltányosságot (*Kulanz*) kérte számon a kiadóktól, akik éppen az iskola-kezdési időszakban nem törődtek azzal, hogy tankönyveik időben eljuthassanak a vidéki könyvkereskedésekbe.⁴⁹ Ezután semmilyen magánvéleményt nem publikált a szaklap hasábjain.

Két írásban Benkő Gyulával közösen számoltak be a millenniumi kiállítás szervezésével kapcsolatos ügyekről,⁵⁰ majd 1897-ben egy egyeten belüli vitás kérdést próbált objektíven körüljárni.⁵¹ A kiadóknak a napilapok útján végzett közvetlen könyvterjesztési módjáról volt szó, amely természetesen érzékenyen érintette a vidék könyvkereskedések forgalmát. A sok hozzá érkező ingerült panaszra reagálva Hoffmann nyugodt tárgyilagossággal írta le a jelenséget, a szereplők előnyeit és hátrányait, de nem ítél el senkit. Végkövetkeztetése: mivel ő maga mint kiadó ebben nem vett részt, ezért nem ismeri az üzlet által generált pénzmozgásokat. Így szerinte „kívánatos lenne, ha azon kiadócégek, kik ezen forgalomba belementek, gondos adatokat gyűjtenének, hogy akkor, mikor ezen ügyeket egyletünkben vitatunk kell, minél tisztábban lássunk és némi tájékozottsággal neki meheüssünk azon nehéz kérdés megoldásának, miként lehessen a dolgot úgy elintézni: hogy a kecske is jóllakjék és a káposzta is megmaradjon!”.

Utolsó két rövid cikke figyelemfelhívás a kollégáknak arról, hogy milyen eljárásokkal (például hamisított megrendelőívekkel vagy ruha alá rejtve) dolgoznak bizonyos könyvtolvajok Budapesten.⁵²

Sokkal jelentősebbek a közgyűléseken elhangzott, majd nyomtatásban is megjelent elnöki megnyitó beszédei, hiszen ezekben mindig egy-egy egyleti év eredményeit foglalta össze és választa véleményét a könyvkiadás és a kereskedelem aktuális gazdasági és politikai környezetéről. Első ilyen beszédét 1890-ben mondta el, s az új vezetés hitvallása mellett a nemrég belépett nagy kiadóvállalatokra utalt benne:

⁴⁹ A. H. [Alfred Hoffmann]: Zur geschäftlichen Coullance im ungarischen Buchhandel [Az üzleti méltányosságról a magyar könyvkereskedelemben]. *Corvina*, 1885/1. (jan. 10.) 2–3.

⁵⁰ Hoffmann Alfréd – Benkő Gyula: A milleniumi kiállítás II. csoport-biztosainak jelentése. *Corvina*, 1895/34–35. (dec. 20.) 144–145.; Hoffmann Alfréd – Benkő Gyula: Milleniumi kiállítás. *Corvina*, 1896/5. (febr. 20.) 170–171.

⁵¹ H. A. [Hoffmann Alfréd]: Ismét a napisajtó és a magyar szortiment. *Corvina*, 1897/8. (márc. 20.) 42–43.

⁵² H. A. [Hoffmann Alfréd]: Könyvlopás. *Corvina*, 1903/18. (jún. 30.) 93.; H. A. [Hoffmann Alfréd]: Furfangos család. *Corvina*, 1903/23. (aug. 20.) 115.

„sikerült egyesületünk ügyeit nemcsak háborítlanul tovább vezetni, de sikerült annak pozícióját is nem egy tekintetben megerősíteni és tekintélyét növelni”.⁵³

Egy évvel később a rabattkonvenció gyors elfogadását sürgetőket intette nyugalomra, „helyes számítást” és a „kereskedői higgadtságot” kérve tőlük. Legfontosabb elve: „Inkább lassan, de biztosan izmosodjunk meg.” Ezen kívül a nemrég elindított segélypénztárra hívta fel a kollégák figyelmét: „Ily rövid élet után segélyalapunk már szép eredményt tud felmutatni. De azért nem szabad ez ügyet magára hagyni, és mindent meg akarunk tenni a kitűzött cél további fejlesztésére.”⁵⁴

1892-ben ismét az árengedmények kérdésével kellett foglalkoznia, hiszen ekkor még nem sikerült egy mindenki által fogadott egyezményszöveget létrehozni. Hoffmann Alfréd írói stílusára jellemző volt az érzékleletes képi hasonlatok használata – itt egymás után három metaforát is alkalmazott, hogy a probléma komolyságára rávilágítson:

Ez az a vérző seb nem csak a magyar de általában a könyvkereskedelem testén, melyre írt, fájdalom, mindeddig sehol sem sikerült feltalálni.

Úgy vagyunk e nyavalyával mint a morfinizmusban szenvedő. Tudjuk, hogy előbb-utóbb vesztünket okozza, de nem bírunk szabadulni mind erősebben körülfonó karjai közül.

Az úgynevezett modern antiquariatum mind erősebben fenyegeti a szortiment által emelt biztossági gátakat, melyek már-már leszakadással fenyegetnek, de a melyek ellen itt-ott ingadozni kezd a bizalom azok közt is, kik belül vannak rajtuk.⁵⁵

1893-ban a millenniumi kiállítás körüli ügyekkel foglalkozott beszédében⁵⁶ – erre a következő fejezetben fogok kitérni.

1894-ben Hoffmann Alfréd nem volt jelen a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közgyűlésén. Mivel ez volt az egyetlen alkalom egész életében, hogy ezt a fontos alkalmat elhanyagolta, ezért viselkedése mögött komoly okot kell feltételeznünk. Az ülés jegyzőkönyve rögzítette az elnök levelét, amelyben arra kérte Benkő Gyula titkárt, hogy vezesse le helyette az ülést. Ebben indoklásul csupán annyit közölt, hogy „reám nézve igen fontos üzleti ügyek elintézése végett kénytelen vagyok néhány napra Budapestről elutazni”.⁵⁷ Hoffmann Alfréd hozzáállását ismerve

⁵³ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó. *Corvina*, 1890/25. (szept. 10.) 102.

⁵⁴ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó. *Corvina*, 1891/23. (aug. 20.) 93.

⁵⁵ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó beszéd. *Corvina*, 1892/16. (jún. 10.) 65.

⁵⁶ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó beszéd. *Corvina*, 1893/24. (aug. 31.) 86.

⁵⁷ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1894. augusztus 20-án tartott közgyűléséről. *Corvina*, 1894/25. (szept. 10.) 97.

kizárt, hogy ez legyen a valóság. Mindenki, aki találkozott vele, arról emlékezett meg, hogy „megható az a ragaszkodás, mellyel az egyesület dolgai iránt viseltetik. Ha tanácsért jönnek hozzá, félre tesz mindent és vele foglalkozik.”⁵⁸ Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a közgyűlés augusztus 20-án volt és barátja s üzlettársa, K. Molnár János ugyanezen év júliusában halt meg váratlanul, valószínűleg a friss és mély gyász lehet a távolmaradás oka. Mindenesetre az 1894. évi elnöki megnyitó⁵⁹ szövege stílusában is eltér Hoffmann Alfréd összes beszédétől, úgyhogy szinte bizonyos, hogy nem csupán felolvasója, de megfogalmazója is Benkő Gyula volt. Így ezt a megnyitót – bármilyen érdekes is a tartalma – nem tartom Hoffmann írásának.

1895-ben már ismét visszaállt a dolgok megszokott rendje – abban az értelemben is, hogy az elnök nyitotta meg a közgyűlést, de abban is, hogy a vidéki szortiment problémái egyelőre megoldhatatlanoknak tűntek. A modern antikvariátus okozta forgalomcsökkenés mellett ugyanis egy másik komoly gonddal is szembe kellett nézniük a kiskereskedéseknek. A nagy budapesti kiadói részvénytársaságoknak a hagyományos közvetítő funkciót ellátó könyvesboltokat immár kihagyó, közvetlen eladásai (a részletüzlet) forgalma éppen ekkoriban, a századforduló előtt egy-két évvel érte el és haladta meg az ország összes szortimentboltjának teljes forgalmát. A termelés pedig hihetetlen arányokat öltött: az 1885–1905 közötti két évtizedben több könyvet adtak ki és el, mint az azelőtti egy évszázad folyamán.⁶⁰

Hoffmann Alfréd költői képével a szortimenter „mintha belefáradt volna, elcsüggedve áll s nézi, mint hódítják előle a tért a részletüzlet és az úgynevezett »modern« antiquariatus. Mint az öreg földesúr, aki nem bírván megbarátkozni az újabb kor újabb eszméivel, nemesi curiájából látja, mint morzsolódik le az ősi dominium egyik darabja a másik után, úgy ő is aggódva tekint széjjel a pusztítás közt, amit ez a két üzletág az övében okoz.”⁶¹

Ugyanezen a közgyűlésen elhangzott titkári jelentésében Benkő Gyula már a két, egyleten belüli tábor egyre kiélezettebb ellentétére panaszkodott. Szerinte a kiadó „arra hivatkozik, hogy ő egyleti szabályok kedvéért nem nézheti, hogy rakódik le árujára a penész”, hanem úgy és annyit ad el belőle, amennyit csak tud – a szortimenter viszont nem tud védekezni, csak az egylethez fordul segítségért és védelemért. „Ily ellentétes áramlatok között mind nehezebbé válik az egyleti ügyek helyes és közmegelegedést keltő vezetése.”⁶²

Hoffmann Alfréd feleúton volt a két egymással harcoló tábor között: kiadással is foglalkozott (nem is kis méreteken), de könyvesboltja is volt. Ő ugyan a könyvke-

⁵⁸ Róna 1907. XIV.

⁵⁹ [Benkő Gyula?]: Elnöki megnyitó. *Corvina*, 1894/24. (aug. 30.) 90.

⁶⁰ Wiesner Jakab: *Egyesületünk és a magyar könyvkereskedelem*. Budapest, Pallas Rt., 1905. 44.

⁶¹ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó. *Corvina*, 1895/24. (aug. 30.) 95.

⁶² [Benkő Gyula]: Titkári jelentés. *Corvina*, 1895/24. (aug. 30.) 95.

reskedői kar „arisztokratái” közé tartozott, de nagyon is odafigyelt a kispénzű vidéki szortimenterek helyzetére és véleményére. Egyik első intézkedése volt például, hogy az éves közgyűlés időpontját áttette az addigi húsvét és pünkösd tájáról augusztus 20-ra, mert „a tapasztalás szerint ezen napon a vidéki kartárs urak nagyobb számban lehetnek jelen”.⁶³

1896-ban már más gondja is akadt a teljes magyar könyviparnak: a millenniumi évre való készülődésben többé-kevésbé mindenki átlépte anyagi lehetőségeinek korlátait, a forgalom viszont messze nem volt akkora, mint amekkorára számítottak. Hoffmann Alfréd értékelése szerint „a lefolyó egyleti év [...] anyagi sikerre nézve, nem tartozott a fényesek közé. Az általános nagy nemzeti lelkesedés az irodalmi termékek fogyasztásának határozottan ártott. Az irodalom terjesztése egy gyenge növény, melynek a nagy meleg épp úgy árt, mint a hideg, és a mely legjobban akkor gyarapszik, ha az ország ügyei csendben lefolynak.”⁶⁴

A következő évben sem javult az egyleten belüli konfliktushelyzet, de ekkor a megoldást az elnök még a vidéki könyvesboltok attitűdjének megváltoztatásában látta:

A számtalan panasz, a mely az utolsó években részint közlönyünkben került nyilvánosságra, részint pedig társas összejöveteleink alkalmával jutott tudomásunkra, mind abban élesedik ki, hogy a szortiment eddigi alakjában nem tartható fenn.

Mínt hogy azonban hathatós irodalmi productiót és élénk kiadói tevékenységet, életerős szortiment létezése nélkül elképzelni nem lehet: mindnyájunk kötelessége módokról és eszközökről gondoskodni, hogy ezen szortiment fenntartassék, mert ha mai könyvkereskedelmünk, a melynek kiépítésén anynyi nemzedék fáradozott, egy sok tekintetben korhadt és hasadékos ódon ház, az utóvégre mégis csak hajlék, a mely védelmet nyújt, s a melyet, a mennyire csak tőlünk telik, törekednünk kell fenntartani.

Valamint a gazda, ha földje nem adja a korábbi jó termést, földét mélyebbre szántja: úgy nekünk is a hazai irodalmi termékek terjesztésénél azon kell lennünk, hogy tevékenységünk körét minél mélyebb, szélesebb alapokra fektessük.⁶⁵

A kissé óvatos, képletes megfogalmazás mögött az az elképzelés áll, miszerint végzetesen elavult az a „táblabíró” típusú könyvkereskedői attitűd, amikor a tulajdonos a boltja ajtajában állva várja, hogy valaki betérjen hozzá. A szortimenteknek, ha nem akar csődbe menni, ki kell mozdulnia védekező, tagadó álláspontjából és minden módon meg kell próbálnia növelni a forgalmát. A változásokat már nem

⁶³ *Corvina*, 1893/14. (máj. 20.) 49.

⁶⁴ Hoffmann Alfréd elnöki megnyitó beszéde. *Corvina*, 1896/24. (aug. 30.) 270–271.

⁶⁵ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó beszéd. *Corvina*, 1897/24. (aug. 30.) 130.

lehet visszafordítani, ezért tudomásul kell venni őket és alkalmazkodni kell az új viszonyokhoz. Árat leszállítani ugyan tilos, de más módokon akciózni kell, fel kell hívni magukra a figyelmet, meg kell keresni a könyvet eddig nem vásárló rétegeket.

1898-ban újabb csapás érte a könyvből élőket: a rossz, viharos időjárás és az emiatt bekövetkezett rossz termés valósággal „derékon sújtotta vásárló közönségünket” és „válságossá tette fölbirtokosaink és mezőgazdáink helyzetét”.⁶⁶ Ők pedig természetesen először a könyvön és egyéb kulturális javakon takarékoskodtak.

Egy évvel később már a vidéki felvevőpiacra is panaszkodott az elnök: „a mostoha viszonyok, a hírlapi termelés túltengése, az úgynevezett modern antiquariatus kinövésai, a rátaüzletek terjedése és leginkább a vidéki városok anyagi és szellemi életének hátramaradottsága a fővárossal szemben”⁶⁷ – szerinte ezek az okai a szortiment-kereskedés anyagi romlásának.

1900-ban sem tudott sok jóról beszámolni: „a közigazdasági élet minden terén érezhető pangás”, „a vállalkozási szellem szokatlan csökkenése”, „a kedvezőtlen termések” és „politikai viszonyaink rendezetlensége” továbbra is gátolta a kilábalást a válságból. A „vállalkozási szellem csökkenésén” Hoffmann Alfréd azt értette, hogy a nagy kiadványvállalatok komoly, terjedelmes kiadványokat (lexikonokat, törvénytarakat, írói összkiadásokat) készítettek az ezredévi ünnepség konjunktúrájára számítva, ráadásul óriási példányszámban. Ezeket viszont az azóta eltelt rossz üzleti évek alatt nem voltak képesek kisöpörni raktáraikból, s amíg pénzüik ezekben állt, nem mertek belekezdeni újabb, hasonló művek kiadásába. A „politikai viszonyok rendezetlenségével” pedig arra utalt, hogy az 1867 óta tízévente kötelezően megújítandó gazdasági szerződéseket 1897-ben kellett volna aláírni Ausztriával, de a gazdasági válság és a parlamenti harcok miatt ez folyamatosan késett (végül csak 1902 decemberében ratifikálták őket). Márpedig a vám- és pénzügyi szabályok tisztázatlanságánál kevés dolog árthat jobban a kereskedelemnek.

Fontos változást figyelhetünk azonban meg az elnök konfliktuskezelő álláspontjában. Ebben az évben ugyanis az eddigi véleményétől egészen eltérő felhívással fordult a kartársakhoz: „Itt, ahol karunk legkiválóbb képviselői gyűltek egybe, azt a kérést intézem főleg a hatalmasabb részhez, a kiadókhoz, hogy mindent köveszenek el a gyengébb félnek, a magyar szortiment-kereskedőknek támogatására és felvirágoztatására.”⁶⁸ Belátta tehát, hogy a részvénytársaságok úthengerével szemben nem elegendő a vidéki boltok agilitásának növelése; ezeknek valamilyen intézményes védelemben kellene részesülniük.

1901-re az egyleten belüli konfliktusok már annyira kiéleződtek, hogy már-már a szervezet szétesésétől kellett tartani. A közgyűlésre szokatlanul nagy tömegben

⁶⁶ Hoffmann Alfréd elnök megnyitó beszédje. *Corvina*, 1898/24. (aug. 30.) 120–121.

⁶⁷ Hoffmann Alfréd elnök megnyitó beszédje. *Corvina*, 1899/24. (aug. 30.) 124–125.

⁶⁸ Hoffmann Alfréd elnöki megnyitó beszéde. *Corvina*, 1900/24. (aug. 30.) 128–129.

érkező vidéki könyvkereskedők olyan szenvedélyes vitába keveredtek a nagy pesti kiadók képviselőivel, hogy Hoffmann Alfréd minden tekintélyére és türelmére szüksége volt, hogy lecsillapítsa a feleket.⁶⁹ Az ott elhangzó szavak jellegére egy pár évvel korábban „egy bácskai könyvkereskedő” tollából megjelent cikk hangvételéből következtethetünk:

A vidéki könyvkereskedelemnek phylloxerái: a könyvkiadók, az antiquariusok és a könyvnagykereskedők. Ezen külön-külön mindig éhes és hatalmas phylloxerákkal szemben vajjon ki védi meg a vidéki könyvkereskedőt? [...]

És kérdeni fogják önök, a nagyok, a hatalmasok, hogy melyek, mik a mi sérelmeink?

Bocsánatot kérünk, hogy még élünk, sérelmünk semmi, mert a rabszolgának nem lehetnek sérelmei; tudvalevőleg nekünk a kiadókkal szemben csak kötelességeink vannak.⁷⁰

Az elnök beszámolójából azonban kiderül, hogy nem csupán a felszínre jutó indulatokat próbálta meg tünetileg kezelni, hanem hatalmas háttérmunkát folytatott az okok megszüntetésére (vagy legalább enyhítésére): „A lefolyt évben számos értekezletet és tanácskozást tartottunk, amelyekbe első sorban kiadócégeinket vontuk be, mert amint annak idején kijelentettem, a bajok orvoslásának innen kellene kiindulnia. Némi eredményt el is értünk, csakhogy az még nem az, amit elérhetőnek és kívánatosnak tartok.”⁷¹

A gond az volt, hogy ebben az esetben már nem volt elegendő Hoffmann Alfréd személyes varázsa, tekintélye és üzleti korrektségre intő példája. A nagy kiadói részvénytársaságok mögött hideg fejjel számoló banktőkések álltak, akik a könyvkiadást ugyanolyan befektetésként kezelték, mint a cukorgyártást. Ők egyszerűen (és gyorsan) a hasznukhoz akartak jutni és nem érdekelték őket a mellékhatások. A vidéki könyvkereskedőkhöz érzelmi vagy szakmai szál nem fűzte őket – miért is hallgattak volna egy régi, patriarchális világ képviselőjének elavult, szentimentális érveire?

Az elhúzódó gazdasági válságra 1902-ben is panaszkodott az elnök, kilátástalannak ítélve a kilábalás lehetőségét. A kiadók raktárait ugyanúgy terhelte az eladatlan könyvek tömege, amelyet a kiskereskedelem viszont képtelen volt feldolgozni, s a részletüzlet ugyanúgy szívta el a klienseket a szortimenttől. Hoffmann Alfréd szinte tehetetlenül állt szemben a nehézségek tömegével, hangjából a kétségbeesés hallat-

⁶⁹ A mi közgyűlésünk. *Corvina*, 1901/24. (aug. 30.) 131.

⁷⁰ Szervezkedjünk! *Corvina*, 1898/23. (aug. 20.) 117. és 1898/24. (aug. 30.) 122.

⁷¹ Hoffmann Alfréd elnöki megnyitó beszéde. *Corvina*, 1901/24. (aug. 30.) 131–132.

szik: „Én nem kételkedem az érdekeltek jó akaratában és még mindig reménylem, hogy megtalálják a helyes utat a kérdés kielégítő megoldására.”⁷²

1903-ban már a szétesés első jelei mutatkoztak a szervezetben, hiszen az év tava-szán alakult meg Kassán a Vidéki Szövetség, amely a kiadóktól függetlenül – vagy éppenséggel azok ellenében – szándékozott megvédeni az ország könyvkereskedőinek érdekeit. Hoffmann Alfréd érdeme, hogy az egyesület keretein belül tudta tartani ezt a kezdeményezést. Ebben az évben még egy utolsó próbálkozást tett a modern antikváriumok útján történő direkt kiadói terjesztés megfékezésére: „A kiadók, ha már kikerülhetetlennek látják, hogy bizonyos kiadványaik terjesztésénél az egyesületen kívül álló cégeket is igénybe vegyék, ezen alkalommal kötelező módon kössék ki azt, hogy legalább az újonnan megjelent cikkeket, a megjelenéstől számított 2 éven belül bolti áron alul ne árusítsák.”⁷³ Kezdeményezésének sikeréhez talán ő maga sem fűzött nagy reményeket, hiszen elnökségének eltelt tizennégy évét összegezve, mintegy búcsúzóul, így fogalmazott: „Azóta én vállaltam magamra egyesületünk elnökségét és vezetem azt a legjobb szándékkal, de nem mindig jó eredménnyel [...], és ha egyesületünk a belé helyezett várakozásoknak nem mindig és nem minden tekintetben tudott megfelelni, mondhatom tiszta lelkiismerettel, hogy azt nem a mi mulasztásunk, hanem a viszonyok nehézségei okozták.”

1904-ben október 23-án volt a közgyűlés, amelyet az akkor már súlyos beteg Hoffmann Alfréd nyitott ugyan meg, de a beszédet nem közli a *Corvina*.⁷⁴ Alighanem minden lelkierejét igénybe vette, hogy egyáltalán elmenjen az eseményre, hiszen „hivatalát mindig komolyan fogta fel és a legutolsó pillanatig lelkiismeretesen végezte”⁷⁵ – egy igényes elemző beszéd megírására és elmondására azonban már nem volt energiája. 1905-ben pedig már nem is jelent meg a közgyűlésen.

Érdeemes egy kis időt szánni Hoffmann Alfréd írói stílusára is. Ritka szerencsénkre nyomtatásban megjelent közgyűlési megnyitói kívül fennmaradt az 1903-as beszédének kéziratos fogalmazványa is.⁷⁶ Ennek segítségével jól nyomon követhető az a szellemi munka, amelynek során egy-egy Hoffmann-írás elnyerte a végleges formáját. Az első lendületből fekete tintával megírt szövegben számtalan ceruzás áthúzás, javítás és kiegészítés figyelhető meg, amelyek a nyomtatott verzióba már így is kerültek be. Ezek több okból történhettek – egyrészt a fogalmazás egyszerűsítése céljából (először mindig az első, kéziratos, majd a nyomtatott, végleges változatot közlöm):

⁷² Hoffmann Alfréd elnöki megnyitó beszéde. *Corvina*, 1902/30. (okt. 30.) 138–139.

⁷³ Hoffmann Alfréd elnök megnyitó beszéde. *Corvina*, 1903/30. (okt. 30.) 150–151.

⁷⁴ A közgyűlés. *Corvina*, 1904/30. (okt. 30.) 171.

⁷⁵ Hoffmann Alfréd. Életrajzi vázlat. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 187.

⁷⁶ Hoffmann Alfréd autográf fogalmazványa 1903-ból. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

legalább az újonnan megjelent cikkeket azonnal *bolti áron alul* ne hirdessék és leszállított áron ne állítsák ki kirakataikban.

legalább az újonnan megjelent cikkeket a *megjelenéstől számított 1–2 éven belül bolti áron alul* ne árusítsák.

Másrészt több helyen megfigyelhető, hogy a német anyanyelve miatt önkéntelenül a tollára futó germanizmusokat milyen nagy figyelemmel gyomlálta ki szövegeiből:

Azért ne gáncsoljuk egyletünk működését, hanem inkább azon legyünk, hogy *összetett erővel* annak további fejlődésén dolgozzunk.

Azért ne gáncsoljuk egyletünk működését, hanem inkább azon legyünk, hogy *egyesült erővel* annak további fejlődésén dolgozzunk.

ezen alkalommal kötelező módon *kikössék* azt, hogy...

ezen alkalommal kötelező módon *kössék ki* azt, hogy

Leginkább azonban azok a változtatások érdekesek, amelyekből Hoffmann Alfréd állandó egyensúlyozása, minél kiegyenlítettebb állásfoglalási szándéka érződik:

nálunk [...] a kiadók érdekei *nem esnek össze* és nem fedezik a szortimenter érdekeit minden tekintetben.

nálunk [...] a kiadók érdekei *kevésbé esnek össze* és nem fedezik a szortimenter érdekeit minden tekintetben.

Olyan eset is előfordul, amikor két teljes bekezdést, amely elkeseredésében „szakadt ki” belőle, az átolvasáskor már megfontoltan, teljes egészében törölt, és egy semleges hangvételű rövidebb szöveggel helyettesített:

Legfőbb szükség, hogy a kiadók tegyenek már valamit a szortimenterek megmentésére, mert az eddigi eljárás mellett azt látjuk, hogy különösen a fővárosban, a készpénzzel vásárló közönség mindinkább arra szokik, hogy felkeresse az antiquár-raktárakat, és a szortimentereknek nem marad más közönségük, mint az, melyet ők megtekintésre való szétküldésekkel iparkodnak maguknak megmenteni. Tudjuk, hogy ez mily fárasztó és keveset jövedelmező foglalkozás.

Pedig a rendes szortimentnek fenntartása mégis a kiadókra nézve felette fontos!

Mindenhol külföldön, Németországról nem is szólva azt az iparkodást látjuk, hogy a könyvkereskedelemnek biztos és mindenki által betartott bolti árakat teremtsenek, csak éppen nálunk történik az ellenkező.

A szortiment-kereskedőnek, amikor a kiadók védelmét igénybe venni kívánja, természetesen kötelessége – már a saját létfenntartása érdekében is – hogy az irodalmi vállalatok terjesztésében nagy erőfeszítéssel közreműködjék és – ki-ki a saját körében – a könyvvásárló közönséget a maga eszközeivel lehetőleg magához bilincselje.

Hoffmann Alfrédnek más fogalmazványai is fennmaradtak, amelyeknek nem ismerjük a végleges nyomtatott változatát (vagy nem is létezett ilyen). Ezek közül a legérdekesebb egy közgyűlés utáni banketten elhangzott pohárköszöntőjének a szövege. Tartalmából ugyan nem lehet következtetni keletkezésének dátumára, de néhány formai jegyből azt gondolom, hogy 1902-ben írta az elnök:

A német Studens azt mondja: *finis comertiae initium fidelitatis* mi meg azt mondjuk: vége a közgyűlésnek, kezdődjék a lakoma!

Mindig örülök ha a nem is nagyszámú de hű barátainkat a fehér asztal körül látom csoportosulni, mert azt mutatja nekem, hogy a küzdelem a létért még nem olthatta ki a kollegialitás érzését.

És ezen kollegialitásra nekünk több szükségünk van mint más üzletembereknek. Mi csak úgy boldogulhatunk ha egymást közösen támogatjuk. Mit kezdjen a kiadó ha a szortimenter kollégája őt szorgalmával és tevékenységével nem támogatná, és mit kezdene a szortimenter ha a kiadó neki nem szolgál[tat]na folyton új meg új anyagot működéséhez?

Azért emelem a poharat ezen kollegialitásra, további fejlődésére és művelésére.

Isten éltesse összes jelenlévő és nem jelenlévő de velünk érző kartársainkat! Éljen a magyar könyvárusi kar!⁷⁷

Ennek a rövid szövegnek néhány utalása jól illusztrálja a német közegben szocializálódott Hoffmann Alfréd szakmai műveltségét – és persze az egész közösség szakkultúráját is, hiszen ők mindannyian értették a célzásokat.⁷⁸

A Magyar Könyvkereskedők Egyletének a 19. század folyamán sosem volt saját székháza; valójában csupán a szervezet fennállásának ötvenedik(!) évében, 1927-ben lett

⁷⁷ Hoffmann Alfréd autográf fogalmazványa valószínűleg 1902-ből. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁷⁸ A 19. századi német egyetemi élet ünnepélyes rendezvényeit – például a félévek nyitó- és záróünnepségeit – nevezték *Kommers*-nek. Az *Initium fidelitatis* kifejezés ugyanezen ünnepségek nem hivatalos részének kezdetét jelölte a diákzsargonban.

saját tulajdonú székhelye a IV. kerületi Magyar utca 50. szám alatt.⁷⁹ A választmányi üléseket és a közgyűléseket, mint láttuk, különböző kávéházakban és vendéglőkben tartották. Hogy kiderítsük, hol intézte Hoffmann Alfréd és vezérkara az egyesületi élettel járó rengeteg adminisztrációs munkát, elegendő, ha végignézzük a *Budapesti cím- és lakjegyzék* minden évfolyamát és ellenőrizzük a Magyar Könyvkereskedők Egylete bejelentett címeit.

Az 1881-ben megjelent első évfolyamban a könyvesek szervezete még nem is jelent meg az *Egyletek és körök* című fejezetben⁸⁰ – nyilván elfelejtették bejelenteni. (A segédék jobban odafigyelték: a Csak szorosán egylet szerepel a 459. oldalon!)

1882-től kezdődően már rendszeresen regisztrálták a főnökök érdekképviselői szervezetét is, csakhogy 1888-ig egyáltalán nem adtak meg semmilyen elérhetőséget.⁸¹ Szinte már nem is meglepő, hogy éppen a Hoffmann Alfréd elnökké választása utáni első évben, 1890-ben gondoskodtak először hivatalos címről is. Ez két éven keresztül a Kecskeméti utca 6. volt,⁸² egyúttal a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. székháza. A Pallas könyvkiadó-hivatalának főnöke ekkoriban Benkő Gyula volt, egyben az egylet titkára. Nyilvánvalóan kényelmi szempontból adták meg munkahelyének címét. Amikor azonban egy évvel később, 1891 augusztusában Benkő átszerződött a Franklin-Társulathoz,⁸³ a könyvkereskedők egyletének címe is megváltozott. Ekkortól kezdve folyamatosan az Eggenberger-féle könyvkereskedés címére jelentették be az egyesületet is – 1898-ig a Ferenciek tere 2. szám alá,⁸⁴ majd a bolt elköltözése után új címére, a Kecskeméti utca 3-ba.⁸⁵ Amikor Hoffmann Alfréd állapota 1903-ban komolyan megromlott és nem tudta tovább intézni a napi adminisztrációt, a Magyar Könyvkereskedők Egyletének székhelye is átkerült a Kerepesi út 54. szám alá, amely az Athenaeum Rt. bejegyzett székhelye volt.⁸⁶ Itt nyilvánvalóan az intézmény tisztviselői segítettek az ügyek intézésében, a beteg igazgató iránti tiszteletből.

Hoffmann halála után ugyanezt a jól bevált rendszert követték tovább: 1908-tól 1911-ig a Gizella tér 1. jelenik meg az egylet bejelentési adataiban.⁸⁷ Ez a Haas-palota címe, ahol a Ráth Mór-féle könyvkereskedés működött – az ok pedig az, hogy ezt

⁷⁹ Egyesületi székházunk ügye. *Corvina*, 1927/44. (okt. 30.) 213.

⁸⁰ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1880–1881*. Budapest, Franklin-Társulat, 1881. 455–459.

⁸¹ Uo. 1882. 120.; uo. 1883–1884. 121.; uo. 1885–1886. 125.; uo. 1888. 67.

⁸² Uo. 1890. 210.; uo. 1891–1892. 225.

⁸³ *Corvina*, 1891/23. (aug. 20.) 93.

⁸⁴ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894*. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 229.; uo. 1896–1897. 245.; uo. 1898. 331.

⁸⁵ Uo. 1899. 323.; uo. 1900–1901. 341.; uo. 1901–1902. 360.; uo. 1902–1903. 365.

⁸⁶ Uo. 1903–1904. 378.; uo. 1904–1905. 405.; uo. 1905–1906. 419.; uo. 1906–1907. 417.; uo. 1907–1908. 425. (Ekkor már az utca új nevén: Rákóczi út 54.)

⁸⁷ Uo. 1908. 441.; uo. 1909. 454.; uo. 1910. 473.; uo. 1911. 491.

a céget Gabos (Glück) Soma egyesületi főtitkár vezette. Amikor 1911 szeptemberében a Ráth-cég átköltözött a Váci utca 30-ba (a Haris-palotába), akkor az egyeslet bejelentett címe is – titkárával együtt – odavándorolt.⁸⁸

Elnökségének tizenhat éve alatt tehát Hoffmann Alfréd mindvégig a könyvesboltban intézte a Magyar Könyvkereskedők Egyletének ügyes-bajos dolgait, ide érkezett és innen küldték szét a szervezet bőséges postaforgalmát. Minden bizonnyal az egyesület hivatalos iratainak nagy részét is a bolt páncélszekrényében őrizték. Az alapszabály 63. paragrafusának értelmében munkájáért sem ő, sem az egyeslet más funkcionáriusai semmilyen fizetést nem kaptak.

Hoffmann vezetési stílusáról szinte kivétel nélkül a legfelső fokon írtak kortársai. Wiesner Jakab azt emelte ki, hogy leginkább szigorú erkölcsi elvei miatt érdemelte ki az elnöki funkciót:

Az a név, amelyet ide írtam, fogalom a mi kis államunkban, a magyar könyvkereskedők életében. A becsületes, a tisztességes munkásság, a lelkiismeretes kötelesség fogalma. Az a név, amelyet soraim fölé írtam, fogalom: az emberszeretet, a kartársi összetartózkodás, a szerénység, a jóság fogalma. Az a név, amelyet soraim fölé írtam, fogalom: a pártatlanság, a másokért való küzdelem, a másokért való munkálkodás, az önfeláldozás fogalma.⁸⁹

A „minta-ember”⁹⁰ besorolás újra és újra visszaköszön az őt ismerők soraiban. Sennowitz Adolf emlékezése szerint „Hoffmann Alfréd nemcsak páratlan jó ember, hanem kiválóan képzett és ügyes könyvvarus is volt. [...] Mint üzletember a legkorrektebb és legloyalisabb volt, ki példakép állott a könyvkereskedői karban.”⁹¹ Az elnökkel hosszú ideig együtt dolgozó Benkő Gyula gyászbeszédében így jellemezte: „Vezetőnk, mesterünk, példaadónk mindenben, ami szép, ami nemes.”⁹² Weinberg Gyula, a Lampel-Wodianer könyvkereskedés üzletvezetője pedig nemes egyszerűséggel csupán „derék vezérünk”-et emlegette.⁹³

⁸⁸ Uo. 1912. 514.; uo. 1913. 528.; uo. 1914. 542.; uo. 1916. 551.

⁸⁹ W. [Wiesner Jakab]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 183.

⁹⁰ id. Farkasfalvi Imre részvénytulajdonos levele. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁹¹ S...z [Sennowitz Adolf]: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905/20. (okt. 20.) 3.

⁹² Hoffmann Alfréd temetése. *Csak Szorosan*, 1905/20. (okt. 20.) 2. – A *Corvina* kissé eltérő szövegváltozatot közölt ugyanarról a beszédéről: „Vezetőnk és mesterünk, mintaképe az embernek és könyvkereskedőnek egyaránt. Példaadónk a tisztességben, derékségben...” Lásd: Hoffmann Alfréd temetése. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 190.

⁹³ Weinberg Gyula részvénytulajdonos levele. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

A fiatal Révai Mór szerint „nekünk Hoffmann Alfréd azért elnökünk, mert ő a legjelesebb és legkiválóbb köztünk”⁹⁴ (a beszédet a *Vasárnapi Ujság* kissé eltérő megfogalmazásban közölte: „legjelesebb és legműveltebb köztünk”⁹⁵). Idős korában Révai már a „türelmes és szelíd emberre” emlékezett vissza ugyanolyan szeretettel.⁹⁶

Ugyanezt mondta az egylet egyben tartása körüli érdemeiről a nagyvállalat képviselője, a vidéki könyvkereskedő és a külső szemlélő szerepét betöltő újságíró is. Wiesner Jakab, a Singer és Wolfner cég könyvkiadó-hivatalának cégvezetője: „Amikor megjelentél körünkben, elsimultak az ellentétek, atyai szíved kölcsönös megférést, szeretetet plántált belénk.”⁹⁷ Ferenczi Károly miskolci bolttulajdonos és a Vidéki Szövetség titkára: „A magyar könyvkereskedelem pótolhatatlan veszteséget szenvedett, mert a bomladozó szervezetbe csak az ő sympathikus és minden ellentétet elsimító egyénisége tudott összetartást és életerőt kölcsönözni.”⁹⁸ Róna Béla író és hírlapíró: „Hoffmann Alfréd minden tőle telhetőt megtett a viszonyok szanálására. Elnöki megnyitóiiban, az egylet egyes gyűlésein mindenkor síkra száll a könyvkereskedelem vitális érdekeinek javára. És nem eredménytelenül. Vallom, hogy az egylet mai rendezettsége, az erős konszolidáció, mely kiadó és szortimenter között fönnáll, elsősorban Hoffmann Alfréd odaadó munkásságának eredménye.”⁹⁹

Végül lássuk egy olyan emlékező véleményét is, aki szinte még gyermekként tapasztalta meg a Hoffmann Alfréd alatt fennállott viszonyokat, de ugyanolyan jól ismerte a későbbi zűrzavaros évtizedek megpróbáltatásait is. Stemmer Ödön antikvárius a kívülálló szemével látta az egyletet, hiszen ők a legritkább esetekben lehettek tagjai a szervezetnek, mégis a fénykorba visszavágyó nosztalgiával írt a 19. század végi rendezett állapotról:

A kilencvenes években a kiadók a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete keretében még szorosán együttműködtek a szakképzett könyvárusokkal, és kínai fallal bástyázták körül szervezetüket a nem hivatásos szakmabeliek beözönlése ellen. [...] Hoffmann Alfréd, az Eggenberger-cég ősz tulajdonosa állt ekkor az Egyesület élén, mely méltóan reprezentálta a századforduló nyugodt, nyárs-polgáriás szellemét.¹⁰⁰

⁹⁴ Ünnepegy a Royal dísztermében. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 23.

⁹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 138.

⁹⁶ Révai Mór János: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Budapest, Révai Testvérek, 1920. II. köt. 13.

⁹⁷ Wiesner 1905. 183.

⁹⁸ Ferenczi Károly részvétnyilvánító levele. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁹⁹ Róna 1907. XIII–XIV.

¹⁰⁰ Stemmer Ödön: *Egy antikvárius visszaemlékezései*. Budapest, Szépirodalmi, 1985. 15–16.

Hoffmann Alfrédot egyleti vezetői pályafutása alatt csupán egyetlen támadás érte: Vass József antikvárius rossz néven vette, hogy hirdetése nem jelenhetett meg a *Corvinában*, és ezért személyesen az elnököt tette felelőssé. Véleményét egy 1902. december 1-jén megjelent lapban közölte, amelyet ugyan havi rendszerességűnek szánt, de csupán ez az egy száma jelent meg. A *Könyvtárak tanácsadóját* Sallai (Spitzer) Viktor szerkesztette és Márkus Samu könyvnyomdájában készítették. A szerkesztőség címéül a VII. kerületi Erzsébet körút 38. volt feltüntetve, ahol a Vass-féle üzlet működött. A lap egyetlen cikke így hangzik:

Quo usque tandem abutere Catilina? Meddig fogsz még minket háborgatni Catilina? Így kezdte Cicero Catilina ellen tartott első vádbeszédjét és én, amikor e lap hasábjain járulok a magyar könyvkereskedelem színe elé, Cicero e hatalmas mondását választom jelmondatomul.

E lapot, melynek ez az első száma, csupán azért indítottam meg, hogy érintkezhessen minden magyar könyvkereskedővel, hogy az hatalmas arányú vállalatomról és annak minden részéről teljes tájékozást nyerhessen és hogy a czéggel való, minden magyar könyvkereskedőre üdvös érintkezést ne legyen kénytelen mellőzni, mert az az organum, a *Corvina*, a melynek tulajdonképpen az lenne a feladata, hogy a kiadó és a sortimenter között az összeköttetést közvetítse, előttem zárva van. A túloldalon levő hirdetésemet a *Corvina* szerkesztősége állítólag Hoffmann Alfréd a magyar könyvkereskedők egylete elnökének rendeletére minden megokolás nélkül visszautasította. És most az egész magyar könyvkereskedelem színe előtt kérdem Hoffmann Alfrédtól, hogy miért?

A könyvek, amelyek hirdetése anyagát képezik, eltekintve néhány saját kiadványomtól, a legelőkelőbb magyar czégek kiadványaiból áll, melyekhez ugyane kiadó czégektől való tömegvásárlások folytán jutottam. E kiadványok irodalmi niveauján kételkedni, azt hiszem, merőben örülség lenne. Vagy Hoffmann Alfréd úr nem tart annak az embernek, ki hivatott arra, hogy könyvek árusításával foglalkozzon? Tartom magam olyan szakembernek, mint bárki e két hazában és a könyvhöz való szeretetem és ragaszkodásom van legalább is oly nagy, mint Hoffmann Alfrédé, ki kiadványait, melyeket a kiadónak én szerintem saját gyermekeiként kell szeretnie, eladta az Athenaeumnak.

Talán az ily rövid idő alatt való, szinte páratlan fejlődése kiadóhivatalomnak ijesztette őt meg? Ez sem bizonyít mást, mint hogy a magyar könyvkereskedők jól felfogott saját érdekükben, felismerték bennem az agilis kiadókat, ki kiadványaival csak hasznára lehet a magyar könyvkereskedelemnek.

Vagy az nem tetszik tán neki, hogy a kiadóktól megvett kiadvány resteket olcsón adom a sortimenter kezébe, teszem fel egy kelendő jó könyvet, melyet ő 25% engedménnyel vásárolt a kiadótól, 25%-ért kínálok neki?

Én nem akarok vádolni senkit, a múltakat sem akarom bolygatni, csak védem magam e feltétlen rosszakaratúság ellen, mely azt hiszem páratlan minden ország könyvkereskedelme történetében és azért vittem ez ügyet a magyar könyvkereskedők elé. Ítéljenek ők!

Hazafias üdvözzel

Vass József¹⁰¹

A magyar könyvkereskedők pedig ítélték. 1902 decemberében „Ex-lex” álnévvel azonnal megjelent a *Corvinában* egy válaszcikk, amelynek szerzője az antikvárius „tajtékzó dühvel” megírt „förmedvény”-ére válaszul a „kétes existentia” üzemre hívta fel a figyelmet. Szerinte a szakma nagyon jól ismeri a „tisztelőben és becsületben megöszült” elnököt, „de nagyon is jól ismerik Vass Józsefet is és így Hoffmann Alfréd védelemre nem szorul!”¹⁰² A szerkesztőség csupán az alapszabályokat tartotta be, amikor nem engedtek megjelenni bolti árnál olcsóbb eladási árat feltüntető hirdetéseket. Számátalan hasonlót utasítottak el az évek során, de egyedül Vass reagált ilyen hevesen.

1903 februárjában, a soron következő első választmányi ülésen „Lévai Mór a vidéki kartársak nevében kijelenti, hogy Hoffmann Alfréd elnök úr ellenében egy a *Corvinából* visszautasított hirdetés miatt intézett támadást általános felháborodással fogadta a könyvkereskedelem és biztosítja elnököt a könyvkereskedelem feltétlen és osztatlan bizalmáról”.¹⁰³ A kérdéssel a Vidéki Szövetség 1903 májusi alakuló gyűlésén is foglalkoztak és „fölháborodással és megvetéssel utasították vissza egy fővárosi antiquariusnak Hoffmann Alfréd elnök intact személyét illető durva bántalmait”.¹⁰⁴ Az antikváriust már jóval az eset előtt csak fércművek zug-kiadójának nevezték a *Corvina* hasábjain,¹⁰⁵ és 1922-ben bekövetkezett halálakor is csak annyit tudott róla írni a *Népszava* nekrológja, hogy „Shakespeare, Zolát, Tolstojt, Darwint, Schopenhauert, Büchnert [...] hevenyészett átültetésben, nem a teljes egyéniségükkel”¹⁰⁶ adta ki és árulta. De nemcsak a szakképzett könyvkereskedők „elzárkózó kasztja” ítélte Vass József fölött, hanem saját szaktársai, a modern antikváriusok is, akiket szintén becsapott. A számára üzletileg végzetes esetet egy kollégája, Stemmer Ödön írta meg:

¹⁰¹ Vass József: Quo usque tandem... *Könyvárusok tanácsadója. Szaklap a magyar könyvárusok részére*, 1902/1. (dec. 1.) 1.

¹⁰² Ex-lex: Rovás. *Corvina*, 1902/34. (dec. 10.)

¹⁰³ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1903. évi február 14-én tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1903/7. (márc. 10.) 35.

¹⁰⁴ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete Vidéki Szövetségének Kassán 1903. május 31-én tartott alakuló gyűléséről. *Corvina*, 1903/17. (jún. 20.) 85.

¹⁰⁵ Tatárjárás. *Corvina*, 1902/23. aug. 20. 102.

¹⁰⁶ Egy könyvkereskedő halálához. *Népszava*, 1922/254. (nov. 8.) 6.

Pár házzal tovább a híres Vass József boltja kerül elé, amit Minta Antikváriumnak nevezett el. Kirakatai tele voltak az általa publikált kiadványokkal, bazárszerű, nagybetűs, krajcáros árjelzésekkel, amiket jó ideig a többi antikváriusok is szívesen vettek át. Ezek a „szenzációsan olcsó” könyvek mindig könnyen eladhatók voltak, amíg Vass el nem követte azt a szóra sem érdemes csekélységet, hogy a piac elárasztása után e könyveket olcsóbban rakta kirakataiba, mint ahogy kollegáinak eladta. Erre aztán kitört a botrány, és olyan szigorú bojkott alá helyezték, amilyenre nem volt még példa az antikváriátus múltjában. Ez időben még tevékenységének csúcspontján állt, de csakhamar arra ébredtünk, hogy fizetéseképtelenséget jelentett. [...] Ebben a cégösszeomlásban csakis az volt a sajnálatos, hogy nem ragadta magával a későbbi évek férckiadványait is!¹⁰⁷

¹⁰⁷ Stemmer 1985. 17–18.

A MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS CSOPORTBIZTOSA

Hoffmann Alfréd és Molnár János rendszeresen gondoskodott tankönyveik, térképeik és földgömbjeik bemutatásáról az Országos Középiskolai Tanáregyesület tanszerkiállításain. Az évek során tehát nagy gyakorlatra tehetek szert az ilyen rendezvényekre való felkészülésben és logisztikai lebonyolításukban. Termékeik teljes skáláját azonban csak nagyobb léptékű események alkalmával mutathatták be a nagyközönségnek – ilyenek voltak például a 19. század második felében rendkívül népszerű világkiállítások.

Az 1851-ben indult sorozatból néhányat más kontinensen rendeztek meg,¹ de az európai helyszínek² esetében is alaposan meg kellett fontolni, hogy megtérül-e az óriási szállítási és helybérleti költség. Egy olyan vállalkozás számára, amely kimondottan magyar nyelvű tudományos szakkönyvekre specializálódott, nyilvánvalóan nem. Amennyiben viszont valamely állami intézmény kollektív tárlattal képviselte a magyar könyvkiadást külföldön, az jóval kisebb egyéni befektetést igényelt. Így Hoffmann és Molnár is szívesen csatlakozott az 1873-as bécsi világkiállításra utaztatott tanügyi gyűjteményhez, amelyet a vallás- és közoktatásügyi minisztérium szervezett meg. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosai ekkoriban kezdték meg a cég tankönyvkiadásának felfuttatását, ezért a többi résztvevőhöz képest ebben az évben még kevés címmel tudták képviseltetni magukat.³ Mindössze néhány népiskolák számára készült könyvvel jelentek meg, mégpedig Majer István *Vezérkönyv az állat-, növény- és ásványtan oktatásában*; Fuchs Emil *Vezérkönyv a gazdasági fanevelés, szaporítás és rendezés, valamint a kiültetett fák évenkénti kezeléséről*; Fuchs János *Általános földrajz, különös tekintettel az osztrák birodalomra és Magyarországra* és Ribáry Ferenc *Földrajzi kis atlasz, nép-, ipar- és vasárnapi iskolák használatára* című műveivel.

Az 1878-as párizsi Exposition Universelle keretében a „Könyvnyomda és könyvkereskedés” a II. csoport 9. szakosztályát képezte, de itt főként nyomdák állítottak ki. Falk Zsigmond nyomtatásban megjelent részletes beszámolójából kiderül, hogy a nyomdaipari cégek mellett rendkívül kevesen képviselték a magyar könyvkiadást, s ők sem nyertek el komolyabb díjakat:

¹ Philadelphia, Melbourne, Chicago.

² London, Párizs, Bécs, Barcelona, Brüsszel.

³ *Névjegyzék a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi ministeriumnak az 1873. évi bécsi világkiállításon rendezett tanügyi gyűjteményes kiállításáról*. Budapest, Magyar Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1873. 26., 29., 30., 135.

Lauffer Vilmos, könyvkiadó, az ismertebb fővárosi cégek egyike, évek hosszú során át dicséretes tevékenységet és buzgalmat fejt ki. Számos, az ismeretek különböző ágait tárgyaló könyveket állított ki, melyek szabatosságról és jó ízlésről tanúskodnak. A jury érdemei elismerésül kitüntette a bronzé-éremmel.

Csáthy Károly debreczeni könyvkiadó különféle könyveket állított ki, melyek a vidéken készült termékek jobb része közé számíthatók. Az üzlet több mint hét évtized óta áll fenn. A szegedi kiállításon ki volt tüntetve. A jury elismerési okmánnal jutalmazta érdemeit.⁴

1900-ban szintén a francia fővárosban rendeztek világtárlatot – ezúttal már jóval több hazai kiadó és nyomda képviseltette magát. A III. csoport (Tudomány, irodalom, művészeti eszközök) 11. és 13. alcsoportjába osztották be őket és önálló kiállítással képviseltette magát a Magyar Könyvkereskedők Egylete is.⁵ „Valamennyi kiállító, aki ezen az osztályon részt vett, kisebb-nagyobb kitüntetést kapott”,⁶ Grand-Prix viszont egyedül a Révai Testvéreknek és a Magyar Királyi Államnyomdának jutott.⁷ Ennek kapcsán aztán komoly polémia is kialakult – mégpedig amiatt, hogy egyesek véleménye szerint a Révai Testvérek érdemtelenül, csupán Jókai Mór neve miatt kapták meg a nagydíjat, holott kiadványaik alapján az Athenaeum, a Franklin és a Légrády Testvérek is jobban megérdemelte volna.⁸ A *Magyar Hírlap* tudósítója minden díjazottat felsorolt cikkében, ám ebben a listában sem találjuk az Eggenberger nevet.⁹

⁴ *Hivatalos jelentés a Párisban 1878-ban tartott egyetemesei kiállításról. Papír, nyomdászat és térképészet.* II. rész: A nyomdászat és könyvkereskedés. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1879. 20–22.

⁵ *Az 1900. párisi magyar kiállítás kalauza. Magyarország ismertetése.* Budapest, Rigler nyomda, 1900. 332–335.

⁶ A magyar könyvkiadók sikere Párisban. *Corvina*, 1900/23. (aug. 20.) 120–121. [A *Magyar Hírlap*ból átvett tudósítás.]

⁷ Miklós Ödön: *Magyarország és társországai az 1900-ik évi párisi nemzetközi kiállításon.* Budapest, Athenaeum, 1903. 188–189.

⁸ Gelléri Mór: Kitüntetések és degradálások (Az 1900-iki párisi kiállítás alkalmából). In: *Uő: Ipartörténeti vázlatok.* Budapest, Singer és Wolfner, 1906. 405–406.

⁹ Versenyen kívül: Gerő Lajos; Pallas irodalmi és nyomdai rt., Schunda Vencel József; grand prix: Révai Testvérek irodalmi intézet rt.; aranyérem: Athenaeum rt., Franklin-Társulat, Gottermayer Nándor, Wodianer Fülöp és fiai; ezüstérem: Dobrowsky és Franke, Légrády testvérek, Rózsavölgyi és társa, Singer és Wolfner; bronzérem: Magyar Iparművészeti Társulat, Szent-István Társulat, Stampfel Károly, Matica Hrvatska irodalmi társaság, Grill-féle könyvkereskedés, Délszláv irodalmi és tudományos akadémia, zágrábi jogtudományi társaság, zágrábi tanirodalmi társaság, Klöckner Ede, Szent Gellért társulat, keleti ortodox egyháztanács; mentions honorables: Magyar Könyvkereskedők Egylete, Miladius Striga, Ambrozovics Béla, Ranschburg Gusztáv.

A század utolsó három évtizedében azonban már Magyarországon is bőségesen rendeztek olyan szakkiállításokat, amelyek egy-egy tudomány vagy művészeti ág fejlődésének összegzését kívánták adni. Ezek sokkal jobban megfeleltek az egyes szakmák reprezentációs igényének és fejlődésüknek is nagy lendületet adhattak. Ilyen volt többek között az 1876-os budapesti könyvkötészeti tárlat vagy az 1882 márciusában megnyitott országos könyvészeti kiállítás is, amelyet az Országos Iparművészeti Múzeum felügyelő bizottságának tagja (később elnöke), Ráth György kezdeményezett. Mivel az intézménynek ekkor még nem volt saját épülete, a maga nemében Magyarországon legelső tárlatot a Magyar Tudományos Akadémia második emeleti termeiben, a Nemzeti Galériában állították fel.¹⁰ Az ekkor bemutatott témakörök elsősorban a könyv technikai előállítására koncentráltak: külön egységek foglalkoztak a magyarországi kódexekkel, a Magyarországon őrzött ősnymtatványokkal, a régi magyar nyomtatványokkal (1711-ig, illetve 1848-ig), és bemutatták néhány komoly hazai könyvgyűjtő kollekciónak híresebb darabjait, a kor hazai nyomdászatának kiemelkedő termékeit, valamint régi és korabeli magyarországi könyvkötéseket.

A kiállítási reprezentáció fontos részeként a vallás és közoktatási miniszter 29.423/1881 számú rendelete szerint a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda a vállalat összes termékeinek jegyzékét díszes kötet formájában mutatta be a tárlaton.¹¹ Az ebből az alkalomból kiadott kiállítási kalauz is részben azt a célt szolgálta, hogy a kötet egyes részeit előállító nagy hazai nyomdák¹² egymással vetélkedve mutathassák be technikai színvonalukat. Az előszóban¹³ Ráth György felsorolta az egyes csoportok rendező bizottságainak tagjait és itt nem látjuk Hoffmann Alfréd nevét. Ez nem is meglepő, hiszen ő nem foglalkozott kimondottan nyomdai ügyekkel. A könyvkötési osztály zsűrijébe azonban beválasztották,¹⁴ és 1882 szeptemberében Apponyi Sándor vallás- és közoktatásügyi miniszter a többiek között neki is „az orsz. könyvészeti kiállítás körül szerzett különös érdemeikért köszönetét, illetve elismerését fejezte ki”.¹⁵ Ez azonban csupán Hoffmann személyes hozzájárulása volt a könyvszakma kollektív reprezentációjához, a könyvkereskedők – s köztük az Eggenberger-cég –

¹⁰ Szemere Attila: *Visite à l'exposition des livres au palais de l'Académie*. Budapest, Impimerie de la Société Franklin, 1882. 19.

¹¹ *A magyar királyi egyetemi nyomda termékeinek címjegyzéke*. A magy. országos könyvészeti kiállítás alkalmából összeállította Balogh István. Budapest, Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, 1882. III.

¹² Posner Károly Lajos, Athenaeum Rt., Franklin-Társulat, Weiszmann Testvérek, Hornyánszky Viktor, Pesti Könyvnyomda Rt.

¹³ *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához*. Budapest, 1882. 4–5.

¹⁴ Fővárosi hírek. *Fővárosi lapok*, 1882/80. (ápr. 7.) 510.

¹⁵ A könyvészeti kiállítás alkalmából. *Vasárnapi Ujság*, 1882/38. (szept. 17.) 609.

itt nem mutatkozhattak be kiadványaikkal. A mellőztetést igencsak rossz néven is vették a kultúrpolitikusoktól, s így amikor először felvetődött az 1885-ös országos kiállítás gondolata, azonnal részt kértek maguknak a rendezésből:

A magyar könyvkereskedelem fitymálása vagy legalább figyelembe nem vétele abban is nyilatkozik, hogy országos kiállítások alkalmával bennünket nem létezőknek tekintenek, vagyis mellőznek. Így rendeztek könyvkiállítást, anélkül hogy a jurybe könyvkereskedőt választottak volna. Hogy az ily szégyenletes eset ne ismétlődjék, a választmány felkérte a keresk. minister urat, hogy a küszöbön lévő országos kiállítás bizottságába könyvkereskedőt is nevezzen ki.¹⁶

Ennek ellenére 1883-ban még szó sem volt a kiadói és könyvkereskedői szakma képviselétéről, hiszen a XIX. osztály (sokszorosító műiparágak) előadói Bachruch Károly, Kozmata Ferenc, Ráth György és Falk Zsigmond voltak.¹⁷ A háttérben zajló lobbizás azonban annyiban eredményes volt, hogy 1885-ben a kiállítás zsűrijébe két könyvkereskedő is bekerült. A XIX. osztály a) alosztályának (könyv- és könyomdászat, hírlap- és könyvkiadó ipar) megválasztott tagjai között volt Falk Zsigmond nyomdaigazgató, Grund Vilmos könyomdász, Hoffmann Alfréd és Jókai Mór, míg a kinevezettek sorába Futtaky Gyula hírlapíró, Grill Richárd könyvkereskedő, Jecs Miklós zágrábi és Nagy Miklós budapesti lapszerkesztő tartozott.¹⁸ A b) alosztály a fényképészet és címfestés területét ölelte fel.

Ezen részleges siker ellenére a könyvkereskedők teljes passzivitással reagáltak a kibocsátott kollektív részvételi felhívásra: „együttes kiállítás tárgyában felhívást is bocsátottunk ki, melynek azonban – sajnos – eddig semmi eredménye sem volt. Egyáltalában lanya az érdeklődés ez ügy iránt.”¹⁹ A *Corvina* három részletben közölte az összesen 161 bejelentkezett cég és az általuk bemutatandó termékek listáját,²⁰ amelyben azonban alig-alig szerepel könyvkiadó. Minden volt a városligeti kiállításban: öntött és préselt címtáblák, horganyozott klisék, vonalozóintézeti termékek, üzleti és katonai nyomtatványok, fényképek, díszkötések, újságok, oklevelek, tekerespapír, címerek, jelvények, fotolitográfiák, térképek, dombornyomó gépek – s közöttük itt-ott elszórva néhány kisebb vidéki nyomda által bemutatott könyvek is. Külön pavilonban mutatta be termékeit a Magyar királyi államnyomda, a Pesti

¹⁶ Jegyzőkönyv a magyar könyvkereskedők egylete 1883. aug. 20-án tartott közgyűléséről. *Corvina*, 1883/23. (aug. 30.) 90.

¹⁷ A. L. [Aigner Lajos]: Az országos kiállítás. *Corvina*, 1883/16. (jún. 20.) 64.

¹⁸ *Corvina*, 1885/19. (júl. 10.) 75.

¹⁹ Jegyzőkönyv a m. könyvkereskedők egylete 1884. évi aug. 17-én tartott rendes évi közgyűléséről. *Corvina*, 1884/23. (aug. 20.) 91.

²⁰ Az 1885. országos kiállítás XIX. csoportjában eddig bejelentett kiállítók. *Corvina*, 1885/6. (febr. 28.) 23–24.; uo. 1885/7. (márc. 10.) 26–27.; uo. 1885/10. (ápr. 10.) 39–40.

könyvnyomda Rt., Dessauer Miksa (akcidens-állványokat és fabetüket), valamint Rust J. H. és társa (betűöntési termékeket).

A minket érdeklő a) al csoportban szereplő 78 kiállító között mindössze húsz könyvkiadót találunk: Budapestről Aigner Lajos, Dobrowsky és Franke, Grill Károly, Jókai Mór (egyéni kiállítóként, saját műveivel), Kókai Lajos, Lauffer Vilmos, Légrády Testvérek, Méhner Vilmos, ifj. Nagel Ottó, Ráth Mór, Révai Testvérek, a Tettey-féle könyvkiadó hivatal, a Lampel-Wodianer cég; vidékről pedig Buzárovits Gusztáv (Esztergom), Csáthy Károly (Debrecen), Endrényi és Társa (Szeged), Grosz Gusztáv (Győr), Milivoj Karakasevics (Zombor), Szolcsányi Gyula (Eger) és Telegdy K. Lajos (Debrecen).²¹

Közülük a „morgós” Ráth Mór egy rosszkedvű megjegyzéssel jelezte, hogy akaratára ellenére, mintegy érzelmi zsarolással „kényszerítették” a részvétellelre:

Ezen kiállítás reám nézve semminemű anyagi előnnyel nem járhatván, és több ezer forint költséggel járván, – nem volt szándékom abban részt venni, – csupán az országos bizottság szíves felhívása és egészen önzetlen hazafiúi kötelességérzet bírhatott ezen hajlott koromnál és betegeskedésemnél fogva is – igen súlyos áldozatra.²²

Az ekkor ötvennégy éves könyvkiadó „hajlott” koráról és szégyellnivaló anyagiasságáról több gúnyos cikk is megjelent a szaklap hasábjain²³ – a kiállítás költségeire nézve viszont ez a megszólalás igencsak hasznos. Ilyen magas ráfordítás mellett valóban nem vehető rossz néven egy üzletembertől, ha a megtérülést keresi. Ennek viszont alapfeltétele lett volna a szervezettség, aminek azonban nyomát sem találjuk a beszámolókbán:

Jókai szekrénye majdnem akkora, mint a Ráth Móré vagy Grillé, a kik különböző tárgyú kiadványaikat szintén kiállították, bemutatván ezzel, hogy mit köszönhet nekik a magyar nemzet szellemi művelődése. De Jókai egymaga csaknem többet írt, mint a mennyit Ráth Mór és Grill kiadtak. E három könyves szekrény tehát mindenesetre érdekes és tanulságos összhangot képez, de e kedves triasban csak a Dobrovsky és Franke kiadványai rontják meg, a melynek ponyvára való termékei arról tesznek bizonyosságot, hogy a szekrénynek egy fél ajtószárnya többet ér, mint annak összes belső foglalatja. Hogy ez irodalmi

²¹ Kiszlingstein Sándor: Az országos kiállítás és osztrák kollégáink. *Corvina*, 1885/18. (jún. 30.) 71.

²² *Corvina*, 1885/7. (márc. 10.) 26.

²³ Aliquis [Tettey Nándor]: Nyílt levél. *Corvina*, 1885/9. (márc. 30.) 35.; Transylvanicus: Ráth Mór és a kiállítás. *Corvina*, 1885/10. (ápr. 10.) 38.

lomokat mi okból állították ki, – hacsak azért nem, hogy a többi szekrények becse annál inkább emelkedjék, – nem bírja megérteni senki.²⁴

Egyes talpraesettebb cégtulajdonosok egyénileg próbáltak reklámtevékenységet folytatni – mint például a kassai Werfer Károly, aki ez alkalomra nyomdájának törvényét és a kiállított csaknem száz könyv, naptár és folyóirat jegyzékét díszes kiállítású reklámfüzetben adta ki (és valószínűleg ingyen osztogatta a látogatóknak).²⁵

Joggal hiányolta viszont Kiszlingstein Sándor a leginkább tőkeerős kiadók, a tudományos testületek és a legtekintélyesebb könyvkereskedések távolmaradását. Vagy ami még ennél is rosszabb, magának az egylet vezető tisztviselőinek a megjelenését:

Hol maradtak a budapestiek közül első sorban az Athenaeum, Franklin-társulat és Pallas mint részvénytársulatok, mely intézeteknél csak nem volt mérvadó a pénz. [...] Hol maradtak továbbá a testületek, a magy. tud. Akadémia, Kisfaludy-, Petőfi-, Természettudományi stb. társulatok kiadványaikkal? pedig ezek lettek volna szintén hivatva a XIX. csoport tekintélyét és nagyságát emelni! Hol vannak még a tekintélyesebb kiadók közül például Kilián, Eggenberger, Pfeifer (egyesületünk bold. elnökének cége), Zilahy és a többi kisebb-nagyobb kiadók cégei. Ezeket hiába keressük a katalógusban, de hiába ám az iparcsarnok XIX. csoportjában is, pedig nem hiszem, hogy egy is tudná számba vehetőleg okadatolni elmaradását.

A jelentékenyebb vidéki kiadók közül első sorban is láttam, hogy nem látam egyletünk vidéki alelnökének Stampfel Károlynak kiállítását; pedig hisz alelnök urunk a közügyek iránti érdeklődésének annyi jelét adta már, hogy mióta megválasztott, egy betűt sem tett a közügyek érdekében, s hihetőleg azért, hogy a conceptusból ki ne jöjjön, a kiállításon sem vett részt, ne hogy esetleg túlbuzgósággal vádolják; pedig éppen ő lett volna hivatva első sorban, hogy mint a vidéki kiadók feje, tett volna lépéseket a kisebb vidéki kiadók teljes gyűjteményes kiállítását tervbe és nyélbe ütni. [...]

Talán sikerülni fog az iparcsarnok nagyszerű és számos egyéb tárgyaival a könyvkiadók kiállításának szégyenletes szegénységét mintegy eltakarni.²⁶

Amit azonban Kiszlingstein nem tudhatott, az utólag kiderül a díjazottak névsorából. A magyar könyvkiadók krémje ugyanis távol tartotta magát a XIX. csoporttól, és

²⁴ Jókai mint kiállító. *Corvina*, 1885/19. (júl. 10.) 75.

²⁵ *Werfer Károly akad. könyvnyomdájának monographiája 1606–1885*. Kassa, Werfer Károly, 1885.

²⁶ Kiszlingstein Sándor: Az országos kiállítás és osztrák kollégáink. *Corvina*, 1885/18. (jún. 30.) 71–72.

inkább a XXXI. számúba (nevelés és közoktatás) nevezett be. Így a kitüntetéseket is e két helyről kell összesítenünk. Az elsőként említett csoportban főként nyomdaipari cégeket minősítettek kiemelkedőnek, a kiadók közül egyedül Ráth Mór kapott díszoklevelet, Aigner Lajos, Méhner Vilmos és a Révai Testvérek kiállítási nagy érmet (Grill Károly és Jókai Mór versenyen kívül vett részt). A XXXI. csoportban sokkal több volt a kitüntetett könyvkiadó és kereskedő cég: kiállítási nagy érmet kapott „gyakorlati irányért” Aigner Lajos, Dobrowsky és Franke, az Eggenberger-féle könyvkereskedés, a Franklin-Társulat, Kókai Lajos, a Lampel-Wodianer cég, Lauffer Vilmos, Pfeifer Ferdinánd, a Révai Testvérek, Zilahi Sámuel, s a vidékiek közül Stampfel Károly (Pozsony), Stein János (Kolozsvár) valamint Telegdi K. Lajos (Debrecen).²⁷

A kiállítás résztvevőit és a kiállított tárgyakat összegző nagy katalógus első kiadásának megfelelő részében²⁸ még hiába keressük a XXXI. csoportban részt vevő könyvkiadókat. Ezt a hiányosságot az ugyanabban az évben kiadott második kiadásban²⁹ már javították és felszínes képet adtak a könyvtárlatról. „A Magyarországon megjelent tan- és vezérkönyvek és ifjúsági iratok gyűjteményes kiállítása” a kötet szerint „a csarnok északi felében levő két nagy könyvvállványon” volt elhelyezve, s köztük 4387. kiállítói számmal szerepeltek az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadványai. Pontos meghatározást se itt, se másoknál nem kapunk, csupán annyit tudhatunk meg, hogy Hoffmann és Molnár „középiskolai tankönyveket” állítottak ki. Innen értesülhetünk arról is, hogy melyek voltak azok a cégek, akik részt vettek ugyan a tárlaton, de nem kaptak díjat: Kilián Frigyes, Nagel Ottó, a Pallas Rt., illetve a szegedi Traub B[ernát] és Társa.

Annyi bizonyos, hogy „az 1885-ik évi országos kiállítás nemcsak rendszertelen, hanem felette hiányos képét is mutatta a magyar könyvkiadók működésének”.³⁰ A megosztottságnak több oka volt, de legfőképpen az Aigner-féle elnökség egy-ségbe kovácsoló tekintélye és szervezőereje hiányzott. Közös fellépés, publicitás és reklám híján természetesen nem meglepő, ha a rendezvény anyagi szempontból is teljes kudarcnak bizonyult a kiadói szakma számára:

²⁷ *Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás. A jury-tanács határozatai alapján kitüntetett valamint a versenyen kívül álló kiállítók és a kitüntetett közreműködők jegyzéke.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1885. 148–149., 212. Ezt a forrást kivonatolja és a könyvkiadókra vonatkozó részt újra közli: Az országos kiállítás XIX. csoport-beli kiállítók kitüntetései. *Corvina*, 1885/27. (szept. 30.) 114–115.

²⁸ Mudrony Soma szerk.: *Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás katalógusa.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1885. 351–367.

²⁹ Mudrony Soma szerk.: *Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás katalógusa.* 2. jav. kiad. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1885. 404.

³⁰ Wodianer Arthur: Könyvkereskedés. In: Matlekovits Sándor szerk.: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye.* IX. köt. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. 502.

A magyar könyv-productió igen gyarlón van képviselve és csak igen hézagosan tünteti föl azon nagy haladást, mellyel e téren dicsekedhetünk. [...] Még az is, a mi könyvekben ki van állítva, annyira szét van szaggatva, hogy általános képet alig nyerünk, ha a közoktatási pavillont, a horvát pavillont stb. is meg nem tekintjük.

Elismerjük [...], hogy a kiállítás [...] Magyarországnak a külföld irányában megbecsülhetetlen hasznára lesz [...]. De közvetlen a mi üzletünkre nézve a kiállítás nem hozott semminemű előnyöket, csak áldozatokat követelt; tartama alatt a könyvvásárlás még a rendesnél is jobban csökkent, és azon cégek is, melyek kalauzokat stb. kiadtak, sem fognak valami nagy nyereséggel dicsekedhetni.³¹

Egy évvel később, Buda visszafoglalásának kétszázadik évfordulójára, egy kisebb lélegzetű történeti tárlat szerveződött. Ez azonban nem érinthette a magyar könyvkiadókat, hiszen 1886. augusztus 15. és október 31. között kizárólag olyan tárgyi emlékeket mutattak be, amelyek valamilyen módon kötődtek a nevezetes eseményhez. A Nemzeti Múzeumban kiállított tárgyak között szereplő 360 korabeli nyomtatvány túlnyomó részben közgyűjteményekből, kisebb részben magángyűjtőktől származott – csupán három 17. századi könyvet tett közszemlére Révai Leó tudományos antikváriuma.³²

Egészen más hozzáállással vette a kezébe a szervezést Hoffmann Alfréd, amikor a millenniumi kiállításra való országos készülődés kezdetét vette. Első alkalommal három évvel az esemény előtt, az 1893-as nyári közgyűlésen beszélt a kérdésről kartársainak. Bevezetésként mint távolról elkerülendő negatív példát említette az 1885-ös országos kiállítást, amely „több mint hiányos volt”. Egyúttal meg is indokolta, hogy szerinte mi volt a fiasco oka: „Az akkori kiállítás szervezete, mely minket a papír, könyvkötő és más hasonló iparágakkal egy osztályba szorított, nem volt alkalmas a kiadó cégeket nagyobb részvételre buzdítani.”³³

Az új elnökség azonban – valószínűleg Hoffmann Alfréd jó kormányzati kapcsolatainak köszönhetően – már a tervezés első fázisában kiharcolt a kiadók és könyvkereskedők számára egy „külön osztályt”, amelyben „alkalmunk lesz tevékenységünknek teljes képét nyújtani”. Lelkes szavakkal buzdította kartársait, hogy ragadják meg az alkalmat és szakmájuk presztízsét, „mely a nagy közönség által sok tekintetben alábecsültetik”, kollektív megjelenésükkel minél magasabbra emeljék.

³¹ Jegyzőkönyv a Magyar könyvkereskedők Egylete 1885. aug. 2-án tartott rendes közgyűléséről. *Corvina*, 1885/22. (aug. 10.) 86.

³² Majláth Béla szerk.: *Történelmi kiállítás kalauza*. Budapest, Budapest Főváros Törvényhatósága, 1886. VIII., X., XXII.

³³ [Hoffmann Alfréd]: Elnöki megnyitó beszéd. *Corvina*, 1893/24. (aug. 31.) 86.

Az „összetartást és általános jóakaratot” már csak azért is figyelmébe ajánlotta kollégáinak, mert a korábbi kiállításokon szerzett tapasztalatai szerint így „az egyesek által hozandó anyagi áldozatok is kisebbek és könnyen elbírhatók lesznek”.

De nem csupán lelkes víziói voltak az elnöknek, hanem a megvalósítás gyakorlati lehetőségeit is alaposan átgondolta és kidolgozta. Konceptiója szerint minden magyar kiadó mutassa be az utolsó tíz évben megjelent minden könyvét és a régebbiek közül is a fontosabbakat. Ennek kiegészítésére az ország tudományos intézetei és egyesletei, amelyek szintén komoly könyvkiadási tevékenységet folytatnak, hasonló elvek alapján állítanak fel tárlatukat. Az egész együtt egy „a kiállított tárgyakhoz méltó, nagyszabású közös szekrény-csoportban lenne elhelyezve, de oly rendezéssel, hogy minden egyes kiadó-cég elkülönítve és cége megnevezésével, illetőleg kimutatásával azon részt venne”. Az így összeállt anyagot mint egy könyvtárt tervezte összeállítani, a kötetek túlnyomó többségét nyitott könyvszekrényekben, a gazdagon illusztrált, reprezentatív díszműveket pedig a terem közepén felállított asztalokon akarta elhelyezni. A szekrények fölötti falfelületet főként térképek bemutatására akarta felhasználni. A felmerülő költségeket a kiállított kötetek száma alapján tervezte visszaosztani az egyes résztvevőkre, akik így valóban igazságosan, részvételük arányában fizettek.

A könyves szakma kollektív reprezentációja szempontjából a legfontosabb az volt, hogy felkérte azokat a nagy részvénytársaságokat, amelyek a kiadási üzletágon kívül saját nyomdával is rendelkeztek, hogy termékeiket ne a sokszorosítóipar csarnokában, hanem a könyvkiadókkal együtt állítsák ki, „mert csak így nyerhetjük irodalmi termelésünk teljes képét”. Beszéde befejezéséül végül ígéretet tett, hogy „mindent meg fogok tenni, hogy hazai könyvkereskedelmünk méltó módon és méltó alakban képviselve legyen e nagy országos ünnepélyen.”

Adott szavát három éven keresztül be is tartotta, mert miután Lukács Béla kereskedelmi és közlekedési miniszter Benkő Gyulával együtt a kiállítási bizottság csoportbiztosává (előadójává) nevezte ki,³⁴ folyamatos szervező munkát végzett az ügy érdekében. (A II. csoport zsűrijének elnöke Berzeviczy Albert, alelnöke Jekelfalussy József volt, tagjai pedig Hoffmannon kívül Horánszky Nándor, Körösi József, Rákosi Jenő, Sándor József, Szinnyei József és Ugron Gábor.³⁵)

A kiállításra való regisztrálásokat 1895. szeptember 15-éig Hoffmann Alfrédnál lehetett megtenni,³⁶ s ugyanazon év decemberében az egylet elnöke már arról szá-

³⁴ Évi jelentés 1893/94. egyleti évről. *Corvina*, 1894/24. (aug. 30.) 91.

³⁵ *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. III. köt. *A kiállítás szervezete és berendezése*. Budapest, 1897. 250.

³⁶ Az irodalom a kiállításon. *Vasárnapi Ujság*, 1895/33. (aug. 18.) 543.

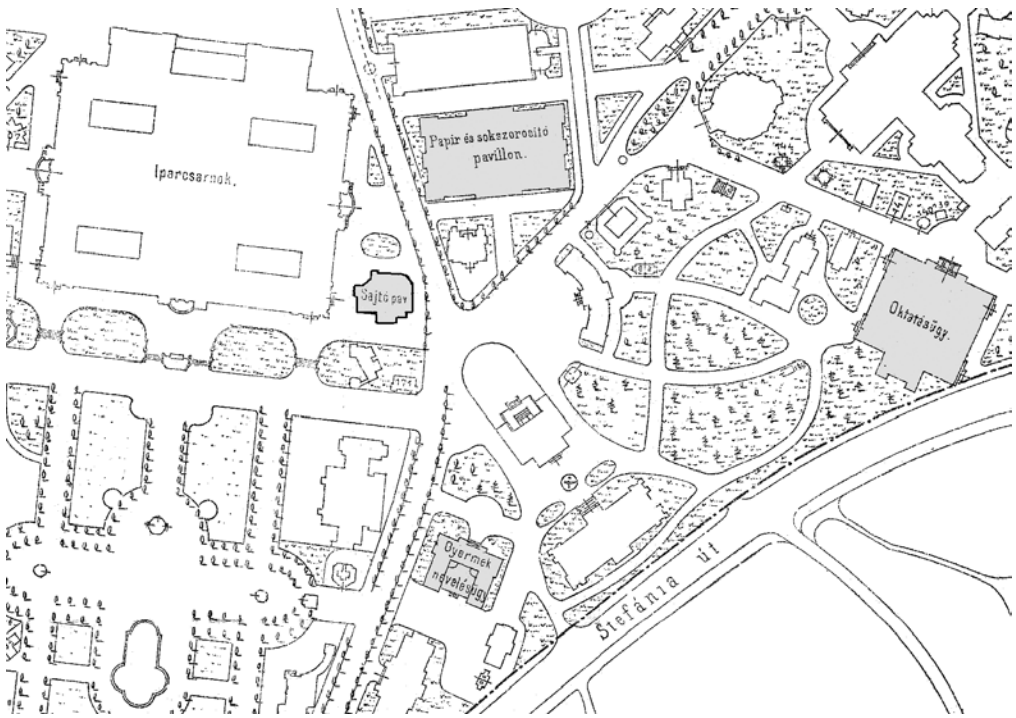
molhatott be, hogy a kollektív tárlatra szóló felhívására „igen csekély kivétellel az összes hazai könyvkiadó cégek jelentkeztek”³⁷

Korábbi tapasztalataira építve az volt az alapkoncepciója, hogy egy ilyen jellegű rendezvénytől nem szabad anyagi hasznot remélni – ez csakis presztízsnyeréséget hozhat. Ilyen körülmények között viszont a lehető legkisebb anyagi ráfordítással kell a lehető legnagyobb eredményre törekedni. Ezért szóba sem jöhetett önálló pavilon építése a könyvkiadók részére; ehelyett a kiállítási igazgatóság által amúgy is tervbe vett közművelődési csoport épületében kért helyet maguknak. Eredetileg százötven négyzetméterre tartott igényt, de – szintén költségcsökkentési célból – ezt később száztizenötre szállította le. A megszerzett földszinti terem végül száztizenkét négyzetméteres lett; ennek bebútorozásáról és berendezéséről a résztvevőknek maguknak kellett gondoskodniuk. A könyvszekrények a falak mentén harminckét folyóméter hosszúságban álltak; ez ötpolcos rendszerben százhatvan folyóméternyi könyv elhelyezését tette volna lehetővé. A főfalon álló szekrényekben hatpolcos rendszert alkalmazva ezt százhatvanra lehetett emelni. A bútorok alapzata ötven centiméteres volt, efölött minden sor deszkával együtt harminc centiméter, így tehát az ötpolcos szekrények két méter, a hatpolcosak két méter harminc centiméter magasságúak voltak. Ilyen méreteknél még a legfelső sor könyvgerinceit is jól láthatták és elérhették a látogatók. A terem közepén álló négy nagy asztal mindegyike négy méter huszonöt centiméter hosszúságú és egy méter szélességű volt. Az egyöntetűen sötétvörösre pácolt berendezés a pavilon építészének rajzai alapján Thék Endre bútorgyárában készült. A mellékelt alaprajzról és külső fényképről jól látható, hogy a terem sok ablaka szép világossá tette ugyan a belső teret, de nagyon lecsökkentette a felhasználható falfelületek nagyságát. Az ablakok közötti pillérek mindössze másfél méter szélességűek voltak, egyedül a kilenc és fél méter hosszúságú főfal adott egybefüggő egészet. A szekrények fölötti két méter magasságú sávban összesen negyven négyzetméternyi hely állt rendelkezésre a térképek kiállítására.

Ekkor (1895 decemberében) az épület még nem állt, ezek csupán az építési tervek alapján készült számítások voltak. Mindezekkel természetesen össze kellett vetni az egyes kiadók által bejelentett könyvek gerincszélességéből kalkulált méreteket. Hasonlóképpen az asztalokon rendelkezésre álló hozzávetőleg húsz négyzetméternyi helyhez kellett idomítani a kiállítók által közszemlére bocsátani kívánt negyvenöt(!) négyzetméternyi díszes kiadvány mennyiségét. Következhetett tehát az egyeztetés, az alkudozás egyenként mindenkivel.

Az előirányzott költségvetés több részből tevődött össze: a terület bérleti díjából (415 forint), a bútorzat legyártásának árából (szekrények 704 forint, asztalok 108 forint), a terem kifestésére és feldíszítésére fordított összegből (200 forint), a hat

³⁷ Hoffmann Alfréd – Benkő Gyula: A milleniumi kiállítás II. csoport-biztosainak jelentése. *Corvina*, 1895/34–35. (dec. 20.) 144–145.

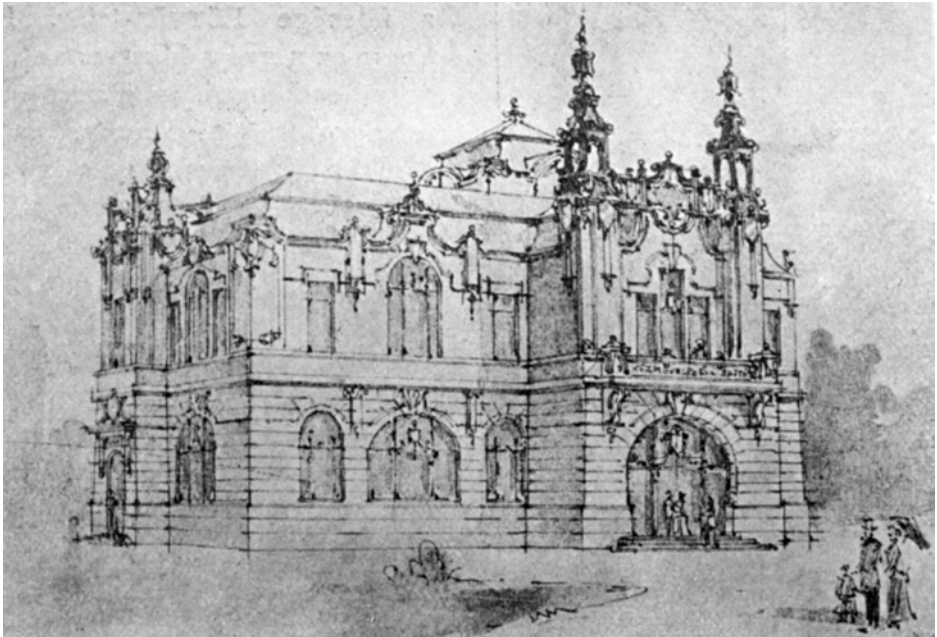
A millenniumi kiállítás térképe a könyvkiadók szempontjából fontos épületekkel (részlet)

hónapon át szükséges felügyeleti tarifából (600 forint) és egyéb kisebb kiadásokból (200 forint). Eszerint Hoffmannék az összes résztvevőre együttesen 2227 forintos költséggel kalkuláltak.

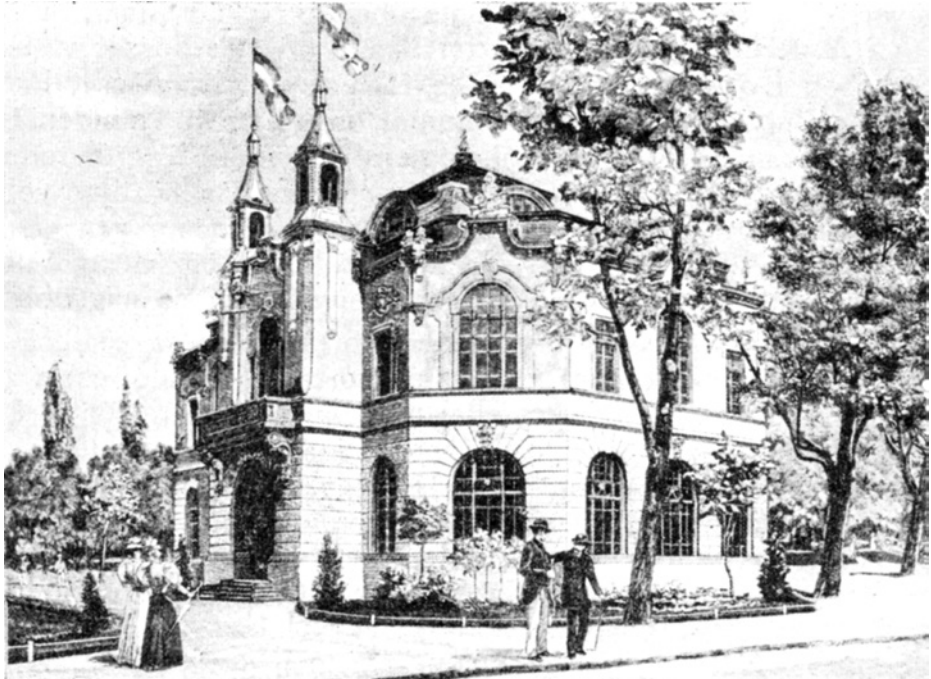
Az épületnek az előzetes időbeosztás szerint 1896 áprilisára kellett volna elkészülnie, de 1896 februárjában³⁸ már lehetett látni, hogy korábban, március végén át fogják adni. A bútorokat szintén március 20. és 30. között hozták meg a gyártók. Négy hét (március 15-től április 15-ig) állt az szervezők rendelkezésére, hogy az anyagot mindenholnan beszállítsák és a kollekciónak felállítsák.

A könyvkiadók kiállítását is magába foglaló sajtó- és közművelődési csarnokra kiírt pályázatot Ullmann Gyula és Kármán Aladár építészek nyerték el és a budapesti Lemberger S. és Fiai cég építette fel 25 000 forintért. A bemutatott alaprajz-részleten látszik az épület közvetlen környezete és a társaihoz viszonyított arányai is. A szomszédságában álló nagy iparcsarnok mellett például valósággal eltörpült, de ötszáz négyzetméteres alapterületével a kétezer négyzetméteren elterülő nyom-

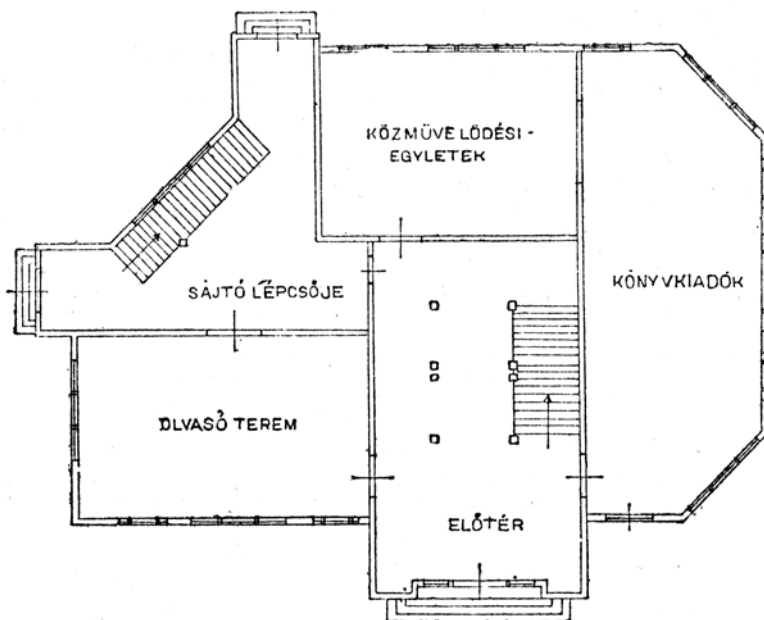
³⁸ Hoffmann Alfréd – Benkő Gyula: Millenniumi kiállítás. *Corvina*, 1896/5. (febr. 20.) 170–171.

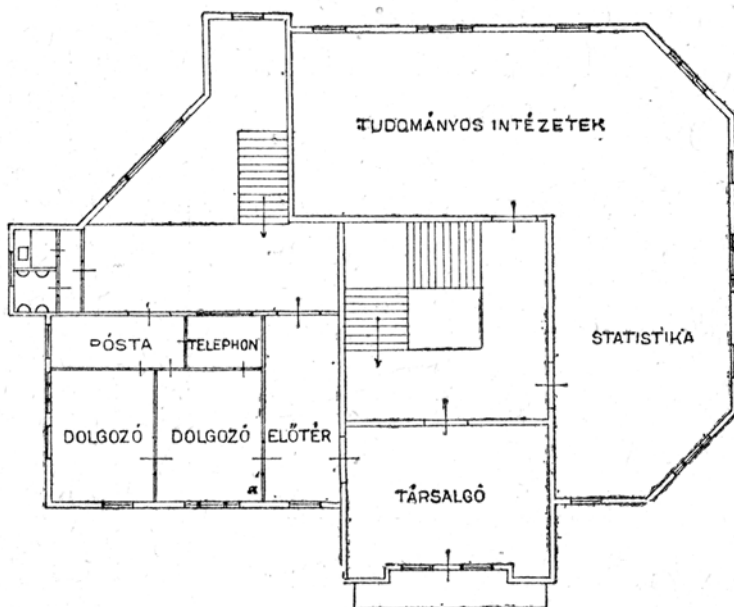
A sajtópavilon fő- és oldalsó bejárata

A sajtópavilon korabeli fényképe

A sajtópavilon földszinti alaprajza

A sajtópavilon emeleti alaprajza

daipari pavilonnal sem mérkőzhetett meg. Egy kortárs szakember szerint „mintha idegennek érezné magát ebben a társaságban, és kisebb, bár kétségkívül megfelelő arányaival a kolosszusok között igen alárendeltnek látszik”.³⁹ Az újságíró szubjektív leírása kicsit mintha az ideiglenes épület hangulatát is visszaadná: „Tetszetős, könnyű. Elegáns franciás barokk a stílje. Kőimitációból építik. Jó nagy lesz, de e mellett karcsú, elegáns, mint egy Balzac-korú asszony.”⁴⁰

A 173. helyrajzi számú épület „favázból épült és a mansard-tető aszfaltpéplemez-burkolatot nyert; az összes favázfalak deszkaburkolattal voltak ellátva, mely kívül-belül vakoltatott. A homlokzatok kőarchitektúra-imitációban készültek; belül azonban, tekintettel a már előrehaladt időjárásra, a falak festés helyett kárpitoztattak; az emeletre vezető díszes lépcső puhafából készült.”⁴¹ A főbejárat az előcsarnokba vezetett, ahonnan jobbra lehetett belépni a könyvkiadók már ismertetett termébe. Balra egy nyolcvan négyzetméteres olvasóterem volt, ahol az összes Magyarországon kiadott sajtóterméket meg lehetett tekinteni, míg a belépővel szemben a közművelődési egyesületeknek fenntartott hetven négyzetméteres terem helyezkedett el.

Mivel az emeleten a millenniumi kiállításról tudósító újságírók központját állították fel, számukra külön bejáratot létesítettek, hogy jövés-menésükkel és zajukkal ne zavarják a földszint kiállítóit. A lépcső – amelyen csak újságírói igazolvány felmutatásával lehetett felmenni – a médiacentumba vezetett. Az előszoba és a ruhatár után a dolgozószobák következtek (mindegyikben négy-négy teljesen felszerelt íróasztallal és kézikönyvtárral), majd a kizárólag a sajtó képviselői rendelkezésre álló posta-, távíró- és telefonhivatal. A kényelmüket szolgálta ezen kívül „egy társalgó-terem, nagy balkonnal, a honnan a hírlapírók esetleg a felvonulásokat, díszmeneteket nézhetik”.⁴² Mellettük, de sürgés-forgásuktól elkülönítve egy százhatvan négyzetméteres nagy teremben a tudományos intézetek és statisztika kiállítása volt látható.

A könyvkiadók kiállításának terméről egyrészt Wodianer Artúr hivatalos, nyomtatott beszámolójának kiragadott részletei,⁴³ másrészt Hoffmann Alfréd kézírásban fennmaradt kitüntetési felterjesztései⁴⁴ szólnak. (Ez utóbbi, szakmatörténetileg jelentős forrást lásd a mellékletben.) Az előcsarnokba lépve a látogatók a falakon először a Légrády testvérek által kiadott „nagyobb méretű és faldísznek alkalmas

³⁹ Bálint Zoltán: *Az ezredéves kiállítás architektúrája*. Wien, Anton Schroll & Cie, 1897. 22–23.

⁴⁰ K. I.: A sajtó a kiállításon. *A Hét*, 1895/31. 56. (A cikk egy vázlatos rajtot is közölt az épületről, valamint a földszint és az emelet alaprajzát is bemutatta. A sajtópavilon fényképét közölte: Gelléri Mór szerk.: *Az ezredéves országos kiállítás kalauza*. 2. kiad. Budapest, Kosmos, 1896. 181.)

⁴¹ *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. III. köt. *A kiállítás szervezete és berendezése*. Budapest, 1897. 46.

⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1895/26. (jún. 30.) 432.

⁴³ Wodianer 1898. 499–508.

⁴⁴ [Hoffmann Alfréd]: *Előadói jelentés a m. könyvkereskedelem (II. A. csoport) kiállításáról*. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

A Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) önálló bemutató tárlata
a millenniumi kiállításon

színyomatokat” pillantották meg. (Ezt a kiállítási lehetőséget Hoffmann még csak potenciális tárgyalás alapjaként említette 1895-ben, de időközben nyilvánvalóan kiharcolta az egyesület számára a kiállítás szervezőitől.)

Jobbra fordulva és a terembe belépve a falon körben a „Kogutovicz és társa-féle magyar földrajzi intézet [...] által kiadott földrajzi fal- és kézi térképek, történelmi térképek és szemléltető képek áttekinthetően voltak elhelyezve”. A helyiség egyik sarkában fából épült, súlyos drapériákkal díszített, elkülönített részen mutatta be termékeit a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedés, mely a millennium évében ünnepelte százéves fennállását. „Hozzávetőleg másfél ezer művet, közel 1800 kötetben [...] és mindezeket felül 176 lap térképet [...] állított ki”, köztük a „Baróti Lajos által átdolgozott Szalay József-féle magyarok

történetét gazdagon illusztrált négy kötetben; Gracza György *Az 1848–1849-iki szabadságharcz történetét*, eddig három gazdagon illusztrált kötetben”.

A Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság a cég által kiadott lexikon addig megjelent tizenhárom kötetét tette közszemlére, „a legköltségesebb és egyúttal a legnagyobb vállalkozást, mely eddig könyvpiaczunkon ismeretes”. A kiadványokat a cég „a kiállítási terem közepén levő hosszú asztalra helyezett állványokon állította ki”.

Szinte biztos, hogy a Ráth Mór által kiadott reprezentatív díszművek többsége is az asztalokon kapott helyet. „A díszművek szakadatlan sorát lapozhatta ott a közönség” [...], köztük például Arany János balladáit Zichy Mihály illusztrációval, Eötvös József munkáit, illetve a hatkötetes illusztrált Shakespeare-t, „melyek a közrebozsájtott különféle kiállításban közszemlére téve, nagyban emelték a könyvkiállítás fényét”. A balladák mellett szerepelt a tizenkét kötetes Arany-kiadás, valamint Emil Holub, Henry Morton Stanley és Teleki Sámuel utazásai. „Egyébiránt Ráth Mór kiadványainak majdnem minden egyes kötetét mintaszerű kiállítás jellemzi, úgy hogy a közönségnek bő alkalmá volt az itt összehordott s nem mindennap látható szebbnél szebb művekben gyönyörködni.”

Az Athenaeum többek között a tízkötetes *Magyar nemzet történetét* és a Beöthy Zsolt által szerkesztett kétkötetes *Magyar irodalomtörténetet* hozta, de bemutatták a Benedek Elek-féle *Magyar mese és mondavilágot* is, amelynek öt tervezett kötetéből a kiállítás időpontjáig négy készült el. A Franklin-Társulat a célzottan a millenniumra készített húszkötetes *Magyar törvénytárat* tervezte bemutatni, ez azonban „különféle akadályok miatt oly kevéssé haladott előre, hogy eddig csak az újkori, az 1836–1876 évi törvénycikket tartalmazó kötetek fekszenek előttünk”. A Révai Testvérek „zászlóshajói” természetesen a százkötetes Jókai-kiadás és Mikszáth összegyűjtött művei voltak, míg a Légrády Testvérek többek között Mikszáth Kálmán *A jó palócok* című művének nagy képes díszkiadásával próbálta felhívni magára a figyelmet. A Singer és Wolfner cég által kiadott rendkívül népszerű lapok, az *Uj Idők*, az *Én Ujságom* és a *Magyar Lányok Lapja* „ott kitett kötetei az évfolyamok változatosságáról győzhették meg a közönséget”.

A Grill-féle udvari könyvkereskedés *Az ötvösség remekei* című, magyar szöveggel ellátott francia díszalbummal reprezentált, Laurençiq Gyula az alkalomra készült *Ezeréves Magyarország* és a *Röptében a világ körül* című nagy képes díszművekkel. A Könyves Kálmán irodalmi intézet egy Feszty Árpád nagy körképéről készült óriási fametszetet helyezett közszemlére. Hornyánszky Viktor a Szinnyei József által már megkezdett, de csak a harmadik kötetéig eljutott *A magyar írók élete és munkái* című művével büszkélkedett.

A Szent István-Társulat „a közművelődési csarnok első emeletén állította ki kiadványait, a melyek imakönyveket, tankönyveket, ifjúsági iratokat, képes olvasmányokat és egyéb tárgyú műveket tartalmaztak”.

Képtelenség mindent felsorolni, de ha figyelembe vesszük, hogy Wodianer Artúr adata szerint „egyedül a millenárius évben 1437 munka jelent meg” Magyarországon, és az utolsó tíz év termését mutatták be, – akkor a közművelődési csarnok földszintjén tízezres nagyságrendű kiadványt nézhettek meg a látogatók. „Még a felületes látogatót is kellemesen érintette az a könyvtárszerűen igen ízlésesen összeállított kiállítás, amelyből a reklámszerűség már teljesen ki volt zárva az által is, hogy a felállítás tekintetében az összes kiadócégek egyöntetűségnek vetették magukat alá.”

Annyi bizonyos, hogy Hoffmann Alfrédnek és segítőinek fáradhatatlan munkája eredményeként óriási változásnak lehettek tanúi a kortársak. Alig másfél évtizeddel korábban még a széles látókörű, művelt és kulturált Keleti Károly is így nyilatkozott a kiadói szakma tárlat jellegű megjelenési lehetőségeiről:

A könyvkiadás nem igen lehet kiállítás tárgya. Egyes szemelvényeket láthatunk csak, melyek sokkal inkább typographiai, mint könyvkiadási szempontból jöhetnek bírálat alá. Könyvkiadási kiállításunk csak bibliographiai tekintetből lehetne érdekes s e tekintetben nyomdáink és kiadóink csakugyan nagy szolgálatot tehetnének az irodalomnak, ha egy legközelebbi kiállításig összes kiadványaikat összegyűjtve s lajstromozva, ha nem is in natura, inkább használható bibliographia füzetben mutatnák be.⁴⁵

Ehhez képest 1896-ban olyan látványosan nyilatkozott meg a könyves szakma, hogy az értelmiségi körökben beszédtemává vált, s az újságok is érdemesnek tartották többször tudósítani róla. De nem csak a közművelődési pavilon szolgált a kollektív reklám eszközüül: a kiállítás területén máshol is megjelentek a magyar könyvkiadók. A közoktatásügyi minisztérium például saját épületében az összes Magyarországon használatban álló tankönyvet és tanszert bemutatta, s ennek érdekében be is kérte a kiadóktól minden ilyen jellegű termékük egy-egy példányát. Ez a kiállítási lehetőség rájuk nézve ingyenes volt ugyan, de mivel a könyveket nem cégek szerint, hanem szakok szerint rendezték, kevésbé volt alkalmas az egyes vállalatok jelentőségének kiemelésére.⁴⁶ A középiskolai tankönyvek, amelyeket „Wodianer-Lampel, Franklin, Eggenberger, Dobrowsky és Franke, Singer és Wolfner, Hornyánszky, Stampfel könyvkiadók és a sárospataki irodalmi kör ajándékoztak a minisztériumnak”, három szekrényben voltak kiállítva.⁴⁷ Szintén a kiadókéhoz közel állították fel a gyermek- és nevelésügy épületét is, ahol „a kisdud értelmi nevelésére vonatkozó részében a kiállításnak látjuk a hazai játékgépek s gyermekjáték gépek tetszetős tárgyait, a hazai könyvkiadók gazdag

⁴⁵ Székesfehérvári kiállítás. *Corvina*, 1879/14. (júl. 13.) 53.

⁴⁶ Az irodalom a kiállításon. *Vasárnapi Ujság*, 1895/33. (aug. 18.) 543.

⁴⁷ *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. IX. köt. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. 621.

kiállítását s a Rigler J. E. papírneműgyár rt. szép összeállítását. [...] A gyermekjátékok tárlatát szépen egészítették ki a pavillonban a képes- és meséskönyvek, valamint képes fali-táblák, melyek jóleső tömegét mutatták a Wodianer F. és fia, Singer és Wolfner, Révai testvérek s Légrády czég gazdag kiállításai. A felsorolt kiállítók elvitázhatatlan érdeme, hogy buzgó törekvésük által a külföldi képes- és meséskönyvek hazánkban lassankint teljesen kiszorulnak.⁴⁸ Harmadszor „a tanító sokat okulhatott még [...] a nyomdászati csarnokban is, hol különösen tankönyvek voltak nagyszámmal kiállítva.”⁴⁹

Mint már említettem, a rossz szervezés miatt az 1885-ös országos kiállítás katalógusából a kiadók nagy része kimaradt. Hoffmann Alfréd és Benkő Gyula természetesen szerettek volna elkerülni egy hasonló hibát, és időben gondoskodtak a szakma méltó képviselőtéről. 1896 februárjában úgy döntöttek, hogy a közös katalógusban nem sorolják fel az egyes cégek minden kiállított termékét – hiszen ez terjedelmi korlátok miatt lehetetlen lett volna. Ehelyett bevezetésként a magyar könyvkereskedelem történetét vázolták, majd a kiállításon részt vevő cégeket ismertették röviden. Az ehhez szükséges adatokat egy kérdőív segítségével gyűjtötték be a kiadóktól és Benkő Gyula szerkesztette egybe őket.⁵⁰

Hoffmannék azonban ennél sokkal magasabbra tették a léceket. A közös katalóguson kívül a magyar könyvszakma nevében egy sokkal nagyobb terjedelmű önálló kötettel is elő szerettek volna rukkolni. Ennek ötletét először 1895 decemberében pendítették meg az egylet tagjai előtt:

Erre nézve azon propositiónk lenne, hogy minden kiadó, a saját költségén, egy általunk előírt alakban kiállított jegyzéket nyomasson a saját kiadványairól, s ezen jegyzéket kiállíthatja akár gazdagon, akár takarékosan, ahogy tetszik, csak az alak legyen egyforma, hogy az összes jegyzékeket egybe lehessen kötni, s ezen jegyzékeket egy, a kötés költségének megfelelő áron, mondjuk egy koronáért, a kiállítási helyiségben áruba bocsátanók. Mivel ezen könyvlajstrom egy kimerítő tárgymutatóval lesz ellátva, egy könnyen kezelhető könyvárushi segédeszközt is nyerhetünk.⁵¹

A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke hihetetlen gyorsasággal készült el: mindössze hét hónap múlva már arról adtak hírt a *Corvinában*, hogy a kötet

⁴⁸ Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. IX. köt. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. 203–204.

⁴⁹ Uo. 550.

⁵⁰ Hoffmann Alfréd – Benkő Gyula: Millenniumi kiállítás. *Corvina*, 1896/5. (febr. 20.) 170–171.

⁵¹ Hoffmann Alfréd – Benkő Gyula: A millenniumi kiállítás II. csoport-biztosainak jelentése. *Corvina*, 1895/34–35. (dec. 20.) 145.

„a legközelebbi napokban közre lesz bocsátva”.⁵² A „rendkívüli fénnel kiállított jegyzék, mely bekötve impozáns szép kötetet alkot (súlya c. 3 kilo), ezenkívül az irodalom terjesztésére is hathatós segédeszközt képezhet, aminő nálunk eddig még soha nem volt és tekintve az előállítás nagy költségeit, egyhamar nem is lesz.” A kötet használatát betűrendes címmutató segítette, amely a 19. század végén könyvtári forgalomban kapható teljes magyar könyvanyagot tartalmazta (az árakkal együtt, ami a szortimenterek számára nélkülözhetetlen segédeszközzé tette). A Hoffmann Alfréd által említett nagy költségek úgy oszlottak meg, hogy minden könyvkiadó a maga részét ingyen szállította, és Gottermayer Nándor üzeme pedig önköltségi áron vállalta a kötetes munkákat. Így vált lehetségessé, hogy a kiadvány valóban rendkívül olcsón, mindössze egyforintos áron kerülhessen az egyesület tagjaihoz. A megrendeléseket Hoffmann Alfrédhoz kellett beküldeniük, „aki a példányok kezelését és elküldését magára vállalta”. Az összesen ezer elkészült példány fennmaradó részét a kiállításon árusították az érdeklődő látogatóknak, valószínűleg kissé magasabb áron.

A kötetet ismertető, a bibliográfiák terén alapos jártassággal bíró Petrik Géza bevallottan komoly előítéletekkel várta a kiadványt, ám teljes meglepődéssel tapasztalta a szerkesztés szakszerűségét:

Mikor kezembe vettem ezt a vaskos, egy ötkilós postacsomagnak súlyát meghaladó kötetet, hogy átlapozgassam és röviden ismertessem, megvallom, kellemesen csalódtam. Mióta a könyvkereskedők egylete ennek a millenárius katalógusnak az eszméjét megpendítette, mindig azt hittem, hogy majd egy oly formátlan kötetet kapunk mi is, mint az angol kiadók „Reference catalogue”-ja, vagy az olaszok „Catalogo colectivo”-ja. Örültem volna ugyan annak is [...], de íme, egy valóságos díszmű fekszik előttem, amilyent a katalógus-irodalom terén eddig alig láttam.⁵³

Ezután hosszasan lelkendezett a kötet tartalmáról és „mesésen olcsó” áráról is; egyedül a mutató kis hiányosságát találta kifogásolhatónak: a Rózsa Kálmán és neje kiadványainak minden tétele rossz oldalszámra utal. Erre hamarosan magyarázatot adott a címmutatót szerkesztő Kiszlingstein Sándor. „Biz’ ez valóban gyorsan készült munka volt”, írta cikkében, ám ebben az esetben a gondot az okozta, hogy az egész anyagot a kiadóktól kapta és a nevezett cég esetében egyszerűen későn jutott el hozzá a kefényomat.⁵⁴

⁵² *Corvina*, 1896/20. (júl. 20.) 247. és 1896/23. (aug. 20.) 268.

⁵³ Petrik Géza: A magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke. *Corvina*, 1896/23. (aug. 20.) 262–263.

⁵⁴ *Corvina*, 1896/24. (aug. 30.) 271.

A kiadvány hosszú ideig alapvető segédeszköze volt könyvkereskedőknek, antikváriusoknak, könyvtáraknak egyaránt, mint azt Stemmer Ödön emlékezéseiben is írta:

Az Egyesület millennium-korabeli tevékenységéből kiemelkedett egy remek publikáció: 1896-ban jelent meg *Magyar könyvkiadók millenniumi könyvjegyzéke* címmel. Impozáns külsejű, kvart alakú, több mint ezer oldalas kötet volt ez, s az akkori kiadók ábécérendbe szedett katalógusait tartalmazta. A préselt vászon- vagy bőrkötésben – részint műnyomó papírra – készült művet számos műlap, hasonmás díszítette, és nemcsak a külseje volt pompás, hanem a tartalma is. Különösen értékesé tette a végéhez csatolt tartalommutató, amely index-szerűen feltüntette a benne foglalt összes kiadványokat. Ez utóbbi miatt aztán, szakmánk és a könyvtárak számára, hosszú éveken keresztül nélkülözhetetlen bibliográfia volt ez a könyv. Megjelentetése jelentős teljesítménye volt a könyves szakmának, s méltán emlegették a millennium más látványos és egyben értékes produkciói között.⁵⁵

A millenniumi kiállítást számos alkalommal, gondosan tervezett rendszerességgel látogatta meg az uralkodó és környezete. Természetesen a birodalom szempontjából gazdaságilag fontos iparok szerepeltek a „besorolás” élén, de 1896. június 16-án a könyvkiadók tárlata is sorra került.⁵⁶ Ferenc József és kísérete délután kettőtől az iparsarnokban tett „hosszú szemlét”, majd átment a mellette álló kisebb barokk pavilonba, ahol a sajtó és a közművelődési egyesületek képviselői fogadták. A földszinti újságolvasó terem után a könyvkiadók termébe lépett, ahol „Hoffmann Alfréd csoportbiztos vette át a kalauzolást”. A korábban képen is bemutatott Lappel–Wodianer-féle elkülönített, önálló kiállítása kellett legyen legalább a Pallas Rt.-nek, a Franklin-Társulatnak, az Athenaeumnak és az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek is, mert ezek „tömeges kiállításának” megtekintéséről írt a krónikás. A Pallas igazgatója, Gerő Lajos a lexikonra és a honvédség kiadványaira hívta föl a király figyelmét, a Franklin-Társulatnál pedig Benkő Gyula igazgató váltott vele néhány szót. Az Athenaeum részéről Emich Gusztáv mutatta be a *Magyar nemzet történetét* és a *Képes krónikát* Ferenc Józsefnek. Az Eggenberger-cég kiállításánál Hoffmann Alfréd „a tudományos és iskolai könyvekre, mint a cég fő üzletágára hívta fel az uralkodó figyelmét, megjegyezve, hogy az ezekkel való foglalkozás szerény, de gondos tevékenységet igényel. »Nemes feladat«, volt a király válasza”, majd távozott és a közeli közoktatásügyi csarnokban folytatta tovább látogatását fél ötig. Az összesen két és fél órás programból talán fél órát tölthetett a magyar könyvkiadók társaságában.

⁵⁵ Stemmer Ödön: *Egy antikvárius visszaemlékezései*. Budapest, Szépirodalmi, 1985. 16.

⁵⁶ A király a kiállításon. *Vasárnapi Ujság*, 1896/25. (jún. 21.) 414.

A FERENC JÓZSEF-REND LOVAGJA

Közvetlen munkatársa, Benkő Gyula véleménye szerint Hoffmann Alfréd „nyilvános működésének egyik legszebb sikerét az ezredévi országos kiállítás II. csoportjában aratta a magyar könyvkereskedők kiállításának rendezésével. Neki köszönhető első sorban, hogy ezúttal a magyar irodalom számottevő részét oly nagy teljességben lehetett bemutatni, a milyen itt volt látható először. E fontos ügyben való buzgó fáradozása szerezte meg neki a rég megérdemlett királyi kitüntetést, a Ferencz József-rendet.”¹

A milleniumi kiállítás végeztével valóságos kitüntetésező hullott Magyarországon. A díjazottak listáját a fontosabb napilapok 1896. december 23-i számai közölték,² a könyvkereskedők szaklapja pedig a december 30-i számában számolt be az örvendetes eseményről.³ A kiállítással foglalkozó kötetekben is rögzítették a tényt,⁴ illetve a díj történetét feldolgozó 20. századi szakirodalom is megemlíti „Hoffmann könyvkereskedő” kitüntetését.⁵ A kibocsátás pontos dátumát is tudhatjuk, ha figyelembe vesszük, hogy a császár a rendjeleket és díjakat rendszeresen trónra lépésének évfordulóján, december 2-án adományozta.⁶

A hírről értesülő könyvkereskedői kar egyöntetű lelkesedéssel vette tudomásul az elnökükre háruló megtiszteltetést, s ennek minden lehetséges módon hangot is adtak. Hoffmann Alfréd ekkor már az Athenaeum Rt. elnökségi tagja volt, így a vállalat tisztviselői is gratuláltak neki. December 23-án írt, különleges gonddal kaligrafált levelük máig fennmaradt:

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Az Athenaeum r. társulat tisztelettel alulírott tisztviselőkara azon örvendetes alkalommal, hogy nagyrabecsült Igazgató urat Ő Felsége a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki, őszinte szerencsekívánatait tolmácsolja. Adja az

¹ [Benkő Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Vasárnapi Ujság*, 1897/9. (febr. 28.) 137–138.

² Például: *Budapesti Közlöny*, 1896. dec. 23.; *Pester Lloyd*, 1896. dec. 23.

³ *Corvina*, 1896/36. (dec. 30.) 339.

⁴ *Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. III. köt. *A kiállítás szervezete és berendezése*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1897. 268.

⁵ Felszeghy Ferenc – Rátvai Imre – Petrichevich György – Ambrózy György szerk.: *A rendjelek és kitüntetések történelmünkben*. Budapest, Társadalmi Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 1943. 336.

⁶ Andrea Blöchl: Die Kaisergedenktage. In: Emil Brix – Hannes Stekl Hrsg.: *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1997. 141.

Ég hogy m. t. Igazgató úr ezen dúsan megérdemelt kitüntetésnek még hosszú időn át legjobb erőben és egészségségben örvendhessen.

M. t. Igazgató úr irányunkban mindenkor tanúsított kiváló jóindulatát továbbra is kérve, maradtunk őszinte nagyrabecsüléssel

Tahy Gyula	Böhm Béla
Bach Frigyes	Ranschburg Viktor
Makáry Gerő	S[.....] István
Illés József	Moldován Károly
Schwingenschlagt	Szüts Károly
Szabó Dezső	Remsirovsky Ferenc
Lasswitz Kálmán	Wechsberg Richárd
	Lipcey Kálmán

Budapesten 1896. decz. 23.⁷

A kitüntetés tényéről szóló hivatalos értesítést és magát a rendjelet Hoffmann Alfréd csak 1897 januárjában kapta kézhez, hiszen Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter hivatala csak e hónap közepén postázta őket:

6499/1896. eln. sz.

Tekintetes Hoffmann Alfréd könyvkereskedő úrnak.

Ő császári és apostoli királyi Felsége 1896. december hó 19-én Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával Uraságodnak az ezredéves országos kiállítás körül szerzett kiváló érdemeinek méltánylásául a Ferencz József rend lovagkeresztjét méltóztatott legkegyelmesebben adományozni.

⁷ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107. Az aláírókat néhány kivétellel sikerült azonosítani: Bach Frigyes (1860–1907) 1901-től az Athenaeum cégvezetője és főkönnyelője (*MKKÉvk 1901.* 193.; OSZK gyászjelentés); Böhm Béla (1836–1907) 1872-től az Athenaeum nyomdájának vezetője, az Athenaeum-dalegylet vezetője (Janovits Ferenc: *Böhm Béla életrajza ötvenéves nyomdászságának emlékére.* Budapest, Athenaeum, 1898. 11.; OSZK gyászjelentés); Illés József (1860–1935) az Athenaeum tisztviselője, újságíró, 1892-től az Athenaeumnál a *Nemzet* kiadóhivatalának főnöke (Szinyeyi: *Magyar írók; Magyar Könyvészet 1921–1944*); Lasswitz Kálmán (1869–1922) 1907-től az Athenaeum főkönnyelője (*MKKÉvk 1907.* 247.), 1913-tól igazgatóhelyettese (*MKKÉvk 1913.* 301.), végül a vállalat igazgatója (OSZK gyászjelentés); Makáry Gerő (1845–1907) az Athenaeum tisztviselője (*Corvina,* 1907/30. 173., OSZK gyászjelentés); Ranschburg Viktor (1862–1930) 1891-től az Athenaeum kiadói ügyekért felelős igazgatója (*Corvina,* 1930/34. 177.); Tahy Gyula (1831–1900) az Athenaeum főpénztárnoka (OSZK gyászjelentés); Szüts Károly: 1907-től az Athenaeum cégvezetője (*MKKÉvk 1907.* 247.); Wechsberg Richárd (1862–1927) 1893-tól az Athenaeum tisztviselője, a népiskolai ifjúsági könyvtárak terjesztésével foglalkozó osztály főnöke (*Corvina,* 1927/18. 79.).

Midőn a legfelső kitüntetést Uraságodnak örvendetes tudomására hozom, a rendjelvényt, az oklevelet az illető alapszabállyal és térítvényvel oly felhívással küldöm meg, hogy ez utóbbit saját kezű aláírásával ellátva hozzám mielőbb visszajuttatni szíveskedjék.

Budapest 1897. január 17-én.

Dániel.⁸

Az Osztrák Császári Ferenc József Rendet trónra lépésének első évfordulóján, 1849. december 2-án alapította Ferenc József. Kezdetben három fokozata volt, ami később ötre bővült: nagykereszt, középkereszt a csillaggal, középkereszt, tiszti kereszt és lovagkereszt. Az egyedüli ötfokozatú rendjel volt a Monarchiában, s a fokozatok csak méretükben tértek el egymástól.

A leginkább tömeges kitüntetés volt, amelyet főként középosztálybeliek kaptak és nem járt nemesi ranggal (mint az összes többi: a Mária Terézia-rend, a Szent István-rend, a Lipót-rend vagy a Vaskorona-rend). Adományozási feltételei között származás, rang, vallás vagy állampolgárság nem szerepelt, így állami hivatalnokok, katonatisztek, egyházi személyiségek, tudósok, művészek, de bankárok, gyárosok, nagykereskedők is szerepeltek a kitüntetettek között, utóbbiak főként „a hazai ipar és kereskedelem buzgó és eredményes fejlesztésében elért kiváló teljesítményért”.⁹ A hosszú 19. században tehát – a társadalmi megbecsülésen kívül – egy-egy cégtulajdonos hitelképességének, megbízhatóságának mérésére is az szolgálta, hogy tulajdonosa-e legalább a Ferenc József-rendnek. A két nagy uralkodói jubileumon adták ki a legtöbbet: 1898-ban 936 lovagkeresztet adományoztak, 1908-ban 950-et. 1915-ben 2866 belföldi lovagkeresztes volt (és nagyon sok külföldi).¹⁰

A Hoffmann Alfréd által megkapott kitüntetés aranyból készült, nyolcszögű, vörös zománccal bevont kereszt volt, rajta közepén fehér címerpajzs FJ betűkkel, mögötte pedig fekete zománccal bevont kétfejű sas csőrében a *Viribus unitis* jelmondatos lánccal. A lovagkeresztet vörös háromszögű mellszalagon a bal mellkason viselték. Az Országos Széchényi Könyvtár csupán a rend kancellárja és a császár által saját kezűleg aláírt eredeti kinevezési okiratot őrzi, a rendjelet magát nem. Ennek valószínűleg az lehet az oka, hogy a rend szabályzata szerint egy tag halála esetén a jelvényeit a főudvarmesteri hivatalnak vissza kell küldeni – s így tett minden biztonnal a Hoffmann család is 1905-ben.¹¹

⁸ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107.

⁹ Makai Ágnes – Héri Vera: *Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben.* Budapest, Helikon, 2002. 29.

¹⁰ Felszeghy–Rátvai–Petrichevich–Ambrózy 1943. 338.

¹¹ Uo. 340.

A Ferenc József-rend
lovagkeresztje

Hoffmann Alfréd a dualista Monarchia egyik leggyakrabban osztott kitüntetését kapta, szakmai környezete mégis a lehető legnagyobb pompával ünnepelte az eseményt, hiszen ő volt az első „céhbeli”, akit ilyen magas elismerés ért. A szaktársak úgy érezték, hogy rajta keresztül az immár komoly társadalmi presztízst elért könyvkereskedői kart érte a királyi kegy: „A mi szemünkben az ő sikerei – a mi karunk sikerei, a mi szívünkben az ő öröme – a mi szívünk öröme, a mi képzeletünkben az ő személyének kitüntetése – a mi pályánk elismerése és megtiszteltetése.”¹²

A decemberi időpont a karácsonyi csúcsgyűlés, majd az év végi elszámolási időszak miatt annyira zsúfolt volt minden kiadó és bolttulajdonos életében, hogy lehetetlen lett volna bármi mással foglalkozniuk. Az üzleti hajsza lecsengésével azonban 1897 februárjában az egyesület vezetősége máris elkezdte szervezni a díj hivatalos megünneplését. Az Athenaeum nyomdája valószínűleg ingyen készíthette el azokat a nyomtatott meghívókat, amelyekből egyet a nemzeti könyvtár is megőrzött:

Tisztelt Kartárs Úr!

Midőn néhány héttel ezelőtt tudomásunkra jutott, hogy a Király ő felsége egyesületünk nagyérdemű elnökét, Hoffmann Alfréd urat a Ferencz József-renddel kitüntette, mindnyáján teljes lelkünkben átéreztek, hogy e kitüntetés oly kiváló egyéniséget ért, aki azt önzetlen, fáradhatatlan és nagyrészt a közjóra irányuló tevékenységével bőven kiérdemelte, s a magyar könyvkereskedelmi kar méltán büszke lehetett erre a kitüntetésre, mely az ő elnöke által az egész karra szétárasztja fényét.

Akkoron az üzleti élet mozgalmas volta nem engedte, hogy örömünknek megfelelő alakban kifejezést adjunk; most azonban alkalmasnak véljük az időt arra, hogy t. Kartársainkat erre felszólítsuk.

Alulírottak e célból egy díszvacsora rendezésére vállalkoztunk, melyen a magyar könyvkereskedői kar teljes számban való megjelenésére számítunk.

A díszvacsora, melyen elnökünk iránt való tiszteletből és barátságból közéletünk számos kitűnősége is részt vesz, kedden, f. hó 16-án lesz a Teréz-körúti Royal-szállóban.

Felkérjük tisztelt tagtárs urat, hogy ezen impozánsnak ígérkező ünnepélyt személyes megjelenésével emelni, és az erre vonatkozó kötelező jelentkezést

¹² Ünnepély a Royal dísztermében. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 23. (Révai Mór beszéde.)

Strasser Lipót úrhoz (Grill Károly csász. és kir. udvari könyvk. tulajdonosa) okvetlenül f. hó 13-ig eljuttatni szíveskedjék.

Kartársi üdvözléssel a rendező bizottság:

Benkő Gyula	
Ranschburg Viktor	Strasser Lipót
Franke Pál	Noséda Tivadar
Kókai Lajos	Révai Ödön

Budapest, 1897. február 10-én.

Az ünnepség helyszínéül választott Royal szálloda a millenniumi kiállítás konjunk-túráját kihasználva, az odalátogató vendégek részére épült a Nagykörúton. A két étterem, kávéház, cukrászda stb. mellett a legmodernebb technikával és luxussal fel-szerelt különböző szalonok és különtermek álltak a kisebb társaságok rendelkezésére. 1896-os megnyitásától fogva népszerű társasági találkozóhely volt; sűrűn rendeztek itt jubileumi és egyéb bankettekét a nyomdai és kiadói világ prominensei számára is.¹³

A meghívókat nem csupán a Magyar Könyvkereskedők Egyletének tagjaihoz juttatták el, hanem a társadalmi-kulturális elit mindazon tagjaihoz is, akikről köz-ismert volt, hogy közeli viszonyban vannak Hoffmann Alfréddal. Így nem csupán tulajdonostársai és az alkalmazottak vették körül „karunk díszét és büszkeségét”, hanem „jóbarátainak és ismerőseinek egész légiója is”.¹⁴ A *Corvina* tudósítása szerint biztosan jelen voltak többek között „Br. Eötvös Loránt, Plósz Sándor államtitkár, Pulszky Ágost, Gyulai Pál, Heinrich Gusztáv, König Gyula, Laufenauer Károly, Marczali Henrik, Beöthy Zsolt, Krenner József, Lechner Ödön, Högyes Endre, Inkey Béla, Fenyvessy Adolf, Pekár Imre, Rauscher Lajos, Székely Bertalan, dr. Fodor József, Tomcsányi László képviselő, Nagy Miklós szerkesztő, Szlávik Jó-zsef festőművész, dr. Püspöky Emil ügyvéd, dr. Peregriny orsz. képtári titkár és az ünnepelt testvérei: Hoffmann Benedek szervita-rendi perjel és Hoffmann Sándor fővárosi adóügyi főnök. Távolmaradásukat kimentették levélben: Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter, Emich Gusztáv és többen.” „A fővárosi kartársak nagy egyetértéssel, teljes számmal jelentek meg”, míg a vidékiek közül csupán néhány fontosabb nevet említett a lap: „ott láttuk Maurer [Adolfo]t, Koczányi [Bélá]t, Stark [Nándor]t, Fischel [Lajos]t, Darvai [Ármin]t, Klökner [Józsefe]t stb.” A kevésbé jelentős, névvel nem említett kiskereskedők is sokan lehettek, hiszen „sutba dobták a Remittenda, Disponenda ordinär és nettó árait és oly impozáns számmal vettek részt, mintha egymást akarták volna túlllicitálni a ragaszkodás kifejezésével”.¹⁵

¹³ Lásd például a Magyar Ujságkiadók Országos Szövetsége elnökének, Zilahi Simon nemesi címének ünneplését (*Vasárnapi Ujság*, 1904/43. 741.) vagy a Légrády Testvérek nyomda-vezetőjének, Glück Bélának a huszonöt éves jubileumát (*Graphica*, 1911/1. 4.)

¹⁴ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 22.

¹⁵ Ünneplés a Royal dísztermében. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 22.

Erre az alkalomra rendkívül elegáns meghívókat nyomtattak az Athenaeumnál, amely „valóságos remeke volt a typographiának, ennél csinosabbat, ízlésesebbet még nem láttunk; mindenkinek jutott egy-egy példány emlékebe”.¹⁶ Szerencsénkre Vastagh Gyula megőrizte a sajátját, így fizikai valójában is ismerhetjük.¹⁷ A rojtos szelű merített papírra készült nyomtatvány első oldalán a Magyar Könyvkereskedők Egyletének dombornyomott címere díszelgett, belül pedig az étel- és italsor szerepelt piros-fekete kétszínnyomással:

Lúdmájas brioche-kenyérke – Udvari sör
Éltető leves tiroli módon
Kecsege Chambord herczeg szerint – Csömöri fehér
Hátszín, sült; ropogós burgonyapép, zöldbab szelvények – Sashegyi vörös
Stájer kappan sült; saláta – pezsgő: Pommery, Sec.
Fagylalt-bomba ananászízzel
Gyümölcs
Sajtok
Fekete kávé.

A 19. század utolsó harmadában óriási divatja volt a bankettezésnek, a „boldog békeidők” polgárai minden lehetséges alkalmat megragadtak a fontos és kevésbé fontos évfordulók megülésére. Egy ilyen ünnepség alkalmával Faller Ferenc városi tanácsos igencsak gúnyosan „próbatemetéseknek” nevezte az ilyen alkalmakat, amelyek csupán „az ezüst tintatartó-gyártási iparon lendítenek szépen”.¹⁸ Ebben van is valami, hiszen a gyászeseményeket, ha lehet, még nagyobb pompával rendezték meg a korban. Mindenesetre az *Uj Idők* tudósítása szerint Hoffmann Alfréd tisztelői „olyan fényes lakomát csaptak az ő tiszteletére, mely még a mi bankett-dús társadalmunkban is párját ritkítja”.¹⁹

Az előétel és a fő fogások elfogyasztása után behozták a pezsgőt és elkezdődtek a hivatalos beszédek. Elsőként az egylet titkára, Benkő Gyula mondott „temperamentumos” pohárköszöntőt „bölcs és igazságos királyunkra”, akinél „az igaz érdem akkor is számíthat elismerésre, ha nem dobszóval hirdetik”.²⁰ Különös hangsúllyal emelte ki, hogy a magyar könyvkereskedőknek nincs túl sok okuk ünnepelni, de hogy valamelyiküket királyi kitüntetés érje, az meg éppenséggel nagy ritkaságnak számít.

¹⁶ Uo.

¹⁷ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107.

¹⁸ *Emlékkönyv Jauernik Nándor Székesfővárosi Házinyomdai igazgató 25 éves szolgálati jubileuma alkalmából*. Budapest, Székesfővárosi Házinyomda, 1911. 49.

¹⁹ *Uj Idők*, 1897/9. (febr. 21.) 195.

²⁰ Ünnepegy a Royal dísztermében. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 23.

A „dörgő éljenzés” után Révai Testvérek Rt. vezérigazgatója, Révai Mór állt fel és a díszvacsora rendezőbizottsága nevében köszöntötte fel az egyesület elnökét. Hosszú beszéde a köré a gondolat köré szerveződött, hogy „kiválóan jeles és derék embernek kell annak lennie, akinek megadatott, hogy egyszerű szerény könyvtáros létére a jó barátok és tisztelők, a magyar tudomány, a magyar irodalom, a magyar művészet legkiválóbb képviselői ilyen phalanxát láthatja maga körül”.²¹

A hangos ováció után Ranschburg Viktor emelkedett szólásra a Magyar Könyvkereskedők Egylete részéről és „lendületes beszédben” mondott köszönetet „közéletünk jeleseinek”, „szellemi aristocratiánk fényes gárdájának”, akik az egyesület meghívását elfogadták és vendégként megtisztelték jelenlétükkel az eseményt. Ez mutatta ugyanis, hogy – jórészt Hoffmann Alfréd tevékenységének köszönhetően – a kiadói és könyvkereskedői szakma végre komoly társadalmi elismerésben részesült.

A három hivatalos beszéd után maga Hoffmann állt fel, hogy megköszönje az ünneplést, de előre megírt beszédét nem tudta elmondani. Néhány szóig jutott, de „nem folytathatta, szemébe könnyek tódultak és a meghatottság annyira erőt vett rajta, hogy könnyeit már elfojtani nem tudva, zokogva leült”. A jelenlevők is elérzékenyültek és „ami most következett, azt leírni nehéz, azt látni kellett volna, mint ugráltak fel helyeikről a jelenvoltak s mint siettek hozzá, hogy véle kocinthatassanak. A zúgó és megszűnni nem akaró éljenzés percekig eltartott, alig is volt köztünk valaki, kinek szemében könny ne ragyogott volna e kedves jelenet láttára.”

Eddigre már elég sok bor, sör és pezsgő elfogyott ahhoz, hogy a hangulat a tetőfokára hágjon. Túlesvén a rendezvény hivatalos részén, „megkezdődtek a szebbnél szebb toastok”, amelyek többnyire már humoros hangvételükkel jól oldották a felgyülemlett érzelmi feszültséget. Először Eötvös Loránd kért szót és a meghívott vendégek nevében köszönte meg a könyves szakemberek szíves vendéglátását. Büszkén jelentette ki, hogy „az ünnepeltnek aligha van köztünk nálam régibb és meghittebb barátja”,²² s így ő talán a legtöbb joggal szólalhat fel. Ebben az esetben kivételesen nem az egyetemi tanári vagy akadémiai elnöki rangja számít, bár ennek sok köze van a könyvkereskedők kultúraterjesztő tevékenységéhez. A „hidegen boncoló kritikusok” szerint ugyan a könyvkereskedés csupán „anyagi hasznot hajtó üzlet”, de ugyanezen, lelkesedni képtelen emberek szerint az egyetemi tanár „pénzért óraadó”, az akadémia pedig „tagjait kölcsönösen dicsőítő s támogató testület”. Ezzel szembeállítva emelte ki Hoffmann Alfréd eszményekért áldozni tudó, áldozatkész munkásságát. Egyébként a krónikás szerint az egész este folyamán „megható volt az a szívélyes dédelgetés, mellyel elnökünket az egész ünnepen körülvette”.

²¹ Uo. 23–24.

²² Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/6. (febr. 28.) 30–33. Eötvös Loránd és Révai Ödön beszédének szövege a késői leadás miatt egy számmal megkésve jelent meg a *Corvinában*.

Ezután Pulszky Károly tréfálkozott Plósz Sándor és Gyulai Pál rovására, König Gyula humorizált az ünnepelt által kiadott, de eladhatatlan matematikai opusaival, Marczali Henrik köszöntötte Gyulai Pált, Beöthy Zsolt az ünnepelt családját, Högyes Endre a kirándulásain vele tartó Hoffmann Alfrédéről beszélt, Révai Mór pedig Högyesre mondott „igen sikerült toastot”. Révai Ödön hosszabb beszédben éltette Gerő Lajost és ifj. Emich Gusztávot, akik szintén a millenniumi kiállítás alkalmából kaptak uralkodói kitüntetést (Gerő a Pallas lexikonért, Emich kertészeti munkásságáért). Ez utóbbi, mint már korábban említettem, kimentette magát az ünnepségről, hiszen családi gyásza volt: huszonegy esztendő fia, Emich Tibor joghallgató éppen egy hónappal korábban, 1897. január 14-én halt meg.²³

„Zajos derűtséget keltett Wolfner József igen pompás felköszöntője, ki Gyulai Pálról örömmel sütötte ki, hogy még nálánál is kisebb; nosza rajta, oda szaladt Gyulai és magát Wolfnerrel összemérve, büszkén constatálta, hogy mindössze csak egy centiméter a differentia. . .”²⁴ A Révai család jelen levő idősebb tagja, Révai Leó szintén Gerő Lajost, a Pallas Rt. igazgatóját éltette „humorral fűszerezett beszéddel”, majd a vidékiek részéről szólalt fel Darvai Ármin és Stark Nándor, de ekkor már „a jókedv tetőpontra hágott és toastja kárba veszett a társalgás zűrzavarában”.

A jókedvű társaság éjfélig maradt a Royal szállodában, majd „véget ért az ünnepség és kiadták a jelszót: Gyerünk haza a – kávéházba”. Hogy pontosan melyikbe, arról nem szól a fáma.

Az esemény a sajtóban is meglehetősen nagy publicitást kapott. A *Corvina* február 20-i és 30-iki számát szinte kizárólag az ünnepségről szóló beszámolók foglalták el, és a napisajton kívül hírt adott róla a *Vasárnapi Ujság* két egymást követő száma²⁵ és az *Uj Idők* is.²⁶ Mindhárom sajtóorgánium képet is közölt az ünnepeltről.

A jelenvoltak mind említik azt is, hogy a természeténél fogva visszahúzódó, a nyilvánosságot kerülő Hoffmann Alfréd, aki „nem barátja az ünnepeltetésnek”, ezúttal „el nem kerülhette a sorsát”, és „ha akarta, ha nem”, megünnepelték. Ágai Adolf így emlékezett az eseményre: „Legutoljára azon az ünnepélyen találkoztunk, melyet pályatársai rendeztek az ő méltó tiszteletére. Nem hiszem, hogy volt kínosabb napja életében ennél az örömnapnál.”²⁷

A hivatalos kötelezettségeinek azért természetesen eleget tett, hiszen tudjuk, hogy 1897. május 26-án – Gerő Lajossal együtt – hivatalos kihallgatást kért az uralkodótól, akinek az audiencián megköszönte a neki adományozott kitüntetést.²⁸

²³ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (emőkei Emich Tibor).

²⁴ Ünnepély a Royal dísztermében. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 25.

²⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1897/8. (febr. 21.) 124., illetve 1897/9. (febr. 28.) 137–138. Ez utóbbi tudósítást B. Gy. szignó jelzi, tehát Benkő Gyula adhatta le a lapnak. A szöveg szinte szó szerint átveszi a *Corvina* által leadott Eötvös Loránd és Révai Mór-féle szónoklatokat.

²⁶ *Uj Idők*, 1897/9. (febr. 21.) 195.

²⁷ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 184.

²⁸ *Corvina*, 1897/15. (máj. 30.) 81.

Hoffmann Alfréd szűkebb szakmai funkcióin kívül számos más testületben is vállalt szerepet. Ezek közül jó néhány nem jelentett valós elfoglaltságot, inkább arról volt csupán szó, hogy a belépéskor vagy az évek során folyamatosan befizetett pénzügyi összegekkel támogatta az illető szervezeteket. Jótékony tevékenységéről ugyan már külön fejezetben szoltam, ott azonban kifejezetten csak az adakozásra koncentráltam, ezúttal annak kifinomultabb formájáról, a tagságokról lesz szó. Másrészt viszont Hoffmann több olyan szervezet munkájában is részt vett, amelyek valamilyen állandó tevékenységet (például az üléseken való rendszeres részvételt, jelentések készítését, pénzügyi elszámolást) igényeltek tőle.

Mint már korábban idéztem Vastagh Gyulától, nem volt „széles e hazában talán még egy, ki annyi jótékony egyesületnek s clubnak lett volna tagja, mint Hoffmann Alfréd. Bár nem igen látogatta azokat, lévén az ő clubja: az ő könyves boltja.”¹ Ez persze nem jelentette azt, hogy bizonyos alkalmi felkéréseknek ne kellett volna eleget tennie vagy például a rendszeresen megtartott jótékony célú estélyeken ne kellett volna olykor-olykor megjelennie.

Hevesi Lajos visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosa ilyen formális, támogató tagja volt például a Magyar Szent Korona Országainak Vöröskereszt Egyesületének.² Ezt nem tudom semmilyen taglistával alátámasztani, mert ilyenek nem jelentek meg. Az 1881-ben létrejött Magyar Vöröskereszt a 19–20. század fordulóján ugyanis már hozzávetőleg 50 000 tagot számlált,³ s így egyszerűen lehetetlen (és értelmetlen) lett volna nyomtatásban megjelentetni a névsort. Csupán a megyei és országos vezetőség tagjait közölték időről időre bizonyos publikációkban. A beiratkozás tényét igazoló dokumentumot levéltári forrásokban kereshetnénk, de ilyen sem áll rendelkezésünkre, hiszen a társaság irattárának 1945 előtti része elpusztult. Hinnünk kell tehát Hevesi Lajosnak.

A könyvkereskedő élénk képzőművészeti érdeklődését jelzi, hogy belépett a Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület rendes tagjainak sorába.⁴ Ezt a szervezetet azért alapították 1894-ben, hogy a magyar képzőművészeket és műpártolókat közelebb hozzák egymáshoz, s így – a kortárs megfogalmazása szerint – „a művészek és

¹ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14.

² L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

³ Ember Károly: A magyar Vörös-kereszt Egyesület. *Vasárnapi Ujság*, 1900/20. (máj. 20.) 322.

⁴ *A Nemzeti Szalon évkönyve 1902*. Budapest, Nemzeti Szalon, 1903. 23.

a közönség közti érintkezést élénkebbé tegyék”.⁵ Ebben az esetben nyilvánvalóan sokkal szűkebb létszámú társaságról beszélünk: a Nemzeti Szalon összesen 572 tagot számlált 1902. december 31-én. Kétféle tagság létezett: művész és műpártoló, s kissé eltérő jogokkal és kötelezettségekkel bírtak, de egységesen legalább háromévi kötelezettséget kellett vállalnia mindenkinek. Az alapszabály negyedik paragrafusa szerint a rendes műpártoló tagok (amilyen Hoffmann Alfréd is volt) évente tizenkét koronát fizettek be a kasszába, s ezért cserébe a társaság által szervezett tárlatokat ingyen látogathatták, részt vettek a rendszeres műtárgysorsolásokon és ingyen megkapták a szervezet kiadványait.⁶

Közbevetőleg: azt várhatnánk, hogy ugyanilyen okból az 1861-ben alakult Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tagnévsorában is rábukkanunk majd a könyvkereskedő nevére, de a források ezt furcsamód cáfolják.⁷

Az itt tárgyalt intézmények egy része könyv- és lapkiadással is foglalkozott, s tagjainak a befizetett díjak fejében ingyenesen vagy jelentős árengedménnyel küldte meg kiadványait. Ilyen volt például a Kisfaludy-társaság, amelynek Hoffmann Alfréd száz forint befizetése után 1889-től alapító tagja lett.⁸

Hasonlóképpen rendszeresen könyvtárába sorozhatta a Természettudományi Könyvkiadó Vállalat köteteit, amelyek nem kerültek rendes könyvkereskedői forgalomba, illetve a *Természettudományi Közöny* havonta megjelenő példányait is. Ilyen irányú érdeklődése sem meglepő, hiszen több fizikus, orvos, régész és mérnök járt rendszeresen „kaszinózni” az Eggenbergeriumba. Az 1841-től létező Királyi Magyar Természettudományi Társulat vezető egyéniségei közül sokan közeli ismerősei voltak, Eötvös Loránd pedig 1880–1919 között alelnöke volt a szervezetnek. A 19. század nyolcvanas éveiben megtartott rendkívül népszerű ismeretterjesztő előadások fellépői között szintén olyan jó barátai voltak, mint például Krenner József vagy Lengyel Béla. Így az előbb az Akadémia kistermében, majd az egyetemen összegyűlő hallgatóság soraiban könnyen előfordulhatott alkalmanként Hoffmann Alfréd is.

A Társulat 1907. december 18-ikán tartott választmányi ülésén, amikor „szomorúan tudomásul vették” a könyvkereskedő halálát, külön kiemelték, hogy

⁵ *A Pallas nagy lexikona* XIII. köt. Budapest, Pallas Rt., 1896. 98.

⁶ *A Nemzeti Szalon Művészeti Egyesület alapszabályai*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1901. 2., 7.

⁷ Hoffmann Alfréd neve ugyanis ezek egyikében sem fordul elő: *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tagjainak névsora 1881. márczius 14-én*. Budapest, 1881.; *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tagjainak névsora 1901. december 31-én*. Budapest, Franklin-Társulat nyomdája, 1902.; *Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat által 1905. április 6-án tartandó sorsoláson résztvevő társulati tagok névjegyzéke és sorsolási számai*. Budapest, Hírlapnyomda, 1905.

⁸ *Vasárnapi Ujság*, 1889/39. (szept. 29.) 636.; *Fővárosi Lapok*, 1889/225. (aug. 18.) 1667.

„36 év óta tag” volt.⁹ Eszerint akkor léphetett be, amikor 1870-ben elindult a szervezet könyvkiadási tevékenysége (az első kötet 1872-ben látott napvilágot). Nagyvonalúságát (és persze anyagi lehetőségeit) mutatja, hogy a lehetséges belépési típusok közül nem az „olcsóbb” rendes tagságot, hanem a pártoló tagságot választotta.¹⁰ Az alapszabályok 4. §. b) pontja szerint „pártoló tagnak az neveztetik, ki a társulat pénzalapját legalább 200 forinttal növeli”¹¹ – minimum ennyit fizetett be tehát Hoffmann Alfréd is. A Társulat népszerűsége és taglétszáma egyébként pontosan ezekben az években nagyon komoly felfutást mutatott: 1869-ben 1658, 1871-ben 2737, 1873-ban 3808, míg 1875-ben már 4432 tagja volt.¹²

Szintén baráti körének műszaki értelmiségije kapcsolta a tág látókörű könyvkereskedőt a Magyar Mérnök- és Építész-Egylethez, amelynek a nyolcvanas években volt rendes tagja.¹³ Ugyanebben az időszakban – csupán felületes keresgélés után is – számos „eggenbergerianust” találhatunk a tagok között: belépett például Eötvös Loránd mellett Feketeházy János, König Gyula, Krenner József, Pulszky Garibaldi, Püspöky Emil és Schickedanz Albert is.¹⁴ Az 1867-ben 627 taggal megalakult egyesületnek 1881-ben már 1167 tagja volt, ebből rendes tag 1024¹⁵, egy bő évtizeddel később pedig már 1458-re ugrott ez utóbbiak száma.¹⁶ Ők az alapszabály negyedik paragrafusára szerint arra kötelezték magukat, hogy legalább öt éven keresztül fizetik a tagdíjakat. A vidékiek évi tíz, a budapestiek évi tizennyolc forintot adtak be a társaság kasszájába.¹⁷ A belépési díj tizenkét forintot tett ki,¹⁸ amiből két forint az oklevél díja volt – ám sajnos a könyvkereskedő nevére kiállított irat nem maradt fenn. A szervezet tagnévsorait csupán jóval később, a 19. század legvégén kezdték el nyomtatásban közölni,¹⁹ és mivel ezekben már nem szerepel Hoffmann Alfréd, valószínűleg egy ötéves ciklus után nem újíthatta meg tagságát.

⁹ Társulati ügyek. *Természettudományi Közöny*, 1908/461. (jan. 10.) 57.

¹⁰ Habsburg Rudolf: *Tizenöt nap a Dunán*. Ford. Paszlavszky József. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1890. 287.

¹¹ A Kir. Magyar Természettudományi Társulat alapszabályai. *Természettudományi Közöny*, 1871/20. (jan. 1.) 49.

¹² *Királyi Magyar Természettudományi Társulat tegnap és ma. Emlékfüzet*. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 1937. 25., 34.

¹³ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1885–1886*. Budapest, Franklin-Társulat, 1886. 300.; uo. 1888. 161.

¹⁴ Uo. 1885–1886. 299–301.; uo. 1888. 160–162.

¹⁵ *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közönye 1881*. Budapest, Khór és Wein, 1881. 276.

¹⁶ *Emléklapok a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet negyedszázados jubileumára*. Budapest, MMÉE, 1893. 15.

¹⁷ *A Magyar Mérnök-Egylet Közönye 1870*. Pest, Athenaeum, 1870. 150.

¹⁸ *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet alapszabályai*. Budapest, Pátria Nyomda, 1891. 3., 5.

¹⁹ *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagjainak cím- és lakásjegyzéke* csak 1893-ban indult, *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet évkönyve* pedig csupán 1901-ben.

Mivel nem csak a képzőművészet és a természettudomány iránt érdeklődött, nem meglepő, hogy 1895-ben a Magyar Történelmi Társulat tagjai között is felbukkan az „Eggenberger-féle könyvvarus cég, Budapest”.²⁰ Az „évdíjas rendes tagok” – amilyen Hoffmann Alfréd is volt – összesen 1638-an voltak az adott évben. Az alapszabály hetedik paragrafusa értelmében „rendes taggá választható a hazai történetnek minden kedvelője, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjul befizet”.²¹ Ezért cserébe ingyen kapták a havonta megjelenő *Századok* című folyóiratot, a társulat kiadványait pedig 25%-os engedménnyel vásárolhatták meg.

Hőgyes Endre és számos további orvos-barátja révén ismerhette meg a könyvkereskedő a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatot, s szinte természetes módon lépett be ebbe a szervezetbe is. Itt csak szakmabeli (orvos, sebész vagy gyógyszerész) lehetett rendes vagy alapító tag, míg a kívülállók számára a résztvevő tagság lehetőségét nyitották meg. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosai ezúttal is igen nagyvonalúak voltak, hiszen az összesen három résztvevő alapító tag között kétszer kétszáz forinttal szerepel a nevük. Rajtuk kívül csak a kolozsvári Demjén Imre szánt ilyen nagy összeget az egyesületnek, a többi jómódú könyvkereskedő (Franke Pál, Grill Károly, Kilián Frigyes, Nagel Ottó, Révai Leó és Toldi Lajos) megelégedett a nyolcforintos résztvevő tagsággal. Az alapszabály 10. paragrafusa szerint a befizetett díjak fejében minden tag megkapta a társulat kiadványait, amelyekből átlagosan évente három jelent meg.²²

Mint az egyik legnagyobb magyar tankönyvkiadó cég vezetői, Hoffmann Alfréd és Molnár János az Országos Középiskolai Tanáregyesületbe is beléptek. Rajtuk kívül persze több más, hasonló területen működő vállalat képviselőit is a rendkívüli tagok sorában találjuk (rendes tag ugyanis kizárólag képesített tanár lehetett). A kapcsolattartás már csak azért is fontos volt a kiadók számára, mert a 19. század utolsó harmadában a Tanáregyesület is a tankönyvek bírálói közé tartozott. Ebben a szervezetben az évi tagdíj rendkívüli tagok számára három forint volt, amelyért cserébe ingyenesen kapták kézhez az egyesületi közlönyt.²³

²⁰ *A Magyar Történelmi Társulat Évkönyve 1895*. Budapest, Athenaeum, 1895. 89.

²¹ A Magyar Történelmi Társulat alapszabályai. In: *A Magyar Történelmi Társulat Évkönyve 1895*. Budapest, Athenaeum, 1895. 41–42.

²² Koller Gyula szerk.: *A Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat jelentése 1894-ik évi működéséről és tagjairól*. Budapest, Pesti Lloyd-Társulat, 1895. 3., 26.

²³ *Az Országos Középiskolai Tanáregyesület történetéhez. Az egyesület fennállása 25-ik évfordulója alkalmából*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891. 30., 33., 57., 59–62., 66–67. (A többi rendkívüli tagok: Fanda József nyomdatulajdonos, ifjabb Hornyánszky Viktor, Hummer Nándor Szent István-Társulati titkár, Kókai Lajos, König Gyula, ifjabb Nagel Ottó, Temesvári Mihály, Wodianer Artúr, Wolfner József és Zilahi Sámuel könyvkereskedők.)

Mágoocsy-Dietz Sándor rendkívül találó kifejezést használt, amikor ifjabb Emich Gusztáv hasonló testületi tagságait sorolta fel nekrológiájában. Szerinte ezek az egyesületek az állam és az egyház mellett a társadalom kultúrájának fontos tényezői voltak a 19. században és a nekik fizetett tagsági díj mintegy „önkéntes kulturális adó” volt, amelyet a társadalom elitje vállalt magára és viselt évtizedeken keresztül.²⁴ Valóban, Hoffmann Alfréd is ezzel a céllal lépett be ilyen sok művelődési célú szervezetbe.

A Jókai-jubileum „ünneprendező nagybizottságának” egyik alelnökeként²⁵ már hárulhatott rá némi feladat – bár ezt nem értékelhetjük túl nagy jelentőségűnek, tekintettel arra, hogy elnöklő Eötvös Loránd mellett összesen harminckét alelnök tevékenykedett. A testület 1893 őszén alakult meg és külön irodát kaptak a Koronaherceg utca 2. alatt levő Trattner–Károlyi-féle házban.²⁶ Mikszáth Kálmán tömör megfogalmazása szerint azonban működésük így volt jellemezhető: „sok okos ember lassan mozdul, [...] sokat beszél – keveset cselekedhetik”.²⁷ Magát az ünnepélyt 1894. január 6-án tartották, majd „mintegy két hétre rá [...] mindazok a férfiak, akik különböző bizottságok elnökei voltak, valamint azok a főemberek, akik jelenlétükkel vagy egyéb módon hozzájárultak az ünnep fényének emeléséhez – Jókaihoz hivatalosak voltak egy [...] családias jellegű vacsorára.”²⁸ Ezen egészen biztosan jelen volt Hoffmann Alfréd is, aki amúgy is sokszor ülhetett Jókai mellett az Athenaeum igazgatósági értekezletein.

Több olyan szervezetről is tudunk azonban, amelyek munkájában számottevő részt vállalt az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosa. Ilyen volt például a Magyar Iparművészeti Társulat, amelynek 1897-ben már biztosan rendes tagja volt.²⁹ Ekkoriban a szervezetnek kétszáz alapító és 753 rendes tagja volt – az előbbieket minimum százforintos alapítványt tettek, míg az utóbbiak hatforintos évi tagdíjat fizettek.³⁰ Ám ezen a kis összeg felül Hoffmann Alfréd sokkal nagyobb értékkel: pénzügyi tapasztalataival is segítette a társaságot. Az alapszabályok 19. § b) pontja értelmében az évi számadások megvizsgálására ugyanis két hozzáértő tagot kellett megválasztani, és 1897–1903 között minden évben közfelkiáltással bízták meg újra

²⁴ Mágoocsy-Dietz Sándor: Emich Gusztáv 1843–1911. Az Országos Magyar Kertészeti Egyesület 1912 januárius 4-iki közgyűlésén tartott emlékbeszéd. *Kertészeti Lapok*, 1912/2. 63.

²⁵ *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*. Budapest, Révai Testvérek, 1907. 5.

²⁶ Révay Mór János: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Budapest, Révai Testvérek, 1920. I. köt. 274, 262.

²⁷ Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Budapest, Kossuth, 2011. 369.

²⁸ Révay 1920. I. köt. 279.

²⁹ A szervezetet ugyan 1885-ben alapították meg, de az első tagnévsort csupán folyóiratuk első évfolyamában közölték. Lásd *Magyar Iparművészet*, 1897–1898/9. XXII.; uo. 1899/6. XXII.; uo. 1903/6. XXI.

³⁰ Nádai Pál: Negyven évfolyam feltámadása. *Magyar Iparművészet*, 1937/1. 2.

és újra ezzel a feladattal őt és társát, Benke Gyula országgyűlési képviselőt.³¹ 1904-ben azonban, mivel Hoffmann „betegsége miatt tisztségét tovább be nem töltheti”, a számvizsgáló bizottságba ifjabb Emich Gusztávot kérték fel helyette.³² Halálakor a Magyar Iparművészeti Társulat testületileg is kifejezte részvétét a Magyar Könyvkereskedők Egyletének.³³

A Magántisztviselők Országos Nyugdíjgyejesületének már alapító tagja volt Hoffmann Alfréd, vagyis legalább ötszáz és kétezer korona közötti összeggel járult hozzá az egyesület alaptőkéjéhez.³⁴ Tudjuk azt is, hogy az adományozáson kívül az igazgatóság munkájában is aktívan részt vett egészen haláláig.³⁵ Nem meglepő tehát, ha 1905. október 24-én a biztosítótársaság nevében az igazgató, kisjókai Ágoston József két, szinte teljesen azonos szövegű levélben nyilvánította részvétét a családnak és az Eggenberger-féle könyvkereskedés új tulajdonosainak:

Nagyságos Hoffmann testvérek úr és úrnők Budapesten

Mély megilletődéssel értesültünk arról a súlyos csapásról, mely néh. Hoffmann Alfréd úr halálával Nagyságtokat érte.

Nevezett éveken át volt egyesületünknek lelkes igazgatósági tagja és szeretetreméltó, puritán jellemével nemcsak a mi és a hozzá közelállóknak, hanem mindazoknak, akik csak egyszer is érintkeztek vele, rokonszenvét és kiváló nagyrabecsülését keltette.

Midőn, mint magunk is vesztesek, mélyen fájlalva a lesújtó esetet, Nagyságtoknak igaz szívből eredő részvétünket fejezzük ki, kérjük a Mindenhatót, vajha elviselhetővé tenné Nagyságtoknak a szörnyű fájdalmat és vigaszt szolgáltatna azzal a tudattal, hogy a Boldogult nevét áldva fogják említeni mindazok, akik ismerték.

Emlékét hálás kegyelettel fogjuk megőrizni!

Kiváló tisztelettel

Ágoston³⁶

³¹ *Magyar Iparművészet*, 1897–1898/1. 243.; uo. 1899/3. 127.; uo. 1900/3. 144.; uo. 1901/3. 138.; uo. 1902/3. 138.; uo. 1903/3. 159.

³² *Magyar Iparművészet*, 1904/3. 151.

³³ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete november 22-én tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1905/33. (nov. 30.) 209.

³⁴ *Emlékfüzet a Magántisztviselők Országos Nyugdíjgyejesülete alapításának huszadik évfordulójára 1893–1913*. Budapest, MONYE, 1914. 41.

³⁵ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905/1. (jan. 20.) 3.; OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Hoffmann Alfréd); *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1901–1902*. 364.; uo. *1902–1903*. 370.; uo. *1903–1904*. 383.; uo. *1904–1905*. 410.

³⁶ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107. (4926., illetve 4927. iktatószámok.)

A Magyar Írók Segélyegyletébe – szintén alapító tagként – az Eggenberger-féle könyvkereskedés nevében az alapszabály 2. §-ban meghatározott minimális kétszáz forintot fizetett be 1884-ben, magánemberként viszont sokkal nagyvonalúbb volt. Amikor 1899-ben beválasztották az egyesület elnökségébe, időközben elhunyt barátja nevének megörökítésére komoly összeget fizetett be (amelyet később „egyéb adomány”-ként újabb huszonöt koronával toldott meg):

A magyar írók segélyegylete újabban kiegészített igazgató-bizottságának egyik új tagja, Hoffmann Alfréd, az ismert könyvkereskedő, az áldozatkészség tényével fejezte ki köszönetét megválasztatásáért. Az egyesületi tőke gyarapítására ezer forintot adott, összekötve azt baráti kegyeletes emlékezéssel. Az alapítványt így jegyeztette be: „néhai társa, Molnár János emlékére”.³⁷

A megörökítés szándékát a fogadó fél is rendkívül komolyan vette, mint az a köszönetnyilvánító levelükből látható:

165/1899.

Tekintetes Hoffmann Alfréd könyvárus úrnak, a magyar írók segélyegyleti Igazgató Bizottsága tagjának – helyben

Budapest, 1899. nov. 14.

Igazgató Bizottságunk nevében van szerencsém hálás köszönetet nyilvánítani folyó évi május hó végén nagylelkűleg befizetett ezer forint hazafias és emberbaráti alapítványáért, mellyel a magyar írók segélyegyletének nagyobb alapítói közé lépni kegyeskedett, jóságához baráti nemes kegyeletet is csatolva, mivel neve mellé azt is beiktatni kívánta, hogy „néhai társa: Molnár János emlékére” tette alapítványát.

Midőn ezért az egylet háláját tolmácsolni kedves kötelességemnek tartom, egyszersmind arról is értesítem, hogy ez 1000 ft alapítvány, nevével, a „Befizetett Alapítványok könyvé”-be 1899. évről 452. szám alatt van beiktatva s az ezután megjelenő valamennyi „Évkönyv”-ben meg lesz említve, részint a hála kötelességéből, részint nemesszívű jótevők buzdításául.

Legmélyebb tisztelettel

készséges szolgálója:

Vadnay Károly

a magyar írók segélyegyletének titkára.³⁸

³⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1899/24. (jún. 11.) 403.

³⁸ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

Kozma Andor 1906-os titkári jelentéséből az is kiderül, hogy itt sem elégedett meg csupán a passzív adakozással: „Az igazgató bizottsági tagok sorából elragadta időközben a halál [...] Hoffmann Alfrédot, ki a magyar irodalom munkásainak javát nemcsak mint könyvkiadó, de mint ez egylet zajtalan jótékony működésének tevékeny részese is mindenkor szíven viselte.”³⁹ Az említett vezető testület nem volt nagy létszámú: az elnökön és a titkáron kívül mindössze tizenöt tagból állt. Gróf Károlyi Tibor lemondása után a századfordulótól Eötvös Loránd vezette a segélyegyletet, s Hoffmann vezetőségi tagtársai voltak Acsády Ignác, Benkő Kálmán, Bérczik Árpád, Brázay Kálmán, Csengery Loránd, gróf Dessewffy Aurél, Emich Gusztáv, Forster Gyula, Gyulai Pál, Jókai Mór, Kovács Sebestyén Endre, báró Lévy Henrik, Lukács Antal, Szász Károly és Szilasi Adolf. Munkájuk nagy felelősséggel járt: a 6–700 000 koronás egyleti vagyon kezelése mellett évente átlagosan 18–20 000 koronás állandó támogatásokról és pár ezer koronás rendkívüli segélyekről kellett rendszeresen döntéseket hozniuk.⁴⁰

Amikor a felkérésről – először informálisan, szóban – értesíthették, az idős könyvkereskedő valószínűleg kifejezhette afölötti aggodalmát, hogy amúgy is rendkívüli elfoglaltsága mellett vajon elbír-e majd az újabb kötelezettséggel. Legalábbis erre utal az titkár hivatalos levelének végén megnyugtatóan írt pár szavas üzenet:

72/1899.

Nagyságos Hoffmann Alfréd úrnak

Budapest, 1899. ápril 23.

Van szerencsém Nagyságodat értesíteni, hogy a magyar írók segélyegyletének mai napon tartott közgyűlése, mint alapítót, az Igazgató Bizottság tagjának egyhangúlag megválasztotta.

Kérve ennek elfogadását s a bizottsági ülésekben való szíves részvételét, mely ülésekre meghívó után leszek bátor fölkérni, vagyok mély tisztelettel

Vadnay Károly
segélyegyleti titkár

Egy évben legfölsőbb nyolc ülés van, nyáron negyedfél havi szünet.⁴¹

³⁹ *Magyar Írók Segélyegyletének évkönyve 1901–1905/6.* Budapest, Athenaeum, 1906. 10., 13., 27.

⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1901/17. (ápr. 28.) 297.; uo. 1903/1. (jan. 4.) 13.

⁴¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

Hoffmann Alfréd időben legkésőbbi kinevezése a Magyar Áruforgalmi Statisztikai Állandó Értékmegállapító Bizottságába szült. Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter erről szóló hivatalos értesítését 1901 tavaszán kézbesítették a Kecskeméti utcai könyvesboltba:

21614/VI. 1901. sz.

Hoffmann Alfréd úrnak,
az Eggenberger könyvkeresk. czég főnöke,

Budapest IV. Kecskeméti u. 3.

Kinevezem Uraságodat az Ő cs. és apostoli kir. Felsőge által ez évi márczius hó 24-én legkegyelmesebben jóváhagyott szervezeti szabályzat alapján újjászervezett áruforgalmi statisztikai értékmegállapító állandó bizottságba bizottsági taggá az 1906. év végéig terjedő 6 évi időtartamra.

Nem kétlem, hogy Uraságod ismert szakértelmével a hazai ipar és kereskedelem szempontjából annyira fontos magyar áruforgalmi statistika ügyét a leghathatósabbban fogja szolgálni és előmozdítani.

A nevezett bizottság szervezeti és ügyviteli szabályzatának egy példányát % alatt idemellékelve, egyúttal értesítem, hogy a bizottság megalakulására és működésének megkezdésére vonatkozólag a m. kir. központi statisztikai hivaltól fog értesítést nyerni.

Budapesten, 1901. április hó 28-án.

Hegedüs.⁴²

Mint láthatjuk, a kinevezés hat évre szült, a testület tagjainak feladata pedig abban állt, hogy – egy sor közgazdasági és pénzügyi szempont figyelembe vételével – évről évre állapítsák meg az országba behozott, illetve az onnan kivitt áruk értékét. A bizottság szakosztályokra oszlott s ezek mindegyike a Központi Statisztikai Hivatalban tartotta az üléseit.⁴³ Hoffmann Alfréd a X. szakosztály tagja lett, amely *Papír, irodalmi és műtárgyak* nevet kapta és Falk Zsigmond elnöklete alatt állt. A könyvkereskedőn kívül tagjai voltak Copony Márton brassói papírgyáros, Herz Vilmos (az I. Magyar Papíripar Rt. igazgatója), Hüttner János (a hermaneci papírgyár tulajdonosa), Lang Ernő (a zernesti cellulózygyár igazgatója) és Rigler József Ede papírgyári igazgató. Ehhez a szakosztályhoz tartoztak a statisztikai áruvajstromból a

⁴² OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁴³ A magyar áruforgalmi statisztikai állandó értékmegállapító bizottság ügyviteli szabályzata. (keresk. m. kir. min. 1901. évi 27.697. sz.) In: *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Magyar Királyi Belügyministerium, 1901. 277–283.

papír- és papíráruk (598–635. sorszámokon), az irodalmi és műtárgyak (1177–1186.), valamint a papírhulladék (1200–1203).⁴⁴

Talán ez volt Hoffmann Alfréd legnagyobb felelősséggel járó testületi tagsága, amely – az eddigiekhez hasonlóan – tiszteletbeli állás volt, díjazással egyáltalán nem járt. A bizottságban tevékenykedő tagok azonban a szervezeti szabályzat szerint „működésük tartama alatt kereskedelmi tanácsosoknak neveztetnek”.⁴⁵ Az más kérdés, hogy a könyvkereskedő ezt a címét sem használta soha.

⁴⁴ *A Magyar Áruforgalmi Statisztikai Állandó Értékmegállapító Bizottság tagjainak jegyzéke*. Budapest, Athenaeum, 1901. 9., 26.

⁴⁵ A magyar áruforgalmi statisztikai állandó értékmegállapító bizottság szervezeti szabályzata. (keresk. m. kir. min. 1901. évi 21.614. sz.) In: *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Magyar Királyi Belügyministerium, 1901. 274–276.

A 19. század utolsó harmadában gyakori volt, hogy a gazdagabb polgárcsaládok festményen örökítették meg a família idősebb vagy már elhunyt tagjainak emlékét. Hasonlóképpen a társadalmi reprezentáció egyik bevett formája volt az is, hogy a különböző nagyvállalatok és társadalmi egyesületek portrét rendeltek neves vezetőikről, s ezeket székházaikban helyezték közszemlére.

Így volt ez a különböző könyves szakmákban is: amikor például az Athenaeum részvénytársaság igazgatója, Vérei József 1891 elején nyugalomba vonult, a március 15-én tartott közgyűlés azonnal elhatározta arcképének megfestetését.¹ Ő sajnos már nem élvezhette a „megdicsőülést”, mert még ugyanazon év nyarán meghalt.

Idősebb Hornyánszky Viktor esetében csupán közvetlenül a halála után, mintegy a gyász kifejezéséeként határozta el a Budapesti Könyvnyomdászok és Betűöntők Egylete 1882. június 25-iki közgyűlése, hogy elkészítteti a szervezet elnökének portróját.² A képet idősebb Vastagh Györgytől rendelték meg és az 1883. április 8-án tartott közgyűlésen leplezték le az egyesület üléstermében.³

A Magyar Könyvkereskedők Egyletének prominens tagjai közül Hoffmann Alfréd esetében merült fel először egy őt ábrázoló festmény gondolata. Az ötlet gazdája a Szent István-Társulat tisztviselője, a segédek egyletének egyik legagilisabb tagja,⁴ Schäffer János volt.⁵

A megbízandó festő kiléte nem lehetett kérdéses: „Hogy ő az utókornak is szemlélhető példa legyen, megfestettük Székely Bertalan festőművésszel, most is igaz, jó barátjával arcképét és pedig azért általa, hogy kedves kézből kapja, hogy az ott függve, mindenkit buzdítson a munkára, a szakértelemre, a humanításra!”⁶

Tudjuk, hogy Székely más barátait is megörökítette: Tormay Béla portréja például ma a Szent István Egyetem Takarmányozástani Tanszékének tanári szobájában

¹ Szabó László: *Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből 1868–1918*. Budapest, Athenaeum, 1918. 17.

² Novitzky N. László: *Egyesült erővel. A Magyar Könyvnyomdászok ötvenévi szakszervezeti tevékenységének története*. Budapest, Magyarországi Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező-Egyesülete, 1912. 225.

³ *Graphica*, 1883/2. 12.

⁴ 1896-ban titkár, 1897–1899 között pénztáros, 1900–1903 és 1907–1908 között pedig elnök. Lásd Kiszlingstein Gusztáv: *A Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesületének „Csak szorosán” negyvenéves története 1873–1913*. Budapest, MKZE, 1913. 55–56.

⁵ *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 17.

⁶ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosán*, 1905. jan. 20. 4.

van elhelyezve. Hőgyes Endrének pedig, úgy tűnik, több művét is odaajándékozta, hiszen monográfusai szerint „egy időben a Rákos utcai intézet folyosóin és szobáiban e kapcsolat révén sok Székely Bertalan-kép is függött”.⁷

Az imént említett Hornyánszky-portré költségeire Falk Zsigmond ötven forintot adott 1882-ben,⁸ tehát hozzávetőleg ennyi lehetett Vastagh György honorárium. Azt nem tudjuk, hogy Székely Bertalan kért-e pénzt a munkáért, de az őt Hoffmannhoz fűző szoros köteléket ismerve nem tartom valószínűnek.

A festmény 1903. november végére készült el, s a segédek Csak szoroson egyesülete december 6-án tartott választmányi ülésén ki is tűzték az átadás időpontját. Azt tervezték, hogy a következő év január 24-én (vasárnap) délelőtt tíz órakor tartandó díszközgyűlés keretében leplezik majd le a képet az egylet IV. kerületi, Magyar utca 3. szám alatti helyiségében.⁹ Lapjukban meg is hívtak minden főnököt és alkalmazottat az ünnepségre, ám januárra Hoffmann Alfréd depressziója már olyan súlyos volt, hogy a rendezvényt „bizonytalan időre el kellett halasztanunk”.¹⁰

Az idős könyvkereskedő állapota csak nagyon lassan javult: csupán a Csak szoroson egylet augusztusi választmányi ülésén számolt be Schäffer János arról, hogy az elnök „súlyos betegségéből felépült”, és eme „kellemes és öröndetes esemény alkalmából indítványozta, hogy őszinte örömmüket és jó kívánatainkat átiratban tolmácsoljuk Hoffmann úrnak”.¹¹ Az egylet jelvényes papírjára készült kéziratos levél ma is megtalálható a nemzeti könyvtárban:

Nagyságos Hoffmann Alfréd úrnak, a Ferencz József-rend lovagja,
a Magyarországi könyvkereskedők egylete elnökének Budapesten.

Nagyságos Urunk!

A „Csak szoroson” magyarországi könyvkereskedő-segédek egyesülete ezerkilencszáznégyszáz év augusztus hó 3-án megtartott választmányi ülésének egyhangú lelkes határozata folytán határtalan lelkesedéssel őszinte szívből üdvözlö Nagyságodat egészségének helyreállítása alkalmából.

Hálát rebeg ajkunk ez Isteni gondviselésért és kérjük az Egek Urát, hogy Nagyságodat még beláthatatlan időnkig a legjobb egészségben és erőben megtartsa, karunk büszkeségére és mindannyiunk javára.

Az egyesület nevében

Lipcsey Kálmán e[gyleti] elnök.
Cservenka Jenő e[gyleti] titkár.¹²

⁷ Alföldy Zoltán – Sós József: *Hőgyes Endre élete és munkássága*. Budapest, Akadémiai, 1962. 15.

⁸ Novitzky 1912. 225.

⁹ Meghívó. *Csak Szoroson*, 1903. dec. 20.

¹⁰ Értesítés. *Csak Szoroson*, 1904. jan. 20.

¹¹ Jegyzőkönyv a „Csak szoroson” magyarországi könyvkereskedősegédek egyesületének 1904. évi augusztus hó 3-án megtartott választmányi üléséről. *Csak Szoroson*, 1904. aug. 20.

¹² OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107.

Hoffmann egészségi állapota valóban javult valamennyit, mert 1904. október 23-án már részt tudott venni a Magyar Könyvkereskedők Egylete rendes évi közgyűlésén.¹³ Ezen felbuzdulva az alkalmazottak szervezete decemberben ismét elkezdte szervezni a leleplezési ünnepélyt. Ezúttal az 1905. január 22-én megtartandó egyesületi közgyűlést jelölték meg az ünnepség időpontjául és erre főnökeiket kollektív átiratban hívták meg.¹⁴ A meghívó szövegét a *Csak Szorosan* ugyan nem közölte, de a *Corvina* szerencsére igen – s ebből kiderül az időközben megváltozott helyszín is:

Egyesületünk folyó 1905. évi január hó 22-én tartja XXXI. évi közgyűlését. Ezen közgyűlés alkalmával fogjuk az egyesület nagyérdemű dísztagjának Hoffmann Alfréd úrnak, a Ferencz József-rend lovagjának stb. arczképét, melyet Székely Bertalan, a festészeti akadémia igazgatója festett, egyesületünk helyiségében, VI., Andrassy-út 25. szám, I. emelet (bejárat a Dalszínház-utcza felől) ünnepélyesen leleplezni. Midőn ezen tény által közgyűlésünket kiválóan ünnepélyessé akarjuk tenni, van szerencsénk becses Czímedet, mint ünnepeltünk személyes ismerősét és tisztelőjét ezennel tisztelettel meghívni.

Budapest, 1905. január hó 8-án.

Az elnökség.¹⁵

A díszközgyűlést délután háromkor kezdték, az arcképatadási ünnepély pedig este fél hétre volt időzítve. A hivatalos események utáni társasvacsorára Serfőző Gyula egyesületi háznagnál lehetett jelentkezni annak munkahelyén, a Franklin-Társulat Egyetem utca 4. száma alatti épületében. Egy teríték ára három korona volt, ital-fogyasztás nélkül.

A „lélekemelő ünnepélyen” „több százra tehető előkelő, a tudományt, az irodalmat, a művészetet képviselő kitűnőségek, nagyszámú kartársak, hölgyvendégek és a Csak szorosan tagjai” vettek részt.¹⁶ A termekben „jelen voltak a notabilitások és a tudomány képviselői közül: báró Eötvös Loránt, a Magy. Tud. Akadémia elnöke, Láng Lajos val. b. t. tan. [az egyetem rektora, korábban kereskedelemügyi miniszter], König Gyula min. tan., Kováts Gyula udv. tan., egy. tanár, Marczali Henrik, dr. Krenner József, dr. Rauscher Lajos, dr. Haberern Pál, Kármán Mór egyetemi tanárok, Ferenczi Zoltán, az egy. könyvtár igazgatója, Jakab János, a Pesti magyar ker. bank igazgatója, Szlávik József árvaszéki ülnök, Brichta Salésius, a szervita rend főnöke, Hoffmann Benedek, a szervita rend házfőnöke, Ágai Adolf, Abafi Aigner

¹³ *Corvina*, 1904/30. (okt. 30.) 171.

¹⁴ Jegyzőkönyv a „Csak szorosan” magyarországi könyvkereskedősegédek egyesületének 1904. évi december havának 11-ik napján megtartott választmányi üléséről. *Csak Szorosan*, 1904. dec. 20.

¹⁵ Hoffmann Alfréd arczképének leleplezése. *Corvina*, 1905/2. (jan. 20.) 9.

¹⁶ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20. 4.

Lajos író, dr. Preysz Kornél min. fogalmazó stb.; főnökeink sorából: Ranschburg Viktor, az Athenaeum igazgatója, Gárdos Alfréd, a Franklin-Társulat igazgatója, Loewenstein Arnold, a Pallas igazgatója, Révai Ödön, remetei Kőváry János [a Nagel Ottó-féle könyvkereskedés tulajdonosa], vásárhelyi Wodianer Artur, Noséda Tivadar [a Kilián Frigyes-féle könyvkereskedés tulajdonosa], Toldi Lajos [az egykori Nagel Bernát-cég tulajdonosa], Wolfner József, id. Wolfner József, Gabos Soma [a Ráth Mór-féle könyvkereskedés tulajdonosa], Hoffmann Béla, Vastagh Gyula, Franke Pál [a Grimm Gusztáv-féle szortiment tulajdonosa], Weinberg Gyula [a Lampel-Wodianer cég főtisztviselője], Singer Sándor stb.¹⁷ Üdvözlő táviratban mentették ki távolmaradásukat többek között ifj. Emich Gusztáv, Peregriny János, Endrődi Sándor, Kautz Gyula és Láng József nagyváradi nyomdatulajdonos. A *Corvina* szerkesztője, Wiesner Jakab betegség miatt nem tudott megjelenni.¹⁸

A rendezvényt az Athenaeum-nyomda dalköre nyitotta meg Karl Mayrberger pozsonyi zeneszerző *Szövetségdala*val. A dalegylet karnagya ekkoriban Eisvogel Ferenc volt,¹⁹ ő harmóniumon kísérte az éneket, míg zongorán a későbbi ismert jazz-zenész, Korniss Ágoston működött közre.

A nyitóbeszédet a vendéglátó Csak szoroson egyesület elnöke, Lipcsey Kálmán tartotta. Üdvözölte a szép számmal megjelent közönséget, akik „ünnepélyünk fényét megjelenésükkel emelték”, majd Hoffmann Alfréd érdemeit ecsetelte. Mondandóját a köré a hasonlat köré építette, miszerint „minden család legfőbb óhaja, hogy szeretett fejének arcképét festményben megörökíthesse”, s így – mivel szeretetükön kívül mást nem adhatnak neki – a segédek szervezetének is, „mint családnak régi hő vágyát képezte, hogy dísztagjának arcképét méltóan megfestethesse”. Végül arra kérte kartársait, hogy „merítsenek példát nemes cselekedeteiből s valahányszor arcképére pillantanak, intő például szolgáljon az ő munkássága”. Másodikként Ranschburg Viktor, az Athenaeum részvénytársaság igazgatója, és a Magyar Könyvkereskedők Egyletének titkáráként Hoffmann Alfréd régi munkatársa szólalt fel. „Nemes hevülettel és diszkrét szónoki művészettel előadott gyönyörű beszéde” ugyan nem fért el a *Csak Szorosan* szűkre szabott hasábjain, de a *Corvina* teljes egészében közölte. Gondolatmenetének középpontjában afölötti öröme állt, hogy a könyvkereskedelem nesztorát nem csak pályatársai, hanem „a könyvkereskedői kar ifjabb munkatársai és a magyar könyvkereskedők jövő generációja” is őszintén tiszteli és szereti. Bizakodó véleménye szerint „ez az arckép késő évtizedek múltán

¹⁷ Gergolovits Vilmos: Hoffmann Alfréd-ünnepélyünk (Arcképének leleplezése alkalmából). *Csak Szorosan*, 1905. jan. 20. A későbbiekben, ha nem jelölöm az idézet forrását, azok innen származnak.

¹⁸ W. [Wiesner Jakab]: Arczképleleplezés. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 17.

¹⁹ *Ébredés Dalkör. Zászlófelavatási ünnepély*. Budapest, Szent László Nyomda, 1903. 12.

is beszélni fog arról, hogy mily nemes példaadás az ön élete mindnyájuk részére”.²⁰ A hallgatóság lelkes tapsa után az eredeti program szerint²¹ a Magyar Tudományos Akadémia titkára, Gyulai Pál következett volna, ám ő valamilyen „betegség miatt” nem tudott eleget tenni eme kötelezettségének. A korabeli sajtót átböngészve azt is megtudhatjuk, hogy a konkrét ok az volt, hogy lakásában elcsúszott a síkos padlón és eltörte a felkarját.²² Helyette König Gyula műegyetemi tanár és a Franklin-Társulat vezérigazgatója lépett az emelvényre „az írói gárda nevében”. Ő – egy nagy részvénytársaság vezetőjétől kissé furcsa módon – a régi, patriarchális kiadói világ utáni nosztalgiaját fejezte ki, amelynek egyik központi helyszíne volt az Eggenberger-féle „kis könyvesbolt, amelyben az ünnepelt tartózkodott”. Ezenkívül – ki nem mondott szavakkal – Hoffmann Alfréd félbemaradt művészi ambícióira utalt, amikor azzal vigasztalta, hogy „egy művészetben igaz mesterré lett: s ez a barátság művészeté”. Ezután a távollétét kimentő Endrődi Sándor „ez alkalomra írt és költői hasonlatokban gazdag” költeményét szavalta el a segédek egyesületének titkára, Fejes Sándor (szövegét lásd a mellékletben).

Az ünnepély csúcspontjaként „lehullott az arczképről a lepel és Schäffer János [...] igen lendületes és okos beszéd kíséretében vette át a képet az egyesület tulajdonába, buzdítva, lelkesítve a jövő könyvtár nemzedéket”²³ és megköszönte a betegség miatt szintén hiányzó Székely Bertalannak a munkáját.

Hoffmann Alfréd nem mondott formális beszédet, csupán „meghatottan és egyszerű szavakkal köszönte meg Egyesületünk őszinte és szeretetteljes megemlékezését”.

Az ünnepség lezárásaként az Athenaeum-dalegylet a Nemzeti Zenede tanárának, Thern Károly zeneszerzőnek *Ünnepi dalát* adta elő.

Miután a segédegylet fennállásának egyetlen ilyen nagyszabású ünnepsége zökkenőmentesen lezajlott, felszabadult hangulatú társas vacsora következett, ahol „ősi magyar szokás szerint megindult a toasztok árja”. Kőváry János humoros felszólalása után Révai Ödön a Csak szoroson további virágzására üritette poharát, Stokovszky Antal tiszteletbeli elnök a segédek egyesületének nevében Hoffmann Alfrédet, Lipcsey Kálmán pedig a jelenlevő vendégeket éltette. „Zajos tetszésben részesültek” ezenkívül König Gyula, Marczali Henrik és Ferenczi Zoltán felköszöntői is. A vidám hangulatú lakoma „elhúzódott az éjféli órákba”,²⁴ majd a társaság feloszlott.

²⁰ Ranschburg Viktor beszédéből. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 15–16.

²¹ Hoffmann Alfréd arczképének leleplezése. *Corvina*, 1905/2. (jan. 20.) 10.

²² Mi ujság? *Vasárnapi Ujság*, 1905/5. (jan. 29.) 76.

²³ Wiesner 1905. 17.

²⁴ Uo.

Az eseményről a *Csak Szorosan* számolt be a legrészletesebben,²⁵ a *Corvina* is két egymást követő számában reflektált rá,²⁶ de a legfontosabb családi hetilapokban, a *Vasárnapi Ujságban*,²⁷ valamint az *Uj Időkben*²⁸ is hosszú tudósítások jelentek meg.

A Hoffmann Alfréd „szelíd, jóságos tekintetű arcát”²⁹ ábrázoló bekeretezett festményt a Csak szoroson egyesület dísztermében helyezték el.³⁰ A szakmabeliek efölötti lelkesedése olyan nagy volt, hogy a soron következő, 1905 februári választmányi ülésen Révai Ödön már azt indítványozta, hogy „Székely Bertalan festményéből készíttessünk heliogravurókat s azokat árusítsuk első sorban kartársaink körében. Az ezekből befolyó jövedelmet pedig fordítsuk a segélyalap javára.”³¹ A választmány ugyan egyhangúlag elfogadta a javaslatot és mielőbb lépéseket készült tenni ez ügyben, de nem tudok róla, hogy ez az elképzelés megvalósult volna.

Az arckép azonban nem sokáig függhetett zavartalanul a Csak szoroson egyesület dísztermében. Valószínűleg a proletárdiktatúra négy és fél hónapja alatt, 1919 márciusa és júliusa között valamikor feldúlhatták a székházat vagy tolvajok törhettek be oda. Annyi bizonyos, hogy 1929-ben a festmény „már vagy tíz éve lappangott az egyesület egyéb tárgyaival együtt”.³² Ez év március 9-én a főnökegyesület közgyűlésén Lantos Adolf jelentést tett a hiányokról a könyvkiadói szakosztálynak és ennek eredményeként meg is bízták azzal, hogy az „elkallódott” képet felkeresse.³³

Hoffmann Alfréd egykori alkalmazottja és emlékének „lelkes és kegyeletes öröze”, Gergolovits Vilmos azonban nem várt felhatalmazásra: egymaga indult neki Budapestnek, hogy felkutassa a portrét. Kitaró kutatásainak eredményeképp március végére már azt jelenthette a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének, hogy „keret nélkül ugyan és kissé megrongálva”, de rábukkant Székely Bertalan alkotására. Egy Kappel János nevű vendéglősnél találta meg, akinek akkoriban az Istenhegyen (a külterület 9762. helyrajzi számán) működött a fogadója.³⁴

²⁵ A *Csak Szorosan* 1905. jan. 20-i számát teljes egészében az ünnepségnek szentelték és Székely Bertalan festményének reprodukcióját is közreadták.

²⁶ *Corvina*, 1905/2. (jan. 20.) 9–10. és uo. 1905/3. (jan. 30.) 16–17.

²⁷ Arczképleplezés. *Vasárnapi Ujság*, 1905/5. (jan. 29.) 76–77.

²⁸ Hoffmann Alfréd. *Uj Idők*, 1905/6. (febr. 5.) 139. A könyvkereskedő-segédek lapján kívül tudomásom szerint csak ennek a lapszámnak a 129. oldalán jelent meg Székely Bertalan festményének reprodukciója.

²⁹ Wiesner 1905. 16–17.

³⁰ Kiszlingstein 1913. 32.

³¹ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének 1905. évi január hó 31-én tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1905/4. (febr. 10.) 21–22.

³² Hoffmann Alfréd arcképe megkerült. *Corvina*, 1929/13. (márc. 31.) 76.

³³ Egyesületünk XLV. rendes közgyűlése. *Corvina*, 1929/11. (márc. 17.) 50.

³⁴ *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1928*. Budapest, Franklin-Társulat, 1928. 894.

Ha azonban kicsit alaposabban is utánanéznünk Kappel előéletének, azt találjuk, hogy korábban pontosan a belvárosi Magyar utca 3. szám alatt, a Csak szorosan egylettel azonos épületben volt kávémérése!³⁵ Bármilyen módon kerülhetett hozzá a festmény, azt jól tudhatta, hogy kit ábrázol és kinek a jogos tulajdona.

A könyvkereskedő-segédek Csak szorosan egylete a Tanácsköztársaság alatt gyakorlatilag megszűnt létezni,³⁶ és több mint egy évtizedig semmilyen aktivitást nem mutatott. „Az első világháború fagya elhervasztotta, megfagyasztotta virágait. Más egyesület érdekkörébe került, melynek eredménye azután teljes megszűnése, több száz kötetes könyvtárának, berendezésének, képeinek, vagyonának elvesztése lett.”³⁷ Az alkalmazottak szervezetének egykori javaira a jogutódlás címén a könyvkereskedők főnökegyesülete tartott igényt – erre hivatkozva követelhetette vissza képviselőjük többek között a Székely Bertalan-festményt is.

Az egylet akkori vezetése azonban nem elégedett meg azzal, hogy némi javítatás után visszahelyezzék a Hoffmann Alfrédot ábrázoló képet méltó helyére, más műalkotásokkal is igyekeztek feldíszíteni a frissen megvásárolt³⁸ Magyar utca 50. alatti székház falait a közelgő ötvenéves jubileumra. Még három évvel korábban, amikor Németh József könyv- és zenemű-kereskedő és műszaki könyvkiadó, hosszú éveken át az egylet pénztárosa, majd szakosztályi elnök 1926 végén váratlanul meghalt,³⁹ özvegye, Tókey Ottilia megígérte, hogy elkészítteti és az egyesületnek ajándékozza a portróját. A megbízással Márton Lajos festőművészt kereste meg, aki személyesen is ismerte az elhunytat és így – természetesen fényképek alapján dolgozva – valóban élethű ábrázolást tudott róla készíteni. Az olajfestményt az özvegy 1928 júniusában adta át a kiadók és kereskedők egyletének,⁴⁰ és a *Magyar könyvkereskedők évkönyve* 1930-as kötetében a reprodukcióját is láthatjuk. 1929 áprilisában megszerezték idősebb Wolfner József „díszes keretbe foglalt művészi arcképét” is, amely addig a Singer és Wolfner vállalat tulajdonában volt.⁴¹ Ugyanezen év nyarán az egyesület második elnöke, Aigner Lajos özvegyét, Ujlaky Etelkát is megkeresték azzal a kéréssel, hogy adományozza az egyletnek az elhunyt férjéről készült portrét. Júliusban már ez is a Magyar utcai épületben várta az ünnepélyes felavatást.⁴² Szintén „a család áldozatkészsége és egyesületünk iránti figyelme” segítségével jutottak a budapesti könyvkereskedői szakosztály másik elnökét

³⁵ *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1904–1905.* Budapest, Franklin-Társulat, 1905. 1243.

³⁶ A „Csak szorosan” újjáalakuló közgyűlése. *Corvina*, 1931/18. (máj. 3.)

³⁷ Valami a „Csak szorosan”-ról. *Corvina*, 1943/60. (dec. 30.) 172.

³⁸ Az épületet 1927 márciusában vették meg 72.000 pengőért. Lásd Egyesületünk XLV. rendes közgyűlése. *Corvina*, 1929/11. (márc. 17.) 55.

³⁹ *Corvina*, 1926. dec. 30. (Különkiadás.)

⁴⁰ Németh József arcképe. *Corvina*, 1928/24. (jún. 10.) 117.

⁴¹ Id. Wolfner József arcképe. *Corvina*, 1929/16. (ápr. 21.) 88.

⁴² Vegyes hírek. *Corvina*, 1929/30. (júl. 28.) 151.

(és az Eggenberger-féle könyvkereskedés egyik későbbi tulajdonosát), Rényi Károlyt ábrázoló festményhez. De nem csupán a Magyar Könyvkereskedők Egylete nevezetes személyiségeinek arcképeivel dekorálták az új székházat. Tudjuk például, hogy 1929 tavaszán a kollektív lelkesedéstől áthatott Stemmer Ödön antikvárius „négy könyváruosi tárgyú, művészi színes képet, akvarellt, litográfiát és metszetet ajándékozott” a szervezetnek.⁴³ Több hasonló adomány is történhetett ebben az időszakban, mint ahogy sokan adtak könyveket is az újjraalapított társulati könyvtár számára.

A négy jeles férfiú portréját az egyesület fennállásának ötvenéves jubileumán, 1929. május 29-én (szerdán) ünnepélyes keretek között avatták (Hoffmann Alfréd esetében újra) fel.⁴⁴ A tömegben „a négy család tagjai közül is többen, tagtársaink is igen nagy számban jelentek meg”.⁴⁵ A nagyterem falára függesztett négy képet babérlombokkal díszítették fel és alattuk helyezték el az elnöki asztalt. Az este hét órakor kezdődő ünnepséget a szervezet vezetője, Keéri-Szántó Andor nyitotta meg, aki optimistán úgy nyilatkozott, hogy „ez a négy arckép csak kezdete annak a teljes sorozatnak, amely az összes elnököket és alelnököket fogja egykor házunk falán megörökíteni”. Ezután a budapesti könyvkereskedői szakosztály elnöke, Ranschburg Gusztáv méltatta egyenként a festményeken megörökített nevezetes könyvkereskedőket.

„Az egyesület nagyjainak galériája” két világháború között tovább gyarapodott Benkő Gyula portréjával,⁴⁶ aki 1906–1919 között a szervezet elnöke, majd ezután 1934-ben bekövetkezett haláláig díszelnöke volt. Úgy tűnik tehát, hogy az egyesület „félített ereklyéinek” kollekcijába egyedül az első elnök, Pfeifer Ferdinánd arcképét nem sikerült beszerezni.

Hiába építgették azonban a lelkes könyvesek szakmájuk múltjának archívumát, közbeszólt az újabb világégés. 1943 decemberében Mautner Manó pénztáros már arra hívta fel a figyelmet beszámolójában, hogy „az egyesületi székház mennyezetbeomlásával és tatarozásával kapcsolatban” közel 15 000 pengő váratlan kiadásuk volt.⁴⁷ Hogy mi ment tönkre ekkor és mi később, a Budapest ostroma alatt az épületet ért súlyos találatok következtében, nem tudhatjuk – de a végeredmény ugyanaz: 1945-ben „székházunk fele romokban hever”,⁴⁸ egészen pontosan „emeleti, utcai részének a felét mintha valami lefűrészelte volna”.⁴⁹ A festmények szinte biztosan a könyvtárral azonos helyiségben voltak elhelyezve s így pusztulásuk is biztos, hi-

⁴³ Stemmer Ödön képajándéka egyesületi székházunk számára. *Corvina*, 1929/16. (ápr. 21.) 88.

⁴⁴ Hoffmann Alfréd, Németh József, Rényi Károly és id. Wolfner József arcképének leplezése. *Corvina*, 1929/21. (máj. 26.) 122.

⁴⁵ Egyesületünk ötvenéves jubileumi ünnepségei. *Corvina*, 1929/23. (jún. 9.) 129.

⁴⁶ Egyesületünk ötvenedik rendes közgyűlése. *Corvina*, 1934/25. (jún. 24.) 73., 80.

⁴⁷ Egyesületünk rendes közgyűlése. *Corvina*, 1943/55. (dec. 12.) 148.

⁴⁸ Beszámoló. *Corvina*, 1945/1. (aug. 26.) 1.

⁴⁹ Stemmer Ödön: *Egy antikvárius visszaemlékezései*. Budapest, Szépirodalmi, 1985. 305.

szen Kiss Adolf pénztáros 1946 nyarán készült beszámolója szerint „berendezésünk és könyvtárunk tönkrement”.⁵⁰

Az intézőbizottság ugyan arról határozott, hogy óriási kölcsön felvételével hozzáfognak a helyreállítási munkálatokhoz, de – mint tudjuk – erre nem sok idejük maradt. A kommunista elveken szerveződő új állam belügyminisztere, Zöld Sándor 1951. február 10-én elrendelte a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyletének feloszlását.

Stemmer Ödön nosztalgikus emlékezéséből tudjuk, hogy nem csupán Hoffmann Alfréd és a többi híres könyves portréja pusztult el a második világháborúban, hanem annál sokkal több:

Régi könyvkiadóinknak a múlt század első feléből megmaradt levéltári anyaga volt ez, köztük a Trattner-, Heckenast- és Emich Gusztáv-céggel kapcsolatos pergamen oklevelek, eredeti cégirányítási iratok és egyéb szaktörténetileg jelentős okmányok. [...] Akkor arra gondoltam, hogy más, a szakmával összefüggő érdekes írásokkal, tárgyakkal, arcképekkel, régi üzlethelyiségek képeivel stb., egy majdan kiépítendő szakmai múzeum értékes anyaga lesz ez a levéltári gyűjtemény is. Most, amikor ezeket a sorokat írom, még nem tudom pontosan, hogy az ostrom alatt súlyosan megsérült egyesületi házban mi minden pusztult el végleg, mi az, amit szertehordtak, s mi az, ami előkerülhet még?⁵¹

⁵⁰ Egyesületünk XLV. rendes közgyűlése. *Corvina*, 1946/6. (aug. 8.) 7.

⁵¹ Stemmer 1985. 110.

A RÉGI BOLT LEBONTÁSA, ÁTKÖLTÖZÉS A KECSKEMÉTI UTCÁBA A MŰKERESKEDÉS

A 19. század legvégén a Fővárosi Közmunkák Tanácsa – hogy szabad feljárást biztosítsanak az épülőben levő Eskü téri (ma Erzsébet) hídra – a Ferenciek terének átrendezéséről is döntött. Ez tulajdonképpen az ott álló épületek nagy részének felvásárlását és lebontását jelentette, így az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek is el kellett költöznie a Ferenciek tere és a Kúria utca sarkáról. Molnár János halála óta Hoffmann Alfréd egyedül vezette a céget, tehát egymaga kellett gondoskodjon a megfelelő új helyiségről és az átköltözésről.

Az egész életében megszokott környezetből való drasztikus „kiűzetés” bizonyára megviselhette a hatvanéves öregurat, de nem csupán őt. A korabeli sajtóban egyre-másra jelentek meg a nosztalgikus, fájdalmas hangú búcsúzó cikkek, amint a Belváros egy-egy újabb épülete tűnt el a bontást végző szlovák vendégmunkások csákányai alatt. *A Hét* újságírója például így írt 1897 nyarán: „A belvárosra kimondták a szentenciát: pusztulni kell. [...] A főváros egy része állandó porfellegekbe van burkolva. [...] Jó, hogy eltakarja szemünk elől, legalább nem látjuk a pusztulást. A tavasszal, hogy lejöttek a jó tótok és megtették az első csákányvágást, azóta lassú halállal vívódik.”¹ A *Pesti Hírlap* tudósítója szintén a már-már elviselhetetlen viszonyokra panaszkodott: „Nagyban rombolják már a régi házakat a belvárosban. [...] A belváros most csupa por s némely utcáján alig lehet járni a törmelékek és a teherkocsik miatt.”² Márai Sándor szavaival „Pest sistergett, mészfelhőktől porzott, minden utcasarkán épült”.³

Természetesen azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a jómódú pesti bolttulajdonosok a meleg nyári hónapokat rendszeresen valamelyik felkapott bel- vagy külföldi üdülőhelyen töltötték – de legrosszabb esetben is budai vagy főváros környéki villáikba menekültek, amikor csak tehették. Így tehát ebben az időszakban valószínűleg Hoffmann Alfréd is többnyire Sándor öccse zugligeti villájában tölthette idejét, hogy elkerülje a belvárosi zűrzavart.

A *Corvina* egy cikkének szerkesztőségi lábjegyzetéből azt is pontosíthatjuk, hogy 1897 júniusában „a Kuriát már lebontották. Most bontják a Csigát s a Kuria és a Duna közt fekvő házakat. Maholnap az Eggenberger-féle házra kerül a sor.”⁴ Azon a nyáron a tősgyökeres pestiek számára furcsán megváltoztak a fényviszonyok az Eggenberge-

¹ Por és hamu. *A Hét*, 1897/29. (júl. 18.) 467.

² *Pesti Hírlap*, 1897/141. (máj. 22.) 8.

³ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Budapest, Helikon, 1997. 162.

⁴ *Corvina*, 1897/17. (jún. 20.) 90.

rium környékén. Krúdy Gyula emlékei szerint „a régi ház ott, a Barátok terén mind kisebb lett az egyre növekedő fővárosban. Kezdteltűnedezni a régi egyemeletes ház [...], amely valamikor oly meghittséggel bújt el a ferenciek tornyainak árnyékában, most már nem sokat mutatott a lépten-nyomon épülő paloták között.”⁵ Ágai Adolf is az új látvány szokatlanságáról írt: „A bontó vas mind tágabb körben döntöget s már közel éri a tudós-tanyát. Nem is a múlandóság árnya, de annak fénye környékezi. Soha annyi világosság nem ömlött arra az ódon házikóra, mint azóta, hogy az elhanyagolt Kúriából a halálos szentenciát a csákánya nyelén nyújtogatja feléje a tót.”⁶

A furcsa fényben fürdő épület még egy évig biztosan állt, hiszen az Athenaeum is csak 1898 őszén költözött ki az újonnan felépített Kerepesi úti székházába és gyártelepére. Krúdy Gyula szemléletes megfogalmazása szerint „a szerkesztők maguk is nyugtalankodtak, amikor a régi Athenaeum óriási épülete megindult a lábaik alatt. [...] Pest egyik nagy eseménye volt, amikor az ódon házat bontani kezdték, és a régi íróasztalokat kocsikra rakták, a munkatársak és a szerkesztők szakállai többé nem libegtek végig a Barátok terén.”⁷ A költözés pontos dátumát Zilahi Kiss Béla 1898. október 9-iki újságcikkből tudhatjuk meg:

Tíz esztendő alatt az irodalom szépen kihurczolkodott a belvárosból a körutakra, Budapest városának ama részeibe, a hol ötven esztendővel ezelőtt káposztás kertek zöldelltek festői szemétdombok társaságában. [...] Ez a kis mélézás is csak onnan támadt, hogy a jövő héten hátat fordít a belvárosnak az Athenaeum is, és ezzel átadatik a múltnak a Barátok-terének legnagyobb nevezetessége. [...] Hogy szokjuk meg – jóságos egek! – a Barátok-terét az Athenaeum híjával!⁸

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés már kissé korábban, 1898 nyarán elhagyta a Ferenciek terét, hiszen Hoffmann Alfréd augusztus 20-án és 30-án immár azt adta hírül kartársainak, hogy „a ház lebontása miatt eddigi üzlethelyiségemet IV. kerületi Kecskeméti utca 3. számú házamba áthelyeztem”.⁹ Az egykori Athenaeum helyén csak a sok munkást foglalkoztató nyomdák környékén rendszerint megtűrt kocsmá maradt meg, ahol azelőtt az éjszakai lapszedéstől és nyomtatástól fáradt munkások „egy-két-nyolc-húsz pohár söröcske mellett [...] elmélkedtek a világ folyása felett”.¹⁰ A csapszék „még évekig nyitva tarthatott, mert a hatóság nem vette észre, hogy a

⁵ Krúdy Gyula: Egy régi ház régi pénztárosa. In: Krúdy Gyula: *A szobrok megmozdulnak. Írások az irodalomról*. Budapest, Gondolat, 1974. 340.

⁶ Porzó [Ágai Adolf]: Egy tudós-tanya. *Corvina*, 1897/17. (jún. 20.) 90.

⁷ Krúdy 1974. 340.

⁸ Junius [Zilahi Kiss Béla]: Az Athenaeum. *A Hét*, 1898/41. (okt. 9.) 653–654.

⁹ *Corvina*, 1898/23. (aug. 20.) 117. és 1898/24. (aug. 30.) 126.

¹⁰ Andai Gyula: *Félszázad a küzdelem útján*. Budapest, Franklin-Társulat, 1918. 18.

nyomdát időközben a Rákóczi útra helyezték”.¹¹ Az Athenaeum épületéből viszont mára csupán a hajdani timpanonon fekvő két nőalak szobra és a kapu fölötti barokk Szent Flórián maradt fenn, amelyet a Budapest Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma őriz.

A figyelmes olvasó észrevehette, hogy Hoffmann saját házáról beszélt a hirdetésben – és valóban, a fővárosi cím- és lakjegyzékben pontosan 1898-ban tünt fel először, mint a IV. kerületi Királyi Pál utca 4. számú (366. helyrajzi számú) ingatlan tulajdonosa.¹² A két cím eltérése nem szabad félrevezessen minket, hiszen egy V alakú elágazás után álló épületről van szó, amelynek mindkét utcára nyílik homlokzata. Hoffmann Alfréd korábban idézett hirdetése is egyértelművé teszi a két bejárat funkcióit: míg a bolt kirakatai és főbejárata a Kecskeméti utcára nézett, addig „kiadványaim kiszolgáltatása ugyanazon ház hátsó oldalán: IV., Királyi Pál-utca 4. szám történik 8–12-ig és 3–7-ig”.

A háromemeletes, neoreneszánsz stílusú reprezentatív bérházat Pest egykori főbírája, Agorasztyó Miklós építtette 1875-ben, Steindl Imre tervei alapján. Nem mondhatni, hogy az Eggenberger-féle könyvkereskedés messzire költözött volna: új otthona a régi bolthoz igen közel, mindössze 330 méterre feküdt. A földszinti üzlethelyiséget előtte Schuler József bérelte és papír-, írószer- és nyomtatványboltot működtetett benne.¹³

A környék legalább annyira jó helyszín volt a könyvkereskedés számára, mint a Ferenciek tere. Az egyetem tözsomszédsága miatt a közelben már amúgy is számos antikvárium és szortiment működött – a vele szemben levő 4. szám alatt például a Politzer Zsigmond és fia cég.¹⁴ Átellenben balra a 2. számú házban 1904. augusztus 1-jén a Szent István-Társulat nyitott szortiment-kereskedést,¹⁵ a szemben jobbra eső 6. számú épületből pedig éppen nemrégiben (1895-ben) költözött el a Pallas nyomdaipari részvénytársaság. A környékbeli házak tulajdonosai között is sok könyves volt: a Királyi Pál utca 5. számú épület birtokosa például a könyvkötészeti üzemtulajdonos, Gottermayer Nándor és neje, míg a 8. számú ház Méhner Vilmos és felesége birtokát képezte.¹⁶

Ekkoriban már az Egyetem téren villamos-végállomás működött,¹⁷ s a sínek pontosan a „forgalmas Kecskeméti-utcában”¹⁸ vezettek a város külső részei felé. Az (alsóvezetékes) szerelvények miatt ennek a boltnak tehát már jóval zajosabb lehetett

¹¹ Krúdy Gyula: A „Kakasos-ház” és vendégei. In: *Irodalmi kalendárium. Írói arcképek*. Budapest, Szépirodalmi, 1989. 547.

¹² *Budapesti cím- és lakjegyzék 1898*. Budapest, Franklin-Társulat, 1898. 63.

¹³ Uo. 1896–1897. 420.

¹⁴ Uo. 1901–1902. 657.

¹⁵ Notter Antal: *A Szent István Társulat története*. Budapest, Szent István Társulat, 1904. 238.

¹⁶ *Budapesti cím- és lakásjegyzék 1905–1906*. Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 88.

¹⁷ *Budapest székes-főváros és környékének térképe*. Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann Alfréd), 1903.

¹⁸ Notter 1904. 238.

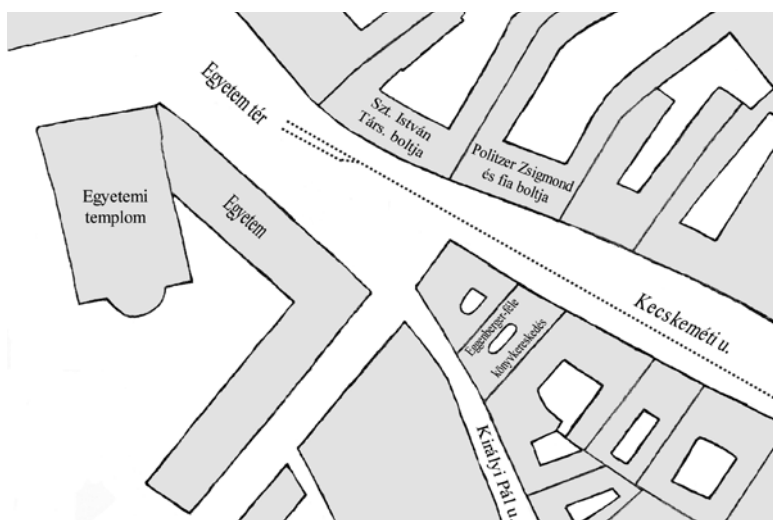
A Kecskeméti és a Királyi Pál utca elágazása,
jobboldalt az egyetem épületével
A sarokház utáni első épületben működött Hoffmann Alfréd új könyvesboltja
A főbejárat a bal oldali homlokzaton nyílt

a környéke, mint a réginek. Az utcát rövidesen „villamos lámpások fehér gömbjei” világították be, amelyek körül csak úgy keringett „a sok ismeretlen pille és bogár”.¹⁹

Az első hónapokban kissé szűken lehettek, hiszen Hoffmann Alfréd – nyilvánvalóan a Nagy Miklóshoz fűződő közeli barátsága miatt – vendégszeretően befogadta új ingatlanába a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségét is. Őket szintén az óriási léptékű belvárosi bontások kényszerítették költözésre, s hozzávetőleg 1898 április–májusától október végéig az Eggenberger-féle könyvkereskedés emeletén(?) dolgoztak munkatársaik.

A *Vasárnapi Ujság* szerkesztőségi irodája ezelőtt fél évvel szállást volt kénytelen változtatni, mert azt az Egyetem-tér 6. sz. alatti gr. Andrassy-féle régi házat, a melyben 23 éven át volt elhelyezve, tulajdonosa lebontatta [...]. Nehéz szívvel hagytuk el a régi megszokott fészket, s a közeli Királyi Pál-utca 4. sz. alatti házba költöztünk át, melyben tulajdonosa Hoffmann Alfréd, lapunk

¹⁹ Ágai Adolf: *Utazás Pestről Budapestre 1843–1907*. 3. kiadás. Budapest, Pallas Rt., 1912. 384. Ágai egy kissé pontatlanul emlékszik ugyan, de remek hangulatfestő. A valóságban Budapest utcáit csak 1909-ben kezdték el villannyal világítani. Lásd Pásztor Mihály: *A közvilágítás alakulása Budapesten*. Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1929. 169.

Az új könyvesbolt közvetlen környezete a századfordulón

régi barátja, készséggel adott számunkra ideiglenes hajlékot, két utcára néző házában, a mely új házába ő maga is akkor költözött be könyvkereskedésével, a több mint száz év óta a Ferencziek-terén fennállott Eggenberger-féle könyvkereskedéssel, miután régi házuk a Belváros új rendezése folytán rohamosan történő rombolásoknak szintén áldozatául esett. Azon hat rövid hónap alatt, mióta a Vasárnapi Ujság szerkesztőségének 23 éves hajlékából, az Egyetem-térről ki kellett költöznie, teljesen megváltozott régi lakásunk egész környéke. [...] November 1-sejétől kezdve tehát újra régi, megszokott tanyánkon leszünk, csupán azzal a különbséggel, hogy az egyszerű ódon ház helyett új, kényelmes palotaszerű épület fogad be bennünket és hogy lakcímünk a régi Egyetem tér 6. sz. helyett ezentúl [...] Kaplony-utcza 9. sz. lesz.²⁰

Az új helyen berendezkedve Hoffmann és munkatársai egyúttal modernizálásba is kezdtek: bevezették a boltba a telefont. Ez a szolgáltatás ugyan már régóta elérhető volt, hiszen a hálózat 1881. május elsején kezdte meg a működését a fővárosban,²¹ a Ferenciek terén álló boltban azonban mégsem vették eddig igénybe. A századfordulón már országosan 9535, Pesten 4400 előfizetője volt a távbeszélő hálózatnak.²²

²⁰ Mi ujság? *Vasárnapi Ujság*, 1898/44. (okt. 30.) 771–772.

²¹ *Vasárnapi Ujság*, 1881/7. (febr. 13.) 109.

²² *A Magyar Posta, Távirat- és Távbeszélő statisztikája az 1905. évről*. Budapest, M. Kir. Posta- és Távirat-vezérgazgatóság, 1905. 44.

A budapesti név- és címtárak 1901-ig a 63–72,²³ ezután két éven keresztül két különböző (a laccím-nyilvántartásnál a régit, a cégjegyzékben az újat),²⁴ míg 1904-től kezdődően már az átszámozás utáni 772-es tárcsázási számot regisztrálták mindkét helyen.²⁵ Ugyanezzel a számmal szerepelt a bolt az 1906-ban és később kiadott telefonkönyvekben is.²⁶ A távbeszélő-szolgáltatás igénybevétele egyáltalán nem volt olcsó mulatság, mint azt egy éppen 1898-ban megjelent újság cikk is tanúsítja: „A mi telefonunknak [...] legnagyobb baja, hogy drága. Nagyon is nagy szüksége lehet annak a telefonra és nagyon is sok pénze lehet, aki 144 forintot fizethet érte egy-egy esztendőre.”²⁷

A bolt berendezési tárgyai minden bizonnyal ugyanazok maradtak, hasonlóan nézhetnek ki a kirakatok is, és az odalátogató társaság szokásai sem változtak meg. Hevesi Lajos tanúsága szerint „a régi barátok [...], akik évtizedeken át az Eggenberger-féle könyvkereskedésben kaszinóztak nap mint nap és híven követték őt a Barátok teréről a Kecskeméti utcába is.”²⁸ Valami azonban mégis változott: 1904-ben a könyvesbolt fölötti emeleti helyiségekben műkereskedést nyitottak. Az új üzletág kezdeményezője minden bizonnyal az ekkoriban már nagyon beteg Hoffmann Alfréd fiatal üzlettársa, Vastagh Gyula volt. Ő maga is művészfamiából származott, a munkahelyén pedig évek óta szüntelenül neves festők és szobrászok körül forgott – nem csoda hát, ha az új vállalkozásról ilyen lelkes és büszke szavakkal beszélt: „a czég, e 140 éves öreg törzs, most egy új bimbót hajtott, mely sokat ígérően fesledezik”.²⁹ Természetesen az idős könyvkereskedő is pártolhatta a dolgot, hiszen ez nagyon is egybeesett régi szenvedélyével, de ő ekkor már semmiben sem vett aktívan részt.

A megnyitás időpontját a *Vasárnapi Újság* részletes tudósításából ismerhetjük meg:

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés a Kecskeméti-utca 3. sz. alatt levő üzleti helyisége emeleti részében műkiállítás rendezett be. A tárlat célja elsősorban magyar művészek kisebb munkáit népszerűsíteni és értékesíteni mérsékelt áron részletfizetés mellett is. Be van itt mutatva Fadrusz János hagyatéka művészi másolatokban, úgyszintén Lotz régibb és újabb műveiből egy egész sorozat, Barabás Miklóstól néhány vízfestmény, rajz; továbbá Aggházy, Baditz, Holló, Benczúr, Edvi Illés, Hány, Innocent, Jendrassik, Katona, Magyar-Mannheimer, Margitay, Mend-

²³ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1899*. Budapest, Franklin-Társulat, 1899. 392.; uo. 1900–1901. 415.

²⁴ Uo. 1901–1902. 436., 657.; uo. 1902–1903. 446., 673.

²⁵ Uo. 1903–1904. 464., 699.; uo. 1904–1905. 494., 746.; uo. 1905–1906. 516., 781.

²⁶ *Beszélő hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betűrendes névsora*. Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 86.

²⁷ A drága és olcsó telefonról. *Pesti Hírlap*, 1898/163. (jún. 14.) 16.

²⁸ L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

²⁹ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 15.

lik, Munkácsy, Nádler, Neogrády, Pállik, Pállya, Spányi, Szenes, Szlányi, Telepy, Tolnai, Tölgyessy, Tull, Vastagh Géza, Vaszary stb. festményei. E kis tárlat a múlt héten nyílt meg az Országos Képzőművészeti Tanács több tagjának jelenlétében.³⁰

Szintén innen tudhatjuk azt is, hogy az 1904. november 20–25. körül megnyílt szalon délelőtt tíz órától este fél nyolcig tartott nyitva. Az induláskor még csak két szobát rendeztek be erre a célra, de később – már Hoffmann Alfréd halála után – a műkereskedés alapterülete a sokszorosára gyarapodott.³¹ Az eladásra szánt műtárgyak főként olyan kisebb méretű festmények voltak, amelyeket alkotóik nem tudtak kiállítani a nagy, reprezentatív műtárlatokon – és alacsonyabb árak miatt természetesen a polgárság is könnyebben megengedhette magának megvásárlásukat. Az „ízlésesen berendezett szalon”-ban azonban olyan kisplasztikákat is árultak, amelyek egy 19. század végi úri szoba méltó – és divatos – díszéivé válhattak. Úgy tűnik, hogy ezeket a két helyiség közül a kisebbikben helyezték el:

A Kecskeméti utcában az Eggenberger-féle könyvkereskedés új művészeti szalont nyitott, amelynek néhány száz darabját egyes kéz szedte össze. Túlnyomón kicsiny képek és plasztikai tárgyak, amilyenekkel könnyen díszíthetjük a kisebb-méretű szoba falát is. Emellett csaknem minden java művésztünk képviselve van ott, a legtöbbjük kiválóan jellemző művekkel. Így egész sorát láttuk az apró Lotz-képeknek, aztán Spányi, Hány, Nádler, Vaszary, Vastagh Géza, Telepy, Keleti, Barabás, Szlányi, Zemplényi, Kriesch, Edvi-Illés, Margitay s még igen sok ismert művész festményeinek. Az új szalonnak az a célja, hogy jó mesterek műveihez olcsón jusson a közönség. Kiválóan érdekesek a kis szalonban ifj. Vastagh György kicsiny afrikai szoborművei: néger és arabus fejek, állatok, stb. finoman cizellált bronzban. Ezek kivált szalondísznek s egyleti díjaknak alkalmasak.³²

Vastagh Gyula ez utóbbi eladási lehetőséget is ügyesen kiaknázza:

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület intézőinek, jelesen az egyesület műszerető titkárának, Jeszenszky Pálnak az a szerencsés gondolata támadt, hogy a gyakran kétes művészi értékű ezüst serlegek és más hasonló tárgyak helyett eredeti festményeket adjon jutalmul a kiállítóknak a mostani tenyész-állatvásár alkalmából, s e célra az Eggenberger-féle szalonból válogatta a díjazásul szánt képeket. Ezek sorában van az ország határain túl is kedvezően ismert állatfestőnek: Pállik Bélának nagyobb méretű festménye, a „Libák”, [...] a második

³⁰ Új műtárlat. *Vasárnapi Ujság*, 1904/48. (nov. 27.) 823.

³¹ *Eggenberger műkiállítás*. [Budapest], s. n., [1919 körül]. (A cég reklámkiadványa.)

³² Új művészeti szalon. *Uj Idők*, 1904/50. (dec. 11.) 585.

díjult választott festmény Vastagh Géza „Csirkék” [...], míg a harmadik gyanánt jutalmazott kiállító Neográdytól a „Tél” című festményt kapja megtelepetésül.³³

Úgy tűnik, hogy az immár Eggenberger-féle könyv- és műkereskedés (Hoffmann és Vastagh) néven futó cég új vállalkozása sikeres volt, hiszen az újságíró szerint az itt „olcsó áron” kapható műtárgyakat „a közönség szívesen vásárolja”.³⁴ A különböző sajtóorgánumok egyre-másra arról tudósítanak, hogy „az üzlet [...] szépen fejlődő üzletága, a műkereskedés [...] virágzik”³⁵, illetve hogy „úgy látszik, a gondolat bevált, mert az új szalont élénken látogatják.”³⁶

A nyitást mindenesetre rendkívül jól időzítették karácsony előttre, hiszen 1904 november közepétől az év végéig rendelkezésre álló mindössze hat hét alatt összesen 122 festményt adtak el.³⁷ Ebben az időszakban a neves és kevésbé neves – de kizárólag magyar – festők eladási rangsorát Spányi Béla és Mendlik Oszkár vezették, de a névsorban a legnevesebb kortárs alkotók is szerepeltek.³⁸ Az első hónapokban eladott kisplasztikák között volt Fadrusz János két Krisztusfeje és ifjabb Vastagh György hét, arab férfit és nőt, illetve különböző állatokat ábrázoló bronzszobra is. A vásárlóközönséget hozzávetőleg ugyanaz az értelmiségi, jogászai, vállalkozói nagypolgárság adta, mint a könyvkereskedés látogatóit,³⁹ de maga Vastagh Gyula is vett két festményt és a kiadói világ elitjéből ifjabb Emich Gusztáv is hazavitte Erdőssy Béla *Oláh kofák* című alkotását.

A későbbi híradások hasonló agilis tevékenységről, az időszakos és a tematikus tárlatok sűrű egymásutánjáról számolnak be, de ezek már a Hoffmann Alfréd halála utáni időszakra esnek.

³³ Egy új kép-piacz. *Vasárnapi Ujság*, 1905/15. (ápr. 9.) 234.

³⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1905/50. (dec. 10.) 809.

³⁵ *Uj Hírek*, 1905. okt. 25.

³⁶ Az Eggenberger-szalón. *Uj Idők*, 1905/52. (dec. 24.) 632.

³⁷ Az Eggenberger-féle műkereskedésben 1904. év folyamán eladott műtárgyak jegyzéke I–III. *Művészet*, 1905/3. 213.; uo. 1905/4. 279.; uo. 1905/5. 349.

³⁸ A hat hét alatt legalább két festményt eladó művészek: Spányi Béla (15), Mendlik Oszkár (12), Hány Gyula (11), Edvi Illés Aladár (8), Vastagh Géza (8), Koszkol Jenő (5), Neogrády Antal (5), Telepy Károly (5), Németh Bertalan (4), Lotz Károly (4), ifjabb Vastagh György (3), Erdőssy Béla (3), Keleti Gusztáv (3), Mednyánszky László (3), Tölgyessy Artúr (3), idősebb Vastagh György (3), Munkácsy Mihály (2), Pállik Béla (2), Balló Ede (2), Brodszky Károly (2).

³⁹ Legalább három műtárgyat vásárolt ebben a hat hétben: Barthos Tivadar (5), Hegedűs Gyula (4), Endrődi Sándor (4), Hütl Dezső (4), Nuszer Lajos (3), László Zsigmond (3), Keppich Emil (3), Iván András (3), Österreicher Miksa (3), Püspöky Emil (3), Pertik Ottó (3).

A KIADÓI ÜZLET ELADÁSA AZ ATHENAEUMNAK

Mint korábban már írtam, K. Molnár János 1894. július 7-én szívszélhűdést kapott Bad Ausseeban, és meghalt. Ez a váratlan esemény teljesen új helyzet elé állította Hoffmann Alfrédot, aki fiatal kora óta soha nem vezette egyedül az Eggenberger-féle könyvkereskedést (ilyen volumenű kiadási tevékenység mellett képtelenség is lett volna). Többek szerint ez a megrázó esemény késztette arra, hogy abbahagyja a könyvkiadást. Stokovszky Antal véleménye szerint üzlettársa és jó barátja elvesztése „elriasztotta a sok munkától” és ő „a sok tehertől szabadulni akarván” adta el kiadói jogait.¹

Ha azonban újra elővesszük az Eggenberger-féle kiadványok statisztikáját, azt látjuk, hogy ez a feltevés nem állja meg a helyét, hiszen 1894 után még öt éven keresztül átlagosan évi ötven cím jelent meg Hoffmann Alfréd kiadói tevékenységének nyomán. Sőt, mint már korábban volt róla szó, 1895-ben egy sor kiadvány készletét és jogait vásárolta meg Kókai Lajostól. 1893-tól kezdődően az idős könyvkereskedő már az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. vezetésében is szerepet vállalt – és ezzel a megnövekedett terheléssel is több évig minden kötelezettségének eleget tudott tenni.

A cégváltozás hivatalos bejelentésével nem nagyon sietett: bár a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* már Molnár halálának évében egyedüli tulajdonosként jelölte meg Hoffmann Alfrédot „1894. júl. 8. óta”,² a budapesti királyi törvényszékre sokkal később ment el. Először meg kellett szüntetnie a kettőjük nevére bejegyzett társas céget (s egyúttal helyesbítettni a téves Aladár keresztnévet Alfrédre),³ majd ugyanazon a napon lajtromoztatta az új, immár egyéni vállalkozást.⁴ Az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann Alfréd) tehát csupán 1896. február 3-ától, Molnár János halála után másfél évvel jött létre hivatalosan. A hírt kis késéssel a könyvkereskedők szaklapja is közölte.⁵

1893-ban, amikor „még régi otthonában volt az Athenaeum” a Ferenciek terén, bevásárolták a részvénytársaság igazgatóságába Hoffmann Alfrédot is.⁶ Már régóta

¹ Stokovszky Antal: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905/1. (jan. 20.) 3.

² Könyvkereskedelmi címjár. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1893*. Budapest, MKE, 1894. 183.

³ *Központi Értesítő*, 1896/15. (febr. 20.) 334. (Folyó- és alszám: 2672. sz. 444/2.)

⁴ Uo., 1896/15. (febr. 20.) 329. (Folyó- és alszám: 2672. sz. 7467/1.)

⁵ Cégbejegyzések és törlések a hiv. «Központi Értesítő» szerint. *Corvina*, 1896/9. (márc. 30.) 188.

⁶ Szabó László: *Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből*. Budapest, Athenaeum, 1918. 18.

jó üzleti viszony volt a két cég között, hiszen Hoffmann és Molnár sokat dolgoztattott az Athenaeum nyomdájában. Így tehát a nagyvállalat vezetői nagyon is jól tudták, milyen óriási előnyt jelenthetnek a könyvkereskedő évtizedes szakmai tapasztalatai. Úgy tűnik, hogy a gondolat ifjabb Emich Gusztávtól származott, hiszen Révay József megfogalmazása szerint ő „választatta be” „az Eggenberger cég hírneves főnökét” a vezetőségbe.⁷ Az erről szóló hivatalos végzést 1893. június 5-én keltezték a budapesti királyi törvényszéken, külön kiemelve azt a jelentős tényt, hogy az új igazgató cégjegyzési jogosultságot is kapott.⁸

A vezető testület többi tagjai rajta kívül ekkor Cséry Lajos, Giczey Samu, ifjabb Emich Gusztáv, Jókai Mór és Fenyvessy Adolf voltak.⁹ Csupán szórványos adatokra alapozva becsülhetjük meg, hogy Hoffmann mekkora fizetést kapott munkájáért. Tudjuk például, hogy Jókai Mór évente négy-ötezer koronához jutott együttesen az Athenaeumtól és a Révai Testvérek cégtől igazgatósági jutalék gyanánt¹⁰ – Hoffmann tehát hozzávetőleg szintén kétezer korona (vagyis ezer forint) körüli összeget kaphatott évente.¹¹ Az Athenaeum vezérigazgatói ennél jóval magasabb összegű juttatást vihettek haza: Osterlamm Károly például „4000 forint fizetésért és minimálisan évi 1000 forint tantième-ért vállalta el az Athenaeum üzemeinek vezetését”, Vérei József esetében pedig – kiváló teljesítményét honorálandó – „az 1880. április 16-iki igazgatósági ülésen a fizetését felemelték 6000 forintról 9000 forintra”.¹²

Az új tisztség némi változással is járt a könyvkereskedő életében, a rendszeres elnökségi ülések mellett például részt vehetett „az Athenaeum rendes nyári lakomáján a szent-lőrinczi pusztán”.¹³ A cég elnöke, Cséry Lajos pestszentlőrinci birtokán rendszeresen vendégül látta kollégáit. Ez azonban csak 1902-ig tartott, amikor hárommilliót meghaladó adóssága miatt Cséry lemondott az elnökségről és kénytelen volt eladni a fővárostól délkeletre fekvő ingatlant is.¹⁴

Igazgatósági tagságát Hoffmann Alfréd nemcsak formaságként fogta fel, hanem aktívan részt vett a részvénytársaság kiadói stratégiájának alakításában. Szana Tamás emlékei szerint „mint az Athenaeum igazgatóságának tagja [...] mindig

⁷ Révay József: *A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének ötven éve. Félévszázad a magyar könyv szolgálatában*. Budapest, MKKOE, 1929. 57.

⁸ *Központi Értesítő*, 1893/49. (jún. 15) 912. (folyó- és alszám: 36094. sz. 359/13.)

⁹ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1894*. Budapest, Franklin-Társulat, 1894. 257.

¹⁰ Révay Mór János: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Budapest, Révai Testvérek, 1920. I. köt. 211.

¹¹ Az osztrák-magyar forint 1892-ig, a korona bevezetéséig volt forgalomban. Lásd 1892. évi XVII. törvénycikk a koronaérték megállapításáról. 22. §: „Az ausztriai értékre szóló papírpénzjegyek [...] névértékük minden forintja két koronával számítassék.”

¹² Szabó 1918. 10., 16.

¹³ Ágai Adolf: *Por és hamu. Barátim s jó embereim emlékezete*. Budapest, Athenaeum, 1892. 60.

¹⁴ Kellér Andor: *Zöld gyep, zöld asztal*. Budapest, Noran, 2001. 74.

talált alkalmat arra, hogy újabb és újabb tervezgetéseivel [...] szolgálatot tegyen a magyar irodalom és magyar könyvkereskedelem ügyének”.¹⁵ Egy másik kortárs vélemény szerint:

Az Athenaeum mostani fénykorában jelentékeny szerep jutott osztályrészül [ifjabb Emich Gusztávon kívül] még két férfiúnak: Hoffmann Alfrédnek, az intézet egyik igazgatójának, és Ranschburg Viktornak, a könyvkiadóhivatal vezetőjének. Hoffmann Alfréd, mióta belépett az igazgatóságba, gazdag tapasztalataival nagymértékben előmozdította a kiadóhivatal erkölcsi sikereit; az Athenaeum újabb vállalatainak megválasztásában és keresztülvitelében az ő szerencsés kezének nyomait is látjuk, míg Ranschburg Viktornak az érdeme ezeknek sikeres terjesztése.¹⁶

Ám Hoffmann Alfréd tevékenysége nem merült ki a kiadványstruktúra meghatározásában, ennél jóval több időt és energiát igénylő feladatot is kapott. Az Eskü téri híd építése miatti belvárosi átalakítás az Athenaeumot is lépésre kényszerítette, s a szükségből a lehető legnagyobb előnyt akarták kovácsolni. 1898-ban jó áron, „a Ferenciek-terén négyszögölenként 1400, a Curia-utcában pedig 1000 K-ért” eladták ingatlanaikat a Fővárosi Közmunkák Tanácsának,¹⁷ és új telephely után néztek.

A Kerepesi úti és Miksa utcai új épületek és a hatalmas gyártelep felépítése nagyon komoly tervezést, kalkulációt és folyamatos felügyeletet igényelt. Ezt a munkát a részvénytársaság két másik csúcsvezetőjével, Cséry Lajossal és ifjabb Emich Gusztávval együtt Hoffmann Alfréd végezte. Az építő bizottság tagjai olyan lelkiismeretesen és hatékonyan teljesítették feladatukat, hogy 1899-ben külön jegyzőkönyvi köszönetet szavazott meg nekik a közgyűlés.¹⁸

Az óriási beruházásból csupán az épületek felhúzása 650 000 koronát emésztett fel.¹⁹ Ezenkívül a drága külföldi gépsorok beszerzésével és szállításával, illetve a folyamatosan működő irodák és az alkalmazottak gyors átköltöztetésével is foglalkozniuk kellett – a mindössze három tagú testület tehát igen nagy felelősséget viselt. Az Athenaeum által kibocsátott „céges” gyászjelentés ezen felül azt is fontosnak tartotta kiemelni, hogy Hoffmann Alfréd nem csupán igazgatósági, de

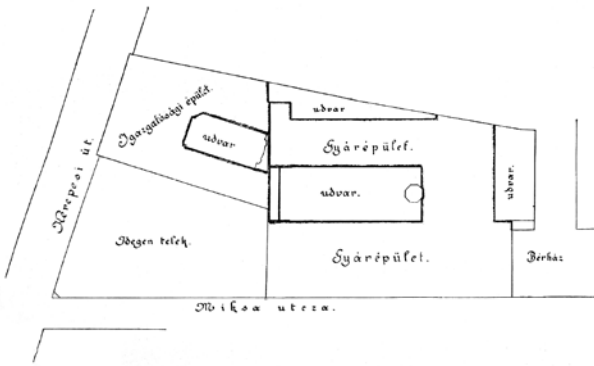
¹⁵ Szana Tamás: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905/10. (okt. 20.) 1.

¹⁶ *Corvina*, 1898/36. (dec. 30.) 180.

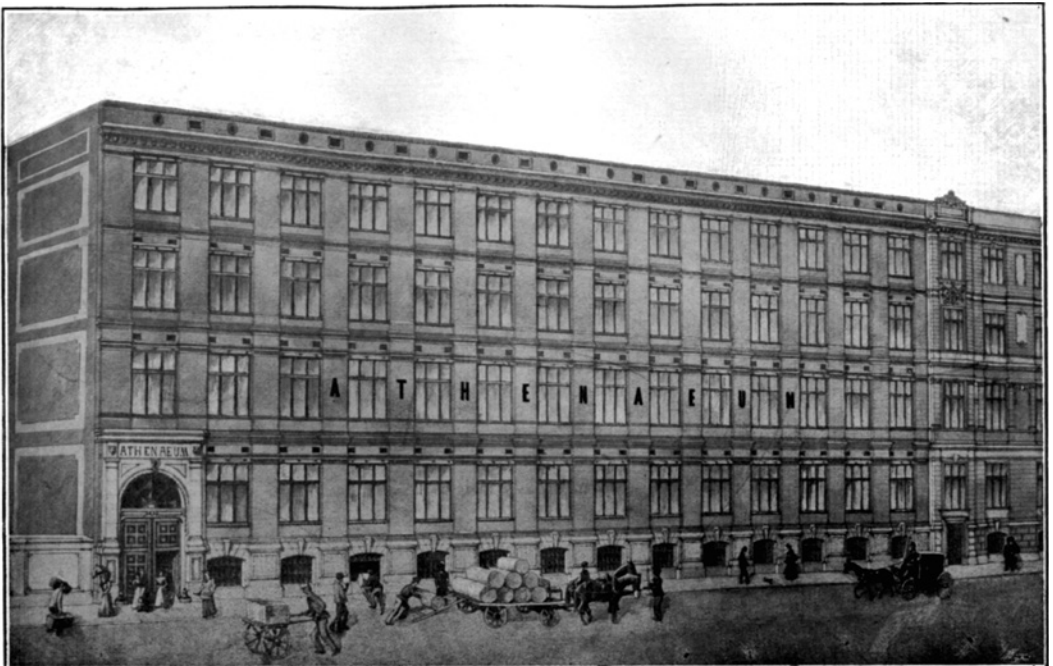
¹⁷ Szabó 1918. 18.

¹⁸ *Graphica*, 1899/4. 4.

¹⁹ Kőrösy József: *Az 1896–1900. évi budapesti építkezések*. Budapest, Grill Károly, 1903. 66.

Az Athenaeum Rt. Kerepesi úti gyárépülete és irodaháza

végrehajtó-bizottsági tag is volt.²⁰ Az új épülettömb nagyságát és funkcionalitását egy, közvetlenül a felavatást követően kiadott reklámkiadványból ismerhetjük meg:

A fővárosi forgalom góczpontján, közvetlenül a Nagy Körútnak a Kerepesi-úttal való keresztezése mellett Kerepesi-út 54. sz. a. épült fel az Athenaeumnak palotaszerű új háza, melynek előkelően egyszerű, ízléses renaissance-stílusú homlokzata már messziről elárulja, hogy nem bérkaszárnának, hanem kulturális czélokra épült. [...]

Mint a teleknek alanti tervrajza mutatja, a Kerepesi-úti épület távolról sem ad fogalmat az Athenaeum teljes otthonáról, mert ez szinte csak fogadó terme a nagy gyárépületnek, mely a Miksa-utczában kb. 56 m hosszúságú utcza homlokzattal egész a New-York palota bérházáig húzódik.

Ez a Miksa utcza épület-tömb ma még nem áll egészen az intézet üzemének szolgálatában, mert a jelennek czélszerű kihasználása és a jövőről való okos gondoskodás egyaránt azt javasolták, hogy e telek egy része egyelőre bérház gyanánt értékesíttessék, mely bérház (Miksa-u. 8. sz.) úgy emelet-beosztások, mind hordképesség tekintetében már is úgy van megszerkesztve, hogy nagyobb üzleti fejlődés esetében ennek egyes emeleleit fokozatosan bármikor összekötetésbe lehet hozni a nagy gyárépülettel.”²¹

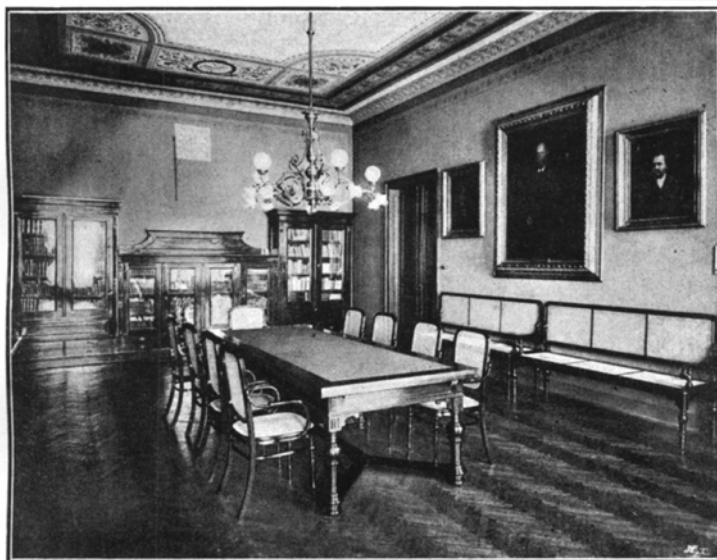
A prospektus szerencsére az igazgatósági szobájáról is közölt egy képet: a kis teremben tölthette sok idejét Hoffmann Alfréd a részvénytársaság vezetőségi értekezletein.

Az építkezéssel és a költözködéssel párhuzamosan saját cégének áthelyezéséről is gondoskodnia kellett az idős könyvkereskedőnek – ekkor bonyolította le a Kecskeméti utca ház megvásárlását is. A nagy átalakulások időszakát kihasználva Hoffmann Alfréd úgy döntött, hogy itt az ideje a könyvkiadási tevékenységgel felhagynia.²² Ekkor kereken hatvanéves volt, tehát érthető a nyugalmasabb életre való vágyakozása, és a századforduló táján jelentkeztek nála a depresszió első jelei. Így könnyen lehet, hogy az emberektől való visszahúzódás kezdődő igénye is közrejátszott elhatározásában.

²⁰ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Hoffmann Alfréd). Ugyanezt a funkcióját említi a *Kertészeti Lapok* 1905/12. 318. oldalán megjelent rövid nekrológ is.

²¹ *Az Athenaeum 1899*. Budapest, Athenaeum, 1899. 2–3.

²² Az Athenaeum történetét feldolgozó egyik kötet erre vonatkozóan hajmeresztő tévedést közöl: „A tankönyvek kiadásának jogát már igen korán, szinte alakulásával egy időben megszerezte a részvénytársaság az Eggenberger-cégtől”. Eszerint kereken harminc évvel korábban, 1868 táján történt volna a tranzakció, amikor az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosai még bele sem kezdtek a tankönyvek kiadásába! Lásd Bánáti Ágnes – Sándor Dénes: *A százszentéves Athenaeum 1868–1968*. Budapest, Akadémiai, 1968. 99.

Az Athenaeum igazgatósági szobája

A tranzakció tényéről a *Corvina* 1898 december végi számában értesítette kartársait:

Budapest, 1898 dec. 31-én.

Igen tisztelt Kartárs Úr!

Az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulattal történt megegyezés folytán, ezen intézet ez év végével kiadó üzletem összes kiadványait vétel útján átveszi.

Midőn ezen alkalmat felhasználom, hogy T. Kartársaimnak kiadványaim iránt minden alkalommal tanúsított kedvező érdeklődésüket megköszönjem, nem búcsúzom el tőlük, mert a szortiment-könyvkereskedésem és a bizományomban levő cikkek kezelése ezentúl is változatlanul fenmaradnak.

Ezen transactióból kifolyólag a jövő évi 1899. húsvéti leszámítolás alkalmával semminemű disponendákat nem engedhetek, szíveskedjék mindent, a mi kiadványaimból raktáron van, legkésőbb március végéig visszaküldeni.

Gondoskodva van, hogy a jövő év első napjától kezdve minden eddigi kiadványom az Athenaeum r-t. által legyen kiszolgáltatva.

Magamat további jó indulatába ajánlva, maradok kartársi tisztelettel

Hoffmann Alfréd (Eggenberger-féle könyvkereskedés).²³

²³ *Corvina*, 1898/36. (dec. 30.) 182.

A cég köré szerveződött óriási szerzőgárdát ennél személyesebb formában, egy litográfiai úton sokszorosított kézírásos körlevél útján kereste fel. A fejléc nyomtatott, a szöveg könyvnyomatos formában készült, de minden levelet egyenként személyesen aláírt. Egy aláíratlan példány szerencsére megőrződött az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában:

Budapest, 1898. december 31.

Előrehaladott korom, és azon körülmény, hogy sok évi hű munkatársam Molnár, néhány évvel ezelőtt elhalálozott, és a kiadóüzletünk összes gondjai reám nehezedtek, azon elhatározásra bírtak, hogy szortiment-könyvkereskedésemet megtartva, kiadványaimat egy oly nagyobb erejű kiadócégre ruházom át, a melynek kezeiben ezen oly nagy gonddal és fáradsággal összehozott kiadványok jövője és továbbfejlesztése biztosítva van.

Ezen intézet az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat, mellyel én különben is, mint az igazgatóságnak egyik tagja, már évek óta szoros és barátságos összeköttetésben vagyok.

Éppen ezen viszony, melyben én ezen nagy tőkével és apparatussal rendelkező intézethez állok, lehetőségessé fogja tenni, hogy eddigi kiadványaim jövő sorsáról is gondoskodhatok. Ez lehetőségessé fogja tenni azt is, hogy azon baráti viszony, mely köztem és mondhatom valamennyi szerzőim közt eddig fennállott, jövőre is megmaradhasson.

Így nem veszek búcsút a t. szerző uraktól, hanem azon reményem van, hogy az eddigi viszony ezentúl is fenn fog maradni és kérem T. cz., hogy minden ez irányban felmerülő kérdésben ezentúl is teljes bizalommal hozzám forduljanak.

Törekvésem lesz, hogy eddigi szerzőim érdekeit mindig jó szívvvel és lélekkel képviseljem.

Magam ennél fogva T. cz. további jó indulatába ajánlva, maradok mint eddig, jövőre is igaz tisztelője és híve.²⁴

Amikor az új épületek már álltak, az irodák be voltak rendezve és az üzem is teljes gőzzel működött, Hoffmann Alfréd megragadta az alkalmat a szakmabeliektől való elbúcsúzásra is. Az 1899. augusztus 20-án lezajlott közgyűlés után ugyanis az egyesület elnöke az Athenaeum igazgatósága nevében meghívta a kartársakat, hogy tekintsék meg az új létesítményt. A „száznál több tagú társaság [...] az Athenaeum új telepének megtekintésére indult, a hol Hoffmann Alfréd igazgatósági tag és Ranschburg Viktor, a könyvkiadó osztály főnöke fogadták és kalauzolták a testületet”.²⁵

²⁴ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

²⁵ Könyvkereskedők nagygyűlése. *Vasárnapi Ujság*, 1899/35. (aug. 27.) 589.

A *Corvinában* megjelent élményszerű beszámolóból még útvonalukat és a nap fő eseményeit is megismerhetjük:

Útnak indultunk tehát, ki bérkocsin, ki villamoson, a legnagyobb része azonban gyalogszerrel.

Az Athenaeumban némi hideg sörök bekebelezése után Ranschburg Viktor kalauzolása mellett megnéztünk mindent, a padlástól le a pincéig. [...]

Szemleutunk befejezése után az igazgatóság üléstermébe vitt kalauzunk, ahol ízletes lunch várta a vendégeket. Itt a távollevő Emich Gusztáv vezérigazgató helyett Hoffmann Alfréd igazgatósági tag szép beszédben üdvözölte a könyvkereskedőket, kiktől egyben mint kiadó is elbúcsúzott, kérvén, hogy azt a bizalmat, melyben a kollegák őt részesítették, ruházzák át az utódra: az Athenaeumra. [...]

Lévai Mór kartársunk emelt ezután szót, felköszöntötte az Athenaeumot és annak vezetőségét. [...] Stokovszky Antal a „Csak szorosán” nevében köszöni a meghívást [...]

Délután 2 órakor Drechsler vendéglőjében bankettre gyűltek össze a közgyűlés tagjai. [...]

A közgyűlési napot azután a kartársak nagy része Ős-Budavárában fejezte be.²⁶

A Hoffmann Alfréd és az Athenaeum között fennálló jó viszony semmilyen kötelezettséggel sem járt az eladás tekintetében, az idős könyvkereskedő mindenkivel kitűnő kapcsolatot ápolt és bármelyik tőkeerős nagyvállalat ajánlatát elfogadhatta volna. Sőt, létezett ilyen üzleti megkeresés a Révai Testvérek cég részéről:

Tudván azt, hogy az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosa, Hoffmann Alfréd, korára való tekintettel, lassan vissza akar vonulni a kiadói vállalat vezetésétől, tervbe vettük az ő tankönyvüzletének megvásárlását. [...] Hoffmann Alfréd olyan ember, akivel könnyen lehet megegyezésre jutni, mert lojálisnak, előzékenynek és korrektnek ismertük; az is volt, és számításunk éppen ezen a ponton mutatkozott hibásnak, mert mikor Hoffmann Alfrédot felkerestem és terveinket előadtam neki, ő mindjárt kijelentette, hogy kiadói vállalatát ugyan el akarja adni, azonban tekintettel arra, hogy őt az Athenaeum néhány évvel ezelőtt megválasztotta igazgatóságának tagjául, nézete szerint az Athenaeum iránti lojalitás megköveteli, hogy tankönyv-vállalatát az Athenaeumnak adja át, vagy legalább is azt kínálja meg vele elsősorban.

²⁶ A közgyűlésünk. *Corvina*, 1899/24. (aug. 30.) 124.

Hoffmann Alfrédnek igaza volt, a lojalitás és a korrektség tényleg megkívánta, de milyen kevés Hoffmann Alfréd sétál közöttünk. Ő azután tényleg megemléltette az ügyet az Athenaeumnak, az természetesen kapva kapott rajta és 1898-ban az összes Eggenberger-féle kiadványok az Athenaeum birtokába jutottak; magát a becslést is az Athenaeumra bízta Hoffmann, aki az egész üzletet az őt jellemző gavallérsággal bonyolította le.²⁷

Ami a gavallérságot illeti, Révai Mór megfogalmazása nem üres beszéd csupán, hiszen a számok is ezt igazolják. Szana Tamás már idézett megfogalmazása szerint „midőn a kilencvenes évek elején kiadói tevékenységét megszüntette, olyan műveket adott át az Athenaeum részvény-társulatnak, melyek még ma is a hazai produkció legjobb termékei közé tartoznak”.²⁸ Ennek ellenére az árszabást olyan nagyvonalúsággal állította fel, ami minden nyereszkedési szándékot kizár – sőt, az Athenaeum összes alkujavaslatát ellenvetés nélkül elfogadta.²⁹

A hivatalos kontraktus első pontjából kiderül, hogy Hoffmann Alfréd már „hosszabb idő óta” folytatott szóbeli tárgyalásokat az Athenaeum vezérigazgatójával, ifjabb Emich Gusztávval. Miután elvi megállapodásra jutottak arról, hogy a részvénytársaság szeretné megvásárolni a nekik felkínált kiadványokat (vagy Révai Mór kifejezésével „kapva kaptak rajta”), írásos ajánlattételre került sor. 1898. október 15-én Hoffmann Alfréd megfogalmazta mindazokat a feltételeket, amelyeket korrekt alapnak gondolt a tranzakcióhoz. Saját szóhasználata szerint igyekezett kiadványait „legjobb belátása szerint” és „nagy szigorúsággal” felbecsülni. Összesen négy kategóriába sorolta kiadványait: az „első rangú” tankönyveket, amelyek állandóan nagy példányszámban fogytak és előreláthatólag még sok évig a piacon lesznek, a bolti ár feléért kínálta átvételre. (Természetesen ezekből volt legkevesebb raktáron, hiszen öszre már felvásárolták az 1898-ban szükséges mennyiséget a vevők, az új lenyomatok pedig még nem készültek el.) A szintén jó minőségű, de viszonylag kisebb példányszámban igényelt könyveket a végső ár 40%-áért javasolta átvételre. A harmadik osztályba sorolt, lassabban fogyó kötetekért áruk 20%-át, míg a csak árleszállítással értékesíthetőkért a bolti ár 10%-át kérte. Végül néhány címet nullával jelölt – ezek olyan könyvek voltak, amelyek „alig eladhatók”. Ezeket teljesen ingyen szándékozott átadni; bár azt megjegyezte, hogy „az utolsó években már minden hasznavehetlent kiselejteztet”. Ajánlatához mellékelte az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadói üzletének teljes könyvelését az utolsó négy évből (lásd

²⁷ Révai Mór 1920. II. köt. 12–13.

²⁸ Szana Tamás: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905/10. (okt. 20.) 1.

²⁹ A megállapodást megelőző hivatalos levélváltást, a szerződés szövegét, illetve Hoffmann Alfréd átvételi elismervényeit a kötet végén levő mellékletben közlöm.

melléklet). Precíz számításaiból látszik, hogy 1894-ben 78 292, 1895-ben 78 285, 1896-ban 71 411, 1897-ben pedig 74 119 forint értékű kiadványt értékesített Magyarország kisebb-nagyobb könyvkereskedésein keresztül. Ehhez járult még minden évben hozzávetőleg négy-ötezer forint értékű Eggenberger-könyv, amelyeket saját boltjában adott el. Mindebből az derült ki, hogy becslése szerint csupán az átadott könyvanyag folyamatos árusításából a vevőnek mindössze két év alatt megtérül a 100–120 000 körülire számított vételár. A fentebb felsorolt kategóriák kizárólag a boltban és raktárban őrzött könyvkészletet vették számba – Hoffmann Alfréd semmit sem kért a kiadói jogokért. Hasonlóképpen ingyen kínálta átvételre a kiadványaiban szereplő több ezer kép és térkép kliséit, amelyek önmagukban egy kisebb vagyont értek. Mintegy a sorozat betetőzéseként egyáltalán nem kért készpénzt az Athenaeumtól. Csupán annyit kívánt, hogy a végleges összeget rögzítsék 1899 tavaszáig (hiszen hűsvét táján szokott lenni az évi elszámolás a könyvkereskedésekben), s ezután ezt tekintsék mintegy az Athenaeumnak adott kölcsönként. A felvetés szerint 1899. július elsejétől számítva 5%-os kamatot fizetne neki a részvénytársaság mindaddig, amíg a törlesztés meg nem történik.

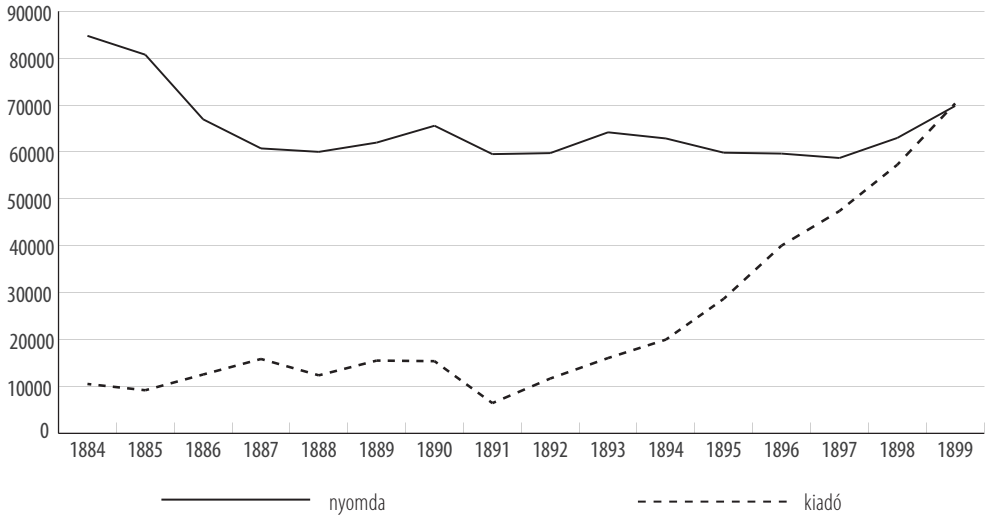
Az ajánlatra Ranschburg Viktor, az Athenaeum kiadói ügyekért felelős igazgatója készítette el szintén írásos válaszát. Ebben kifejtette azt a véleményét, miszerint a cégnek többszörösen is létérdeke a vásárlás: egyrészt ezáltal a cég végre betörhet a tankönyvkiadás piacára, amelyre a belépés „a már létező s nagy apparátussal dolgozó, jól bevezetett czégekkel szemben nagyon meg van nehezítve”. Az Athenaeum addigi kiadvány-palettája főként a szépirodalomra, ifjúsági könyvekre, díszalbumokra s némi történeti és jogi szakirodalomra terjedt ki, amelyek „nem képeznek valóságos kenyér-cikket”. Ezek teljesen kiszolgáltatottá tették a kiadót a könyvkereskedőkkel szemben, hiszen szinte kizárólag attól függött az eladások száma, hogy a szortimentek mennyit vettek át a kiadványokból. A mindig nagy mennyiségben szükséges tankönyv-üzlet ezzel szemben erősen csökkentené a könyvkereskedőktől való függésüket.

Az Athenaeum könyvkiadói ágazatának tudatos fejlesztésébe kezdett az 1890-es évtizedben. Ez egyértelműen leszűrhető a kortárs gazdasági statisztikákból,³⁰ ha áttekintjük a nagyvállalat nyomdaüzemének, illetve a kiadói üzletágának bevételeit.³¹ Míg a század utolsó két évtizedében a nyomda 60 000 forint körül stabilizálódó

³⁰ *Magyar Compass. Pénzügyi és közigazgatási évkönyv 1885.* Budapest, 1885. 442.; *uo. 1886.* 484.; *uo. 1887.* 480.; *uo. 1888.* 468.; *uo. 1889–90.* 524.; *uo. 1890–91.* 514.; *uo. 1891–92.* 515.; *uo. 1892–93.* 509.; *uo. 1893–94.* II. 87.; *uo. 1894/5.* II. 121.; *uo. 1895/6.* II. 210.; *uo. 1896/7.* II. 223.; *uo. 1897/8.* II. 246.; *uo. 1898/9.* II. 284.; *uo. 1899–1900.* II. 386.; *uo. 1900/1901.* II. 203–204.

³¹ Az adatokból összeállított grafikonon nem szerepeltetem az ingatlanok bevételeit, a kamatokat, illetve a betűöntödéből és a hírlapkiadásból befolyt jövedelmeket, amelyek e kettőhöz képest nem számottevők.

rendszeres nyereséget termelt, addig a 10 000 körülről induló kiadói üzlet 1890-től kezdődően rohamosan gyarapodott. A két üzletág pontosan a századfordulón egyenlítette ki egymást – a Hoffmann Alfréd-féle kiadványok megszerzése tehát egy tudatos fejlesztési politika betetőzése volt az Athenaeum részéről.

Az Athenaeum Rt. nyomdaüzemének, illetve kiadói üzletágának bevételei a 19. század utolsó két évtizedében

Másodrészt a garantált bevételt emelte ki Ranschburg, hiszen „egy jól bevezetett iskolakönyv úgyszólván biztos járadékot képez”, amely „nincs alávetve a gazdasági élet hullámzásainak”. Azt is hangsúlyozta, hogy mivel az Eggenberger-féle kiadványok addig túlnyomórészt az Athenaeum üzemében készültek, óriási kiesést jelentene ezeknek a nyomdai megrendeléseknek az elvesztése. Ezt csak úgy tudják elkerülni, ha a konkurens nagy részvénytársaságok helyett ők maguk veszik meg a könyveket. Külön kitért az ingyen megszerezhető jogokra és a klisékre, amelyek „különösen iskolakönyveknél nagy fontosságú dolog, mivel egy bevezetett iskolakönyv kiadói joga magában véve magas értéket képvisel, és a clichékben is tekintélyes érték rejlik”. A Hoffmann által szabott fizetési határidőket „szokatlanul kedvező”-nek minősítette és elismerte, hogy „az Athenaeum, még mielőtt az első részletet megfizetné, a vételár nagyobb felét a készletekből már beveszi”. Ranschburg válaszából tudhatjuk meg azt, hogy a Hoffmann-féle árszabásban szerepelt egy 5%-os kategória is, amely a különböző törvények szövegkiadásait tartalmazta. Ezek szerinte még „a bolti árak tetemes leszállítása [...] mellett is szép nyereséggel lesznek értékesíthetők”. Bár a kiadói osztály igazgatója a teljes árszabást helyesnek

és rendkívül előnyösnek tartotta, egy ponton alkudni próbált. Azt javasolta, hogy a II. osztályba sorolt kiadványokat osszák két részre és csak azokat számítsák 40%-al, amelyekből évente több mint kétszázötven példány adható el. Ezzel szemben azok, amelyekből ennél kevesebbet sikerült elhelyezni az elmúlt években, csupán a bolti ár 30%-ával számolódjanak el. Ez hozzávetőleg hatezer forintos veszteséget jelentett Hoffmann Alfrédnek, mégis vita nélkül beleegyezett.

A szerződéstervezetet Hoffmann Alfréd fogalmazta meg ceruzával, és ez is fennmaradt a többi irattal együtt. Láthatók benne azok a javítások, amelyeket minden bizonnyal a Ranschburg Viktorral folytatott személyes megbeszélések során vitt bele a szövegbe. Ezek közül a legtöbb csupán a precizitást, a jogilag egyértelmű megfogalmazást szolgálja. Ilyen például az is, amely az Athenaeum egy újabb alku-kísérletét tartalmazta:

4. Miután a tankönyv-kiadványok egy része azon tantervváltozás következtében, melyet az Országos Közoktatási Tanács ezévből letárgyalt és amelynek rendeleti kibocsájtása a minisztérium részéről várható, értékéből veszíteni fog, Hoffmann Alfréd úr beleegyezik abba, hogy ezen cikkben a végleges elszámolás alkalmával az értéktelenedés arányában alsóbb osztályba soroltassanak 2 osztállyal lefokoztatnak.³²

A ceruzás változatban tehát még csak általánosságban egyezett bele Hoffmann egyes kiadványai lefokozásába – a szerződés végleges szövegébe már a precíz, két osztályos értékcsökkenés került bele.

Ranschburg Viktor válaszleveléhez már a közösen kidolgozott kontraktus három gépelt oldalát is mellékelte, amelyet aztán több példányban, tanúk előtt aláírtak és hitelesítettek. Sajnos az eredeti kategorizálás nem maradt fenn, csupán a lefokozások listája, amelyet szintén a mellékletben közölök. Ezek eredményeként Hoffmann Alfréd újabb 10 000 forintos(!) veszteséget könyvelhetett el, de a rá jellemző nagyvonalúsággal ezt még csak szóra sem méltatta.

Az 1898. december 12-én aláírt szerződés nem tartalmazott végleges eladási árat, mivel addig nem lehetett megállapítani a kiadványok pontos mennyiségét, amíg a bizományba szétküldött könyvanyag vissza nem érkezett. Az elszámolás végső határidejéül 1899. augusztus 15-ét jelölték ki, de már korábban, június 3-án megejtették. Erről Hoffmann Alfréd kézírásos tanúsítványa számol be (lásd a mellékletben). Eszerint a nagy kalkulus 129 000 forintot eredményezett, de az elveihez ragaszkodó könyvkereskedő nem akart többet elfogadni, mint a saját eredeti 100–120 000 forintos becslése. A végső árat így kerek 120 000 forintban szabták meg, amelyet az

³² OSZK Kézirattár. Fond 3/210. Athenaeum. Az Eggenberger könyvkereskedés szerződése, számlái.

Athenaeum félévenként húszezer forintos részletekben volt köteles kifizetni. Az első váltó 1901. január 1-jén volt beváltható, a második ugyanazon év július 1-jén és így tovább – az utolsó 1903. július 1-re szólt. Az első négy elfogadvány átvételét 1899. január 19-én igazolta Hoffmann Alfréd, míg az utolsó kettőt június 5-én kapta meg. Amikor ez utóbbi kifizetés megtörtént, az öregúrtól egy újabb kedvezményt kért (és kapott) a részvénytársaság. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosa beleegyezett, hogy a kamatokat ne 1899 júliusától (ahogy a szerződés előírta), hanem csak 1900. január elsejétől kelljen fizetni az Athenaeumnak. A kamatokból származó jövedelmét az első elismervényből mérhetjük fel, amely ebből a sorozatból egyedülként fennmaradt – eszerint 1900. január 9-én hatezer koronát (vagyis háromezer forintot) fizettek ki neki ezen a címen.

A könyvkészletek átszállítását az Athenaeum új gyártelepére legkésőbb 1898. december 31-ig Hoffmann Alfrédnek kellett lebonyolítania, saját költségén. Ugyanezen határidőig átadta a részvénytársaság képviselőjének (valószínűleg Ranschburg Viktornak) az addig nála őrzött összes kiadói szerződést is. Ezekre egyenként sajátkezűleg egy egységes átruházási záradékot írt: „Jelen szerződés átszáll minden jogokkal és kötelezettségekkel az Athenäum irodalmi és ny. részvénytársulatra. Budapest 1899 jan. 1-én. Hoffmann Alfréd”.

A tranzakció óriási horderejéről néhány irodalmi utalás is tanúskodik, de a számok is ezt támasztják alá. A részvénytársaság egyik monográfusa, Szabó László szavaival „az Athenaeum még be se költözött új otthonába, mikor könyvkiadó-üzletét már hatalmasan fejlesztette az Eggenberger-cég összes iskolakönyveinek (a kiadói jogoknak és a könyvkészleteknek) megvásárlásával”.³³ Révay József megfogalmazása talán még jobban leírja a vásárlás jelentőségét: szerinte a nagy építkezések és nyomdai beruházások és „az Eggenberger-féle tankönyvüzem megszerzése pénzügyileg igen nehéz feladat elé állították a vállalat vezetőit”³⁴ és ezért volt szükség a nagy alaptőke-emelésre 1900-ban. Valóban, ezzel a tranzakcióval és a Stampfel-féle kiadványokkal lett az Athenaeum a második legnagyobb magyar tankönyvkiadó.

A kifizetett összeg nagyságát is csak úgy tudjuk felmérni, ha valamihez viszonyítani próbáljuk. Az Athenaeum indulásakor az Emich család egy sokkal szélesebb körű, több területet magába foglaló vállalkozáshalmazt adott el az akkor megalakuló részvénytársaságnak. Ez magába foglalta „minden üzletüket és jogaikat, a nyomda-berendezést az ott levő gépekkel, felszereléssel és készletekkel, könyvkiadóvállalatakat a kiadói tulajdonjogokkal, továbbá összes lapjaik tulajdonjogát és kiadói jogát, valamint újságszerződéseiket”. Mindezekért 1868-ban összesen 470 000 forintot kaptak³⁵, de nem tudjuk, ebből mennyi volt a kiadványok ára. Heckenast Gusztáv

³³ Szabó 1918. 18.

³⁴ Révay József 1929. 57.

³⁵ Szabó 1918. 8.

esetében pontosabbak az információink: ő 710 000 forintért adta el minden érdekelttségét és a cég székházát az 1873-ban megalakuló Franklin-Társulatnak. Ebből 276 000 forintra becsülték kiadványainak készleteit és jogait, s 15 000 forintra a naptárak kiadói jogát. A kereskedőknél bizományban kint levő könyvanyagot és a nyomás alatt levő kiadványokat 18 000, a réz- és acélmetszeteket, litográfiákat és kliséket 40 000, ezek jogait és a sztereotípiákat pedig 30 000 forintra árazták be.³⁶ Egybevéve tehát a Heckenast-féle kiadványok és az illusztráló anyag hozzávetőleg 380 000 forintért cserélt gazdát. Az Eggenberger-féle eladáshoz közelebb eső esemény volt a Révai Testvérek Rt. megalakulása, amely 800 000 korona (vagyis 400 000 forint) alaptőkével indult 1895 július elején.³⁷ Egy adatból pedig az is kiderül, hogy az 1895-ben elhunyt Lauffer Vilmos „budapesti könyvkiadó üzletét, mint halljuk, az örökösök a Révai testvérek irodalmi intézet részv.-társaságnak adták el 60 000 frtért”.³⁸

A pénz vásárlóértékére nézve végül kitűnő adalékkal szolgál az az információ, miszerint az 1906-ban megjelent Jókai-életrajzáért a Révai Testvérek Rt.-től kapott 20 000 koronából (vagyis 10 000 forintból) Mikszáth Kálmán Horpácson lakóházat építtetett.³⁹ Hoffmann Alfréd a többszörösét engedte el ennek az összegnek a tárgyalások folyamán. A könyvkereskedő testvéreiről szóló fejezetben pedig arról is szó esett, hogy a kettejük tulajdonát képező soklakásos, többemeletes Üllői úti bérházat Sándor öccse 1906-ban 63 000 koronáért (vagyis 31 500 forintért) adta el.⁴⁰ Ezekhez az összegekhez képest mérhető fel valójában a 120 000 forintos vételár nagysága, de Hoffmann Alfrédnak az alku során tanúsított nagyvonalúsága is. Vastagh Gyula véleménye szerint „kiadói munkásságát épen ezért nem zárta le oly dús vagyonnal, mint tehetne volna, ha csak egy kissé »kalmár« gondolkodású lesz”.⁴¹

³⁶ Lipták Dorottya szerk.: *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv, a legendás könyvkiadó (1811–1878)*. Budapest–Eger, Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 2012. 82. (Idézi Gárdonyi Albert *A Franklin Társulat története* című, a BFL-ben őrzött kéziratot munkáját.)

³⁷ Révay Mór 1920. I. köt. 323–324.

³⁸ Vegyes. *Corvina*, 1896/14. (máj. 20.) 214.

³⁹ Révay Mór 1920. II. köt. 205.

⁴⁰ BFL VII.213. Kiss Aladár közjegyző iratai. 1906. Ügyszám: 179.

⁴¹ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 15.

DEPRESSZIÓJA

Míg egykori neves politikusaink, íróink és költőink kórtörténetéről és haláluk okairól elég sok szakszerű orvostörténeti feldolgozást ismerünk, addig neves kiadóink, nyomdavezetőink és könyvkereskedőink különféle betegségeivel egyáltalán nem foglalkozik szakirodalmunk.

A könyves szakmák 19. század végi képviselői között jó néhány depressziós esetet lehet „diagnosztizálni”, de ez többnyire csupán a nekrológok rövid utalásai-ból olvasható ki. Amikor például Tutsch Gyula fiatal kolozsvári könyvkereskedő-segéd 1884 májusában vonat alá vetette magát, a híradás végén annyit jeleztek, hogy „búskomorságra hajló természetű volt”.¹ Kilián Frigyes esetében nekrológja csak „megrongált egészségi állapotját” és „búskomorságát” emlegette, amelyet azonban főként felesége elvesztésének tulajdonítottak.² Müller Ágoston, a *Pester Lloyd* könyvnyomdájának műszaki igazgatója, aki „lelkileg volt beteg, de azt titkolta”, 1902-ben egy váci szállodában fordította maga ellen pisztolyát.³ Amikor Légrády Tivadar föbe lőtte magát 1895-ben, az okot „súlyos agy- és idegbajában” találták meg.⁴ Az ismert zenemű-kereskedő, Tábornszky Nándor 1893-as önakasztásakor egyértelműnek vette mindenki, hogy a tüdőbaja „az utóbbi időben annyira erőt vett rajta, hogy a boldogtalan ember halála tudatában búskomorrá lett.”⁵ Még kevésbé értették a depresszió okozta öngyilkosságok kiváltó okát a két ismert kolozsvári könyvkereskedő, Demjén Imre és László esetében, hiszen a két, egymással haragban álló testvér csupán egy hónap különbséggel lőtte föbe magát. A fiatalabb Imrét úgy jellemezte a róla megemlékező *Corvina*, hogy „csöndes és magában zárkózott természetű volt, kerülte a világ zajos mozgalmait, [...] sötét színben látta az életet”. Majd – a tökéletes diagnózis után – teljes tanácsalansággal írta Tettey Nándor: „Mi készthette őt tehát a halálba? az talán örök rejtély marad.”⁶ Amikor aztán néhány hét múltán bátyja, Demjén László is pisztollyal vetett véget életének, Tettey nem tudott mást feltételezni, mint a közhelyes pillanatnyi elmezavart: „lázás állapotában, s különben is ideges természeténél fogva megfeledkezve önmagáról – golyót röpi-

¹ Vegyes közlemények. *Corvina*, 1884/13. (máj. 10.) 52.

² Jäger Gusztáv: Kilián Frigyes. *Corvina*, 1907/28. (okt. 10.) 159.

³ Müller Ágoston. *Graphica*, 1902/2. 3.

⁴ Gyászrovat. *Corvina*, 1895/1. (jan. 10.) 4.

⁵ Tábornszky Nándor. *Corvina*, 1893/13. (máj. 10.) 47.

⁶ Aliquis [Tettey Nándor]: Demjén Imre. *Corvina*, 1886/1. (jan. 10.) 2.

tett agyába”.⁷ Pedig egy ilyen kettős esetet olvasva egy hozzáértő szinte biztosan megállapíthatja az endogén, genetikai öröklés által hajlamosított akut depresszió jellegzetes esetét.

Hoffmann Alfréd esetében abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy viszonylag részletesen, lépésről lépésre nyomon tudjuk követni azokat a változásokat, amelyeket a betegség személyiségében okozott. Életének korábbi szakaszait olvasva érzékelhető volt, hogy az Eggenbergeriumban köréje gyűlő társaság mindig kedélyes, vidám légkörben töltötte óráit és csak úgy röpködtek a szellemes élcek. Szintén ő volt a Csalányi-étterem asztaltársaságának lelke, összekötő eleme. Az őt ismerők még idős korában is „lankadhatatlan munkásságáról, fiatalos tetterejéről”,⁸ „örökifjú jókedvéről”,⁹ „tevékeny, életvidám emberről”¹⁰ beszéltek. Sokat utazott külföldre, szívesen kirándult, öröme telt a szép festmények és szobrok vásárlásában – egyszóval élvezte és szerette az életet.

A századforduló táján azonban gondok merültek fel. Eötvös Loránd szavaival ő, aki addig „boldogan élt” és „öröme volt a mások örömében”, lassanként megváltozott és „vége lett az ő életörömének”.¹¹ Szana Tamás is hasonlóan fogalmazott: szerinte Hoffmann „egykori derűs életfilozófiáját elveszítette, kedélye borulni, sötétedni kezdett”.¹² Először csak aktivitásának, dinamizmusának enyhe csökkenését fedezhetjük fel. Ennek egyik jele lehet az, hogy a Magyar Könyvkereskedők Egyletében az 1899. évi választásokon szerepelt utolsó alkalommal két alelnök,¹³ míg 1900-ban már megjelent az addig nem létező elnökhelyettesi funkció, és az eddigi kettő helyett négy alelnököt választottak.¹⁴ Hoffmann Alfréd ugyan folyamatosan betöltötte az elnöki funkciót, de valószínűleg már kevesebbet bírt elvégezni, mint korábban. Minden bizonnyal ritkábban volt elérhető, az egyletnek viszont – Benkő Gyula személyében – szüksége volt egy döntéseket hozni tudó és aláírási joggal bíró vezetőre. Azért vélem ezt igaznak, mert a főtitkári jelentés nem ad kellő magyarázatot az adminisztratív változtatásra, csupán annyit közöl, hogy „karunk és egyletünk erkölcsi és hatalmi súlyának emelése érdekében a választmány jónak látta elhatározni, hogy a t. közgyűlésnek az egylet tiszteletbeli állásainak szaporítására nézve javaslatot tesz”.¹⁵

⁷ Aliquis [Tetty Nándor]: Demjén László. *Corvina*, 1886/5. (febr. 20.) 19.

⁸ Hoffmann Alfréd ünneplése. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 22.

⁹ Ünnepe a Royal dísztermében. *Corvina*, 1897/5. (febr. 20.) 24.

¹⁰ *Neues Pester Journal*, 1905. okt. 26.

¹¹ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 184–185.

¹² Szana Tamás: Hoffmann Alfréd. *Csak Szorosan*, 1905/10. (okt. 20.) 1.

¹³ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1899. augusztus 20-án tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1899/24. (aug. 30.) 123.

¹⁴ Az 1900. évi aug. 20-ikán megejtett választások eredménye. *Corvina*, 1900/24. (aug. 30.) 127.

¹⁵ Ranschburg Viktor főtitkár jelentése. *Corvina*, 1900/24. (aug. 30.) 129.

Hatvan év fölött ezt persze az idős kornak is betudhatnánk, mint ahogy azt is, hogy sokkal kevesebbet utazott. Vezetőjévé történt megválasztása óta évtizedeken keresztül Hoffmann Alfréd képviselte az együletet minden jelentősebb szakmabeli temetésén, ő gondoskodott a gyásztaviratokról, részvénytulajdonosi levelekről¹⁶ stb. – de egyéb nagy társadalmi megmozdulásokon is ott volt. A századfordulótól kezdődően azonban amit csak lehetett, áthárított fiatalabb kartársaira reprezentációs feladataiból. Az 1899-ben tartott jubiláris Petőfi-ünnepségeken a Magyar Könyvkereskedők Egylete nevében ő csak a budapesti koszorúzást vállalta, a segesvári megemlékezésre Ranschburg Viktor ment el.¹⁷ Hasonlóképpen az 1900-as mainzi Gutenberg-ünnepélyen Emich Gusztáv és Zilahi Simon képviselték a szervezetet.¹⁸

Hoffmann Alfrédon azonban 1903-ban már határozottan meglátszott, hogy nem az öregedés miatt fáradtabb, hanem „lassan emésztő baj”¹⁹ gyötri. Róna Béla szerint ugyan „természete már születésénél fogva a melankóliára hajló”²⁰ volt, de ezt ő inkább visszahúzódo egyéniségére értette. A korabeli sajtóban megjelent hírek szerint viszont a könyvkereskedő „már régebben idegbeteg és neuraszténikus volt, amelyhez az utóbbi időben búskomorság is járult”²¹.

A betegségek megnevezésével természetesen mindig óvatosan kell bánni, mert az idők folyamán rendkívül sokat változhat a tartalmuk. A „neuraszténia” szót például a mai orvostudomány már nem is használja, több más kórképet tartanak helyette nyilván. A kortárs szakemberek megfogalmazása szerint tehát Hoffmann Alfréd baja „idegesség, az idegrendszer működésében beállott kimerülés” volt, amelynek tüneti kezelésére különböző nyugtatókat és altatókat (brómkálit, szulfonált, klorált) javasoltak.²² A konkrét konfliktushelyzet nélküli túlérzékenység, az állandó fáradtság érzése, a túlzott aggodalmaskodás pontosan azok a szorongásos tünetek, amelyet a depresszió egyik legfontosabb jellemzője, az alvászavar okoz. A könyvkereskedő közvetlen környezete – az egyszerű hétköznapi logika alapján – azt hitte, hogy a túlfeszített munkától fáradt ki az öregúr. Valószínűleg háziorvosa is azt javasolta neki, amit a *Pallas Nagy Lexikona* megfelelő szócikkét író Schaffer Károly ideggyógyász professzor: legalább hat-nyolc heti teljes pihenést, a fejfájásra pedig hideg vizes borogatást.

¹⁶ Ezekből sajnos kevés maradt fenn mára. Nyomtatásban lásd például: *Emléklapok Wodianer József emlékének*. Budapest, 1892. 48.

¹⁷ Petőfi-ünnep. *Corvina*, 1899/21. (júl. 30.) 106.

¹⁸ Ranschburg Viktor főtitkár jelentése. *Corvina*, 1900/24. (aug. 30.) 130.

¹⁹ Szana 1905. I.

²⁰ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. XV.

²¹ Hoffmann Alfréd öngyilkossága. *Budapesti Napló*, 1905. okt. 25. Szó szerint ugyanez: Öngyilkos könyvkereskedő. *Pesti Hírlap*, 1905. okt. 25. A neuraszténiát említi még: Életunt könyvkereskedő. *Egyetértés*, 1905. okt. 24.; *Uj Hírek*, 1905. okt. 25.

²² *A Pallas nagy lexikona*. XIII. köt. Budapest, Pallas Rt., 1896. 137.

Az 1905 októberi magyar és német nyelvű újságcikkek többsége csupán általános-ságban fogalmazott és azt közölte, hogy „Hoffmann évek óta idegbajban szenvedett”,²³ „már egy ideje búskomor volt”,²⁴ illetve „hosszabb ideje súlyos idegbetegséggel bajlódott”.²⁵ Szerencsére két napilap precízebb volt: „tény, hogy Hoffmann úr három éve búskomorságba esett”.²⁶ 1902–1903 telén kerülhetett tehát először olyan válságos állapotba, hogy valamilyen beavatkozásra volt szükség.

A 19. század végén az orvosok nem sokat tudtak a depresszió vegytani okairól, az agyban termelt különböző neurotranszmitterek lecsökkent szintjéről vagy felborult egyensúlyáról. Ennek megfelelően a mai olvasónak a kezelési javaslatok sem tűnnek túl szakszerűnek: vízgyógy mód, villamosság, klimatikus gyógyhelyek. Az akkoriban alkalmazott konkrét kezeléssel egy századfordulós orvosi szakfolyóiratból tájékozódhatunk – eszerint „a hydrotherapia az elmegyógyászat nélkülözhetetlen alkatrészévé vált” és „Priessnitz nyomán Jacobi hideg fürdőt ajánl mániánál [a betegség túltermelési, felajzott ciklusában] és száraz vagy nedves bepakkolást melancholiánál [alultermelési fázisban]”.²⁷ Ezekhez járult még természetesen a gyógytorna, a „villamozás”, a masszázs, az izzasztókamrák, a hideg és meleg zuhanyok és persze a hosszú séták.²⁸

Kissé körülményes kideríteni, hogy pontosan mely klimatikus üdülőket ajánlották e célra. Az imént említett Légrády Tivadarról például csupán annyit írtak meg, hogy „különböző gyógyintézetekben hiába kereste bajának orvoslását”.²⁹ Azt is tudjuk, hogy Ráth Mór az ausztriai Bad Ausseeban feküdt „súlyos betegen”, miután harminchét éves fia szívinfarktusból váratlanul meghalt.³⁰ Ebben az esetben viszont óvatosan kell levonni a következtetéseket, mert az idős Ráth rendszeresen Bad Ausseeban nyaralt és kezeltette magát.³¹ Igaz ugyan, hogy az osztrák városka híres volt a Vincenz

²³ Öngyilkos könyvkereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 24.; A vagyon miatt. *Népszava*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Független Magyarország*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Friss Ujság*, 1905. okt. 25.

²⁴ Aufsehenerregender Selbstmordversuch. *Neues Pester Journal*, 1905. okt. 24.

²⁵ Lebensmüde. *Pester Lloyd*, 1905. okt. 24.

²⁶ Lebensmüde. *Pester Lloyd*, 1905. okt. 25. Szinte szó szerint ugyanez: Életunt agglegény. *Pesti Napló*, 1905. okt. 25.

²⁷ Epstein László: A hydrotherapia szerepe az elmegyógyászatban. *Fürdő- és vízgyógyászat. A Budapesti Orvosi Ujság melléklete*, 1904/1. (febr. 18.) 1–2.

²⁸ Preysz Kornél: *Idegbetegségek balneotherapeutikus kezelése különös tekintettel a hydrotherapiára*. Budapest, 1893.

²⁹ Gyászrovat. *Corvina*, 1895/1. (jan. 10.) 4.

³⁰ Ráth Gyula. *Corvina*, 1899/25. (szept. 10.) 131.

³¹ Révay Mór János: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Budapest, Révai Testvérek, 1920. II. köt. 33.

Priessnitz által kidolgozott és Sebastian Kneipp által továbbfejlesztett vízkúrájáról, amellyel többek között a lelki bajokat is gyógyították – de nem biztos, hogy pontosan emiatt utazott oda Ráth Mór 1899-ben. Az viszont egészen bizonyos, hogy az 1886-ban öngyilkosságot elkövető Demjén László 1885 októberét „Budapesten töltötte, hol Fischhof hideg-víz-gyógyintézetében keresett üdülést”.³² Ez a gyógyfürdő 1855-ben nyílt meg a Városligetben, s tulajdonosa, Fischhof Ignác Vilmos az említett Priessnitz-féle hidroterápiát alkalmazta.

Hoffmann Alfréd kezeléseiről többnyire általánosságban megfogalmazott, homályos információink vannak. A legtöbb sajtóhír csupán annyit közölt, hogy „bár bajára már minden orvosságot megpróbált, állapota egyre rosszabbodott”.³³ Kissé közelebb visz a konkrétumokhoz az az újsághír, miszerint „járt külföldön is híres professzoroknál, de hiába”.³⁴ A helyszín valahol a mediterrán térségben lehetett, hiszen az őt személyesen ismerő Szana Tamás szerint betegsége „rákényszerítette arra, hogy külföldön, melegebb éghajlat alatt keressen üdülést fájdalmára. Gyakran hónapokat kellett így eltöltenie, távol rendes foglalkozási körétől és a jóbarátoktól”.³⁵ Ezek szerint Hoffmann orvosai nem egy, hanem több alkalommal is próbálkoztak a mediterrán (olasz?) gyógyhellyel.³⁶

Egyetlen biztos helyszínrre vonatkozó adatunk van, amely szerint depressziója „őt a múlt évben is arra készítette, hogy a margitszigeti szanatóriumban keressen pihenést/gyógyulást”.³⁷ Az utolsó hosszabb kezelésre tehát 1904 nyarán került sor, ám a várt eredményt ez sem hozta meg: „kedélyállapota, dacára hosszabb szanatóriumi gyógykezelésének, mindvégig nem javult”.³⁸ A terápia 1904 őszére ért véget, hiszen munkatársa, Vastagh Gyula 1905. októberi visszaemlékezése szerint „Csak rövid ideje, alig egy éve, hogy visszatért boltjának kis fülkéjébe, melytől megvált egy időre, hogy gyógyulást keressen beteg kedélyére a szabad természetben. Távol e chaos zajától, enyhe zöldben, az éltető napfény, madárdal s virágillat, a legjobb

³² Aliquis [Tetty Nándor]: Demjén László. *Corvina*, 1886/5. (febr. 20.) 19.

³³ Kiseb-nagyobb szóhasználati eltérésekkel ezt közölte: Öngyilkos könyvkereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 24.; A vagyon miatt. *Népszava*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Független Magyarország*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Friss Ujság*, 1905. okt. 25.

³⁴ Egy előkelő kereskedő öngyilkossága. *Uj Hírek*, 1905. okt. 24.

³⁵ Szana 1905. I.

³⁶ Az életmódjáról szóló fejezetben már említettem, hogy 1903 júniusában Hoffmann Alfréd Veronában tartózkodott. Az idézett forrás ugyan nem utal semmilyen kezelésre, de nagyon valószínűnek tartom, hogy ekkor már nem a megszokott, gondtalan délszaki nyaralásról volt szó.

³⁷ *Az Ujság*, 1905. okt. 25.; *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.; *Neues Pester Journal*, 1905. okt. 26. A *Budapesti Hírlap* a félrevezető „margitligeti szanatóriumot” emlegeti, de ez csak újságírói tévesztés. Lásd Öngyilkos kereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 25.

³⁸ Életunt agglegény. *Pesti Napló*, 1905. okt. 25.; *Lebensmüde*: I. m.

nővér szeretetteljes ápolása, meghozták a várt gyógyulást. Vagy legalábbis mi azt hittük!”³⁹

A Margit-sziget kedvelt nyaralóhely volt a fővárosi társadalmi elit körében – különösen azok töltötték itt a nyarat, akik valamilyen oknál fogva nem hagyhatták el a fővárost a kánikulai hónapokban. Tudjuk például, hogy 1891 nyarán ott nyaralt „Szilágyi Dezső igazságügyminiszter, Ráth Károly főpolgármester, továbbá vagy húsz képviselő, akiket a nyári ülészak a fővároshoz köt”.⁴⁰ A fürdőhely felügyelő-ségének reklámjaiból azonban kiderül azt is, hogy külsőleg és belsőleg alkalmazva, számos betegség gyógyítására is ajánlották az ott feltörő hévizet – többek között idegbántalmak enyhítésére is. „Meglepő sikerrel” alkalmazták a masszázst és a villamos fürdőt is. A háromszáz szállodai szobában kiváló ellátás, ezen kívül pedig „társalgási és tekézőterem, posta, telefon, távirda, gyógyszertár”, s természetesen a százötven holdas sétakert állt a vendégek rendelkezésére. A parkban minden nap katonazenekar játszott, az étteremben pedig cigánybanda húzta esténként.⁴¹ A fürdőidény május elejétől szeptember végéig tartott,⁴² de 1901-ben „a kisebbik szállót téli szanatóriummal alakították át” és így a hideg hónapokban is lehetőség nyílt a kúrákra.⁴³

Hoffmann Alfréd kezeléseit minden bizonnyal az üdülőtelepen ekkor alkalmazott fürdőorvos, Ötvös József írta elő⁴⁴ – esetleg egyeztetve a könyvkereskedő házi-orvosával. A termálfürdőkön kívül valószínűleg az akkoriban újdonságnak számító – és a depresszió kezelésében bizonyos eredményeket hozó – villanyfény-, illetve napfürdővel próbálkozhattak.⁴⁵

A különböző próbálkozások ellenére minden utólagos híradás arra az eredményre jutott, hogy az utolsó három év során az Eggenberger-féle könyvkereskedés idős tulajdonosának „állapota az utóbbi időben egyre súlyosbodott/rosszabbodott”.⁴⁶ Nem csupán saját boltját bízta Vastagh Gyula kezelésére, de a Magyar Könyvkereskedők Egyletének napi munkájában szinte már egyáltalán nem tudott részt venni. Tudjuk például, hogy 1904 januárjában „gyengélkedése folytán a választmányi ülésen részt

³⁹ Csokor: I. m. 186.

⁴⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1891/19. (máj. 10.) 309.

⁴¹ Szt.-Margitszigeti gyógyfürdőhely Budapest. *Vasárnapi Ujság*, 1892/39. (máj. 8.) 319.

⁴² *Vasárnapi Ujság*, 1893/17. (ápr. 23.) 291.; uo. 1894/17.; uo. 1895/18.; uo. 1898/18.; uo. 1900/17.

⁴³ A margitszigeti téli fürdő. *Vasárnapi Ujság*, 1901/41. (okt. 13.) 667.

⁴⁴ Tóthfalussy Béla Budapest-erzsébetvárosi plébános [...] „este együtt vacsorált dr. Eötvös fürdőorvossal” – tehát ezen a nyáron még biztosan Ötvös József volt alkalmazva. Lásd *Vasárnapi Ujság*, 1904/28. (júl. 10.) 480.

⁴⁵ A *Vasárnapi Ujság regénytára*, 1904/18. 72. (A fürdőhely reklámja a füzet végén.)

⁴⁶ Életunt könyvkereskedő. *Egyetértés*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Buda-pesti Hírlap*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 24.

nem vehet”⁴⁷, de még ugyanazon év május 21-én is „betegsége az értekezleten való megjelenésben gátolja”.⁴⁸ A krónikus depresszió ciklikusságának megfelelően őszre kissé jobban érezhette magát, hiszen 1904. október 23-án délelőtt tíz órakor meg tudta nyitni az egylet közgyűlését. Bár – mint egy korábbi fejezetben utaltam rá – beszédet mondani már nem volt képes, a jelenlevők naiv optimizmussal azt hitték, hogy „a mindenki által tisztelt és szeretett elnök, aki hosszú időn keresztül gyengélkedett, ismét jó egészségnek örvend”.⁴⁹ Ugyanezt hangoztatta Ranschburg Viktor is a letelt egyleti évről szóló beszámolójában: „Visszapillantva az elmúlt egyleti évre, első sorban is sajnálattal kell megemlékezni nagyrabecsült és köztiszteletben álló elnökünknek, Hoffmann Alfréd úrnak hosszabb időn át tartott gyengélkedéséről, amely egyletünk működésében is érezhető volt. Hála a Mindenhatónak, elnökünk ma már a legjobb egészségnek örvend és egyletünk ügyeit ismét a tőle megszokott odaadással és buzgósággal szívében viseli.”⁵⁰

Szintén csak az időszakos javulást akarta látni a régi lipcsei bizományos és üzletbarát, Ernst Schulze is. 1905. október 27-én írt német nyelvű levelében így fogalmazott: „Legutóbbi ottani [budapesti] tartózkodásomkor értesültem ugyan róla, hogy egészsége nem a legjobb, ám távol állt tőlem annak még a gondolata is, hogy ily hamar elszólítják körünkből. El sem tudom képzelni, hogy a barátságos öregúr nem tartózkodik immár az élők között, hiszen akkoriban még annyira frissnek érezte magát, hogy még egy lipcsei látogatást is kilátásba helyezett.”⁵¹

Hoffmann Alfrédnek még nagyobb erőfeszítésébe kerülhetett azon az 1905. januári tömegrendezvényen való részvétel, amelyen Székely Bertalan róla készült festményét leplezték le. Idegrendszer ekkor már annyira kimerült volt, hogy még egy rövid köszönetet sem tudott mondani, és sírva fakadt. Kiszlingstein Gusztávnak köszönhetően tudjuk, hogy ez volt az utolsó alkalom, amikor Hoffmann a nyilvánosság előtt megjelent: „Senki sem hitte volna, hogy szeretetünk, hálánk eme egyhangúan, őszintén megnyilatkozó ünnepén jelenik meg közöttünk utoljára Hoffmann Alfréd.”⁵²

Valamikor ezután ismét visszakerült a margitszigeti szanatóriumba, mert április 25-én onnan keltezte Vastagh Gyulának címzett kézírásos üzenetét:

⁴⁷ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1903. dec. 16-án tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1904/1. (jan. 10.) 1.

⁴⁸ Jegyzőkönyv a Magyarországi Könyvkereskedők Országos Szövetségének előértekezletén. *Corvina*, 1904/16. (jún. 10.) 92.

⁴⁹ A közgyűlés. *Corvina*, 1904/30. (okt. 30.) 171.

⁵⁰ Ranschburg Viktor: Évi jelentés a Magyar Könyvkereskedők Egyletének működéséről 1903. október 22. – 1904. október 23. *Corvina*, 1904/31. (nov. 10.) 176.

⁵¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁵² Kiszlingstein Gusztáv: *A Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesületének „Csak szorosán” negyvenéves története*. Budapest, MKZE, 1913. 32. (A könyvben – tévesen – az eredetileg tervezett 1904. januári dátum szerepel.)

Margitliget, April 25-én

Igen tisztelt Vastagh úr!

Tegyen meg minden lépést, hogy a lipcsei remittendák elküldessenek. Ha nem lehet azokat gőzhajóval Bécsbe és onnét tovább Lipcsébe küldeni, talán lehetséges lenne azokat Regensburgon át indítani. Minden esetre mindent meg kell kísérelni, mert ha a német kiadók azokat mint elkésettéket el nem fogadnák, tönkre vagyunk téve. Kérek szíves értesítést, hogy mily eredménnyel járt el.

Maradok igaz híve

Hoffmann Alfréd.⁵³

Ha valóban igaz, amit az utódok kegyelete a megőrzött levél mellé írt, miszerint ez volt az utolsó levele, akkor a hátralevő hónapokban már teljesen elvesztette a kapcsolatot a napi üzleti ügyekkel.

Hazatérése után már ismerőseivel is elkerült minden találkozási lehetőséget. „Tépelődő lett, hite megingott. Még kedvelt helyeit: a Central és a Klotild-kávéházat sem kereste föl esténként. Kerülte az embereket, nem mert gyűlölte őket, de mert félt. [...] Jobban, mint valaha, kereste a magányt. Az egyedüllét volt immár a szórakozása. [...] Csak képei és műtárgyai közt érezte már jól magát.”⁵⁴ Csupán a könyvesboltba ment be néha, de már messze nem a régi rutinszerű rendszerességgel. Amikor pedig a Kecskeméti utcában tartózkodott, akkor sem a földszinti kiszolgáló-helyiségbe ment, hanem a neki fenntartott emeleti kis szobába. Vastagh Gyula emlékeiből tudjuk, hogy már egyáltalán nem vett részt a szortiment és a képkereskedés működtetésében: „A hosszas távollét elvonta a lekötő munkától, életphilosophus lett. A kis fülke esti homályában órákig elkalandozott lelke emlékein, egy szép tavasznak, áldásdús nyárnak, rendezte, csoportosította ezeket.”⁵⁵

Ez utóbbi mondatrészlet a depresszió egy másik jellemző tünetére utal: a beteg a nap első felében gyakorlatilag tehetetlen – inkább csak az esti órákban képes bármilyen (szellemi vagy fizikai) aktivitásra. Ezzel szemben viszont éjszaka többnyire képtelen pihenni és a leghevesebb szorongásos órákat éli át. Ha visszaemlékszünk arra, hogy agyvérzést elszenvedő Viktor öccséhez rendszeresen éjjel „futott, hogy megnézzé, hogy van a beteg”, egyértelmű, hogy Hoffmann Alfréd sem aludt jól. Öccse 1903 júliusában halt meg, gyászjelentése szerint „hosszú szenvedés után” – de nem tudjuk pontosan, hogy mennyi ideig feküdt tehetetlenül az agyszélhűdés után. A kérdéses időszak mindenestre egybeesik a könyvkereskedő depressziójának manifesztációjával.

⁵³ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁵⁴ Róna 1907. XVI–XVII.

⁵⁵ Csokor: I. m. 186.

A mind nehezebben fenntartott szociális aktivitás mellett egyre erősebben jelentkezett nála az orvosi szaknyelvben pszichomotoros gátoltságnak nevezett tünet is. Ez azt jelenti, hogy az ólmos fáradtság érzése miatt a beteg erősen csökkentett mértékben vagy egyáltalán nem képes szokásos tevékenységeit folytatni. Állapotának rosszabbodásával Hoffmann végül már „hetekig ki nem mozdult lakásából és még a kecskeméti-utcai üzlet kis fülkéjében sem jelent meg, ahol oly szívesen beszélgetett el jó embereivel”.⁵⁶

Szana Tamás a betegség egy másik, ezúttal nem szociális és nem fizikai, hanem érzelmi tünetére tapintott rá írói érzékenységgel: „Talán nem akarta, hogy hosszas szenvedéseivel bánatot okozzon övéinek, talán fáj neki az a tudat, hogy őt, a legtevékenyebb emberek egyikét, kárhóztatta tétlenségre a [...] fájdalomnak enyhülést nem ígérő hosszú láncolata. Ki tudná megmondani?”⁵⁷ Ezzel Szana rendkívül jól leírta a depressziósok egyik legjellemzőbb alaphangulatát: az értéktelenség érzését és az önmaguk ellen irányuló agressziót. Ez az a fő tényező, ami legtöbbször öncsonkításhoz vagy öngyilkossághoz vezet.

Az utolsó hetekben a könyvkereskedő már „a családjával sem érintkezett”.⁵⁸ Ez megint érthető, hiszen az elmagányosodás alapvető oka az, hogy a beteg úgy érzi, terhére van környezetének – s ettől csak úgy tudja megkímélni őket, ha megóvjá őket önmagától (vagyis teljesen bezárkózik).

Az orvosokon kívül persze szakmai környezete, családja és baráti köre is mindent megpróbált, hogy segítsen Hoffmann Alfrédon. Láttuk, hogy a könyvkereskedők és a segédek azzal próbálkoztak, hogy minél nagyobb létszámú és minél látványosabb rendezvényeken nyilvánítsák ki őszinte szeretetüket a szakma doyenje iránt. Nyilvánvaló, hogy ilyen segítő szándék eredménye volt az 1904-re tervezett, majd 1905 januárjában megvalósult festményeleplezés is. Az utolsó évek minden közgyűlési vacsoráján pedig ilyen és ehhez hasonló tósztok egész sorát hallgathatta végig a tömegeből menekülni vágyó öregúr: „Engedje meg az egek ura, hogy ön nagyrebecsült elnökünk, viruló egészségben, derült kedélyhangulattal, a mi tiszteletünk és ragaszkodásunk érzését és tudatát minél tovább élvezhesse, mint a magyar könyvkereskedelemnek büszkesége és példaadója.”⁵⁹

Ma már a pszichiátria alapvető tananyaga, hogy az ilyen megnyilvánulások pontosan az ellenkező hatást érik el: a depressziósban hullámszerűen növelik saját

⁵⁶ Egy előkelő kereskedő öngyilkossága. *Uj Hírek*, 1905. okt. 24.

⁵⁷ Szana 1905. 1.

⁵⁸ Öngyilkos könyvkereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 24.; A vagyon miatt. *Népszava*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Friss Ujság*, 1905. okt. 25.

⁵⁹ Ranschburg Viktor beszédéből. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 15–16.

Az idős barát, Székely Bertalan

értéktelensége érzését és lökészerű, nehezen visszafogható öngyilkossági készletést okoznak. (Nem véletlen, hogy pontosan az 1905-ös közgyűlés előtti napon lett végül Hoffmann öngyilkos.) A jó szándékú könyvesek ezt persze nem tudhatták, mint ahogy a vele együtt lakó Matild és Irma sem tudtak segíteni rajta. „Nővérei mint a beteg gyermeket, vigasztalták. Ilyenkor földerült egy-egy pillanatra, de a kék szemekben ott ült valami sötét borongás. Egyelőre mondhatatlan, de benső elborulást sejtető.” Egyedül talán „az ősz Székely Bertalan” volt képes néhányszor egy-egy pillanatra enyhíteni az öregúr hangulatát: „A mester, aranykedélye vidám humorával nem egyszer földerítette a jó barát lelkületét. De ez nem tudott már a régi lenni.”⁶⁰

Felvetődik a kérdés, hogy ha ennyire terhes volt számára a szakmai testület vezetői tisztségét betölteni, akkor miért nem mondott le? Erre a kérdésre a választ a Magyar Könyvkereskedők Egylete alapszabályainak ötödik fejezete adja meg, amelynek 65. paragrafusa szerint „tisztség átvételére minden tag köteles, kivéve, ha a 60-ik évet meghaladta, vagy már másnemű tisztséget visel. Utóbbi körülmény azonban az elnökségbe való választás visszautasítására nem jogosít fel.”⁶¹ Hoffmann Alfrédnek tehát meg volt kötve a keze, egyszerűen nem volt menekvés a feléje áradó tisztelet és közbizalom elől.

⁶⁰ Róna 1907. XVI–XVII.

⁶¹ A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapszabályai. In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve 1895*. Budapest, MKE, 1896. 283.

A depresszió egyik alapvető ismérve az, hogy az agyi ingerület-átvivő anyagok termelésének zavarából ered és nincs külső oka. (A haláleset, betegség vagy egyéb nehéz élethelyzet által kiváltott időszakos lehangoltságot az orvosi szakirodalom depresszív reakciónak nevezi és élesen megkülönbözteti a valós kórképtől.) A 19–20. század fordulóján azonban még nem ismerték a kettő közötti különbséget és mindenki a folyamatos melankólia okait találgatta. A szenzációhajhász sajtóban napvilágot látott cikkek közül talán a legrosszabb indulatú, gunyoros hangvételű cikket Kiss József lapja, *A Hét* közölte:

Gazdag volt, előkelő, tisztelt. Benne volt egy egész sor megtisztelő állásban. A mellén ordó díszelgett. Korához képest egészséges is volt. Öröme telt jó társaságban és módja volt hozzá, hogy a legjobban is megforduljon. Kitűnő emberek, jeles tudósok versenyeztek a barátságáért. Akik közel álltak hozzá, barátai, rokonai dédelgették és adorálták.

Elment, mert valami különös rémlátás gyötörte. Melancholikus volt s azt hitte, hogy ő valaha elszegényedik és nyomorogni fog. Talán éhezni is.

Csudálatos, hogy olyan gondolatok csak a gazdag embereket gyötrik. A szegény sohase fél a nyomortól. Aki nem tudja, hogy miből él meg holnap, boldog várakozással lesi a holnaputánt. És akinek százezrei vannak a mára, reszket a beláthatatlan jövődtől...⁶²

A pénzügyi zavarok lehetőségét számos újság megszelleztette 1905 októberében. Ezek szerint Hoffmann Alfréd „értékpapirosai árfolyamának csökkenése által nagyobb anyagi veszteségeket szenvedett”.⁶³ Az *Egyetértés* újságírója már azt is tudni vélte, hogy az idős könyvkereskedő „vagyonának nagy részét ugyanis értékpapírokban helyezte el, ezek pedig az utóbbi időben tetemes árfolyam-csökkenést szenvedtek és így neki is jelentékeny vesztesége volt”.⁶⁴ A *Neues Pester Journal* is úgy tudta, hogy Hoffmann „az utóbbi időben vagyona nagy részét elvesztette”.⁶⁵ Az *Uj Hírek* tudósítója alaposan kiszínezte a történetet:

Az volt ideálja, hogy művelt magyar kereskedő-osztályt teremtsen és hogy ezt elérje, semmiféle áldozattól nem riadt vissza.

⁶² Hoffmann Alfréd. *A Hét*, 1905/44. (okt. 24.) 715.

⁶³ Öngyilkos könyvkereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 24.; A vagyon miatt. *Népszava*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Független Magyarország*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Friss Ujság*, 1905. okt. 25.; Életunt magánzó. *Az Ujság*, 1905. okt. 24.

⁶⁴ Életunt könyvkereskedő. *Egyetértés*, 1905. okt. 24.

⁶⁵ Aufsehenerregender Selbstmordversuch. *Neues Pester Journal*, 1905. okt. 24.

Ez a nagy áldozatkészsége volt a veszte. Nem volt senki, aki ha hozzáfordult, üres kézzel távozott volna tőle. Az üzlete azonban pár év óta erősen visszafejlődött. Nem volt üzletember, nem értett a versenyhez.

A Kecskeméti-utcába mióta átköltözött az Eggenberger könyvkereskedés, egyik csapás a másik után érte. Családi bajok, rossz üzleti viszonyok gondokkal tetézték és ő ezeket nem tudta elviselni. Jó időben gyönyörű képtárt szerzett össze. Egyike volt a leglelkesebb amatőröknek. Ezt a képtárt utóbbi időben el kellett, hogy kótyavetyélje. Milyen nehéz szívvel vált meg kedves képeitől! Azután eladta kiadványait az Athenaeum irodalmi részvénytársaságnak és pénzét értékpapírokba fektette. A rossz politikai viszonyok miatt itt is balul ütött ki vállalkozása. Hoffmann Alfréd szomorúan látta anyagi romlását.⁶⁶

Ez az „ártalmas és bántó közlemény” már annyira túllépett a jó ízlés határán, hogy Hoffmann Béla és Vastagh Gyula azonnal helyreigazítást kért. Ez meg is jelent a következő napi számban (csak rövid részleteket közlök az írásból):

Az üzlet nem hogy visszament volna, de fiatal új tulajdonosai egy szépen fejlődő üzletággal, műkereskedéssel bővítették, fejlesztették s az most is virágzik. Anyagi csapásokról szó sincsen, mert a megboldogult után tisztos vagyont jut az örökösöknek. Képtárának elárverezése egyszerűen légből kapott, mert képtára nem is volt, leszámítva néhány jeles művésznök alkotását.⁶⁷

Hasonló eréllyel lépett fel a Magyar Könyvkereskedők Egylete is, és több magyar és német nyelvű napilapban közöltették a tény, hogy „Hoffmann Alfréd könyvkereskedőt nem anyagi gondok üzték a halálba. Tekintélyes vagyont és élénk üzletet hagy hátra, amelyet testvérei és ezek gyermekei örökölnek.”⁶⁸ Ennek eredményeként ugyanazok az újságok, amelyek korábban a könyvkereskedő anyagi romlásáról cikkeztek, így írtak: „Teljesen téves némely lapnak az a közlése, mintha anyagi bajok/értékpapírjainak árcsökkenése okozták volna e közszeretben és általános tiszteletben részesült férfiú váratlan öngyilkosságát.”⁶⁹

Hogy pontosan mekkora összeget fektetett részvényekbe Hoffmann Alfréd, sajnos nem tudhatjuk, de arról lehet némi fogalmunk, hogy mely vállalatokban lehetett résztulajdonos. Halála után ugyanis az Athenaeum Rt. vezetői hivatalos levélben tudatták a családdal, hogy honnan érkeztek hozzájuk részvétnyilvántató levelek:

⁶⁶ Egy előkelő kereskedő öngyilkossága. *Uj Hírek*, 1905. okt. 24.

⁶⁷ *Uj Hírek*, 1905. okt. 25.

⁶⁸ Életunt agglegény. *Pesti Napló*, 1905. okt. 25.; *Neues Pester Journal*, 1905. okt. 26.; *Lebensmüde*: I. m.

⁶⁹ Öngyilkos kereskedő. *Esti Ujság*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos kereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 25.; *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.; *Az Ujság*, 1905. okt. 25.

1905. november 18.

Nagyságos Hoffmann Sándor ny. székesfővárosi főpénztárnok úrnak Budapesten Kötelességünknek tartjuk Nagyságodnak a boldogult t. bátyja s szeretett igazgató urunk elhalálozása alkalmával kibocsátott gyászjelentésekre condoleált intézetek névsorát tisztelettel megküldeni.

Kiváló tisztelettel:

Schwarz
p[er] p[rocura] Ran[schburg]

Első magy. betűöntőde r. trs.
Magy. orsz. közp. takarékpénztár
Ált. osztr. magy. légszesz társulat
Pesti hazai első takarékpénztár egyesület
Pesti Könyvnyomda
Magy. Siemens-Schuckert Művek
Bpesti Szivattyú és gépgyár r.t.
Első budapesti fővárosi takarékpénztár
Magyar Iparművészeti Társulat
Csak szoroson magy. orsz. könyvk. segédek egylete választm.
Magy. Könyvkereskedők Egylete⁷⁰

Az utolsó három szervezet kivételével nagyon valószínűnek tartom, hogy Hoffmann Alfrédnek az illető cégek által kibocsátott több-kevesebb részvény lehetett a birtokában. Szintén volt valamennyi birtokrésze az Athenaeum részvénytársaságban is, de ennek mértékét nem ismerjük, hiszen ezt végrendeletében csak általánosságban említi.⁷¹ Igaz ugyan, hogy kiadványai eladásakor a nagyvállalat nem részvényekkel, hanem készpénzváltókkal fizetett, de azt is tudjuk, hogy az új gyártelep építkezése és az Eggenberger-kiadványok megszerzése együttesen rendkívül nehéz helyzetbe hozta az Athenaeumot. Ismerve a Hoffmann Alfréd és közöttük fennállott jó viszonyt, könnyen elképzelhető, hogy a cég terheinek enyhítésére az öregúr részvényekre váltotta a vételár valamekkora részét.

Az Athenaeum-részvények amúgy is jó befektetésnek számítottak a 19. század végén, hiszen évről évre igen komoly osztalékot fizettek. Szabó László szerint „csak elvértve került egy-egy részvény a piacra, mindenki tartotta e jó papírt, mely rendszeren 30%-on felül jövedelmezett”.⁷² Ez ugyan csupán a cég által fizetett történetíró elnagyolt

⁷⁰ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁷¹ Hoffmann Alfréd német nyelvű végrendelete. BFL VII.7.d., IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: V.I.304.

⁷² Szabó László: *Athenaeum. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből*. Budapest, Athenaeum, 1918. 16.

kijelentése – ha azonban kigyűjtjük a hivatalos cégnyilvántartások adatait, valóban kiemelkedő hozamokra találunk bizonyítékot. Az Athenaeum a 19. század utolsó három évtizedében gyakorlatilag sohasem fizetett 20% alatti évi hasznot részvényeseinek.

Ha legnagyobb versenytársaival hasonlítjuk össze a vállalat teljesítményét, akkor válik igazán szembeötlővé, mennyire kiemelkedett a piac szereplői közül. Míg a Franklin-Társulat jellemzően csak 10% körüli osztalékokat volt képes elérni, a Pesti Könyvnyomda Rt. soha nem tudta felülmúlni a 16%-os részvényhasznot.⁷³ Ugyanez figyelhető meg a befektetés értékét tekintve is: míg a Pesti Könyvnyomda Rt. részvényeit névértéküknek legtöbb háromszorosáért jegyezték a tőzsdén,⁷⁴ addig a Franklin-Társulat részvényei által a cég története során elért legmagasabb árfolyam mindössze a névérték kétszerese volt. Ezzel szemben az Athenaeum értékpapírjai jellemzően a jegyzési értékük négy-ötszörösét érték a 19. század utolsó évtizedeiben.

A századfordulón azonban az imént említett likviditáshiány miatt felemelték az alaptőkét 800 000 koronáról 1 600 000 koronára és a régi részvényeseknek ajánlották fel a vásárlási elsőbbséget (egy-egy részvény bemutatása után kétszáz koronáért vehettek egy újat).⁷⁵ A nehézségek az osztalékok csökkenésében is érzékelhetőek voltak: az 1900-as üzleti évre már csak 12,5%-ot szavazott meg a közgyűlés, 1901-re pedig már semmit. A baj nagyságát jelezte az is, hogy az igazgatóság és a felügyelő bizottság is lemondott az őket megillető jutalékokról (tehát Hoffmann Alfréd sem kapott ilyen jellegű juttatást). 1902-ben ismét nagyon alacsony volt a nyereség, a vezetőség beszámolója szerint a kiadói üzletből egyedül a tankönyvkiadás ment egyedül jól⁷⁶ – vagyis pontosan a Hoffmann Alfrédtól megvásárolt kiadványok! Cséry Lajos „nagy korára való tekintettel” (de tulajdonképpen fizetésképtelensége miatt⁷⁷) lemondott az elnökségről és tovább folytatódott a harc a cég túléléséért. 1903 elején még mindig bent hagyták az 1902-es év osztalékait és a vezetői jutalékokat sem vették fel. Am még ennél rosszabb is következett: az adósságok csökkentése céljából 4000 darab kétszáz koronás új részvényt bocsátottak ki úgy, hogy a régiek névértékét 50%-ra csökkentették (vagyis minden részvényes elvesztette a cégbe fektetett vagyónának felét).⁷⁸

⁷³ A Franklin-Társulat ugyanezen időszakának korszerű, objektív számadatokra támaszkodó áttekintését végezte el Somorjai Szabolcs: *Mérlegek és részvények – a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda működésének első negyven éve. Magyar Könyvszemle*, 2012/4. 471–472.

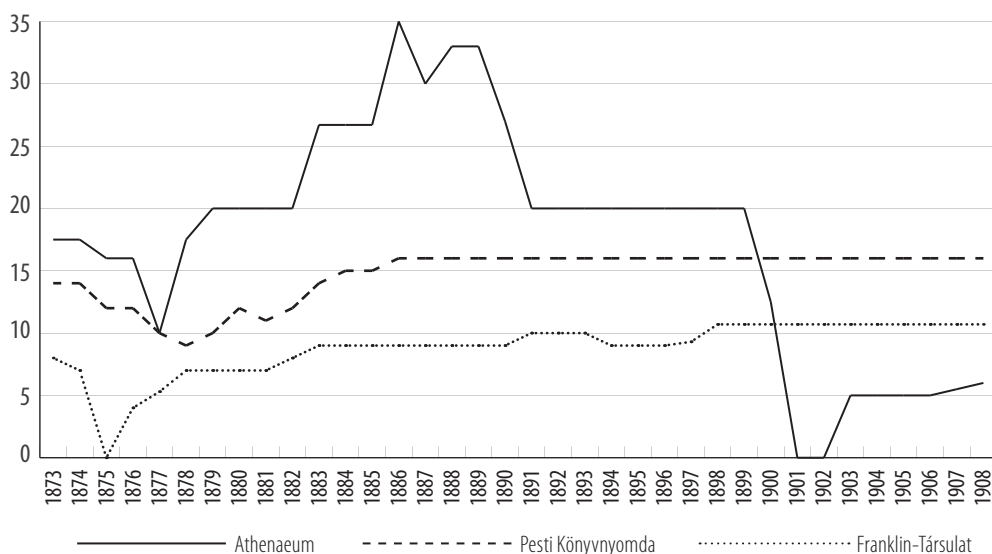
⁷⁴ *A Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság ötven éves fennállásának története*. Budapest, 1918. 29.

⁷⁵ *Graphica*, 1900/9. 4.; *A Hét*, 1900/37. 596.

⁷⁶ Uo., 1902/4. 5.

⁷⁷ Szabó László: *Athenaeum* 18.

⁷⁸ *Graphica*, 1903/3. 4.

A nagy nyomdaipari vállalatok által kifizetett osztalékok
(a részvények értékének százalékában)⁷⁹

Ekkor ifjabb Emich Gusztáv is lemondott vezérigazgatói állásáról. 1904-ben már a javulás jelei mutatkoztak: komoly nyereség mellett 5% osztalékot fizettek s az igazgatóság megint kapott jutalékot munkájáért.⁸⁰ Az üzletmenet bizalomgerjesztő fejlődése mellett 1905-ben a részvényesek szintén hozzájutottak 5%-nyi haszonhoz papírjaik után, s ez a későbbiekben folyamatosan javult. Tehát valóban volt egy mélypont az Athenaeum részvénytársaság üzleti életében a századforduló körül, de ez már lecsengett, amikor Hoffmann Alfréd öngyilkosságot követett el.

Ezenkívül természetesen azt se felejtjük el, hogy – a könyvesbolt forgalmából folyamatosan bejövő bevételei mellett – 1896-tól kezdődően a Sándor öccsével közösen vásárolt Üllői úti bérház lakbér-jövedelmének a fele is befolyt hozzá minden hónapban.

⁷⁹ Körösy József: *A részvénytársulatok pénzügyi eredményei az utolsó negyedszázad alatt (1874–1898)*. II. füzet. Budapest, Grill Károly udvari könyvkereskedése, 1901. (Budapesti statisztikai közlemények 29/2.) 202., 205., 211.; *Magyar Compass. Pénzügyi és közgazdasági évkönyv 1885*. Budapest, 1885. 108–109.; *uo. 1890/1*. 513.; *uo. 1894/5*. II. 121.; *uo. 1898/9*. II. 284.; *uo. 1900/1901*. II. 203–204.; *uo. 1901/1902*. II. 147–148.; *uo. 1902/1903*. II. 196–197.; *uo. 1903/1904*. II. 163–164.; *uo. 1905/1906*. II. 266.; *uo. 1906/1907*. II. 331.; *uo. 1907/1908*. II. 493.; *uo. 1908/1909*. II. 533.; *uo. 1909/1910*. II. 564. (Az értékek egy ideig forintban, majd később koronában vannak megadva, ezt figyelembe véve egységesítettem az adatsort.)

⁸⁰ *Graphica*, 1904/5. 4.

Égészen bizonyos tehát, hogy nem anyagi helyzetének romlása miatt keseredett el, mint ahogy azt a kortárs sajtó feltételezte.

Az *Uj Hírek* családi gondokról szóló felvetését szinte nem is kellett cáfolni, hiszen köztudott volt, hogy éppen az idős könyvkereskedő tartotta össze szűkebb és tágabb rokonságát. Erre csak az *Esti Ujság* tett egy rövid, tömör utalást: „Család-jával a lehető legjobb viszonyban élt.”⁸¹

Hoffmann Alfréd ismeretségi köre már sokkal óvatosabban fogalmazott, amikor a végzetes elhatározás okait kutatta. Idősebb Elischer Gyula főorvos például ezt írta részvétnyilvánító levelében: „Ki, mint jómagam, a boldogultban a férfi-erény és -jellem magabiztos mintaképét volt szerencsés ismerni, tisztelni és szeretni, fájós kebellem keres kibontakozást ama rejtélyes homályból, mely áldott jó, gyöngéd és szeretetre méltó barátunkat a válásra indítá.” Détsi Albert vasútépítési vállalkozó is csak meghatározatlan „kínos lelki fájdalokat” emlegetett kondoleáló írásában. Lobmayer Géza egyetemi tanár, sebész főorvos szerint Hoffmann „szerető, részvételtjes szíve, finoman érző lelke vitte a halálba”.⁸² Szűk baráti köre már sokkal konkrétabban határozta meg az általuk vélelmezett külső okot. Eötvös Loránd véleménye szerint azért akart meghalni, mert „barátai közül egyik a másik után elköltözött oda, ahová nem vezet útikönyv s ahová nem ért el az ő gondoskodó keze”.⁸³ Szana Tamás szavaival „legújabbán ez a bizalmas kör is bomladozni kezdett, s éppen a hozzá legközelebb állókat szakította el tőle a végzet kegyetlen rendelkezése”.⁸⁴

Valóban, a 19–20. század fordulóján valósággal aratott a halál ebben a baráti társaságban. Klug Nándor emlékbeszédében így fogalmazott: „Mintha [...] valami láthatatlan balvégzet üldözné a budapesti tudományegyetem orvosi fakultását s vele az egész magyar orvosi rendünket. Az utóbbi néhány év alatt Mihalkovics Géza, Fodor József, Laufenauer Károly, Plósz Pál, Kézmárszky Tivadar, legutóbb Schulek Vilmos [...], mindannyian férfikoruk teljes erejében dőltek ki a munka mellől.”⁸⁵ Csakhogy Hoffmann Alfrédet nem a halál egyszerű ténye viselte meg. Tüdőgyulladásban, szívinfarktuszban vagy vakbélgyulladásban(!) elpusztult ismerőseit meggyászolta, de nem rágódott sorsukon hónapokon keresztül. Még legközelebbi barátjának, Molnár Jánosnak az elvesztése fölött is napirendre tért néhány héten belül. Ami őt megijesztette, az saját betegségének fatális félreértelmezése volt. Ennek megértésére két hosszabb idézet szolgálhat. Az első Vastagh Gyulától származik, aki Hoffmann atyjaként szerette és rendkívül sokat volt a közelében, így személyes megnyilatkozásaiból jól ismerhette az öregúr érzéseit:

⁸¹ Öngyilkos kereskedő. *Esti Ujság*: I. m.

⁸² OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁸³ Csokor: I. m. 184.

⁸⁴ Szana 1905. 1.

⁸⁵ Tangl Ferenc: Emlékbeszéd Högyes Endre rendes tag felett. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek*. XIV. köt. Budapest, MTA, 1909. 225.

A lepergett utolsó évek folyamán, miként most a sárguló falevél, úgy hullottak mellőle meghittei, barátai. Az „Eggenberger-casinó”-ban mindinkább ritkult a látogató, pusztult a vidám szó. Az okokat összegezve, nagy szám vált ki azok közül, kik az elmúlás előtt élőhalottakká lettek.

Hoffmann Alfréd ettől megdöbbsent!

Az egész ember, ki egy hosszú életen keresztül mindennel bátran szembe nézett, csak ettől az egytől kezdett félni.⁸⁶

Róna Béla már konkrét neveket is említ, mint akik „élőhalottakká lettek”:

A melankólia pedig egyre mélyebben gyökeret vert szívében. Nem külső hatások idézték elő. Hoffmann Alfrédet nem bántották a balsikerek, melyek itt-ott érték. Anyagi gondokkal nem kellett küszködni, hisz az élet megadta neki a gondtalan élet örömeit. De egyéb bajok találták szíven. [...]

Barátai köréből, akiken lelke egész melegével csüngött, sorra érkeztek a fájó hírek. Pulszky Károly idegenbe ment és fegyvert fogott maga ellen. Plósz Pál, akihez a háziorvosi köteléken kívül évek hosszú sora óta tartó benső baráti viszony fűzte: idegbetegség döntötte a sírba. Hőgyes Endréről, akit oly igen becsült barátai közül, az a hír találta szíven, hogy ideggyógyintézetbe kellett, hogy vigyék. Mikor pedig dunaparti sétáinak egyik rendes társa Carleto Ferro hajóskapitány elméje elborulásáról hallott, halotthalványon fölkiáltott:

– Utolsó jó barátomat is elszedi tőlem ez a rettenetes kór! Mi lesz velem? [...]

Nem tudta elviselni, hogy annyi jeles ember kidől mellőle abból a körből, mely neki családján kívül a legkedvesebb volt. [...]

Egyre mondogatta:

– Mi lesz velem, ha ezek a vasidegzetű emberek idáig jutottak?⁸⁷

Ha kiderítjük, miben szenvedtek az itt említett személyek, azt is megtudhatjuk, mit takar a Hoffmann Alfréd által „rettenetes kór”-nak nevezett betegség. Az ötvenkét évesen 1891-ben elhunyt Ferro Károlyról, a dunagőzhajózási társaság hajózási felügyelőjéről gyászjelentése csupán annyit közölt, hogy „hosszas szenvedés után” halt meg.⁸⁸ Nekrológ nem jelent meg róla, ezzel tehát nem léptünk előre.

Pulszky Károly esetében legalábbis kétséges a diagnózis. A korabeli sajtó tudósítása szerint ugyanis „az országos képtár ismert, nagytehetségű igazgatóját orvosi tanács következtében [...] beszállították a lipótmezei országos intézetbe [...], baját az orvosok agylágyulásnak (paralysis progressiva) és gyógyíthatatlannak mondják. [...]

⁸⁶ Csokor: I. m. 186.

⁸⁷ Róna 1907. XVI.

⁸⁸ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Ferro Károly).

a legnagyobb apáthiát mutatja, minden iránt közömbös.”⁸⁹ Ez egyértelműnek tűnik, ám az eset háttere megkérdőjelezi az orvosok véleményét. Pulszkyt ugyanis azzal bízták meg, hogy a millenniumi ünnepségek alkalmából felállítandó szépművészeti múzeum számára reneszánsz festményeket és szobrokat vásároljon Olaszországban. E célra óriási pénzüsszeget (több mint 400 000 forintot) kapott, amelyből azonban hétezer forinttal nem tudott elszámolni. Néhány késői írás szerint azért, mert az olasz hatóságok minden lehetséges módon próbálták megakadályozni a külföldiek műtárgyvásárlásait s főként azok kivitelét az országból. Így Pulszkyknak is „trükközni” kellett a kifizetéseknel és meg kellett vesztegetnie néhány embert a siker érdekében.

A képviselőházi interpellációnak azonban az lett az eredménye, hogy Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter vizsgálatot indított az ügyben – és valószínűnek tartom, hogy a nyilvános megszégyenítés elől menekítették a tébolydába Pulszkyt. Számunkra mindebből csupán annyi lényeges, hogy az esetleges idegösszeomlás (és persze az ellene folyó eljárás megszüntetése) után egy teljesen összehangolt cselekménysort tudott véghezvinni, amennyiben vasúton a tengerpartra és onnan hajóval Ausztráliába utazott. Ebben az esetben a brisbane-i tengerparton 1899-ben elkövetett öngyilkosságát egészen biztosan nem valamilyen betegség, hanem ki-látástalan élethelyzete okozta.

Plósz Pál tünetei azonban már egyértelművé teszik az öregkori agylágyulást:

Akik vele sűrűbben érintkeztek, már 1901-ben észrevették egészségének megrendülését. Az addig életvidám, erőteljes férfi kifáradtnak látszott. A társaságot, melyet azelőtt annyira szeretett, most kerülni kezdte s gyakran lehetett látni, hogy magában elmerülve, szórakozottan ült a körülötte társalgók között. Sokat panaszkodott erős főfájásokról és álmatlanságról. [...] Leányának menyegzőjén feltűnő volt az a kimondhatatlan kimerültség [...] s az a közöny [...] Lelki tépelődése meg nem szűnt addig, míg betegsége abba a stádiumba nem jutott, amelyben elméje elhomályosult.⁹⁰

Az ötvennyolc éves biokémikus akadémikus „kedélye végképen elborult: szórakozott és magába merült lett, emellett testi ereje és arcszínének üdesége is szenvedett. A sportokat, melyeket régebben előszeretettel gyakorolt, teljesen abbahagyta” és 1902 elejére „a betegség már annyira előrehaladt, hogy a leggondosabb kezelés sem segíthetett rajta”.⁹¹

⁸⁹ Mi ujság? *Vasárnapi Ujság*, 1896/6. (febr. 9.) 93.

⁹⁰ Lengyel Béla: Emlékbeszéd Plósz Pál I. tag felett. In: *Emlékbeszédek a M. Tud. Akadémia tagjai felett*. XII. köt. Budapest, MTA, 1906. 158–159.

⁹¹ Lengyel Loránd: Plósz Pál. *Vasárnapi Ujság*, 1902/34. (aug. 24.) 542.

Hoffmann Alfréd háziorvosa, Plósz Pál

Szinte a megszólalásig hasonló szimptomákat fedezhetünk fel Hoffmann Alfréd egyik legjobb barátja és a Pasteur-intézet megalapítója, Hőgyes Endre orvosprofesszor utolsó hónapjainak leírásában. 1904 őszén „kimerült idegrendszere felmondta a szolgálatot, s aggódó barátai már akkor látták a katasztrófának jeleit, mely néhány hónapra rá bekövetkezett. Feltartózzhatatlan erővel megindult az a lassú, de biztosan ölü betegség, mely az agykéreg működésének elpusztításával előbb az elmét borítja sötétbe, majd az életet oltja ki”.⁹² A tanév kezdetén családja és tanártársai is észrevették, hogy viselkedése megváltozott: feledékeny lett, furcsákat mondott, zavart volt. 1904–1905 telén újra kedves pihenőhelyére, Tátrafüredre utazott, de az utazás közben rossz állomáson szállt le. Csomagját és sapkáját is elvesztette, s egy nap után véletlenül rábukkanó ismerősök ültették fel egy hazafelé menő vonatra. Budapesten orvosi megfigyelés alá került és egy ideig még bejárt munkahelyére, de egy félelmi roham után beszállították a Schwartzler-féle elmeógyógyintézetbe. 1905. január 22-én Tóth Béla már Hőgyes „megsemmisüléséről” cikkezett a *Pesti Hírlap*ban.

Az agyszövet sorvadását okozhatja többek között érlemeszesedés, érelzáródás, valamilyen fertőzés (például szifilisz vagy Creutzfeld–Jakob-szindróma), de az is lehetséges, hogy Hőgyesnek Alzheimer-kórja volt. Ezt ma már elég nehéz kideríteni.

⁹² Tangl 1909. 225.

„A magyar Pasteur”: Hőgyes Endre

Az a fontos, amit ezekből az esetekből Hoffmann Alfréd látott és amilyen következtetéseket levont belőle. A gyógyíthatatlan elhülyülésnél rosszabb véget el sem lehet képzelni egy olyan művelt, szellemes és minden új ismeretre nyitott értelmiségi számára, mint ő. Aki az életét tette fel a szellemi tevékenységre, az valóban „élőhalott”-nak látja ezt az állapotot.

Márpedig a depresszió az imént felsoroltakhoz feltűnően hasonló mentális szimp-tómákat produkál. Jelentősen romlanak a kognitív funkciók, s ennek következtében feledékenység, emlékezetzavar lép fel. A beteg szellemi tevékenysége rohamosan romlik, lassul a gondolkodás és a beszéd, megromlik a koncentrációs képesség és a legkisebb döntés is nagy nehézséget okoz. Az orvostudomány által öregkori depressziós pszuedemenciának nevezett tünetegyüttes valóban hasonlít az agylágyulás lefolyására, de egészen más okokra vezethető vissza és – azzal ellentétben – kezelhető. Egy fontos dolgot azonban kiemel a szakirodalom: nem helyes a beteget emberektől távoli helyre küldeni, hiszen idegen környezetben még kevésbé képesek kapcsolatokat kialakítani s így még jobban nő magányosságérzetük.⁹³ Így tehát a külföldi, illetve a szanatóriumi gyógykezelés valószínűleg fordított hatást ért el

⁹³ Pető Zoltán: *A depresszió felismerése és gyógykezelése idős korban*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar, 2002. 12., 37., 117.

Hoffmann Alfrédnél. A hosszú hónapokon át tartó betegség ismételt megtapasztalása egyértelművé tette az idős könyvkereskedő számára, hogy ugyanaz a sors vár rá is, mint Ferróra, Plószra vagy Hógyesre. Ezt többször szóvá is tette környezetének:

Igen megrendítette az öreg urat régi barátjának, Hógyes Endre egyetemi tanárnak tragikus sorsa, aki tudvalevőleg néhány hónap előtt agylágyulással a Schwartzter-féle gyógyintézetbe került. Azóta sokszor emlegette rokonai és barátai előtt, hogy őt is ez a sors fogja érni.⁹⁴

A korabeli sajtó ezt több változatban is taglalta. Ezek szerint Hoffmann Alfréd „attól félt, hogy idegbaja elmezavarrá súlyosodik”⁹⁵; „hogy életét elmeorvosintézetben kell majd befejeznie”⁹⁶. A legtöbb újság azonban ezt a néhány típusmondatot közölte, minimális eltérésekkel: „Számos és előkelő barátai az idők folyamán fogytak mellőle, ki ideggyógyintézetbe került, ki meghalt. Utóbb félni kezdett, hogy ő is ezek sorsára jut és a képzelt paralízis adta kezébe a fegyvert a ritka jó tulajdonságokkal megáldott embernek.”⁹⁷

A századfordulón nem állt még az orvosok rendelkezésére olyan sokféle hatásmechanizmuson épülő gyógyszerpaletta, mint a mai szakembereknek. A kognitív terápiát sem dolgozták ki még ekkor – pedig egy olyan racionális és művelt ember esetében, mint Hoffmann Alfréd, talán ez is elegendő lett volna. Arra biztosan nem, hogy meggyógyuljon, de arra igen, hogy ne ölje meg magát.

Ezzel szemben az öregúr „csöndesen resignált”⁹⁸ és feladta a küzdelmet. Hevesi Lajos személyes élmény alapján írta le a könyvkereskedő testi és lelki állapotát 1904 őszén:

Egy évvel ezelőtt láttam utoljára. Akkor elmentem az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe, amelynek hosszú ideje ő volt a főnöke. Évek óta nem láttam és akkoriban épp nemrég gyógyult fel egy súlyos betegségből. Arca, amelynek amúgy is mindig lányosan finom bőrszíne volt, valamiképpen áttetszőnek tűnt. [...]

Biztosított ugyan, hogy immár teljesen jól van; ám hangjában bizonyos beletörődés volt.⁹⁹

⁹⁴ Életunt könyvkereskedő. *Egyetértés*, 1905. okt. 24.

⁹⁵ *Kis Újság*, 1905. okt. 25.; *Budapest*, 1905. okt. 25.

⁹⁶ Aufsehenerregender Selbstmordversuch. *Neues Pester Journal*, 1905. okt. 24.

⁹⁷ Hoffmann Alfréd öngyilkossága. *Budapesti Napló*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Pesti Hírlap*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos kereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 25.; *Uj Hírek*, 1905. okt. 25.; Életunt magánzó. *Az Újság*, 1905. okt. 24.

⁹⁸ V. Gy. [Vastagh Gyula]: Hoffmann Alfréd. *Corvina*, 1905/3. (jan. 30.) 14–15.

⁹⁹ L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

ÖNGYILKOSSÁGA

A „csöndes resignatio” és a „beletörődés” azt jelentette, hogy Hoffmann Alfréd számot vetett állapotával, és mivel helyzetéből nem látott kiutat, úgy döntött, hogy befejezi életét. Róna Béla véleménye szerint „még halálában is van bizonyos esztétikailag szép vonás. Kór nem örlötte meg szervezetét, betegség nem formálta el. Meghalt, mert félt az élőhalott sorsától. Leszámolt az élettel; nem mert nem volt mit várnia tőle, hanem mert úgy akarta befejezni, amint élt: szépen, fájdalom nélkül, magatudatában az elmúlásnak.”¹

Az utolsó három év során az öregúr azt tapasztalta, hogy az esztendő egyre hosszabb részét nyomorult lelkiállapotban és szellemileg eltompultan kénytelen végigszenvedni. Ekkori cselekedeteinek mozgatórugóit és viselkedésének higgadt, precíz megtervezettségét tanítványa, Vastagh Gyula írta le:

Az egész ember, ki egy hosszú életen keresztül mindennel bátran szembe nézett, csak ettől az egytől kezdett félni. Leszámolt véle.

Hetekig élt e szörnyű elhatározással, mely éppen olyan megfontolt, megmásíthatatlan volt, mint minden más cselekedete. Az Őt annyira jellemző végtelen pontossággal, nemeslelkűséggel párosult szeretettel zárta le a „Tartozik”, „Követelt”. Az ebből fakadó hála örökzöld indái fogják sírját befutni.²

Az eseménysort nyomon követve láthatjuk, hogy nem csupán hetekkel, de hónapokkal korábban nekilátott a végső nagy könyvelési zárásnak. Első lépésként 1904 márciusában a testvérével közös ingatlan rá eső részéről mondott le Sándor öccse javára. Az Üllői út 115/b. számú saroktelek és a rajta épült kétemeletes bérház hozzávetőleg 30 000 forintot ért, s ehhez képest Hoffmann Alfréd mindössze egy 5000 forintos jelképes összegért adta el 50%-os tulajdonrészét Sándornak és nejének.³ Második lépésként 1905 elején megbeszélte unokaöccsével, Hoffmann Bélával, hogy az Eggenberger-féle könyvkereskedést szeretné ráhagyni. (A történelem ismétli önmagát: Weingand sem tudott saját fiára végrendelkezni és Eggenberger Ferdinánd is csak oldalági örököst tudott kijelölni.)

¹ Róna Béla: Hoffmann Alfréd. In: *Magyar könyvkereskedők évkönyve 1906*. Budapest, MKE, 1907. XVII.

² Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 186.

³ Ingatlanok forgalma a fővárosban. *Budapesti Hírlap*, 1904/87. (márc. 27.) 16.

Hoffmann Béla Árpád Sándor 1881. május 8-án született⁴ az idős könyvkereskedő öccse, Hoffmann Sándor és Wissnyi Augusztia legidősebb gyermekeként Budapesten. Május 30-án keresztelték meg a Belvárosi plébániatemplomban,⁵ iskoláit pedig 1887-ben kezdte a VII. kerületi Magyar Királyi Állami Gimnáziumban.⁶ Szakirányú tanulmányairól nem tudunk, de annyi bizonyos, hogy 1891-ben a Budapesti Kereskedő Ifjak Társulatának tagja volt.⁷ A huszonegy éves fiatalember 1902-ben már mint könyvkereskedő jelentkezett be a Vámház körút 5. szám alá (családja számos tagja ugyanitt lakott ekkoriban).⁸

Az újságok a cég átírásának időpontját csupán általánosságban írták körül: „...csak a könyvkereskedést tartotta meg, mit az év elején/tavaszan hasonló okból átadott unokaöccsének, Hoffmann Bélának és társának Vastagh Gyulának.”⁹ A hivatalos lapot böngészve azonban azt is láthatjuk, mennyire sürgős volt a dolog Hoffmann Alfréd számára: a cégbejegyzés mindössze egy nappal azután következett be, hogy a fiatal rokon betöltötte 24. életévét. 1905. május 9-én tehát a Budapesti Királyi Törvényszék határozata alapján az immár nagykorú „Hoffmann Béla budapesti lakos könyvkereskedőnek társtagi minősége és czégjegyzési jogosultsága bejegyeztetett azzal, hogy nevezett a cézget akkép jegyzi, hogy az előnyomott vagy előírott »Eggenberger-féle könyvkereskedés« czégszöveg alá a »Hoffmann Alfréd« nevet sajátkezüleg írja”.¹⁰

A bolt működéséről szóló döntéseket tehát teljesen Vastagh Gyula és unokaöccse kezébe adta Hoffmann Alfréd, majd két hónap múlva ő maga ki is lépett a vállalkozásból. Ezzel egy időben 1905. július 4-én a nagy hagyományú cég új nevet is kapott: ekkortól Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann és Vastagh) néven működött. „A [...] cézget a társtagok önállóan képviselik és akkép jegyzi, hogy az »Eggenberger-féle könyvkereskedés« czégtoldat előnyomatik és az alá a »Hoffmann

⁴ Révai Nagy Lexikona (Eggenberger-féle könyvkereskedés szócikk). VI. köt. Budapest, Révai Testvérek, 1912. 168.

⁵ MNL OL 453287. mikrofilm 202. kép.

⁶ *A Budapesti VII. Kerületi Magyar Királyi Állami Gymnasium hetedik évi értesítője az 1887/88. iskolai évről.* Budapest, Fritz Ármin és Társa, 1888. 52.

⁷ Kádár Kálmán: *A Budapesti Kereskedő Ifjak Társulatának huszonöt éves története 1866–1891.* 2. kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1891. 181. (Hoffmann Árpád néven.)

⁸ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1902–1903.* Budapest, Franklin-Társulat, 1903. 1116.; uo. 1903–1904. 1153. (Hoffmann Árpád néven.)

⁹ *Uj Hírek*, 1905. okt. 25.; Hoffmann Alfréd öngyilkossága. *Budapesti Napló*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos kereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Pesti Hírlap*, 1905. okt. 25.

¹⁰ *Központi Értesítő*, 1905/42. (máj. 25.) 769. (Folyó- és alszám: 40908. sz. 6118/2.)

és Vastagh« czégrészt bármelyik társtag sajátkezüleg írja. Hoffmann Alfréd társtagi minőségének és czéjegyzési jogosultságának [...] megszűnése bejegyeztetett.”¹¹

Eddig csak a kiadói üzletág nagyságát próbáltam viszonyító számokkal körülírni – ehhez képest a könyvesbolt pénzben kifejezett értékét talán még nehezebb megbecsülni. Tény, hogy egy kisebb vidéki város könyv- és papírkereskedésébe 1889-ben három-négyezer forintos belépő összeggel kerestek társat. Ez arra enged következtetni, hogy a vállalkozás hozzávetőleg ennek kétszeresét érthette eladás esetén. Ugyanabban az évben tették közzé az alábbi hirdetést is:

Egy jól berendezett könyvkereskedés Budapesten családi viszonyok miatt eladó, esetleg megfelelő tőkebefektetés mellett szakértő társ kerestetik, a ki az üzlet önálló vezetését elvállalná. Megkívántató tőke 3–6000 ft.¹²

Ezek a hirdetések azonban egyszerű szortimentek voltak – ehhez képest az Eggenberger-féle könyvkereskedés a belváros szívében helyezkedett el, a lehető legszínvonalasabb kínálattal és az országban a leghosszabb történelemmel bírt, s a bolthoz immár generációk óta kötődő jómódú vásárlóközönséggel rendelkezett. Értékének megbecsléséhez komolyabb kutatások lennének szükségesek, de minden bizonnyal tízezres nagyságrendű forint-összeget tett ki.

A bolt átíratása után Hoffmann Alfréd következő lépése a végrendekezés volt. Cégeinek sorsát már elrendezte, következett a családjáról való gondoskodás, amelyre egész életében odafigyelt. A kézírásos testamentumot német nyelven készítette el és 1905. szeptember 1-jén írta alá a IV. kerületi királyi járásbírószágon (eredetijét lásd a mellékletben).

Végrendeletem

Isten nevében!

Mivel Benedek Ágoston fivérem olyan anyagi helyzetben van, hogy semmiféle támogatást nem igényel, ezennel kizárom őt az általam hátrahagyott vagyon örökléséből és úgy rendelkezem, hogy a halálom után föllelhetőek a következőképpen osztassanak fel:

A. Matild húgom öröklő a IV. kerület Királyi Pál utca 4. alatti házat az arra bejegyzett jelzáloggal együtt. Ezen kívül az általam magánosoknak kölcsönzött összegekről szóló kötelezvények illetve átvételi elismervények a Wertheim-szekrény trezorjában egy borítékban vannak.

B. A hagyatékomban föllelhető értékpapírokat és részvényeket, amelyeknek őrzési helyét Sándor fivérem ismeri, egyenlő részben öröklő Sándor és Rudolf

¹¹ *Központi Értesítő*, 1905/59. (júl. 4.) 1112. (Folyó- és alszám: 59391. sz. 6118/3.)

¹² *Corvina*, 1889/31. (nov. 20). 132.

öcsém, azzal a feltétellel, hogy Irma húgomnak fizessenek ki készpénzben 20.000 koronát. A tulajdonomat képező Athenaeum-részvényeket, amelyek a nevezett társaságnál vannak letétben, egyenlő részben öröklök Sándor és Rudolf öccseim.

C. Mivel a könyvkereskedést minden aktívával és passzívával, illetve a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank belvárosi fiókjánál „Eggenberger-féle könyvkereskedés” néven vezetett számlán található követeléssel együtt 1905. július 1-jén átadtam unokaöcsémnek, Hoffmann Bélának és jelenlegi társának, Vastagh Gyulának, erre vonatkozóan örököseimnek immár semmilyen követelésük sem lehet. Azt azonban nyomatékosan megjegyzem, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank IV. kerület Kossuth Lajos utca 1. alatti fiókjában „Hoffmann Alfréd” név alatt vezetett magánszámlám teljes összege a magánvagyonomat képezi és mint ilyen a B. pontban meghatározott módon kezelendő, vagyis Sándor és Rudolf fivérem tulajdonába kerül.

A B. pontban felsorolt örököseim fizessenek a halálokat követő hat hónapon belül a kereskedés minden alkalmazottjának fejenként 300 koronát, továbbá adományozzanak a Magyar Könyvkereskedők Egylete segélyalapjának 1000 koronát készpénzben.

D. A dolgozó- és hálószobám bútorzatát Matild és Irma húgom öröklő. Itt megjegyzem, hogy a közös lakásunkban található többi berendezési tárgy nem képezi a tulajdonomat.

E. Végrendeletem végrehajtójául Püspöky Emil barátomat jelölöm meg, egy általa megszabandó tiszteletdíj fejében, amelyet Sándor és Rudolf öcsém köteles kifizetni neki.

Budapest, 1905. szeptember 1.

Hoffmann Alfréd¹³

Szerzetesi életet választó öccsén kívül minden testvérének olyan komoly ingatlan, részvény és készpénzörökség jutott, ami egyéb bevételek híján is gondtalan életet biztosíthatott nekik. Nem feledkezett meg természetesen a keze alatt dolgozó alkalmazottokról sem és a segédek közösségének is nagyvonalú pénzüsszeget juttatott.

1905 őszére a súlyos, immár krónikusnak mondható depresszióval küszködő könyvkereskedő – még tiszta fejjel – minden ügyét lezárta. Többéves tapasztalattal a háta mögött pontosan tudhatta, hogy mikor kezdődnek majd újra a tünetei és azt már nem akarta még egyszer átélni. A korabeli sajtó találó megfogalmazása szerint „idegzetének nyugalalmát egy időre megtalálta ugyan, de a baj visszatérésétől való

¹³ BFL VII.7.d., IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: V.I.304.

A végrendelet végrehajtója, Püspöky Emil

félelem vihette őt a szomorú elhatározásra”.¹⁴ Ez ismét alátámasztja a betegségről szóló szakirodalom megállapítását, miszerint statisztikailag bizonyítottan több depressziós végez magával ősszel (még a komoly tünetek jelentkezése előtt, tőlük való félelmében), mint a tél vagy tavasz folyamán.

Természetesen csak találgatni lehet, hogy mi volt a pontos kiváltó ok. Lehetséges, hogy Högyes Endre életének eseményeire kell odafigyelnünk. Őt 1905. október 7-én helyezték nyugdíjba,¹⁵ ami végső bizonyosságot jelentett arról, hogy már nem fog felépülni. Az is lehet, hogy Hoffmann egy vagy akár több alkalommal is meglátogatta demens barátját a Schwartzter-féle intézetben. Ehhez Budára kellett átmennie, a Kékgolyó utcába, amelynek egyik oldalát az 1904-es bővítések után már egészen elfoglalta az örültekháza. Babarczi-Schwartzter Ottó vezetése alatt kétszáz betegről gondoskodtak itt,¹⁶ ami szinte elviselhetetlen látvány lehetett az agylágyulástól rettegő Hoffmann Alfréd számára.

Valószínűleg számba kell vennünk az időjárást is, amely ősszel a napsütéses órák számának csökkenésével általában is rossz hatással van a depresszióra. Ezt

¹⁴ *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 26.; *Az Ujság*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos kereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 25.

¹⁵ Alföldy Zoltán – Sós József: *Högyes Endre élete és munkássága*. Budapest, Akadémiai, 1962. 79.

¹⁶ Thewrewk István: Magyarország elmebetegügye. *Vasárnapi Ujság*, 1904/44. (okt. 30.) 746.

tetézheti, ha egy front felhős, ködös, csapadékos napok egész sorával hangolja le a beteget. Az idős könyvkereskedő öngyilkosságát megelőző egy héten végig ilyen volt az időjárás, 3–5 fok körüli hőmérsékletekkel.¹⁷

Főleg a Dunát lepte el a köd, amely oly sűrű volt, hogy a hajók jóideig a közlekedést is beszüntetni voltak kénytelenek. Csak nyolc óra után indultak a hajók, akkor is folytonos csöngetés és sípjelzés mellett. A túlsó partot még délben sem lehetett látni.¹⁸

Dunára néző lakásban élő könyvkereskedő ezt a sűrű, nyirkos fátyolt látta napokon keresztül az általa annyira szeretett panorama helyett. Lehetséges, hogy ennek is volt valamennyi hatása Hoffmann Alfréd időpontválasztására.

Utolsó napjaiban, amikor a döntést már meghozta – ismét a depresszióra jellemző módon –, rendkívüli megnyugvás uralkodott el Hoffmannon. Az egyik rokon, ifjabb Koch Jánosné Muraközy Gizella például így írt részvénytílvánító levelében: „minket is mélyen megviselt a halálhír, mert azt hittük, hogy Alfréd bácsi állapota javulóban van”. Ugyanilyen értetlenül állt a jelenség előtt a Lampel-Wodianer céget vezető Weinberg Gyula is: „Annyival fájóbb, mert akkor következett be, midőn őt mindnyájan jókedvűnek, boldognak gondoltuk.”¹⁹

Az ominózus utolsó nap eseményeit szinte óráról órára ismerjük. A Magyar Könyvkereskedők Egyletének elnöke nem akarta cserbenhagyni kartársait és mintegy utolsó elintézendő feladatuként előkészítette az évi közgyűlést. A választmány 1905. október 22-én (vasárnap) délelőtt fél tízre tűzte ki az esemény időpontját, a kijelölt helyszín pedig szokás szerint az Operaházzal szemben, az Andrássy út 25. szám alatt elhelyezkedő „Drexler-féle vendéglő” első emeleti különterme volt.²⁰

Az előtte való szombati nap „délelőtt még serényen foglalkozott a közgyűlés ügyeivel”,²¹ rendbe rakta a napirendi pontok tárgyalásához szükséges iratokat és a beérkezett indítványokat. Ezután, megszokott napi beosztása szerint, déltájban Hoffmann Alfréd hazaindult.

Itt hagyta sok szerettei között azt a testületet is, melynek sorsát, ügyét mindenha úgy a szívéen viselte, mint szülő a gyermekéit. Legutolsó óráit is ennek szentelte.[...]

¹⁷ *Pester Lloyd*, 1905. okt. 16–21.

¹⁸ A ködbeborult főváros. *Pesti Hírlap*, 1905. okt. 24.

¹⁹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

²⁰ *Corvina*, 1905/28. (okt. 10.) 169.

²¹ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1905. október 22-én tartott XXVII. évi rendes közgyűléséről. *Corvina*, 1905/31. (nov. 10.) 197.

Utolsó óráiban is oly végtelen nyugalommal indult útjára a kis fölkéből, mintha csak délutáni álmára menne. Az emlékezetes kis fölkéből, melyet e tavaszon a halála napjáig kötött ki magának tanítványaitól.²²

A korabeli újságokból tudjuk, hogy a hazafelé vezető útvonalon valahol vásárolt egy revolvert.²³ A századfordulón nagyon könnyen hozzá lehetett jutni kézi- és vadászfegyverekhez, hiszen a korabeli törvénykezés ezt szinte egyáltalán nem korlátozta. A Magyarország területére behozott pisztolyokat és puskákat ugyan kötelező biztonsági vizsgálatnak kellett alávetni az importőr cégek,²⁴ de a vásárlók csak vadászfegyvereiket voltak kötelesek bejelenteni.²⁵ A marokfegyvereket nem kellett regisztrálni és adófizetési kötelezettség sem vonatkozott rájuk.²⁶ A 20. század első éveiben ügynöki terjesztés útján, újsághirdetésekből közzétett árjegyzékekből is lehetett fegyvert venni, majd az árát részletekben törleszteni.²⁷ Hoffmann Alfréd valamelyik belvárosi üzletben vásárolta meg revolverét. Kirner József arra panaszkodott 1885-ben, hogy „ma már nemcsak galanteria és vaskereskedésekben, hanem fűszer- és vegyes árukereskedésekben is nagy számmal találhatunk elárúsításra szánt fegyvereket”.²⁸ A 19. század utolsó évtizedeinek sajtójában számtalan fegyverbolt egymást túllícitáló, sokszor képekkel illusztrált reklámjára bukkanhatunk. Rendszeresen ajánlotta magát többek között Kiszela Károly fegyvergyáros („országút [Károly körút], a Zrínyi-kávéház átellenében”),²⁹ Unschuld Ede fegyvergyára és kereskedése („váczi-utczán a „levélhez” és új fiók-raktára a kerepesi-uti bazárban, a nemz. színházzal szemközt”),³⁰ Földesi Lipót puskaműves (Múzeum-

²² Csokor: I. m.

²³ Öngyilkos könyvkereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 24.; A vagyon miatt. *Népszava*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Független Magyarország*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Friss Ujság*, 1905. okt. 25.

²⁴ 1891. évi XXXIV. törvénycikk a kézi lőfegyvereknek kötelező megvizsgálásáról.

²⁵ 1875. évi XXI. törvénycikk a vadászatnak és vadászatra használható fegyvereknek megadóztatásáról. (A II. fejezet 20. § alapján az egycsővű puskákért egy forintot, a kétcsővű puskákért két forintot kellett fizetni évente.)

²⁶ 1883. évi XXIII. törvénycikk a fegyveradóról és a vadászati adóról. (A 2. § szerint „Fegyveradót fizet mindenki a birtokában levő vadászatra használható lőfegyverek után.” Kézifegyver egyáltalán nem szerepel a szövegben.)

²⁷ Lásd például az Aufrecht és Goldschmied utóda Elek és Társa rt. hirdetéseit a *Vasárnapi Ujság* 1911/37. 780. és 1912/20., 21., 22. számaiban.

²⁸ Kirner József: A fegyver-ipar. In: Keleti Károly szerk.: *Hivatalos jelentés a budapesti 1885-ki országos általános kiállításról*. Budapest, Athenaeum, 1886. III. köt. 272.

²⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1870/6. (febr. 6.) 79.

³⁰ Uo., 1870/35. (aug. 28.) 448.

körút 3.)³¹ és Kirner József (Bécsi-utca 2.)³² illetve utóda, Pirk József³³ is. A kínálat valósággal lehengerlő volt, és egészen pontosan tájékozódhatunk a kézfegyverek korabeli árfekvéséről. Kertész Tódornál például a Dorottya utca 1. szám alatt „vont csövű hat lövetű biztonsági revolverek 25 drb tölténnyel 5, 6, 8 frt, vésezett 6, 7, 9 frt, finomabb kiállításban 10, 14, 20 frt, középen gyúló angol Bull-dog kis formájú erős lövésű revolver 10, 12, 18”³⁴ forintért volt kapható. Schwartz Béla a Kerepesi út 57. alatt így hirdetett: „katonai puskaművesek által megvizsgált valódi lütti [Liège-i] revolverek leszállított áron: Lefauchaux 7 mm 2,50; 9 mm 3,50; 12 mm 4,50 frt. Buldogg 7 mm 3,50; 9 mm 4,50; 12 mm 5,50 frt.”³⁵

Az idézett reklámokból az bizonyosan kiderül, hogy a Hoffmann Alfréd által vásárolt revolver nem lehetett magyar gyártmányú fegyver. Az 1891-ben alapított budapesti Fegyver- és Gépgyár Rt. ugyanis az egyetlen ilyen profilú cég volt Magyarországon, de itt csak 1909-ban kezdődött meg a katonai és polgári használatra készült lőfegyverek tömeges előállítás.³⁶ A magyar piacra főként Belgiumban gyártott kézfegyvereket importáltak a századfordulón, s ezek közül a két legelterjedtebb típus a Lefauchaux, illetve a Bulldog volt. Az elsőt 1858-ban rendszeresítették a francia hadseregben és nevét tervezőjéről, Casimir Lefauchaux-ról kapta. Súlya hozzávetőleg egy kilogramm volt, hossza pedig típustól függően 280–304 mm között mozgott. Ezzel szemben a „Bulldog” nem egy adott márka volt, hanem egy tömzsi, kabátzsebben kényelmesen elférő revolvertípus, amelyet 1872-ben dobott piacra az angliai Philip Webley & Son cég Birminghamben. A tervezés annyira sikeresnek bizonyult, hogy számos európai és észak-amerikai fegyvergyártó vállalat szinte azonnal utánózni kezdte és egészen az első világháborúig gyártották. Olcsósága és megbízhatósága miatt rendkívül népszerű volt. Jellegzetesen rövid, fényesre nikkelezett csöve csupán 64 mm hosszú volt, markolata diófából, gyöngyházból vagy elefántcsontból készült. Súlya másfél kiló volt és csupán tizenöt méter távolsáig volt pontos – tehát egyértelműen önvédelmi fegyvernek szánták.³⁷ Krúdy Gyula

³¹ Uo., 1894/10. (márc. 11.) 164.; uo. 1898/27. (júl. 3.) 475.; *Budapesti Napló*, 1905. okt. 24.

³² Uo., 1903/3. (jan. 18.) 48., 1904/3. (jan. 17.) 47.

³³ Uo., 1905/40. (okt. 1.) 652.; uo. 1905/44. (okt. 29.) 715.

³⁴ *Borsszem Jankó*, 1880/25–43. számokban (jún. 20.–okt. 24.) folyamatosan.

³⁵ *Független Magyarország*, 1905. okt. 27.

³⁶ Sárközi Zoltán – Szilágyi Gábor – Gáspár Ferenc: *A Fegyvergyár története 1891–1948*. In: *Tanulmányok Budapest múltjából XXII*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1988. 381.

³⁷ William Chipchase Dowell: *The Webley Story. A History of Webley Pistols and Revolvers, and the Development of the Pistol Cartridge*. Bellingham, Commonwealth Heritage Foundation, 1987. 68.

szemléletes leírása elnevezését is indokolja: „az éjjeliszekrényen rövid, vaskos kis pisztoly, mint egy bulldognak a feje”.³⁸

Mindebből talán megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy Hoffmann Alfréd nem a harminc centiméter hosszú csővel ellátott, feltűnő Lefauchaux revolvert vásárolta meg, hanem inkább egy kis, tömzsi Bulldogot, amelyet könnyen elrejthetett felöltője zsebében. Hoffmann Alfréd a vásárolt fegyverrel felszerelve hazasétált, és a lakásában bement a fürdőszobába. Pontosan fél háromkor egy széken ülve a jobb halántékához illesztette a fegyvert és elsütötte. Vastagh Gyula költői megfogalmazása szerint „hazament s egy szilárd kézzel intézett kis csattanás villanó fényével gyújtotta meg magának az örök világosságot”.³⁹ A valóság azonban messze nem volt ennyire szép és romantikus: az öregúr keze valószínűleg reszketett vagy rossz szögben tartotta a revolvert. Mindenesetre a lövés nem sikerült jól és Hoffmann Alfréd túlélte.

A dörrenésre beszaladt két vele lakó húga és a házvezetőnőjük, és egy nagy vértócsában fekvé eszméletlenül találták a könyvkereskedőt. Első ijedtségükben a velük egy házban lakó orvost, siménfalvi Székely Ádámot (1863–1912)⁴⁰ riasztották, aki 1896-ig a budapesti I. gyalogezred ezredorvosa volt,⁴¹ majd ezután magánpraxist folytatott a fővárosban. Mialatt ő elsősegélyben részesítette az erősen vérző Hoffmannnt, sebészt is hívtak hozzá: szigethi Bartha Gábor (1857–1932) egyetemi magántanárt, a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének főorvosát⁴² és a Ferenc József kereskedelmi kórház sebészeti osztályának vezetőjét.⁴³ A lakásba ekkor még nem volt bevezetve a telefon,⁴⁴ tehát személyesen vagy küldönc útján tudatták vele a hírt.

A sérülés jellegéről eltérő megfogalmazások láttak napvilágot: a leggyakoribb, általános megfogalmazás szerint „a golyó [...] veszedelmesen sebesítette meg a szerencsétlen ember agyát”.⁴⁵ Az Uj Hírek szerint „Hoffmann Alfrédet a golyó

³⁸ Krúdy Gyula: A vörös postakocsi. In: *Krúdy Gyula összegyűjtött művei. Regények és nagyobb elbeszélések* 5. Pozsony, Kalligram, 2007. 227.

³⁹ Csokor: I. m.

⁴⁰ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (siménfalvi Székely Ádám).

⁴¹ Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára 1893/83. (dec. 31.) 618.; uo. 1896/7. (febr. 26.) 38.

⁴² OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (szigethi Bartha Gábor).

⁴³ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1905–1906*. Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 275.

⁴⁴ *Beszélő hálózatok előfizetőinek és nyilvános állomásainak betűrendes névsora*. Budapest, Franklin-Társulat, 1906. 170–171. A Hoffmann nevű előfizetők között a könyvkereskedő családjának egyik tagja sem szerepel.

⁴⁵ Öngyilkos könyvkereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos kereskedő. *Esti Ujság*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Független Magyarország*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Friss Ujság*, 1905. okt. 25.

homlokán érte”,⁴⁶ míg a *Pester Lloyd* német nyelvű tudósítása alapján „a lövedék csak a koponyatetőt horzsolta”.⁴⁷

A két szakember erőfeszítéseinek köszönhetően sikerült stabilizálni a sérült életfunkcióit, de állapota válságos maradt és az eszméletét sem nyerte vissza. Két napig lakásában ápolták, s ezalatt valószínűleg az idős könyvkereskedő számos orvosbarátjától kértek tanácsot vagy segítséget. Legalábbis erre utal a család által utólag több napilapban magyar és német nyelven közzétett hirdetemény:

Szeretett testvérünk, illetőleg nagybátyánk Hoffmann Alfréd elhunytával nyilvánított szíves részvételért a család ezúton is hálás köszönetet mond.

Úgyszintén kifejezzük köszönetünket Dr. Haberern Pál egyet. tanár úrnak, aki önfeláldozó gyöngédséggel és baráti szeretettel gyógykezelt, és Dr. Székely Ádám igazgató úrnak, aki első segélyben részesítette a megboldogultat.

Budapest, 1905. október hó 28-án.

Hoffmann család.⁴⁸

Haberern Jonathán Pál (1855–1936) az orvostudományi karon „a csont- és ízületi sebbántalmak” magántanára⁴⁹ és a Szent Rókus-kórház sebész főorvosa⁵⁰ volt. Közel lakott, a Szerb utca 13. alatt⁵¹, így minden valószínűség szerint ő is sok időt tölthetett barátja betegágya mellett vasárnap és hétfőn.

A család mindent megtett, hogy elkerülje a szenzációhajhász sajtó érdeklődését és ezért bátyjuk „öngyilkossági kísérletét titokban tartották, sem a rendőrségnek, sem a mentőknek nem jelentették be”.⁵² A gondos ápolás ellenére Hoffmann Alfréd mindvégig kómában maradt és állapota hétfő estére válságosra fordult. Betegségtől legyengült szervezete nem tudott megbirkózni az óriási vérvesztéssel, az agykárosodással és az esetleges seblázzal vagy fertőzéssel. A hétfőről keddre, október 24-ére virradó éjszaka fél egykor halt meg.⁵³

⁴⁶ Egy előkelő kereskedő öngyilkossága. *Uj Hírek*, 1905. okt. 24.

⁴⁷ Lebensmüde. *Pester Lloyd*, 1905. okt. 24.

⁴⁸ *Pesti Hírlap*, 1905. okt. 29.; *Pester Lloyd*, 1905. okt. 29.; *Az Ujság*, 1905. okt. 29.

⁴⁹ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1903–1904*. Budapest, Franklin-Társulat, 1904. 302.

⁵⁰ *Uo. 1905–1906*. 273.

⁵¹ *Uo.* 1164.

⁵² Életunt magánzó. *Az Ujság*, 1905. okt. 24. Szintén megemlíti az eltítkolás tényét, de rövidebben: Életunt agglegény. *Pesti Napló*, 1905. okt. 24.; Hoffmann Alfréd öngyilkossága. *Budapesti Napló*, 1905. okt. 25.

⁵³ A négy gyászjelentés eltérően adja meg a halál időpontját: a Magyar Könyvkereskedők Egylete, illetve az Athenaeum által kiadott nyomtatványon „23-án éjjél tájban” szerepel, a Csak szorosán könyvkereskedő-segédék egylete szerint „24-én”, de természetesen a családi partecédula a legmegbízhatóbb: „24-én éjjeli ½1 órakor”. Lásd OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Hoffmann Alfréd).

Még mialatt ő „a halállal vívódott”⁵⁴ otthonában, október 22-én (vasárnap) dél előtt a magyar könyvkereskedők menetrend szerint összegyűltek Drechsler Béla vendéglőjének különtermében, hogy megtartsák évi közgyűlésüket. A hozzávetőleg húsz-harminc vidéki kartárs döbbenet hallotta a jobban értesült fővárosiaktól a hírt, akik hasonló létszámban jelentek meg.⁵⁵ A megbeszélést végül Benkő Gyula elnökhelyettes nyitotta meg és rövid beszédében rendkívül óvatosan beszélt arról a „súlyos csapás”-ról, amely az elnököt „oly hirtelen ágyba döntötte”. Miután „meleg szavakkal emlékezett meg a megbetegedett elnökről”,⁵⁶ áttért az aktuális belpolitikai válságnak⁵⁷ az üzleti életre gyakorolt hátrányos következményeire. Rögtönzött megnyitója után – mit volt mit tenni – a közgyűlés a napirendi pontokat tárgyalta meg. A tanácskozást záró banketten nem volt nagy ünneplés, hiszen annak „hangulatán ott lebegett a Hoffmann Alfréd iránti mély részvét”. Mindössze annyit tudunk, hogy „az első felköszöntőt Benkő Gyula Hoffmann Alfréd meggyógyulására mondta”.⁵⁸

A „sajtózárlat” kitűnően működött, hiszen az öngyilkosságról szóló első cikkek csupán október 24-én (kedden) jelentek meg a napilapok reggeli kiadásaiban.⁵⁹ Az első, éjszakai lapzártá előtt kapkodva írt hírek még sok pontatlanságot tartalmaztak. A *Pesti Napló* szerint például a lövés szombaton este dörrent,⁶⁰ míg a *Neues Pester Journal* egyenesen éjszakára tette az időpontot. Sőt, ez utóbbi lap újságírói még ki is színezték a légből kapott történetet: szerintük Hoffmann „akkor lőtt magára, mikor hűgái már lefeküdtek” és testvéreit „a dörrenés ébresztette fel álmukból”.⁶¹ A legrészletesebb tudósítás az *Egyetértés*ben jelent meg; kizárólag ez a lap közölte

⁵⁴ Életunt agglégény. *Pesti Napló*, 1905. okt. 24.

⁵⁵ A szaklap beszámolója tizenhét budapesti és tizenkilenc vidéki könyvkereskedő nevét sorolja fel, de megjegyzi, hogy „a kített ívet nem írta mindenki alá, miért is ez a névsor nem teljes. A közgyűlésen sokkal többen vettek részt”. Lásd Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1905. október 22-én tartott XXVII. évi rendes közgyűléséről. *Corvina*, 1905/31. (nov. 10.) 197.

⁵⁶ *Pester Lloyd*, 1905. okt. 25., és szó szerint ugyanaz németül: *Oesterreichisch-ungarische Buchhändler-Correspondenz*, 1905. nov. 1. 612–613.

⁵⁷ Az 1905-ös választások után az 1875 óta folyamatosan kormányzó Szabadelvű Párt kisebbségbe került a parlamentben. A voksolás eredményét figyelmen kívül hagyva Ferenc József császár Fejérváry Géza tábornagyt nevezte ki ideiglenes miniszterelnökké. Mivel azonban ezt a kormányt egyetlen párt sem támogatta, gyakorlatilag cselekvésképtelen volt és ez súlyos következményekkel járt a gazdasági élet szereplői számára. A parlamenti válságot csak Wekerle Sándor koalíciós kormányának 1906-os kinevezése oldotta meg.

⁵⁸ Közgyűlésünk. *Corvina*, 1905. (okt. 30.) 192.

⁵⁹ Életunt könyvkereskedő. *Egyetértés*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos kereskedő. *Esti Ujság*, 1905. okt. 24.; Életunt magánzó. *Az Ujság*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Magyar Nemzet*, 1905. okt. 24.; Öngyilkos kereskedő. *Esti Ujság*, 1905. okt. 24.

⁶⁰ Életunt agglégény. *Pesti Napló*, 1905. okt. 24.

⁶¹ Aufsehenerregender Selbstmordversuch. *Neues Pester Journal*, 1905. okt. 24.

például azt az információt, hogy Hoffmann Alfréd egy széken ült, illetve hogy jobb kezében tartotta a fegyvert.⁶² A szerdai lapok⁶³ már korigálták némely tévedésüket és a halálhíren kívül rövid visszatekintést is adtak a neves könyvkereskedő életéről.

A korabeli törvénykezés előírta a szakszerű halottkémlést,⁶⁴ amelyről a hivatal orvosának megfelelő bizonyítványt kellett kiállítania. Ez még Hoffmannék lakásában történhetett, majd a holttestet a keddi nap folyamán átszállították az Üllői úton levő törvényszéki orvostani intézetbe,⁶⁵ ahol a hatályos jogszabályok alapján felboncolták.⁶⁶

Sajnos az intézmény könyvtárában alig maradt fenn néhány régi boncolási jegyzőkönyv, mert az épület 1956-ban találatot kapott és leégett. Így Hoffmann Alfréd esetében ezekről az értékes adatokról le kell mondanunk.

⁶² Életunt könyvkereskedő. *Egyetértés*, 1905. okt. 24.

⁶³ Az idegbaj áldozata. *Kis Ujság*, 1905. okt. 25.; Az idegbaj áldozata. *Budapest*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Egyetértés*, 1905. okt. 25.; A vagyon miatt. *Népszava*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Független Magyarország*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Friss Ujság*, 1905. okt. 25.; Hoffmann Alfréd öngyilkossága. *Budapesti Napló*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Független Magyarország*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Friss Ujság*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos kereskedő. *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 25.; *Az Ujság*, 1905. okt. 25.; Öngyilkos könyvkereskedő. *Pesti Hírlap*, 1905. okt. 25.

⁶⁴ 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. XV. fejezet (Eljárás a hullák körül, a temetkezésről és a temetőkről) 110. §

⁶⁵ Lebensmüde. *Pester Lloyd*, 1905. okt. 25. (Egyedül ez a lap tudósított az átszállításról.)

⁶⁶ 1876. évi 31.025 számú BM rendelet 11. § (3) bekezdés.; Kenyeres Balázs: *Törvényszéki orvostan*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1909. I. köt. 454–457.; Sóttonyi Péter szerk.: *A magyar törvényszéki-igazságügyi orvostan története*. Budapest, Medicina, 2009. 15–16.

TEMETÉSE

Neves nyomdászaink, kiadóink és könyvkereskedőink gyászszertartásaival szintén nem foglalkozik szakirodalmunk, pedig az ilyen események szakszerű vizsgálata jól dokumentálhatná szociális kapcsolatrendszerüket és beágyazódásukat koruk társadalmába. Egyedül Herepei János kísérelte meg rekonstruálni Tótfalusi Kis Miklós temetését két tanulmányában.¹ Neki sikerült ugyan megállapítani a szertartás precíz dátumát, a harangozásokat, a pontos helyszínt, a jelenlevőket, a temetés rendjét és valószínűsítette a beszédet mondó lelkészek személyét is – de a források hiányossága miatt sokszor csak feltevésekre hagyatkozhatott. Ezen kívül más, hasonló próbálkozásról nem tudok, pedig a 19–20. századi sajtó már bőséges forrásanyagot nyújt az ilyen jellegű elemzésekhez.²

Hoffmann Alfréd kétnapos haldoklása elegendő időt biztosított a családnak és a szakmabelieknek, hogy felkészüljenek a temetéssel kapcsolatos teendőikre. A gyászjelentések szövegét is előre kiszedték és mihelyt a hétfőről keddre virradó éjszakán megérkezett a hír a könyvkereskedő haláláról, azonnal be is indították az Athenaeum nyomdagépeit. A részvénytársaság maga is bocsátott ki partecédulát, de itt készült a Magyar Könyvkereskedők Egylete, illetve a „Csak szorosán” Magyarországi Könyvkereskedő-segédek Egylete által megrendelt gyászjelentés is. Egyedül a családot nyomtatták Buschmann Ferencnél, valószínűleg azért, mert a szertartást bonyolító *Entreprise des pompes funèbres* temetkezési vállalatnak ezzel a nyomdával volt szerződése.

Ennek a gyorsaságnak köszönhetően 1905. október 24-én, kedden Budapest területén már kézbesítették a gyászhiért hozó nyomtatványokat. Erről Téry Gyula kézírásos üzenete tanúskodik, amelyet ezen a napon írt és amelyben már a „váratlanul érkezett gyászjelentés”-ről beszélt.³ Ugyanezen a napon a segédek egylete rendkívüli választmányi ülést hívott össze, amelyen Gergolovits Vilmos elnökölt.

¹ Herepei János: Tótfalusi Kis Miklós temetése. *Magyar Könyvszemle*, 1967/2. 160–164.; Herepei János: További bizonyíték a „Tótfalusi Kis Miklós temetése” című cikkhez. *Magyar Könyvszemle*, 1968/2. 188–190.

² Orbán Balázs 1890-es temetését már főleg a napisajtó alapján írta meg Gaal György egyik tanulmányában. Lásd: Orbán Balázs halála és temetése. *Keresztény Magvető*, 1990/3. 168.

³ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107. A családi partecédula (pontosan ugyanazzal a szöveggel, csak másként szedve) megjelent németül a *Pester Lloyd*, illetve magyarul *Az Ujság* 1905. október 26-i, csütörtöki számában is.

A jegyzőkönyvet vezető Kossier Lajossal együtt összesen tízen gyűltek össze⁴ és „szótlanul, fázva ültek egymás mellett, mint akiket az élet fagyos szele érintett. Kínos csend uralgott.”⁵ A kényelmetlen helyzetet rövid beszédével feloldó elnök végül előterjesztette javaslatait Hoffmann Alfréd végtisztességével kapcsolatosan:

- I. Egyesületünk 4 tagból álló testülete tolmácsolja részvétét a családtagok előtt.
- II. A főnöki kart felkérjük, hogy a temetés tartama alatt üzenetüket zárva tartsák, hogy azon egyesületünk minden tagja résztvehessen.
- III. Kötelességévé tesszük minden egyes tagunknak, hogy a temetésen fekete öltözetben jelen legyen.
- IV. A ravatalra díszes koszorút helyezünk ezzel a felirattal: „Patrónusának igaz részvéttel a »Csak szorosan«-egylet”.
- V. Külön gyászjelentést adunk ki.
- VI. Lapunkat gyászkeretben jelentetjük meg.
- VII. Benső gyászunk jeléül, a „Csak szorosan” egylet tisztikara 2 hétig kalapján gyászt visel.⁶

Amit mindenki nagyon fontosnak tartott: a kollektív gyásznak a „lehető legbensőbbben és impozáns módon kell megnyilatkoznia”. A javaslatokat a választmány természetesen elfogadta, majd felállással tisztelegtek a „segédek atyja” előtt és ezzel az ülés véget ért. Egy nappal később, október 25-én, szerdán a főnökök is rendkívüli választmányi ülésre gyűltek össze. Az elnöki tisztséget Révai Mór látta el, a jegyzői teendőket Wiesner Jakab végezte s velük együtt összesen tizenhét fővárosi könyvkereskedő volt jelen.⁷ Az ülést Révai nyitotta meg egy rövid méltató beszéddel, amelyben a segédekéhez hasonló szándékot fejezett ki: „Egyesületünk Hoffmann Alfréd halála alkalmával minden tiszteletet és minden díszet meg akar adni, ami csak a legjobbnak kijár és ha ezt nem teheti a külső megnyilvánulásoknak abban

⁴ Cservenka Jenő, Fejes Sándor, Frühwirth Károly, Gergolovits Vilmos, Kántor Ferenc, Keszler József, Kossier Lajos, Scholtz Róbert, Schramm Ede és Tininszky János.

⁵ Jegyzőkönyv a „Csak szorosan” magyarországi könyvkereskedő segédek 1905. évi október hó 24-én tartott rendkívüli választmányi üléséről. *Csak Szorosan*, 1905/10. (okt. 20.)

⁶ A segédek egyletének rendkívüli választmányi üléséről saját lapjukon kívül – szinte szó szerint azonos szöveggel – beszámolt a *Corvina* is, lásd: Jegyzőkönyvi kivonat a „Csak szorosan” magyarországi könyvkereskedő-segédek 1905-ik évi október hó 24-én tartott rendkívüli választmányi üléséről. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 189.

⁷ Bach János, Benkő Gyula, Gabos Soma, Gárdos Alfréd, Horváth Géza, Löwenstein Arnold, Nádor Kálmán, Noséda Tivadar, Ranschburg Nándor, Ranschburg Viktor, Révai Mór, Révai Ödön, Strasser Bertalan, Toldi Lajos, Weinberg Gyula, Wiesner Jakab, Wodianer Artúr.

a gazdagságában és fényében, amint óhajtanók, ez bizonyára csak eszközeink elégtelen voltán múlik.” A konkrét indítványokat Ranschburg Viktor főtítkár terjesztette elő és a válaszmány módosítás nélkül elfogadta azokat:

1. Adjon ki az egyesület külön gyászjelentést, melyet ne csak a tagoknak küldjenek meg, hanem mindenkinek, aki csak Hoffmann Alfréddal összeköttetésben volt.
2. A temetésen az egyesület testületileg vegyen részt.
3. Az egyesület nevében búcsúztató tartassék, amelyet Benkő Gyula elnökhelyettes úr volt szíves magára vállalni.
4. Helyezzen az egyesület külön koszorút az elhunyt ravatalára.
5. A Corvina külön gyászszámot adjon ki, amely teljesen az elhunyt emlékének legyen szentelve.
6. Az egyesület eddigi segélyalapját, melynek gyarapításához az elhunyt nagyban hozzájárult, Hoffmann-alapnak nevezzük. Strasser Bertalan pénztáros indítványára az ülés ezt a proposíciót megtoldja azzal, hogy koszorú-megváltás címén külön gyűjtés indíttassék kartársaink s az elhunyt ismerősei körében.
7. Az elhunyt családjának külön jegyzőkönyvi kivonatban fejezze ki az egyesület részvétét.
8. A temetés ideje alatt az egyesület tagjai üzleteiket zárva tartsák.
9. Az elnöki széklet az elhunyt iránt való kegyeletből a jövő évi közgyűlésig betöltetlenül hagyja.⁸

Míg a segédek gyűléséről természetesen nem, erről az ülésről viszont részletesen beszámolt a magyar⁹ és a német nyelvű¹⁰ fővárosi napisajtó. A cikkek megszövegezése egyértelművé teszi, hogy az egyesület vezetősége gondoskodott a megfelelő szerkesztőségekbe eljuttatott híryanagról.

Az immár lemosott és ünneplőbe öltöztetett holttestet koporsóba tették és ugyan ezen szerdai nap reggelén szállították ki a Kerepesi úti temetőbe a temetkezési intézet munkatársai. Erről tanúskodik a könyvkereskedő egyik legjobb barátjának, a *Vasárnapi Ujság*ot szerkesztő Nagy Miklósnak sietősen, ceruzával lefirkantott üzenete:

⁸ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete f. hó 25-én tartott rendkívüli választmányi üléséről. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 188–189.

⁹ Hoffmann Alfréd halála. *Egyetértés*, 1905. okt. 26.; *Budapesti Hírlap*, 1905. okt. 26.; *Az Ujság*, 1905. okt. 26.

¹⁰ Zum Ableben Alfred Hoffmann's. *Pester Lloyd*, 1905. okt. 26.; *Neues Pester Journal*, 1905. okt. 26.

Kedves Sándor!

Mély részvétellel értesültünk szegény Alfréd haláláról. Mi régi, közeli barátai ép oly sokat veszítettünk elhunytá által, mint Önök, testvérei.

Arra kérem kegyedet, hogy ha van kéznél 1–2 jó fényképe Alfrédnek, legyen szíves átadni, hogy 1–2 lapnak följajánlhassam közlésre. Pár nap alatt visszaszolgáltatom.

Mi régi barátai, a Csalányi-beli asztaltársaság együttesen küldünk koszorút koporsójára. Ezt ma déltájt a Kerepesi-úti halottasházhoz kell-e már küldeni? Úgy hallottam, hogy ma reggel már oda szállítják ki a koporsót, s ott lesz a temetés.

Meleg részvétem ismételt kifejezése mellett baráti kézsorítással maradok régi híve

Nagy Miklós.

Budapest, 1905. okt. 25.

Kaplony-utca 9.¹¹

Az 1880-ban felavatott halottasházat¹² a temetkezési vállalat szakemberei öltöztették gyászpompába: „a koszorúk özöne borította el a díszes ravatalt”¹³

A 19. század végén a főváros legdrágább és legmagasabb presztízsű temetkezőhelye a Kerepesi út melletti sírkert volt. Idekerültek „a nemzet nagyjai, a főváros gazdagjai.”¹⁴ Egy másik újságcikkből a Hoffmann-család hozzávetőleges temetkezési költségeit is megismerhetjük: „a legolcsóbb sírhelynek kerek száz forint az ára [...] s kis sírbolté 1600 s nagy sírbolté 2400 forint.”¹⁵

A szertartás időpontját október 26-án, csütörtökön délután fél négyre tűzték ki, s ennek megfelelően az összes budapesti könyvkereskedés három és öt óra között tartott zárva. A holttestet a díszravatalozóban szentelte be „fényes segédlettel” Bakács (Böschatt) Nepomuk János belvárosi plébános, címzetes apát.¹⁶ A lebonyolításban részt vevő papok nagy száma, mint ahogy a délutáni időpont is drágábbá tette a szertartást, ezzel is az elhunytnak és családjának a rangját volt hivatott mutatni.¹⁷

¹¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

¹² Lakner Judit: *Halál a századfordulón*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1993. 85.

¹³ Hoffmann Alfréd temetése. *Csak Szorosan*, 1905/10. (okt. 20.) 2.

¹⁴ *Uj Idők*, 1898/44. (okt. 30.) 392.

¹⁵ Kovács Dénes: A kerepesi temető. *Vasárnapi Ujság*, 1889/44. (nov. 3.) 714.

¹⁶ *Emlékkönyv Jauernik Nándor Székesfővárosi Házinyomdai igazgató 25 éves szolgálati jubileuma alkalmából*. Budapest, a Székesfővárosi Házinyomda személyzete, 1911. 42. Bakács (Böschatt) Nepomuk János 1904–1919 között vezette a Belvárosi Nagyboldogasszony főplébániát, de 1911-ben székesfővárosi bizottsági tag is volt.

¹⁷ Hanák Péter: A halál Budapesten és Bécsben. A nagyvárosi halál elidegenedése a múlt századvégén. In: *Uő: A kert és a Műhely*. 2. bőv. kiad. Budapest, Balassi, 1999. 57.

Az időjárás, ha lehet, még rosszabb volt, mint az előző hét folyamán. „Mintha az idő is siratta volna a nagy halottat, egész délelőtt szakadatlanul esett, borús fekete lepelbe volt vonva a látóhatár”.¹⁸ Délután pedig a „szomorú, borús, lucskos időben [...] a feketével teljesen bevont halottasteremben csak úgy dideregtek a nyirkos időben a résztvevők”.¹⁹ Aznap Budapesten 4 fok volt, északi szél fújt és az ég felhős volt. Az esőt délutánra hó váltotta fel.²⁰

Ezután a menet elindult a 29/3 parcella 1. sor 70. sírjához, amelynek közelében nyugodott már akkor a könyvkereskedő öccse, Hoffmann Győző.²¹ A koporsót – az elhunytak a társadalomban betöltött rangjának megfelelően – valószínűleg négylovas gyászkocsin szállították. Ezután következhetek a koszorúvivő kocsik, amelyeket szintén gyászlepellet letakart, a korban szokásos fekete struccollas fejdísz viselő lovak húztak. Végül gyalogosan mentek a papok, a gyertyavivők s végül a család és a gyászolók tömege. Minden bizonnyal ekkor énekelte a szolgálattevő templomi kórus a Vastagh Gyula által említett 17. zsoltárt: *Circumdederunt me gemitus mortis* (Körülvettek engem a halál fájdalmai). Ez az egyházi ének rendszeresen elhangzott a katolikus temetési szertartásokon, más dallamokkal váltogatva, ez utóbbiakról azonban nincs adatunk. A ravatalozótól egyenes út vezetett Deák Ferenc mauzóleumához, majd a számtalan imbolygó fekete esernyőből álló menet balra tért a megfelelő parcella felé vezető járaton.

A sírásóknak egészen biztosan nehéz dolguk lehetett aznap reggel a gödör kimélyítésénél, mert Benkő Gyula a „fagyos sír”-ról beszélt²² és Vastagh Gyula is „a koporsóra hulló fagyos rög tompa dübörgését” emlegette.²³ A nyitott sírnál két beszéd hangzott el: a Magyar Könyvkereskedők Egylete nevében Benkő Gyula elnökhelyettes beszélt, a „Csak szorosán” Magyarországi Könyvkereskedő-segédék Egyesülete nevében pedig Gergolovics Vilmos alelnök mondott búcsúztató beszédet.

Felmerülhet a kérdés, hogy ha a Csak szorosán elnöke ekkor Lipcsey Kálmán volt, akkor miért az alelnök tartott gyászbeszédet? Erre a választ a segédék lapjában találjuk meg, ahol az 1906. január 21-én tartott közgyűlési beszámolóban Lipcsey 1905 augusztusi lemondó levelét nyugtázták.²⁴ Hivatalosan túl nagy elfoglaltságára

¹⁸ Hoffmann Alfréd temetése. *Csak Szorosan*, 1905/10. (okt. 20.) 2.

¹⁹ Konti temetése. *Pesti Hírlap*, 1905. okt. 26. Ez a leírás ugyan nem Hoffmann Alfréd gyászszertartásáról szól, de Konti József zeneszerzőt ugyanazon a napon temették el, mint a könyvkereskedőt.

²⁰ Az első hó. *Egyetértés*, 1905. okt. 26.

²¹ Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

²² Hoffmann Alfréd temetése. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 190.

²³ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 186.

²⁴ *Csak Szorosan*, 1906. febr. 20.

hivatkozott,²⁵ de tudjuk, hogy személyi ellentétek vezettek idáig. A belső konfliktusoktól széttagolt szervezet vezetését ekkor ideiglenesen Gergolovits vette át – 1905 őszén tehát valóban ő volt a segédek jogszerű képviselője.

A beszédek elhangzása után az Entreprise munkásai pár perc alatt behantolták a sírt, a „gyászoló sokaság” pedig „komoran, mély megilletődéssel oszlott szét”, miközben a meghatódott kortársak szemében „ott ragyogott a szeretet igazgyöngye: a könnycsepp”.²⁶ A segédek lapjának beszámolója kiemelte, hogy „mindnyájan *lassan* oszladoztunk a sírtól, mintha nem tudnánk elválni tőle”.²⁷

A *Corvina* beszámolója szerint a temetésen „ott voltak a budapesti könyvkereskedők és kiadók teljes számmal”.²⁸ A napilapok másnap megjelent tudósításai alapján azt is tudjuk, hogy rajtuk kívül megjelent „a könyvkereskedők országos egyesületének küldöttsége” is. Természetesen az egyesület vezetésének fővárosi tagjai már nem jöhetnek ismét szóba, de ha számba vesszük az 1905-ben hivatalos viselő

²⁵ Kiszlingstein Gusztáv: *A Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesületének „Csak szorosán” negyvenéves története 1873–1913*. Budapest, MKZE, 1913. 35.

²⁶ Csokor Hoffmann Alfréd sírjára. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 186.

²⁷ Hoffmann Alfréd temetése. *Csak Szorosán*, 1905/10. (okt. 20.) 3.

²⁸ A Magyar Könyvkereskedők Egylete taglétszáma 1905-ben háromszáztizenöt fő volt, ebből azonban csak hetvenketten voltak budapestiek – ők tehát mindannyian ott voltak a tömegben. A MEK-ben tagsággal bíró fővárosi könyvkereskedők névsorát a *Corvina* 1905. augusztus 20-i számának mellékletéből állítottam össze. Ahol csak a cég neve van megadva, ott az egy-két évvel korábbi, illetve későbbi tagnévsorokból rekonstruáltam a céget képviselő személyi kilétét. A nevek után zárójelben szerepel a cég neve. A temetésen részt vett tehát: Aigner Lajos, Bach János (Szent István-Társulat), Bárd Ferenc (Bárd Ferenc és testvére), Barta Lajos (Patria irod. és nyomdai Rt.), Benkő Gyula (Franklin-Társulat), Deák Marcell (Apollo Rt.), Demjén Lajos (Magyar Földrajzi Intézet), Dobrowszky Ágost, Dunkl Norbert (Rózsavölgyi és Társa), ifj. Emich Gusztáv (Athenaeum), Franke Pál, Gabos Soma (Ráth Mór könyvkereskedése), Gárdonyi Samu (Kölcsey Rt.), Gárdos Alfréd (Franklin-Társulat), Goldschmied Bernát (Aufrecht és Goldschmied), Grimm Gusztáv, Grünbaum Ármin, Hornyánszky Viktor, Horovitz Lajos, Horváth C. Guidó (Légrády Testvérek), Horváth Géza (Könyves Kálmán Rt.), Katz Goetz, Kemény Miksa (Deutsch Zsigmond és Társa), Kert József, Klökner Ede, Kogutowicz Manó (Magyar Földrajzi Intézet), Kókai Lajos, Kósa Rezső (Rózsa Kálmán és neje), Kunossy Frigyes (Kunossy, Szilágyi és Tsa.), Kuttner Béla, Landau József, Lipcsey Kálmán (Steinbrener János könyvkiadóváll.), Löwenstein Arnold (Pallas Rt.), Magyar József (Központi Antiquarium), Mai Jakab (Mai Henrik és fia), Nádor Kálmán, ifj. Nagel Ottó, Noséda Tivadar (Kilián Frigyes utóda), Petrik Géza (Könyves Kálmán Rt.), Pfeifer István (Pfeifer Ferdinánd könyvkereskedése), Politzer Adolf (Politzer Zsigmond és Fia), Ranschburg Gusztáv, Ranschburg Viktor (Athenaeum), Réti Béla (Lampel Róbert könyvkiadóhivatal), Révai Leó, Révai Mór (Révai Testvérek), Révai Ödön (ua.), Rimmer Gyula, Rónai Miksa, Rozsnyai Károly, Schenk Ferenc, Schwarz Félix (Athenaeum), Schwartz Ignác, Singer Sándor (Singer és Wolfner), Stark Ferenc, Strasser Bertalan (Grill Károly könyvkiadóváll.), Strasser Lipót (ua.), Szilágyi Béla, Szüts Emil (Szüts és Társa), Tisza Béla (Tisza Testvérek), Toldi Lajos, Várnai Dezső (Várnai és fia), Vastagh Gyula

vidéki tisztségviselőket, újabb tizennégy személyt valószínűsíthetünk a temetési menetben.²⁹ A *Csak Szorosan* alapján tudhatjuk, hogy a könyvkereskedő-segédék egyesületének „összes tagjai testületileg vonultak ki”³⁰ és személyesen nyilvánították ki tiszteletüket. Az egyesületnek 1906-ban százötvennyolc rendes, öt alapító és huszonnyolc pártoló tagja volt³¹, így részükről hozzátéve százhatvan újabb személyt regisztrálhatunk. „A magyar tudományos világ és a főváros notabilitásai közül” a lapok csupán huszonhat kiemelkedő személyiséget említettek meg név szerint, de ezek közül négy már szerepelt a könyvkereskedők között is.³² Rajtuk kívül minden bizonnyal százakra tehető azoknak a jogászoknak, orvosoknak, mérnököknek, szépíróknak, tanároknak és tisztviselőknek a névsora, akik Hoffmann Alfréd szerteágazó kapcsolatrendszerének tagjai voltak, és fontosnak tartották a végtisztességen való személyes megjelenést.

(Eggenberger-félekönyvkereskedés), Vázsonyi Dezső (Országos Központi Községi Nyomda), Weinberg Gyula (Lampel Róbert könyvkereskedés), Wiesner Jakab (Singer és Wolfner), Wodianer Artúr (Lampel R., Wodianer F. és fiai), ifj. Wolfner József (Singer és Wolfner), id. Wolfner József (uo.), Zala Mór, Zilahi Simon (Rákosi Jenő „Budapesti Hirlap”), Zipser Henrik (Zipser és König).

²⁹ A *Corvina* 1905. október 30-i száma szerint az elnökség vidéki tagjai: Láng József (Nagyvárad) és Sziklai Henrik (Eperjes) alelnökök, Ferenczi Károly titkár (Miskolc), valamint Csáthy Ferenc (Debrecen), Hegedüs Sándor (Debrecen), Klökner József (Székesfehérvár), Lövy Adolf (Sátoraljaújhely), Lövy Miksa (Szatmár), Maurer Adolf (Kassa), Stampfel Károly (Pozsony), Ungár Ármin (Arad), Ingusz Ignác (Arad), Kerpel Izsó (Arad) és Stark Nándor (Szentés) választmányi tagok.

³⁰ Hoffmann Alfréd temetése. *Csak Szorosan*, 1905/10. (okt. 20.) 2.

³¹ Kiszlingstein 1913. 37.

³² Bartoniek Géza fizikus, az Eötvös József Collegium igazgatója; Benczúr Béla festőművész, az Iparművészeti Főiskola tanára; báró Eötvös Loránd fizikus, 1905-ben az akadémia elnöke; báró Inkey Béla geológus, akadémikus; Concha Győző jogász; Farkas László sebész főorvos, a Magyar Vöröskereszt Egylet főtitkára; Ferenczi Zoltán irodalomtörténész, az Egyetemi Könyvtár igazgatója; Gajáry Ödön lapszerkesztő, országgyűlési képviselő, a New-York életbiztosító igazgatója; Haberern Jonathán Pál sebész főorvos; Havas Imre főügyész; Fényes Miklós kúriai bíró; Koch Antal geológus (K. Molnár János sógora); König Gyula matematikus, 1904-től a Franklin-Társulat vezérigazgatója; Krenner József mineralógus, a Magyar Nemzeti Múzeum ásványtárának vezetője; Lengyel Béla vegyész; Marczali Henrik történész; Plósz Sándor jogász, 1905 nyaráig igazságügyminiszter; Pulszky Garibaldi mérnök, a MÁV zágrábi üzletvezetője; Rauscher Lajos építész, grafikus, műegyetemi tanár; Schickedanz Albert építész, a Magyar Királyi Iparművészeti Tanoda tanára; Szalay Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója; Székely Bertalan festőművész, a Mintarajziskola igazgatója.

Átfedések az MKKE-listával: Gárdos Alfréd, 1905-ben a Franklin Rt. kereskedelmi igazgatója; ifj. Emich Gusztáv országgyűlési képviselő, az Athenaeum Rt.-nek korábban vezérigazgatója, 1903-tól pedig elnöke; Révai Mór, a Révai Testvérek Rt. vezérigazgatója, országgyűlési képviselő; Schwarz Félix, az Athenaeum ügyvezető igazgatója.

Néhányan a távolmaradásukat mentegették a család előtt. Hoffmann Bélának címzett levelében Légrády György hosszas távollétére hivatkozott és Wodianer Artúr is Bécsből küldött sajnálkozó sürgönyt. Brückler Elemér ügyvéd arra hivatkozott október 27-én (tehát a temetés másnapján), hogy „a temetés időpontjáról csak ma reggel értesültem és így a végtisztességen meg nem jelenhettem”. A legtöbben azonban a rossz időjárás okozta betegségüket okolták. Tormay Béla állatorvos professzor szavai szerint „jelenlegi egészségi állapotom a végtisztességben való résztevésben akadályoz”. Budapest lelegelegánsabb divatszalonjának tulajdonosa, Girardi József is arról írt, hogy „meghülésem, illetőleg nagy náthám miatt e rossz időben nem mertem kimenni”. Lechner Gyula festőművész azzal mentette ki magát, hogy a „temetésre el nem mehettem, mert hosszú súlyos betegség után lábadozó levén, orvosom ezt a rossz időre való tekintettel is meg nem engedte”. Egy Pécsről érkezett hasonló szövegű táviratot („Beteges lévén temetésre nem mehetek. Kornél.”) minden bizonnyal Hoffmann Alfréd egyik volt segédje, Lechner Kornél küldte. A könyvkereskedő egyik legjobb barátjának lánya, Székely Jenny német nyelvű levelében szintén arra panaszkodott a „kedves Matild néninek”, hogy „sajnos én magam is annyira meg vagyok fázva, hogy a gyászszertartáson nem tudok részt venni”. Vastagh Gyula apósa szintén nem jött el Vácról, mert „csúzos állapotom nem engedi”.

A több száz fős (talán ezren felüli) tömeg megjelenése más, ekkoriban elhunyt neves szakmabeliek gyászszertartásával egybevetve is rendkívülinek minősíthető. A kissé korábban meghalt Ráth Mór temetésén a könyvkereskedők egylete és a segédek szervezete is csak küldöttséggel képviseltette magát.³³ A Csak Szorosan Magyarországi Könyvkereskedő-segédek Egylete egyébként fennállásának teljes ideje alatt mindössze két esetben rendelt el testületi kivonulást: Jókai Mór és Hoffmann Alfréd tiszteletére.³⁴

A könyvkereskedői kar egy másik köztisztületben álló személyisége, Révai Sámuel 1908-as temetésén is mindössze a főnökegylet tizennégy tagú küldöttsége vett részt.³⁵ A náluk kevésbé neves személyiségeket még ennél is kevesebben kísérték el utolsó útjukra.³⁶

A hivatalos koszorúk feliratai a következők voltak: Hoffmann Alfrédnek Franklin Társulat; Hoffmann Alfréd emlékének Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytárs. igazgatósága; Hoffmann Alfréd igazgató úrnak az Athenaeum részvénytársaság tisztviselő kara; Hoffmann Alfréd forrón szeretett és nagyrabecsült elnökének Magyar könyvkereskedők egylete; Pátrónusunknak igaz részvétellel „Csak szorosan” egylete; Kegyeleti jelével Magántisztviselők országos nyugdíjgyesülete és Hoffmann Alf-

³³ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1903. évi február 14-én tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1903/7. (márc. 10.) 35.; *Csak Szorosan*, 1903. febr. 20.

³⁴ Kiszlingstein 1913. 22., 33.

³⁵ Révai Sámuel temetése. *Corvina*, 1908/33. (nov. 30.) 215.

³⁶ Franke Pál: Kegyelet. *Corvina*, 1907/30. (okt. 30.) 173.

rédnek Magyar könyvárosok és antiquáriusok egyesülete. Személyesebb jellegűek, de szintén a szakmai társadalom részéről nyilvánultak meg az olyan feliratok, mint: Igaz részvétellel Wodianer Artur; Hoffmann Alfrédnek König Gyula és neje, illetve Hoffmann Alfrédnek Gottermeyer [Nándor, könyvkötő üzem tulajdonosa].

A baráti-ismeretségi kör tagjai már sokkal személyesebb jellegű feliratokkal látták el koszorúikat: Kedves jó barátjának Br. Eötvös Loránt; Szeretett régi jó barátjának Székely Bertalan és családja; Feledhetetlen barátjának Krenner család (vagyis Krenner József mineralógus); Hoffmann Alfrédnek Rauscher Lajos; Tisztelete jeléül Gyarmathy Imre; Családjuk régi őszinte barátjának Dr. Koch Antal és neje; Igaz baráti tisztelettel Püspöky Emil (ügyvéd, a könyvkereskedő végrendeletének végrehajtója); Hoffmann Alfrédnek Stein család (valószínűleg Stein János festőművész); Legnemesebb embernek Szervita rend (öccse, Hoffmann Benedek Ágoston rendtársai); Felejthetetlen jótevőnknek Vastaghék (Vastagh Gyula és családja); Legjobb főnökének Lechner Kornél.

Néhány szalag felirata némi magyarázatot igényel. Ezek egyike: „Hüségese barátjának Emich Gusztáv.” Ezt a koszorút azért nem soroltam a szakmai társadalom részéről megnyilvánuló „hivatalos” gesztusok közé, mert az Athenaeum Rt. elnökéhez valószínűleg sokkal szorosabb szálak fűzték Hoffmann Alfrédot, mint a többi nagy cég vezetőihez. Idősebb Emich Gusztáv ugyanis Eggenberger Józsefnél tanult, majd négy évig dolgozott segédként Eggenberger Ferdinánd boltjában.³⁷ Egy másik szalag értelmezése önmagában lehetetlen volna: „Hoffmann Alfrédnek régi jó barátjai”. Szerencsénkre a levéltári források segítenek: ez az a bizonyos koszorú, amelyet a *Vasárnapi Ujság* szerkesztője, Nagy Miklós a Csalányi-beli asztaltársaság tagjainak nevében készíttetett barátjának.³⁸

A család által küldött virágfüzerek feliratai sokkal nehezebben azonosíthatók. Egyértelműek a testvérek és azok gyermekei: Felejthetetlen bátyámnak Matild; Kedves bátyámnak Irma; Felejthetetlen jó Alfrédnek Sándor és Guszti (vagyis Ágoston); Hálás fivéred Rudolf; Szeretett jó nagybácsinak Béla, Dezső, Margit, Jenő (Hoffmann Sándor gyermekei). A könyvkereskedő szüleiről szóló fejezetben részletesen bemutatott Hajnik-rokonság tagjai is csupán keresztnévüket tüntették fel a fekete szalagokon: Kedves Alfréd bácsinak Mariska és Elemér (Hajnik Mária és férje, Császár Elemér irodalomtörténész); Alfréd bácsinak Erzsi, Ili, Imre, Miklós, Pali (Hajnik Erzsébet, Sigmond Elek műegyetemi tanár felesége; Hajnik Ilona, Sigmond Emil helyettes államtitkár felesége; ifj. Hajnik Imre kúriai bírósági; Hajnik Miklós jogász és Hajnik Pál). A szintén a rokonsághoz tartozó Seitz és Preysz családok tagjainak azonosítása olykor igencsak nehéz feladat volt: Kegyelete jeléül Preysz család (vagyis Preysz Kornél balneológus és felesége, Gyökössy Irma);

³⁷ Gárdonyi Albert: *Régi pesti könyvkereskedők*. Budapest, Stephaneum, 1930. 107.

³⁸ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

Szeretettel kísérünk utolsó utadra Török Sándor és Jutta (ebesfalvi Török Sándor és felesége, Seitz Jutta); Szeretetünk jeléül Simon Elemér és Palma (Simon Elemér jogász-politikus és felesége, esesfalvi Török Palma – aki Török Sándor és Seitz Jutta leányaként került a rokonságba)³⁹; és végül Drága rokonunknak Feri és Ottó (vagyis ifjabb Seitz Ferenc és dr. Seitz Ottó kormányfőtanácsos, a Thallmayer és Seitz Rt. gyógyszeráru-nagykereskedelmi cég vezérigazgatója – akik édesanyjuk, idősebb Seitz Ferencné Preysz Paulina révén voltak a tágabb família tagjai).⁴⁰

A kedden elkészült és postázott gyászjelentéseket már a temetés napján, csütörtökön kézbesítették Bécsben, hiszen Hevesi Lajos október 26-i keltezésű német nyelvű nekrológját így kezdte: „Ebben a percben hozott a posta egy gyászjelentést Budapestről.”⁴¹ Ugyanezt bizonyítja a Hartleben cég, vagyis Eugen Marx szintén német nyelvű részvétnyilvánító levele, amely ugyancsak aznapra van datálva. Ennek szövege szerint „mély részvétellel értesültem a mai napon cégük vezetője és nekem mélyen tisztelt régi üzletbarátom, Hoffmann Alfréd haláláról”.⁴² A partecédulákat tartalmazó postai borítékokat egy nappal később, október 27-én reggel vették át címzettjeik Lipcsében. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés német bizományosai, Ernst és Richard Schulze ugyanis külön-külön írtak a budapesti cég új tulajdonosának, Hoffmann Bélának és mindkettőjük levele pénteki keltezésű. Ernst Schulze így fogalmazott: „Amikor *ma reggeli* postám közt egy fekete szegélyű levélre lettem figyelmes, minden egyébre gondoltam volna, mint hogy mélyen tisztelt nagybátyjának halálhírét fogja hozni.”⁴³

A temetést követő napon tartották a szokásos engesztelő gyászmisét az elhunyt lelki üdvéért. A szertartásra nem a belvárosi plébániatemplomban, hanem a szervitáknál került sor, így könnyen lehet, hogy a rítust éppen a könyvkereskedő szerzetes öccse, Hoffmann Benedek Ágoston celebrálta.

Ugyanezen a pénteki napon a budapesti magyar és német nyelvű napilapok szinte mindegyike beszámolt a temetésről, kisebb-nagyobb eltérésekkel ugyanazt a típuszöveget adván olvasóik kezébe. Ebben mindannyian kiemelték a „nagyszámú és előkelő résztvevő közönség” részvételét, a szertartást végző pap személyét és a gyászbeszédék szónokait.⁴⁴ Sokkal egyénibb írással emlékezett az elhunyt könyv-

³⁹ Tóth Imre: Simon Elemér – Sopron megye főispánja. Politikai életrajz. *Arrabona*, 2002/1–2. 335., 342.; Tóth Imre: „[...] Megkaphattam volna a beígért kegyelmes címet is.” Életforma, reprezentáció és presztízs Simon Elemér naplóiban a két háború között. *Soproni Szemle*, 2011/3. 248., 253.

⁴⁰ Szmodits László: *Neves magyar gyógyszerészek kegyeleti adattára*. Budapest, Dictum, 2003. 317.

⁴¹ L. H-i. [Hevesi Lajos]: Alfred Hoffmann. *Pester Lloyd*, 1905/269. (okt. 29.)

⁴² OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Hoffmann Alfréd temetése. *Pesti Hirlap*, 1905. okt. 27.; *Budapesti Napló*, 1905. okt. 27.; Hoffmann Alfréd temetése, *Budapesti Hirlap*, 1905. okt. 27.; *Egyetértés*, 1905. okt. 27.; *Pesti Napló*, 1905. okt. 27.; *Független Magyarország*, 1905. okt. 27.; Leichenbegräbniss. *Pester Lloyd*, 1905. okt. 27.

kereskedőre *A Hét* című lap október 24-én. Kiss József (vagy az általa megbízott újságíró) a gyors nyomdába kerülés miatti felületességgel, de szubjektívitasában is lényeglátóan búcsúztatta a főváros társadalmának egyik jeles alakját.⁴⁵ Szintén karakterisztikus, sok egyedi információt tartalmazó írással tisztelgett elhunyt barátja előtt Hevesi Lajos az imént említett október 29-i *Pester Lloyd*-ban. A *Tolnai Világlapja* jócskán megkésve, csupán november 5-én adott háromsoros, de fényképpel kiegészített rövid hírt a halálesetről.⁴⁶ A *Csak Szorosan* október 20-i számát teljes egészében az elhunyt könyvkereskedőnek szentelték a segédek. A mindössze négy szűk oldalon megjelenő havilap hozta Szana Tamás és Sennowitz Adolf nekrológjait, közölte Benkő Gyula és Gergolovits Vilmos gyászbeszédének szövegét, majd szó szerint átvette *A Hét* imént említett rövid cikkét. A lap természetesen késleltetve kellett megjelenjen, hiszen az események már régen túlhaladták a fejlécen feltüntetett dátumot. Minden bizonnyal az történhetett, hogy a *Csak Szorosan* szerkesztője, Gergolovits Vilmos értesült az öngyilkosságról október 22-én reggel és visszatartotta a már elkészült (talán nyomdába is adott) lapszámot. Kivárta a fejleményeket, majd Hoffmann Alfréd halálhírét véve egészen új kéziratokból állította össze a hasábokat. A könyvkereskedők havonta háromszor megjelenő lapja sokkal nagyobb terjedelmű különszámmal tisztelgett az egylet elnöke előtt október 30-án. A címlapra Székely Bertalan festményének reprodukciója került és a nyolc gyászkeretes oldalon számos rövidebb írás sorakozott. Az elhunyt könyvkereskedő életrajzi vázlatát ugyan nem szignálta írója, de több jel is arra mutat, hogy a *Corvina* szerkesztője, Wiesner Jakab volt a szerző. Ezenkívül a legnagyobb helyet azok a meleg hangú, személyes emlékezések foglalták el, amelyeket Hoffmann Alfréd közeli barátai, ismerősei írtak a lap felkérésére. A főnökök lapja is szó szerint újraközölte *A Hét* tömör nekrológját, és néhány kiragadott részletet Hevesi Lajos írásából is lefordítottak. Ezután közölte a lap a *Csak szorosan* október 24-i és a Magyar Könyvkereskedők Egylete október 25-i rendkívüli választmányi üléseinek jegyzőkönyvét, majd részletesen beszámolt a temetésről is.⁴⁷ Az öngyilkossággal egybeeső időpontban lezajlott rendes évi közgyűlésről szóló beszámoló a későbbi lapszámokba szorult.

A *Corvinát* a bécsi szaktársak is olvasták és innen értesültek a magyarországi társegylet életének eseményeiről. Erről tanúskodik a hetente egyszer (szerdán) megjelenő *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz* november 8-i száma. Írója álnév mögé rejtőzött ugyan, de minden bizonnyal a lapot ekkoriban szerkesztő Carl Junkerről van szó.

⁴⁵ Hoffmann Alfréd. *A Hét*, 1905/44. (okt. 24.) 715.

⁴⁶ *Tolnai Világlapja*, 1905/45. (nov. 5.) 1754.

⁴⁷ Ez volt az egyetlen alkalom a *Corvina* fennállásának hét évtizede alatt, hogy különszámmal tisztelgtek egy kartárs előtt.

Éppen lapzártá előtt érkezett szerkesztőségünkbe a *Corvina* október 30-i száma, amelyből arról értesültünk, hogy a Magyar Könyvkereskedők Egyletének általánosan nagyrabecsült elnöke és a budapesti Eggenberg-féle(!) könyvkereskedés főnöke, Hoffmann Alfréd 1905. október 24-én meghalt. Sopronban született és 1863-ban vette át az 1766-ban Weingand által megalapított üzletet. Hoffmann a budapesti társadalmi élet rendkívül tekintélyes személyisége volt, aki minden körben mély és jogos rokonszenvnek örvendett. Egy kiváló, rátermett, hivatásának ideális művelésére törekvő ember, aki szeretetreméltóságával megnyert mindenkit, aki valaha is megismerte. Halálával a magyar egyesület és a magyar könyvkereskedelem egy nagy, talán pótolhatatlan veszteséget szenved – gondoljunk csak az elhunyt békülékeny és diplomatikus egyéniségére –, amely a német irodalom magyarországi terjesztésére nézve és az ottani könyvkereskedelem szervezetére nézve sem maradhat következmények nélkül. Egyesületünk egy őszinte barátot és a régi hagyományok munkás fenntartóját veszítette el benne.

A *Corvina* gyászkerettel jelent meg és az elhunyt képét is közli. Tartalmazza az életrajzát, számos meleg hangú visszaemlékezést, köztük például Kautzét és Eötvös báróét, valamint beszámolókat a pompás temetési szertartásról, amelyet a budapesti könyvkereskedők és barátai rendeztek.⁴⁸

Mindazok, akik nem kaptak személyesen gyászjelentést, kisebb-nagyobb késéssel a fővárosi napilapokból értesültek a hírről. Így például Hüttl Dezső fővárosi építész október 24-én ezt írta levelében: „Felejtethetlen emlékü kedves Nagybátyjának tragikus sorsáról a legnagyobb megilletődéssel értesültem a mai lapokból.” Ezzel szemben a Temesvártól északnyugatra fekvő kis községben, Billéden lakó Ilonka nevű rokon október 26-án keltezte levelét, amelyben így fogalmazott: „A szomorú hír, a nagy csapás, melynek híre ma érkezett hozzánk, mélyen megrendített, elszorított.”⁴⁹ Azt mindenesetre biztosra vehetjük, hogy 1905 november elejére Magyarország és Európa minden érdeklődő polgára tudomást szerezhetett a halálesetről és a temetésről.

A Magyar Könyvkereskedők Egyletéhez is érkeztek hivatalos kondoleációk,⁵⁰ de a gyászoló család különböző tagjainak ennél sokkal nagyobb mennyiségű postával kellett megbirkóznia. A nekik küldött részvétnyilvánító táviratok, névjegyek és levelek íróinak listáját a mellékletben közlöm.

⁴⁸ –nk– [Carl Junker]: Alfred Hoffmann. *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1905/45. (nov. 8.) 628.

⁴⁹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

⁵⁰ Részvétüket fejezték ki az egyletnek: Magyar Iparművészeti Társulat, Bureau permanent du congrès international des éditeurs (Bern), Petrik Géza, Schwartz Károly (Sopron), Láng József (Nagyvárad), Lövy Adolf (Sátoraljaújhely), Csáthy Ferenc (Debrecen), Sziklai Henrik (Eperjes), Hegedüs és Sándor (Debrecen). Lásd: Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete november 22-én tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1905/33. (nov. 30.) 209.

EMLÉKÉNEK ÁPOLÁSA

A temetés körüli teendők, a számtalan részvénytulajdonos levélre való írásbeli válaszadás, valamint a rengeteg kondoleáló látogatás fárasztó zűrzavarából kikerülve, a családnak csak 1905 november közepén jutott ideje arra, hogy Hoffmann Alfréd végrendeletét felbontsák és hivatalosan is megismerjék. Erre a IV. kerületi Királyi Járásbíróságon dolgozó ifjabb Hanskarl Sándor irodájában került sor, amint azt a végrendelethez csatolt följegyzés tanúsítja:

1905. P.v. II. 1/207.

Ezen végrendelet a mai napon felvett jegyzőkönyv szerint szabályszerűen kihirdettetett.

Budapest, budapesti IV. ker. kir. járásbíróság, 1905. november 16-án.

Dr. Hanskarl s.k. kir. alj.bíró.¹

Ezután már csak a végrehajtás volt hátra: a Királyi Pál utcai ház átíratása Hoffmann Matild nevére, az értékpapírok és részvények megkeresése és elosztása a fiútestvérek között, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Kossuth Lajos utcai fiókjában vezetett bankszámla felmondása és az Eggenberger-féle kereskedés alkalmazottainak járó fejenkénti háromszáz korona kifizetése. Matildnak és Irmának túl kellett esniük a könyvkereskedő ruháinak és mindennapi használati tárgyainak kiselejtezésén, elajándékozásán is.

A könyvkereskedői kart szintén nagyon megrázta a mindenki által szeretett öregúr halála, ám nekik – a temetésen való reprezentatív részvételen kívül – nem volt ezzel kapcsolatosan több tennivalójuk. A veszteség frusztrációját levezetendő kreáltak hát maguknak elfoglaltságot: az 1905. október 25-én tartott rendkívüli választmányi ülésen „koszorú-megváltás” címén gyűjtést indítottak. Egyúttal az elhunyt nevének megörökítéséről is gondoskodtak azáltal, hogy az éppen Hoffmann Alfréd által létrehozott segélyalapot az elhunytól nevezték el. A kezdeményező a Grill-cég egyik fiatal tulajdonosa s egyben a Magyar Könyvkereskedők Egyletének pénztárosa, Strasser Bertalan volt, „akinek az eszméje volt ennek a Hoffmann-alapnak a megteremtése s aki a gyűjtést nagy energiával vezette”.²

¹ BFL VII.7.d., IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: V.I.304.

² Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1906. november 4-én tartott XXVIII. évi közgyűléséről. *Corvina*, 1906/31. (nov. 10.) 163.

A felhívást³ a következő lapszámban tették közzé, s a reakció hevességéből ítélve Strasser jól ráérezett a szakmabeliek gyászt levezető cselekvési igényére. Mindössze öt nap alatt 2330 korona folyt be a budapesti cégektől⁴ és a későbbi hetekben is sűrűn érkeztek a pénzküldemények a Zöldfa utca 14. szám alatti Grill-féle könyvkiadóba. A november végi összesítésben az egyetlen megkésett budapesti nagyvállalaton kívül már a kisebb-nagyobb vidéki könyvkereskedések domináltak.⁵ Az ő esetükben természetesen lassabb volt a postai átfutás és adományaikkal a gyűjtés összege elérte a 2956 koronát. 1905 decemberének végéig újabb távoli helyekről futottak be a pénzes borítékok.⁶ Úgy tűnik azonban, hogy Révai Mór még ezzel a ritmussal sem volt megelégedve és a november 30-i ülésen azt az indítványt tette, hogy „külön nyomtatott felhívásban” szólítsák fel „azon tagtársakat, akik még az alaphoz nem járultak, hogy adományaikkal növeljék azt, valamint az elhunyt személyes ismerőseinek, jó barátainak is nyújtsanak módot arra, hogy a Hoffmann Alfréd alaphoz ők is hozzájáruljanak”.⁷ A külső hozzájárulásokat – ha egyáltalán voltak ilyenek – nem regisztrálták hivatalosan, így nem ismerjük az esetleges további adakozókat.

³ Hoffmann Alfréd-alap. *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 190.

⁴ Kétszáz koronát adott: Athenaeum, Franklin-Társulat, Révai Testvérek, Singer és Wolfner; százötvenet: Aufrecht és Goldschmied; százat: Grill-féle kiadóvállalat, Könyves Kálmán Rt., Légrády Testvérek, Pallas Rt., Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Rt., Rózsa Kálmán és neje, Vastagh Gyula, Wodianer Artúr; ötvenet: Gottermayer Nándor, Grill-féle könyvkereskedés (Benkő Gyula), Hornyánszky Viktor, Kilián Frigyes utóda (Noséda Tivadar), Kunossy, Szilágyi és Társa, Magyar Földrajzi Intézet Rt.; negyvenet: Politzer Zsigmond és fia; harmincat: Gabos Soma, Katz Goetz; húszat: Deutsch Zsigmond és Társa, Kókai Lajos, Kölcsey könyvkereskedés, Magyar József, Pfeifer István, Ranschburg Gusztáv, Schenk Ferenc; tízet: May Henrik és Fia, Nádor Kálmán, remetei Kőváry János, Réti Béla.

⁵ A cég tevékenységi helyét csak a vidékieknél adom meg. Kétszáz koronát adott a Szent István-Társulat; ötvenet: Bárd Ferenc és Testvére, Toldi Lajos; harmincat: Rényi Károly; húszat: Hegedüs és Sándor (Debrecen), Maurer Adolf (Kassa), Tisza Testvérek, Vagner Antal (Baja), Z. Székely Dénes (Székelyudvarhely); tízet: Barta Lajos, Berger Ignác és Társa (Kisvárd), Csáthy Ferenc (Debrecen), Drottelff Rezső (Pozsony), Heumann Mór (Szabadka), Huszár István (Nyitra), Klökner József (Székesfehérvár), Kohn Samu (Pancsova), Láng József (Nagyvárad), Révész Béla (Marosvásárhely), Róth Jenő (Kőszeg), Sebő Imre (Nagyvárad), Strausz Sándor (Csáktornya), Várnai és Fia, Vidor Manó (Nagyvárad); ötöt: Fischer Ferenc (Pécs), Kerpel Izsó (Arad), Roth Dezső (Szolnok), Seres Samu (Zilah), Süßmann Lázár (Belényes), Varga Ármin, Vesszőssy József (Kiskunfélegyháza), Wittigschlager Károly (Pancsova); négyet: Kirchner Júlia (Versec) és kettőt: Sonnenfeld Gyula (Nagybiccse). *Corvina*, 1905/33. (nov. 30.) 212.

⁶ Harminc koronát adott: Klein Mór (Arad); tízet: Bertsik Emil (Miskolc), Darvai Ármin utóda (Balassagyarmat), Eperjessy István (Debrecen), Kármán Zsigmond (Losonc), Polatsek-féle könyvkereskedés (Temesvár), Stark Nándor (Szentes); ötöt: Prager Ferenc (Kiskunhalas), Krécsi Nándor (Szabadka), Ivánszky Elek (Besztercebánya). *Corvina*, 1905/36. (dec. 30.) 230.

⁷ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete november 22-én tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1905/33. (nov. 30.) 209.

Az esetlen nem szakmabelitől érkezett adományt viszont alaposan dokumentálták, hiszen ezt éppen az elhunyt családja tette. Az átutalásról az 1906-os év elején hivatalos levélben értesítették a szervezetet:

A Magyar Könyvkereskedők Egylete tekintetes Elnökségének, Budapest.

Szeretett és felejthetetlen testvérünk néhai Hoffmann Alfréd elhunyt alkalmából családunk elhatározta, hogy egyrészt kegyeletének, másrészt pedig a Magyar Könyvkereskedők Egylete iránt érzett hálájának kifejezést adandó 3000 (háromezer) koronát bocsájt az egylet rendelkezésére. Ezen összeget családunk a Magyar Könyvkereskedők Egylete segélyalapjának gyarapítására szánta.

Amidőn erről a tekintetes Elnökséget értesíteni szerencsém van, mellékelve megküldöm a Pesti magyar kereskedelmi bank ferenczvárosi fiókjára szóló 3000 (háromezer) koronáról kiállított chequet, kérve, hogy ez összeget szívesen elfogadni és fent előadott rendeltetésnek megfelelően felhasználni méltóztassék.

Kelt Budapesten, 1906. január 12-én.

A Hoffmann-család nevében Hoffmann Sándor ny. főv. főpénztárnok.⁸

Az egész addigi gyűjtés eredményét felülmúló „tetemes” pénzüsszeget elérzékenyülten fogadták az egylet tagjai: „Mintha most is kísértene bennünket Hoffmann Alfréd szívjósága, aki mindig ott volt, amikor és ahol segíteni kellett.”⁹ A hivatalos válaszlevéllel sem késtek sokáig:

Nagyságos Uram!

F. év január hó 12-éről keltezte Nagyságod szíves volt néhai szeretett és nagyra-becsült elnökünk örökösei nevében egyletünkhöz egy adománylevelet intézni, mely szerint az örökösök 3000 koronát bocsájtanak egyesületünk rendelkezésére, az általunk létesített Hoffmann-alap javára.

Az adománylevél folyó hó 17-én tartott választmányi ülésen került felolvasásra.

A választmány mély megilletődéssel és igaz hálával vette tudomásul az örökösöknek ezt a nagylelkű adományát és igaz köszönetét fejezte ki egyesületünk nevében. Annál a kapocsnál fogva, mely a megboldogultat hozzánk fűzte, az a szeretet, mellyel egyletünk minden tagja a megboldogult iránt viseltetett, mély hálával tölti el szíveinket az örökösök iránt s különös örömmel iktatja jegyzőkönyvbe ezt a nemes és fenkölt cselekedetüket. Ezzel megerősítették,

⁸ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete 1906. január 16-án tartott választmányi üléséről. *Corvina*, 1906/2. (jan. 20.) 8.

⁹ Hoffmann örökösök adománya. *Corvina*, 1906/2. (jan. 20.) 10.

előmozdították egyesületünknek azt az intencióját, mely a Hoffmann-alap létesítésével örök emléket óhajtott emelni a megboldogultnak.

Kelt Budapesten, 1906 január hó 17-én.

A Magyar Könyvkereskedők Egylete nevében

Wiesner Jakab, titkár

Benkő Gyula, elnök.¹⁰

Hoffmann Alfréd végrendeletében többek között azt kérte örökösaitől, hogy „adományozzanak a Magyar Könyvkereskedők Egylete segélyalapjának 1000 koronát készpénzben”.¹¹ A testvérek közül a legidősebb, Hoffmann Sándor intézkedhetett bátyja eme végakaratainak teljesítéséről is, hiszen az 1906-os év pénzügyi beszámolójában már ez az összeg is hozzáadódott a korábbi adományukhoz. „Az elhunyt családja 4000 koronával, kartársai körülbelül 3000 koronával gyarapították halála alkalmából az alapot, úgy, hogy az Hoffmann Alfréd pusztja nevének varázsára egyszerre több mint 7000 koronával gyarapodott.”¹²

Ez valóban óriási összeg volt, hiszen a segélyalap addigi bevételei valósággal eltörpültek mellette. Az 1904. évi közgyűlést követő társasbéd alkalmával rendezett kollektá például mindössze kilencvenhét koronát eredményezett.¹³ A jótékony célú gyűjtések iránti „lelkesedést” jellemző kifejezéssel írta körül a *Corvina* szerkesztője 1903-ban. A jubiláris közgyűlésen „fömlállt a mi főalamizsna-mesterünk, Franke Pál és felebaráti szeretetünkbe és jóakaratumkba ajánlotta a segélyegylet árvapénztárát, mely már évek óta igen lassan gyarapszik. Böjti hangulat lepte meg erre a jelenlévőket”.¹⁴

A közkedvelt elnök halálakor azonban mintha áttört volna a gát és a Hoffmann Alfréd segélyalap további sorsa valóságos sikertörténetként rajzolódik ki szemünk előtt. Az 1906 végén beterjesztett pénztári kimutatás szerint az alaptőkét már 14 200 korona értékpapír és 11 200 korona készpénz képezte, s az egészet a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Banknál helyezték letétbe.¹⁵

Néhány további rendkívüli adomány is érkezett, mint például 1906 októberében, amikor Wodianer Artúrt az egylet tiszteletbeli elnökévé választotta – ekkor ő hálája

¹⁰ Egyletünknek Hoffmann Sándor úrhoz intézett levele. *Corvina*, 1906/3. (jan. 30.) 14.

¹¹ BFL VII.7.d., IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: V.I.304.

¹² Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1906. november 4-én tartott XXVIII. évi közgyűléséről. *Corvina*, 1906/31. (nov. 10.) 163.

¹³ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1904. október 23-án tartott évi rendes közgyűléséről. *Corvina*, 1904/30. (okt. 30.) 168.

¹⁴ A mi jubiláris közgyűlésünk. *Corvina*, 1903/30. (okt. 30.) 149.

¹⁵ Hoffmann Alfréd segélypénztári jelentés az 1905–6. egyleti évről. *Corvina*, 1906/31. (nov. 10.) 168.

jelül a Hoffmann-segélyalap javára ötszáz koronát ajánlott fel.¹⁶ A rendszeres és folyamatos gyarapodást azonban a különböző büntetés-pénzek, a közgyűlési gyűjtések, és természetesen a tőke után járó kamatok adták. Ennek következtében 1907-ben már 24 200,¹⁷ 1913-ban 34 000,¹⁸ a háború kitörése körül pedig 41 000 korona értékpapír volt a segélyalap tulajdonában,¹⁹ amely ebből rendszeresen támogatta is a rászoruló libriseket.

Azonban amilyen szép eredményt ért el a 20. század első évtizedének szakmai szolidaritása, olyan gyorsan is foszlott semmivé. 1916-ban a háborús erőfeszítéshez való hozzájárulásként a Magyar Könyvkereskedők Egylete a közös kasszához nyúlt. „Mint egyedül álló alapból, mely rendelkezésünkre áll, úgy ezen alapból szerényen bár, de mi is eleget tettünk hazafias kötelességünknek azzal, hogy 7000 koronát jegyeztünk [...] hadikölcsönként, valamint a hadsegélyzőnek javára 50 koronát utalt át elnökségünk.”²⁰ Ez természetesen sosem került vissza a pénztárba, ám a megmaradó összeg is hamarosan elértéktelenedett az első világháború alatti és az azt követő évek hiperinflációja miatt.

A Hoffmann Alfréd-alap működése tehát az első világháborút követően hosszú évekig szünetelt, a könyvkereskedő emléke azonban nem halványult el az őt ismerőkben. Mihelyt a stabilizálódó pénzügyi helyzet lehetővé tette, hogy a bolttulajdonosok immár ne csupán a pusztta üzleti túlélésre koncentráljanak, újra felelevenítették a segélypénztár gondolatát. 1929 tavaszán Gergolovits Vilmos indítványára a közgyűlés egyhangúlag elhatározta, hogy „a magyar könyvkereskedelem e nagyja iránti kegyeletből” újra megteremti a Hoffmann Alfréd-alapot. Az első adományozó Lantos Adolf volt, aki a közgyűlési ebéden szép beszéd kíséretében kétszázötven pengőt ajánlott fel. Az általa meghatározott cél azonban eltért az addig megszokott tisztán humanitárius szándéktól: ő azt kérte, hogy a későbbiekben megnövekedő alap kamataiból „az elnök által erre érdemesnek talált fiatal könyves szakismeretei bővítésére külföldre mehessen”.²¹ A gazdasági világválság, a második világháború és az azt követő politikai átrendeződés azonban nem sok esélyt adott arra, hogy ez az új kezdeményezés megerősödhessen.

¹⁶ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1906. évi november hó 4-én tartott évi közgyűléséről. *Corvina*, 1906/32. (nov. 20.) 169.

¹⁷ „Hoffmann Alfréd” segélypénztári jelentés az 1906–7. egyleti évről. *Corvina*, 1907/32. (nov. 20.) 193.

¹⁸ „Hoffmann Alfréd”-segélypénztár kimutatása az 1912–13. egyleti évről. *Corvina*, 1913/34. (dec. 10.) 322.

¹⁹ „Hoffmann Alfréd”-segélypénztár kimutatása az 1914–15. egyleti évről. *Corvina*, 1915/35. (dec. 20.) 152.

²⁰ Jegyzőkönyv az 1916. évi január hó 13-án tartott választmányi ülésről. *Corvina*, 1916/2. (jan. 20.) 6.

²¹ Egyesületünk XLV. rendes közgyűlése. *Corvina*, 1929/11. (márc. 17.) 58.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés híres főnökének emlékét nyughelyének ápolásával is igyekeztek elevenen tartani kortársai. Tudjuk, hogy 1906 őszén, halálának első évfordulóján a Csak szorosan segédegylet tagjai kimentek a Kerepesi úti temetőbe és koszorút tettek a sírra.²² Egy pár héttel később a cégtulajdonosok szervezete is megemlékezett róla, hiszen erről számolt be az elnöki székben őt váltó Benkő Gyula az 1906. november 4-i közgyűlés beszédének elején: „Jelentem uraim, hogy egész csöndben, minden szertartás nélkül – ahogy ő szerette – az egylet nevében koszorút helyeztem sírjára halottak ünnepén.”²³

Benkő Gyulának 1907-ben is eszébe jutott koszorúzni és erről be is számolt társainak: „Végül jelentem, hogy ez idén is, kegyeletünk és hálánk jeléül, koszorút tettem le jóltévőnk és volt elnökünk Hoffmann Alfréd sírjára, mindszentek napján”²⁴ A segédek azonban már nem voltak ennyire kitartóak, legalábbis erre utalnak Franke Pál korholó szavai: „Elhunyt, érdemdús elnökünk Hoffmann sírját pedig, – már a hálaérzettől ránk rótt kötelességtudásból is, – évenként a megemlékezés koszorújával kellene feldíszítenünk; s nem kevésbé még egynéhány más halottunkét is.”²⁵

Hoffmann Alfréd azonban nem sokáig nyugodott a Kerepesi úti temető 29/3-as parcellájában. Közvetlenül a halála után a család azonnal elkezdhette szervezni egy új, a család társadalmi presztízséhez méltó síremlék állítását, ahova méltó módon temetkezhetnek majd később ők is. A megrendelést a főváros legtekintélyesebb erre szakosodott vállalkozása, a Gerenday Antal és Fia „első országosan szabadalmazott síremlékmű gyára” kapta. Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen a századfordulón már a fővárosi nagypolgárság túlnyomó többsége ennél a rendkívül divatos cégnél dolgoztatott. Bronzból, kitűnő minőségű márványokból és különféle színű gránitokból készült síremlékeik a legmagasabb igényeket is kielégítették és magas áruk ellenére közkedveltek voltak. A céget ekkoriban már az alapító fia, Gerenday Béla vezette, aki bel- és külföldön tanult szobrászként maga is sok emlékművet tervezett. A vállalatnál azonban rajta kívül számos tervező és mintázó szobrász, valamint építész dolgozott és alvállalkozóként sokan kaptak alkalmi megbízást is. Ezenkívül nagy mennyiségben importáltak is síremlékeket Olaszországból, amelyeket szintén saját cégjegyzésükkel ellátva adtak el. Tudjuk, hogy az olaszországi szoborkészítő műhelyek tagonként is szállították művészi termékeiket, így ezekben az esetekben a Gerenday-cég alkalmazottainak csak az összeállítást kellett lehetőleg illesztési rések

²² Kiszlingstein Gusztáv: *A Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesületének „Csak szorosan” negyvenéves története*. Budapest, MKZE, 1913. 37.

²³ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1906 november 4-én tartott XXVIII. évi közgyűléséről. *Corvina*, 1906/31. (nov. 10.) 159.

²⁴ Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének 1907. évi november hó 10-én tartott közgyűléséről. *Corvina*, 1907/32. (nov. 20.) 187.

²⁵ Franke Pál: *Kegyelet*. *Corvina*, 1907/30. (okt. 30.) 174.

nélkül elvégezni. A cég irataiban²⁶ azonban sajnos nincs feljegyzés arról, hogy ki a Hoffmann-síremlék tényleges alkotója, így ebben a tekintetben csak valószínűségekre támaszkodhatunk.

Az mindenesetre biztos, hogy 1908-ban építtette fel a főváros a Kerepesi úti temető legelegánsabb temetkezési helyét, az Árkádsort. A Gerle Lajos által tervezett két kupolacsarnokban és a közöttük elnyúló oszlopsor alatt mindegy kétszáz sírboltnak volt hely, amelyeket a leggazdagabb nagypolgári dinasztiák vásároltak meg. Közöttük a Hoffmann család is, hiszen tudjuk, hogy Hoffman Alfréd maradványait 1908. november 24-én már a jobb oldali árkádsor 22. számú sírhelyére helyezték át.²⁷ Ugyanekkor hozták át ide szülei, Hoffmann József és Finck Anna, valamint elhunyt öccsei, Viktor és Benedek hamvait is.

A síremlék felállítása ezután kezdődhetett el és viszonylag hosszú időt vett igénybe, hiszen a felavatásról csak 1910 márciusában adtak hírt a budapesti magyar és német nyelvű napilapok:

A kerepesi-úti temető művészi ékességei közül újabban az árkádos sírboltok során a Hulitius- és Hoffmann-családok síremlékeit állították föl. A meglepően szép kivitelű szoborművek Gerenday A. és fia szobrászok Rákóczi-út 90. sz. műtermében készültek, hol díjmentesen kaphat bárki síremléktervezetet, plasztikai mintát és igen kedvező áron rendelhet meg minden művészi igényt kielégítő emlékművet a legszerűebbtől a legmonumentálisabb alkotásig.²⁸

A cikket nyilvánvalóan maga a Gerenday-cég helyezte el bújtatott reklámként és minden bizonnyal fizetett is értük. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy valóban teljesen elkészült-e az emlékmű minden részlete 1910-re, hiszen a *Vasárnapi Ujság* egy évvel később szintén mint a temető újonnan állított nevezetességét emlegette:

A mostani halottak napjára is több szép művészi síremléket lepleztek le. [...] Impozáns családi sírboltot emelt halottai számára a főváros életében jól ismert Hoffmann-család, egyike Budapest előkelő, régi patriczius-családjainak.²⁹

Az idézett családi hetilap fényképet is közölt a sírról, így eredeti állapotát is megismerhetjük. Nem tudhatjuk, hogy az átadáskor vajon fehér festékkal ki volt-e emelve a család neve, vagy csupán a fényképész retusálta-e úgy a feliratot, hogy felismerhető

²⁶ BFL XI. 812. Gazdasági szervek. Gerenday Antal és Fiai Síremlékműgyára iratai.

²⁷ Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

²⁸ *Budapesti Hírlap*, 1910/67. (márc. 20.) 12. Majdnem szó szerint ugyanezt a szöveget közölte németül: Grabdenkmäler. *Pester Lloyd*, 1910/67. (márc. 20.) 10.

²⁹ Az ország temetője. *Vasárnapi Ujság*, 1911/45. (nov. 5.) 900–901.

A Hoffmann család sírboltja

legyen a sírbolt tulajdonosa. Az azonban bizonyos, hogy az eredeti kandeláberek mára már nincsenek a helyükön, csak a tartóállványok árválkodnak kétoldalt.

A monumentális kompozíció közepén egy karcsú, törékeny, művészi igényességgel megformált női alak áll. A századfordulón uralkodó szecessziós ízlésvilágnak megfelelően a halál angyalának már nincs szárnya, s így már egyáltalán nem a tradicionális vallásos szemléletet tükrözi.³⁰ A két, részben kannelúrázott oszlop fölötti timpanonba vésett szimbolikus elemek is kontrasztban állnak egymással: míg a mákgubók a megnyugvást, a halált jelképezik, addig a stilizált borostyánlevelek az örök életre utalnak. Ugyanilyen erős ellenpont áll fenn a felhasznált alapanyagok: a tükörszerűen csillogó fekete gránit és a tompán szórt fényű fehér márvány között. A választás nem véletlen: a carrarai márvány mellett a kizárólag Svédországban

³⁰ Kemény Mária: A Gerenday-féle sírkögyár története (1847–1952). *Ars Hungarica*, 1983/1. 112.

található s így onnan importált fekete gránit az egyik legrágább sírkőanyag volt a századfordulón.³¹ A rendkívül könnyed és elegáns kompozíció feltűnő hasonlóságot mutat a vele egy időben felavatott Hulitius-síremléssel, amely a jobb oldali árkádsor 42. sírhelyét foglalja el, úgyhogy a két szobor minden bizonnyal egyazon forrásból származhatott.

A későbbi testületi megemlékezésekről nincs tudomásom, de a család természetesen rendszeresen ápolta a sírt, s a későbbiekben az összes testvér ide temetkezett (utolsóként Hoffmann Irma 1937-ben).

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény 93. paragrafusa alapján a belügyminiszter 2013-ban I. kategóriájú műemlékké nyilvánította a Fiumei úti sírkertet (vagyis régi nevén a Kerepesi úti temetőt).³² A rendelet második mellékletében részletesen is felsorolták a védendő területrészeket, síremlékcsoportokat, sírépítményeket, síremlékeket és egyéb építményeket – s ebben a listában Á.J.22. szám alatt szerepel a Hoffmann család síremléke is.³³

A két világháború közötti időszakban Hoffmann Alfréd emléke még élénken élt az őt személyesen vagy elbeszélésekből ismerő könyvkereskedők emlékezetében. Az 1929 júniusában elhangzó elnökségi beszámoló a Magyar Könyvkereskedők Egylete fénykorát idéző fogalomként használta a nevét. Ezek szerint „idősb Wolfner József az első nagy egyesület alelnöke volt, a Hoffmann-generációból.”³⁴

1938 júniusában egy kemény szóváltás alkalmával még mindig követendő példaként hivatkozott rá Gergolovits Vilmos. Ő akkor a pénztárosi jelentés egy súlyos szépséghibájára mutatott rá, mégpedig arra, hogy az a „Magyar Könyvkereskedők Egyesülete segélypénztára” megnevezést használta, holott a hagyomány és a közgyűlési határozat alapján egyaránt „Hoffmann Alfréd segélyalapja” volt a hivatalos név. Hozzászólása végén pedig élesen odavágott az akkori elnöknek, Keéri-Szántó Andornak is: „Ezt nem szabad elsikkasztani, mert Hoffmann olyan ember volt, hogy ő akkor volna nyugodt, ha az ülne az elnöki székben.”³⁵

A második világháború után már nem volt ildomos a polgári könyvkultúra egyik legfontosabb szereplőjéről megemlékezni vagy eredményeit emlegetni. Talán ennek tulajdonítható az is, hogy a szocializmus éveiben született szakirodalmi munkák legtöbbször meg sem említik a nevét.

³¹ Lukácsy András: *Lex Gerenday. Egy polgár család 150 éve.* Budapest, Corvina, 2011. 160.

³² 42/2013. (VIII. 9.) BM rendelet egyes ingatlanok műemlékké nyilvánításáról, illetve egyes ingatlanok műemléki védettségének megszüntetéséről. 18. §.

³³ 2. melléklet a 42/2013. (VIII. 9.) BM rendelethez. V. rész.

³⁴ Egyesületünk ötvenéves jubileumi ünnepe. *Corvina*, 1929/23. (jún. 9.) 130.

³⁵ Egyesületünk LIV. rendes közgyűlése. *Corvina*, 1938/26. (jún. 26.) 97.

AZ EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS UTÓÉLETE

A temetést követően Hoffmann Béla – a kor üzleti szokásainak megfelelően – azonnal hivatalos levelet küldött az Eggenberger-féle könyvkereskedés főbb külföldi partnereinek, amelyben jelezte a cég életében bekövetkezett tulajdonosváltást. Erről a megőrzött válaszok tanúskodnak, mint a korábban már említett Ernst és Richard Schulze írása Lipsceből vagy Eugen Marx levele Bécsből a Hartleben-cég nevében. A legtöbb információt azonban a Brockhaus könyvkereskedés részéről érkezett német nyelvű párizsi küldemény tartalmazza:

Párizs, Bonaparte u. 17.

1905. november 3.

Hoffmann Béla úrnak, Budapest

Mélyen tisztelt uram!

Október 29-én postázott levelére válaszul ezúttal is megragadom az alkalmat, hogy súlyos vesztesége miatti szívből jövő együttérzésemet kifejezzem. Ugyanakkor nagy örömmel olvastam, hogy hosszú évek óta tartó üzleti kapcsolatunkat Ön az eddigiekhez hasonlóan szándékozik folytatni. Részemről is biztos lehet Ön abban, hogy itteni érdekeit minden szempontból meg fogom védeni. Bizalommal nézve kölcsönös érdekeinket szolgáló élénk üzleti kapcsolatunk elé, különös tisztelettel üdvözlöm,

F[riedrich] A[rnold] Brockhaus.¹

A cégszerű aláírás természetesen nem az alapító, hanem a vállalatot ekkoriban vezető harmadik generációs Heinrich Eduard Brockhaus vagy – talán még ennél is valószínűbb módon – a cégvezető, Otto Roessler kezétől származik.

A Kecskeméti utcai könyvkereskedést ekkor még csak Vastagh Gyula képviselte a Magyar Könyvkereskedők Egyletében, de 1907 nyarán már Hoffmann Béla neve is feltűnt a tagok listájában (tagkönyvének száma: 578).² A fővárosi cím- és lakjegyzék szerkesztőségének azonban hosszú éveken keresztül senki sem jelezte a cég egyik tulajdonosának halálát. Ennek megfelelően egészen az 1912-es évfolyamig(!) ezt

¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

² A Magyar Könyvkereskedők Egylete összes tagjainak névsora 1907. augusztus 1-én. *Corvina*, 1907/21. (júl. 30.) melléklet.

olvashatjuk az adattárban: „Eggenberger-féle könyvkereskedés (társtul. Hoffmann Alfréd, Vastagh Gyula és Hoffmann Béla)”³

Az Athenaeum részvénytársaság ennél sokkal gyorsabban lépett saját ügyében és már 1906. július 13-i dátummal bejegyeztette a budapesti királyi törvényszéken „Hoffmann Alfréd igazgatósági tag ebbeli minőségének és cégjegyzési jogosultságának megszűnését”⁴

A Kecskeméti utcai könyvesbolt emeleti helyiségeiben a fiatal örökösök ugyanazt a lendületes tevékenységet folytatták, amelyet már a műkereskedési üzletág megindításától tapasztalhattunk. 1906 elején a *Művészet* című folyóirat lelkesen számolt be az Eggenberger-szalón „sorozatos kiállításai”-ról,⁵ de néhánynak a pontos dátumát is ismerjük. 1906. november 16-án őszi tárlatot nyitottak,⁶ 1907. március 12-én ismét megújított készlettel mutatták be tavaszi kiállításukat,⁷ ugyanezen év október 23-án Spányi Béla műveiből szerveztek egyéni tárlatot,⁸ 1908 novemberében⁹ és 1909. decemberében pedig Lotz Károly alkotásait mutatták be.¹⁰

Grafikai érdeklődésüket jelzi az is, hogy – az évszázados cég életében először – kiadványaik címlapján jelvényeket kezdtek alkalmazni. Ezek egyike csupán egy egyszerű vonalas betűkompozíció, a második azonban egyik jeles művésznünk, Éder Gyula rajza. Azonosítását az tette lehetővé, hogy Vastagh Gyula exlibrisén ugyanez az ábra szerepel, ezúttal azonban már az alkotó szignójával.¹¹ A cégtársak a művészek hármasságával és a bagollyal jelezték tevékenységük kettős irányultságát, az egyik fekvő könyv gerincén pedig a Weingand-féle cégalapítás dátuma: 1768 szerepel. A jelmondatot valószínűleg Arany János *Domokos napra* című verséből vették:

Előtted a küzdés, előtted a pálya,
Az erőtlen csügged, az erős megállja.
És tudod: az erő micsoda? – Akarat,
Mely előbb vagy utóbb, de borostyánt arat.

³ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1907–1908*. Budapest, Franklin-Társulat, 1908. 538.; uo. 1909. 582.; uo. 1910. 603.; uo. 1911. 626.; uo. 1912. 659.

⁴ *Központi Értesítő*, 1906/60. (júl. 29.) 1338. (48948. sz. 358/28.)

⁵ *Művészet*, 1906/2. 127.

⁶ Uo., 1906/6. 422.

⁷ Uo., 1907/3. 198.

⁸ Uo., 1907/6. 413.

⁹ Lotz-kiállítás. *Pesti Hírlap*, 1908/270. (nov. 11.) 12.

¹⁰ *Új Idők*, 1909. dec. 6.

¹¹ Közli: *Művészet*, 1907/4. 261.

1907–1910
(31×20 mm)

1909–1910
(Ø=20 mm)

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann és Vastagh) kiadói jelvényei

A két társtulajdonos azonban nem sokáig tudott együttműködni a Hoffmann Alfréd által rájuk hagyott cég élén. Az 1911-es év végén Vastagh Gyula úgy döntött, hogy kilép és saját vállalkozást indít (további pályájáról már egy előző fejezetben beszámoltam). December 13-án a fővárosi törvényszék hivatalosan is regisztrálta az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann és Vastagh) közkereseti társaság megszűnését¹² és átvezették az egyéni cégek közé Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann Béla) néven.¹³ A budapesti lakcím-nyilvántartásban is csak 1913-tól tűnt fel az új vállalkozás – igaz, kissé eltérő, Eggenberger-féle könyv- és műkereskedés formában.¹⁴ Úgy látszik, hogy – valószínűleg az osztozkodás megkönnyítésére – ekkor kiárusították az aktuális raktárkészletet. Legalábbis erre utal a *Pesti Hírlap* 1911 márciusában és áprilisában megismételt híre, amely szerint „az Eggenberger-féle műtárlat [...] végeladás alatt áll s így [a festmények] igen olcsón szerezhetők meg”.¹⁵

Hoffmann Béla a könyvkiadás területén új vállalkozásokba kezdett: megindította az *Eggenberger művészkönyvei* című sorozatot Farkas Zoltán szerkesztésében¹⁶ és

¹² *Központi Értesítő*, 1912/3. (jan. 11.) 65. (112457. sz. 6118/4.)

¹³ Uo., 1912/3. (jan. 11.) 54. (112457. sz. 16958/1.)

¹⁴ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1913*. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 680., 1046.

¹⁵ *Pesti Hírlap*, 1911/75. (márc. 29.) 7.; uo. 1911/78. (ápr. 2.) 8.

¹⁶ *Corvina*, 1913/19. (nov. 30.) 217.

egész sor útikönyvet adott ki *Eggenberger útikönyvei* címmel, Szemlér Lőrincet megnyerve szerkesztőül. A *Corvinában* közzétett reklámjából kiderül, hogy ő sem volt üzleti érzék híján: a terjesztést megkönnyítendő ingyenes kirakati állványt kínált a könyvkereskedőknek, amelyen csak ezeket a kiadványokat lehetett bemutatni.

Most az utazási szezon idején rendkívül aktuálisak az Eggenberger útikönyvei. Megjelent belőlük eddig: Velence, Dalmácia, Balaton, Róma, Erdély. Budapest, Quarnero, Bécs (Wien), Tátra (sajtó alatt). Előkészítés alatt még 10 újabb kötet.

Czégünk most kirakat részére 65×40 cm méretben reklámtáblát készítettett, melyen az eddig megjelent útikönyvek gummizsinórral felerősíthetők. A kirakatnak kedves vonzerejét képezi a gyönyörű színes címképpel ellátott útikönyvek teljes sorozata. Kívánatra kirakatba akasztás céljából táblát ingyen küldünk. Tessék kérni.

Tisztelettel az Eggenberger könyvkiadóvállalat.¹⁷

Úgy tűnik, hogy az ügynöki terjesztést is felvállalta, ezzel próbálva növelni eladásainak volumenét. Legalábbis erre utal egy 1914 februárjában megjelent hirdetése:

Helyi ügynököt vagy oly könyvárus segédet keresünk, aki hajlandó volna jutalék ellenében üres óráiban kiadványaink terjesztésével a helyi piacon a könyvkereskedő és rokonszakhímű czégeknel intenzíve foglalkozni, s erre hetenként egy, esetleg két napon egy néhány órát rászánna.

Eggenberger-féle könyvkiadóvállalat, Kecskeméti-utca 3.¹⁸

A cég kapcsolatrendszerét is fejlesztette: az 1916. február 17-én tartott választmányi ülésen az Eggenberger-féle könyvkereskedés a Magyar Földrajzi Társaság tagjai közé lépett.¹⁹

Ebből az időszakból – immár csupán felületes kutatás eredményeképpen – egyetlen alkalmazott neve ismert: Rónai Ármíné, aki 1915-ben a Magyar Könyv- és Zeneműkereskedő Alkalmazottak Országos Egyesülete helyeszközlő osztályának megbízott ügyvezetője volt.²⁰ A könyv- és műkereskedés nagy adminisztrációjának lebonyolításához azonban biztosan több munkatársra volt szükség, hiszen számos álláshirdetést is ismerünk ebből az időszakból. 1912 októberében és novemberében például Hoffmann Béla ismételt közzétett egy felhívást a *Pesti Hírlapban*, miszerint azonnal felvesz kiegészítő munkára egy „irodai kisasszonyt, kinek szép és

¹⁷ Uo., 1913/19. (júl. 10.) 112.

¹⁸ Uo., 1914/6. (febr. 28.) 38.

¹⁹ Társasági ügyek. *Földrajzi Közlemények*, 1916. 191. Az ajánló Hézszer Aurél volt.

²⁰ *Corvina*, 1915/12. (ápr. 30.) 51.

gyors folyóírása van”, illetve ha „értelmes és a német nyelvet némileg érti”.²¹ 1915 novemberében ismét írásbeli ajánlatokat kért az Eggenberger-féle könyvkereskedés, de ezúttal már olyan hölgyet kerestek, aki „a német nyelvet perfekt bírja”.²² Feltűnő, hogy mindig a karácsonyt megelőző hónapban volt szükség az időszaki munkásokra – nyilvánvalóan az ünneppel járó nagy forgalomnövekedés miatt.

Mint azt a cég történetében korábban már láttuk, az óriási méretű üzletmenet, ráadásul a két párhuzamosan futó vállalkozás olyan terhet jelentett, amellyel egyetlen vezető nem tudott megbirkózni. Hoffmann Béla számára is két lehetőség nyílt: cégtársat keresni vagy felosztani a vállalkozást. Az előbbit már kipróbálta, ám úgy látszik, nem az ő egyéniségére volt szabva az együttműködés, a kompromisszumos döntéshozatal. Így az 1916-os év folyamán tárgyalásokat kezdett Rényi Károllyal és az év végére megállapodásra jutottak. A könyv- és a műkereskedés elválasztását mindketten körlevélben tudatták a *Corvinát* olvasó szakmai társadalommal:

Budapest, 1917. január 1.

Tisztelt Kartárs Úr!

Tisztelettel értesítem, hogy a kizárólagosan tulajdonomat képező Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann Béla) céget folyó évi január hó 1-én Rényi Károly úrnak eladtam és átadtam.

Az Eggenberger-féle műkereskedés (Hoffmann Béla) céget azonban, mint egyéni céget tovább folytatom. Ellenben a tulajdonomban megmaradó Eggenberger-féle könyvkiadványokat Rényi Károly úr fogja tovább kiszolgáltatni.

Az 1916. évet terhelő saldók pontos kiegyenlítéséről annak idején gondoskodni fogok.

Többi vállalataimmal való nagymérvű elfoglaltságom sajnos lehetetlenné tették részemre, hogy a csaknem 150 esztendő óta családom tulajdonát képezett, nagyhirű és virágzó könyvkereskedést tovább folytassam.

Meggyőződésem, hogy jobb kezekbe, mint Rényi Károly úrba, a régi családi vállalat nem kerülhetett volna, mert Ő minden kellékkel rendelkezik, hogy a vállalatot ne csak ugyanily nivón tovább vigye, de a haladó korról még fejlessze is.

Midőn a Kartárs Uraknak irányomban tanúsított szíves jóindulatát köszönöm, megemlítem, hogy a könyvárussággal való összeköttetésem, mint kiadó továbbra is fenn fogom tartani.

Teljes tisztelettel Hoffmann Béla.

²¹ *Pesti Hírlap*, 1912/237. (okt. 6.) 61.; uo. 1912/271. (nov. 15.) 30.

²² Uo., 1915/308. (nov. 5.) 29. A cég későbbi álláshirdetéseiben is mindig gépirónőt, illetve „irodakisasszonyt” kerestek: Uo., 1921/220. (okt. 4.) 10.; Uo., 1922/72. (márc. 29.) 12.; Uo., 1922/232. (okt. 12.) 8.; Uo., 1923/131. (jún. 13.) 8.

Tisztelt Kartárs Úr!

Fenti értesítés kapcsán szerencsém van tudatni, hogy a helyben IV., Kecskeméti-utca 3. szám alatt fennálló, 1768. évben alapított Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann Béla) kiadványok, valamint tartozások és követelések nélkül f. évi január hó 1-én vétel útján tulajdonomba ment át és azt Eggenberger-féle könyvkereskedés (Rényi Károly) törvényszékileg bejegyzett czég alatt fogom tovább vezetni.

Ezen vétel által Magyarország legrégebb, 149 év óta fennálló, jóhírű és igen szolid alapokon nyugvó könyvkereskedése birtokába jutottam s tudatában vagyok mindazon feladatoknak, amelyek ezen czég viselőjére háramlanak. Kötelezettségeim pontos teljesítése mellett, a czég jó nevét régi fényében fenntartani főcélomnak tekintem. Némi biztosítékul szolgáljon itt évtizedekre kiható működésem, a mellyel összeforrtam a magyar könyvkereskedelemmel.

Bizományaim kezelését Leipzig-ban G. E. Schulze; Wien-ben A. Hartleben; békekötés után Paris-ban Brockhaus & Pehrsson; London-ban Low's Exp. Wm. Dawson Sons Ltd. és New-York-ban E. Steiger & Comp. cézekre fogom ismét átruházni.

A czég eddigi tulajdonosa Hoffmann Béla úrral történt megállapodásom értelmében az 1917. évi H. V. elszámolást én fogom végezni és a saldók a szokott pontossággal fognak kiegyenlítettetni.

Kiváló tisztelettel Rényi Károly.

A beállott változás folytán, valamint az expedíció gyors lebonyolítása céljából tisztelettel tudatom, hogy V. kerület, Vigadó-utca 1. szám alatti üzletemből rendelendők [...] Az Eggenberger-féle könyvkereskedésben kiadványokat ki nem szolgáltatunk!²³

A Rényi által használt ismét szó természetesen arra utal, hogy a budapesti könyvkereskedés a felsorolt német, francia, amerikai és angol cégekkel állt korábban is kapcsolatban. A lipcsei, bécsi és párizsi szálát már ismerjük Hoffmann Alfréd idejéből – s így talán a New York-i és londoni üzleti viszony is még az ő idejéből származhatott.

A budapesti törvényszéken 1917. március 21-én jegyezték be mind az Eggenberger-féle műkereskedés (Hoffmann Béla) egyéni céget a Királyi Pál utca 4. szám alatt,²⁴ mind az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Rényi Károly) vállalkozást a Kecskeméti utca 3. szám alatt.²⁵ Gyakorlatilag tehát az történt, hogy a helyiségeket

²³ *Corvina*, 1917/1. (jan. 10.) 4.

²⁴ *Központi Értesítő*, 1917/30. (ápr. 15.) 607. (Cg. 5724. 20116/1.)

²⁵ *Uo.*, 1917/30. (ápr. 15.) 609. (Cg. 5725. 16958/2.)

elválasztották egymástól és a ház két kijáratát megosztották egymás között. A budapesti lakcímgjegyzékből azonban azt is tudjuk, hogy a két cég telefonvonala azonos maradt: Józs. 104-27.²⁶

Az immár kizárólag festményekkel és kisplasztikákkal foglalkozó Hoffmann Béla teljes energiával vetette bele magát a szalon fejlesztésébe. Az induláskor még csupán egy-két teremből álló műkereskedést több lépésben jelentősen kiterjesztette, újabb és újabb szobákat nyitva meg a látogatók előtt az épület emeleti traktusában. A *Művészet* beszámolója szerint a Kecskeméti utcai szalon helyiségeiben az 1917. november 5-ével kezdődő Udvary Géza-tárlaton a festő „mintegy száz kisebb-nagyobb képét” mutatták be.²⁷ Ehhez képest óriási léptékű fejlődésről tanúskodik az a datálatlan reklámkiadvány, amelyet a szövegből azonosíthatóan minden bizonnyal 1919-ben adott ki a cég:

Minden művészetkedvelő és képvásárló előtt fogalom ma az Eggenberger műkiállítás.

Talán nincs még egy üzletág, melynél annyira fontos volna a bizalom, a vevő és az üzleti megbízhatóság a cég részéről, mint éppen a művásárnál és képvételnél.

Az Eggenberger-cég szolid alapon álló elvei ismeretesek. Valóban művészi, ízléses tárgyat adni – mérsékelt árért és kényelmes feltételek mellett.

Ez tette lehetővé, hogy a másfél évszázados cég teljes mértékben meghódította a képvásárló közönséget, mert ha a fenti előnyökhöz még hozzávesszük azt az előnyt, hogy az érdeklődő körülbelül 1000 különböző kép közt választhat a 10 teremből álló változatos műtárlaton, melyen csaknem minden magyar és több elsőrangú külföldi művész is képviselve van, meg kell állapítanunk, hogy nincs cég a monarchiában, mely a művásárlónak ennyi előnyt volna képes biztosítani, mint cégünk.

Az évszázados cég műkiállítási osztályát mintegy tizenöt esztendővel ezelőtt szervezte. Eleinte csak 1–2 teremből állott, míg a t. vásárló közönség igényei mindjobban való kielégítésére fokozatosan 4–6 s végül 10 teremre bővítette ki cégünk műtárlati osztályát. Ma cégünk összes – az egész I. emeletet magában foglaló – termein végigmenve, minden hozzáértő megállapíthatja, hogy ily elsőrendű, változatos és mérsékelt árú műkiállítás az egyedüli alkalom képek vételére s az „otthon” ízléses díszítésére. Műtárlati osztályunk IV., Kecskeméti-utca 3. szám alatti helyiségeiben kiállított festmények reggel 9-től esti 8 óráig bármikor, vételkényszer nélkül, megtekinthetők.

²⁶ *Budapesti cím- és lakjegyzék 1922–1923.* Budapest, Franklin-Társulat, 1923. 387., 935., 901.

²⁷ *Művészet*, 1917/2. 69.

Olajfestmények, aquarellek, pastellek és freskófestmények minden elképzelhető árban és méretben kaphatók. Elsőrangú összeköttetéseinknél és szerződésünknel fogva nemcsak a kiállított képeket szállíthatjuk, hanem rendeléseket is elfogadunk bármely művész képeire. Különösen felhívjuk a művásárló közönség figyelmét arra, hogy arcképfestést és gyermekarcképet élet vagy fénykép után mérsékelt árban vállalunk.

Sérült képek javítását kezességgel elvállaljuk.

Külön specialitásunk: Madonnaképek.²⁸

Befejezésül hosszasan sorolja a cégnél kiállító hetvennégy művész nevét. De még ez sem jelentette a fejlődés csúcspontját, hiszen egy másik reklámjából azt is megtudhatjuk, hogy 1918-ban már egy újabb tárlatot nyitott a fővárosban és egy fiók-be-mutatóterme is működött Temesváron:

Az Eggenberger műkiállítás az ország legnagyobb műkereskedő cége, óriási választék eredeti festményekben, mérsékelt szolid árak. Kiállítások: IV., Kecskeméti-u. 3. (tíz terem), IV., Kossuth Lajos u. 1. (a templom mellett) és Temesvár: Ferenc József-út (Löffler-palota).²⁹

1923-ból már olyan adatunk is van, amely szerint az Eggenberger-cég aukciókat is szervezett az Egyetem utcai Károlyi-palotában. Ezekon nem csupán régi és új képeket, hanem porcelán- és üvegtárgyakat, ezüst- és aranyékszereket, bronzból, rézből és vasból készült régiségeket, bútorokat, fafaragásokat, szőnyeget, selymeket és csipkéket is befogadtak és elárvereztek. Reklámfogásként azt hirdették, hogy a jövedelem 10%-át jótékony célokra fordítják.³⁰ 1916-ban Hoffmann Béla cége árverezte el Homicskó Atanáz karikaturista hagyatékát is.³¹

Az üzlet gyarapodásával a tárlatra berendezett termek sokasága sem volt elegendő a felhalmozott képanyag tárolására, ezért 1923 októberében és decemberében kétszer is közzétett olyan hirdetések, amelyekben egy hozzávetőleg hatvan-nyolcvan négyzetméteres „száraz és világos” raktárhelyiséget keresett „a Belvárosban vagy környékén”.³²

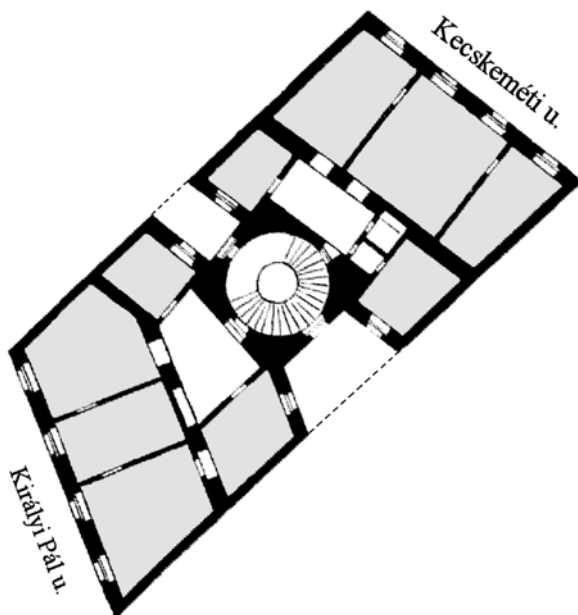
²⁸ Eggenberger műkiállítás. IV. Kecskeméti utca 3. (Reklámkiadvány hozzávetőleg 1919-ből.)

²⁹ *A Budapesti Háziezred festőinek képműkiállítása a cs. és kir. 32. gyalogezred elesett hőseinek özvegy- és árvaalapja számára.* Budapest, 1918. 12. (Reklám a kiadvány végén.)

³⁰ *Tolnai Világlapja*, 1923/1. (jan. 10.) 15.

³¹ Homicskó hagyatéka. *Pesti Hírlap*, 1916/324. (nov. 21.) 12.

³² *Pesti Hírlap*, 1923/232. (okt. 14.) 12.; uo. 1923/288. (dec. 21.) 10.

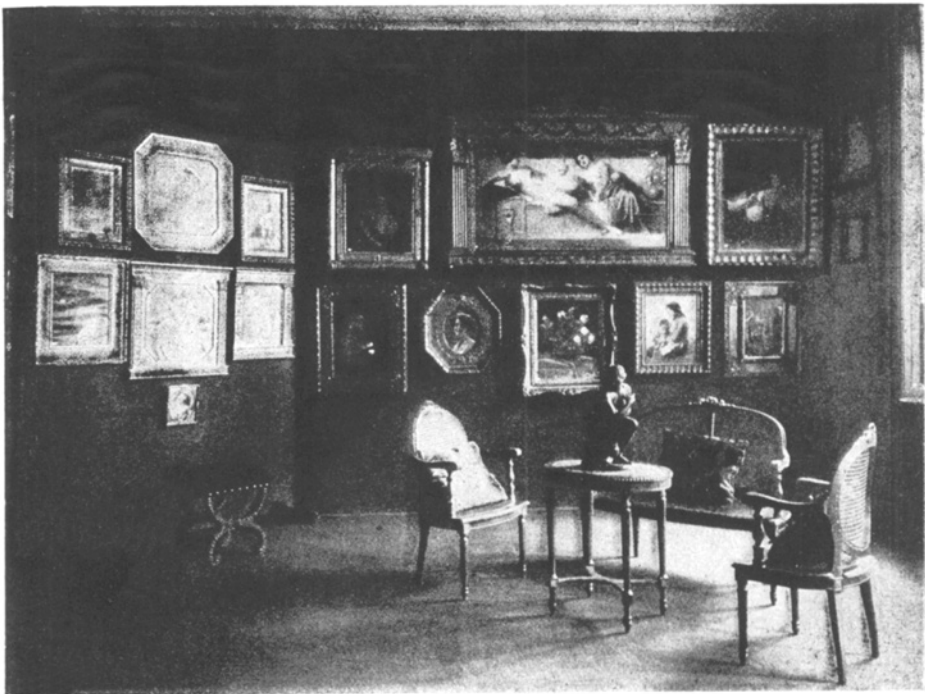
A Keckskeméti utcai ház első emeletének alaprajza,
a műtárlat valószínűsíthető tíz termékével

A hagyományos könyvkereskedelmi üzletágot továbbvivő Rényi Károly 1866-ban született Trencsénben, majd az elemi iskola elvégzése után Huszár István nyitrai könyvkereskedésben tanult és ott is volt segéd 1886-ig. Ezután 1887–1888 között a Márton Kálmán által vezetett kolozsvári Demjén-féle könyvkereskedésben, 1889–1891 között Szolcsányi Gyulánál Egerben, 1892–1893 között Schwartz Károlynál Sopronban, 1894–1908 között pedig a Benkő Gyula által vezetett fővárosi Grill-féle könyvkereskedésben dolgozott. Emellett 1901–1908 között ő szerkesztette a Magyar Könyvkereskedők Egyletének évkönyveit is.³³ Huszonhat évesen, 1892-ben vette feleségül Prokop Annát, akitől a későbbiekben egy Árpád nevű fia és egy Valéria nevű leánya született.³⁴ Az Eggenberger-féle Keckskeméti utcai könyvkereskedés 1917-es átvétele előtt már több önálló vállalkozása volt: egy ideig a Pfeifer-féle könyvkereskedést vezette, 1908-ban pedig megalapította a Magyarországi könyvkereskedők központi bizományi üzletét. A nagy hagyományú vállalkozás élén állva „óriási szaktudással, előretörő energiával virágoztatta újra fel Magyarország egyik legrégebb könyvkereskedését”.³⁵ Az 1918. május 28-án tartott ülésen lépett a bécsi

³³ Rényi Károly. *Corvina*, 1924/52. (dec. 27.) 235.

³⁴ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Rényi Károly).

³⁵ Szakosztályi közgyűlések. *Corvina*, 1926/18. (máj. 2.) 92.

Két részlet a Kecskeméti utcai Eggenberger-féle műkereskedésből, 1919

székhelyű Verein der österreichisch-ungarischen Buchhändler tagjai közé³⁶ (ő az első a cég tulajdonosai közül, aki ezt megtette). Legfontosabb munkatársa a külföldi szortimentért felelős és egyben cégjegyzési joggal is bíró Márton Kálmán volt, akivel már nagyon rég óta ismerték egymást. Korábban Kolozsváron még fordított volt a helyzet: Márton volt Rényi munkaadója, majd némi kihagyás után Budapesten találkoztak ismét. Ekkor Márton Kálmán már alkalmazottként lépett be a Rényi által vezetett Pfeifer-féle kereskedésbe, majd 1911-ben átment hozzá a korábban említett bizományi üzletbe is.³⁷ Ezek után már nem meglepő, hogy az Eggenberger-féle könyvkereskedést is együtt vezették.

Rényi Károly nagyon tevékeny tagja volt a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesületének is. 1920-ban már a budapesti könyvkereskedői szakosztály elnökévé választották³⁸ és ezt a funkciót haláláig közmegelegedésre töltötte be. Ám nem érte be csupán a forgalmazási tevékenységgel, hanem újra könyvkiadói vállalkozással is bővítette a cég profilját. (Emlékezzünk rá, hogy amikor Hoffmann Alfréd eladta kiadványait az Athenaeum részvénytársaságnak, a szerződésben azt is vállalta, hogy tartózkodni fog a könyvkiadástól. Azóta az Eggenberger-féle könyvkereskedés kizárólag kereskedésként működött. Ezalatt a két évtized alatt azonban a századfordulós szerződésben átadott kiadványok már elavultak, s így valószínűleg nem volt akadálya az ilyen jellegű tevékenység felújításának.) Az egyesület könyvkiadói szakosztálya tehát 1922-ben iktatta tagjai sorába az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Rényi Károly) céget.³⁹

Rényi Károly főként orvostudományi könyvek kiadására koncentrált – olyannyira, hogy néhány évvel később már kimondottan orvosi szakkönyvkereskedésnek nevezték a céget egy reklámban.⁴⁰ Ám más területeket is meghódított: 1921-ben például megszerezte a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe tartozó Magyar Királyi Állami Térképészeti Intézet összes kiadványainak kizárólagos forgalmazási jogát.⁴¹ Ez nagy üzlet volt, hiszen a vonatkozó rendelet⁴² értelmében Magyarország összes katonai és a polgári hatóságai, a magánszemélyek és a könyvkereskedők is csak nála szerezhették be teljes katonai térképszükségletüket.

Ekkoriban azonban – valószínűleg lassan súlyosbodó szívbetegsége miatt – egyre fáradtabbnak érezte magát. Ezért az 1924-es egyleti közgyűlésen „köszönetet mond

³⁶ *Oesterreichische Buchhändler-Correspondenz*, 1918/23. (jún. 5.) 268.

³⁷ Jubileum. *Corvina*, 1925/39. (szept. 27.) 181–182.

³⁸ *Corvina*, 1920/4. (jan. 30.) 26.

³⁹ Tagfelvétel. *Corvina*, 1922/38. (szept. 22.) 173.

⁴⁰ *Corvina*, 1935/44. (okt. 27.) 140.

⁴¹ Uo., 1921/29. (júl. 22.) 136.

⁴² A m. kir. pénzügyminiszter 118.054/XIIIc. számú rendelete a katonai térképek elárúsításának tárgyában. *Rendeleti Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára*, 1922/44. (aug. 26.) 351.

az eddigi bizalomért, de azt a kérelmet terjeszti elő, hogy a jövőben az ő megválasztásától tekintsenek el”.⁴³ Kollégái azonban nem vették tekintetbe kívánságát és ebben az évben is megválasztották budapesti könyvkereskedői szakosztály elnökévé. Talán ennek is tulajdonítható, hogy ez év decemberében, a karácsonyt megelőző vasárnapon délután négy órakor „a Váci utca 45. számú ház előtt Rényi Károly 58 éves ismert budapesti könyvkereskedő hirtelen összeesett és még mielőtt a mentők megérkeztek, meghalt. Orvosi megállapítás szerint szívszélhúdás okozta halálát.”⁴⁴ Temetése két nappal később, 1924. december 23-án volt a Kerepesi úti temetőben,⁴⁵ hamvait a 45. parcella 1. sor 68. sírjába helyezték. A család három évtizeddel később, 1957. június 14-én áthelyeztette a maradványait az Új Köztemető 115. parcellájának 25. sorában levő 4. sírhelyre.⁴⁶

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés új vezetője az elhunyt fia, Rényi Árpád lett. Őt egyetemi tanulmányai közben érte az első világháború és 1915-ben vonult be a 4. honvéd ágyús üteghez, mint „alacsony, sovány hadapród [...], civilben jogász, akit már csak egy hajszál választott el attól, hogy doktor legyen”.⁴⁷ A harcok végétével a Honvédelmi Minisztériumban helyezkedett el, ahol 1926-ig segédtitkárként, 1927-től titkárként, majd 1936-tól miniszteri osztálytanácsosként dolgozott. Hosszú éveken át szerkesztette a *Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára* című lapot is. Látható tehát, hogy egészen más karriert célzott meg, amellyel nem volt összeegyeztethető egy könyvkiadó és egy szortiment vezetése is. Nyilvánvalóan csak a váratlan helyzet miatt, szükségmegoldásként tette közzé az alábbi hirdetést a *Corvinában*:

Felejtethetlen édes apám elhalálózása következtében van szerencsém szíves tudomásra hozni, hogy a 157 év óta fennálló Eggenberger-féle könyvkereskedést saját számlámra átvettem s azt néhai édes apám szellemében és elvei szerint tovább vezetni fogom. Midőn a t. Kartárs uraknak ezt bejelentem, kérem egyúttal az édes apám iránt tanúsított jóindulatot reám is átruházni.

Budapest, 1925. január 2-án.

Tisztelettel

Eggenberger-féle könyvkereskedés (Rényi Károly) Dr. Rényi Árpád.⁴⁸

⁴³ Egyesületi hírek. *Corvina*, 1924/21. (máj. 24.) 80.

⁴⁴ Hirtelen halál az utcán. *Budapesti Hírlap*, 1924/274. (dec. 23.) 6.

⁴⁵ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Rényi Károly).

⁴⁶ Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyűjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

⁴⁷ Solth Imre: *Egy tűzértiszt naplója az 1914–18. évi világháborúból*. Budapest, Országos Tiszti Tudományos és Kaszinó Egyesület, 1942. 300.

⁴⁸ *Corvina*, 1925/1. (jan. 3.) 2.

A vezetõváltást 1925. január 21-én hivatalosan is bejegyezték a budapesti törvényszéken.⁴⁹ Az üzletmenet folyamatosságát természetesen az a Márton Kálmán biztosította, aki 1933-ban bekövetkezett haláláig folyamatosan az Eggenberger-féle könyvkereskedés cégjegyzõje (és gyakorlatilag egyedüli képzett vezetõje) maradt.⁵⁰

Egy évre volt szüksége a családnak, hogy hosszabb távon is mûködõképes megoldást találjanak a cég továbbvitelére. Ennek megfelelõen 1925. december 17-én a budapesti királyi törvényszéken megszüntették Rényi Árpád cégjegyzési jogosultságát, aki visszatért katonai jogászi pályájához. Sikeres karrierje csúcán, egy balesetben halt meg 1943. június 13-án, ötvenéves korában. Gyászjelentésében az õt gyászolók között sorolták fel a Hoffmann családot is, ami azt jelenti, hogy a Rényiek talán rokonságban álltak az elõzõ tulajdonosokkal.⁵¹ 1943. június 13-án temették el a Kerepesi úti temetõ 34. parcella 10. sor 14. számú sírjába.⁵²

1925-ben a cég birtokosa, özvegy Rényi Károlyné Prokop Anna egy másik családtagnak, Rényi Sándornak adott *per procura* önálló aláírási jogot.⁵³ Az újonnan meghatalmazott cégvezetõ a Felvidéken kezdte a pályáját, hiszen 1918 januárjában még nyitrai könyvkereskedõ-segédként lett a Szent István-Társulat rendes tagja.⁵⁴ Tizenegy évig volt Huszár István helyi könyvkereskedõ alkalmazottja,⁵⁵ majd innen hívta családja a fõvárosba, a nevezetes Eggenberger-féle könyvkereskedés élére.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedõk, Zenemûkiadók és Zenemûkereskedõk Országos Egyesületének budapesti könyvkereskedõi szakosztálya 1926 februárjában vette tudomásul a cég új képviselõjének személyét,⁵⁶ majd ugyanazon év májusában már a választmány tagjai között találjuk Rényi Sándort.⁵⁷ Az új fõnök egyik elsõ dolga volt a bolt elköltöztetése a Kossuth Lajos utca 2. számú házba – vagyis gyakorlatilag visszaköltöztetése a Ferenciek terének közvetlen közelébe. Az üzletáthelyezésrõl hirdetményben tájékoztatta kartársait a *Corvina* hasábjain,⁵⁸ de a legpatinásabb könyves cég életében bekövetkezett változásról a napisajtó is beszámolt:

⁴⁹ *Központi Értesítõ*, 1925/9. (febr. 26.) 175. (Cg. 5725/2. 16958/3.)

⁵⁰ Vegyes hírek. *Corvina*, 1933/16. (ápr. 16.) 46.

⁵¹ OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár. Gyászjelentések (Rényi Árpád). Az esetleges rokonsági viszonyra hosszas kutatás után sem találtam adatot.

⁵² Kegyeleti Múzeum. Temetkezési és Kegyeleti Szakgyûjtemény. Fiumei úti sírkert kriptakönyvei.

⁵³ *Központi Értesítõ*, 1926/6. (febr. 11.) 84. (Cg. 5725/4. 16958/4.)

⁵⁴ *Katolikus Szemle*, 1918/2. melléklet.

⁵⁵ Cégbirtokos-változás. *Corvina*, 1926/3. (jan. 17.) 12.

⁵⁶ Egyesületi hírek. *Corvina*, 1926/8. (febr. 21.) 39.

⁵⁷ Egyesületi hírek. *Corvina*, 1926/18. (máj. 2.) 96. – Ez a tisztséget a késõbbieken is folyamatosan betöltötte, lásd: Egyesületünk XLVI. rendes közgyûlése. *Corvina*, 1930/27. (júl. 6.) 143.; Egyesületünk XLVII. közgyûlése. *Corvina*, 1931/26. (jún. 28.) 122.

⁵⁸ *Corvina*, 1927/23. (jún. 5.) 104.

A másfélszáz éves Eggenberger-könyvkiadóvállalat, Budapest egyik legrégebbi könyvkereskedése, mely az Állami Térképészeti Intézetnek is a főbizománya, hurcolkodik. [...] Negyvenkét évig volt a Kecskeméti-utcában, most június 1-én áttelepedett a Kossuth Lajos-utca 2. számú palotába.⁵⁹

1927. június 1-jétől tehát az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Rényi Károly) cég új helyen és új telefonszámon (Teréz 225-95) volt elérhető, ám a vállalat hírneve az újabb költözés ellenére is változatlanul ragyogott. A két világháború közötti gyermekkorára emlékező Granasztói Pál így írt a belváros könyvkereskedéseiről: „A Kossuth Lajos utca elején Eggenberger patinás üzlete, [...] a Dorottya utca elején pedig a Grill [...] – a tulajdonos házaspárnál (Gergely Rezső és felesége) délben összetalálkoztak, beszélgettek neves, művelt, könyvvásárló emberek; akár valaha a régi Pesten, Eggenbergernél.”⁶⁰

Rényi Sándor is új színt hozott a cég életébe azzal, hogy – kihasználva a politikai helyzet okozta élénk érdeklődést – nagy lendülettel vetette bele magát az olasz könyvek magyarországi terjesztésébe. Ezen a téren elért rendkívüli sikerei még az olasz kormányhoz is eljutottak:

Az olasz kultuszminister, Balbino Giuliano legutóbbi budapesti látogatása alkalmával tudomást szerzett arról a buzgó tevékenységről, melyet kartársunk az olasz műveknek hazánkban való terjesztése körül kifejt s Rómába visszaterve f. hó 4-én meglehangú levelet intézett Rényi kartársunkhoz, melyben sajnálatát fejezi ki amiatt, hogy „az idő rövidege és sokféle elfoglaltsága miatt nem látogathatta meg az Eggenberger-féle könyvkereskedést. Ellenben elismerését fejezi ki azért a dicséretes propagandáért, amelyet az olasz könyv érdekében kifejt”.⁶¹

A nagy gazdasági világválság idejére esett utolsó nagy szervezőmunkája, az olasz könyvkiadók reprezentatív könyvkiállítása az 1930 májusában megrendezett budapesti Nemzetközi Vásáron. A kollektív bemutatkozás gondolata Rényi Sándortól származott, s kezdeményezésére több, mint harminc könyvkiadó termékeit lehetett megtekinteni az olasz pavilonban.⁶²

⁵⁹ *Pesti Hírlap*, 1927/124. (jún. 2.) 14.

⁶⁰ Granasztói Pál: A Belváros egykor és ma II. *Budapest* 1972/1. 9.

⁶¹ Olasz elismerés az Eggenberger-cég vezetőjének, Rényi Sándor kartársunknak. *Corvina*, 1929/50. (dec. 15.) 268.

⁶² Olasz könyvkiállítás a Nemzetközi Mintavásáron május 3–12. *Corvina*, 1930/15. (ápr. 13.) 78.

Az Eggenberger-féle
könyvkereskedés
(Rényi Károly)
kiadói jelvénye
1937–1944

Ezután azonban a cég vezetője hamarosan elhunyt, hiszen a budapesti királyi törvényszéken 1931. augusztus 31-én már cégvezetői minőségének és cégjegyzési jogosultságának megszűnését jelentette be a család. Helyette húga, dr. Rüdiger Kornélné született Rényi Valéria lett a cégvezető, szintén *per procura* meghatalmazással.⁶³ A tulajdonos özvegy Rényi Károlyné ugyanekkor jelezte a könyvkereskedő kartársaknak, hogy szeptember elsejétől kizárólag leánya jogosult a cégjegyzésre.⁶⁴

Az ítéletáblai bíró Rüdiger felesége korábban német szakos polgári leányiskolai tanárnőként dolgozott,⁶⁵ de 1932. november 15-én már nyugdíjazták.⁶⁶ Lehetséges, hogy ez azért történt, hogy több időt szentelhesen a vállalkozásnak, hiszen tudjuk, hogy a későbbiekben Rényi Valéria a könyvkereskedői és a könyvkiadói szakosztály választmányának is tagja volt.⁶⁷ A vállalkozás zökkenőmentes működtetésében azonban szakképzett munkatársak is segítettek. Ezek egyike volt Batizfalvy Márton, aki 1941 őszétől az Eggenberger-féle könyvkereskedés cégvezetőjeként megbízás alapján önálló aláírási joggal rendelkezett.⁶⁸ Ugyanebben az évben választották meg a budapesti

könyvkereskedői szakosztály elnökévé,⁶⁹ majd 1944-től a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének vezetőjévé.⁷⁰ Talán ő választhatta ki azt az új kiadói jelvényt is, amelyet 1937-ben Koppány György grafikus műveként közölt a *Magyar Iparművészet*.⁷¹ Egy évvel később kezdték feltüntetni az Eggenberger-féle kiadványok címlapjain és a cég fennállásának végéig használták. A megrendelőnek

⁶³ *Központi Értesítő*, 1931/40. (okt. 1.) 669. (Cg. 5725/6. 16958/5.) – Az ekkor tévedésből rögzített „Eggenberger-féle könyvkereskedés *Részvénytársaság*” cégnevet egy hónappal később korrigálták a valós „Eggenberger-féle könyvkereskedés (*Rényi Károly*)” alakra, lásd *Központi Értesítő*, 1931/45. (nov. 5.) 765.

⁶⁴ *Corvina*, 1931/35. (aug. 30.) 162.

⁶⁵ Tanügyi jelölés. *Budapesti Hírlap*, 1918/149. (jún. 29.) 13.; *Fővárosi Közlöny*, 1918/32. (júl. 5.) 1317.

⁶⁶ Tanügyi nyugdíjazások. *Tanügyi Közlöny*, 1932/48. (dec. 2.) 1097. (183.684/1932-VII. számú határozat.)

⁶⁷ Többek között lásd Egyletünk LIII. rendes közgyűlése. *Corvina*, 1937/34. (aug. 22.) 101.; Egyletünk rendes közgyűlése. *Corvina*, 1941/49. (dec. 7.) 104.

⁶⁸ *Központi Értesítő*, 1941/46. (nov. 13.) 1798. (5725/7. 16958/6.)

⁶⁹ Egyesületünk rendes közgyűlése. *Corvina*, 1941/49. (dec. 7.) 104.

⁷⁰ *Corvina*, 1944/47. (jún. 11.) 161.

⁷¹ *Magyar Iparművészet*, 1937. 222. (negatív) és 223. (pozitív).

nem volt elég, hogy Magyarország legrégebben fennálló könyvkereskedését vezeti – még ennél is nagyobb múlttal akart büszkélkedni: nem elégedett meg a Weingand-féle 1768-as alapítási évvel, amelyet a 19. század első felében még maga Eggenberger József regisztráltatott hivatalosan a Schulz-féle lipcsei adattárban⁷² s amely mellett összes cégvezető utódai lojálisan kitartottak. Ehelyett azt kérte a grafikustól, hogy a húsz évvel korábbi, 1748-es dátumot tüntesse fel az egyébként is archaizáló stílusú jelvényen. Ezzel természetesen a Bajorországból jött Johann Michael Weingand helyett annak elődjét, Johann Gerhard Mauss Kölnből Pestre települt könyvkereskedőt tekintette cég-alapítónak, aki végül eladta az engedélyét Weingandnak. A kérdésről lehet vitatkozni, de annyi bizonyos, hogy az előző százharmincöt év tulajdonosai nem így gondolták.

Az ekkori alkalmazottak közül – felületes kutatás alapján – csupán Ottenreiter Emil ismerem, aki 1901-ben született a felvidéki Szencen. Mivel apja köztisztviselő volt, a trianoni döntés után menekülniük kellett és Budapestre költöztek. A testvérek közül Emil „valóságos tudós lett”:

Már évek óta az Eggenberger-féle könyvkereskedés alkalmazottja. A tulajdonos és az üzletvezető rendkívül kedvelte a képzett, művelt fiatalembert. Szerették Ottenreitert a cég vevői is. Egyetemi tanárok, tudósok, orvosok, ügyvédek beszelgettek el szívesen Ottenreiter Emillel, aki sohasem jött zavarba, bármilyen témát hozott fel valamelyik előkelő tudós vevő. Állandóan tanul, több nyelvet beszél, tökéletesen tud angolul, franciául, olaszul és spanyolul. Nemrég kezdett meg tótul tanulni és bár nehezen ment, elég jól megtanult németül is.⁷³

A művelt könyvkereskedő-segéd azonban mégsem kiváló képességeiről, hanem heves vérmérséklete miatt vált közismertté 1935-ben. Ekkor ugyanis a lipcsei székhelyű Börsenverein der deutschen Buchhändler meghívta az Eggenberger-féle könyvkereskedés egyik munkatársát egy tíznapos könyvkereskedői továbbképző tanfolyamra. A cég Ottenreitert küldte ki október 8-án és a tőle érkező képeslapokból rendre az derült ki, hogy a fiatalember kitűnően érezte magát a német könyv fővárosában. A hónap végén azonban rejtélyes körülmények között eltűnt és heteken át nem adott hírt magáról. A család hirdetésekkel adott fel több németországi lapban – eredménytelenül. A Csehszlovákiában maradt rokonokat is mozgósították, de az ottani hatóságok sem tudtak róla, hogy más útvonalon indult volna haza. Ekkor a budapesti főkapitányság bünyügyi osztályán tettek bejelentést, ahonnan – a belföldi körözésen kívül – a drezdai, a lipcsei és a weimari rendőrfőnökséghez táviratoztak. A több hétig

⁷² Otto August Schulz: *Allgemeines Adressbuch für den deutschen Buchhandel 1839*. Leipzig, Schulz, 1839. 22., és az összes későbbi évfolyamban.

⁷³ Ottenreiter Emil budapesti könyvkereskedő a weimari SS foglya. *Pesti Napló*, 1935/268. (nov. 24.) 7.

tartó nyomozás eredményeként végül kiderült, hogy Ottenreiter Emil a weimari SS fogdájában ül „durva sértés” és „hatósági közeg elleni erőszak” miatt s szabadulása november 30-ára várható. A korabeli napisajtó számos lehetséges magyarázatot megszellőztetett, ám a december elején hazaérkező könyvkereskedő személyes beszámolójából fény derült az esetre. Különbféle bonyodalmak miatt egy október 27-i weimari színházi előadásra próbált késve bejutni, ám a rendőrök igazoltatták. Ekkor ő „megérintett” egy közeget, mire előállították és a rendőrségen kiderült, hogy nincs rendben az útlevele sem. A fogdában tört-zúzott, betörte az ablakot és emiatt a weimari törvényszéken egyhónapi elzárásra ítélték.⁷⁴ Nem csoda, hogy az Eggenberger-féle könyvkereskedés – nehogy a cég jó hírére csorba essen – azonnal hirdetményben tette közzé, hogy a lecsukott fiatalembernek semmi köze a cég vezetéséhez, ő csupán egy alkalmazottjuk.⁷⁵ Ennek ellenére a nevezetes eset után is megmaradt az állása, mert amikor 1942-ben meghalt, még mindig a híres könyvkereskedés segédjeként emlegették.⁷⁶

A patinás céget azonban nagyobb veszély is fenyegette, mint egy segédjük által okozott botrány. A második világháborút követően, 1945 augusztusában ugyanis „a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete „a Szakszervezeti Tanács engedélyével megvásárolta a főváros legpatinásabb könyvesboltját [...] és »Művelődés« könyvesbolt néven csakhamar megnyitotta.”⁷⁷

Ezzel az Eggenberger-féle könyvkereskedés százhetvenhét éves története véget ért.

⁷⁴ Ottenreiter Emil kiszabadult a weimari fogságból. *Pesti Napló*, 1935/277. (dec. 5.) 9.; A Weimarban letartóztatott Ottenreiter Emil Budapestre érkezett. Egy pesti vicc és a weimari Goethe-előadás. *Pesti Napló*, 1935/282. (dec. 11.) 11.

⁷⁵ A weimari rendőrség foglya vagyok – írta hétfőn a letartóztatott Ottenreiter. *Pesti Napló*, 1935/269. (nov. 26.) 7.

⁷⁶ Halálozás. *Corvina*, 1942/32. (aug. 7.) 66.

⁷⁷ Varga Sándor: *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedeleme 1945–1957*. Budapest, Gondolat, 1985. 46.

MELLÉKLETEK

TÁRSULÁSI ÉS ÖRÖKÖSÖDÉSI SZERZŐDÉS
JOHANN MICHAEL WEINGAND
ÉS EGGENBERGER JÓZSEF KÖZÖTT¹

Kontrakt

Heute am untergesagten Tag und Jahr ist zwischen dem Herrn Johan Michael Weingandt bürgerl. Buchhändler in Pest an einem, dann dem Herrn Joseph Eggenberger, buchhandlungs Verwandten daselbst, am andren Theile, folgender Kontrakt nach reifflicher Uiberlegung geschlossen worden:

Itens. Nimt Herr Johan Michael Weingandt von heute an Herrn Josef Eggenberger zum Compagnon seiner Buchhandlung und seines sämtlichen Vermögens, sowohl des Activ als Passiv Standtes, wie selbes immer Namen haben möge, worüber sich das nähren und genauren davon in denen betreffendten handlungsbüchern und Prothocollen befindet.

2tens. Währendt dieser Compagnie zeit sollen die Salarien der diener, nebst Gewölbzins, und die im Gewölbe nöthigen Bedürfnisse, gemeinschaftlich aus der Handlungs Cassa bestritten werden, und jedweder Contrahent erhält monatlich aus der Handlungs Cassa zu Seinen Privat Unterhalt fünfzig Gulden; ferner ist kein Theil befugt ohne Schriftlicher Bestimmung der andere Passiva zu contrahiren, widrigensfalls selbe für den unwissenden Theil gar nicht Verbindlich sind.

3tens. Nach Ableben des Herrn Johan Michael Weingands soll Herr Joseph Eggenberger der Universal Erbe seiner ganzen Hinterlassenschaft sein, wie selbe immer Namen haben möge, und tritt sogleich ohne geringsten Vorzug als wahrer Eigenthümer in den vollkommenen Besitz derselben, wodurch also hiemit ein jedes weitere künftige Testament als unnützig und ungültig erkläret wird, da er durch diesen Kontrakt auf alles weitere Recht zu testamentiren Verziht machet, und es sein ernster und fester Wille ist, durch seine geringe hinterlassenschaft dem Herrn Joseph Eggenberger für seine zehnjährige, zu seiner vollen Zufriedenheit geleistete fleissige und getreure dienste belohnen zu können.

4tens. In falle, dass Herr Johan Mich. Weingandt dem Herrn Joseph Eggenberger überlebete, so tritt er in dem alleinigen Besitz der Buchhandlung zurück, und zahlet den Erben des Herrn Joseph Eggenbergers Ein Tausend Gulden hinaus, vornach selbe allen weiteren Rechte auf einen Theil der Buchhandlung schriftlich gänzlich entsagen.

¹ Budapest Főváros Levéltára, Pest város Tanácsának iratai. Relationes. Archivum medium. (IV. 1202. h. Rel. a.m.) Nr. 3628.

5tens. Erkennet Herr Joseph Eggenberger dankbarlichst die besondere Gewogenheit und den redlichen guten Willen des Herrn Johan Michael Weingandts, und um Ihm auch einen Gegenbeweis seiner Erkentlichkeit zu geben, erleget selber bei Unterzeichnung dieses Kontrakts Ein Tausend Gulden baar zur nützlichen Verwendung in des Buchhandlungs geschäft, und nur in dem falle, wenn er früher als Herr Weingandt stärke, soll es Ihm freistehen, über diese Summa zum besten seiner Erben zu disponiren, auch soll Ihnen diese Summa vorzugsweise vor allen übrigen Kreditoren ausbezahlt werden; falls selber aber ledig und ohne Disposition früher als Herr Weingandt stärke, so ist H. Weingandt der Erbe sowohl dieser als jener im 4ten Punkt erwähnten Ein Tausend Gulden; ferners soll der überlebende Theil Verbunden sein, den Abgestorbenen anständig berechtigen zu lassen, und nebst fünf Gulden auf zehn heil. Messen, zwanzig Gulden in des hiesige Städtische Spital zu bezahlen.

6tens. Solte sich in der Zukunft über eine oder andre gegenstände einige Anstände ereignen, so werden Contrahenter solche aus einander setzen, oder durch die Dazwischenkunft rechtschaffene Männer ausgleichen lassen.

Zur Vollkommenen Bestättigung und Sicherung dieses Kontraktes sind davon zwei gleichlautende Exemplaren verfertiget, und von beiden Theilen in gegenwart zweiren Herren Magistratts-Räthe, als hinzu von den Löbl[lich]en Stadt Magistratt abgeordneter gerichtlicher zeugen, unterschrieben, besiegelt, und jedem der zwei Contrahenten ein Exemplar davon behändiget werden.

Pesth Die 12a Juny 1800.

Johann Michael Weingand mp.
Joseph Eggenberger mp.

MOLNÁR JÁNOS NEMESLEVELE¹

Mi Torontál Vármegye Egyházi Fő Rendeinek, Ország Fő Zászlóssainak, Nagyjainak és Nemesseinek Közönsége, adjuk tudtokra e' jelenvaló Levelünknek Rendeiben mindeneknek, a' kiknek illik, hogy minekutánna dicsőségessen országló kegyelmes koronás Fejedelmünknek Szolgálatját, a' köz Jót, és ezen Vármegye egyéb dolgait érdeklő Tárgyaknak folytatások, és el intéztetések végett, e' mai alól megirtt Napon, helybe egybegyülekezvén, közönséges Gyűlést tartottunk volna; akkoron Nemes *Kovacsics János* megyebeli Szártsai Uradalom Kasznárja tartozó alázatossággal hozzánk járulván, előadta a Nemességéről szölvő, és Tekintetes Nemes Zágráb Vármegye által kiadatott következő hiteles Bizonyító Levelét.

Nos Universitas Praelatorum, Baronum, Magnatum, et Nobilium Comitatus Zagrabien-sis memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod cum Nos Anno Domini 1829. Die vero 30a et sequentibus Mensium Martii, et Aprilis in Libera, et Regia Civitate Montis Graecensis Zagrabien-sis, Lo-co videlicet celebrandarum Generalium, aequae ac Particularium Congregationum Nostrarum solito, et usitato fine pertractandorum Complurium Altissimum Summi Terrae Principis Servitium, et commune Patria Bonum respicientium Negotiorum Generaliter congregati fuisset. Estum, et ibidem supplicuerit Nobis *Michael Kovacsics* Excellentissimi Domini Episcopi Rosonensis et Locumtenentis Banatis (Titl) *Alexandri Alagovich* Camerarius, quatenus eidem, ac Filio eius Alexandro pene In-clytum Equestre Schnellerianum Regimen Cadetio, nec non Fratri Suo Joanni super indubia Nobilitate Litteras Testimoniales extradare vellemus; cum autem justa petentibus non esset denegandus assensus, memoratus vero supplicans productis in authentica expeditione Litteris Testimonialibus In-clyti Comitatus Nitriensis ex Gene-rali 16o July 1806. celebrata Congregatione expeditis legitimasset Genitorem suum *Nicolaum Kovacsics* indubium Nobilem fuisse, se autem, et Fratrem suum Joannem esse Filios dicti *Nicolai*, *Alexandrum* vero esse Filium suum exhibitis Originalibus Baptismalibus comprobasset; ex eo eidem supplicanti, prout, et Filio, ac Fratri eius super indubia Nobilitate Fisco Magistratuali Nostro nihil in obversum opponente, Litteras Testimoniales sub Authentico Sigillo Nostro extradandas, et concedendas esse duximus, prout et extradeditimus *Zagrabiae* Expeditionis Die Undecima Mensis Aprilis Anno Domini Millesimo Octogentesimo Vigesimo Nono LS Lectum et extradatum per Lazarum Praunsperger I[n-clyti] Co[m]itatus Zagrabien-sis V[ice]

¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

Notarium m.p., Emericus Lentulay m.p. I[n]clyti Co[m]it[at]us Zagrabiensis sub-
s[titutus] V[ice] Comes, Josephus Salecz m.p. Consecratus Ep[iscop]us Medensis,
Praepositus Chasmensis, Canonicus Zagrabiensis, et Vicarius Generalis Ep[iscop]i et
I[n]clyti Co[m]it[at]us Zagrabiensis Tabulae Judiciariae Assessor, Joannes Praevendár
m.p. Canonicus, et Custos Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis, Michael Horvatich
m.p. Arch. D[iaconus]nus Vaska et I[n]clytorum Co[m]it[at]uum Varasdinensis et
Crisiensis Tabula Jud[icia]ria Assessor, Carolus Vukassovich m.p. Archid[iacon]us
Goriczensis Canonicus Zagrabiensis et I[n]clytorum Co[m]it[at]uum Zagrabiens[is],
Varasdinensis et Crisiensis Tabulae Jud[icia]riae Assessor, Ludovicus Comes Sermage
m.p. de Szomszedvár Camerarius Regius, Georgius Luketich m.p. Consiliarius Regius
et I[n]clyti Co[m]it[at]us Zagrabiensis Sedis Jud[icia]riae Assessor, Christophorus
Blasekovich m.p. I[n]clyti Co[m]it[at]us Zagrabiensis Ord[inarius] Jud[ex] Nobilium,
Stephanus Ditkovich m.p. I[n]clyti Co[m]it[at]us Zagrabiensis Vice Jud[ex] Nobilium,
Samuel Praunsperger m.p. I[n]clyti Co[m]it[at]us Zagrabiensis Vice Jud[ex]
Nobilium, Stephanus Czvetkovich I[n]clyti Co[m]it[at]us Zagrabiensis Vice Judex
Nobilium, Josephus Leder m.p. de Kurilovecz I[n]clyti Co[m]it[at]us Zagrabiensis
Vice Jud[ex] Nobilium, Praesente Alexandro Blasekovich m.p. I[n]clyti Co[m]it[at]
tus Zagrabiensis Ord. Fiscale et Sedriali Assessore

könyörögvén mi előttünk az iránt, hogy a fent be iratott hiteles Nemesi Bizonyító
Levelet közönségessé tenni, Jegyzőkönyvünkbe beiktatni, annak erejével ötöt való-
ságos Nemesnek esmérni, és a' többi Megyebéli Nemesek számokba bé venni, egy-
szersmind pedig mind ezekről néki hiteles Bizonyító Levelet ki adni méltoztatnánk.

Mellyhez képest helyet adván a' könyörögő igazságos kérésének, minekutána a'
fent érdeklött Nemesi Bizonyító Levél mi előttünk minden Ellenmondás nélkül,
hozzájárulván Tiszti Ügyészünk megegyezése is, közönségessé tétetett, elfogadtatott
és hiteles Jegyzőkönyvünkbe beiktattatott vólna, annak erejével a' már neveztetett
Kovacsics János Hazánk valóságos Nemessének esmértetvén, a többi Megyénkbe-
li Nemes Urak közzé beiratott. Költ az 1831. Esztendei Aprilis 11dik 's több utánna
következett Napjain Nagy-Becskerek Mező-Várossában tartatott köz Gyűlésünkből.

Meg olvasta és ki adta a fent tisztelt N[agyságo]s Megyének Feő Jegyzője Nagy
János m.p.

Hertelendi Ignácz Ord[inarius] V[ice] Ispán
Bobdai Gyertyánffy Dávid M[ásod] Al Ispány
Hertelendi Hertelendy Maximilián Tábla Bíró
Puchói Marczibányi Lajos Tábla Bíró
Kamenszky Illés Tábla Bíró
Ooxel Aloysius Tábla Bíró
Ooxel Károly mp Fő Szolga Bíró

Sztankovits Sándor mp Feő Szolga Biró
Szalay István Szolga Biró
Kotzkó Pál Szolga Biró
Kotzkó István mp Esküdt
Rósa Demeter Esküdt

Bátfai TrifunácZ János tisztI Fő Ügyész 's T[ábla] Biró jelenlétében 1835ik évi Martzius 23án T[ekintetes] Temes Megyének Szabad királyi Temesvár várossában folytatva tartatott köz Gyűlése alkalmával jelen nemesi Bizonyítvány kihirdetvén, annak erejénél fogva bent nevezett *Kovacsics János* úr valóságos Nemesnek elismértetett 's a' többi Megyei Nemes Urak Lajstromába beiktattatni rendeltetett.

Olvastatott 's kiadatott

Scheter István T[ekintete]s Temes Megyei aljegyző által

HOFFMANN ALFRÉD ÉS K. MOLNÁR JÁNOS KERESKEDELMI
ISKOLAI BIZONYÍTVÁNYAI¹

Zeugniss

Alfred Hoffmann, von Ödenburg gebürtig, 13 Jahre alt, Katolischer Religion hat durch Ein Jahr an der privil. Comerzial Lehr und Erziehung-Anstalt zu Pest die Vorlesungen über Handelswissenschaften und zwar über Mercantil-Rechnung, Buchhaltung, Handels- und Wechselrecht, Aufsatzlehre, Warenkunde, Geographie und eigentliche Handelswissenschaft besucht, und solche Beweise seiner Verwendung und Sitte gegeben, dass er mit Vorzug empfahlen zu werden verdient.

Pesth, am 28. August 1851.

Stephan Majer

Director der Pester st. Elementär schulen

Anton Hampel

Vorsteher obiger Anstalt und Director
der Sonntagschule des bürg[erliches]
priv[ilegiertes] Handelsstandes

Zeugniss

dass Verweiser diess Johann Molnár 15 Jahre alt, gebürtig v[on] Temesvár in meiner Commercial-Schule durch zwey Jahre, d[as] i[st] von 1. Octob. 1849 bis 1. Octob. 1851 den Unterricht genoss, und nehme keinen Anstand Obigen Jedermann auf das Beste anempfehlen zu können bestätigtet.

1. Octob. 1851.

F. Biedermann

Chef der Comm. Schule

¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

KELETI UTAM
Irta
Molnár János de Kovachich

Budapest, 1886
A M. Tudós Társaság kiadása

Nagylelkű pártfogójának és leereszkedő barátjának Dr. König Gyula tanár urnak hódoló tisztelettel ajánlja a Szerző.

I.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek Budapesten

Trieszt, 19/3. 886.

Ma 12 órakor hajóztunk ki a *Saturnoval*.¹ Az időjárás igen szép volt tegnap. Itt már egészen más a hőmérséklet, mint nálunk. Ma délelőtt 9–11 R[éaumur] fok volt.² Az üzletekben nyitott ajtók mellett dolgoznak az emberek. X kisasszonyt még nem láttuk, de tíz órakor a reggelinél be főgnak mutatni minket egymásnak. Meglátjuk! C... egyáltalán nem „olasz”. Ők nagyon figyelemre méltó és előkelő emberek.

Üdvözlettel
M[olnár]

II.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek Budapesten (Magyarország)

Kairó, 25/3. 886.

Tegnap délután négy óra helyett már reggel hat órakor megérkeztünk Alexandriába³, onnan délelőtt tízkor indultunk el és délután háromkor érkeztünk ide a legjobb egészségben és hangulatban. A postát innen csupán hetente egyszer, mégpedig éppen ma hat órakor indítják, ez az oka beszámolóim rövidségének.

Üdvözlettel
Molnár

¹ Az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalat 1812 tonnás, 1337 lóerős gőzhajója, épült 1868-ban, szolgált 1910-ig. Lásd Francis Miltoun [Milburg Francisco Mansfield]: *Ships & shipping. A handbook of popular nautical information*. London, 1903. (Part II. Chapter 21. Fleets of principal steamship companies.)

² 11–14 Celsius fok.

³ A Lloyd társaság hajói hetente egyszer, azaz egy évben 52 alkalommal járták meg a 2402 tengeri mérföldes Trieszt–(Fiume)–Korfu–Alexandria útvonalat. Lásd 1878. évi XXVII. törvénycikk az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalattal kötött hajózási és postaszerveződésről (melléklet: Kimutatása az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalat által bel- és külföldön szerződésileg teljesítendő meneteknek).

III.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedésnek Budapesten

Kairó, 2/4. 886.

Kedves Hoffmann! Kairóval végeztünk és két óra alatt Port-Saidba utaztunk, hogy onnan megkezdjük szíriai utunkat. Az időjárás egész idő alatt a legjobb volt és mi szorgalmasan minden említésre méltót végignéztünk. Innen egy ládányi téli ruhát és néhány apróságot küldtünk el.

Üdvözlettel
Molnár

IV.

Eggenberger-féle könyvkereskedés Budapest (Magyarország)

Jeruzsálem, 7/4. 886.

Tegnapelőtt elhagytuk Jaffát és fáradságos lovaglás után tegnap délután három óra után érkeztünk ide. Az időjárás három napja nagyon rossz, hideg van és folyton esik az eső, tegnap pedig még egy erős hóviharban is részünk volt. Úgy vélem, hogy ha az idő nem változik hamarosan, kénytelenek leszünk feladni a damaszkuszi utat.

Üdvözlettel
Molnár

V.⁴

Dr. Kármán Mór tanár urnak Budapest (Magyarország)

Jeruzsálem, 7/4. 886.

A déli vidéket egészen másképpen képzeltem magamnak! Jaffába érkezésünk óta folyton fázunk. A szoba melyben e sorokat írom teveganéj és kevés fával, úgy a hogy fűtve nagyon. Tegnap a Szentvárosba bevonulásunk alkalmával oly hózivatar volt, hogy a várost Sion hegyéről nem is láttuk. Ha az idő továbbra is így marad a sivatagon áti utról le kell mondanunk.

Szives üdvözlettel
Molnár

VI.

Hoffmann Alfréd úrnak (Eggenberger-féle könyvkereskedés)
Budapest (Magyarország)

Jeruzsálem, 9/4. 886.

Kedves Hoffmann barátom! Három nappal ezelőtt épen és egészségesen ideérkeztünk. Miután minden arra érdemeset megsejnéltünk, most a holnapi sivatagi utazásra készülödünk. Az időjárás hirtelen megváltozott és meglehetősen hőség van,

⁴ Az eredetiben is magyarul írt levél.

ami egyébként eddig még kellemesen érintett. A hőmérő árnyékban 21 R[éaumur] fokot mutat délben.⁵ Kainrath⁶ saját hanyagságából lemaradt egy egyiptomi állomáson Zagazigban⁷ és így nem vehet részt a palesztinai utazáson. Boldog ember!
Molnár

VII.⁸

Hoffmann Alfréd úr (Eggenberger-féle könyvkereskedés)
Budapest (Magyarország)

Tiberias partján, 18/IV. 886.

8 napi lovaglás után ide szerencsésen megérkeztünk. A hőség már most igen nagy, úgy hogy igazán örülnék ha az utazás már befejezve volna. Társaságom egy része beteg, én azonban jól érzem magam, de mind a mellett örülnék ha már odahaza lehetnék.

Szives üdvözlettel
Molnár

VIII.⁹

Dr. Hőgyes Endre egyet. tanár ur Üllői-ut orvosi központi épület,
Budapesten (Magyarország)

Damaskus, 24/4. 886.

Mélyen tisztelt hazafi és asztaltárs ur! 10 napi lovaglás után ide végre megérkeztem. Első dolgom volt az itteni Holzwarthot¹⁰ felkeresni, mert ha az ember 10 napig csak hideget és ürü hust evett egy kis gulyás után nagyon vágyakodik, reménységem azonban nem teljesült, itt csak fiatal kecske hust mézbe párolva tudtak adni, este azonban lesz sült kecskehus is citrom mártással, erre már előre is örülök és ha várakozásomnak megfelel elkérem a receptet és Holzwarthnál megcsináltatjuk henteként egy párszor. Egészségemmel jól állok és így reményelem, hogy utam másik felét is jól fogom tölteni.

T. barátja
Molnár

⁵ 26 Celsius fok.

⁶ Talán a Franko-Magyar Bank tisztviselője, majd később önálló pénzváltó-üzlettel rendelkező Kainrath Lajos.

⁷ Az ókori egyiptomi Bubastis romjai 3 km távolságra vannak a várostól, valószínűleg ezt látogatták meg Molnárék.

⁸ Az eredetiben is magyarul írt levél.

⁹ Az eredetiben is magyarul írt levél.

¹⁰ Az 1877-ben felépült Ferences bazárban Holzwarth György által nyitott étterem, amelyet ekkoriban Csalányi Károly vezetett. Hoffmann Alfréd és Molnár János baráti köre gyakran járt ide.

IX.¹¹

Semsey Andor urnak (az Eggenberger-féle könyvkereskedésben),
Budapest (Magyarország)

Damaskus, 26/IV. 886.

Mélyen tisztelt Semsey Ur. Fáradtságos tiz napi lovaglás után elfáradva, elnyügözve és összetörve ide szerencsésen megérkeztünk. Az utazás a sz. földön végig érdekes de nagyon fáradtságos, nem tanácsolnám senkinek azt megtenni. Szóval nem uri mulatság! A híres Damaskus, vagy mint a Mohamedanusok nevezik „földi paradicsom” szinte csak olyan ronda piszok fészek mint a többi arabs város. Utazó már most, hol a meleg idő kezdetét vette már nagyon kevés van úgy hogy mondhatni hogy mi vagyunk az egyetlen európaiak. Holnap Baalbekbe indulunk.

Isten önnel
Molnár

X.

Bejrút, 29/IV. 886.

Kedves Hoffmann barátom!¹²

Ma először nyílik alkalmam Önnek részletesen írni; az utóbbi 13 napban folyton sátorban laktunk, Kairó kivételével egyetlen olyan szállásunk sem volt, ahol az ember az íráshoz leülhetett volna, ott viszont annyira igénybe vett a nevezetességek megtekintése, hogy a fáradtságtól a legjobb szándékkal sem volt erőm a tollhoz nyúlni. Utazásunkat illetően arról számolhatok be Önnek, hogy ugyan nagyon érdekes, ám eddig – Kairó kivételével – egyáltalán nem volt élvezetes. Az időjárás folyamatosan jó volt, a nappalok nem voltak túl melegek és az éjszakák sem túl hidegek, mégis ráuntunk a nomád életre és visszavonultunk Baalbekbe, kibéreltünk egy kocsit és idejöttünk. Utazótársaságunk igen művelt és kellemes emberekből áll, akikkel mi osztrák-magyarok jól összeillünk. Eddig egyetlen disszonáns tónus sem zavarta meg a hangulatot. Két férjezett asszonyunk mindketten szerény hölgyek, akiknek a jelenléte egyáltalán nem fészélyez minket, X. kisasszony pedig egy rendkívül üde és csinos harmincas nő, akit Püspöki [Emil], Heinrich [Gusztáv] és Pártos [Béla] barátaim nagyon kívánatosnak tartanának.

Kainrathot elvesztettük Sagasizban – ez egy egyiptomi vasútállomás –, de Jeruzsálemben újra megtaláltuk.

A palesztinai kirándulás nagyon terhes és a vesződéses körülmények miatt egyáltalán nem kifizetődő. Még ellenségeimnek sem javasolnám. Egészségem kitűnő,

¹¹ Az eredetiben is magyarul írt levél.

¹² Az OSZK Kézirattárában őrzött hagyatékban ennek az egy levélnek maradt fenn az eredeti kézírata.

az egész utazás alatt egyszer sem voltam „indiai”.¹³ Az ellátás jó volt, a vezetéssel azonban nagyon elégedetlenek vagyunk. Stangen¹⁴ nem maga vezet minket, még az idősebbik fiát sem adta mellénk, hanem csak a legfiatalabbat, egy tapasztalatlan és élhetetlen ifjancot, aki még sosem járt ezen a vidéken.¹⁵ Mivel kocsival jöttünk, két napot nyertünk a lovasokhoz képest, ennél fogva négy napig maradunk itt. Bejrútból Szmirnába hajóval utazunk s remélem, ismét kellemes hajóutunk lesz. A kairói bazár igen gazdag keleti árucikkekben és mégis kevés holmit vettünk ott, mert a társaság Damaszkuszra halasztotta a beszerzéseket, ott azonban szinte semmit sem találtunk s így Konstantinápolyban lesz először alkalmunk vásárolni valamit. Jeruzsálemből egy ládát küldtem Pestre mindenféle dologgal, kérem utasítsa a szolgát, hogy óvatosan csomagolja ki.

Seitz és Kainrath jól vannak és üdvözlötüket küldik Önnek.

Éljen boldogul kedves Hoffmann barátom! Üdvözli Önt és összes barátunkat
Molnár.

Az újságokat Kairóban, Jeruzsálemben és Zalehben – ez egy 1400 méter magasságban az úton egymagában álló ház – vásároltam.

XI.

Bejrút, 29/4. 886.

Hoffmann Sándor úr adófőpénztárnok régi városház, Budapest (Magyarország)
Kedves Sanyi! Remélem, hogy május elsejéig elkészülnek új otthonuk felépítésével és berendezésével s az eseményt meg is ünneplik. Ez alkalomból sok szerencsét és minden bánat távolmaradását kívánom Önöknek a távolból. Én jól vagyok és türelmetlenül várom azt a pillanatot, amikor ismerőseimnek beszámolhatok élményeimről.

Szívélyes üdvözléssel
Molnár.

¹³ Egyszer sem volt hasmenése.

¹⁴ Carl Stangen 1868-ban alapította meg Európa első nemzetközi utazási nagyvállalkozását Berlinben. Gazdag klienseinek egzotikus utakat kínált, többek között a Közel-Keletre és az amerikai kontinensre is. A szuezi csatorna megnyitása után 1869-ben ő szervezte az első csoportos utazást Egyiptomba, és 1878-tól világ körüli utakat is elérhetővé tett az úri közönség számára. Lásd Karin Hlavin-Schulze: „*Man reist ja nicht, um anzukommen*”. *Reisen als kulturelle Praxis*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1998. 142.

¹⁵ A cégalapító idősebb fia, Ernst 1894-ben lépett be hivatalosan cégtársként az utazási vállalkozásba. Öccse, Louis is aktívan részt vett a cég életében, legalább egy világ körüli utazást is vezetett.

XII.

Hoffmann Alfréd úrnak. Az Eggenberger-féle könyvkereskedésben
Budapest (Magyarország)

Bejrút, 2/V. 886.

Kedves Hoffmann barátom! Kainrath, Seitz és jómagam nem lovon, hanem kocsin tettük meg a Damaszkusból Baalbekbe vezető utat s ezzel két napot nyertünk, amelyet arra használtunk fel, hogy ezt a gyönyörű vidéket többször is fölkeressük. Holnap a délután első óráiban a Lloyd gőzössel továbbmegyünk Szmirnába.

Üdvözlettel
Molnár.

XIII.16

Báró Eötvös Loránd tanár úrnak. Az egyetemi épületben,
Budapest (Magyarország)

Bejrút, 3/5. 886.

Tisztelt Báró ur! A lóhátoni utazás utolsó részét abbahagyván ezáltal két napot nyertünk Beiruth számára. A városban sok látni való nincsen miért is többnyire gyönyörű környékén kóborolunk. Egy ilyen alkalommal egy nagy „tök plantage”-ra bukkantam. Ez eszembe hozta az olasz tökmagokat¹⁷ és azt, hogy ezekre kegyed bizonyára elfelejtett. Kérem és egyszersmind figyelmeztetem azokat mielőbb elültetni. Én különben jól érzem magamat, mindamellet azonban már örülök a haza jövetelre.

Tisztelő barátja
Molnár.

XIV.

Hoffmann Alfréd úrnak. Az Eggenberger-féle könyvkereskedésben
Budapest (Magyarország)

Bejrút, 4/5. 886.

Kedves Hoffmann barátom! Már tegnap el kellett volna utaznunk innen, az osztrák hajó azonban 24 órát késett és így kénytelenek voltunk további 24 órát a már oly jól ismert fészekben eltölteni. Jól érzem magam, eddig egyetlen egyszer sem voltam indiai. Seitz is jól van. Összesen három alkalommal jutottam újsághoz.

Szívélyes üdvözlettel
Molnár.

¹⁶ Az eredetiben is magyarul írt levél.

¹⁷ Számos utazásainak egyikéről hozhatta ezeket Eötvös Lorándnak.

XV.

Hoffmann Alfréd úrnak. Az Eggenberger-féle könyvkereskedésben
Budapest (Magyarország)

Larnaka, 5/5. 886.

Kedves Hoffmann! Egy meglehetősen nyugtalan utazást követően ma kora reggel hét órakor érkeztünk ide. Azonnal meglátogattuk a várost, amely egyébként kevés néznivalóval szolgál, most pedig ciprusi bor¹⁸ mellett üldögélünk, ami itt sokkal jobb, mint pl. Berlinben. Legalábbis erről biztosítottak német barátaink.

Üdvözlettel
Molnár.

XVI.

Hoffmann Alfréd úrnak. Az Eggenberger-féle könyvkereskedésben
Budapest (Magyarország)

Athén, 10/V. 886.

Kedves Hoffmann! Tegnap igencsak kedvezőtlen időjárás mellett érkeztünk meg ide. Az egész utazás alatt tombolt a vihar. Az eső is sűrűn zuhogott. A hegyeket hó borítja. Ennek ellenére ma ismét süt a nap és gyönyörű kék az égbolt. A város teljesen nyugodt, a politika nem vet látható hullámokat. Mindannyian egészségesek vagyunk és szívélyesen üdvözöljük Önt

Molnár.

XVII.

Hoffmann Alfréd úrnak. Az Eggenberger-féle könyvkereskedésben
Budapest (Magyarország)

Sztambul, 15/5. 886.

Kedves Hoffmann! Tegnap nagyszerű időjárás mellett egészségesen és jó hangulatban érkeztünk meg és a Hotel Imperialban szálltunk meg. A politikáról keveset tudunk, ám úgy látszik, hogy komoly kell legyen a helyzet, hiszen például a mi hajónkat a nyílt tengeren előbb egy angol, majd egy olasz hajó is feltartóztatta. Az indokaikat nem ismerjük, ám úgy sejtjük, hogy görögnek vélték minket.¹⁹ Üdvözlettel

Molnár.

¹⁸ A tokaji aszúhoz hasonló édes csemegebor.

¹⁹ 1886. május 10-étől az európai nagyhatalmak (Nagy-Britannia, az Osztrák–Magyar Monarchia, Németország, Olaszország és Oroszország) közös flottája blokád alá vonta a háborúra készülődő Görögország fontosabb kikötőit, hogy megakadályozzák egy görög–török konfliktus kirobbanását. Mivel a görög kormány engedett a nyomásnak és visszavonta csapatait a határról, a tengeri zárlatot a hónap végén feloldották. A brit parancsnok azt az utasítást kapta, hogy tartóztasson fel minden görög zászló alatt közlekedő hajót, de minden más fennhatóságú vízi járművet engedjen szabadon tovább közlekedni.

ELŐADÓI JELENTÉS A M. KÖNYVKERESKEDELEM
(II. A. CSOPORT) KIÁLLÍTÁSÁRÓL¹
Hoffmann Alfréd autográf kézírata

Azon nagy lendület, melyet politikai önállóságunk visszanyerésével összes közéletünk, kereskedelmi és iparvilágunk vett, természetesen a magyar könyvkereskedelemre is kihatott.

Kellett, hogy a magyar könyvkiadók is kivegyék részüket ezen fejlődésből és felvirágzásból.

Azt látjuk, hogy a könyvkiadás terén is az utolsó évtizedekben oly élet fejlődött, melyről a magyar könyvpiaczon régibb időkben fogalom nem volt. Ezen tevékenység, különösen az utolsó években majdnem rohamosan nőtt, látunk oly irodalmi vállalatokat létre jönni, melyekről régibb időkben álmodni sem mertünk, oly nagyszabású vállalatok mint pl. *a Pallas nagy lexikona, az Athenäum nagy magyar nemzet története, a százkötetes Jókai kiadás, a Franklin társulat húszkötetes Corpus Juris kiadása s. a. t.*

Szintén a könyvek kiállításában is nagyot haladtunk, nyomdáink oly aesthetikai és technikai színvonalra emelkedtek, hogy a külföld legelőrehaladottabb productionjával versenyezhetünk, és kivéve néhány grafikai ágat, képesek vagyunk irodalmi termékeinket kizárólag hazai erővel létrehozni, miről ezredéves kiállításunk könyvkiállítása tanúságot tesz.

Kiállításunk részleteire áttérve, megkísértettem az érdem sorrendje szerint az egyes kiállítókat jellemezni és az azoknak nyújtandó kitüntetésekét javaslatba hozni.

Pallas irodalmi és nyomdai r.t. Budapest.

Ezen irodalmi intézet a nagyobb ily vállalatok közt ugyan a legifjabbik, és hogy én jelentésemet ezen intézettel kezdem, annak főoka az, hogy a Pallas, mely addig aránylag csekély kiadói tevékenységet fejtett ki, 1893-ban egy oly nagymérvű irodalmi vállalatba fogott a milyen eddig hazánkban nem volt. – Ez a „Pallas nagy lexikona”. Ezen nagykiterjedésű mű a Meyer és Brockhaus féle Conversations-Lexikonok mintájára szerkesztve, de mindkettőt terjedelemre és a mellékletek gazdagságával túlhaladva, eddig a 13-ik kötetig eljutott és a jövő év folytán lesz befejezve. Nem szükséges ezen mű kihatását a magyar közönség szellemi látköre tágítására és a nemzeti szellem növelésére bővebben ecsetelni, a munka csak áttekintése mindenképpen meg fog győzni hogy ezen vállalat az irodalmi productionkban első helyen áll.

A csoportjury javaslata: díszoklevél.

¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

Athenäum irodalmi és nyomdai r.t. Budapest.

Ezen intézet, mely mindig, az irodalom terjesztésében, és mint előkelő lapkiadó, nagy szerepet játszott, különösen az utolsó években, mióta Emich Gusztáv az intézet élére állott, igen nagy tevékenységet fejtett ki, annyira, hogy az utolsó 6–7 év productiója felér ezen intézet összes az előtti megjelenéseivel. Különösen a Millenium nagy ünnepségére ezen intézet már évek óta előkészületeket tett néhány nagyszabású kiadvánnyal. Első sorban itt meg kell említenem a „magyar nemzet történetét” tíz kötetben, egy oly nagyszabású mű a milyen eddig irodalmunkban nem volt. Ezen mű az összes számottevő hazai történeti írókat bevonta mint munkatársakat, Szilágyi Sándor tapintatos szerkesztése mellett. A kiállítást illetve ezen munka szintén az elsőrangú európai efféle publicatiók színvonalán áll, nyomdai kiállítása, képes mellékletei kifogástalanok.

A második ily alkalomszerű nagyterjedelmű könyv a magyar irodalomtörténet, mely Beöthy Zsolt szerkesztése mellett, szintén az összes ezen szakmával foglalkozó tudósok és írók közreműködésével készült. Ezen mű két vaskos kötetben készen fekszik előttünk.

Egy harmadik ily mű mely hivatva van a mi ifjúságunkban a nemzeti szellemet és a jó ízlést nevelni, a Benedek Elek által szerkesztett magyar mese és mondavilág, mely gyűjteményből eddig négy kötet elkészült.

De ezeken kívül is a nevezett intézet egy igen nagymérvű kiadói tevékenységet fejt ki, és minden termékében, tartalom és kiállítás tekintetében, magas színvonalon áll.

A csoportjury javaslata: díszoklevél.

Franklin társulat irodalmi intézet Budapest

Ezen irodalmi intézet hazánk ily társulatai közt korra és kiterjedésre az első; és ha ez alkalommal csak harmadik helyen emlékszem meg róla, ez csak ezért történik, mert ezen intézet mely Aranyt és Petőfit kivéve, az *összes* magyar classikus írókat felsorolhatja kiadványai közt, és a mely különben is nagyszámú és jeles tudományos műveket, és a középiskolai épp úgy mint elemi tankönyveink legjavát kiadta, a mostani ünnepi alkalomra nagyobb szabású publicatióval nem lépett ki a síkra, mert az egyedüli ily nagyobb terjedelmű kiadvány a húszkötetes magyar törvénytár, mely magában foglalná az összes magyar törvényeket Szent Istvántól máig, különféle akadályok miatt oly kevéssé haladott előre, hogy eddig csak az újkori az 1836–1876 évi törvéncikkeit tartalmazó kötetek fekszenek előttünk.

Egyébként a Franklin társulat kiadványai kiválnak mintaszerű kiállításuk által és ezen intézet e tekintetben, a jó ízlés terjesztésében mindig vezérszerepet vitt.

Csoportjury javaslata: milleniumi nagy érem.

Lampel féle udv. könyvkereskedés (Wodianer és fiai) Budapest

Ezen kiadóczég, különösen az utolsó években, kiválik rendkívül nagy termékenysége által, melyet különösen a neveléstudomány és tankönyvirodalom terén kifejtett. Ezen kívül nagy számú és részben hazai művészek által rajzolt képekkel feldíszített ifjúsági iratokat és képes könyveket is adott ki.

Díszművei és nagyobb terjedelmű kiadványai közt első sorban meg kell említenünk a Baróti Lajos által átdolgozott Szalay József-féle magyarok történetét gazdagon illusztrált négy kötetben, mely ha nem is éri el sem tartalomra sem kiállításra nézve az Athenäum nagy munkáját, mégis azon érdeme megvan, hogy könnyen érthető előadási modorával és jóval olcsóbb árral a nagy közönség igényeit képes kielégíteni. Ezen kívül még meg kell említenem Gracza György Az 1848-1849-iki szabadságharcz történetét, eddig három gazdagon illusztrált kötetben; szép kiállítású anthológiákat és számtalan ifjúsági iratokat.

Csoportjury javaslata: milleniumi nagy érem.

Ráth Mór

Ezen nagy kiadóczég mely 1885-ben igen szépen be volt mutatva, és akkor a nagy díszoklevéllel ki lett tüntetve, azóta nem fejtett ki oly nagymérvű tevékenységet, mint alapítása első évtizedeiben. Ennek oka nagy részben azon nehézségek, melyekkel nagyobb terjedelmű és komoly irányú művek terjesztése jár, mi azt okozza, hogy ily kiadványok nagy tökélet felemésztve a kiadó anyagi erejét könnyen kimerítik.

Mind a mellett a nevezett cég az utolsó években mégis néhány nagyszabású művel gazdagította a könyvpiacot. Első sorban meg kell említenem a hatkötetes nagy magyar Shakspere kiadást Dalziel angol művész képeivel, egy monumentális nagy munka, melynek kiállítása, czélszerűsége felett a szakkörök ugyan igen különböző véleményűek, de mely már nagy terjedelménél fogva és szép tipografiai kiállítása miatt említésre méltó. Egy szintén előkelő kiállítási kiadvány: Arany balladáinak nagy díszkiadása Zichy Mihály rajzaival, mely ellen kiadói szempontból csak azon kifogásom volna, hogy a typograficus kiállítása az alatt szenvedett hogy a rajzokat a művész által írott szöveggel együtt reproducálták, mi a díszkiadás hatását mint könyv csorbítja. Még meg kell említenem azon számos utazási leírásokat, mint Stanley, Holub, Teleky Samu afrikai utazásai s végre a nagy tizenkötetes Arany kiadását.

Csoportjury javaslata: milleniumi nagy érem.

Révai testvérek irod. intézet r.t. Budapest

Ezen nagy kiterjedésű irodalmi intézet, mely leginkább a nemzeti irodalom terjesztése terén, a részletfizetési üzlet szervezése által, nagy érdemeket szerzett, az utolsó években mint kiadóczég nem fejtett ki valami nagyobb mérvű tevékenységet, de egy vállalattal lépett ki a síkra, mely nagy figyelmet érdemel és melyet itt megemlítenem kell: ez a százkötetes Jókai-kiadás. Ezen vállalat mely az első

tervezetési stadiumában általános csudálkozást keltett, melynek lehetőségességét majdnem mindenki kétségbe vont, ugyan első sorban létezését azon nagy lelkesedésnek köszönheti, mellyel az egész nemzet ünnepelelt költőnk jubileumát fogadta, de nem lehet elhallgatnunk, hogy első sorban Révai Mór szívóssága és concepciónak merészsége az volt mi ezen nagyszabású mű megindítását lehetőségessé tette. Kiadói szempontból a nagy munka alakja és kiállítása kifogástalan. Azonkívül nevezett czég még kiadta Mikszáth összegyűjtött műveit szép kiadásban, és egész sorozatát a jó tartalmú és szép kiállítású ifjúsági iratoknak.

Csoportjuro javaslatá: milleniumi nagy érem.

Légrády testvérek Budapeston

Nem tartoznak ugyan a nagyon termékeny kiadók sorába, de újabban az által tűntek ki, hogy néhány előkelő kiállítású művet adtak ki, melyeknek illusztrációi hazai művészek rajzai által, és a czég saját intézetében készült színnyomatokkal lettek díszítve. Ily díszmunka Mikszáth a jó palóczok nagy képes díszkiadása, Bartók Téli rege díszkiadása, és legújabban Mikszáth képes nagy nyolczadrétű kiadásai. Ezen czég jelenleg az egyedüli mely nagyobb méretű és faldísznek alkalmas színnyomatokat, jobb hazai művészeink eredeti képei után kiállít. Ezen színnyomatok elbírálása nem tartozik ugyan szigorúan véve jelentésem keretébe, de mivel ezen képek csarnokunk lépcsőházában lettek elhelyezve, megjegyzés nélkül nem hagyhattam.

Csoportjuro javaslatá: kiállítási érem.

Stampfel Károly udv. könyvk. Pozsony

Ezen czég, mely a tankönyvirodalom terén és az utolsó években igen számos hazafiúi szellemben írott és jól kiállított ifjúsági iratok kiadásával igen tisztességes tevékenységet kifejtett, kiválik a vidéki kiadók közül, kiadványai szép és szolid kiállításával. Ha ezen czég a nagy budapesti kiadók termékenységét és sok esetben majdnem raffinírozott ízlését nem is éri el, nekünk Stampfelről nagy elismeréssel kell szólnunk, ki képes volt szemközt a mi viszonyainkkal a hol Budapest az egész ország szellemi életét úgyszólván magába szívja, oly nagyszámú kiadányt összehozni.

Csoportjuro javaslatá: milleniumi nagy érem.

Dobrowsky és Franke Budapest

Kik azelőtt csak tankönyvek kiadásával foglalkoztak, az utolsó időkben nagyszámú, nagy részben eredeti magyar orvosi műveket adnak ki. Ezek ugyan részben az orvosi könyvkiadó egyeslet hozzájárulásával jöttek létre, mint pl. a nagyszabású hat vaskos kötetre tervezett belgyógyászat kézikönyve, de tekintve a nehézségeket mellyel nálunk tudományos munkák kiadása jár ezen czég érdemei tagadhatatlanok.

Csoportjuro javaslatá: kiállítási érem.

Grill-féle udvari könyvkereskedés Budapest

Újabb időkben nagyobb terjedelmű jogtudományi művek kiadásával tüntette ki magát, ezen kiadások czélszerű kiállításuk és kezelhető alakjuk által a jogász közönségnek nagy szolgálatjára vannak. Ezen jogi kiadványokon kívül nevezett czég még számos katonai szakmunkák kiadásával gazdagította a magyar könyvpiacot. Az ötvösség remekei című nagy díszmunka nem tartozik elbírálásom alá mivel ezen nagyszabású munka egy párisi czég kiadványa és itt csak magyar szöveggel lett ellátva.

Csoportjury javaslata: kiállítási érem.

Hornyánszky Viktor, Budapest

Mint kiadó a tudomány különböző ágaiban, de különösen mint a protestans theologiai irodalom kiadója működik. Említésre méltók: a Szarvas-Simonyi-féle nyelvtörténeti szótár és Szinnyei József: „A magyar írók élete és munkái” című nagy gyűjteményes munkája, mely eddig a 3-ik kötetig eljutott. Ezen művek ugyan az Akademia támogatásával jelentek meg, de czélszerű és tetszetős kiállításuk miatt figyelmet érdemelnek.

Csoportjury javaslata: kiállítási érem.

Nagel Ottó könyvkereskedés

Ezen kiadóczég egy időben az orvosi irodalom terjesztésével foglalkozott, azonkívül számos ifjúsági iratokat és tankönyveket adott ki. Alapítója halála újabb időben nagyobbmértvű fejlődésben gátolta.

Csoportjury javaslata: elismerő oklevél.

Laurençiq Gyula Budapest

Ezen legújabbán keletkezett czéget leginkább azért kell megemlítenem, mert két nagyobb alkalomszerű publicatióval lépett ki a könyvpiacra, melyek eredetiségük és szép kiállítás mellett olcsóságuk által feltűnést keltettek. Az egyik az Ezeréves Magyarország című nagy képes díszmű, mely többnyelvű szöveggel ellátva arra van hivatva hazánkat nem csak itthon de a külföld előtt is megismertetni. A másik vállalat „Röptében a világ körül” egy amerikai eredetű díszalbum magyar kiadása.

Csoportjury javaslata: elismerő oklevél.

Rózsa Kálmán és neje Budapest

Ezen régi kiadó czég, melynek alapítója Bucsánszky Alajos, egyike volt a legnépszerűbb alakoknak most is leginkább a népirodalom és a népies naptárak terjesztésével foglalkozik, és ezen téren nagy mértvű működést fejt ki, nem mindig a legjobb ízléssel. Ezenkívül számos imakönyv kiadója.

Csoportjury javaslata: nem érdemel kitüntetést.

Könyves Kálmán irod. intézet Budapest

Leginkább a magyar irodalom részletfizetésre való terjesztéssel foglalkozik, legújabbán mint kiadó is lépett fel, kiadta Feszti(!) Árpád nagy körképét egy óriási fametszetben és Varga Ottó „Az aradi vértanúk” című albumát.

Csoportjury javaslata: elismerő oklevél.

Weber Samu Szepes Béla

Ezen magánkiadó néhány itt kiállított műve nagyobbreszt ugyan német nyelven van írva, de magyar tárgyakkal foglalkoznak, és azért azokról is meg kell emlékezni.

Versenyen kívül.

Ripka Ferencz Budapest-Gödöllő

Egy szépen kiállított könyvet állított ki, mely tárgyánál fogva figyelmet érdemel: Gödöllő a királyi család otthona.

Csoportjury javaslata: nem érdemel kitüntetést.

Löwy M. E. fia héber könyvkiadó Budapest

Nagyszámú héber vallásos könyveket adott ki, melyek a széles világon el vannak terjedve, mivel azok részben spanyol és angol szöveggel is el vannak látva. Ezen helyen csak azt kell megemlítenem, hogy nevezett cég magyar nyelven írt zsidó imakönyvek kiadásával is érdemeket szerzett.

Csoportjury javaslata: elismerő oklevél.

Sárospataki irodalmi kör

Ezen nagyérdemű irodalmi intézet, protestáns theologiai munkák kiadásán kívül leginkább elemi és középiskolai tankönyvek kiadásával foglalkozik, melyeknek egy egész sorozatát kiállításunkban bemutatott. Ezen könyvek inkább tartalmuknál, mint kiállításuknál fogva figyelemre méltók.

Csoportjury javaslata: elismerő oklevél.

Joerges Ágost Selmezbánya

Néhány bányászati és technikai munkát mutatott be tisztességes kiállításban.

Versenyen kívül.

Fischel Fülöp N. Kanizsa

Néhány elég jól kiállított, de kevés jelentőséggel bíró szépirodalmi és népies kiadványt mutatott be.

Versenyen kívül.

Bács Bodrogh vármegye Zombor

A megye monographiáját állította ki szép tetszetős kiállításban.

Csoportjury javaslata: nem érdemel kitüntetést.

Várnai L. Szeged

Révai Leo Budapest

Lőwy Miksa Szatmár

Rill Nándor Budapest

Kőszegi József Kőszegen

Lévai Mór Ungvár

Hegyesi József Budapest

„Zemplén” könyvny. intézet S. A. Ujhely

csekély számú és csekély jelentőségű könyveket állítottak ki.

A kiállított tárgyak csekélység, nem érdemelnek kitüntetést.

Kogutowicz Manó és Társa mint főbb kiállítók a közoktatási csarnokban szerepelnek és ott lesznek elbírálva.

Ezzel befejezve jelentésemet még egy kéréssel fordulok a Tk. Jury bizottsághoz: javaslatba hozom a közreműködők érdemét Homolka József térképész számára, ki mindamellott hogy már huszonöt esztendő óta mint térképrajzoló működik eddig semmiféle kitüntetésben nem részesült. A Pallas lexikon összes Magyarországra vonatkozó térképe, az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadásában megjelent nagy és kisebb térkép, Budapest és környékének legújabb térképe, egészen eredeti constructióban és kiállításban lévő Magyarország közigazgatási térképe az ő műve.

Csoportjury javaslata: közreműködői érem.

Singer és Wolfner kiadóczég és az Eggenberger-féle könyvkereskedés versenyen kívül maradnak mivel Wolfner József és Hoffmann Alfréd ezen csoportban jurytagok.

Hoffmann Alfréd

mint a II. A. csoport előadója.

[ceruzával, utólag:] B[ecses] javaslata értelmében elintézve. XII/15.

HOFFMANN ALFRÉD ÁLTAL KÖTÖTT KIADÁSI SZERZŐDÉSEK¹

<i>Dátum</i>	<i>Kivel szerződik</i>	<i>Mű címe</i>	<i>Ívek száma</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>Tisztelet-példány</i>	<i>Egyéb kikötés</i>
1873. febr. 22.	Herczegh Mihály	Magyar családi és öröklési jog	12	1000	25	15	fizetés a korrektúra befejezésekor; a későbbi kiadásokra nézve szabad kéz
1875. aug. 10.	Kerékgyártó Elek, Kemenczky Kálmán	Magyar olvasókönyv a polg. és egyéb felső leányisk. számára I–IV.		1600	300 átalánykötetenként, 350 a III. kötetért	20	a tiszteletdíj egyik fele a nyomtatás elkészültekor, a másik fele 1875. okt. 15-ig; a későbbi kiadásokért 200 forint átalány jár
1875. április	Bozóky Alajos	Jogi ismétlő könyvek gyűjteménye	kötetenként max. 5	1200	20	1	fizetés a kézirat átadásakor; szerzőnek jár minden Eggenberger-féle jogi tankönyvből egy-egy példány; a későbbi kiadásokért ugyanakkora tiszteletdíj; kötelező revízió
1881. júl. 4.	Marczali Henrik	Az osztrák-magyar monarchia politikai földrajza			30	10	„készülőfélben levő munka” (nem jelent meg)
1881. márc. 2.	Dengi János	Magyar stilsztika és gyakorlókönyv a gimn. IV. oszt. részére; Olvasmányok a magyar stilsztikához a IV. oszt. sz.; Magyar verstan; Költői olvasmányok az V. oszt. sz.		2500	25		több példány esetén arányosan magasabb tiszteletdíj; új kiadásoknál ingyen korrektúra és esetleges új tantervhez való igazítás; fizetés a példányok elkészültekor
1884. nov. 28.	Herczegh Mihály	Magyar családi és öröklési jog (2. kiadás)		1250	400 átalány	16	300 forint a korrektúra befejezésekor, 100 csak akkor, ha 800 példány elkelt; a későbbi kiadásokra nézve szabad kéz
1885. nov. 23.	Borbás Vince	A növények természetrajza (2. kiadás)			30		fizetés a munka elkészülte után

¹ OSZK Kézirattár. Fond 3/210. Athenaeum

<i>Dátum</i>	<i>Kivel szerződik</i>	<i>Mű címe</i>	<i>Ívek száma</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>Tisztelet-példány</i>	<i>Egyéb kikötés</i>
1887. jún. 10.	Ekkert Antal	Természettan ipar- és polg. isk. sz.	max. 8		30		100 forint előleg a szerződés aláírásakor; ha a könyv meghaladja a 9 ívet, a nyomdai többlet-költséget a szerző fizeti; kézirat legkésőbb júl. 1-ig; a könyv el kell készülnön szept. 1-re
1887. szept. 17.	Erdélyi J. Jenő, Toborffy Béla	Vegytan			25		későbbi kiadások ugyanilyen feltételek mellett
1891. júl. 9.	Beliczay Gyula	A zene elemei		2000	800 átalány	200	400 forint a kézirat átvételekor, 400 csak akkor, ha minden példány elkelt; a későbbi kiadásokra nézve szabad kéz, de kéri az elsőbbségi jogot
1892. márc. 18.	Herczegh Mihály	Magyar dologbeli és kötelmi jog	max. 25	1350	25	20	fizetés a korrektúra befejezésekor; tiszteletdíj csak 22 év után jár; a későbbi kiadásokra nézve elsőbbségi jog
1892. nov.	Lévay Ferenc, Morlin Emil, Szuppán Vilmos	A magyar népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása	max. 100	2500	25	fejenként 10	további 70 példány készül ingyen (ismeretetésre szétküldeni a lapoknak); fizetés az utolsó ív imprimálása után max. két héttel; a 100 év fölötti részért nem jár juttatás; 2500 példány fölött arányosan magasabb tiszteletdíj; kézirat határidőre; kötelező korrektúra és revízió; későbbi kiadásoknál kötelező átdolgozás; a bolti ár max. 10 forint lehet
1893. máj. 1.	Isoz Sideon	Új francia társalgási nyelvtan		1000	30	10%	fizetés a nyomtatás elkészültekor; későbbi kiadásoknál kötelező átdolgozás

<i>Dátum</i>	<i>Kivel szerződik</i>	<i>Mű címe</i>	<i>Ívek száma</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>Tisztelet-példány</i>	<i>Egyéb kikötés</i>
1894. jún. 11.	Concha Győző	Politika I–II.	kb. 40+20	1500	40	25	további 25 példány készül ingyen (ismeretetésre szétküldeni a lapoknak); 400 forint a szedés megkezdésekor, a többi a nyomtatás elkészültekor; kézirat határidőre; „a szokásos” bolti ár; a későbbi kiadásokra nézve szabad kéz
1894. okt. 11.	Halács János, Szigeti József	Az állampénztárak szervezete és munkaköre	kb. 12	1250	25–30	15	kis nyolcadrétben kisebb, nagy nyolcadrétben nagyobb ívenkénti tiszteletdíj; kézirat határidőre; a tiszteletdíj fele a műsajtó alá bocsátásakor, a második fele a nyomtatás elkészültekor; későbbi kiadások ugyanilyen feltételek mellett
1895. aug. 1.	Csengeri János	Homeros Iliása; Homeros Odysseiája (görög nyelvű)		2500	30		fizetés a nyomtatás elkészültekor; későbbi kiadások ugyanilyen feltételek mellett
1895. nov. 2.	Kajuch Márton	A római jog institúciói		1200	30	20	fizetés a nyomtatás elkészültekor; a későbbi kiadásokra nézve szabad kéz
1896. jan. 20.	Buday Gerő	A római katolikus egyház egyetemes történelme (2. kiadás)	9	2000	25	25	fizetés a nyomtatás elkészültekor; kézirat határidőre; a kiadó 10%-nyi plusz példányt készíthet terjesztési célokra
1896. jan. 23.	Tóth Gáspár	A magyar házassági jog rendszeres kézikönyve		1200	30	25	kézirat legkésőbb február 10-ig; a könyv el kell készüljön március 30-ig; fizetés a megjelenés napján; bolti ár max. 2–2,50 forint; a későbbi kiadásokra nézve szabad kéz

<i>Dátum</i>	<i>Kivel szerződik</i>	<i>Mű címe</i>	<i>Ívek száma</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>Tisztelet-példány</i>	<i>Egyéb kikötés</i>
1896. febr. 24.	Kerekes György	[A kereskedelem története]		1500	20		a könyv címe a levélben nincs megnevezve, de a szerzőtől ez a munka jelent meg 1896-ban az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadásában
1896. máj. 12.	özv. Virányi Ignácné	Virányi Ignác: Német nyelvtan (4. kiadás)	[9]	3000	45		a tiszteletdíj számításának módja: 1000 példány után ívenként 15 forint; az átdolgozás költsége a kiadót terheli; a kiadó 200 plusz példányt készíthet terjesztési célokra; fizetés a szerződés aláírásakor
1897. jún. 1.	Torkos László	Magyar nyelvtan leányisk. sz.; Magyar olvasókönyv leányisk. sz. I–II.; Magyar nyelv és irodalmi kézikönyv I–II.		2500	30		a jogokat az Eggenberger-féle könyvkereskedés 1891. aug. 6-án vette meg a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdától; nagyobb példányszámnál arányosan magasabb tiszteletdíj; fizetés a nyomtatás elkészültekor; későbbi kiadásoknál kötelező revízió és átdolgozás
1897. jún. 6.	Kerekes György	Történelem felső keresk. isk. sz. II–III.		2000	30		az első kötet is ilyen feltételekkel készült; későbbi kiadások esetén a tiszteletdíj 1000 példány után ívenként 15 forint; fizetés a megjelenés napján
1897. júl. 1.	Heinrich Károly	Gyakorló kézikönyv a német nyelv tanításához (2. kiadás)		2000	30	„megfelelő számban”	későbbi kiadásoknál kötelező revízió és átdolgozás; fizetés a nyomtatás elkészültekor
1897. nov. 1.	Földes Béla	Társadalmi gazdaságtan I–II. (2. kiadás)		1200	40	„szükségelt számban”	fizetés egy-egy kötet befejezésénél

<i>Dátum</i>	<i>Kivel szerződik</i>	<i>Mű címe</i>	<i>Ívek száma</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>Tisztelet-példány</i>	<i>Egyéb kikötés</i>
1897. nov. 26.	Oldal János	Német nyelvtan polg. leányisk. sz. I. (5. kiadás), II. (3. kiadás); Német olvasókönyv polg. leányisk. sz. I–II. (2. kiadás)					későbbi kiadásoknál kötelező revízió és átdolgozás; későbbi kiadások esetén a tiszteletdíj 1000 példány után ívenként 15 forint; minden új kiadás 3000 példányos lesz
1898. jan. 1.	Kozma Gyula	Általános földrajz polg. fiúisk. r.; Földrajz a polg. fiúisk. r. I–III.; Leányisk. földrajz I–II.					a konkrét példányszám nincs meghatározva; a tiszteletdíj 1000 példány után ívenként 15 forint; a kiadó 10%-nyi plusz példányt készíthet terjesztési célokra; későbbi kiadásoknál kötelező revízió és átdolgozás
1898. jan. 1.	Hajnik Mária	Saint Hilaire-féle Pesti szakácskönyv					a konkrét példányszám nincs meghatározva; minden későbbi 3000 példányos kiadás után 300 forint átalány; fizetés a nyomtatás elkészültekor; az átdolgozás költsége a kiadót terheli
1898. jan. 20.	Fodor Sándor	Önügyvéd		2000	30		nem jelent meg; előleg 100 forint
1898. márc. 18.	Orosz Alajos	Német olvasó- és gyakorlókönyv közép- és polg. isk. alsó osztályai sz.		2000	30		későbbi kiadások esetén a tiszteletdíj 1000 példány után ívenként 15 forint; a kiadó 10%-nyi plusz példányt készíthet terjesztési célokra; későbbi kiadásoknál kötelező revízió és átdolgozás

<i>Dátum</i>	<i>Kivel szerződik</i>	<i>Mű címe</i>	<i>Ívek száma</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>Tisztelet-példány</i>	<i>Egyéb kikötés</i>
1898. okt. 1.	Fillinger Károly	Állattan a polg. isk. használatára I-II.; Növények természetrajza a polg. isk. haszn. I-II.; Chemia és áruismeret felső keresk. isk. és akad. haszn. (utóbbi Nuricsán Józseffel közösen)		2500	30		2500 példány fölött arányosan magasabb tiszteletdíj; fizetés a nyomtatás elkészültekor; későbbi kiadásoknál kötelező revízió és átdolgozás
1898. okt. 1.	Vajdafy Ernő	Számtan felsőbb leányisk. és polg. leányisk. sz. I-II. (új kiadás)					a konkrét példányszám nincs meghatározva; a tiszteletdíj 1000 példány után ívenként 15 forint; kötelező revízió és átdolgozás
1898. okt. 1.	Varga Ottó	Földrajz a gimnáziumok haszn.					„a nyomtatandó példányok száma esetről esetre a viszonyok szerint lesz megállapítva”; a tiszteletdíj 1000 példány után ívenként 15 forint; kötelező revízió és átdolgozás; a kiadó 10%-nyi plusz példányt készíthet terjesztési célokra

<i>Dátum</i>	<i>Kivel szerződik</i>	<i>Mű címe</i>	<i>Ívek száma</i>	<i>Példány</i>	<i>Ívenkénti tiszteletdíj</i>	<i>Tisztelet-példány</i>	<i>Egyéb kikötés</i>
1898. okt. 1.	Névy László	Az írásművek elmélete; Olvasmányok az írásművek elméletéhez; Rhetorika; Olvasókönyv a retorikához; Poétika olvasmányokkal; A m. nemz. irodalom tört. vázlata; Olvasókönyv az irodalomtörténethez; Olvasókönyv a keresk. tanoncisk. sz. I–III.; Magyar keresk. levelező alsófokú keresk. isk. sz.; A prózai írásművek ismeretése; Keresk. levelező felső keresk. isk. sz.					minden későbbi kiadás 2000 példányos lesz; a tiszteletdíj az egyes könyveknél eltérően ívenként 30–35–40 forint; kötelező revízió és átdolgozás; a kiadó 10%-nyi plusz példányt készíthet terjesztési célokra
1898. okt. 1.	Szuppán Vilmos	Számtan a középisk. és polg. fiúisk. sz.; Számtan a felsőbb leányisk. és polg. leányisk. sz. I–II.; Rajzoló mértan a polg. és felsőbb leányisk. I–IV.oszt. sz.; Szemléltető geometria a reálisk. és polg. fiúisk. I–II. oszt. sz.; Mértan és mértani rajz elemei ipari tanoncz felső népisk. sz.					minden későbbi kiadás 2000 példányos lesz; a tiszteletdíj 1000 példány után ívenként 20 forint; kötelező revízió és átdolgozás; fizetés a nyomtatás elkészültekor; a kiadó 10%-nyi plusz példányt készíthet terjesztési célokra

Dátum	Kivel szerződik	Mű címe	Ívek száma	Példány	Ívenkénti tiszteletdíj	Tisztelet-példány	Egyéb kikötés
1898. okt. 1.	Bartal Antal	Latin alaktan; Gyakorlókönyv az alaktanhoz; Latin mondattan; Gyakorlókönyv a mondattanhoz; Olvasókönyv Liviushoz; Szótár az olvasókönyvhöz (Malmosi Károly-lal közösen)		2500	30		későbbi kiadások esetén a tiszteletdíj 1000 példány után ívenként 12 forint; a kiadó 10%-nyi plusz példányt készíthet terjesztési célokra; későbbi kiadásoknál kötelező revízió és átdolgozás; fizetés a nyomtatás elkészültekor. A <i>Klasszikus Remekírók</i> sorozatban megjelenő műveknél (Qu. Horatii Flacci opera omnia I. Carmina II. Satirae et epistolae; Jegyzetek Horatius költeményeihez; Titi Livi ab urbe condita liber XXI. XXII.; Jegyzetek Titus Livius XXI. XXII. könyvéhez; C. Sallusti Crispi libri de conj. Catilinae et de bello Jugurthinae) 2000 példány után ívenként 20 forint.
1898. dec. 1.	özv. Virányi Ignácné	Virányi Ignác: Német olvasó és gyakorló könyv (új kiadás)		2000	30		a kiadó 10%-nyi plusz példányt készíthet terjesztési célokra; az átdolgozás költsége a kiadót terheli; fizetés a nyomtatás elkészültekor
1898. dec. 1.	Hajnik Imre	Egyetemes európai jogtörténet (4. kiadás)		1250	30		fizetés a nyomtatás elkészültekor; későbbi kiadások ugyanilyen feltételek mellett

A HOFFMANN ALFRÉD ÉS AZ ATHENAEUM RT. KÖZÖTTI SZERZŐDÉS IRATAI¹

Hoffmann Alfréd és Ranschburg Viktor autográf kéziratái, illetve gépelt szerződés

Budapest, 1898. october hó 15-én

Az „Athenäum” irod. részvénytárs. Tekintetes Igazgatóságának!

Előrehaladott korom és azon körülmény hogy sokévi munkatársam Molnár János néhány évvel ezelőtt elhalálozott, engem azon elhatározásra bírtak, hogy kiadványaimat még életemben eladjam, és csak a szortiment-könyvkereskedést tovább folytassam. Első sorban a t. cz. Athenäum társulatot kínálok meg fentemlített üzletágam átvételével, mert ezen intézet, melynek egyes tagjaival különben is jó baráti viszonyban vagyok, leginkább azon helyzetben van, hogy kiadványaim természetét és azok jelentőségét megbírálhassa, mivel évtizedek óta ezen intézet (csékély kivételekkel) állította ki nyomdailag kiadványaimat.

A mellékelt kimutatáson én a jelenlegi készletet a mint az előreláthatólag újévkor raktáron lesz, felsoroltam, és próbáltam ezen cikkek legjobb belátásom szerint és nagy szigorúsággal felbecsülni. Az irányelvek ezen becslésnél a következők voltak: Én négy osztályt állítottam fel. –

Az első osztályba csak azon tankönyveket vettem fel, melyek egészen első rangúak, és melyeknek jövője is jó időre biztosítva van, ezen cikkek gyors fogyasztásuknál fogva a kiadónak állandó jövedelmet hozhatnak. Én ezen első osztály készletét a bolti ár 50%-jére becsültem mert ezen osztályban némely igen jól bevezetett tankönyv csak kis számú készlettel és ennek következtében kis összeggel szerepel.

A második osztályba melyet én a bolti ár 40%-jére becsültem, felvettem oly cikkek melyek szintén szép elterjedésnek örvendenek, de természetüknél fogva lassabban kelnek.

A harmadik osztályba melyet a bolti árnak 20%-jére becsültem, oly cikkek vettem fel, melyen lassú kelendőségüknél fogva lassan amortizálhatók.

A negyedik osztályban, melyet a bolti árak 10%-jére tettem, oly cikkek szerepelnek, melyek ámbár többnyire szintén értékesek, de igen lassan fognak, esetleg csak árleszállításokkal értékesíthetők.

Azon cikkek melyek már alig eladhatók de melyeket mégis egy ideig a raktáron őrizni kell, egy 0-ával láttam el, ezeket teljesen ingyen engedném át. Ezek száma aránylag csékély, mert én az utolsó években már minden hasznavehetlent kiselejteztem.

¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

A becslésnél csak a tényleges készletet vettem fel, a kiadói jogokat semmiben sem számítva. Mint eredményt circa 120.000 forintot hoztam ki, mely összeg a készlet átadásánál némi változást szenvedhet, mert most lehetetlen a készletet a mint az az átadásnál mutatkozni fog, pontosan megállapítani.

A kiadványokban felhasznált igen számos és több ezerre menő képek és térképek clichéit ingyen ajánlanám fel, kárpótlásul azért, mert a készletet mint fűzött állapotban vettem fel és annak egy része crudában fekszik, épp úgy nem számítanám fel a kötve heverő ifjúsági iratok és egyéb kötött cikkek bekötési költségeit.

Az átvétel csak újév tájt történhetne, akkor hívhatom vissza a kinnlévő raktárakat, és újév második napjától már az új tulajdonos látná el a könyvkereskedéseket az új raktárkészlettel.

Készpénzfizetést egyelőre nem követelnék és csak azon kívánságom lenne, hogy az átadott kiadványi készlet összege meg legyen állapítva, mi jövő év márczius végével már lehetséges. Ezen megállapított összeg után jövő év július elsejétől számítva, azon időpontig, mikor az összeg törleszve lesz, öt perczent kamatot kívánnék.

Az eddig forgalom nagysága tájékozásául melléklem az utolsó 4 év tiszta bevételét a kiadványokból, ezen forgalom terjedelméből kitűnik, hogy az átvevő a vételösszeget legkésőbb két év alatt készpénzben bevenné, és így az egész tömeg átvétele az illető vevőt semmiképen sem terhelné.

Azon kéressel, hogy a tekintetes Igazgatóság szíveskedne ajánlatomat bírálat alá venni és még ezen évben határozni, maradok mély tisztelettel

a Ttts [Tekintetes] Igazgatóság alázatos szolgája

Hoffmann Alfréd

Mélyen tisztelt Igazgató Úr!

Az Eggenberger-féle kiadványok megvétele tárgyában mélyen tisztelt Igazgató Úr által írásbeli vélemény adására felszólítottván, a következőkben van szerencsém ezen megbízásnak megfelelni:

Első sorban általános szempontból bírálván az ügyet, úgy találom, hogy e kiadványok megvétele az Athenaeumra nézve több oknál fogva ajánlatos, és pedig

1. Kiadványaink eddigi köre leginkább klasszikusokra, szépirodalomra, díszművekre, ifjúsági iratokra, naptárakra, történeti és jogi irodalomra terjedvén ki, ezen cikkek terjesztésénél állandóan a könyvtárosok jóakaró támogatására voltunk utalva, melyet az e téren uralkodó nagy productio és verseny következtében csakis nagy hitelezéssel és magas rabattokkal voltunk képesek kiadványaink részére biztosítani. Ezen kiadványaink nem képezvén valóságos kenyér-czikket, a könyvtáros tényleg nem szorult reánk, míg mi a terjesztésben teljesen rá voltunk utalva. Ezen helyzet súlyát régóta érezzük, és ha ezideig nem tértünk át az iskolakönyv-kiadásra, mint egyetlen szükségleti cikkre, annak oka csak abban rejlik, hogy e téren a kezdő szerepe a már létező s nagy apparátussal dolgozó, jól bevezetett czégekkel szemben nagyon meg van nehezítve.

Az Eggenberger-féle kiadványok között az engedélyezett és bevezetett iskolakönyvek oly mértékben vannak képviselve, hogy ezek e reánk annyira fontos irányzat felkarolására a szükséges alapot megadják, és biztosítják részünkre a könyvkereskedelemmel szemben azon állást, melyet többi kiadványaink érdekében meg kell szereznünk.

2. Ezen iskolakönyv irányzat abban is előnyösen különbözik a kiadványok egyéb ágaitól, hogy nincs alávetve a gazdasági élet hullámzásainak; mert, míg szomorúan tapasztaljuk, hogy a közjólét hanyatlásának korszakában a könyv azon cikk, melyről a közönség legkönnyebben lemond, addig az iskolakönyvek kelendősége alig csökkenhet ily okok befolyása alatt. Egy jól bevezetett iskolakönyv úgyszólván biztos járadékot képez, melynek értékéből még esetleges tanterv-változás is keveset vonhat le, mivel ily esetben a könyv átdolgozásával lehet a további kelendőséget biztosítani.

3. Az Athenaeumra nézve különös fontossággal bír a Eggenberger-féle kiadványok megvétele azon okból is, mivel ezen kiadványok eddig a mi nyomdánkban készültek, és ezen nagy nyomdai fogyasztást csakis a kiadványok megvétele által vagyunk képesek a jövőben is magunk részére biztosítani.

Áttérve magára a tett ajánlatra, véleményem a következő:

a. Az osztályozást nagyjában helyesnek tartom. Az I. osztályban (50%) levő cikkek, ha nem is nagy, de gyorsan lebonyolítható, biztos nyereséget hoznak, és valósággal domináló kiadványok birtokába juttatják az Athenaeumot. – A III. osztályba (20%) bevett könyvek lassan bár, de jó haszonnal teljes árban lesznek értékesíthetők; ezek lassan, de nagy hasznot biztosítanak. – A IV. osztályban (10%)

levő, valamint az 5%-al értékelt törvénykiadványok oly olcsón jutnak kezünkbe, hogy ezek a bolti árnak tetemes leszállítása és okszerű terjesztés mellett szép nyereséggel lesznek értékesíthetők.

Kifogás alá csakis a II. osztály eshetik, mely a bolti ár 40%-val értékel oly – eléggé kelendő, de mégsem elsőrendű cikkeket, melyeket saját kiadványaink eddigi leltározásánál csekélyebb értékkel szoktunk felvenni. Ezekre nézve kívánatos volna ezen osztály két részre tagolása olyképen, hogy azon cikkek, melyek évi kelendősége 250 példányon felül áll, a 40%-os osztályban meghagyhatik, míg azok, melyekből évenként 250 példánynál kevesebb fogy el, egy II.B osztályba soroztassanak, mely osztályért csak a bolti árnak 30%-a lenne fizetendő. Ezen lefokozás a vételárban c[irca] 6000 frtot jelent.

b. Határozott előnyt képez a vételnél azon körülmény, hogy a jogok és a clichék minden külön felszámítás nélkül mennek át tulajdonunkba. Ez különösen iskolakönyveknél nagy fontosságú dolog, mivel egy bevezetett iskolakönyv kiadói joga magában véve magas értéket képvisel, és a clichékben is tekintélyes érték rejlik.

c. Rendkívüli előnyt képez továbbá a fizetési határidőnek – mondhatni – szokatlanul kedvező megállapítása, mely azon biztosítékot nyújtja, hogy az Athenaeum, még mielőtt az első részletet megfizetné, a vételár nagyobb felét a készletekből már beveszi.

d. Egyéb részletekre, mint egyes cikkek, különösen az esetleges tanterv változás által értékükben csökkenő iskolakönyvek leszállítása stb. az általam ide csatolt szerződési tervezet magában foglalja az érdekeinknek megfelelő feltételek megszabását.

Mindezek alapján, miután az Eggenberger-féle kiadványok az Athenaeum kiadványainak legegészségesebb irányú kiegészítését képezik, melyek a továbbfejlesztésre is alkalmasak, s miután a feltételek – különösen az ajánlott módosítások elfogadása esetében – nagyon kedvezőknek mondhatók: teljes meggyőződéssel ajánlom a vétel véglegesítését.

Őszinte nagyrabecsüléssel
mélyen tisztelt Igazgató Úrnak
alázatos szolgálója

Ranschburg Viktor

Budapesten, 1898 november 26-án.

Szerződés

Mely egyrészt Hoffmann Alfréd úr, az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosa, mint eladó, másrészt az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat, mint vevő közt a mai napon következőleg kötött:

1. Hoffmann Alfréd úr előhaladott korára való tekintettel a tulajdonát képező Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadványait eladni óhajtván, erre nézve hosszabb idő óta folytat szóbeli tárgyalásokat az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat vezérigazgatójával. Ezen tárgyalások folyamán az Athenaeum részéről a vételre való elvi hajlandóság kifejeztetvén, Hoffmann Alfréd úr 1898. október 15-én írásbeli ajánlattal fordult az Athenaeum igazgatóságához, mely ajánlatában egy hozzácsatolt kimutatás alapján értékelt könyvkiadványokat az Athenaeumnak formailag is felajánlja. Ezen ajánlat és a hozzácsatolt kimutatás alapján jött létre további tárgyalások folyamán a következő pontokban kifejezett jogérvényes adásvételi szerződés.

2. Jelen adásvételi szerződés csakis azon alapelveket és számítási alapokat állapítja meg, melyek az adásvételi ügyletre vonatkozólag szerződő felek között megállapítottak. Végleges értékelést és vételárat azon okból nem tartalmaz, mivel a készletek most, a szerződés megkötésére legajánlatosabbnak feltűnő időpontban, nem állapíthatók meg pontosan, azoknak egyrésze a könyvkereskedőknél bizonyos áru gyanánt lévén kiküldve. Jelen szerződés feltételeit ennek dacára úgy az eladó, mint a vevő fél jogerősöknek és végérvényeseknek jelentik ki, a végleges értékösszeg megállapításának időpontjául az 1899. év augusztus 15-ét jelölve ki.

3. Jelen szerződés értelmében az Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonát képező összes kiadványok 1899. január 1-től kezdve vétel útján az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat tulajdonába mennek át, s ezek vételára olyképp számítatik, hogy a 2. pontban említett, Hoffmann Alfréd úr által az Athenaeumnak átadott kimutatásban található osztályozás értelmében az I. osztályba sorozott cikkekért az Athenaeum a boltiár 50%-át, a III. osztályba sorozottakért a boltiár 20%-át, a IV. osztályba sorozottakért a boltiár 10%-át, a lajstrom végén felsorolt törvénykiadványokért pedig a boltiár 5%-át fizeti. A II. osztályba sorozott cikkeknek Hoffmann Alfréd úr írásbeli ajánlatától eltérőleg megállapított, hogy azok közül csakis azokért fizet az Athenaeum 40%-ot, melyek évi kelendősége a lajstrom kimutatása szerint 250 példányt felülmúl, míg a 250 példányon alul levő kelendőségű könyvekért csak a boltiár 30%-át tartozik az Athenaeum fizetni.

4. Miután a tankönyv-kiadványok egy része azon tantervváltozás következtében, melyet az Országos Közoktatási Tanács ez évben letárgyalt és amelynek rendeleti kibocsájtása a minisztérium részéről várható, értékéből veszíteni fog, Hoffmann Alfréd úr beleegyezik abba, hogy ezen cikkek a végleges elszámolás alkalmával 2 osztállyal lefokoztatnak.

5. A vételár, mely a számítások szerint 100.000–120.000 frt között váltakozhat, az Athenaeum következő módozatok szerint tartozik törleszteni:

1899. január 2-án az Athenaeum Hoffmann Alfrédnek 80.000 forintot fizet négy elfogadvány alakjában, melyek közül

20.000 frt 1901. január 1-én

20.000 frt 1901. július 1-én

20.000 frt 1902. január 1-én

20.000 frt 1902. július 1-én esedékes. A vételár végleges megállapítása alkalmával a váltókkal fedezett 80.000 frton felül mutatkozó különbözetet az Athenaeum egy elfogadvánnyal tartozik fedezni, mely 1903. január 1-én esedékes. Mindezen elfogadványok után az Athenaeum tartozik Hoffmann Alfrédnek 1899. július 1-től kezdve a beváltásig 5% kamatot félévenként utólag készpénzben megfizetni.

6. Hoffmann Alfréd úr a kiadványok készleteivel egyetemben az azokhoz fűződő összes jogokat, nemkülönben a cliséket és eredeti képeket az Athenaeum tulajdonába adja, olyképen, hogy a kezében levő kiadói szerződéseket az átruházási irattal ellátva folyó év végéig természetben az Athenaeumnak kiszolgáltatja.

7. Folyó (1898) év végéig rendes úton eladott és eladandó kiadványok után járó összegeket Hoffmann Alfréd úr saját számlája javára vételezheti be, viszont az Athenaeumnak eladott kiadványokra még esetleg fennálló összes tartozásokat (tiszteletdíj, nyomda, könyvkötő stb.) Hoffmann Alfréd úr sajátjából tartozik fizetni, vagyis az eladás activák és passivák nélkül történik. A mennyiben mégis az Athenaeum részvénytársulattól, mint jogutódtól követeltetnék bármely kötelezettség teljesítése, a kifizetett összeg a még kifizetetlen vételárösszegeből levonásba helyezhető.

8. Hoffmann Alfréd úr gondoskodni tartozik arról, hogy az Athenaeum által megvett készletek még a folyó (1898) év vége előtt az Athenaeum új telepére (VII. Miksa utca 4.) átszállíttassanak, az Athenaeum azokat ott elismervény mellett átvenni köteles. A szállítási költség eladót terheli.

9. Hoffmann Alfréd úr kötelezettséget vállal, hogy tőle telhetőleg mindazon összeköttetéseket, melyek kiadványai folytatásához szükségesek, az Athenaeum javára vezeti át, s határozottan lemond arról, hogy kiadói üzleteket akár saját, akár más neve alatt kössön és folytasson.

10. Netaláni per esetén alávetik magukat szerződő felek bármely budapesti kir. járásbíróóság illetékességének és a sommás szóbeli eljárásnak.

Mely szerződés két példányban kiállítatván felolvasás és megmagyarázás után helybenhagyólag két tanú előtt aláíratott.

Kelt Budapesten, 1898. december 12-én.

Előttünk mint tanúk előtt:

Dr. Kovács Pál

Szüts Károly

Hoffmann Alfréd

[pecsét:] Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat

Cséri

Emich

Lefokozások a II. osztályból a II.b. osztályba

Példányszám		Bolti ár	Bolti ár 40%-a	Bolti ár 30%-a
900	Albrecht, Német olvasó I. rész	1,-	360,-	270,-
1200	[Albrecht, Német olvasó] II. [rész]	1,-	480,-	360,-
200	Balfour, Természetan polg. iskolák részére	- ,80	64,-	48,-
1650	Bartal, Latin mondattan	1,60	1056,-	792,-
850	Bodnár–Iványi, Magyar olvasó I.	1,40	476,-	357,-
650	[Bodnár–Iványi, Magyar olvasó] II.	1,40	364,-	273,-
350	Borbás, Növénytan I.	- ,70	98,-	73,50
600	[Borbás, Növénytan] II.	- ,70	168,-	126,-
1600	Buday, Kath. egyház története	- ,80	512,-	384,-
650	Concha, Politika I.	6,-	1560,-	1170,-
150	Császár, Geometriai alaktan	1,20	72,-	54,-
1100	[Császár], Planimetria	- ,90	396,-	297,-
1350	Dengi, Stiliztika	- ,80	432,-	324,-
1300	Dóczy, Görög nyelvtan	1,60	832,-	624,-
120	Erdélyi–Táborfi, Vegytan	1,20	57,60	43,20
800	Erdélyi, Könyvvitel	- ,80	256,-	192,-
2000	Fodor, Jogi tanácsadó	4,-	3200,-	2400,-
2100	Greguss, Költészettan I.	1,60	1344,-	1008,-
2000	[Greguss, Költészettan] II.	- ,40	320,-	240,-
850	Geréb, Görög vallás	1,-	340,-	255,-
180	Herczegh, Családjog	3,50	252,-	189,-
120	[Herczegh], Telekkönyvi rendtartás	4,-	192,-	144,-
110	Hilgard, Szikes talajok	1,-	44,-	33,-
350	Hornischek, Számтан	- ,60	84,-	63,-
50	Apró, Gyermekmesék	1,-	20,-	15,-
2500	Eredeti magyar gyermekmesék	1,20	1200,-	900,-
200	Aesopus meséi	1,-	80,-	60,-
900	Nansen, Grönlandon át	1,10	396,-	297,-
320	Radó, Benyovszky	2,-	256,-	192,-
1200	Tóth Pál, Tűzhely körül	1,40	672,-	504,-
550	Isoz, Francia társalgó nyelvtan I.	1,20	264,-	198,-
250	Kenyeres, Megfigy. minták I.	- ,60	60,-	45,-
180	Kiss, Közjog	4,50	324,-	243,-
220	Koós, Mechan. technológia	2,-	176,-	132,-
1100	Népoktatásügy II.	6,-	2640,-	1980,-
750	Mihály, Olvasókönyv I.	1,-	300,-	225,-
1400	Millig, Német keresk. irálytan	1,20	672,-	504,-
300	Oldal, Német irodalom	- ,30	36,-	27,-
1100	Patterson, Angol nyelvtan	1,20	528,-	396,-
650	Plósz, Váltójog	4,-	1040,-	780,-

Példányszám		Bolti ár	Bolti ár 40%-a	Bolti ár 30%-a
1100	Pirchala, Jegyzetek Virgiliushoz	-,80	352,-	264,-
120	Cicero levelei, ed. János	-,80	38,40	28,80
350	Phaedri fabulae	-,80	112,-	84,-
300	Simonyi, Rövid magyar nyelvtan	-,40	48,-	36,-
300	Szamosi, Görög nyelvtan	1,50	180,-	135,-
250	Thanhoffer, Mikroszkop	3,60	360,-	270,-
		f	22.714,-	17.035,-

Különbözet összesen f 5678,50

További lefokozások:

450	Apáthy, Keresked. jog	III. osztályból IV-be	6,-	540,-	270,-
220	[Apáthy] Váltójog I.	III. osztályból IV-be	3,-	132,-	66,-
250	[Apáthy Váltójog] II.	III. osztályból IV-be	2,-	100,-	50,-
800	[Apáthy] Csődtörvény I.	III. osztályból IV-be	2,60	416,-	208,-
800	[Apáthy Csődtörvény] II.	III. osztályból IV-be	2,40	384,-	192,-
1750	Dengi, Rhetorika	III. osztályból IV-be	1,60	560,-	280,-
1050	[Dengi] Költői olvasmányok	III. osztályból IV-be	1,20	252,-	126,-
650	Ekkert, Természettan	III. osztályból IV-be	-,40	52,-	26,-
650	Fekete, Egyházjogtan	IV. osztályból V-be	2,-	130,-	-
520	Fenyvessy, Gyorsírás	IV. osztályból V-be	-,80	41,60	-
540	Freeman, Középk. világtört.	III. osztályból IV-be	1,60	172,80	86,40
430	[Freeman] Polg. isk. [világtört.]	IV. osztályból V-be	-,80	34,40	-
750	Geikie, Geológia	IV. osztályból V-be	-,80	60,-	-
1600	Heller, Természettan	III. osztályból IV-be	-,90	288,-	144,-
900	Herczegh, Kötelmi jog	III. osztályból IV-be	3,-	540,-	270,-
1100	Kármán, Olvasókönyv I.	IV. osztályból V-be	1,-	110,-	-
700	[Kármán, Olvasókönyv] II.	IV. osztályból V-be	1,20	84,-	-
1200	[Kármán, Olvasókönyv] III.	IV. osztályból V-be	1,20	144,-	-
1200	Kerégyártó, Olvasó és irántan	IV. osztályból V-be	1,40	168,-	-
300	Korbuly, Közjog	III. osztályból IV-be	4,-	240,-	120,-
800	Krüger, Természettan	III. osztályból IV-be	2,40	384,-	192,-
2100	Lád, Gyakorló	III. osztályból IV-be	-,60	252,-	126,-
850	Legeza, Technologia	IV. osztályból V-be	-,80	68,-	-
600	Marczali, Királyság ismertetése	III. osztályból IV-be	-,60	72,-	36,-
800	Pirchala, Stiliztika	III. osztályból IV-be	-,90	144,-	72,-
700	Puky, Sebkezelés	IV. osztályból V-be	2,-	140,-	-
750	Purjesz, Vényszébkönyv	IV. osztályból V-be	-,80	60,-	-
300	Roseth, Görög alaktan	III. osztályból IV-be	-,80	48,-	24,-
350	Schédy, Gyógyszerészeti törv. I/II.	IV. osztályból V-be	3,-	105,-	-
2100	Simonyi, Nagyobb m. nyelvtan	I. osztályból II-be	1,-	1050,-	840,-

700	Stern, Német nyelvtan	III. osztályból IV-be	-,80	112,-	56,-
1500	Szécskay, Fiúisk. növénytan I.	IV. osztályból V-be	-,60	90,-	-
1500	[Szécskay, Fiúisk. növénytan] II.	IV. osztályból V-be	-,70	105,-	-
800	Szóke, Praeparatio	III. osztályból IV-be	-,50	80,-	40,-
950	Teesz, Földrajz I.	IV. osztályból V-be	1,-	95,-	-
950	[Teesz, Földrajz] II.	IV. osztályból V-be	-,80	76,-	-
850	Tóth, Házassági jog	III. osztályból IV-be	1,80	306,-	153,-
1100	Varga, Gymn. földrajz II.	III. osztályból IV-be	-,80	176,-	88,-
				7811,80	3465,40

Különbözet f 4346,40

II.B. 5678,50

Lefokozások főösszege: f 10.024,90

Az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat tekintetes Igazgatóságának
Budapest

Az 1898. évi december 12-én közöttünk létrejött adásvételi szerződés 2. pontja értelmében az Athenaeumnak eladott Eggenberger-féle könyvkiadó üzlet vételárának végleges meghatározására f. é. augusztus hó 15-e tűzetett ki határidőül.

Miután azonban a könyvárusoknál bizományban levő és eladatlan készleteket már visszakaptam, s így módomban volt az Athenaeumnak eladott cikkek összes készletét az Athenaeumnak beszállítani, ami tényleg meg is történt: ennél fogva a szerződésileg kikötött határidőtől eltérőleg már mai napon megejtjük a végleges elszámolást.

Az Athenaeumnak beszállított és általa átvett összes könyvek a fentnevezett szerződés 3. pontjában megállapított osztályozás szerint 129.062 frt 22 xrt – szóval egyszázhuszonkilenczezerhatvankét $\frac{22}{100}$ forintot osztr. ért. – eredményeznek vételár gyanánt. Miután azonban ugyanezen szerződés 5. pontjában világosan kimondatik, hogy a vételár 100.000–120.000 forint közt váltakozhat, miután továbbá a középiskolai tanterv változása néhány tankönyv árának további lefokozását teszi indokolttá, véglegesen és jogérvényesen beleegyezem abba, hogy a vételár kerek összegű 120.000 frtban – szóval egyszázhuszezer osztr. ért. forintban – állapíttassék meg.

Egyúttal hozzájárulok a fentnevezett szerződés 5. pontjában foglalt s a kamatokra vonatkozó feltételek megváltoztatásához olyképen, hogy a kamatokat – a szerződéstől eltérőleg – nem 1899. július 1-től, hanem 1900. évi január 1-től kezdve tartozik az Athenaeum fizetni, még pedig nem utólag, hanem félévenként előre. Ezen részemről nyújtott engedmény indokát az képezi, hogy az Athenaeum kénytelen a tőlem megvett tankönyvekből nagy mennyiséget mutatványul ingyen szétküldeni.

Budapest, 1899. június hó 3-án.

Hoffmann Alfréd

Elismervény

Alulírott ezennel elismerem, hogy az Athenaeum irod. és nyomdai részv. társulattól mai napon négy darab váltót és pedig:

1. p. 1901 január 1-én 20.000 frt
2. p. 1901 július 1-én 20.000 frt
3. p. 1902. január 1-én 20.000 frt
4. p. 1902. július 1-én 20.000 frt

összesen 80.000 frt azaz nyolczvanezer forint értékben átvettem és mely összeget az Athenaeum részv. társ.-nak eladott könyvkiadványom törlesztésére fordítottam mint részletfizetést a végleges elszámolásig.

Budapest 1899. január hó 19-én.

Hoffmann Alfréd

Továbbá az 5. p. 1903. január 1-én 20.000 frt

a 6. p. 1903. július 1-én 20.000 frt.

összesen 40.000 frt azaz negyvenezer forint értékben mai napon átvettem.

Budapest 1899. június hó 5.

Hoffmann Alfréd

Budapest, 1900. jan. 9-én.

Az Athenäum irod. r.t. Tekintetes Igazgatóságának Budapest.

Ezennel van szerencsém a Tekint. Igazgatóságot értesíteni, hogy az intézetnek eladott kiadványaim után nekem kijáró kamatok f. é. január 2-án esedékes 6000 koronát köszönettel felvettem számlája javára írtam, maradok mély tisztelettel szolgája

Hoffmann Alfréd

AZ EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS KIADÓI
ÜZLETÁGÁNAK KÖNYVELÉSE AZ 1894–1897 SZÁMLAÉVEKBEN¹

Hoffmann Alfréd autográf kézirata

1894. számla-év

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Abonyi J[akab] Jenő Budapest	1540	67	321	13	1861	80
Adler Zsigmond Gyöngyös	6	42	130	02	136	44
Aigner Lajos Budapest	146	96			146	96
Aufrecht és Goldschmidt Budapest	155	23			155	23
Auspitz Adolf Lugos	91	25	40	82	132	07
Bába Sándor Szeged	17	52	96	89	114	41
Baldi Károly Nagy-Enyed	130	12	35	82	165	94
Bárd Ferencz Budapest	349	91			349	91
Bazsó Lajos Nagy-Körös			84	18	84	18
Belgrader Zsigmond Budapest	576	02	102	60	678	62
Bendl Károly Gyöngyös	3	65	126	97	130	62
Berger Ignác Kis Várda			17	52	17	52
Berger Sámuel ifj. N. Várad	373	50	25	81	399	31
Bernstein Mór Sepsí-Szt. György	161	69			161	69
Binder K[Gusztáv!] Besztercze			12	21	12	21
Blay István Eger	61	16	149	67	210	83
Breisach Sámuel Zala Egerszeg	313	89	18	–	331	89
Buzárovits Gusztáv Esztergom	358	42	48	76	407	18
Chiopris G[iacomo] Fiume			15	45	15	45
Csáthy Ferencz Debreczen	52	36	219	61	271	97
Csetényi Emil Igló	180	90	28	02	208	92
Czéh Sándor	123	99			123	99
Darvai Ármin Balassa-Gyarmat	6	89	129	39	136	28
Dase Gyula Fiume			96	68	96	68
Décsi József Érsekújvár			70	05	70	05
Demmiány L[ajos] Kőrmöczbánya			83	48	83	48
Deutsch Zsigm. és Tsa Budapest	791	80	270	–	1061	80
Dobay János Gyula	29	76			29	76
Dobrovzsky Ágost Budapest	783	41	143	48	926	89
Dressnandt H[enrik] utóda Brassó	80	60			80	60
Eigner Simon N. Károly	266	68	63	70	330	38
Endrényi Imre Szeged	726	01	125	16	851	17

¹ OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107. A csupán kezdőbetűvel jelölt kereszt- és helyneveket több különböző forrásból kiegészítettem, a tévesen megjelölt helynevek mellett pedig feltüntettem az adott könyvkereskedők hivatalos székhelyét is.

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Engel Lajos Pécs	89	36			89	36
Eperjessy József Sárospatak	19	09			19	09
Ethey Károly Érsekújvár	15	08			15	08
Farkas J[akab] Beregszász	151	37	23	83	175	20
Farkas Kálmán Munkács	78	65	24	21	102	86
Fekete Mihály Kecskemét	240	66	53	18	293	84
Ferenczi B[ernát] Miskolcz	359	03	58	42	417	45
Ferenczi Miksa Nyíregyháza	171	87			171	87
Figuli Antal Petrozsény			54	15	54	15
Fischel Fülöp Csáktornya	18	83			18	83
Fischel Fülöp Nagy Kanizsa	100	81	55	81	156	62
Franke Pál Budapest	2534	16	266	70	2800	86
Fritsche Victor Eszék	18	–			18	–
Gabriel Jakab Kismarton	–	–	–	–	–	–
Gallia-féle könyvkeresk. Kecskem.	264	42	19	56	283	98
Gálócsi Samu Deés	149	44	15	81	165	25
Gansel Lipót Trencsén	229	65	9	–	238	65
Gerő és Kostyál Budapest	1434	17			1434	17
Gibbon Albert Kolozsvár	796	15	148	86	945	01
Graef Károly Nagy-Szeben			66	44	66	44
Granitz Vilmos Szombathely	120	37			120	37
Grill K[ároly]-féle udv. könyvk. Bpest.	1696	51	265	88	1962	39
Gross Gusztáv Győr	168	17			168	17
Günsberger Lajos Pécs	3	97	11	82	15	79
Gyertyánffy Gábor Székely-Udvarh.	180	89	19	16	200	05
Gyikó K[ároly] Mezőtúr	23	71			23	71
Györgyakab Márton Csík Szereda	58	65			58	65
Hagemann Károly Kaposvár	239	50	80	95	320	45
Hammerschmidt K[ároly] Versecz			114	77	114	77
Harmath József Torda	111	73	5	31	117	04
Haupt-féle könyvkeresk. Besztercze			3	81	3	81
Heckenast G[usztáv] utóda Pozsony	245	19	63	50	308	69
Hepke Tibold Fehértemplom	104	76	156	96	261	72
Henger Ágost Ujvidék	296	88	207	15	504	03
Hiemesch V[ilmos] Brassó			102	53	102	53
Hirschfeld Adolf Alsó Kubin			35	79	35	79
Hornyánszky Victor Budapest	208	43			208	73
Horovitz Adolf Nagy-Szombat	122	01	40	36	162	37
Horovitz Adolf Vág-Ujhely			24	–	24	–
Horovitz Lajos Budapest	141	97			141	97
Huszár István Nyitra	280	53	9	06	289	59
Ivánszky Elek Beszterceb[ánya]	220	53	7	41	227	94

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Jeremiás S[ándor] Dicső-Szt. Márton	6	74	9	93	16	67
Joerges Á[gost] özv. és fia Körmöczb.	130	08	19	72	149	80
Joerges Á[gost] özv. és fia Selmeczbánya	259	14	18	16	277	30
Kabos Ármin Zenta	82	86			82	86
Káldor Ferencz Budapest	80	79			80	79
Kármán-féle könyvker. Losonc	221	55	22	74	244	29
Kármán S[ámuel] R[im]a Szombat	346	87	15	40	362	27
Kármán S[ámuel] Rozsnyó	204	78	8	85	213	63
Katz G[oetz] Budapest	980	14	24	97	1005	11
Kaufmann Ábrahám M[áramaros] Sziget	215	87	28	46	244	33
Kehrer C[arl] (Oravicza) Versecz			9	66	9	66
Kilián Frigyes Budapest	1377	37	41	55	1418	92
Kis Tivadar Pápa	191	06	4	13	195	19
Kiss Lőrincz Temesvár	47	70			47	70
Klein Mór ifj. Arad	720	26	57	45	777	71
Kleuka Ferencz Sopron	109	92	12	57	122	49
Klökner Péter Székesfehérvár	447	11	20	03	467	14
Koczányi és Vitéz Kassa	712	45	25	10	737	55
Kókai Lajos Budapest	1009	14			1009	14
Kollár Ágost Baja	310	11	29	10	339	21
Kollár József Zombor	274	51	29	90	304	41
König S[alamon] N. Szt. Miklós			29	52	29	52
Kőszegi József Kőszeg	59	86	14	09	73	95
Köves és Boros Veszprém	138	98	18	38	157	36
Krammer Vilmos Szegzárd	141	26	31	85	173	11
Krausz Ármin fia Veszprém	299	94	38	85	338	79
Kricsa Péter Gyergyó Szt. Miklós	7	10	53	62	60	72
Kreutz J[ános]Versecz			23	08	23	08
Kubik Lőrincz Sz[ékes] Fehérvár	245	07			245	07
Kutasi D[ániel] Nagy-Várad	488	96	35	02	523	98
Kuliffay Ferencz Losonc			7	64	7	64
Lampel R[óbert]-féle udv. könyvk. Bpest	3188	75	542	85	3731	60
Lampel R[óbert]-féle udv. könyvk. csere-sz[ámla]	157	20			157	20
László Albert Debreczen	741	39	64	11	805	50
Lehmann V. S[ándor] Kolozsvár	330	79	108	89	439	68
Lepage Lajos Békés-Csaba	213	92	35	63	249	55
Lévai Mór Ungvár	273	62	44	24	317	86
Lévai Mór Ungvár csere-számla	-	-	-	-	-	-
Liebschütz M[ayer] Nagy-Bánya	90	08	27	61	117	69
Lövy Adolf Sátoralja-Ujhely	217	51	27	38	244	89
Lövy József fia Miskolcz	388	61	110	56	499	17
Lövy Miksa Szatmár	582	32	122	94	705	26

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Lőwy B[enő] Tapolcza	8	36			8	36
Lőw M[iksa] Liptó-Szt. Miklós			29	03	29	03
Lőwy Sámuel Zólyom			10	86	10	86
Mair József Nagy-Kanizsa	158	20	57	36	215	56
Mangold Lipót Nagy-Becskerek	118	50	58	41	176	91
Maurer Adolf Kassa	501	46	61	57	563	03
Máxa Ferencz Győr	262	79	131	52	394	31
Mayer Sándor Vác			6	06	6	06
Mayer és Berger M[áramaros] Sziget	134	43			134	43
Méhner Vilmos Budapest	212	55			212	55
Mérei Ignác Keszthely	285	01	39	87	324	88
Mildner Ferencz Kassa	309	88	65	75	375	63
Miskolczi Imre Szabadka	208	56	51	38	259	94
Molnár Mihály Nagybánya	123	33	16	86	140	19
Moskóczy Ferencz T[urócz] Szt. Márton			51	64	51	64
Nagel Otto ifj. Budapest	2481	03	258	60	2739	63
Németh János Szászváros			20	73	20	73
Nyitrai és Társa Léva	180	92	17	31	198	23
Pardini Heinrich Czernowitz			14	55	14	55
Pauker Dániel Nagy-Várad	370	10	103	44	473	54
Piringer János Nyíregyháza	5	–	29	02	34	02
Pfeifer Ferdinánd Bpest	1070	50	15	90	1086	40
Platzko Gyula N. Tapolcsány	1	50			1	50
Polatsek-féle könyvk. Temesvár	585	96	118	71	704	67
Popovits Testvérek Ujvidék			30	51	30	51
Rainer Miksa Győr	469	65	71	48	541	13
Ranezay József Kún-félegyh.	63	39	30	63	94	02
Ráth Mór Budapest	1832	75	267	83	2100	58
Reichardsperg József M[áros] Vásárhely	172	26	41	86	214	12
Reiner M[iklós] Késmárk			12	05	12	05
Reissenberger G[usztáv] A[lbert] Medgyes	1	25	17	37	18	62
Reizer János Szatmár	403	94	57	86	461	80
Révai Samu Eperjes	262	35	34	–	296	35
Révai Testvérek Budapest	1896	87	398	03	2294	90
Révai Testvérek csere-számla	255	10			255	10
Révész Nándor Arad	191	52	5	10	196	62
Robicsek Zsigmond Budapest	793	69	154	58	948	27
Rösch G[eorg] F[riedrich] özv. Temesvár	161	55			161	55
Rosenthal Márk Mohács	108	26			108	26
Rózsa Kálmán és neje Bpest	81	97			81	97
Róth Jenő Kőszeg	48	03	9	15	57	18
Róth Simon Losonc			75	03	75	03

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Schäser F[erenc] Szászváros			6	81	6	81
Schefranek			8	22	8	22
Schein M. K. [Samu!] Trsztena			46	34	46	34
Schenk Ferencz Budapest	118	75			118	75
Schmiedicke-féle könyvkeresk. N[agy] Sz[eben]			32	15	32	15
Schön Adolf Zombor	150	39	32	40	182	79
Schulhof Károly Szeged	214	49	8	10	222	59
Schwarz Károly Sopron	484	70			484	70
Schwarcz Sándor Zenta	161	06	38	98	200	04
Sebők Béla Czegléd			5	16	5	16
Seeliger K[ároly]-féle könyvk. Lőcse	187	61	66	27	253	88
Özv. Seiler Henrikné Szombathely	159	94	13	80	173	74
Seres Samu Zilah	121	91	45	15	167	06
Singer Ede Székesfehérvár			25	26	25	26
Singer Jakab Besztercebánya			131	76	131	76
Singer és Sonnenfeld B[eszterce]bánya	-	-	-	-	-	-
Singer és Wolfner Bpest	2080	84	423	20	2504	04
Singer és Wolfner csere-számla	126	50			126	50
Sonnenfeld Vilmos Nagy-Bittse			12	25	12	25
Spiess C[arlo] és Tsa Fiume	1	84	7	87	9	71
Spitzer Sándor Komárom	102	96	6	66	109	62
Stampfél Károly Pozsony	732	06	18	06	750	12
Stampfél Károly csere-számla	240	60			240	60
Stark Nándor Szentés	106	62	12	90	119	52
Stein János Kolozsvár	870	72	126	59	997	31
Steiner Mihály Kecskemét	188	87	15	68	204	55
Steiner Zsigmond Pozsony	216	46	30	36	246	82
Sterner Adolf Galgóc			50	88	50	88
Szavadill J[ózsef] Apatin			24	02	24	02
Székely Simon Szabadka	369	47	36	-	405	47
Székely és Illés Ungvár			69	30	69	30
Szekeres József Kisujszállás			12	09	12	09
Szeminariumi nyomda Balázsfi.			54	58	54	58
Szent István-Társulat Bpest	368	04			368	04
Szikes Antal Szarvas			8	10	8	10
Szödi S[ándor] Karczag	91	16			91	16
Szolcsányi Gyula Eger	603	46	76	54	680	-
Szűsz Lipót Szolnok	222	50	18	66	241	16
Szűts és Társa Budapest	204	73			204	73
Takácsy Béla Tata	37	56			37	56
Tarczali Dezső Nyíregyháza	19	14	27	99	47	13
Telegdi K[ovács] L[ajos] Debreczen	302	49			302	49

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Telegdi [Telegdy!] M[árton] Szilágy-Somlyó			41	63	41	63
Temesvári M[ihály] Maros-Vásárhely	421	43	36	28	457	71
Thiering Gyula Sopron	264	47	29	86	294	33
Tieranu J[ános] E. Oravicza			32	94	32	94
Todorán Endre Szamosujvár			17	–	17	–
Toldi Lajos Bpest	1688	49	200	–	1888	49
Traub B[ernát] és Tsa Szeged	337	81	103	67	441	48
Trautmann György] Temesvár	100	35	9	44	109	79
Trócsányi Bertalan Sárospatak	312	15			312	15
Turóczy István Kézdi-Vásárhely			10	86	10	86
Turóczy László Kézdi-Vásárhely	76	67	8	54	85	21
Ungár Jenő Nagy-Várad	399	41	21	22	420	63
Valentin K[ároly] fia Pécs	240	40	99	01	339	41
Várnai L[ipót] Szeged	404	48	76	67	481	15
Végh Mihály Békés			27	89	27	89
Vever Oszkár Békés	–	–	–	–	–	–
Víg Ferencz Pancsova	2	05	20	30	22	35
Wagner Antal ifj. Baja	211	87	31	88	243	75
Wajdits József ifj. Nagy-Kanizsa	141	04	45	–	186	04
Wajdits Károly Pápa	96	32	19	19	115	51
Weidinger N[ándor] utóda Pécs	434	18	6	90	441	08
Wellisch Béla Szt. Gotthard	32	11	24	06	56	17
Wellisch Béla csere	10	80				
Wiesner J[ózsef] F[élix] Késmárk			7	56	7	56
Wilheim Samu Szabadka	66	13			66	13
Winter Zsigmond N. Szombat	293	66	83	33	376	99
Wittigschlager K[ároly] Pancsova	99	89	12	76	112	65
Wokál János N. Enyed	52	35	24	–	76	35
Zeidner H[enrik] Brassó	231	55	12	59	244	14
Zipser és König Budapest	203	07			203	07
Zunft Antal Lugos	87	07			87	07
Budapesti készpénzbehozatalok			3064	91	3064	91
Vidéki készpénzrendelések			2294	95	2294	95
Összesen	61.959	64	16.332	45	78.292	09

A kiadó üzlet 1894-iki könyvárusi forgalma f 78.292,9 kr
A szortiment forgalma kiadványokban 4–5000 firt nincsen felvéve.

1895. számla-év

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Abonyi J[akab] Jenő Budapest	2172	26	308	40	2480	66
Adler Zsigmond Gyöngyös	6	42	218	07	224	49
Aigner Lajos Budapest	-	-	-	-	-	-
Aufrecht és Goldschmidt Budapest	189	65			189	65
Auspitz Adolf Lugos	55	82	38	77	94	59
Bába Sándor Szeged	3	08	11	67	14	75
Bárd Ferencz Budapest	120	38			120	38
Bazsó Lajos Nagy-Körös			115	16	115	16
Belgrader Zsigmond Budapest	1126	79	47	78	1174	57
Bendl Károly Gyöngyös			135	93	135	93
Berger Sámuel ifj. N. Várad	388	56	35	54	424	10
Bernstein Mór Sepsí-Szt. György	164	78			164	78
Blay István Eger	263	77	54	67	318	44
Breisach Sámuel Zala Egerszeg	300	25	28	19	328	44
Bruck P. Pál Ó-Kanizsa			36	72	35	72
Brück Samu Vág-Ujhely			8	16	8	16
Buzárovits Gusztáv Esztergom	393	76	45	08	438	84
Chiopris Fiume			28	78	28	78
Csáthy F[erenc] és Társa Debreczen	248	05	106	49	354	54
Csetényi Emil Igló	201	17	47	76	248	93
Czéh Sándor utóda Óvár	175	35	6	06	181	41
Darvai Ármin B[alassa] Gyarmat			44	90	44	90
Dase Gyula Fiume			35	31	35	31
Décsi József Érsekújvár			29	23	29	23
Demmiány L[ajos] Körmöcbánya			49	45	49	45
Deutsch Zsigmond és Tsa Bpest	838	31	172	65	1010	96
Diöcesan Karánsebes			25	26	25	26
Dobay János Gyula	20	61	12	96	33	57
Dobrovzsky Ágost Bpest	806	80	127	35	934	15
Dressnandt H[enrik] utóda Brassó	72	24			72	24
Eigner Simon N. Károly	225	40	44	70	270	10
Endrényi Imre Szeged	568	45	70	92	639	37
Engel Lajos utóda Pécs			17	60	17	60
Eperjessy József Sárospatak	32	24			32	24
Farkas J[akab] Beregszász	152	87	84	81	237	68
Farkas Kálmán Munkács	111	64	31	13	142	77
Fekete Mihály Kecskemét	183	49	15	60	199	09
Ferenczi B[ernát] Miskolcz	378	80	79	10	457	90
Ferenczi Miksa Nyíregyháza	243	32	56	12	299	44
Figuli Petrozsény			2	92	2	92
Fischel Fülöp Csáktornya	54	63			54	63

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Fischel Fülöp Nagy Kanizsa	267	73	24	08	291	81
Franke Pál Budapest	1661	27	129	60	1790	87
Fritsche Victor Eszék	18	–			18	–
Gaál László Makó			76	02	76	02
Gabriel Jakab Kismarton	109	44			109	44
Gallia-féle könyvk. Kecskemét	258	10	30	06	288	16
Gálócsi Samu Deés	141	41	7	50	148	91
Gansel Lipót Trencsén	236	82	17	26	254	08
Gerő és Kostyál Budapest	1890	21	124	88	2015	09
Gibbon Albert Kolozsvár	899	28	33	81	933	09
Gräber M[iksa] és fia T[uróc] Szt. Márton			36	12	36	12
Graef Károly N. Szeben			57	33	57	33
Granitz Vilmos Szombathely	348	61	12	06	360	67
Grill K[ároly]-féle udv. könyvk. Bpest.	1851	19	197	03	2048	22
Gross Gusztáv Győr	133	49			133	49
Günsberger Lajos Pécs	4	19	6	86	11	05
Gyertyánffy Gábor Sz[ékely] Udvarhely	190	79	57	76	248	55
Gyikó K[ároly] Mező-Tur			149	02	149	02
Györgyjakab Márton Csík-Szereda	37	62			37	62
Hagemann Károly Kaposvár	208	50	34	56	243	06
Hammerschmidt C[Károly] Versecz			177	39	177	39
Harmath J[ózsef] Torda	45	49	30	81	76	30
Haupt M[ária] Besztercze			4	62	4	62
Heckenast G[usztáv] utóda Pozsony	298	35	5	25	303	60
Hepke Tibold Fehértemplom	13	99	179	55	193	54
Herger Ágost Ujvidék	338	93	56	52	395	45
Heumann Mór Szabadka			18	80	18	80
Hiemesch V[ilmos] Brassó			92	93	92	93
Hientz József Szász-Sebes			9	06	9	06
Hirsch Adolf Déva			21	66	21	66
Hornyánszky Victor Budapest	188	83			188	83
Horovitz Adolf N. Szombat	129	72	24	61	154	33
Horovitz Lajos Budapest	103	75			103	75
Huszár István Nyitra	255	18	16	20	271	38
Ivánszky Elek Besztercebánya	254	45	22	35	276	80
Jeremiás S[ándor] Dicső-Szt. Márton	30	72			30	72
Joerges Á[gost] özv. és fia Körmöczbánya	94	80	47	61	142	41
Joerges Á[gost] özv. és fia Selmeczbánya	203	04	6	–	209	04
Joanovics Testvérek Pancsova			5	16	5	16
Kabos Ármin Zenta	42	10	31	49	73	59
Káldor Ferencz	–	–	–	–	–	–
Kármán-féle könyvk. Losonc	205	62	10	35	215	97

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Kármán S[ámuel] R[im]a Szombat	368	20	44	48	412	68
Kármán S[ámuel] Rozsnyó	237	68	52	66	290	34
Karakasevitz M[ilivoj] Zombor			16	62	16	62
Katz G[oetz] Budapest	1013	58	66	75	1080	33
Kaufmann Ábrahám M[áramaros] Sziget	190	99	23	63	214	62
Kaufmann F[áni] Sz[ékes] Fehérvár			10	02	10	02
Kilián Frigyes Budapest	1330	44	25	13	1355	57
Kis Tivadar Pápa	159	09	21	37	180	46
Kiss Lőrincz Temesvár	22	16	4	–	26	16
Klein Mór ifj. Arad	804	90	59	94	864	84
Kleuka Ferencz Sopron	157	78			157	78
Klökner Péter Sz[ékes] Fehérvár	415	78			415	78
Koczányi és Vitéz Kassa	615	83	12	08	627	91
Kókai Lajos Budapest	1168	02			1168	02
Kollár Ágost Baja	293	72	16	88	310	60
Kollár József Zombor	252	48	35	09	287	57
Könyves Kálmán Budapest	667	60	44	25	711	85
Kőszegi József Kőszeg	80	19			80	19
Köves és Boros	205	63	19	15	224	78
Kehrer Lajos Versecz			4	34	4	34
Krammer Vilmos Szegzárd	202	86	12	92	215	78
Krausz Ármin fia Veszprém	215	67	27	06	242	73
Kreutz J[ános]Versecz			57	28	57	28
Kricsa Péter Gy[ergyó] Szt. Miklós			25	78	25	78
Kubik Lőrincz Sz[ékes] Fehérvár	159	75	61	64	221	39
Kuliffay Ferencz Losonc			124	70	124	70
Kutasi D[ániel] Nagy-Várad	–	–	–	–	–	–
Lampel R[óbert]-féle udv. könyvk. Bp.	2990	90	487	78	3478	68
Lampel R[óbert] csere-számla	218	10			218	10
Landau József Budapest	237	42			237	42
Laszky Ármin N. Várad	74	25	120	50	194	75
László Albert Debreczen	1014	69	32	76	1047	45
Lehmann V. S[ándor] Kolozsvár	305	27	68	06	373	33
Lepage Lajos Békés-Csaba	227	26	66	68	293	94
Lepage Lajos H[ód] M[ező] Vásárhely	85	43			85	43
Lévai Mór Ungvár	248	33	21	15	269	48
Liebschütz M[ayer] Nagybánya	81	59	18	86	100	45
Lóvy Adolf Sátoralja-Ujhely	187	58	25	25	212	83
Lóvy József fia Miskolcz	500	73	93	22	593	95
Lóvy Miksa Szatmár	560	86	58	41	619	27
Lóvy B[enő] Tapolcza			13	56	13	56
Lóvy Lajos Ó-Becse	15	70	40	32	56	02

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Lőwy Sámuel Zólyom			10	86	10	86
Mair József Nagy-Kanizsa	180	94	19	06	200	–
Mangold Lipót Nagy-Becskerek	190	14	17	40	207	54
Maurer Adolf Kassa	514	13	73	02	587	15
Máxa Ferencz Győr	323	35	31	48	354	83
Mayer és Berger Máramaros-Sziget	189	55	10	65	200	20
Méhner Vilmos Budapest	279	44			279	44
Mérei Ignác Keszthely	149	90	98	82	248	72
Meyer György N. Szeben			22	04	22	04
Michaelis Lajos N. Szeben			5	67	5	67
Mildner Ferencz Kassa	294	24	11	70	305	94
Molnár Mihály Nagy-Bánya	90	–	17	02	107	02
Moskóczy Ferencz T[uróc] Szt. Márton			98	82	98	82
Nádai Ignác Keszthely			8	12	8	12
Nádor Kálmán Budapest	284	56			284	56
Nagel Otto ifj. Budapest	2059	23	104	18	2163	41
Neumann József Makó	154	38			154	38
Nyitrai és Társa Léva	269	64	45	36	315	–
Oberläuter Róbert Temes-Kubin			3	06	3	06
Pauker Dániel N. Várad	424	21	75	91	500	12
Pfeifer Ferdinánd Budapest	832	57	15	15	847	72
Piringer János Nyíregyháza	57	34			57	34
Platzko Gyula N. Tapolcsány	3	–			3	–
Pless N[ina] Orosháza			18	06	18	06
Polatsek-féle könyvk. Temesvár	485	50	31	88	517	38
Prager Ferencz Halas			20	09	20	09
Rainer Miksa Győr	592	11	28	73	620	84
Ranezay József K[iskun] Félegyháza	53	68			53	68
Ranschburg Gusztáv Budapest	206	70	14	10	220	80
Ráth Mór Budapest	1923	96	340	88	2264	84
Reichardsperg J[ózsef] Maros-Vásárhely	228	44			228	44
Reiner M[iklós] Késmárk			18	52	18	52
Reizer János Szatmár	347	79	55	14	402	93
Révai Samu Eperjes	441	70	6	30	448	–
Révai Testvérek Budapest	1253	56	49	18	1302	74
Révai Testvérek csere-számla	27	80			27	80
Révész Nándor Arad	291	09	14	33	305	42
Robicsek Zsigmond Budapest	687	36	57	45	744	81
Robicsek Zsigmond csere-számla	75	–			75	–
Rösch G[eorg] F[riedrich] Temesvár	113	28	36	18	149	46
Rose V[ince] Stájerlak			3	06	3	06
Rosenthal Márk Mohács	124	05			124	05

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Róth Jenő Kőszeg	54	05			54	05
Róth Simon Losoncz			73	88	73	88
Rózsa Kálmán és neje Bpest	39	96			39	96
Schäser F[erenc] Szászváros			31	70	31	70
Schenk H[ermann] N.-Beckerek			31	62	31	62
Schein M. K. [Samu!] Trsztena			24	78	24	78
Schön Adolf Zombor	234	96			234	96
Schönwald T[ivadar] Komárom			52	41	52	41
Schulhof Károly Szeged	240	95	18	21	259	16
Schwarz Károly Sopron	561	54	23	55	585	09
Schwarcz Sándor Zenta	97	51	60	57	158	08
Sebők Béla Czegléd			24	42	24	42
Seeliger K[ároly] Lőcse	198	78	12	98	211	76
Seiler Henrikné Szombathely	161	23	28	34	189	57
Seres Samu Zilah	218	37	52	49	270	86
Singer Ede Sz[ékes] Fehérvár			100	56	100	56
Singer Jakab B[eszterce] Bánya			124	32	124	32
Singer és Wolfner Budapest	2429	90	184	35	2614	25
Singer és Wolfner csere-számla	60	40			60	40
Spiess C[arlo] és Tsa Fiume	56	52			56	52
Sonnenfeld V[ilmos] N. Bittse			8	31	8	31
Spitzer Sándor Komárom	106	54	6	81	113	35
Stampfel Károly Pozsony	689	32	27	61	716	93
Stampfel Károly csere-számla	98	50			98	50
Stark Nándor Szentés	55	48	4	95	60	43
Stein János Kolozsvár	754	60			754	60
Steiner Mihály Kecskemét	150	29	18	61	168	90
Steiner Zsigmond Pozsony	211	74	10	80	222	54
Sterner Adolf Galgóc	5	67	50	47	56	14
Székely Simon Szabadka	288	86	55	59	344	45
Székely és Illés Ungvár	3	56	146	03	149	59
Szemináriumi nyomda Balázsf[alva]			51	18	51	18
Szent-István-Társulat Budap.	407	42			407	42
Szödi S[ándor] Karczag	73	02	18	34	91	36
Szolcsányi Gyula Eger	665	26	34	35	699	61
Szüts és Társa Budapest	197	25			197	25
Szűsz Lipót Szolnok	165	83	8	33	174	16
Takácsy Béla Tata	13	74			13	74
Tarczali Dezső Nyíregyháza	-	-	-	-	-	-
Telegdi Ármin Pécs			79	52	79	52
Telegdi K[ovács] L[ajos] Debreczen	275	23			275	23
Temesvári M[ihály] Maros-Vásárhely	285	21	75	68	360	89

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Thierfeld D[ávid] Fogaras			30	87	30	87
Thiering Gyula Sopron	330	91	23	70	354	61
Todorán Endre Szamos-Ujvár	36	54	154	29	190	83
Toldi Lajos Budapest	1817	21	206	47	2023	68
Traub B[ernát] és Tsa Szeged	303	94	44	27	348	21
Trautmann György Temesvár	290	49			290	49
Trócsányi Bertalan Sárospatak	357	24			357	24
Turóczy István Kézdi-Vásárhely	5	80	28	68	34	48
Turóczy László Kézdi-Vásárhely	35	–	55	20	90	20
Tieranu J[ános] E. Oravicza			45	82	45	82
Ungár Jenő N. Várad	397	33	143	84	541	17
Urbán Ignác Ujvidék			6	06	6	06
Valentin K[ároly] fia Pécs	328	11	40	46	368	57
Várnai L[ipót] Szeged	399	01	41	64	440	65
Víg Ferencz Pancsova			17	31	17	31
Wagner A[ntal] ifj. Baja	209	23	29	01	238	24
Wajdits József ifj. N. Kanizsa	154	40	20	70	175	10
Wajdits Károly Pápa	101	75	15	–	116	75
Weidinger N[ándor] utóda Pécs	255	46	6	89	262	35
Wellisch Béla Szt. Gotthard	31	58	6	06	37	64
Végh Mihály Békés			75	49	75	49
Wiesner J[ózsef] F[élix] Késmárk	7	20	59	21	66	41
Wilheim Samu Szabadka	49	40	6	06	55	46
Winter Zsigmond N. Szombat	257	18	29	46	286	64
Wittigslager K[ároly] Pancsova	216	08	28	49	244	57
Wokál János utóda N. Enyed	74	90	9	81	84	71
Zeidner H[enrik] Brassó	87	03	57	44	144	47
Zipser és König Budapest	252	34			252	34
Zunft Antal Lugos	97	85			97	85
Budapesti készpénzbehozatalok			3901	51	3901	51
Vidéki készpénzrendelések			1342	06	1342	06
Végösszeg	63.317	28	14.968	65	78.285	93

A kiadó üzlet 1895-iki könyvvarusi forgalma f 78.285,93 kr
A szortiment forgalma kiadványokban 4–5000 frt nincsen felvéve.

1896. számla-év

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Abonyi J[akab] Jenő Budapest	524	63			524	63
Adler Zsigmond Gyöngyös			71	21	71	21
Aufrecht és Goldschmidt Bpest	287	58			287	58
Auspitz Adolf Lugos	85	12	11	32	96	44
Bába Sándor Szeged	1	45			1	45
Bazsó Lajos N. Körös			96	48	96	48
Belgrader Zsigmond Budapest	41	70			41	70
Bendl Károly Gyöngyös	1	80	109	66	111	46
Berger Sámuel ifj. N. Várad	317	99	22	76	340	75
Berger Ignác Kisvárdá			9	66	9	66
Bernstein Mór Sepsi-Szt. Gy.	85	25			85	25
Binder G[usztáv] Besztercze			16	09	16	09
Blay István Eger	2	86	275	90	278	76
Breisach Sámuel Zala-Egerszeg	298	33	20	92	319	25
Bruck P. Pál Ó-Kanizsa			20	69	20	69
Buzárovits Gusztáv Esztergom	280	17	10	01	290	18
Chiopris Fiume			27	52	27	52
Csáthy Ferencz Debreczen	234	46	190	04	424	50
Csetényi Emil Igló	229	81	4	38	234	19
Czéh Sándor u[tóda] Óvár	91	82	23	31	115	13
Darvai Ármin B[alassa] Gyarmat			60	58	60	58
Dase Gyula Fiume			40	52	40	52
Décsi József Érsekújvár	3	83			3	83
Demmiány L[ajos] Körmöcbánya	1	88	60	29	62	17
Deutsch Mór Vác	72	59			72	59
Deutsch Zsigm. és Tsa Budapest	658	78	159	08	817	86
Dobay János Gyula	46	65	16	07	62	72
Dobrovzsky Ágost Budapest	805	22	126	75	931	97
Dressnandt H[enrik] utóda Brassó	106	40	4	86	111	26
Eigner Simon N. Károly	223	92	33	30	257	22
Endrényi Imre Szeged	274	64	128	36	403	–
Engel Lajos utóda Pécs			9	66	9	66
Eperjessy József Sárospatak	13	90			13	90
Falvi Jenő Rozsnyó	186	58	75	10	261	68
Farkas J[akab] Beregszász	131	64	44	88	176	52
Farkas Kálmán Munkács	187	94	28	19	216	13
Fekete Mihály Kecskemét	194	–			194	–
Ferenczi B[ernát] Miskolcz	377	63	89	53	467	16
Ferenczi Miksa Nyíregyháza	203	32	39	44	242	76
Fischel Fülöp Csáktornya	49	11			49	11
Fischel Fülöp N. Kanizsa	183	94	2	60	186	54

Franke Pál Budapest	1954	16	102	–	2056	16
Fritsche Victor Eszék			18	–	18	–
Gabriel Jakab Kismarton	133	81	3	73	137	54
Gallia-féle könyvkeresk. Kecskemét	214	49	39	21	253	70
Gálócsi Samu Deés	96	33			96	33
Gansel Lipót Trencsén	160	89	21	60	182	49
Gerő I. Imre Budapest	39	02			39	02
Geszner Jenő N. Körös	46	35	22	94	69	29
Gibbon Albert Kolozsvár	996	65	76	42	1073	07
Gönczy I. József Szeged			18	81	18	81
Graber Turócz-Szt.- Márton			22	58	22	58
Graef K[ároly] N. Szeben			87	67	87	67
Granitz Vilmos Szegzárd [Szombathely!]	317	69			317	69
Grill K[ároly] Budapest	1390	94	245	55	1636	49
Gross Gusztáv Győr	8	42			8	42
Günsberger Lajos Pécs	8	09	67	50	75	59
Gyertyánffy Gábor Sz[ékely] Udvarhely	245	44	50	62	296	06
Gyikó K[ároly] Mező-Túr	7	02	96	53	103	55
Györgyjakab Márton Csík-Szereda	35	84			35	84
Hagelmann Károly Kaposvár	250	95			250	95
Hammerschmidt C[Károly] Versecz			167	60	167	60
Harmath J[ózsef] Torda	101	66			101	66
Hartmann L[ipót] Zágráb			3	06	3	06
Haupt M[ária] Besztercze			6	36	6	36
Heckenast G[usztáv] utóda Pozsony	230	81	58	80	289	61
Hepke Tibold Fehértemplom	119	41			119	41
Herger Ágost Ujvidék	372	69	74	49	447	18
Heumann Mór Szabadka			3	60	3	60
Hiemesch V[ilmos] Brassó			92	35	92	35
Hientz József Szász-Sebes			14	58	14	58
Hirschfeld Adolf Alsó-Kubin			30	12	30	12
Hornyánszky Victor Bpest	99	82			99	82
Horovitz Adolf N. Szombat	107	33	62	39	169	72
Horovitz Lajos Budapest	117	44			117	44
Huszár István Nyitra	298	49	11	63	310	12
Ivánszky Elek Besztercebánya	166	82	20	85	187	67
Jeremiás S[ándor] Dicső-Szt. Márton	–	–	–	–	–	–
Joerges Á[gost] özv. és fia Körmöczbánya	78	40	33	25	111	65
Joerges Á[gost] özv. és fia Selmezbánya	216	80	13	77	230	57
Kabos Ármin Zenta	37	04	19	80	56	84
Kármán-féle könyvkeresk. Losonc	192	36	16	81	209	17
Karakasevitz Ujvidék [Zombor!]			9	92	9	92
Katz G[oetz] Budapest	977	24	29	78	1007	02

Kaufmann Ábrahám M[áramaros] Sziget	228	68	15	37	244	05
Kehrer C[arl] Oravicza	6	43			6	43
Kehrer Lajos Versecz			4	56	4	56
Kerpel Izsó Bpest kiállítás	46	26			46	26
Kilián Frigyes Budapest	1073	24	21	57	1094	81
Kirchner J[ános] E[de] Oravicza			26	31	26	31
Kis Tivadar Pápa	187	55	12	25	199	80
Klein Mór ifj. Arad	637	98	134	34	772	32
Kleuka Ferencz Sopron	123	80	4	45	128	25
Klökner Péter Sz[ékes] Fehérvár	422	03	17	78	439	81
Kókai Lajos Budapest	1157	08			1157	08
Kollár Á[gost] Baja	231	61	55	89	287	50
Kollár József Zombor	306	99	15	15	322	14
Könyves Kálmán Budapest	1213	90	51	23	1265	13
Könyves Kálmán részletf. oszt.	172	03			172	03
Köszegi József Kőszeg	45	40			45	40
Köves és Boros Veszprém	229	–	1	53	230	53
Krammer Vilmos Szegzárd	154	23	16	75	170	98
Krausz Á[rmin] fia Veszprém	136	–			136	–
Kreutz J[ános]Versecz			66	65	66	65
Kricsa Péter Gy[ergyó] Szt. Miklós			28	16	28	16
Kubik Lőrincz Sz[ékes] Fehérvár	175	20	28	90	204	10
Kuliffay Ferencz Losonc			45	34	45	34
Lampel R[óbert] Budapest	2885	93	301	58	3187	51
Lampel R[óbert] csere-számla	77	90			77	90
Landau József Bpest	418	46			418	46
Laszky Ármin N. Várad	45	41	61	34	106	75
László Albert Debreczen	743	33	238	63	981	96
Lepage Lajos B[ékés] Csaba	81	50	10	46	91	96
Lepage Lajos H[ód] M[ező] Vásárhely	320	75	2	06	322	81
Lévai Izsó R[im]a Szombat	109	26	38	35	147	61
Lévai Mór Ungvár	335	30	52	76	388	06
Lévai Mór csere-számla	26	40			26	40
Lővy Adolf S[átor] A[lja] Ujhely	199	78	15	70	215	48
Lővy József fia Miskolcz	423	25	62	64	485	89
Lővy Miksa Szatmár	449	31	27	91	477	22
Lővy B[enő] Tapolcza			31	04	31	04
Lővy Lajos Ó-Becse			40	55	40	55
Lővy Sámuel Zólyom			7	26	7	26
Mair József N. Kanizsa	136	55	11	93	148	48
Mangold Lipót N. Becskerek	197	15			197	15
Maurer Adolf Kassa	477	36	14	58	491	94
Mayer és Berger M[áramaros] Sziget	150	71	3	25	153	96

Méhner Vilmos Bpest	316	66			316	66
Mérei Ignác Keszthely	105	72	68	83	174	55
Mermelstein Huszt			5	70	5	70
Meyer György N. Szeben			20	30	20	30
Michaelis [Lajos] N. Szeben	1	90			1	90
Mildner Ferencz Kassa	392	15	31	36	423	51
Molnár Mihály N. Bánya	210	68	48	54	259	22
Moskóczy Ferencz T[uróc] Szt. Márton			117	42	117	42
Nádor Kálmán Bpest	208	06			208	06
Nagel Otto ifj. Bpest	2223	73	126	22	2349	95
Nyitrai és Tsa Léva	153	10	3	63	156	73
Pauker Dániel N. Várad	396	43	62	28	458	71
Pfeifer Ferdinánd Bpest	904	95	14	47	919	42
Piringer János Nyíregyháza	92	08	7	57	99	65
Pless N[ina Orosháza]			92	90	92	90
M[ichelangelo] Polonio-Balbi Fiume			17	32	17	32
Polatsek-féle könyvk. Temesvár	501	91	72	11	574	02
Popovits Testvérek Ujvidék			12	81	12	81
Prager Ferencz Halas			54	63	54	63
Rainer Miksa Győr	399	22	39	70	438	92
Rákosi Jenő Budapest	62	13			62	13
Ranezay József K[iskun] Félegyh.	44	66	25	19	69	85
Ranschburg Gusztáv Bpest	276	11	15	53	291	64
Ráth Mór Budapest	2061	45	456	–	2517	45
Reichardsperg J[ózsef] M[aros] Vásárhely	137	–	21	45	158	45
Reiner M[iklós] Késmárk			14	31	14	31
Reizer János Szatmár	336	10	46	05	382	15
Révai Leo Bpest	527	98			527	98
Révai Samu Eperjes	290	55	13	75	304	30
Révai Testvérek Budapest	1533	31	213	40	1746	71
Révész Nándor Arad	186	71	91	06	277	77
Robicsek Zsigmond Bpest	623	03	51	08	674	11
Rónay Frigyes Komárom			5	42	5	42
Rösch G[eorg] F[riedrich] özv. utóda Temesvár	287	60	12	03	299	63
Rosenthal Márk Mohács	116	59			116	59
Róth Jenő Kőszeg	56	93			56	93
Rózsa Kálmán és neje Bpest	31	60			31	60
Sárkány és Gömöröy Dobsina			12	06	12	06
Schefranek			143	93	143	93
Schein M. K. [Samu!] Trsztena			19	11	19	11
Schenk Ferencz Bpest	118	75			118	75
Schön Adolf Zombor	178	06	4	73	182	79
Schulhof Károly Szeged	251	89			251	89

Schwarz Károly Sopron	603	07	14	35	617	42
Schwarcz Sándor Zenta	83	42			83	42
Sebők Béla Czegléd			19	02	19	02
Seeliger K[ároly] Lőcse	193	48	31	86	225	34
özv. Seiler Henrikné Szombathely	169	07	14	17	183	24
Seres Samu Zilah	184	54	7	56	192	10
Singer és Sonnenfeld Beszterceb[ánya]	72	85	83	20	156	05
Singer és Wolfner Bpest	2440	33	185	18	2625	51
Singer és Wolfner csere-számla	117	30			117	30
Spiess C[arlo] és Tsa Fiume	34	25			34	25
Spitzer Sándor Komárom	69	51	22	08	91	59
Stampfel Károly Pozsony	761	35	49	32	810	67
Stampfel K[ároly] csere-számla	224	80			224	80
Stark Nándor Zenta [Szentesi!]	78	31	4	71	83	02
Stein János Kolozsvár	969	40	21	06	990	46
Steiner Mihály Kecskemét	138	27	9	33	147	60
Steiner Zsigmond Pozsony	241	67	16	30	257	97
Szavadill J[ózsef] Apatin			3	66	3	66
Székely Simon Szabadka	370	42	48	66	419	08
Szenkovics Lajos Erzsébetváros			28	56	28	56
Szent-István-Társulat Bpest	354	53			354	53
Székely és Illés Ungvár			101	78	101	78
Szeminariumi ny. Balászf[alva]			40	37	40	37
Sterner Adolf Galgóc			39	35	39	35
Sződi S[ándor] Karczag	70	62			70	62
Szolcsányi Gyula Eger	571	79	103	73	675	52
Szűsz Lipót Szolnok	156	38	7	20	163	58
Szüts és Tsa Bpest	213	55			213	55
Telegdi K[ovács] L[ajos] Debreczen	168	99	17	46	186	45
Temesvári M[ihály] Maros-Vásárhely	262	88	57	51	320	39
Thiering Gyula Sopron	414	66	21	33	435	99
Tieranu J[ános] E. Oravicza			59	37	59	37
Todorán Endre Szamos-Ujvár	128	66	16	32	144	98
Toldi Lajos Budapest	1585	98	413	93	1999	91
Traub B[ernát] és Tsa Szeged	304	84	39	20	344	04
Trautmann György Temesvár	244	48	32	24	276	72
Trócsányi Bertalan Sárospatak	485	28			485	28
Turóczi István Kézdi Vásárhely	49	53			49	53
Turóczi László Kézdi Vásárhely	37	80	35	72	73	52
Ungár Jenő N. Várad			62	54	62	54
Urbán Ignác Ujvidék			16	03	16	03
Valentin K[ároly] fia Pécs			248	–	248	–
Várnai L[ipót] Szeged	288	94	34	41	323	35

Veres Lajos Orosháza			37	19	37	19
Véver Oszkár Békés	54	93			54	93
Víg F[erencz] Pancsova			28	03	28	03
Vitéz A[dolf] Kassa	427	43			427	43
Wagner Antal ifj. Baja	144	52	50	13	194	65
Wajdits József ifj. N. Kanizsa	107	99	17	78	125	77
Wajdits Károly Pápa	75	96	12	25	88	21
Waller M[ór] Homonna			59	98	59	98
Weidinger N[ándor] utóda Pécs	254	08	44	07	298	15
Weisz Adolf Resicza			18	81	18	81
Weiss Márk Csongrád			17	16	17	16
Wellisch Béla Szt. Gotthard	7	61	14	37	21	98
Wellisch Béla csere-számla	10	80			10	80
Wertheimer Zsigmond B[alassa] Gy[armat]			11	64	11	64
Wiesner J[ózsef] F[élix] Késmárk	16	27	27	17	43	44
Wilheim Samu Szabadka	73	98	6	06	80	04
Winter Zsigmond N. Szombat	211	40	70	23	281	63
Wittigslager Károly Pancs[ova]	158	47	28	86	187	33
Wokál János utóda N. Enyed	165	94	29	92	195	86
Wolf Miksa Pécs			3	81	3	81
Zechmeister Andor Győr	316	50	9	66	326	16
Zeidner H[enrik] Brassó	208	03	11	58	219	61
Zipser és König Budapest	66	07			66	07
Zunft Antal Lugos	77	13	37	55	114	68
Budapesti készpénz-behozatalok			4235	34	4235	34
Vidéki készpénz-rendelések			1607	23	1607	23
Végösszeg	56.348	20	15.062	97	71.411	17

A kiadó üzlet 1896-iki könyvvarusi forgalma f 71.411,17 kr
A szortiment forgalma kiadványokban 4–5000 frt nincsen felvéve.

1897. számla-év

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Atheneum részv. társ. Budapest	15	14			15	14
Aufrecht és Goldschmidt Budapest	252	30			252	30
Deutsch Zsigmond és Tsa Budapest	695	69	127	28	822	97
Dobrovsky Ágost Budapest	620	19	124	43	744	62
Franke Pál Budapest	1522	06	116	56	1638	62
Franklin Társulat Budapest	36	58			36	58
Grill K[ároly]-féle udv. könyvk. Budapest	1134	63	132	50	1267	13
Grill K[ároly]-féle udv. könyvk. cseresz[ámla]	177	80			177	80
Hornvánszky Victor Budapest	53	74			53	74
Horovitz Lajos Budapest	164	12			164	12
Katz G[öetz] Budapest	905	–	101	33	1006	33
Kilián Frigyes Budapest	1009	66	45	–	1054	66
Kókai Lajos Budapest	1067	13			1067	13
Könyves Kálmán r.t. Budapest	891	68	41	78	933	46
Könyves Kálmán r.t. részl. fiz. oszt.	291	12			291	12
Lampel R[óbert]-féle udv. könyvk. Bpest	2655	42	277	48	2932	90
Lampel R[óbert]-féle udv. könyvk. csere	140	20			140	20
Landau József Budapest	750	81			750	81
Lauffer Vilmos Budapest	27	30			27	30
Légrádi Testvérek Budapest	5	80			5	80
Méhner Vilmos Budapest	559	52			559	52
Nádor Kálmán Budapest	209	77			209	77
Ifj. Nagel Otto Budapest	1891	92	177	98	2069	90
Ifj. Nagel Otto csere Budapest	126	60			126	60
„Pallas” részv. társ. Budapest	45	78			45	78
Pfeifer Ferdinánd Budapest	882	84	51	–	933	84
Rákosi Jenő Budapest	103	24			103	24
Ranschburg Gusztáv Budapest	329	74	20	70	350	44
Ráth Mór Budapest	2601	58	477	09	3078	67
Révai Leo Budapest	969	57			969	57
Révai Testv. részv. társ. Budapest	1418	87	60	77	1479	64
Révai Testv. részv. társ. külön számla Budapest	257	05			257	05
Robiczek Zsigmond Budapest	12	75			12	75
Rózsa Kálmán és neje Budapest	30	08			30	08
Schenk Ferencz Budapest	921	40			921	40
Singer és Wolfner Budapest	1958	52	392	33	2350	85
Singer és Wolfner csere Budapest	134	05			134	05
Szénási és Reimann Budapest	15	–			15	–
Szent-István-Társulat Budapest	430	04			430	04
Szüts és Tsa Budapest	134	72			134	72
Toldi Lajos Budapest	1677	58	319	20	1996	78

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Zipser és König Budapest	236	70			236	70
Municipia Budapest	78	83			78	83
Adler Zsigmond Gyöngyös	2	08	47	13	49	21
Auspitz Adolf Lugos	94	78	3	96	98	74
Bazsó Lajos Nagy-Körös			158	10	158	10
Beck'sche Hofbuchhandlung Wien			5	46	5	46
Bendl Károly Gyöngyös			16	94	16	94
Benkő Mór Sepsz Szt. György	54	72	18	06	72	78
Berger Ignác Kisvárdá			11	26	11	26
Berger Sámuel ifj. Nagy-Várad	379	74	36	53	416	27
Beznák Gyula Eger	310	87	95	10	405	97
Breisach Sámuel Zala-Egerszeg	158	04	16	94	174	98
Buzárovits Gusztáv Esztergom	298	52	24	44	322	96
Chiopris G[iacomo] Fiume			42	66	42	66
Csáthy Ferencz Debreczen	363	49	30	84	394	33
Csetényi Emil Igló	249	24	30	–	279	24
Czapik Gyula Szeged			25	32	25	32
Czéh Sándor Magyar-Óvár	100	32			100	32
Darvai Ármin B[alassa] Gyarmat			31	85	31	85
Dase Gyula Fiume			35	39	35	39
Demmiány L[ajos] Körmöcbánya	2	99	71	04	74	03
Deutsch Mór Vác	43	30			43	30
Diöcesan Karánsebes			37	34	37	34
Dobay János Gyula	12	21			12	21
Dörner Gyula Igló			56	24	56	24
Eigner Simon N. Károly	223	10	48	73	271	83
Endler Samu Felső-Lövő			138	06	138	06
Endrényi Imre Szeged	340	14	118	68	458	82
Engel Lajos utóda Pécs			12	87	12	87
Eperjesy József Sárospatak	24	41			24	41
Ethey Károly Érsekujvár	3	63			3	63
Falvi Jenő Rozsnyó	277	95	21	90	299	85
Farkas J[akab] Beregszász	130	59	8	45	139	04
Farkas és Stern Arad	50	–	34	14	84	14
Fekete Mihály Kecskemét	176	27			176	27
Ferenczi B[ernát] Miskolcz	309	92	91	48	401	40
Ferenczi M[iksa] Nyíregyháza	227	63	6	–	233	63
Fischel Fülöp Csáktornya	33	05	9	06	42	11
Fischel Fülöp Nagy Kanizsa	157	30	40	13	197	43
Fischel Fülöp Nagy Kanizsa csere	20	–			20	–
Fritsche Victor Eszék			9	–	9	–
Gabony és Társa Brassó			201	–	201	–

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Gabriel Jakab Kismarton	55	53			55	53
Gallia-féle könyvkeresk. Kecskem[ét]	177	85	18	90	196	75
Gálócsi Samu Deés	117	71	19	41	137	12
Gansel Lipót Trencsén	156	52	29	30	185	82
Geszner Jenő Nagy Körös	44	52	21	27	65	79
Gibbon Albert Kolozsvár	1063	78	120	58	1184	36
Gräber M[iksa] és fia T[uróc] Szt.- Márton			18	91	18	91
Graef H[ans] Szászváros			105	72	105	72
Graef Károly Nagy-Szeben			88	86	88	86
Granitz Vilmos Szombathely	356	27	123	–	479	27
Gross Testvérek Győr	84	71			84	71
Günsberger Lajos Pécs	1	86	80	78	82	64
Günther Lajos Sz[ékely] Udvarhely			22	33	22	33
Gyertyánffy Gábor Sz[ékely] Udvarhely	206	73	44	33	251	06
Gyikó K[ároly] Mező-Tur	26	45	87	02	113	47
Györgyjakab Márton Csík-Szereda	44	96			44	96
Hagelmann Károly Kaposvár	249	46	32	63	282	09
Hammerschmidt C[Károly] Versecz	22	56	77	26	99	82
Hartmann L[ipót] Zágráb			24	34	24	34
Haupt M[ária] Besztercze			5	31	5	31
Heckenast G[usztáv] utóda Pozsony	265	70	85	72	351	42
Heimlich K[ároly] Szilágy Somlyó			6	06	6	06
Hepke Tibold utóda Fehértempl[om]			157	30	157	30
Herger Ágost Ujvidék	303	91	114	98	418	89
Heumann Mór Szabadka			22	76	22	76
Hiemesch V[ilmos] Brassó	9	17	86	66	95	83
Hientz József Szászsebes	3	14	53	80	56	94
Hirsch Adolf Déva			50	64	50	64
Hoffmann B. Béla Nyíregyháza			65	63	65	63
Horovitz Adolf N. Szombat	99	18	11	70	110	88
Horovitz Adolf Vág-Ujhely			10	86	10	86
Huszár István Nyitra	174	09	16	86	190	95
Hynek Frigyes Brassó	50	–			50	–
Ivánszky Elek Besztercebánya	167	51	31	74	199	25
Joerges Á[gost] özv. és fia Körmöczbánya	157	55	17	85	175	40
Joerges Á[gost] özv. és fia Selmezbánya	235	38	28	86	264	24
Kabos Ármin Zenta	48	70			48	70
Kármán-féle könyvk. Losoncz	172	64	17	25	189	89
Kaufmann Ábrahám M[áramaros] Sziget	212	91	77	77	290	68
Kerpel Izsó Arad	170	04	36	90	206	94
Kis Tivadar Pápa	93	25			93	25
Klein József Liptó-Szt. Miklós			1	75	1	75

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Klein Mór ifj. Arad	402	06	111	70	513	76
Kleuka Ferenc Sopron	113	80			113	80
Klökner Péter Sz[ékes] Fehérvár	343	34	62	30	405	64
Koczányi Béla Kassa			14	46	14	46
Kollár Á[gost] Baja	204	72	27	15	231	87
Kollár József Zombor	208	24	61	86	270	10
Kőszegi József Kőszeg	72	07	22	13	94	20
Köves és Boros Veszprém	144	39	32	37	176	76
Kozáry Ede Szigetvár			4	33	4	33
Krammer Vilmos Szegzárd	191	47	33	12	224	59
Krausz Á[rmin] fia Veszprém	183	52	42	38	225	90
Kreutz J[ános]Versecz			13	65	13	65
Kricsa Péter Gyergyó-Szt. Miklós			18	72	18	72
Kroó Hugó Munkács	63	01			63	01
Kubik Lőrincz Sz[ékes] Fehérvár	168	94	9	68	178	62
Kuliffay Ferencz Losonc			60	13	60	13
Laszky Ármin N. Várad	200	61	43	79	244	40
László Albert Debreczen	774	46	74	97	849	43
Lepage Lajos Békés Csaba	165	–	36	39	201	39
Lepage Lajos utóda H[ód] M[ező] Vásárhely	165	26	59	78	225	04
Lévai Izsó R[im]a Szombat	175	20	30	38	205	58
Lévai Mór Ungvár	196	96	37	95	234	91
Lévai Mór Ungvár csereszámbla	150	55			150	55
Lővy Adolf S[átor] A[lja] Ujhely	166	93			166	93
Lővy József fia Miskolcz	439	97	101	63	541	60
Lővy Miksa Szatmár	443	96	65	69	509	65
Lővy B[enő] Tapolcza			31	56	31	56
Lővy Lajos Ó-Becse			14	52	14	52
Lővy Sámuel Zólyom			18	06	18	06
Mair József N. Kanizsa	106	54	40	20	146	74
Mangold Lajos [Lipót!] N. Becskerek	107	89	13	05	120	94
Maurer Adolf Kassa	480	89	32	55	513	44
Mayer és Berger Máramaros Sziget	182	37	24	50	206	87
Mérei Ignác Keszthely	158	07	32	27	190	34
Meyer György N. Szeben			31	48	31	48
Mildner Ferencz Kassa	426	87	28	65	455	52
Molnár Mihály Nagybánya	207	17	26	91	234	08
Moskóczi Ferenczné T[uróc] Szt. Márton			125	49	125	49
Nyitrai és Tsa Léva	183	46	12	15	195	61
Oberläuter Róbert Temes Kubin			4	56	4	56
Oesterreicher M[iksa] Pozsony			19	20	19	20
Pajevic A[rzén] Ujvidék			4	41	4	41

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Pauker Dániel N. Várad	354	34	129	52	483	86
Piringer János Nyíregyháza	64	–			64	–
Platzko Gy[ula] N. Tapolcsány	3	–			3	–
Polatsek-féle könyvk. Temesv[ár]	442	52	140	24	582	76
M[ichelangelo] Polonio-Balbi Fiume			28	64	28	64
Prager Ferencz Halas			47	06	47	06
Rainer Miksa Győr	391	64	68	15	459	79
Ranezay József Kún-Félegyháza	21	20			21	20
Reichardsp[er]g J[ózsef] M[áros] Vásárhely	80	72	18	75	99	47
Reiner M[iklós] Késmárk			4	13	4	13
Reizer János Szatmár	345	31	37	62	382	93
Révai Samu Eperjes	188	06			188	06
Révész Nándor Arad	163	13	40	36	203	49
Rösch G[eorg] F[riedrich] özv. utóda Pozsony [Temesvár!]	236	28	25	58	261	86
Rosenthal Márk Mohács	53	06	88	75	141	81
Röszler Károly Győr			20	46	20	46
Róth Jenő Kőszeg	85	03	5	76	90	79
Róth Simon Losonc			78	67	78	67
Rusz A[lajos] Orsova	1	11	10	56	11	67
Schein M. K. [Samu!] Trsztena			33	98	33	98
Schön Adolf Zombor	194	72	85	17	279	89
Schulhof Károly Szeged	284	53	96	81	381	34
Schwarz Károly Sopron	474	69	125	10	599	79
Schwarz Sándor Zenta	143	20			143	20
Sebők Béla Czegléd			14	82	14	82
Seeliger K[ároly]-féle könyvk. Lőcse	191	34	60	43	251	77
Seiler H[enrik] utódai Szombathely	203	51	24	38	227	89
Seres Samu Zilah	167	12	29	63	196	75
Singer Ede Székesfehérvár	92	07	35	06	127	13
Sonnenfeld Mór Besztercebánya			137	95	137	95
Spitzer Sándor Komárom	85	61	7	23	92	84
Stamberger Lajos Eperjes	51	69			51	69
Stampfel Károly Pozsony	700	23	72	29	772	52
Stampfel Károly csereszámlla	295	35			295	35
Stark Nándor Szentés	61	04	20	91	81	95
Stein János Kolozsvár	737	70	118	30	856	–
Steiner Mihály Kecskemét	171	81	6	53	178	34
Steiner Zsigmond Pozsony	233	82	32	34	266	16
Stern[er] Adolf Galgóc	2	65	43	58	46	23
Stranz János Sárvár			1	30	1	30
Sujánszky József Keszthely	5	40	118	74	124	14

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Szavadill József Apatin			10	26	10	26
Székely Simon Szabadka	288	65	72	66	361	31
Székely és Illés Ungvár			80	91	80	91
Szelinszky György Bécs	63	88			63	88
Szeminariumi könyvk. Balázsfalva			35	54	35	54
Szenkovits Lajos Erzsébetfalva			35	83	35	83
Sződi S[ándor] Karczag	32	70			32	70
Szolcsányi Gyula Eger	465	97	112	28	578	25
Szold Jakab Galgóc			24	04	24	04
Szűsz Lipót Szolnok	168	77			168	77
Telegdi K[ovács] L[ajos] Debreczen	186	58			186	58
Temesvári M[ihály] Maros-Vásárhely	278	71	17	26	295	97
Thiering Gyula Sopron	344	14	52	82	396	96
Tieranu J[ános] E. Oravicza	6	25	35	85	42	10
Todorán Endre Szamosujvár	122	75	14	96	137	71
Traub B[ernát] és Tsa Szeged	432	72	125	60	558	32
Trautmann György Temesvár	231	77	23	17	254	94
Trócsányi Bertalan Sárospatak	463	65			463	65
Turóczi István Kézdi-Vásárhely	43	43			43	43
Turóczi László Kézdi-Vásárhely	14	55			14	55
Ungár Jenő Nagy-Várad			54	31	54	31
Urban Ignác Ujvidék			6	06	6	06
Valentin K[ároly] utóda Pécs	82	85	39	74	122	59
Várnai L[ipót] Szeged	415	31	67	56	482	87
Vass László Szilágy Somlyó			32	73	32	73
Verő I[zsó] és Tsa Miskolcz	10	86	116	73	127	59
Véver Oszkár Békés	30	12			30	12
Víg Endre [Ferenc!] Pancsova			31	38	31	38
Vitéz A[dolf] Kassa	454	12			454	12
Vitéz A[dolf] Kassa csere	196	30			196	30
Ifj. Wagner Antal Baja	73	95	42	08	116	03
Ifj. Wajdits József N. Kanizsa	60	20	21	38	81	58
Wajdits Károly Pápa	93	76	9	–	102	76
Waller M[ór] Homonna	5	44	10	86	16	27
Weidinger N[ándor] utóda Pécs	313	77			313	77
Weiser Miksa Mohács			77	18	77	18
Weisz Adolf Resicza			54	63	54	63
Wellisch Béla Szt. Gotthard	29	45			29	45
Wertheimer Zsigmond B[alassa] Gyarm[at]			36	63	36	63
Wilheim Samu Szabadka	69	76	26	91	96	67
Winter Zsigmond N. Szombat	180	61			180	61
Wittigslager K[ároly] Pancsova	81	30	30	45	111	75

	<i>Saldo</i>		<i>Készpénz</i>		<i>Összesen</i>	
Wokál János utóda N. Enyed	82	47	70	76	153	23
Wolf Miksa Pécs			39	25	39	25
Zechmeister Andor Győr	222	21	11	31	233	52
Zeidner H[enrik] Brassó	107	69	31	35	139	04
Zunft Antal Lugos	79	72	31	03	110	75
Budapesti készpénzbehozatalok			6503	46	6503	46
Vidéki heti készpénzrendelések			1437	39	1437	39
Kubik Lőrincz Sz[ékes] Fehérvár (VIII/12)			52	96	52	96
Gansel Lipót Trencsén (VIII/14)			25	13	25	13
Schwarz Károly Sopron (VIII/24)			21	08	21	08
Graber és fia T[uróc] Szt. Márton (VIII/27)			15	52	15	52
Schwarz K[ároly] Sopron (IX/6)			109	14	109	14
Vitéz A[dolf] Kassa (IX/6)			25	35	25	35
Kardos Török Szt. Miklós (IX/9)			51	–	51	–
	55.346	87	18.771	03	74.117	90

A kiadó üzlet 1897-iki számlaév, könyvk. forgalma f 74.119,70 kr

A szortiment forgalma kiadványokban nincsen felvéve circa 4–5000 ft.

HOFFMANN ALFRÉD VÉGRENDELETE¹

Hoffmann Alfréd autográf kézirata

Mein Testament In namen Gottes!

Da mein Bruder Benedikt August, in solcher materieller Lage ist, dass er keinerlei Nachhülfe benöthiget, schliesse ich selben hiemit von der Erbschaft nach meinen hinterlassenen Vermögen aus und bestimme ich dass das nach meinem Ableben vorfindliche folgendermassen vertheilt werde:

A. Meine Schwester Mathilde erbt das Haus IV. Bezirk Királyi Pál utcza 4 mit den darauf haftenden Hypothekar. Lasten, ferner die von mir an Private verliehenen Beträge, worüber die betreffenden Schuldscheine resp. Accepte in einem Couverte des Tresor der Wertheim-Casse erliegen.

B. Die in meiner Verlassenschaft vorfindlichen Wertpapiere und Actien über deren Aufbewahrungsort mein Bruder Sándor unterrichtet ist, erben zu gleichen Theilen mein Bruder Sándor und Rudolf, mit der Bedingung dass sie meiner Schwester Irma zwanzigtausend Kronen in Baaren auszuzahlen haben. Die im Depot des Athenäum erliegenden, mir gehörigen Actien dieser Anstalt, erben zu gleichen Teilen meine Brüder Sándor und Rudolf.

C. Da ich die Buchhandlung am 1. Juli 1905. mit allen Activen und Passiven und dem Guthaben auf Conto „Eggenberger-féle könyvkereskedés” bei der Innerstädter Filiale der Pester ung. Commerzialbank an meinen Neffen Béla Hoffmann und dessen nunmehrigen Compagnon Julius Vastagh übergeben habe, haben meine Erben hierauf keinerlei Anspruch, nur bemerke ich hiebei ausdrücklich dass alles auf meinem Privat Conto „Hoffmann Alfred” bei der Filiale der Pester ung. Commerzialbank, IV. Kossuth Lajos utca 1. erliegende, mein Privatvermögen bildet somit unter die Bestimmung des Punktes B. fällt, somit Eigenthum meiner Brüder Sándor und Rudolf sein soll.

Meine sub. B. angeführten Erben, sollen sechs Monate nach meinem Ableben jedem Diener im Geschäfte je dreihundert Kronen, ferner dem Unterstützungs fonds des Magyar Könyvkereskedők Egylete eintausend Kronen in baaren als Legat ausbezahlen.

D. Das mobiliar meines Arbeits u. Schlafzimmers erben meine Schwestern Mathilde und Irma und bemerke ich hier dass alles übrige Mobiliar unserer gemeinschaftlicher Wohnung nicht mein Eigenthum ist.

¹ Budapest Főváros Levéltára. VII.7.d., IV. ker. Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek. Ügyszám: VI.304.

E. Als Vollstrecker meines Testamentes bestimme ich meinem Freund Emil Püspöky gegen ein von ihm zu bemessendes Honorar das meine Brüder Sándor und Rudolf zu zahlen haben.

Budapest 1. September 1905.

Alfred Hoffmann

1905. P.v. II. 1/207.

Ezen végrendelet a mai napon felvett jegyzőkönyv szerint szabályszerűen kihirdettetett.

Budapest, budapesti IV. ker. kir. járásbíróság, 1905. november 16-án.

Dr. Hanskarl s.k. kir. aljbíró.

A HOFFMANN CSALÁD TAGJAINAK KÜLDÖTT RÉSZVÉTNYLIVÁNÍTÁSOK¹

Részvétáviratok

Apt Ferenc orvos (Temesvár)

Fülöp Jenő (Kaposvár)

Kánya Vilmos és családja (Aranyos) [Csallóköz-aranyos]

Lechner Kornél (Pécs)

Muraközy család (Németcsernye) [talán Muraközy Dezső, a település körorvosa]

Pekár Imre, a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank igazgatója (Nyitra)

Ranschburg Gusztáv (Bécs)

Waisbecker Antal hadnagy (Nagykikinda)

Wodianer Artúr (Bécs)

Részvétnyilvánító névjegyek

Árkövy József egyetemi tanár

Árkövy Richárd

Balogh Jenő

Barkassy Hermin, Tormay Béláné

Benke Gyula

Blancz Vilmos vezérhadbiztos

Bogdánffy-Pauly Erik

Bókay János

Connard Andor és neje

Czakó Elemér, az Iparművészeti Múzeum igazgatója

¹ OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 2107. A részvétnyilvánítók listájából Hoffmann Alfréd sok olyan családi és társadalmi kapcsolatára is fény derül, amely a könyv megírásakor használt forrásokban nem fordult elő. A táviratok és levelek szövegét helytakarékosági okból nem közlöm, hiszen legtöbbször amúgy is csupán általános, bevett megfogalmazásokat használnak. A gyászháznál leadott kondoleáló névjegyekre tulajdonosaik általában csak a *p. c.* [pour condoléances], *p. p. p.* [pour prendre part] vagy *r. ny.* [részvétét nyilvánítja] rövidítéseket írták rá, ezeket sem tüntetem fel. Néhányan a család két tagjának is elküldték részvétnyilvánításukat, illetve többször is tettek részvétlátogatást és adták le névjegyüket – ezeket nem duplázom meg. A budapesti illetőségeket nem tüntetem fel, csak az ettől eltérőeket. Ahol a kondoleáló személy meghatározta foglalkozását, ezt a lehető legrövidebb formában megtartottam. A német vagy francia nyelvű névalakokat visszafordítottam magyarra. A hiányosan aláírt névalakokat mindenhol kiegészítettem, ahol ez lehetséges volt. Az egyes listák végén tüntetem fel az azonosíthatatlan személyeket.

Czincz Sándor, a Fuchs H. váltóház főnöke
Dieballa Géza egyetemi magántanár
Dlauchy Gyula
Dollinger Gyula egyetemi tanár, az 1. számú sebészeti klinika igazgatója
Dőry Lajosné, özv. báró
Eleméry Ferencz számtanácsos
Emich Gusztáv, ifj.
Farkas Jakab (Beregszász)
Fauser Ernestin
Fauser Géza gyógyszerész
Fellner Henrik
Ferenczi József (Nyíregyháza)
Fuchs M. Márton
Gajáry István
Gárdos Alfréd, a „Franklin Társulat” igazgatója
Gémesi Imre
Gerber Vilma, özv. Seidl Józsefné
Glock Tivadar főhadnagy
Györgyi Kálmán, a Magyar Iparművészeti Társulat főtítkára
Haberern Jonathán Pál
Héger József és családja
Heuffel Adolf, Budapest középítési igazgatója
Heumann Mór könyvkereskedő (Szabadka)
Hofmann Géza
Holzwarth Ferencz
Horváth Béla és családja
Hudovernig Károly
Innocent Ferencz
Jendrassik Ernő egyetemi tanár
Kammerer Ernőné
Kauser Lipót
Kelety Géza, komjáthszegi
Koch János, ifj.
Kókai Lajos és fia.
Kondor Ferenc kincstári ügyész
Kozma Gyula
König Gyula
László Adolf könyvkereskedő (Miskolc)
Latzkó Adolf és neje
Löwenstein Bertalan

Lówy Bernát (Tapolca)
Lówy Hermann, a Traub B. és Társa cég főnöke (Szeged)
Lukács Lukács
Majorossy Géza építőmester
Mangold Lipót
Morlin Emil
Morlin Imre
Muraközy Gizella, ifj. Koch Jánosné
Mutsenbacher Tivadar
Navratil Ákos egyetemi tanár
Navratil Imre
Nyárasdi János és családja
Ösi Sándor
Pákozdi Károly
Vida Lajosné Pázmándy Vilma
Péteri Ferenc
Petrik Géza
Prückler Ignác (Sopron)
Reiner János egyetemi tanár
Reiner Zsigmond miniszteri titkár a m. kir. miniszterelnökségnél
Réti Béla, a Lampel R. könyvkereskedés (Wodianer F. és fiai) Rt. cégvezetője
Roessler, Otto, a F. A. Brockhaus cégvezetője (Párizs)
Saborsky Ede a Budapesti marhavásártéri vásárpénztár r.t. igazgatója
Saborsky, Amalie
Schlesinger Adolf, az Első Magyar Iparbank váltóüzletének igazgatója
Schlick István
Schmidlechner Károly nőorvos
Seefehlner Lajos
Semsey Andor
Simonyi Zsigmond egyetemi tanár
Spitzer Ferencz
Strasser Lipót cs. és kir. udv. könyvkereskedő
Szamolovszky Luiza
Szász Károly miniszteri osztálytanácsos
Szende-Dárday Olga
Temple Rezső belügyministeri fogalmazó
Temple Richárd
Toldy Géza ügyvéd
Tormay Béla, ifj.
Tóth Béla könyvkereskedő

Török Józsefné, özv.
Várnay Dezső
Vécsey Tamás, hernádvécsei, egyetemi tanár
Vida Lajos, eörsi és kisszentmihályi
Vuk Ferenc
Vuk Gyula
Vuk Gyula, ifj.
Walla Béla
Wehrmann Frigyes (Wehrmann F. fiai cég)
Wodianer Artúr
Zsolnay Miklós

Ilka és családja

Részvényilvánító levelek

Ágoston József, a Magántisztviselők Országos Nyugdíjgyesülete igazgatója
Apt Ferenc (Temesvár)
Árkövy József
Badics Ferenc, a magy. kir. tanárképző intézeti gyakorló főgimnázium igazgatója
Barcza Imre, a Katz G. könyvkereskedés vezetője
Brockhaus, F. A. könyvkereskedés (Párizs)
Brückler Elemér ügyvéd
Deréky Pál
Détsi Albert
Dollinger Béla
Elischer Gyula tanár-főorvos, id.
Engel Vilmos
Fadrusz Jánosné (Nagymaros)
Fái László
Farkasfalvi Imre, id.
Ferenczi Károly (Miskolc)
Ferenczi Zoltán, a Magyar Kir. Tud. Egyetem Könyvtára igazgatója
Gerlóczy Zsigmond egyetemi tanár, közkórházi főorvos
Géramb Alice bárónő
Gescháder János és [neje, Komáromy] Mária
Gimesi Imréné (Billéd)
Girardi József
Grúber Nándorné
Halm Mátyás
Hevessy Károlyné (Kassa)

Hoffmann Alfréd, ifj. (Bécs)
Horváth-Puteáni bárónő [báró Puteáni Róza, Zalabéri Horváth Ferenc felesége]
Hubert Ferenc
Hunkár Ilona
Hüttl Dezső építész
Kánia, Leopoldine
Kármán Miklós
Klug Ferdinánd
Koch Béla, Moson vármegye tiszti főorvosa (Magyaróvár)
Kunz és Mössmer vászon- és fehérnemű-áruháza
Lechner Gyula
Légrády György
Lobmayer Géza
Lóczy Lajos
Marx, Eugen, az A. Hartleben cég vezetője (Bécs)
Nagy Mihály
Nagy Miklós
Nehut Béla
Németh Jenny
Paar Ferenc, Paar János ékszerüzletének vezetője
Pelczér Gyula
Péteri Ödön, a Kereskedelemügyi Minisztérium miniszteri titkára
Rados Gusztáv műegyetemi tanár, könyvtárnok
Reizer János könyvkereskedése (Szatmár)
Réti Béla, a Lampel R. könyvkereskedés (Wodianer F. és fiai) Rt. cégvezetője
Rozsnyay Károly
Schöffler János, a Szent István-Társulat könyvkiadóhivatalának vezetője
Schulze, Ernst (Lipcse)
Schulze, Richard (Lipcse)
Stokovszky Antal, ifj.
Storch Ferenc (Pozsony)
Szalay Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója
Téry Gyula
Tisza Béla
Tormay Béla
Vinczehidy Dezső
Weinberg Gyula, a Lampel R. könyvkereskedés (Wodianer F. és fiai) Rt. cégvezetője
Wiesner Jakab, a M. K. E. titkára, a Corvina szerkesztője

Apósod (Vác) [Vastagh Gyuláné Meiszner Anna apja]

Ilona (Dobsina) [talán Hajnik Ilona]

Ilonka (Billéd) [talán Gimesi Imréné vagy a család másik tagja]

Mama (Úri)

Mama, Ilka és Klára

Manci (Bécs)

Mária (Koppányszántó)

Pepi

Tini (Németcsernye) [talán a Muraközy család egyik tagja]

HOFFMANN ALFRÉD TISZTELETÉRE ÍRT VERSEK

Endrődi Sándor: Óda¹

Hoffmann Alfrédnek a „Csak Szorosan” nevében

Emlékszel ránk?

– Emlékszünk rád!

Ma van éppen harminc éve,

Akkor kezdted. Ez az ünnep

A te munkád dicsősége.

Nem zajjal, de buzgó szívvel,

Erős kézzel fogtál hozzá;

Tiszta volt az akaratod,

Így lett műved is áldottá.

Csak szorosan, csak kitartón,

Vállvetten egymás mellett!

Te vitted a lobogónkat

S hirdetted a győzedelmet.

És mi, szétszórt pályatársak,

Mentünk, – úgy mentünk utánad,

Mint nyugalmas révpart felé

Özönlenek a hullámok.

A jó Isten jóvoltából

Munka s gond között megérted,

Hogy a mag, mit elültettél,

Sudár, lombos, terebély lett.

Glóriában tündöklük az

Átküzdött múlt szép emléke;

Visszanézhetsz! Messze tájon

Tiszta, nyájas, őszi béke...

¹ *Csak Szorosan*, 1905/1. (jan. 20.) 2.

Köréd gyűltünk, mint gyermekek
Apjuk köré ünnepeste,
Köréd gyűltünk, s ráborulunk
A te jóságos szívedre.
Most is hozzád fűz, mint egykor
Szeretetünk minden szála;
Ünneplésünk őszinte szó
S dalunk tiszta, mint a hála.

Üdv neked, ki fölemeltél
Minket gyengéden szívedhez!
Ha mi szépet, jót cselekszünk:
Mindig a te érdemed lesz.
Arcképedben valód, lelked
Előttünk mint *példa* álljon –
Mindnyájunknak büszkesége,
Isten tartson, Isten áldjon!

Endrődi Sándor: [cím nélkül]²

Mindig jót tett, csak végső tettét
Vezette Isten sújtoló keze:
Magára fogta fegyverét, és
Minket talált szíven vele!

² *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 184. és *Corvina*, 1906/31. (nov. 10.) 159.

Vértesy Gyula: [cím nélkül]³

Kard helyett könyv volt kezében,
Ezzel védted a hazát –
Merész szívvel, okos ésszel
Megvédted az igazát.

S mikor mások a hazáért
Iddogáltak csendesen,
Mikor hallgatott a nemzete
S nem mert szólni senkisémet:

Te emeltél először fel
Védelmére könyveket –
S te törültél először le
Könyvvel, hulló könnyeket...

³ *Corvina*, 1905/30. (okt. 30.) 186.

A KÖTETBEN TALÁLHATÓ KÉPEK FORRÁSA

Testvérei

18. oldal

Hoffmann Győző fényképe

Márkus Jenő: *A Budapesti Korcsolyázó-Egylet negyvenéves története 1869–1909*. Budapest, 1909. (a 88–89. oldalak közötti melléklet)

24. oldal

Hoffmann Sándor nyaralója a Zugligetben

Vasárnapi Ujság, 1885/14. 227.

27. oldal

Hoffmann Benedek fényképe 1905-ből

Vasárnapi Ujság, 1905/50. 806.

29. oldal

A Hoffmann család rokonsági viszonyai

Több különböző forrás adatai alapján készített saját grafika.

Fiatalsága, hazai és külföldi tanulmányai

35. oldal

Hoffmann Alfréd kereskedelmi iskolai bizonyítványa

OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

Üzleti elődei, az Eggenbergerek

46. oldal

Johann Michael Weingand és Joseph Eggenberger pecsétgyűrűinek lenyomata

BFL IV. 1202. h. Rel. a.m. Nr. 3628. (a szerződésen található eredeti viaszlenyomatok alapján készített saját vázlat)

51. oldal

Könyvesbolt ábrázolása a 18. századból

Charlatanerie der Buchhandlung. Zweyte Auflage. Sachsenhausen, Claus Peter Mistkütze, 1732. (a címlapon található rézmetszet)

56. oldal

Az Eggenberger-leszármazottak családfája

Több különböző forrás adatai alapján készített saját grafika.

Üzlettársa és barátja, Kovatsits-Molnár János

85. oldal

Molnár János három fényképe

OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

85. oldal

Molnár János cilinderes közelképe

Molnár János: *Keleti utam. Reisebriefe aus dem Orient*. Budapest, 1896. (a címlappal átellenben kinyomtatott raszteres cinkográfia)

Az Eggenbergerium

87. oldal

Az Eggenbergerium közvetlen környezete

19. század végi térképek alapján készített saját grafika.

89. oldal

Az Athenaeum régi épülete és az Eggenberger-féle könyvkereskedés napellenzős kirakatai
Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum Fényképtára. Ltsz. 515.12.a

90. oldal

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés a Ferenciek tere és a Kúria utca sarkán
Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum Fényképtára. Ltsz. 169.

Külleme, egyénisége, életmódja

107. oldal

Hoffmann Alfréd Ellinger Illés műtermében

OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

107. oldal

Hoffmann Alfréd Divald Károly műtermében, 1896

OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

108. oldal

Hoffmann Alfréd, Székely Bertalan festménye, 1905

Uj Idők, 1905/6. 129.

120. oldal

Hoffmann Alfréd utolsó lakásának alaprajza
Az eredeti építési terv alapján készített saját grafika.

121. oldal

A Ferenc József rakpart 22. számú bérház
A szerző saját fényképe.

127. oldal

Az élethosszig jó barát és asztaltárs: Nagy Miklós
Vasárnapi Ujság, 1907/28. 553.

Tudományos könyvkiadás

175. oldal

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadói tevékenységének alakulása Hoffmann Alfréd vezetése alatt
A Magyar Nemzeti Bibliográfia adatai alapján készített saját grafika.

Gyermek- és ifjúsági könyvek, szakácskönyvek, fürdőirodalom

184. oldal

Joséphine de Saint-Hilaire szakácskönyvének a *Vasárnapi Újság*ban megjelent reklámja
Vasárnapi Ujság, 1892/26. 463.

Alkalmazottai

208. oldal

Könyvkereskedés ábrázolása az 1830-as évekből
Johann Amos Comenius: *Neuer Orbis pictus für die Jugend*. Reutlingen, 1835. (az 520–521. oldalak között levő 231. számú ábra)

211. oldal

Könyvkereskedés ábrázolása az 1870-es évekből
Névsor-íve a magyar, német, franczia, angol, olasz stb. irodalom termékeinek, melyek kaphatók Lampel Róbert kölcsön-könyvtárában. Pest, 1874. (címlapábra)

218. oldal

Vastagh Gyula
OSZK Kézirattár Fol. Hung. 2107.

A millenniumi kiállítás csoportbiztosa

265. oldal

A millenniumi kiállítás térképe a könyvkiadók szempontjából fontos épületekkel
Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. III. kötet. *A kiállítás szervezete és berendezése.* Budapest, 1897. (a kötet végén mellékelt helyszínrajz alaposan leegyszerűsített részlete, saját kiemelésekkel)

266. oldal

A sajtópavilon fő- és oldalsó bejárata
A Hét, 1895/31. 56.

266. oldal

A sajtópavilon korabeli fényképe
Sándor József: *Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése. Az egyesület huszonötéves örömnepére.* Kolozsvár, EMKE, 1910. 401.

267. oldal

A sajtópavilon földszinti alaprajza
A sajtópavilon emeleti alaprajza
A Hét, 1895/31. 56.

269. oldal

A Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) önálló bemutató tárlata a millenniumi kiállításon
Matlekovits Sándor szerk.: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye.* IX. kötet. *Egészségügy, művészet, közművelődés, oktatásügy.* Budapest, 1898. 543.

A Ferenc József-rend lovagja

278. oldal

A Ferenc József-rend lovagkeresztje
<http://woeschler-orden.de>

A régi bolt lebontása, átköltözés a Kecskeméti utcába. A műkereskedés

305. oldal

A Kecskeméti és a Királyi Pál utca elágazása, jobboldalt az egyetem épületével
A szerző saját fényképe.

306. oldal

Az új könyvesbolt közvetlen környezete a századfordulón
19. század végi térképek alapján készített saját grafika.

A kiadói üzlet eladása az Athenaeumnak

313. oldal

Az Athenaeum Rt. Kerepesi úti gyárépülete és irodaháza

Az Athenaeum 1899. Budapest, 1899. (alaprajz: a reklámkiadvány 3. oldala; irodaház: a címlap előtti melléklet; gyárépület: a 2–3. oldal közötti melléklet)

315. oldal

Az Athenaeum igazgatósági szobája

Az Athenaeum 1899. Budapest, 1899. 5. oldal

320. oldal

Az Athenaeum Rt. nyomdaüzemének, illetve kiadói üzletágának bevételei a 19. század utolsó két évtizedében

Depressziója

333. oldal

Az idős barát, Székely Bertalan

Schauschek Árpád: *Székely Bertalan emlékezete.* Budapest, 1911. (a címlappal átellenben elhelyezett műmelléklet)

338. oldal

A nagy nyomdaipari vállalatok által kifizetett osztalékok

342. oldal

Hoffmann Alfréd háziorvosa, Plósz Pál

Vasárnapi Ujság, 1902/34. 541.

343. oldal

„A magyar Pasteur”: Hőgyes Endre

Tangl Ferenc: Hőgyes Endre rendes tag emlékezete. In: *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezések.* XIV. kötet. Budapest, MTA, 1909. (a 220. és 221. oldal közötti műmelléklet)

Öngyilkossága

349. oldal

A végrendelet végrehajtója, Püspöky Emil

Márkus Jenő: *A Budapesti Korcsolyázó-Egylet negyvenéves története 1869–1909.* Budapest, 1909.

Emlékének ápolása

376. oldal

A Hoffmann család sírboltja

A szerző saját fényképe.

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés utóélete

380. oldal

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Hoffmann és Vastagh) cég kiadói jelvényei

Oscar Browning: *A nevelés elméletének története. Bevezető tanulmány.* 2. javított kiadás. Budapest, 1907. (jelvény a címlap alsó harmadában)

Besskó Jenő: *A természettan dióhéjban.* 3. kiadás. Budapest, 1909. (jelvény az előzéklap jobb felső sarkában)

386. oldal

A Kecskeméti utcai ház első emeletének alaprajza, a műtárlat valószínűsíthető tíz termékkel

Az eredeti építési terv alapján készített saját grafika.

387. oldal

Két részlet a Kecskeméti utcai Eggenberger-féle műkereskedésből, 1919

Eggenberger műkiállítás. IV. Kecskeméti utca 3. [reklámkiadvány kb. 1919-ből]

393. oldal

Az Eggenberger-féle könyvkereskedés (Rényi Károly) kiadói jelvénye, 1937–1944

Novák Ernő: *Sebészeti műttétan.* Budapest, 1944. (jelvény a címlap alján, 24 × 14 mm)

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ¹

- Abonyi Lajos 64
 Ábrai Károly 64
 Abt Antal 96
 Acsády Ignác 290
 Adler Ignác 141
 Ágai Adolf 51, 53, 55, 75–76, 88–89, 91–94,
 98, 100–101, 103–105, 109–112, 117, 123, 144,
 147, 164–165, 172, 181, 183, 189, 282, 295,
 303, 305, 311
 Aggházy Gyula 308
 Aggházy Károly 96
 Agorasztó Miklós 304
 Ágoston József 288, 466
 Aigner Lajos 173, 223, 230–231, 233, 239,
 258–259, 261, 295, 299, 362
 Aigner Lajosné Ujlaky Etelka 299
 Aimard, Gustave → Gloux, Olivier
 Ainsworth, William Harrison 66
 Ajtai K. Sándor 96
 Alagovich Sándor 399
 Áldor Imre 103
 Alföldy Zoltán 118, 123, 294, 349
 Alzheimer, Alois 342
 Ambrozovics Béla 256
 Ambrózy György 275, 277
 Andai Gyula 303
 Anders, Ferdinand Ludwig 66
 Andersen, Hans Christian 66
 Apáthy István 224–225
 Apponyi Sándor 257
 Apraxin Júlia 67
 Apt Ferenc 109, 463, 466
 Arany János 53, 57–59, 67, 93, 98, 132, 270,
 379, 411–412
 Arany László 224–225
 Árkövy József 99, 101, 463, 466
 Árkövy Richárd 160, 463
 Arouet, François–Marie (Voltaire) 67
 Aszalay József 64
 Auerbach, Berthold 66
 Babarczi–Schwartzter Ottó 342, 344, 349
 Bach, Alexander 55, 72, 148
 Bach Frigyes 276
 Bach János 358, 362
 Bachruch Károly 258
 Badics Ferenc 134–135, 466
 Baditz Ottó 308
 Bajza József 52
 Bakács (Böschatt) János 128, 360
 Bakay Nándor 160
 Bakó Zsuzsanna 37
 Bakonyi Sándor 71
 Balbino, Giuliano 391
 Bálint Zoltán 268
 Balló Ede 309
 Balogh Jenő 463
 Balogh Kálmán 94, 97, 103–104, 160,
 164, 189
 Baloghy István 257

¹ A mutatóba nem kerültek be az Eggenberger-féle könyvkereskedés utolsó éveinek könyvelésében szereplő cégek, mivel gyakorlatilag nem fordulnak elő a szövegben és így nem relevánsak a könyv tartalmára nézve. Az adott mellékletben minden hely- és személynevet feloldottam és kiegészítettem, így az érdeklődő könnyen azonosíthatja bármelyiküket. – Azon személyek esetében, akiket nem sikerült pontosan azonosítani, családnevük után zárójelben közlöm foglalkozásukat.

- Balzac, Honoré de 268
 Bánáti Ágnes 314
 Bandhauer János 90
 Barabás Miklós 177, 308
 Barcza Imre 118, 466
 Bárczy István 228
 Bárd Ferenc 362
 Baross Gábor 235
 Baróti Lajos 269, 412
 Barta Lajos 172, 362, 370
 Bartal Antal 146, 201, 424
 Bartha Gábor 353
 Barthos Tivadar 309
 Bartók Lajos 413
 Bartoniek Géza 363
 Báthory Gábor 52
 Batizfalvy Márton 392
 Bechtold, Philipp von 71
 Becker, Felix 212–213
 Becker, Karl Friedrich 36
 Békey Imre 194
 Belani, H. E. R. → Häberlin, Karl Ludwig
 Beliczay Gyula 166, 200, 203, 418
 Belky János 160
 Bellovics Imre 225
 Benczúr Béla 152, 167, 363
 Benczúr Gyula 224–225, 308
 Bene Ferenc 47
 Bene Ferencné Eggenberger Teréz 47, 109
 Benedek Elek 270, 411
 Benke Gyula 288, 463
 Benkő Gyula 36–38, 83, 92, 95, 106, 113,
 146, 148, 163, 171, 185–186, 192–193, 223,
 225–226, 233–234, 240–242, 249–250,
 263–265, 272, 274–275, 279–280, 282, 300,
 325, 355, 358–359, 361–362, 367, 370, 372,
 374, 386
 Benkő Kálmán 225, 290
 Beöthy László 64
 Beöthy Zsolt 270, 279, 281, 411
 Bérczik Árpád 290
 Bérczy Károly 164
 Berde Áron 96
 Berecz Antal 154
 Berger Ignác 370
 Bert, Paul 181
 Berthet, Élie 66
 Bertsik Emil 370
 Berzeviczy Albert 194, 263
 Besskó Jenő 476
 Bibanco, Julius Emanuel 32, 34, 223
 Bicskei Éva 37, 123
 Biedermann, Franz 72, 402
 Blancz Vilmos 463
 Blasekovich Kristóf 400
 Blasekovich Sándor 400
 Bloch Leó 119
 Blöchl, Andrea 275
 Blum Ödön 187
 Boccaccio, Giovanni 227
 Bogdánffy–Pauly Erik 219, 463
 Bogyó Samu 194
 Bókay János 463
 Boldini Róbert 86
 Bona Gábor 72
 Boráros János 44
 Borbás Vince 417
 Borostyáni Nándor 125
 Borsy Judit 214
 Bozóky Alajos 158, 200–201, 417
 Böhm Béla 276
 Brandt József 96
 Brassai Sámuel 96
 Braumüller, Wilhelm 186
 Brázay Kálmán 290
 Bremer, Fredrika 66
 Brichta Szaléz 26, 295
 Brix, Emil 275
 Brockhaus, Friedrich Arnold 378, 466
 Brockhaus, Heinrich Eduard 378

- Brodszky Károly 309
 Browning, Oscar 475
 Bruck Jakab 187
 Brucker Lajos 162
 Brückler Elemér 364, 466
 Bucsánszky Alajos 48, 414
 Buday Gerő 201, 204, 419
 Bulwer–Lytton, Edward 66
 Burger Gusztáv 185
 Burger Zsigmondné 185
 Burián Amália 65
 Buschmann Ferenc 198, 357
 Buzárovits Gusztáv 213, 259
 Buzárovits Gusztávné Gloger Riza 213
 Buzárovits Margit 213
 Büchner, Georg 253
- Canzi Ágost Elek 212
 Canzi Rezső Ödön 212–213
 Casanova, Giacomo 227
 Catilina, Lucius Sergius 252
 Catullus, Caius Valerius 149
 Chiopris, Giacomo 192
 Church, Alfred John 182
 Chyzer Kornél 187
 Cicero, Marcus Tullius 252
 Clauren, Heinrich → Heun, Carl Gottlieb
 Samuel
 Colón, Fernando 181
 Comenius, Johann Amos 474
 Concha Győző 96, 202–203,
 363, 419
 Connard Adolf 120
 Connard Andor 463
 Conrad Gusztáv 53
 Conscience, Hendrik 66
 Cook, Thomas 79
 Cooper, James Fenimore 66
 Copony Márton 291
 Creutzfeld, Hans Gerhard 342
- Czakó Elemér 463
 Czifra Ferenc 96
 Czincz Sándor 464
 Czirfusz Dezső 187
 Czvetkovich István 400
 Csalányi Károly 126, 325, 360, 365, 405
 Császár Elemér 11, 365
 Császár Elemérmé Hajnik Mária 11, 365, 421
 Csáthy Ferenc 216, 363, 368, 370
 Csáthy Károly, ifjabb 69, 256, 259
 Csengeri János 201, 419
 Csengery Antal 91
 Csengery Loránd 290
 Cservenka Jenő 141, 294, 358
 Cséry Lajos 311–312, 337, 430
 Csiky Kálmán 170, 225
 Csiky Viktor 96
 Csillag Máté 137
 Csomor Józsefné 31
- Dalziel, Edward 412
 Dalziel, George 412
 Danielisz Lipót 32, 98
 Dániel Ernő 276–277
 Dankó Dalma 15
 Dankó Imre 52
 Dapsy László 154
 Darvai Ármin 279, 282, 370
 Darwin, Charles 253
 Dase, Giulio 192
 Dash grófnő → Saint–Mars, Gabrielle Anna de
 Deák Ferenc 91–92, 183, 189, 361
 Deák Marcell 362
 Degré Alajos 64
 Dembiński, Henryk 71
 Demjén Imre 286, 324
 Demjén Lajos 362
 Demjén László 324, 328
 Dengi János 201, 417
 Deréký Pál 466

- Déry József 117, 118
 Dessauer Miksa 259
 Dessewffy Aurél 290
 Détsi Albert 339, 466
 Deutsch Károly 23
 Dickens, Charles 64, 66
 Dickmayer Konrád 65
 Dieballa Géza 464
 Dietze, Alexander 136
 Digby, Jane Elisabeth 76
 Dirr, Pius 38
 Disraeli, Benjamin 67
 Ditkovich István 400
 Divald Károly 106–107, 473
 Dlauchy Gyula 464
 Dobay Alajos 77
 Dobay János 37
 Dobrowszky Ágost 174, 259, 261, 362, 413
 Dóczi Lajos 136
 Doleskó (Doleschko) Teréz 185
 Dollinger Béla 466
 Dollinger Gyula 23, 117, 464
 Domokos József 44
 Dowell, William Chipchase 352
 Dózsa Dániel 64
 Döbrenstei Gábor 52
 Dóry Lajosné 464
 Drechsler Béla 355
 Dresmitzer, Georg 12
 Drottleff Rezső (Rudolf) 370
 Dumas, Alexandre, idősebb 63–64, 66
 Dunkl Norbert 362
 Dupin, Aurore (George Sand) 64, 66
 Dúshegyi Gyula 228
 Dzián Klára 32
- Ébner Sándor 161
 Edelmann Károly 73
 Eder Antal Gyula 89, 220, 379
 Eder, Friedrich 71
- Éder Gyula 379
 Edvi Illés Aladár 308–309
 Eggenberger Amália → Járy Györgyné
 Eggenberger Amália
 Eggenberger Emília 47
 Eggenberger Ferdinánd (Nándor) 38, 47, 51,
 53–55, 57, 59–60, 62, 93, 176, 345, 365
 Eggenberger Ferdinándné Hoffmann Mária 11,
 15, 28, 47
 Eggenberger Lujza → Wieser Nándorné
 Eggenberger Lujza
 Eggenberger József 36, 44–52, 88, 151, 176,
 182, 365, 392, 397–398, 472
 Eggenberger Józsefné Spiegel Teréz 47
 Eggenberger Mária → Heinrich Ödönné Eg-
 genberger Mária
 Eggenberger Teréz → Bene Ferencné Eggen-
 berger Teréz
 Eiluj Nixarpa → Apraxin Júlia
 Eisenmayer Sándor 160
 Eisvogel Ferenc 296
 Ekkert Antal 418
 Eleméry Ferenc 464
 Elischer Gyula, idősebb 112, 339, 466
 Ellinger Ede 224–225
 Ellinger Illés 106–107
 Ember Károly 283
 Emich Gusztáv, idősebb 9, 48–49, 54, 86, 91,
 98, 161, 365
 Emich Gusztáv, ifjabb 40, 81, 102, 117,
 274, 279, 282, 287–288, 290, 296, 309,
 311–312, 317–318, 326, 338, 362–363, 365,
 411, 430, 464
 Emich Tibor 282
 Endrényi Imre 210
 Endrödi Sándor 296–297, 309, 469–470
 Engel József 43
 Engel Vilmos 221–222, 466
 Engerth, Eduard 213
 Entz Géza 96

- Eötvös József 64, 67, 91–92, 133, 143, 147, 270
Eötvös Loránd 79, 83, 93–94, 96–99, 101, 117, 125, 130, 143, 145, 168, 279, 281–282, 284–285, 287, 290, 295, 325, 339, 363, 365, 368, 408
Eperjessy István 23, 370
Epstein László 327
Erdélyi J. Jenő 418
Erdőssy Béla 309
Eremiásy Vince 72
Erkel Ferenc 224–225
Esterházy Pál 14, 39
Esterházy Sándor 71
- Fackh Károly 78
Fadrusz János 308–309
Fadrusz Jánosné Deréky Anna 466
Fái László 466
Falk Miksa 40, 224–225
Falk Zsigmond, idősebb 113, 291, 294
Falk Zsigmond, ifjabb 255, 258
Faller Ferenc 280
Fanda József 286
Farkas Jakab 464
Farkas Lajos 96
Farkas László 363
Farkas Zoltán 380
Farkasfalvi Imre, idősebb 250, 466
Fauser Ernestin 464
Fauser Géza 464
Fáy András 52
Fehér Jolán Antónia 52
Fejérváry Géza 355
Fejes Sándor 217, 297, 358
Feketeházy János 102, 285
Felbert Gyula 198
Fellner Henrik 464
Felméri Lajos 96
Felszeghy Ferenc 275, 277
Fényes Miklós 363
- Fenyvessy Adolf 279, 311
Ferenczi (Fraenkel) Károly 251, 466
Ferenczi József 464
Ferenczi Károly 363
Ferenczi Zoltán 295, 297, 363, 466
Ferro Károly (Carlo) 118, 340, 344
Festetics Andor 225
Fésűs György 157
Feszty Árpád 270, 415
Féval, Paul 66
Feydeau, Ernest 67
Fibinger (helyettes hadbiztos) 74
Fillinger Károly 150, 201, 204, 422
Finály Henrik 96
Fink Anna → Hoffmann Józsefné Fink Anna
Fink Károly 39
Fink, Joseph 13
Fischel Fülöp 415
Fischel Lajos 279
Fischer, Alexander 136
Fischer Ferenc 370
Fischer, Franz 34
Fischer Izidor 134–135
Fischhof Ignác Vilmos 328
Fittler Kamill 225
Fleischer Antal 96
Flygare–Carlén, Emilie 66
Fodor József 94, 96, 117, 279, 339
Fodor Sándor 201, 421
Forgó János 100
Forster Gyula 290
Foudras, Théodore de 66
Földes (Weisz) Béla 162, 202, 420
Földesi Lipót 351
Francois Lajos 22
Franke Pál 143, 174, 197–198, 223, 237, 259, 261, 279, 286, 296, 362, 364, 372, 374, 413
Friedmann Sámuel 131
Frühwirth Károly 358
Fuchs Emil 255

Fuchs János 154, 255
 Fuchs M. Márton 464
 Fuchs Márk 22, 119, 120
 Fullerton, Georgiana 67
 Futtaky Gyula 258
 Fülöp Jenő 463

 Gaál Endre 150
 Gaal György 96, 357
 Gábor Andor 210–211
 Gabos (Glück) Soma 249, 296, 358, 362, 370
 Gajáry István 464
 Gajáry Ödön 363
 Gámán Béla 187
 Gárdonyi Albert 46, 161, 323, 365
 Gárdonyi Sámuel 217, 362
 Gárdos Alfréd 296, 358, 362–363, 464
 Gärtner, August 197
 Gáspár Ferenc 352
 Gazda István 49
 Gelléri Mór 122, 134, 209, 256, 268
 Gémesi Imre 464
 Genersich Antal 96
 Géramb Alice 466
 Gerenday Béla 374
 Gergely Rezső 391
 Gergolovits Vilmos 92, 137, 215–216, 296,
 298, 357–358, 361–362, 367, 373, 377
 Gergolovits Vilmosné Sipőcz Katalin 215
 Gerle Lajos 375
 Gerlőczy Zsigmond 466
 Gerő Lajos 232, 256, 274, 282
 Gerster Béla 212
 Gescháder János 466
 Gescháder Jánosné Komáromy Mária 466
 Geszler József 131
 Ghyczy Béla 117
 Giczey Samu 311
 Gier, Helmut 37
 Gimesi Imréné 466, 468

 Giotto di Bondone 129
 Girardi József 23, 364, 466
 Giron János 227
 Glock Tivadar 464
 Gloux, Olivier 67
 Glück Béla 279
 Goethe, Johann Wolfgang 66
 Goldfriedrich, Johann 37
 Goldschmied Bernát 217, 362
 Gondrecourt, Aristide de 67
 Gothard Sándor 160
 Gottermayer Nándor (Ferdinánd) 256, 273,
 304, 365, 370
 Görgei Artúr 71–72
 Grabowski, Stanislaus 67
 Gracza György 270, 412
 Graffberger, Johann 11
 Granasztói Pál 391
 Greguss Ágost 57, 94, 97–98, 105, 144
 Greguss Gyula 104, 132, 154
 Greguss János 97, 104, 132
 Grill Károly 61, 259, 261, 286
 Grill Károlyné Maader Vilma 61
 Grill Richárd 258
 Grimm Gusztáv 296, 362
 Grimm, Jacob 179
 Grimm, Wilhelm 179
 Grisebach, August 103
 Groisz Gusztáv 96, 202
 Grosz Gusztáv 259
 Grósz Sándor 137
 Grüber Nándorné 466
 Grund Vilmos 258
 Grünbaum Ármin 362
 Grüner Károly 54, 60–61, 146
 Grüner Károlyné Maader Rozália 61
 Grünwald Mór 186
 Gundling, Julius Anton 66
 Gutenberg, Johannes 326
 Gutzkow, Karl 67

- Gyarmathy Imre 365
 Gyertyánffy Dávid 400
 György Aladár 65–67
 Györgyi Kálmán 464
 Györök Leó 181
 Gyulai Pál 91, 93, 95, 97–98, 224–225, 279,
 281–282, 290, 297

 Haberern Jonathán Pál 117, 295, 354, 363, 464
 Häberlin, Karl Ludwig 66
 Habsburg Albrecht, főherceg, Magyarország
 kormányzója 54
 Habsburg Erzsébet, magyar királyné 133
 Habsburg Ferdinánd, V., magyar király 51
 Habsburg Ferenc József, I., magyar király 274,
 277, 355
 Habsburg József, osztrák főherceg,
 Magyarország nádora 48
 Habsburg Miksa, I., Mexikó császára 95
 Habsburg Rudolf, osztrák főherceg 285
 Hackländer, Friedrich Wilhelm 66
 Haffner, Karl 67
 Hahn–Hahn, Ida 67
 Hajnik Erzsébet → Sigmond Elekné Hajnik
 Erzsébet
 Hajnik Ilona → Sigmond Emilné Hajnik Ilona
 Hajnik Imre, idősebb 11, 202, 424
 Hajnik Imre, ifjabb 11, 365
 Hajnik Imréné Heinrich Mária 11
 Hajnik Mária → Császár Elemérné Hajnik
 Mária
 Hajnik Miklós 11, 365
 Hajnik Pál 11, 365
 Hajnóczi R. József 194
 Halács János 201, 419
 Halász Henrik 73
 Halász Ignác 179
 Haller Károly 96
 Halm Mátyás 466
 Hampel Antal 32, 34, 72, 223, 402

 Hampel József 33, 97–98, 133, 225
 Hampel Józsefné Pulszky Polixénia 75, 92,
 94–97, 104, 129, 133
 Hanák Péter 360
 Hangl Márk 125
 Hankó Vilmos 187
 Hanskarl Sándor, ifjabb 369, 462
 Harms Ernő 99
 Hartleben, Adolf 49, 62, 161–162, 183, 467
 Hartleben, Konrad Adolf 48–49, 73, 161
 Háry Gyula 308–309
 Hatschek Ignác 224–225
 Hauszmann Alajos 224–225
 Havas Imre 363
 Havas Sándor 117
 Heckenast Gusztáv 48, 50, 77, 105, 322–323
 Hegedűs Gyula 309
 Hegedűs Pál 182
 Hegedűs Sándor 291, 363
 Héger József 23, 464
 Hegyesi József 416
 Heidelberg Sándor 119
 Heine, Heinrich 66
 Heinrich Gusztáv 81, 102, 225, 279, 406
 Heinrich Gyula 228
 Heinrich Károly 201, 420
 Heinrich Mária → Hajnik Imréné Heinrich
 Mária
 Heinrich Ödön 11, 15
 Heinrich Ödönné Eggenberger Mária 11, 49
 Heissig Irén 78
 Heller Ágost 203
 Hepp, Johann 146
 Herbert, Lucian → Gundling, Julius Anton
 Herczegh Mihály 157, 201–203, 417–418
 Herder, Johann Gottfried 66
 Herepei János 357
 Héri Vera 277
 Herlotzsohn, Karl 66
 Hertelendy Ignác 400

- Hertelendy Maximilián 400
Hertzka Imre 187
Herz Vilmos 291
Herzfeld Viktor 225
Hesekiel, Georg 67
Heuffel Adolf 464
Heumann Mór 370, 464
Heun, Carl Gottlieb Samuel 66
Heverdle Géza 214
Hevesi Lajos 36, 40, 42, 76, 93–95, 97, 102–103, 109–111, 116, 130, 136, 144–145, 283, 307, 344, 366–367
Hevessy Károlyné 466
Hézszer Aurél 381
Hintz Henrik 187
Hirsch Lipót 132
Hlavin–Schulze, Karin 79, 407
Hoefler, Edmund 67
Hoffmann Alfréd – passim
Hoffmann Alfréd, ifjabb 27, 467
Hoffmann Béla 20, 30, 118, 122, 220–221, 296, 335, 345–346, 348, 364–366, 378–385, 461
Hoffmann Benedek Ágoston 13, 15, 25–27, 39–40, 128, 279, 295, 347, 365–366, 375, 461, 472
Hoffmann Dezső 20, 365
Hoffmann Győző (Viktor) 13, 15–20, 26, 40, 116, 124, 128, 331, 361, 375, 472
Hoffmann Irma 14–15, 17, 19–20, 22, 28, 39, 119, 124, 333, 348, 365, 369, 377, 461
Hoffmann Jenő 20, 365
Hoffmann József 11, 13–15, 39, 225, 375
Hoffmann Józsefné Fink Anna 13–14, 25, 36, 39, 375
Hoffmann Margit 20, 365
Hoffmann Mária → Eggenberger Ferdinándné Hoffmann Mária
Hoffmann Matild 13, 15, 17, 19, 22, 39, 109, 119, 124, 333, 347–348, 364–365, 369, 461
Hoffmann Pál 157
Hoffmann Rudolf 13, 15, 27–28, 39, 347–348, 365, 461–462
Hoffmann Rudolfné Ziering Jozefin 27
Hoffmann Sándor 13, 15, 17, 19–25, 27, 40, 79, 99, 116, 123–124, 126, 131, 135, 279, 302, 323, 336, 338, 345–348, 360, 365, 371–372, 407, 461–462, 472
Hoffmann Sándorné Wissnyi Augusztá 20–21, 25, 123, 346
Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus 67
Hoffmann, Franz Xaver 11
Hoffmann Viktor → Hoffmann Győző
Hofmann Géza 464
Holitscher Róbert 119
Holló László 308
Holtei, Karl von 66
Holub, Emil 270, 412
Holzwarth Ferenc 464
Holzwarth György 126, 405
Hóman Ottó 96
Homicskó Atanáz 385
Homolka József 155–157, 416
Homonnay Imre 92
Horánszky Nándor 263
Hornyánszky Viktor, idősebb 293–294
Hornyánszky Viktor, ifjabb 117, 174, 225–226, 257, 270, 286, 362, 370, 414
Horovitz Lajos 362
Horthy Miklós 222
Horvát István 48, 52
Horváth Béla 120, 464
Horváth C. Guidó 233, 362
Horváth Ferencné Puteáni Róza 467
Horváth Géza 358, 362
Horváth Janka 39, 101
Horváth Lajos 224–225
Horvatic Mihály 400
Högyes Endre 79, 94, 96–97, 101, 117–118, 123, 126–127, 279, 282, 286, 294, 340, 342–344, 349, 405, 475

- Hrussóczy Mária 67
 Hubay Jenő 225
 Hubert Ferenc 467
 Hudovernig Károly 464
 Hugo, Victor 64, 66, 167
 Hummer Nándor 286
 Hunfalvy (Hunsdorfer) Pál 224–225
 Hunkár Ilona 467
 Huszár István 370, 386, 390
 Hüttl Dezső 309, 368, 467
 Hüttner János 291
- Iffland, August Wilhelm 66
 Illés József 276
 Illés Nándor 161
 Illyefalvi Imre Lajos 44, 47
 Imre Sándor 96
 Ingusz Ignác 363
 Inkey Béla 117, 279, 363
 Innocent Ferenc 308, 464
 Irving, Washington 66
 Isoz, Sideon 202, 418
 Iván András 309
 Ivanics Zsigmond 48
 Ivánszky Elek 370
 Izsó Miklós 43, 143–144
- Jacobi, Hermann 327
 Jäger Gusztáv 324
 Jakab János 295
 Jakob, Alfons Maria 342
 James, George Payne Rainsford 66
 Janka Viktor 103
 Jankó János 181
 Janota, Johannes 37
 Janovits Ferenc 276
 Jármay László 186
 Járý (Tretter) György 47
 Járý Györgyné Eggenberger Amália 47
 Jean Paul → Richter, Johann Paul Friedrich
- Jecs Miklós 258
 Jekelfalussy József 69, 263
 Jendrassik Ernő 464
 Jendrassik Jenő 308
 Jenei Viktor 96
 Jeszenszky István 22, 119
 Jeszenszky Pál 308
 Joerges Ágost 415
 Jókai Mór 22–23, 64, 67, 93,
 98, 123, 135, 224–225, 256,
 258–259, 261, 270, 287, 290,
 311, 323, 364, 412
 Jónás Dávid 119
 Jósika Júlia 64
 Jósika Miklós 64, 67
 Jung, Johann 34
 Junker, Carl 239, 367
 Jurany Vilmos 23, 103, 224–226, 232
- Kádár Kálmán 74, 346
 Kainrath Lajos 80–81, 405–408
 Kajuch Márton 202, 419
 Kamenszky Illés 400
 Kammerer Ernőné 464
 Kánia, Leopoldine 467
 Kanitz Ágost 96
 Kankovszky Amália 22
 Kann Jakab 23
 Kántor Ferenc 141, 358
 Kanz, Martin → Canzi Ágost Elek
 Kánya Vilmos 463
 Kapp, Friedrich 37
 Kappel János 298–299
 Karacs Ferenc 52
 Karacs Teréz 52
 Karády Viktor 74
 Karakasevics, Milivoj 259
 Kardos József 221
 Kármán Aladár 265
 Kármán Miklós 467

Kármán (Kleinmann) Mór 79, 94, 97,
 101, 148–149, 295, 404
 Kármán Zsigmond 370
 Károli Gáspár 133
 Károly Gizella 91
 Károlyi Tibor 290
 Kászonyi Dániel 67
 Katona Lajosné Thuránszky Irén 28
 Katona Nándor 308
 Katz, Goetz 118, 362, 370
 Kauser Lipót 464
 Kautz Gusztáv 157
 Kautz Gyula 75, 95, 100, 296, 368
 Kavanagh, Julia 67
 Kayser, Karl Gangolf 95
 Kecskeméthy Győző 23–25
 Keéri–Szántó Andor 300, 377
 Kelen István 167
 Keleti Gusztáv 37–38, 40–41, 78, 93, 95, 97,
 132, 144, 224–225, 308–309
 Keleti Károly 78, 103, 117, 271, 351
 Kelety Géza 464
 Kellér Andor 311
 Kemenczky Kálmán 417
 Kemény Mária 376
 Kemény Miksa 362
 Kemény Zsigmond 64, 81, 91–92
 Kempelen Győző 64
 Kenedi Géza 225
 Kenessey Albert 164
 Kenyeres Balázs 356
 Keppich Emil 309
 Kerekes György 201, 204, 420
 Kerékgyártó Elek 417
 Kerpel Izsó 363, 370
 Kert József 362
 Kertbeny Károly 77, 98, 104, 133
 Kertész Andor 77
 Kertész József 117
 Kertész Tódor 352
 Keszler József 358
 Kézmárszky Tivadar 339
 Kilián Frigyes 114, 260–261, 286, 296, 324
 Kilián György, idősebb 48, 88
 Kirchner Júlia 370
 Kirchner Vilmos 160
 Kirner József 351–352
 Kisfaludy Károly 52
 Kisfaludy Sándor 67
 Kiss Adolf 301
 Kiss Aladár 21–22, 131
 Kiss István 49, 203
 Kiss József 334, 367
 Kiszela Károly 351
 Kizslingstein Gusztáv 9, 36, 138–140, 213–216,
 221, 293, 298, 330, 362–364, 374
 Kizslingstein Sándor 259–260, 273
 Klein Mór 370
 Klencke, Hermann 67
 Kleszner Albert 199
 Klökner Ede 256, 362
 Klökner József 279, 363, 370
 Klug Ferdinánd (Nándor) 339, 467
 Kneipp, Sebastian 328
 Kner Izidor 113
 Knorr Alajos 157, 205
 Koch Antal 96, 363, 365
 Koch Béla 467
 Koch János, ifjabb 464
 Koch Jánosné Muraközy Gizella 350, 465
 Kock, Henry de 66
 Kock, Paul de 64, 66
 Koczányi Béla 279
 Kodolányi Antal 160, 166
 Kodolányi János 161
 Kogutowicz Manó 225, 269, 362, 416
 Kohn Samu 370
 Kókai Lajos 117, 133, 174, 193–197, 259, 261,
 279, 286, 310, 362, 370, 464
 Kollányi Ferenc 48

- Koller Gyula 286
 Kolosváry Sándor 96
 Kondor Ferenc 464
 Konti József 361
 Kopetz, Wenzel Gustav 34
 Koppány György 392
 Korabinsky, Johann Matthias 14
 Korányi Frigyes 134
 Korbuly Imre 96, 157
 Korneli Ambrus 52
 Korniss Ágoston 296
 Kósa Rezső 362
 Kossier Lajos 358
 Kosutány Tamás 160
 Koszkol Jenő 309
 Kotzkó István 401
 Kotzkó Pál 401
 Kovachich Molnár János → Molnár János,
 Kovachich
 Kovács Árpád 15
 Kovács Dénes 360
 Kovács Ferenc 159
 Kovács Pál 430
 Kovács Sebestyén Endre 290
 Kovacsics János 72, 399–401
 Kovacsics Mihály 72, 399
 Kovacsics Miklós 72, 399
 Kovacsics Sándor 72, 399
 Kováts Gyula 101, 295
 Kozma Andor 290
 Kozma Gyula 421, 464
 Kozma István 74
 Kozmata Ferenc 258
 König Alajos 65
 König Gyula 76, 97, 102–103, 171, 199, 279,
 281, 285–286, 295, 297, 363, 365, 403, 464
 König Gyuláné Oppenheim Eliz 133
 König, Heinrich Josef 66
 Körösfői Kriesch Aladár 308
 Kőrösy József 212, 263, 312, 338
 Kőszegi József 416
 Kőváry János 140, 215, 296–297, 370
 Krajcsovics József 17
 Krécsi Nándor 370
 Krenner József 96–98, 101, 104, 117, 132, 279,
 284–285, 295, 363, 365
 Krúdy Gyula 68, 86–90, 124, 126, 303–304,
 352–353
 Kubics Vilmos 120
 Kultsár István 52
 Kunossy Frigyes 362
 Kurcz Lipót 106–107
 Kuthy Lajos 64
 Kuttner Béla 362
 Ladányi Gedeon 96
 Lakatos Imre 32
 Lakatos István 32
 Lakatos Mária 32
 Lakatos Terézia 32
 Lakner Judit 360
 Lamartine, Alphonse de 67
 Lampel Róbert 174
 Landau József 362
 Landerer Lajos 49, 88
 Lang Ernő 291
 Láng József 296, 363, 368, 370
 Láng Lajos 96, 295
 Langbein, August Friedrich 66
 Langer, Anton 66
 Lantos Adolf 298, 373
 Lasswitz Kálmán 276
 László Adolf 464
 László Zsigmond 309
 Latzkó Adolf 464
 Laufenauer Károly 97, 101, 117, 127, 279, 339
 Lauffer Tivadar 65
 Lauffer Vilmos 73, 133–134, 173–174, 233, 256,
 259, 261, 323
 Laurençiq Gyula 270, 414

- Lavater, Johann Kaspar 110
 Lázár L. Pál 160
 Lechner Gyula 135–136, 189, 214, 364, 467
 Lechner Ignác 214
 Lechner Kornél 141, 214, 364–365, 463
 Lechner Ödön 279
 Leder József 400
 Lefaucheux, Casimir 352
 Légrádi István 210–211
 Légrádi György 364, 467
 Légrádi (Pollák) Károly 233
 Légrádi (Pollák) Tivadar 233, 324, 327
 Lehmann Károly 133
 Leitner Ferenc 158
 Lemberger Sámuel 265
 Lenbach, Franz von 95
 Lengyel Béla 284, 341, 363
 Lengyel Loránd 341
 Lentulay Imre 400
 Lers Vilmos 23
 Leuchs, Johann Michael 36
 Lévai Mór 253, 317, 416
 Lévy Ferenc 201, 203, 217, 418
 Lévy Henrik 290
 Lever, Charles 66
 Lewald, Fanny 67
 Leyrer József 49
 Ligeti Antal 97
 Lipcsey Kálmán 215, 276, 294, 296–297,
 361–362
 Lipták Dorottya 73, 323
 Lobmayer Géza 339, 467
 Lóczy Lajos 135, 225, 467
 Lotz Károly 37, 96–98, 129, 177, 189,
 308–309, 379
 Lovászy Dezső 141
 Lőrinczy György 109, 112, 115, 148
 Lóvy Adolf 363, 368
 Lóvy Miksa 363, 416
 Löwenstein Arnold 296, 358, 362
 Löwenstein Bertalan 464
 Löwy Bernát 465
 Löwy Hermann 465
 Löwy József 133
 Lubojatsky, Franz Anton 66
 Lukács Antal 290
 Lukács Béla 263
 Lukács Lukács 465
 Lukácsy András 377
 Luketich György 400
 Luscinszky (főhadnagy) 74
 Lyka Károly 212
 Maader Vilma → Grill Károlyné Maader Vilma
 Maader Rozália → Grüner Károlyné Maader
 Rozália
 Machik Béla 96
 Madách Imre 67, 135–136, 189
 Madarász Viktor 96
 Mágocsy–Dietz Sándor 81, 287
 Magyar József 362, 370
 Magyar Mannheimer Gusztáv 308
 Magyar Mihály 59, 86, 188
 Mai Jakab 362
 Maistre, Arthur de 78
 Maizner János 96
 Majer István 34, 146, 255, 402
 Majláth Béla 117, 262
 Majorossy Géza 465
 Makai Ágnes 277
 Makart, Hans 95, 135
 Makáry Gerő 276
 Malthus, Thomas 103
 Maltitz, Hermann von → Klencke, Hermann
 Mandel Mór 65
 Mandello Ignác 86
 Mangold Lipót 465
 Mansfield, Milburg Francisco 403
 Maquet, Auguste 67
 Márai Sándor 125–126, 188–190, 302

- Marastoni József 177–178
 Marczali Henrik 92, 97, 101, 279, 281, 295,
 297, 363, 417
 Marczibányi Lajos 400
 Margitay Tihamér 308
 Márki Sándor 174
 Márkus Jenő 17, 20, 472, 475
 Márkus Samu 252
 Marryat, Frederick 66
 Marschalkó Tamás 187
 Martin Lajos 96
 Márton Kálmán 386, 388, 390
 Márton Lajos 299
 Marx, Eugen 161, 366, 378, 467
 Matlekovits Sándor 157, 182, 474
 Maurer Adolf 279, 363, 370
 Mauss, Johann Gerhard 393
 Mautner Manó 300
 May István 52
 Mayrberger, Karl 296
 Mednyánszky László 309
 Méhner Vilmos 259, 261, 304
 Meissner, Alfred 67
 Meltzl Hugó 96
 Mendlik Oszkár 308–309
 Mészöly Géza 97
 Miethke, Hugo Othmar 212–213
 Mihalkovics Géza 114, 123, 339
 Mihalovich Ödön 224–225
 Miklós Ödön 256
 Mikszáth Kálmán 87, 270, 287, 323, 413
 Miladius, Striga 256
 Mina János 96
 Mocsáry Miklós 199
 Mogyoróssy János, idősebb 52
 Moiret F. Ödön 198
 Moldován Károly 276
 Molnár Attila 83
 Molnár Nándorné Termasits Berta 71, 83
 Molnár Ferdinánd (Nándor) 71
 Molnár Gizella 83
 Molnár Ilka 83
 Molnár István 160
 Molnár János, Kovachich 59, 61–63, 68, 70–79,
 81–85, 91, 101, 104, 116–117, 125–126, 128, 130,
 132, 147, 150, 155–159, 161–162, 166, 169, 175–
 176, 178–180, 182, 186, 188, 205, 218–219,
 226, 228–229, 242, 255, 261, 286, 289, 302,
 310–311, 316, 339, 363, 402–409, 425, 472–473
 Molnár Jolán 83
 Molnár Lehel 83
 Molnár Viktor 225
 Montépin, Xavier de 66
 Montgomery, Florence 181
 Morlin Emil 201, 217, 418, 465
 Morlin Imre 465
 Mudrony Soma 261
 Mundt, Clara 64, 66
 Munkácsy Mihály 308–309
 Muraközy Dezső 463
 Mutsenbacher Tivadar 465
 Mügge, Theodor 66
 Mühlbach, Louise → Mundt, Clara
 Mühlfeld, Sergius 78
 Müller Adolf 223, 227–229
 Müller Ágoston 324
 Nádai Pál 287
 Nádler Róbert 308
 Nádor Kálmán 358, 362, 370
 Nagel Bernát 65, 296
 Nagel Ottó, ifjabb 48, 133, 174, 193, 215, 259,
 261, 286, 296, 362, 414
 Nagy Ferenc 225
 Nagy Ignác 64
 Nagy Iván 71
 Nagy János 400
 Nagy Lajos, S. 204
 Nagy Mihály 221, 467
 Nagy Mihályné Parobek Nina 221

- Nagy Miklós 61, 126–127, 150, 180, 225, 258,
279, 305, 359–360, 365, 467, 473
- Nagy Tamás 86
- Nansen, Fridtjoff 181
- Natter, Tobias Günter 212
- Navratil Ákos 465
- Navratil Imre 465
- Neer Anna 22
- Nehut Béla 467
- Németh Bertalan 309
- Németh Jenny 467
- Németh József 299
- Németh Józsefné Tőkey Ottilia 299
- Neogrády Antal 308–309
- Névy László 33, 194, 423
- Noséda Károly 117
- Noséda Tivadar 114, 117, 140, 279, 296, 358,
362, 370
- Notter Antal 304
- Novák Ernő 476
- Novák Sándor 194
- Novitzky Napoleon László 293–294
- Nuszer Lajos 309
- Nyárasdi János 465
- Oettinger, Eduard Maria 67
- Oexel Alajos 400
- Oexel Károly 400
- Oldal János 421
- Orbán Balázs 357
- Orosz Alajos 201, 421
- Osterlamm Károly 102, 311
- Ottava Ignác 187
- Ottenreiter Emil 393
- Óvári Kelemen 96, 166
- Ósi Sándor 465
- Österreicher Miksa 309
- Ötvös József 329
- Paalzow, Henriette 64
- Paar Ferenc 467
- Pákh Albert 104–105, 132, 144
- Pákozdi Károly 465
- Pállik Béla 308–309
- Pallos Jenő 44, 47
- Pállya Celesztin 308
- Párniczky Ede 78
- Parobek Alajos 221
- Pártos Béla 81, 159, 160, 406
- Pasteiner Gyula 225
- Pasteur, Louis 342
- Paszlavszyk József 285
- Pásztor Mihály 54, 87–88, 305
- Paulay Ede 136, 224–225
- Péchy Imre 117, 224, 226
- Pekár Imre 96, 279, 463
- Pelczér Gyula 467
- Peregriny János 159, 279, 296
- Perles, Moritz 239
- Pertik Béla 131
- Pertik Ottó 96–97, 309
- Pesti Ferenc 23
- Péteri Ferenc 465
- Péteri Ödön 467
- Pető Zoltán 343
- Petőfi Sándor 64, 67, 167, 326, 411
- Petrichevich György 275, 277
- Petrik Géza 142–143, 154, 216, 273, 362, 368,
465
- Pfarn, Maria 13
- Pfeifer Ferdinánd 161, 220, 261, 300
- Pfeifer István 362, 370
- Philipp József 214
- Philipp Konrád 213, 218
- Pichler, Caroline 66
- Piloty, Karl von 37
- Pirchala Imre 149
- Pirk József 352
- Pisztori Mór 157

- Plósz Béla 96
 Plósz Pál 96, 101, 118, 339, 340–342, 344, 475
 Plósz Sándor 94, 96–97, 101, 279, 281, 363
 Podmaniczky Frigyes 64
 Politzer Adolf 362
 Politzer Zsigmond 304
 Polko, Elise 66
 Pollitzer Mór 77
 Polonio–Balbi, Michelangelo 192
 Pólya Jakab 16, 49
 Pompéry János 67
 Ponson du Terrail, Pierre Alexis 64, 67
 Posner Alfréd 117
 Posner Károly Lajos 113, 257
 Prager Ferenc 370
 Praunsperger Lázár 399
 Praunsperger Sámuel 400
 Prevendár János 400
 Preysz Kornél 166, 186–187, 296, 327, 365
 Preysz Kornélné Gyökössy Irma 365
 Priessnitz, Vincenz 327–328
 Propertius, Sextus 149
 Prückler Ignác 465
 Pulszky Ágost 95, 97, 101–102, 226, 229, 279
 Pulszky Ferenc 67, 92, 97, 102
 Pulszky Garibaldi 102, 285, 363
 Pulszky Károly 94, 97, 102, 117, 129, 130, 281, 340–341
 Pulszky Polixénia → Hampel Józsefné Pulszky Polixénia
 Pulszky Teréz 67
 Purjesz Ignác 160
 Purjesz Zsigmond 160
 Puskás Tivadar 16
 Püspöky Emil 17, 81, 279, 285, 309, 348–349, 365, 406, 462, 475
 Quentzer Henrik 23, 131
 Rácz Károly, K. 164
 Radákovits József (Vas Gereben) 64, 67
 Radics Sándor 69
 Radó Vilmos 179, 181
 Rados Gusztáv 467
 Raffaello Sanzio 129
 Raimondi, Marcantonio 129
 Rákosi Jenő 60, 226, 263
 Rakovszky István 78
 Ranschburg Gusztáv 231, 256, 300, 362, 370, 463
 Ranschburg Nándor 358
 Ranschburg Viktor 102, 139, 140, 148, 168, 276, 279, 281, 296, 312, 316–317, 319–322, 326, 330, 336, 358–359, 362, 425, 428
 Ráth György 257–258
 Ráth Gyula 91
 Ráth Károly 329
 Ráth Mór 9, 54, 91–92, 98, 110, 128, 161–162, 174, 189, 249, 259, 261, 270, 296, 327–328, 364, 412
 Rátvai Imre 275, 277
 Rauscher Lajos 94, 97, 102, 117, 129, 225, 279, 295, 363, 365
 Rautschmann Cecil 181
 Reiner János 465
 Reiner Zsigmond 465
 Reisser, Franz de Paula Michael 36
 Reizer János 467
 Reizner János 185
 Rellstab, Ludwig 66
 Remsirovszky Ferenc 276
 Rényi Árpád 386, 389–390
 Rényi Károly 300, 370, 382–383, 386, 388–389
 Rényi Károlyné Prokop Anna 386, 390, 392
 Rényi Sándor 390–391
 Rényi Valéria → Rüdiger Kornélné Rényi Valéria
 Réti Béla 362, 370, 465, 467
 Révai (Rosenberg) Leó 262, 282, 286, 362, 416

- Révai (Rosenberg) Mór 9, 92, 110–111, 140, 154, 165, 170, 223, 237, 250–251, 278, 280, 282, 287, 311, 318, 323, 327, 358, 362–363, 370, 413
- Révai (Rosenberg) Ödön 140, 236, 279, 281–282, 296–298, 358, 362
- Révai (Rosenberg) Sámuel 117, 169, 230, 364
- Révay József 9, 107, 173, 231, 311, 322
- Révész Béla 370
- Rézi néni → Doleskó Teréz
- Ribáry Ferenc 155, 255
- Richter, Johann Paul Friedrich 66
- Riehl, Wilhelm Heinrich 67
- Rigler Gusztáv 160, 197
- Rigler József Ede 272, 291
- Rill Nándor 416
- Rimmer Gyula 362
- Ripka Ferenc 415
- Rodiczky Jenő 160
- Roessler, Otto 378, 465
- Rohn Alajos 86
- Róna Béla 9, 15, 18, 22, 31–32, 36–39, 41–42, 53–54, 94–95, 109, 112, 118, 121–124, 128, 132, 144, 164, 169, 233, 236, 251, 326, 331, 333, 340, 345
- Rónai Ármin 381
- Rónai Miksa 362
- Rósa Demeter 401
- Roth Dezső 370
- Róth Jenő 370
- Rotter Sámuel 21, 131
- Rovara Frigyes 160
- Rózsa Kálmán 174, 273, 414
- Rózsa Miklós 14
- Rozsnyai Károly 362, 467
- Röber, August 72
- Rust, Johann Heinrich 259
- Ruzicska Gyula 167
- Rüdiger Kornél 392
- Rüdiger Kornélné Rényi Valéria 386, 392
- Saborsky Ede 22, 119, 465
- Saborsky Kornélia 22
- Saborsky, Amalie 465
- Ságody (orvos) 74
- Saibert (Seiberth) Anna Mária 11
- Saint–Hilaire, Joséphine de 182–183, 474
- Saint–Mars, Gabrielle Anna de 67
- Salecz József 400
- Sallai (Spitzer) Viktor 252
- Sand, George → Dupin, Aurore
- Sándor Dénes 314
- Sándor József 263, 474
- Sándor Mihály 88
- Saphir, Moritz Gottlieb 66
- Sárközi Zoltán 352
- Sarlay Károly 161
- Sauer Ignác 103
- Schack Béla 33, 72
- Schäffer Bódog 23
- Schäffer János 141, 293–294, 297
- Schaffer Károly 326
- Schaumburg, Friedrich 62
- Schaumburg, Karl 62
- Schauschek Árpád 97–98, 101, 129, 475
- Schenk Ferenc 362, 370
- Scheter István 401
- Scheuthauer Gusztáv 104
- Schickedanz Albert 102, 285, 363
- Schiller, Friedrich 66
- Schima (főorvos) 73
- Schleich, Eduard 37
- Schlesinger Adolf 465
- Schlick István 465
- Schmall Lajos 49
- Schmidlechner Károly 465
- Scholtz Ede 217
- Scholtz Róbert 216–217, 358
- Scholtz Róbertné Adriányi Lujza 217
- Schopenhauer, Arthur 253
- Schoppe, Amalie 67

- Schöffler János 467
 Schramm Ede 358
 Schrötter Miklós 99
 Schulek Frigyes 97
 Schulek Vilmos 96, 339
 Schuler József 304
 Schulz, Otto August 60, 63, 239, 392
 Schulze, Ernst 330, 366, 378, 467
 Schulze, Richard 366, 378, 467
 Schunda Vencel József 256
 Schücking, Levin 67
 Schwaiger, Andreas 99
 Schwartz Béla 352
 Schwartz Ignác 362
 Schwartz Károly 368, 386
 Schwartz, Marie Sophie 66
 Schwarz Félix 102, 223, 362–363
 Schwendtner Mihály 74
 Schwingenschlag (az Athenaeum
 tisztviselője) 276
 Scott, Walter 66
 Sebestyén Gyula 226
 Sebő Imre 370
 Sedlmayer, Andreas 31
 Sedlmayer, Theresia 31
 Seefehlner Lajos 465
 Seidel Pál 146
 Seidl Józsefné Gerber Vilma 464
 Seitz Ferenc, ifjabb 81, 366, 407–408
 Seitz Ferencné Preysz Paulina 366
 Seitz Ottó 366
 Semsey Andor 79, 96–97, 100, 406, 465
 Sennowitz Adolf 9, 49, 54, 99, 111, 128, 137–141,
 161–162, 210, 213, 250, 367
 Seres Samu 370
 Serfőző Gyula 295
 Sermage Lajos 400
 Shakespeare, William 253, 270, 412
 Siebenlist, Josef 136
 Sigmund Elek 11, 365
 Sigmund Elekné Hajnik Erzsébet 11, 121, 365
 Sigmund Emil 11, 365
 Sigmund Emilné Hajnik Ilona 11, 121, 365, 468
 Sikor József 166
 Simon Elemér 366
 Simon Elemérné Török Pálma 366
 Simonyi Jenő 181
 Simonyi Zsigmond 101, 166, 414, 465
 Singer Sándor 296, 362
 Sohrer, Franciska 11
 Sohrer, Joseph 11
 Solymosi (az Athenaeum revizora) 90
 Solth Imre 389
 Somló Sándor 226
 Somogyi Sándor 52
 Somorjai Szabolcs 337
 Sonnenfeld Gyula 370
 Sonnleitner, Ignaz 34
 Sós József 118, 123, 294, 349
 Sótónyi Péter 356
 Spányi Béla 308–309, 379
 Spiegel Teréz → Eggenberger Józsefné
 Spiegel Teréz
 Spielhagen, Friedrich 66
 Spiess, Carlo 192
 Spindler, Karl 66
 Spitzer Ferenc 465
 Sponer Andor 136
 Sporzon Pál 161
 Stahel, Josefina 62
 Stampfel Károly 140, 174, 256, 260–261, 322,
 363, 413
 Stangen, Carl 79, 407
 Stangen, Ernst 407
 Stangen, Louis 79, 407
 Stanley, Henry Morton 270, 412
 Stark Ferenc 362
 Stark Nándor 279, 282, 363, 370
 Starke, Hermann 72–73
 Stein János 133–134, 218, 261, 365

- Stein, Izidor 78
Steindl Imre 304
Steinmetz, Ignaz 11
Stekl, Hannes 275
Stemmer Ödön 251, 253–254, 274, 300–301
Stifter, Adalbert 67
Stokovszky Antal 15, 31, 36–39, 41, 76, 104, 106, 112, 129–130, 140, 143, 166, 288, 293, 295, 297, 310, 317, 467
Stolle, Ferdinand → Anders, Ferdinand Ludwig
Stolp Károly 65, 73
Storch Ferenc 467
Storch, Ludwig 67
Strasser Bertalan 358–359, 362, 369–370
Strasser Lipót 279, 362, 465
Strausz Sándor 370
Stróbl Alajos 96
Sue, Eugène 64, 66
Süssmann Lázár 370
- Szabó Dezső 276
Szabó Ignác 64
Szabó Károly 96
Szabó László 9, 293, 310–312, 322, 336–337
Szádeczky Gyula 82
Szalay Imre 363, 467
Szalay István 401
Szalay János 160
Szalay József 269, 412
Szalay László 92
Szamolovszky Lujza 465
Szamosi János 96
Szana Tamás 38, 43, 60, 94, 144, 163, 311–312, 318, 325–326, 328, 332, 339, 367
Szarvas Gábor 414
Szász Béla 96
Szász Károly, legifjabb 226, 290, 465
Szathmáry György 133
Szathmáry Károly, P. 64, 182
Szeberényi Lajos 185
- Széchenyi István 43
Székely Ádám 120, 353–354
Székely Bertalan 37–38, 95–98, 101–102, 107–108, 113, 123, 129, 132, 144, 166, 226, 279, 293–295, 297–299, 330, 333, 363, 365, 367, 473, 475
Székely Dániel 38
Székely Dénes, Z. 370
Székely Jenny 97, 144, 364
Széll Kálmán 115
Szemere Attila 257
Szemere György 77
Szezlér Lőrinc 381
Szende Adolf 120
Szende–Dárday Olga 465
Szenes Fülöp 308
Szentiványi Zoltán 74
Szepes Béla 415
Szigeti József 201, 419
Sziklai Henrik 363, 368
Szilágyi Béla 140, 362
Szilágyi Dezső 95, 97, 102–103, 219, 329
Szilágyi Ete 95, 97
Szilágyi Gábor 352
Szilágyi Sándor 93, 411
Szilasi Adolf 290
Szilassy Zoltán 160
Szilasy Gergely 96
Szily Kálmán 224–225
Szintai Gábor 227
Szinyei József 71, 78, 159, 185, 187, 263, 270, 276, 414
Szlányi Lajos 308
Szlávik József 101, 279, 295
Szmóds László 366
Szmrecsányi Miklós 226
Szokoly Viktor 64
Szolcsányi Gyula 259, 386
Sztankovits Sándor 401
Szuppán Vilmos 201, 217–418, 423

- Szüts Emil 362
 Szüts Károly 276, 430
- Tábori Kornél 24
 Tábornszky Nándor 324
 Tahy Gyula 276
 Takács Gábor 220
 Tangl Ferenc 339, 342, 475
 Tasner Antal 53
 Telegdi Kovács Lajos 259, 261
 Teleki Sámuel 270, 412
 Telepy Károly 308–309
 Temesvári Mihály 286
 Temme, Jodocus 67
 Temple Rezső 465
 Temple Richárd 465
 Tenger Marian → Hruszóczy Mária
 Termasits (Termasics) Berta → Molnár Nándorné Termasits Berta
 Téry Gyula 357, 467
 Teschenberg, Ernst von 95
 Tettey Nándor 32, 61, 63, 72–74, 76, 79, 81, 116, 133, 259, 324–325, 328
 Thackeray, William Makepeace 64, 67
 Than Károly 98
 Thanhoffer Lajos 97–98, 101, 123, 160, 205
 Thék Endre 264
 Thern Károly 297
 Thewrewk István 349
 Thieme, Ulrich 212–213
 Thirring Gusztáv 117
 Tibullus, Albius 149
 Tieck, Ludwig 66
 Tininszky János 358
 Tisza Béla 362, 467
 Toborffý Béla 418
 Toldi Lajos 286, 296, 358, 362, 370
 Toldy Géza 465
 Tolnai Ákos 308
 Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 253
- Tomcsányi László 279
 Tompa Mihály 54
 Torkos László 198–199, 201, 420
 Tormay Béla 98, 101, 160, 293, 364, 465, 467
 Tormay Béláné Barkassy Hermin 463
 Tormay Cécile 93, 98
 Tótfalusi Kis Miklós 357
 Tóth Béla 342, 465
 Tóth Gáspár 202, 419
 Tóth Imre 366
 Tóth Nándor 228
 Tóth Sándor 182
 Tóth Vilmos 53
 Tóthfalussy Béla 329
 Tölgyessy Artúr 308–309
 Tölgyessy János 51
 Tömöry György 78
 Török Aurél 96
 Török János 78
 Török Józsefné 466
 Török Sándor 366
 Török Sándorné Seitz Jutta 366
 Trattner János Tamás 52
 Traub Bernát 261
 Trefort Ágoston 113, 147
 Trifunáczy János 401
 Trollope, Anthony 67
 Tull Ödön 308
 Tutsch Gyula 324
 Türsch Nándor 23
- Udvary Géza 384
 Ugron Gábor 263
 Ullmann Gyula 265
 Ungár Ármin 363
 Unger Emil 102
 Unger Károly 31
 Unger, William 95
 Unschuld Ede 351

- Vadnai Károly 64, 89, 289–290
Vagner Antal 370
Vajdafy Ernő 422
Vályi Gábor 96
Váradai Antal 226
Varga (sajtós) 77
Varga Ármin 370
Varga Ferenc 160
Varga Mária 120
Varga Ottó 415, 422
Varga Sándor
Várnai Dezső 362, 466
Várnai Lipót 416
Vas Gereben → Radákovits József
Vass József 251, 253–254
Vastagh Géza 218, 308–309
Vastagh György, idősebb 218, 293–294, 309
Vastagh György, ifjabb 218, 308–309
Vastagh Gyula 38, 76, 81, 110, 122–123, 126–128, 130, 136, 149, 167–169, 188, 203, 212, 218–221, 226, 280, 283, 296, 307–309, 323, 328–331, 335, 339, 345–346, 348, 353, 361–362, 364–365, 370, 378–380, 461, 474
Vastagh Gyuláné Meiszner Anna 219, 467
Vastagh János 218
Vaszary János 308
Vaux, Leon de 78
Vázsonyi Dezső 362
Vécsey Tamás 95, 97, 226, 466
Végh Artúr 226
Végh János 224–225
Vérei József 101–102, 224–226, 232, 293, 311
Vértesy Gyula 471
Vész (Weiss) János Ármin 58
Vesszőssy József 370
Vetter, Anton 71
Vida Lajos 466
Vida Lajosné Pázmándy Vilma 465
Vidor Manó 370
Villási Pál 160
Vinczehidy Dezső 467
Virág Benedek 52
Virányi Ignácné 201, 420, 424
Vitkovics Mihály 52
Vízvári Gyula 226
Volf György 101
Voltaire → Arouet, François–Marie
Vörös Mária 182–183
Vuk Ferenc 466
Vuk Gyula, idősebb 466
Vuk Gyula, ifjabb 466
Vuk Lajos 23
Vukassovich Károly 400
Wachenhusen, Hans 67
Wagner, Vincenz August 36
Waisbecker Antal 463
Waldapfel János 134
Walla Béla 466
Walzel, Friedrich August 86
Wartha Vince 226
Weber Antal 212
Weber Sámuel 415
Wechsberg Richárd 276
Wehrmann Frigyes 466
Weinberg Gyula 250, 296, 350, 358, 362, 467
Weingand, Johann Michael 44–46, 345, 368, 379, 392–393, 397–398, 472
Weinwurm Antal 198
Weiser, Joseph 53
Weiss, Karl 189
Wekerle Sándor 355
Wenzel Gusztáv 157
Werbőczy István 170
Werfer Károly 260
Wieland, Christoph Martin 66
Wieser Nándor (Ferdinánd) 47
Wieser Nándorné Eggenberger Lujza 47

- Wiesner Jakab Emil 36, 38, 92, 109–110,
172, 182, 250–251, 296–298, 358, 362,
367, 372, 467
- Windisch Éva, V. 48
- Wirth, Susanne 136
- Wissnyi Auguszta → Hoffmann Sándorné
Wissnyi Auguszta
- Wittigschlager Károly 370
- Wlassics Gyula 115, 279, 341
- Wodianer Artúr 128, 140, 149–150, 156, 182,
223, 261, 268, 271, 286, 296, 358, 362,
364–365, 370, 372, 463, 466
- Wodianer Fülöp 128, 256
- Wolfner József, idősebb 296, 299, 363, 377
- Wolfner József, ifjabb 9, 282, 286, 296,
363, 416
- Wood, Ellen 67
- Ybl Ervin 189
- Ybl Miklós 102
- Zala Mór 363
- Zalai Pál 160
- Zarin, Sergius 78
- Zemplényi Tivadar 308
- Zerkowitz Emil 187
- Zichy Antal 224–225
- Zichy Mihály 270, 412
- Ziering Jozefin → Hoffmann Rudolfné Ziering
Jozefin
- Zilahi Kiss Béla 48, 86–87, 303
- Zilahi Sámuel 162, 260–261, 286
- Zilahi Simon 140, 279, 326, 363
- Zipser Henrik 65, 363
- Zola, Émile 253
- Zöld Sándor 301
- Zsalosevits (Jalosovitz) József 185
- Zschokke, Heinrich 66
- Zsilinszky Mihály 216
- Zsolnay Miklós 466

HELYNÉVMUTATÓ

- Alexandria (el–Iszkanderija, ET) 80, 403
 Arad (RO) 363, 370
 Assisi (I) 129
 Athén (Athína, GR) 38, 80, 87, 409
 Augsburg (D) 37
- Baalbek (Ba’albik, RL) 80, 406, 408
 Bad Aussee (A) 83, 310, 327
 Baja 370
 Balassagyarmat 370
 Balatonfüred 126
 Barcelona (E) 255
 Bazin (Pezinok, SK) 12
 Bécs (Wien, A) 27, 37–38, 46, 49, 50, 53, 62, 76, 95, 148, 161, 182–183, 189, 210, 213, 233, 235, 238–239, 255, 276, 331, 364, 366, 378, 383, 386, 463, 467–468
 Bécsújhely (Wiener Neustadt, A) 12–13, 31
 Bejrút (Bairut, RL) 80, 406–408
 Belényes (Beiuş, RO) 370
 Beregszász (Berehove, UA) 192, 464
 Berlin (D) 79, 407, 409
 Bern (CH) 368
 Besztercebánya (Banská Bystrica, SK) 204, 370
 Billéd (Biled, RO) 368, 466, 468
 Birda (Birda, RO) 71
 Birmingham (GB) 352
 Brassó (Braşov, RO) 38, 291
 Brisbane (AUS) 341
 Brüsszel (Bruxelles, B) 255
 Bubastis (Tell Basta, ET) 80, 405
 Buda 14, 17, 19, 21, 23, 31, 36, 40, 50, 71, 73, 116, 262, 349
 Budapest passim
- Carrara (I) 376
 Chicago (USA) 58, 255
- Csáktornya (Čakovec, HR) 192, 370
 Csallóközaranyos (Zlatná na Ostrove, SK) 463
 Csíkszereda (Miercurea Ciuc, RO) 192
- Damaszkusz (Dimask as–Sám, SYR) 80, 126, 404–408
 Debrecen 23, 69, 90, 150–151, 167, 216, 256, 259, 261, 363, 368, 370
 Dicsőszentmárton (Târnăveni, RO) 192
 Dobsina (Dobšiná, SK) 121, 468
 Drezda (Dresden, D) 393
- Ebesfalva (Wolfsthal, A) 12
 Eger 25, 203, 259, 386
 Enzersdorf in Thale (A) 44
 Eperjes (Prešov, SK) 169, 363, 368
 Eszék (Osijek, HR) 133
 Esztergom 151, 213–214, 259
- Felka (Vel’ká, SK) 217
 Firenze (I) 129
 Fiume (Rijeka, HR) 24, 192, 403
- Gödöllő 415
 Gross–Enzersdorf (A) 44
 Gyergyószentmiklós (Gheorgheni, RO) 192
- Győr 259
- Hermanec (Heřmanec, CZ) 291
 Homonna (Humenné, SK) 204
 Horpács 323

- Inzersdorf ob der Traisen (A) 44
 Isztambul (Istanbul, TR) 80–81, 407, 409
- Jaffa (Tel–Aviv, IL) 80, 404
 Jászberény 31–32
 Jeruzsálem (Jerusalajim, IL) 80–81, 188, 404, 406–407
- Kairó (al–Káhira, ET) 80–81, 403–404, 406–407
 Kaposvár 463
 Kassa (Košice, SK) 78, 129, 190, 246, 260, 363, 370, 466
 Kiskunfélegyháza 370
 Kiskunhalas 150–151, 370
 Kismarton (Eisenstadt, A) 11, 13, 192
 Kisvárdá 192, 370
 Kolozsvár (Cluj–Napoca, RO) 69, 96, 133–134, 147, 202, 209, 213, 218, 261, 286, 324, 386, 388
 Komárom 151–152
 Konstantinápoly → Isztambul
 Koppányszántó 468
 Korfu (Kérkira, GR) 80, 403
 Köln (D) 393
 Kőszeg 152, 370, 416
 Kritzensdorf (A) 213
- Lajtaszentmiklós (Neudörfel an der Leitha, A) 13, 19, 25, 31
 Langenzersdorf (A) 44
 Lárnaka (GR) 80, 409
 Lichtenwörth (A) 12
 Liège (B) 352
 Lipcse (Leipzig, D) 63, 135–136, 161, 189–190, 233, 239, 330–331, 366, 378, 383, 392–393, 467
 London (GB) 255, 383
 Losonc (Lučenec, SK) 370
- Mosonmagyaróvár 467
 Mainz (D) 326
 Marosvásárhely (Târgu Mureş, RO) 370
 Marseille (F) 100
 Melbourne (USA) 255
 Miskolc 133, 152, 218, 251, 363, 370, 464, 466
 Monor 78
 Munkács (Munkacséve, UA) 152
 München (D) 36–40, 95
- Nagybecskerek (Zrenjanin, SRB) 72
 Nagybicse (Bytča, SK) 370
 Nagykanizsa 152, 415
 Nagyikinda (Kikinda, SRB) 463
 Nagymaros 466
 Nagyszombat (Trnava, SK) 209
 Nagyvárad (Oradea, RO) 158, 296, 363, 368, 370
 Németcsernye (Srpska Crnja, SRB) 463, 468
 New York (USA) 383
 Nógrád 31
- Nyíregyháza 157, 464
 Nyitra (Nitra, SK) 192, 370, 386, 390, 463
- Oderberg (Bohumín, CZ) 78
- Pancsova (Pančevo, SRB) 370
 Pápa 152–153
 Párizs (Paris, F) 39, 86, 255–256, 383, 414, 465–466
 Pécs 153, 214, 364, 370, 463
 Pest 13–14, 17, 20, 34, 36, 39, 40, 44, 46–50, 52–54, 58, 62–64, 74, 86, 89, 94, 96, 98, 103–104, 143, 159, 180, 212, 302–304, 391, 393, 397–398, 402, 407
 Pestszentlőrinc 311
 Petrozsény (Petroşani, RO) 192
 Philadelphia (USA) 255

Port Szaíd (Bur Sa'id, ET) 80, 404
Pozsony (Bratislava, SK) 12, 14, 77, 136,
209, 261, 296, 363, 370, 413, 467
Prága (Praha, CZ) 73, 156

Regensburg (D) 331
Róma (I) 391

Sárospatak 153, 271
Sátoraljaújhely 363, 368, 416
Segesvár (Sighișoara, RO) 326
Selmecbánya (Banská Štiavnica, SK) 415
Sopron 12, 14, 16, 19, 31, 34, 153, 368, 396,
402, 465
Stuttgart (D) 37, 146

Szabadka (Subotica, SRB) 204, 370, 464
Szárca (Sutjeska, SRB) 72, 399
Szatmár (Satu Mare, RO) 363, 467
Szeged 71, 153, 185, 204, 210, 221, 256, 259,
261, 416, 465
Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc,
RO) 370
Székesfehérvár 153, 271, 363, 370
Szenc (Senec, SK) 393
Szentés 363, 370
Szentgotthárd 192
Szmirna (Izmir, TR) 80, 407–408
Szolnok 370

Tapolca 465
Tátrafüred (Starý Smokovec, SK) 118, 342
Temesvár (Timișoara, RO) 54, 71–72, 109, 204,
368, 370, 385, 401–402, 463, 466
Trencsén (Trenčín, SK) 204, 386
Trieszt (Trieste, I) 80, 403

Újarad (Aradul Nou, RO) 73
Újvidék (Novi Sad, SRB) 204
Ungvár (Uzshorod, UA) 192, 416
Úri 468
Üllő 78

Vác 324, 364
Varjas (Variaș, RO) 71
Vecsés 78
Velence (Venezia, I) 157
Verona (I) 129, 328
Versec (Vršac, SRB) 370
Vimpác (Wimpassing an der Leitha, A) 11

Weimar (D) 95, 393–394

Zagazig (az-Zaqaziq, ET) 80, 405–406
Zágráb (Zagreb, HR) 72, 223, 256, 258, 363
Zenta (Senta, SRB) 192
Zernest (Zărnești, RO) 291
Zilah (Zalău, RO) 370
Zombor (Sombor, SRB) 204, 259, 416

A kiadásért felel a Balassi Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő Borus Judit
Műszaki szerkesztő Harcsár Magda
Borítóterv Szák András
Tördelte Hollós János

Nyomdai kivitelezés Prime Rate Kft.
Felelős vezető Tomcsányi Péter